בחרתי לחיות במאבק

רות לוביץ'

רות לוביץ' / בחרתי לחיות במאבק

רות לוביץ'

בחרתי לחיות במאבק

פרקי־חיים

עריכה: משה בן־חורין

עטיפה: י' ולרשטיין

בהוצאת „שחר"

תל־אביב — 1985

נדפס בדפוס „אורלי" תל־אביב

RUTH LUBITZ

I CHOSE
A LIFE
OF STRUGGLE

Printed in Israel
Tel-Aviv — 1985

לזכרו של ידיד חיי זרח,
לחברי לדרך

התוכן:

ספר מיוחד

לפנינו ספר מיוחד, מרתק ומלמד. הוא נכתב בידי אדם שתולדות חייו שלובות בחיי הארץ הזאת.

אלה הם פרקים מחייה של רות לוביץ׳, חיים שהיו ונשארו קשורים במאבקים מהפכניים. חיים לא קלים של קומוניסטית בתנאיי מחתרת במשך שנים רבות תחת השלטון הקולוניאלי המנדטורי. רדיפות ומאסרים היו מנת חלקה. ולאחר מכן במדינת ישראל — שחייה נגד הזרם השליט עד עצם היום הזה.

רות לוביץ׳ צועדת בשורות הראשונות של המאבק בהתמדה, במשך למעלה מחמישים שנה במרץ ובלהט מהפכני.

ספרה אינו היסטוריה במובן הרגיל של המלה. עם זאת הוא מאיר בכשרון רב, ברגש ובמחשבה, פרקים חשובים ביותר בתולדות הארץ הזאת, מתוך נסיון עצמי והשתתפות פעילה בהנהגת המפלגה הקומוניסטית במשך שנים רבות.

„בחרתי לחיות במאבק" מבטא אמונה עמוקה, שופע אופטימיות, אהבה לאדם העובד והיוצר.

קריאת הספר תאפשר לרבים, במיוחד לדור הצעיר ולאלה שלא חיו את תקופת השלטון הבריטי בפלשתינה (א"י) ואת תקופת מלחמת העולם השנייה, להבין באופן עמוק יותר לא רק את העבר, אלא גם את ההווה בארץ. הרקע ההיסטורי של פרקי חייה של המחברת יסייע להבין את מאבקם של דורות קומוניסטים בארץ.

קורות חייה של רות לוביץ׳ מעידים על מאבקיה של המפלגה הקומוניסטית בארצנו. בכל התנאים המסובכים והמשתנים לחמו הקומוניסטים היהודיים והערביים למען אותם האידיאלים הנעלים: העצמאות הלאומית, הדמוקרטיה, אחוות העמים, השלום, הקידמה החברתית והסוציאליזם.

מאיר וילנר

לכתוב או לא לכתוב

לכתוב או לא לכתוב ? ואם לכתוב — מה ובשביל מי ?

מיליוני ספרים ממלאים מיליוני מדפים. אדם יכול לקרוא בחייו אך מעט מכל אלה. הדרוש עוד ספר ? ומה יהיה המסר שלו ?

מהו אותו דחף אצל אדם לכתוב בערוב ימיו על חייו הוא. האין בכך משום שאיפה להאריך את החיים, לחיות אחרי „אינני", משום שאיפה, שמשהו ממני יישאר אחרי, כפי שנשארים בנים ונכדים...

אני מהרהרת. משך עשרות שנים לא העסיקני הנושא. הייתי טרודה מדי במאבקים ובעשייה היומיומית. כל חיי מיהרתי תמיד לאן־שהוא, לא היה זמן לעצור ולומר: חכי רגע! אולי כדאי ללקט את קטנות היומיום, לסכם משהו, שממנו ניתן ללמוד...

מתעורר בי הרצון להשאיר מזכרת מימים ההם, מהמאבק שלנו, כיצד חיינו ומה הרגשנו. טוב שהצעירים ההולכים אחרינו יידעו גם הוויות קטנות שלנו ההופכות עם הזמן לתעודות היסטוריות.

ועוד מאורע מסויים, שאירע לפני שנים מעטות, כאשר שהיתי בברית־המועצות. ביקרתי אצל משפחתו של חבר ותיק במפלגתנו, מהדור שקדם לי — פאניץ'. טסתי ממוסקבה בחורף קשה לנובוסיבירסק, בירתה של סיביר.

בתחילת שנות ה־30 גורש פאניץ' מהארץ לברית־המועצות ב„עוון" פעילותו המדינית. לא הכרתי אותו אישית. הוא מת בשנות ה־70 ממחלה קשה. בני משפחתו קיבלו אותי בלבביות רבה. אשתו חיטטה במגירות ומסרה לי תיק גדוש ניירות. היא אמרה: „לפני מותו אמר לי בעלי: ,מסרי את התיק למפלגה הקומוניסטית הישראלית. אולי יימצא חבר שיכתוב עלינו, על החברים הוותיקים של המפלגה אותה אנו אוהבים עד היום הזה. המפלגה חייבת לזכור את בניה'. זוהי הצוואה שלו". — אמרה.

בנו של פאניץ', מהנדס צעיר, נעץ בי מבט שואל. הבנתי: הבנים רוצים לדעת אודות אבותיהם. גם תינוקו של הבן — בהיר־השיער ובעל העיניים הכחולות, שצחק אלי, כאילו הוסיף לי אומץ להחליט. נטלתי את התיק.

„המפלגה חייבת לזכור את בניה", המשיכו להדהד הדברים באוזני. והרי לזכור אותם, פירושו לזכור את המפלגה. בלא לדעת

את ההיסטוריה של מפלגתך — אילו שורשים יהיו לנוער, לדורות הבאים.

העניין הזה קירב אלי מאוד את בעיית עברה של המפלגה, עברם של החברים וגם הצורך להנציח אותם.

בא יובל ה־60 של המפלגה. מעל דפי „זו הדרך" פירסמתי כמה רשימות ומאמרים המוקדשים לוותיקים.

העיסוק בעבר קירב אלי בלי משים את עברי־אני. כאשר הגיע המועד „העגול" — 50 שנה לחברותי במפלגה — נשאלתי: „נו! מתי תכתבי משהו מזכרונותייך!"

עשיתי חישוב מהיר ונבהלתי. באמת מתחיל להיות „צפוף", מאוחר לכל מיני דברים שצריך עוד להספיק לעשות. התלבטתי לא מעט, האם להעלות על הכתב את סיפורי האישי. ולבסוף הכרעתי בחיוב. הכרעתי כך, משום שסבורה אני שסיפורי האישי גם הוא חלק בלתי־נפרד של סיפורי חייהם של חברי לדרך. זוהי הווייתם של אנשים, שיש בהם משום היסטוריה רצופת אירועים שמחים ועצובים, חשובים יותר וחשובים פחות.

איני מתיימרת לכתוב פרקים של ההיסטוריה של המפלגה. לא אתלוש גם מהעבר דפים שהם מורכבים ביותר. לנושאים פוליטיים כאלה צריך להתייחס ברצינות ולנתחם באופן מדעי. אני דוגלת בכך, שכתיבת היסטוריה לא תהיה משוכתבת, „מותאמת" לתנאים כלשהם. אלא תיכתב כפי שהיא. אני מסכימה עם אנטוניו גראמשי שאמר: „רק האמת היא מהפכנית". יבוא יום וכך תכתוב המפלגה על עצמה, ואילו אני בחרתי בספרי זה לכתוב, מה שאני זוכרת, וכפי שאני זוכרת, מבלי לעסוק במחקרים וסיכומים פוליטיים, בדוקומנטציה ובציטוטים. יודעת אני שאאכזב אי־אלה שחיכו „להרחבתם ולהעמקתם" של האירועים. אך ברצוני דווקא להגיש את זכרונותי כפי שנראה לי והקורא ישפוט.

לפתע התברר לי שיש לי בעיה — בעיית הזמן. נחרדתי. זה משהו שאינו בשליטתי, משהו שהוא כביכול שלי, ואילו לי אין שליטה עליו. אני מפחדת מפניו, הוא בורח ממני. הוא אינו הוגן. אני קובעת לי תוכנית. כאילו הגשמתי אותה, אך בינתיים הזמן ברח ואיננו עוד. למחרת אני מגלה, שעלי לחזור פעם שנייה ושלישית על אותה עבודה, אך לא באותו הזמן, שברח ואיננו עוד. האנגלים אומרים: „הזמן שווה כסף". אין זה נכון. יכול להיות לך כסף, אך זמן לא תקנה תמורתו. יש לו ריצה וקצב משלו.

אני תמיד בפיגור, כי גם כאשר אני נחה מריצה אחריו — הוא רץ. עבורו אין לילה ואין מנוחה. גם קצבו אינו משתנה.

הוא רץ עם התינוק שנולד, עם הנער המתבגר, עם הגבר והאשה ועם הזקן. זמנם של אלה אוזל תמיד, אך הוא, הזמן, ממשיך בדרכו הלאה. אני מבינה שאין לעוצרו ומסכמת ביני לבין עצמי: אל תבזבזי את זמנך, אך אל תחשבי שתספיקי הכל שרצית בו. אם בטוב ויפה את עמלה, ימשיכו זאת אחרים. ואולי אפילו טוב יותר...

אני מסדרת את ניירותי, את זכרונותי ואת אלה של חברי. אני מחליטה לרוץ בהתחרות עם הזמן: אולי אספיק עוד לסיים את המלאכה.

תודתי נתונה לכל הידידים שסייעו לי בהכנת הספר ולהוצאתו לאור.

הצעדים הראשונים

הפגישה הראשונה

אנו הולכים ושותקים. אלי ואני לפנים, קלמן ומלך * מאחורינו. עברנו את המושבה ואוהלי הקיבוץ אינם נראים עוד. מתקדמים לעבר החורשה, הנראית מכאן, בתום השקיעה, ככתם שחור על רקע השמים. עולים על הגבעות שלא פעם טיפסתי עליהן בטיולי. פה ליקטתי סיגליות, אך תמיד היה זה ביום או לפנות ערב. בשעה מאוחרת כזאת מעולם לא הייתי כאן.

הרוח הקלה מביאה ריחות משכרים. הכל לא־רגיל: הליכה זו עם אלי ועם החברים; ההתרגשות לקראת מה שצריך לקרות. אני מתוחה כמיתר. בחורשה הקטנה שלפנינו יתרחש משהו בחיי, משהו חדש. אני הולכת לקראת החדש.

כאשר סיפר לי אלי שהשיג „קשר", ידעתי שזהו סופה של דרך שהלכתי בה עד כה. כעת אני על סף הפגישה הראשונה, שתפתח לפני את הדרך החדשה. אני שותקת. גם אלי שותק, שקוע במחשבותיו.

אנו עומדים. „נחכה כאן לסימן", אומר אלי, „האיש צריך לבוא". „האיש" — לוסטיג — הוא פועל חקלאי הגר בבנימינה. אלי עובד יחד איתו. הם ניהלו ביניהם שיחות רבות, וזה, החבר שלום לוסטיג הסביר לאלי דברים רבים. הוא קומוניסט, אך רק מעטים יודעים זאת, כיוון שהמפלגה הקומוניסטית היא מחוץ לחוק. אם יידעו עליו, הוא עלול להיאסר. אלי רכש את אמונו של שלום לוסטיג.

אנו עומדים מתוחים בפאתי החורשה ומחכים לסימן משלום.

„ומה יהיה, אם לא יבוא?" לוחשת אני. „פסססס..." — מהסה אותי אלי בעצבנות. לפתע — שריקה. השריקה היא חרישית, אך היא מקפיצה אותי כמו רעם. אלי אוחז בידי בחוזקה. מן החורשה יוצא אדם בבגדי עבודה. הוא לוחץ את ידו של אלי, נד בראשו לשלום לעברנו.

עתה הולך שלום בראש, ואנו אחריו, בשורה עורפית. אני לוחצת את ידו של אלי. אני חשה — גם הוא מתרגש. ואני שואלת את עצמי פעם נוספת, האם רוצה אני בשינוי זה? וכל ישותי עונה: כן!

עוצרים. מעין מערה־יער קטן באמצע החורשה. באור הקלוש אפשר להבחין בקבוצת אנשים היושבים על האדמה. העיניים

---

* רוב השמות שברשימות על הקיבוץ — בדויים.

מתרגלות אט־אט ורואות, כי המסובים כאן הם פועלים בבגדי עבודה, על ראשיהם של כמה מהם כובעי־קסקט, על אחרים כפיות. ערבים ? ! האמנם ?

זו הפעם הראשונה שאני פוגשת ערבים יושבים בצוותא עם יהודים. בקיבוץ מכירים את מוסטפה, המספק ירקות ועוד שני ערבים הבאים תמיד לברוך האקונום (מנהל המשק בקיבוץ). אף לא אחד, מלבד ברוך והעוזרת שלו, אינו מדבר איתם. מוסטפה אומר „שלום" בעברית לכל מי שנקרה בדרכו וזה הכל.

ואילו כאן יושבים ביחד יהודים וערבים. ומי הם בכלל כל האנשים האלה ? ברור, לא אשאל. כאשר איש אינו מברך אותנו לשלום. גם אנו איננו מברכים. מעין תחושת חשאיות באוויר. הצטרפנו ליושבים.

„כולם כבר כאן ?" מתוך החבורה קם איש גבוה, לא צעיר, רזה ; גם על ראשו כובע קסקט. בחשכה אי־אפשר להבחין בקלסתר פניו. אני יודעת, שהוא נציג המפלגה הקומוניסטית הפלשתינאית (פק"פ) — קוראים להם „מופ"סים".

„חאווערים !" (חברים !), משמיע האיש את קולו. „אני שמח לפגוש אתכם כאן. במיוחד מברך אני את הצעירים שבאו לכאן זו הפעם הראשונה". הוא מברך אותנו — אני מתרגשת. צלילי השפה מפתיעים אותי. הוא מדבר אידיש. אני ידעתי מעט אידיש. בבית דיברו ההורים ביניהם אידיש. הילדים דיברו עם אבא אידיש קלוקלת. אך השפה המקובלת בבית הייתה פולנית. אני משתדלת לקלוט כל מלה ולהבינה. כיצד מבינים הערבים מה הוא אומר ? חולפת המחשבה בראשי. אני שומעת לחש בזמן ההרצאה. מתרגמים להם. יש מלים שאינני מבינה ואני שואלת את אלי. הוא משיב לי באי־רצון. אני מרגישה, שהוא מתרכז כולו בדברי הנואם, ואני מפריעה לו. אינני שואלת עוד. איכשהו אני „נכנסת לשפה" ועושה מאמץ עליון להתרכז בהסברים הפוליטיים, שהם חדשים עבורי. אבל החורשה, הלילה, האנשים החדשים וכל הקורה אותי ברגעים אלה מקשים עלי את הריכוז.

המרצה (מאוחר יותר אדע שזה היה אברומצ'ו) מתחשב בכך, שבקרב קהל שומעיו ישנם „ירוקים", קיבוצניקים, ומשתדל להסביר את הדברים באופן פופולרי. הוא מדבר בקול נמוך, אך לי נדמה שקולו רועם. ואני מסתכלת מזמן לזמן מסביבי, מחשש שישמע אותו אי־מי בלתי־רצוי. חששותי מתבדים. ישנם חברים השומרים

על הפגישה לבל יתגנב אליה איש הבולשת, „שפיק" * כפי שקראנו להם.

הנואם מדבר על הערך המקודש של הסיסמה: „פועלי כל הארצות, התאחדו!" בלי סולידריות בינלאומית של מעמד הפועלים אין כל אפשרות לנצח במאבק נגד הבורגנות, האימפריאליזם.... הקומוניסטים בארץ, הוא מסביר, רואים באחווה היהודית־הערבית את ציפור־הנפש של כל מאבקם לעתיד טוב יותר בארץ זו. סולידריות זו אינה סיסמה ליום חג, זוהי סיסמת קרב יומיומית נגד כל אלה הרוצים לבנות ולהיבנות על פילוג במעמד הפועלים... זו בעיית הבעיות במאבקנו, ואנו שמחים כאשר בקרב הפועלים גוברת התודעה המעמדית, כאשר הם משתחררים מהשפעות רעיוניות זעיר־בורגניות, מהציונות.

הוא מברך את החברים הצעירים שבאו מהקיבוץ של „השומר הצעיר", לאחר שלמדו את האמת בזמן שביתת הפועלים הערביים בבנימינה, ואומר שישמח, אם הם יספרו על נסיונם־הם.

אלי מספר על שביתת הפועלים הערביים בבנימינה.

השביתה בבנימינה

„השמעתם? הפועלים הערביים, העובדים בפרדסים של היהודים, הכריזו שביתה!", פרץ אלי נרגש לתוך הצריף.

„שביתה?!" „איפה?"

„כאן, במושבה, בבנימינה, חבר'ה, יש שביתת פועלים ערביים!", צעק בקול רם, כאילו כולנו חרשים. „הם שובתים ומבקשים מאיתנו סולידריות".

החדשות הקפיצו אותנו. אנחנו, שראינו את עצמנו כסוציאליסטים, הרגשנו שהגיעה שעת־המבחן שלנו. ודאי שנהיה סולידריים — היתה דעת היושבים בצריף. רק מרדכי לא התרגש ואמר, כאילו דיבר בינו לבינו: „מוזר, פועלים ערביים בורים מארגנים שביתה". הליגלוג שבדבריו הרגיז אותי. „לידיעתך, ה,בורים' האלה שובתים ומבקשים מאיתנו, האינטליגנטים בעלי ההכרה לעזור להם. מה דעתך על כך?" את מרדכי לא חיבבתי, הן בשל השקפותיו והן בשל אופיו.

באותו ערב צלצל הפעמון בחצר וקרא לאסיפה כללית. שלא

---

* מודיע — בסלנג רוסי.

כרגיל, באו כמעט הכל. בידי רוב הבנות הסריגה, ידי הבנים בכיסים. על פני כולם סקרנות וציפייה — השמועה כבר פשטה בקיבוץ.

יוסף פותח את האסיפה: „כבר שמעתם מה קרה. נשמע מאלי פרטים". אלי נמנה עם המעטים בקיבוץ שעבדו עבודת־חוץ כמעט קבועה בפרדסים. הוא עבד עם פועלים ערביים ולמד את שפתם. מאוחר יותר, כאשר עזב את הקיבוץ, נאסר והועמד למשפט באשמת השתייכות לפק"פ, הגן על עצמו בערבית רהוטה שהפליאה את השופט.

אלי מספר את סיפור השביתה: „באמצעותו של המשגיח היהודי הודיע בעל הפרדס, שעומדים להוריד לפועלים הערביים את שכרם היומי מ־10 גרושים ל־8. אולי אינכם יודעים, מהם תנאיי העבודה של הפועלים האלה: עובדים 12—14 שעות ביום, לנים במחסנים בפרדסים, אוכלים פיתה וזיתים, שותים מים; ילדיהם אינם לומדים ואין להם עתיד". ואלי שואל: „האם זו סיבה מספקת לשביתה?"

„מספקת בהחלט", אומר מישהו.

„והפועלים השובתים מבקשים, שפועלי בנימינה והקיבוץ יביעו סולידריות עם שביתתם. הם מבקשים את עזרתנו". שובתים 9 פועלים.

„האם פנו למועצת פועלי בנימינה?" שואל חנוך.

„כן, אמרו להם שידונו בעניין ויחליטו. לאלה יש זמן", משיב אלי בלעג.

„מה יש כאן לדון?", תוהה לילי, „הלא ברור שעלינו להיות סולידריים. אין לנו מה לחכות להחלטה שלהם, אנחנו עצמאיים".

„נחליט מייד, כאן, שאנחנו סולידריים איתם", מציעה אני. מרדכי מציע לא למהר, שנפנה להנהגת „השומר הצעיר" ונשמע מה היא אומרת. יש המתנגדים לכך וצועקים: „לא לחכות!" אך הרוב מחליט בכל זאת לקבל את הצעתו.

„למעלה", בצמרת ההסתדרות, השתררה מבוכה. לא נאה, ודאי, להשיב לשובתים בשלילה, שהרי אנחנו חברים באינטרנציונל הסוציאליסטי. אבל תמיכה בשביתה זו נוגדת את עמדתה של הנהגת ההסתדרות הדוגלת ב„כיבוש העבודה"... אנחנו לא ידענו אז את שידעו רבים במושבה: במשך שבועות התנהל משא־ומתן בין מוסדות ההסתדרות בבנימינה לבין האיכרים על הבטחת „עבודה עברית" בפרדסים היהודיים. הפרדסנים לא רצו לוותר על עבודת הערבים, כי זו הייתה זולה יותר. אך מנהיגי ההסתדרות לא הרפו מהם: „אתם ציונים או לא?" והפרדסנים נאלצו לסגת מעט

והסכימו להעסיק פועלים יהודיים, כשליש מהעובדים. למרות שהייתה בכך כניעה חלקית של הפרדסנים, החליטה הנהגת ההסתדרות לא לוותר על תביעתה ולעשות פעולה רחבה לגירוש הפועלים הערביים מהפרדסים.

הקיבוץ רחש כמו כוורת. נשלחו שליחים להנהגת „השומר הצעיר", והם אמרו: „לא נסכים להיות מפירי שביתה! אנחנו דורשים סולידריות עם השובתים!" חוץ מבודדים, חיינו בהרגשה, שסוף־סוף מתרחש משהו שיקרב את ההבנה בין פועלים יהודיים וערביים.

הנהגת „השומר הצעיר" נזעקה להציל את המצב. נערכה אסיפה נוספת. המתיחות בה הייתה רבה. המנהיג (איני זוכרת עוד את שמו), חיפש מלים להרגיע אותנו.

תחילת דבריו הייתה בערך כך: „חברים יקרים, כמובן שנביע סולידריות עם הפועלים השובתים, נתמוך בשביתתם, הרי אנו סוציאליסטים. אבל, חברים, בל נשכח, אנו גם ציונים! לא ייתכן, שלפועלים יהודיים לא יהיו מקומות־עבודה בפרדסים העבריים, אני מדגיש בפרדסים העבריים, כי הרי פועלים ערביים יכולים לעבוד בפרדסים ערביים".

„מה אתה אומר?!" נשמעו קולות תמהים.

הנואם נבוך קמעה, אך התאושש: „אמרתי, שאנו סולידריים עם השובתים ולא נשבור את שביתתם. עם זאת, כאשר תסתיים השביתה, נדרוש פיטורים של כמה פועלים ערביים, כדי שגם יהודים יוכלו לעבוד שם, ביחד, יהודים וערבים!"

השתררה מבוכה, אך היא לא ארכה וקמו צעקות:

„זה נקרא סולידריות?!"

„איפה הסוציאליזם?!"

„אתם בוגדים בשביתה!"

רוב החברים הרגישו עצמם מרומים — מקלחת קרה כזו?! הנואם הסתלק. אבל הוויכוח נמשך עד שעה מאוחרת.

קיבלנו שיעור טוב, חשבתי. ובכל זאת, כיצד יבצעו את הדבר: לא להפר את השביתה ובו־בזמן לעשות לגירושם של פועלים ערביים?

הם מצאו דרך: מועצת פועלי בנימינה הודיעה שלא תשלח מפירי שביתה. פירושו של דבר, שהיא סולידרית עם השובתים. לאחר שנמסרה להם הודעה זו, ביקשו השובתים עזרה בהעמדת משמרות ליד הפרדסים, כדי למנוע את חדירתם של מפירי שביתה

ערביים, שהביאו הפרדסנים. אך מועצת פועלי בנימינה השיבה בשלילה, לא היה איכפת לה שיביאו מפירי־שביתה ערביים. אדרבה, שהפועלים הערביים ישברו את הראש זה לזה.

עמדה צינית זו עוררה סערה בקיבוץ. כמה חברים ביקשו לצאת למשמרת, לפי פניית השובתים, למרות שהנהגת „השומר הצעיר" הורתה במפורש שלא לעשות כן, אך לבסוף גם אלה לא יצאו.

ההמשך היה כזה: הפרדסנים הביאו מפירי־שביתה ערביים, בשערו של פרדס פרצו תגרות, היו פצועים. לאחר שבוע ימים השביתה נשברה. השובתים גורשו ממקום־עבודתם. הפועלים הערביים, שבאו כמפירי־שביתה בעקבות ההבטחה שיתקבלו לעבודה, סולקו גם הם. הנימוק ההסתדרותי לצעד זה היה: הם פועלים בלתי־מאורגנים.

מצפונם של כמה ציונים־סוציאליסטים נרגע, אך האכזבה הייתה עמוקה והיא הולידה מחשבות. לרבים נתגלה סופית, ש„המלך הוא ערום".

אלי סיים את סיפורו. רגע של שתיקה.

ואז אמר חבר אברמצ'ו:

שביתת הפועלים הערביים בבנימינה הייתה שיעור מאלף לא רק לבעלי־המצפון בקיבוץ בבנימינה, אלא לכל הפועלים בארץ. אין זה המאבק היחיד. רבים כאלה מתנהלים במקומות שונים בארץ. מנהיגי ההסתדרות ממפא"י, מהשומר־הצעיר, מפועלי־ציון הופתעו מכוח עמידתם של הפועלים הערביים על זכותם לעבודה ונגד הניצול. לנגד עיניהם הצטיירה תמונה שלא חיכו לה.

פועלים ערביים משועבדים ומנוצלים, „נחשלים" ו„מחוסרי תודעה" מתארגנים בעצמם, בלי כל עזרה, נגד הניצול המחפיר של הפרדסנים. עבדי המשטר הפיאודלי, שאין להם בא־כוח באינטרנציונל הסוציאליסטי והמקצועי, ואשר לא זכו לתשומת־לב כלשהי מצד מזכיר האינטרנציונל בסיורו בארץ, ידעו להניח גשר מעל התהום של שנאת הגזעים והשיסוי ההדדי, שנעשה כאן בארץ בידיים אמונות, ולפנות אל הפועלים היהודיים בבנימינה בקריאה לפעולה סולידרית.

ומן הצד השני, פועלים יהודיים, בעל „תודעה מעמדית", מאורגנים בהסתדרות המתיימרת לבנות כאן, בארץ, משטר של צדק, שוויון ואחווה, נבוכים נוכח הקריאה הראשונה לעזרה מצד הפועלים

הערביים, שכלפיהם יש להסתדרות חובה כממונה על־ידי האינטרנציונל, ושואלים; להיות או לא להיות סולידריים? אתם יודעים את הסוף. השביתה נכשלה.

וכעת, כפי ששמעתם, מבטיחים מנהיגים אלה להקים „ארגון משותף" של פועלים יהודיים וערביים. אין לתת אמון בהבטחתם. את הארגון הבינלאומי של פועלים יהודיים וערביים יקימו אך ורק כוחות, שגורלם של הפועלים היהודיים והערביים מעניין אותם באמת. רק כוחות כאלה יהיו מסוגלים להילחם שכם אחד, יהודים וערבים, נגד מנצליהם. לא מנהיגי מפא"י והנהגת ההסתדרות יעשו זאת.

אמר זאת בגלוי בן־גוריון, המנהיג המוכר של ההסתדרות, כאשר הופיע במועצת ההסתדרות: * „...טוב שדיברו עם הערבים גלויות, באשר אין מתפקידנו להיות מיסיונרים. אולי לאחר כל המאורעות שקרו בבנימינה, בכפר־סבא, בכביש ים־המלח ועוד, לא יהיה צורך בהסברה יתרה לפועל הערבי, בכדי שזה יבין לרוח ההסתדרות הציונית — החלוצית־המעמדית.'

אך לא רק פועלים ערביים לומדים לדעת מי היא הנהגת ההסתדרות. לומדים זאת גם פועלים יהודיים.

הוא פנה אלינו במלים חמות:

אני בטוח, שתסיקו את כל המסקנות ו„ודאי עוד נתראה", אמר. פנייתו זו אלינו נעמה לנו ועודדה אותנו. הוא לא שאל לשמותינו, אך ציין: „ודאי עוד נתראה". נפרדנו בלחיצת־יד.

החלה תכונה לקראת פיזור ההתכנסות. גם זה היה חדש עבורנו. אותנו שלחו ראשונים. כיוון שלא היינו מוכרים למִשְטרה, לא נעורר חשד אם יפגשו אותנו. השאר התפזרו אחד־אחד או שניים־שניים לכיוונים שונים.

יצאנו מן החורשה ופנינו לעבר הקיבוץ. ושוב אנו הולכים בלי לדבר איש עם רעהו. הלב מלא, רוצים לחשוב על דברים ששמענו.

מסביב לילה אפל. הכל ישנים. אין שומעים דבר, חוץ מרחש צעדינו. מפתיעה עוצמת־השלווה הזאת של הטבע. הכל בו, כמו לפי כללים קבועים מראש. בתום האביב יבוא הקיץ. ולאחריו הסתיו, החורף, וחוזר חלילה. רק האדם הוא בריה חסרת־מנוחה: סוער, מחפש דרך, רוצה לשנות סדרי עולם.

---

* במועצת ההסתדרות ב־1931.

תמיד האמנתי שהטוב ינצח. עכשיו אני בטוחה בכך עוד יותר. מה אמר — האיש, החבר, בחורשה! גם הוא מאמין, שהטוב ינצח, אלא שדרוש מאבק, ומאבקי מעתה והלאה מה יהיה טיבו? כיצד אשתלב בעולם החדש, עליו הוא דיבר — דבריו מובנים, פשוטים:

אם אנו סוציאליסטים, הרי יש לנו בעלי־ברית ויש לנו אוייבים. מי הם האוייבים ומי הם בעלי־הברית הללו? גם ב„השומר־הצעיר" הרבינו לעסוק בנושא זה. אך כיצד הפך הפרדסן, המנצל את הפועלים, לבעל־ברית שלנו? כיצד מגינים אנו לפתע־פתאום על האיכרים, המנצלים שכירים? מה בכלל משותף לנו? התשובה שקיבלנו עד כה: „כולנו ציונים".

הגיע הזמן לענות על השאלה: לאיזה מעמד אתה שייך — למעמד הפועלים או למעמד הבורגני המנצל.

אנו הולכים מהורהרים, מכונסים בעצמנו. אינני שואלת שום דבר. יש מן החגיגיות בהליכתנו זו, בשתיקתנו. שמעתי היום צלילים חגיגיים, מלים רמות. היכן ומתי שמעתי כמותם בעבר?

ההפגנה הראשונה

...נזכרתי. הייתי בת 16, תלמידת גימנסיה, חברה בקן „השומר־הצעיר" בוורשה. ...מחר ה־1 במאי. מחר תתקיימנה הפגנות־פועלים. הנוער של „השומר־הצעיר" אינו משתתף בהן. מדוע? „זה אינו שייך לנו. אנחנו נחוג את ה־1 במאי בארץ־ישראל".

אינני מסכימה לדעה זו. אני סבורה שזה שייך לי, כאן. אני רוצה ללכת להפגין עם הפועלים. אני מגייסת בסתר שותפים ל„הפרת המשמעת".

אני מדברת עם קובה ועם יצחק. מסכימים? — מסכימים.

הם שואלים, עם מי נלך? עם הקומוניסטים — אני משיבה. נראה לי שהם הצודקים ביותר...

בבוקר ה־1 במאי, השמש מאירה, מחממת. אני יוצאת מן הבית מוקדם.

במקום, שנדברנו להיפגש, אין איש. אני נבוכה. מחכה לשני החברים. ברחוב עוברות קבוצות־קבוצות של פועלים בבגדי־חג. הם הולכים לעבר כיכר התיאטראות („פלאץ תיאטראלני"). אני מחליטה לא לחכות עוד ומצטרפת.

קהל רב ממלא את הכיכר הגדולה. פנים קמוטות של פועלים

נעורים בוורשה

זקנים; מטפחות אדומות לראשי הנשים והנערות; צעירים ובני נוער רבים עם פרח או עם סרט אדום בדש. קבוצות־קבוצות מתארגנות להפגנה. מהבמה נשמע קולו של נואם, המכריז כרזות. אני קולטת אותן: „פועלי כל הארצות, התאחדו!", „זהו חגנו, חג הפרולטרים!", „הבורגנות מוצצת את דם הפועלים!", „לא נעבוד בשכר ניצול ורעב!", „יש לנו כוח!", „נתאחד כולנו נגד האוייב הגדול — הקפיטליזם!", „סולידריות, חברים!". פורצת שירה: „על בריקדות, העם העובד, הרימו דגל אדום!..."

לפתע אני מרגישה זרוע כבדה על שכמי. אני נפנית ורואה בצדי פועל זקן. הוא נשען עלי בכל כובד גופו ושר בקול צרוד את השיר הפרולטרי. „...הצבע של הדגל הוא אדום, כי הוא ספוג בדם של פועלים..." מפיו נודף ריח של וודקה, הוא שיכור. זרועו מכבידה עלי. אך אינני מעיזה להשתחרר, הרי ייעלב. פועל צעיר, העומד בסמוך, משחרר אותי ממנו.

פתאום נשמעות יריות וזעקות. מתחילה מנוסה מטורפת. נסחפתי עם הקהל, מעדתי ונפלתי על אנשים שהיו כבר שרועים

על המרצפות. עלי נפל עוד אדם. חושי התבלבלו. אפילו לא פחדתי. לא קלטתי את המתרחש. שמעתי דהירת־סוסים ושוב יריות וצעקות מחרישות אזניים. זה ארך דקות ספורות בלבד ואז השתרר שקט. בקושי השתחררתי מכובד הגוף ששכב עלי. קמתי על רגלי. גם האשה, ששכבה תחתי, קמה. רגלי כשלו. הבטתי בעיניים בוהות אל הכיכר. כמעט לא נראה בה אדם. באמצע הכיכר עמדו כמה מכוניות־משטרה. בצדדים — שוטרים רכובים על סוסים. אלה שעשו את המלאכה — פיזרו את הפגנת הפועלים.

בכיכר היו פזורים חלקי ביגוד של אנשים שאיבדום במנוסה. לא הרחק ראיתי אפילו זוג תחתונים של אשה. הסמקתי, התביישתי, שאשה איבדה את תחתוניה. הבטתי לצדדים, פן יראוני, הרימותי את התחתונים ודחפתי אותם בכיס מעילי. כיצד הלכה הביתה בלי תחתונים? — הטרידה אותי המחשבה, כאילו היה זה הדבר החשוב ביותר באותו יום.

איך הגעתי הביתה — איני זוכרת.

מאוחר יותר נפל לידי עתון פועלים ובו קראתי שהמשטרה הפעילה נשק חם ואלות נגד פועלים שהפגינו בשקט. יש פצועים. איגודי הפועלים מוקיעים את מעשי המשטרה, שנשלחה על־ידי הממשלה והם לא יירתעו מלהמשיך במאבקם בניצול ובדיכוי ולמען המהפכה הסוציאליסטית.

בקן נזפו בי על שהלכתי להפגין. קיבלתי את הנזיפה בשוויון־נפש, מפני שהייתי שלמה עם עצמי. גם כעבור שנה חזרתי והפגנתי ב־1 במאי, למרות האיומים שיגרשוני מהתנועה.

ועוד הפגנה

והפגנה שנייה, ב־1 במאי 1927. הפעם הפגנתי בשורות „פועלי־ציון שמאל". בגלל יצחק, שאחיו המבוגר ממנו, חבר ב„פועלי־ציון שמאל". אני מציעה ליצחק, שנלך להפגין עם הקומוניסטים. הוא אומר: „את זוכרת איזו שערורייה הקימו בתנועה לפני שנה, כאשר הלכת להפגין? אז מוטב שנלך השנה עם ‚פועלי־ציון', הם בכל זאת ציונים. העיקר להפגין ב־1 במאי." גם יצחק נמנה עם אלה שלא היו מרוצים מהמדיניות של „השומר־הצעיר". הוא התלבט, אם־כי היה זהיר יותר ממני.

אנו נפגשים מוקדם בבוקר, במקום הריכוז שנקבע. ליצחק יש כאן מכרים, ידידי אחיו. מקבלים את פניו בלבביות, אך בי, כך

נדמה לי, מביטים בהסתייגות מסויימת: „מי הקטנה הזו?" שואלים באידיש. רובם פועלים, נראים ביניהם גם אנשי אינטליגנציה ונוער.

ההפגנה זזה. שרים שירים מהפכניים באידיש. מרימים דגלים אדומים. האווירה היא חגיגית, לוחמת. יצחק ואני צועדים יחד בתוך שורה ארוכה.

באחת ההצטלבויות מופיעה הפגנה אחרת: שורות־שורות, דגלים אדומים. הצועדים בשתי ההפגנות צועקים ומגדפים אלה את אלה באידיש. פועלים מגדפים פועלים?! בהפגנה?! אני המומה. יצחק לוחש באוזני: „אלה הם ,פועלי־ציון ימין' ויש איבה בין אלה לאלה."

„למה?" שואלת אני. „אספר לך אחר־כך."

מגיעים לכיכר הגדולה. ההפגנה נעצרת. על מרפסתו של בית גבוה, מתנוססים דגלים; עומדים שם כמה אנשים, אחד מהם נואם. המלים מגיעות אך בקושי לאוזני.

אני שומעת: „מיר, די הארעפאשנע מאסן, ברענגען אייך א בעסערע צוקונפט!" (אנו, המוני העמלים המנוצלים, מביאים לכם עתיד טוב יותר). המלים „הארעפאשנע מאסן", חוזרות כמעט בכל משפט. הקהל הגדול מריע. עולה נואם נוסף, צעיר מקודמו. חבוש כובע־מצחייה, פועל. הוא צועק ומלווה את דבריו בנפנוף־ידיים. הקהל מקשיב, מוחא כפיים. עולה הנואם השלישי, נמוך קומה וקירח. הוא מדבר בעצבנות, מתחיל משפט ואינו מסיים אותו; נראה מפוחד, מסתכל לצדדים.

מה קורה? „פרשים! פרשים!" עוברת קריאה בקהל. „חברים, לא להתפזר! שמרו על השקט!". צועקים מהמרפסת.

אבל הבהלה כבר אחזה בכל. האנשים רצים לכיוונים שונים. יצחק תפש בידי ורצנו. צעדיו היו ענקיים, ולא יכולתי לרוץ איתו. נתקלתי במישהו ששכב על האדמה. מעדתי, ידי נשמטה מידו של יצחק. עלי נפל עוד מישהו. לא יכולתי לנשום. נזכרתי בהפגנה מאשתקד בכיכר התיאטראות, הכל חוזר, חשבתי.

איני זוכרת כיצד נחלצתי ורצתי לעבר החצר הקרובה ביותר. אך בשער הצר כבר נדחק קהל גדול. עמדתי בין האחרונים. מה לעשות?.. הבחנתי לידי בנער רועד מפחד. הכרתיו. הוא היה אחיו הצעיר של הניק דראבקין, חברי מ„השומר־הצעיר". הנער נראה כל־כך מסכן, ילד מפוחד עד מוות. חיבקתי אותו ואמרתי לו „אל תפחד, אני איתך". לא הייתה שום אפשרות להידחק בשער. פניתי באופן אינסטינקטיבי לעבר קיר הבית ונצמדתי אליו. ראשי התרוקן

ממחשבות, כאילו לא אני הייתי זו, אלא אדם אחר. ירדה עלי מעין שלווה מוזרה, כאילו קפאתי. וזה כנראה, הציל אותי. שוטרים רכובים על סוסים חלפו על-ידי בדהרה. הם לא שמו-לב לנערה הצמודה בשקט אל הקיר. ואילו ברחוב, לנגד עיני, השתוללו: רדפו אחרי הבורחים, הצליפו בהם בשוטים. את פני השוטרים לא ראיתי. ראיתי רק את רגלי הסוסים הרומסים אנשים.

ראיתי דם על המדרכה. הבטתי, כאילו כופה מישהו עלי את הזכרון הזה לכל ימי חיי.

כמה זמן עמדתי כך, איני זוכרת. הרגשתי, שמישהו מושך אותי מאחור. מן החנות שעל-ידה עמדתי הושטה יד ומשכה אותי פנימה. החנות הייתה גדושה אנשים, המחנק היה גדול. עשן הסיגריות היתמר. האנשים הסתערו עלי ושאלו וחזרו ושאלו: „מה ראית?", לא הייתי מסוגלת להוציא הגה מפי. הייתי בהלם. הושיבו אותי על כיסא והגישו לי כוס מים. אחר-כך יצאתי לחצר האחורית. גם זו המתה אנשים. כולם דיברו בעת-ובעונה-אחת, נרגשים ונפחדים. שם מצאתי גם את יצחק. הוא חיבק אותי בחום וסיפר, כי חשש לגורלי והיו לו ייסורי-מצפון על כי השאיר אותי ברחוב.

הספקתי לספר ליצחק על הנער, אחיו של הניק. דאגתי לו. מצאנו גם אותו בחצר, בריא ושלם. (לימים מסר לי אחיו, הוא חיים דרבקין-דרין, דרישת-שלום מאותו נער, שהיה לאיש עשיר באיטליה. „בעיניו הצטיירת כמי שהצילה את חייו", סיפר. צחקנו על כך.)

„אפשר לצאת, אפשר לצאת", עברה השמועה מפה לאוזן. השער נפתח והקהל החל לזרום לרחוב. החלקתי על שמלתי הקמוטה, סרקתי את שערותי. יצחק הושיב אותי בכירכרה. העגלון הביט בפני החיוורים ושאל: „מה חיפשת שם, ילדה?" והצביע בידו על הרחוב, שנראה כמו אחרי פוגרום. נסעתי עד הרחוב המקביל לרחוב שלי, כיוון שידעתי שאמא עומדת ודאי בפתח החנות ומחכה לי. היא זיהתה אותי מרחוק וקראה בהתרגשות מהולה בכעס: „סוף-סוף! האחרונה". פירושו, ששאר האחים והאחיות כבר בבית.

בערב של ה-1 במאי שכנעתי גם את עוזרת-הבית, צעירה פולנייה, וגם את העובד בחנות של הורי, יהודי כבן 30, שיילכו להפגין. כמובן, בלא שאבי יידע, כי אילו ידע, הייתה קמה שערורייה רבתי בבית. אמי הזהירה אותי: „אם לא תפסיקי להסית אותם, תישארי בבית ב-1 במאי, תבשלי ותעבדי בחנות..." אך היא היטיבה לדעת שאיעלם מהבית, בלא שהיא תרגיש בכך.

עם שובי מההפגנה ידעתי כבר, שבבית מצפה לי שערורייה.

העובד בחנות אכן לא בא לעבודה והעוזרת החליטה ליטול יום־חופשה ולנסוע לבקר את משפחתה בכפר. כל המעמסה בבית נפלה על שכם אמי ובכל אלה אשמה, כמובן, אני. אך, אמא לא רק כעסה, היא גם דאגה לי. בעיר הופצו שמועות על הפיזור בכוח של ההפגנות, והיא ידעה, שבאחת מהן הייתי גם אני.

באותו לילה לא עצמתי עין, למרות עייפותי הרבה. מאורעות היום לא הרפו ממני. הרהרתי מה מעט יודעת אני על הפועלים שהפגינו; ולמה היו מפולגים ביניהם? ולמה מחר, בקן, ינזפו בי שוב על שהלכתי להפגין? בסיומו של ליל־שימורים זה החלטתי להתחיל להתעניין בבעיות בייתר רצינות, לקרוא וללמוד יותר.

בינתיים אנו קרבים לאוהלי הקיבוץ. בפתח המושבה אנו מתפלגים לשתי קבוצות, כדי לא לעורר תשומת־לב. אלי ואני הולכים הישר לעבר הקיבוץ. שני האחרים יעקפו את המושבה ויבואו אליו מצד אחר.

ליד האוהלים אני נפרדת מאלי, לבל יראו אותנו יחד בשעה מאוחרת כל־כך. „עוד יחשדו, שאתה בוגד אתי בלילי שלך", צוחקת אני. גם הוא צוחק. ושלא כרגיל, אנו לוחצים ידיים בחגיגיות.

עם שכני בחדר

אני פותחת בלאט את דלת הצריף. שלוש מיטות. על שתיים מהן ישנים שותפי לחדר. רוב החברים גרים באוהלים. הצריפים נועדו לחלשים יותר בבריאותם. מחלת הקדחת עושה בנו שמות.

גם אני גרתי באוהל זמן רב. זה לא היה רע כל־כך, בייחוד בחודשי הקיץ: מרימים את היריעות — ויש לך איוורור. אך העיקר היה להתחמק מעקיצות־יתושים, כלומר מהקדחת שטלטלה כמעט את כל חברי הקיבוץ. כמגן שימשו לנו הכילות.

פעם, בלילה של סופת־גשם, הפילה הרוח כמה אוהלים. רצנו לחדר־האוכל. הייתה זו, כמובן, תצוגת כותנות־לילה מרתקת עבור הבנים. שעה ששיקמו את האוהלים, ערכנו קומזיץ, שתינו תה, סיפרנו מעשיות וצחקנו — היינו צעירים וכל אירוע נראה לנו כהרפתקה משעשעת.

שותפי לצריף ישנים שנת־ישרים. אנו ידידים טובים, קוראים

יחד את ה„קפיטל". אחד מהם רואה את עצמו מארקסיסט טוב וציוני טוב. אני מתווכחת עמו רבות.

בהיכנסי נולד במוחי רעיון שובב: להעיר את שניהם ולומר להם „שמעו, השתתפתי באסיפה של קומוניסטים!". לחשוב מה היה קורה כאן! הם היו קופצים ממיטותיהם נדהמים: „מה?! היית באסיפה של מופ"סים?!* השתגעת?!" אחד מהם יחליט: בגדה בנו, אך לא יאמר זאת בקול. הוא מחבב אותי ורוצה להחדיר לראשי „קצת ציונות"... הוא טוען שינק את הציונות עם חלב אמו. ודווקא אותו יש לי חשק להעיר ולומר לו: „גמרתי עם הציונות הסוציאליסטית!".

אני צוחקת ביני לביני — רעיון מטורף. הרי ברור שלא אעיר אותם ולא אגלה להם היכן הייתי. זה הסוד שלי.

אני פושטת את בגדי ומתכרבלת בשמיכה בשקט ובזהירות, כדי שמיטת־הברזל לא תחרוק. כבר מאוחר. מחר, ודאי, יחקרו אותי השניים לאן נעלמתי לכל הערב.

אני משתדלת להירדם. עוד מעט יעלה השחר. עלי לקום מוקדם לאפרוחים שלי. אבל שנתי נודדת. מחשבות וזכרונות מתרוצצים במוחי. העבר, ההווה ואפילו העתיד, מתערבבים ורודפים זה את זה, כמו ברוח סופה. אני אומרת לעצמי — לאט־לאט, לא בערבוביה כזו. אני זקוקה באופן דחוף לקצת סדר בראשי.

אם־כן, הערב טרקתי מאחורי את הדלת לעבר. אך מדוע לא עשיתי זאת קודם לכן? מדוע לא הבינותי קודם לכן את אשר אני מבינה עכשיו? מתוך מערבולת המחשבות מגיחים אלי קולו של מארק ומבט עיניו החכמות...

...זאקופנה, עיירה בהרי טטרה שבפולין. אני כאן בטיול עם גדוד „השומר הצעיר" מווארשה, השכבה הצעירה של תלמידי התיכון. מארק ואני נמנים עם צוות המדריכים. אני האחראית, ראש־הגדוד. הסביבה נהדרת, אחת היפות ביותר בפולין. כבר טיפסנו על כמה פסגות בעזרת מקלות וחבלים. רק מילות שירה מסוגלות לתת ביטוי ליופי הנשגב ולאוויר המשכר. ואנו נעזרים באמת במשוררים ומדקלמים מהזכרון את שיריהם הליריים.

---

* „מפלגת פועלים סוציאליסטית" — שמה של המפלגה הקומוניסטית בראשית דרכה.

הזקן שבביתו התאכסנו, שאלני, „האם לא קשה לך, נערה, לטפס בהרים? הרי זה מסוכן. הנה אני נולדתי פה, חי פה, ומעולם לא עלה בדעתי לעשות זאת. בשביל מה?" צחקנו. בעיני הזקן המקומי, אנו מטורפים. באים מעיר גדולה ורחוקה, שהוא ודאי אף פעם לא יבקר בה, ומטפסים בהרים כמו עזים...

ערב. החבר'ה העייפים התפזרו — נחים, ישנים. מארק נכנס לחדרי, כדי שנכין את התוכנית למחר. בחוץ משתוללת סערה. היא פרצה באופן בלתי־צפוי בסיומו של יום יפה. זהו דבר שכיח בהרים. הרעמים רועמים בעוצמה איומה ואני מפחדת מפניהם, בייחוד בלילה.

הפחד הזה נולד בי לאחר קריאת סיפורה של הסופרת האהובה עלי, מריה קונופניצקה, „העשן". זהו סיפור על אלמנה, שלה בן יחיד. הוא פועל צעיר, החוזר מעבודתו ויושב לשולחן לסעוד עם אמו את ארוחתו לאחר יום עבודה ארוך ומייגע. בחוץ מייללת הרוח. סערה. לפתע חודר מבעד לארובה ברק, פוגע בבן וממיתו בו במקום, אל מול עיני האם. תמונת־אסון זו הפכה אצלי מעין סיוט לפני שנים רבות.

מארק מרגיע אותי. הוא יושב על ידי ומלטף את שערי. בחוץ משתוללת סופת־רעמים ובחדר חם ונעים ואנו משוחחים.

תחילת שיחתנו עניינית. אך זו גולשת במהרה גם לבעיות גדולות יותר המעסיקות אותנו. הרי אנו עומדים לפני העלייה. מארק החליט לא לעלות. הוא, אמנם, עודנו חבר „השומר הצעיר", אך כבר עובד בבית־חרושת, נפגש עם פועלים „ממש", הולך ומתרחק, כדבריו, מהאידיאולוגיה „הזעיר־בורגנית הלאומנית".

„אל תסעי", אומר מארק, „למה, למעשה את עולה? לדעתי, אינך ציונית, לפחות אינך משוכנעת עד־תום בצדקת דרכה."

אני עצבנית. דבריו אלה דורכים לי על „יבלות". נכון, יש לי אלף סימני־שאלה. עם זאת, כבר ניתקתי את עצמי מכל הקושר אותי לכאן. אני עושה את חשבון־הנפש. אינני יכולה להישאר בבית. בשום אופן לא. הבית חונק אותי, מצר את צעדי. אני קשורה בחברי כבר מספר שנים. אנחנו שואפים לבנות חיים חדשים. אנחנו סוציאליסטים. האם לא טוב לבנות קיבוצים, קומונות סוציאליסטיות בארץ־ישראל?...

מארק אומר, שאנשי „השומר הצעיר" אינם סוציאליסטים אמיתיים. „אבל הם מצהירים שהם כן", טוענת אני, כי ראשי „השומר הצעיר" אומרים בפירוש, שאנחנו בעד ציונות סוציאליסטית,

אנו בעד חיים משותפים של יהודים וערבים... האמנם כל זה לא נכון ? — מקשה אני.

„עלי לחפש חיים חדשים !", אמרתי אז למארק, „אני עולה. אבל אני מבטיחה לך, שאם יתברר לי שטעיתי, אחפש את דרכי, אחיה על־פי מצפוני. מארק, אני נשבעת לך !"

...והנה אני שוכבת במיטתי בצריף, פחות משנתיים מאותו ערב, ואומרת למארק בלבי : „אתה זוכר ? נשבעתי, ועכשיו אני מקיימת..."

לאבן שלי אין לב

מחר עלי להשכים לעבודה בלול. זה איננו הענף הראשון בו אני עובדת. כאשר באתי לקיבוץ, בסוף שנת 1929, היו לי קשיי קליטה בעבודה. סירבתי לעבוד במטבח או בקומונה (מחסן־הבגדים). התקוממתי נגד העבודות „הנשיות". למעשה הייתה זו תחילת המאבק האישי שלי לשוויון־הזכויות של האשה. לא כדי לעבוד בעבודות־נשים מסורתיות עליתי לארץ, חשבתי. לא רציתי כלל לעבוד במקום, בו מרוכזות נשים בלבד. „בקומונה מרכלים" — זו הייתה הדעה הכללית.

לו אמרו לי אז, כי לאחר שנים אהיה פעילה בקרב ציבור הנשים, ולמעלה משלושים שנה אהיה המזכירה הכללית של „תנועת נשים דמוקרטיות בישראל", הייתי רואה זאת כבדיחה.

אך במה יכלה ועדת־סידור־העבודה להעסיק אותי, בהיותי חלשה מבחינה גופנית וחסרת מקצוע כלשהו ? ההיצע היה מוגבל. אפילו טיפול בילדים לא היה אז בקיבוץ, כי עוד לא היו לנו ילדים.

מצאתי ! אלך לעבוד בחצץ. בסידור־העבודה פערו את הפה. „את ? !" זקפתי את מלוא קומתי הקטנה והכרזתי בתקיפות : „אני הולכת לעבוד בחצץ". בחצץ, כלומר בריסוק אבנים לחצץ. במחצבה עבדו בעיקר בחורים, אך גם כמה בחורות. דבורה שלנו, למשל, הצטיינה שם, פריון־העבודה שלה עלה על זה של הבחורים. וגם בתיה עבדה שם. היא דווקא לא הייתה חסונה כדבורה, אך חזקה הייתה והצטיינה בעבודה.

נכנעו. למחרת טעמתי את טעם היציאה לעבודות־חוץ. השכם בבוקר, כאשר עלינו על הטנדר ונסענו — היה נהדר ! הרוח הקיצית נשבה בפנים, פרעה את השערות. החזקתי בידי את מנת־האוכל לעובדי־החוץ ואת בקבוק־התה.

המשכו של היום היה נעים פחות בהרבה. המשגיח, גבר כבן ארבעים, הסביר לי מה עלי לעשות. ישבתי על ערימת אבנים, רגלי פשוקות, בידי האחת פטיש ובשנייה אבן שאותה הייתי צריכה להפוך לחצץ. הלמתי בה פעם, פעמיים, פעמים רבות, אך האבן נשארה כפי שהייתה. מצב־רוחי עודו היה טוב. נזכרתי באגדת־הילדים, בה מחפש ילד אוצר ועליו לומר לאבן גדולה, הסותמת את פי המערה: „סזאם היפתחי!" והאבן העצומה זזה והילד נכנס פנימה. ספק בצחוק ספק בתקווה סמויה אמרתי לאבן שלי „סזאם היפתחי!" שום תוצאה לא. זרקתי את האבן ובחרתי לי אחרת. אולי תהיה רכה יותר. זו אכן התרסקה. לבי קפץ משמחה. העפתי מבט גא לעבר שכני לעבודה — האם ראה? לא, הוא היה שקוע בריסוק אבנים, עבודה שנעשית בקבלנות. אם אין תוצרת, אין מביאים כסף לקיבוץ.

נטלתי אבן שלישית, רביעית... ניסיתי בכל כוחי. לא הלך. עצבנית פגעתי באצבעותי וחזרתי ופגעתי בהן. ובינתיים עלתה השמש והתחיל להיות חם. שתיתי, השתדלתי להתעודד. ככה זה ביום הראשון, אמרתי בלבי, גם אחרים סבלו. אך מדוע אינני מצליחה? מה יש באבנים אלו שאינן רוצות להתרסק?

השעות חלפו, שעת הצהריים קרבה, וערימת החצץ שלי הייתה קטנה, מגוחכת ממש. הייאוש החל לכרסם בי. מרוב עצבנות הייתה העבודה גרועה עוד יותר. ואז מתיישב לידי מישהו ולוקח מידי את הפטיש. היה זה המשגיח.

„את רואה?" לימד אותי בקול אבהי, „לוקחים את האבן, בודקים אותה. מחפשים את המקום הרך שבה, את לב האבן. מכים במקום זה, והאבן מתרסקת. בכל מקום אחר, אפילו תהלמי בה עד הלילה, האבן תישאר שלמה." הוא לקח אבן, ריסק אותה, כמו־כלום. נטל שנייה ושוב הייתה בין־רגע לחצץ. „נסי עכשיו", אמר.

אך הכל היה לשווא. עצבי לא עמדו לי. הכשלון וקולו הטוב של המשגיח כמו פרצו סכר: מעיני זרמו ללא־מעצור דמעות גדולות חמות־משמש. הן זרמו על ידי, על ידיו ועל האבן הארורה, שמיאנה להתרסק. הוא ישב רגע לידי. אחר־כך קם, ליטף את ראשי ואמר: „אל ייאוש!" והלך. התביישתי. לא די שאינני יודעת לעבוד, אני עוד בוכה, כמו ילדה קטנה. פועלת... לעגתי לעצמי. נטלתי אבן וחיפשתי את „לבה". אך לאבן שלי לא היה לב.

למחרת נסעתי שוב למחצבה. לא רציתי להיכנע. התקדמתי קצת, אך ידי שתתו דם.

ביום השלישי אמר לי הסדרן: „אל תלכי לעבודה, קודם תרפאי את ידייך..."

הפצעים הגלידו, אך לחצץ לא חזרתי. לאבנים שלי היה, כנראה, לב־אבן...

לאחר הכשלון הזה, החלטתי לבחור במקצוע מתאים יותר, וזאת תוך כדי השתתפות נלהבת במאמצים לפיתוח המשק.

אני לומדת גידול עופות

המשכתי בהתנגדותי לעבודות „נשיות".

מספרים על גולדה מאיר, שבהיותה בקיבוץ אמרה, שאין הבדל בין הזנת פרות לבין הזנת גברים... והלכה לעבוד במטבח. גם גולדה מאיר, כידוע, לא נשארה במטבח. וזהו הדבר היחיד המשותף לנו.

דרוש לנו משק, חזרתי וטענתי בלהט, יש להקים ענפים כמו לול, למשל. הוועדה המשקית דנה בתביעת החברים להקים ענפי משק חקלאי והחליטה להקים לול, וכן לקנות סוס ועגלה לצרכי הובלה. ראיתי בכך את נצחוני האישי, כיוון שלחמתי על כך. ברור

התרנגולות שלי

היה שלא אחר, אלא אני היא המועמדת ללמוד את מקצוע גידול־העופות.

בקיץ 1930 נשלחתי לבית־ספר לבנות ברחוב עליה בתל־אביב (שהיה מסונף לחווה החקלאית בנהלל), בניהולה של הגב' אפשטיין. למדתי לאהוב את העופות, את האפרוחים הקטנים שהכרתי קודם לכן רק בתוך הצלחת. חיבבתי גם את המורה מארתה, שבאה אל הלול הישר מברלין. מארתה הזדהתה כל־כך עם התרנגולות, שהחלה להידמות להן, ולפעמים נדמה לי, שהיא אפילו מקרקרת.... מארתה חיבבה אותי בשל חיבתי לעופות.

אך הגב' אפשטיין לא אהבה אותי, כיוון ש„התערבתי בכל", כלשונה. במה התערבתי? טענתי שנעשה עוול לעולות החדשות, שעבדו קשה במשק בית־הספר ולא קיבלו פרוטה, אפילו לא דמי־כיס. „הסתתי" את הבנות למחות על סגירת שערי בית־הספר בשעה 10 בערב, נגד צעקותיה של הגברת ונגד שיטת הענשתן של התלמידות על כל דבר של מה־בכך.

בנות האיכרים והעולות החדשות התארגנו ברצון רב. עקפנו את האיסור והיינו מטפסות על סולם לחדרינו אחרי השעה 10 בלילה; הצגנו תביעות לשיפור התנאים ובמיוחד לעולות החדשות ודרשנו יחס הוגן אלינו, אל התלמידות. השערורייה פרצה לאחר שבעתון „דבר" פורסמה רשימתי על המצב בבית־הספר. כתבתי אמנם בעילום־שם, אך גב' אפשטיין קיבלה התקף זעם: „את עשית זאת!" צעקה עלי וכינתה אותי „מלשינה". הקורס נמשך חצי־שנה, אך כבר לאחר ארבעה חודשים וחצי פנתה הגברת אל הקיבוץ וביקשה להחזירני: „היא למדה כבר הכל, אפילו יותר מדי", אמרה. כך סיימתי את השכלתי „הלולנית" וחזרתי לקיבוץ.

יאשה

בהיותי בעיר, הלכתי למסעדה שברחוב אלנבי, שקראו לה מסעדת הפ"צקים („פועלי־ציון שמאל"). רוב הסועדים כאן היו מחוסרי־עבודה. תפריטם היה: צלחת מרק גדולה כמנה ראשונה, וכמנה שנייה היו מזמינים צלחת מרק נוספת. הלחם ניתן חינם כתוספת למרק. הפועלים נהגו לשבת שם שעה ארוכה ולהתווכח בקולי־קולות.

היה שם בחור גבה־קומה, בלונדיני, בעל עיניים כחולות. הוא פתח בשיחה איתי. אולי מפני שהייתי פנים חדשות במקום. „קיבוצניקית? מייד רואים עלייך." פתח ורצה לדעת מה אני

עושה בעיר. סיפרתי לו, שאני לומדת מקצוע. הוא עשה תנועת־ביטול בידו. „גם אני הייתי פועל חקלאי, עבדתי בפרדסים" — סיפר — „הייתי גם חבר קיבוץ. הייתי כבר הכל." „ועכשיו ?" „עכשיו יש לי מקצוע חדש: אני מובטל בעל ותק", חייך.

עם יאשה שוחחתי שיחות ארוכות. הוא ידע לספר על ענייני הפועלים ועל האבטלה. דברים רבים היו חדשים בשבילי.

„מה לעשות ?", אמר יאשה, „האבטלה גדולה כל־כך. הייתי רוצה לחזור לפרדס. מה אחפש בעיר ? בלשכת־העבודה המון אנשים. הכל רצים העירה, כאילו העבודה מתגלגלת כאן ברחוב."

באחת השיחות הנחיל לי יאשה פרק בהכרת המציאות המעמדית. הוא סיפר על האבטלה המתרחבת בכל המושבות. הוא אמר, שהפרדסנים רוצים פשוט להרוויח יותר וזאת רוצים להשיג על־ידי הורדת השכר וניצול מוגבר; שהפועלים דורשים העלאת השכר ב־25 מיל, וכי גם 175 המיל עם התוספת שדורשים הפועלים, הם עדיין שכר־רעב. הפרדסנים טוענים, מאידך גיסא, שמחיר התפוזים ירד בשוקי העולם, וכי כולם צריכים לסבול, גם הפועלים. יאשה פרץ בצחוק והעווה פניו: „הם הסובלים — הגזלנים האלה!" ועוד הסביר לי יאשה, שהפועלים היהודיים המנוצלים, במקום להיאבק בפרדסנים, יוצאים נגד הפועלים הערביים. כך מדריכים אותם ראשי ההסתדרות — אמר. הפרדסנים מעדיפים להעסיק פועלים ערביים. הם אינם טיפשים. הערבים מקבלים בעבודות הסבלות פרוטות, בקטיף מעסיקים גם ילדים ערביים בני 6—12 בעד שילינג ליום.

„האם את מבינה איזה גזל יש כאן ?". הייתי עבור יאשה מאזינה למופת, והוא פיתח את השגותיו:

„באים הבונצים* של ההסתדרות וצועקים על הפרדסנים: גוואלד; אילו ציונים אתם ?! הפרדסנים עונים להם שהם מפסידים. תקראי בחוברת של הפרדסנים ,הדר' ותראי את החמסנים האלה: הרווח הנקי של הפרדסן הוא 36 לא"י לדונם. זה בדוק. והם עוד באים וצועקים שגורמים להם עוול... מי קנה את אדמת הפרדסים מהערבים ? מי השקיע הון ? מי בונה את הארץ ? וההשקעות ? רובן מחברות שונות, מהלוואות בנקאיות. אולי יעניין אותך לדעת", המשיך יאשה במונולוג שלו, „מה עושים הפרדסנים ,המסכנים' ומשפחותיהם ? הם חיים להם חיים טובים בשווייץ, בפאריס, בלונדון. להם לא איכפת, מי רעב: הפועל היהודי או הפועל הערבי."

---

* מנהיגי פועלים מאובנים, ביורוקרטיים.

דבריו של יאשה היו שיעורי המאלף הראשון על המתרחש באמת בחקלאות. הוא כנראה הבחין בכך ופתח בהתקפה: „איפה אתם חיים, אתם הקיבוצניקים? בזמן האבטלה אתם קוראים ספרים. אינטליגנטים! בעיר אין ,אקונום׳. הפועל חייב להביא כסף הביתה. צריך קודם־כל לאכול, להאכיל את הילדים. לכי ספרי זאת לחברייך!"

„וההסתדרות?" שאלתי.

„ההסתדרות?" — צחק — „בהסתדרות אומרים שישנה רק קערה אחת ולא יוכלו לאכול ממנה שניים, כלומר אין מקום גם לפועלים היהודיים וגם לפועלים הערביים. את המנה הזעומה שאפשר לשים בקערה, צריך, לדעתם, לאכול היהודי ...זהו מצפונם הציוני."

„אז למה לא מקימים רעש נגד האבטלה?" שאלתי.

„למה?" — ענה יאשה. „אם נצעק שיש חוסר־עבודה, תבוא הממשלה הבריטית ותגיד סטופ לעלייה. כאן עליך לבחור. אי־אפשר לשחק את המשחק של „השומר הצעיר": להריח את מארקס וללקק את הרצל."

פגשתי אותו ערב שובי לקיבוץ. סיפרתי לו שגורשתי מבית־הספר. „שלום פרסונה נון־גראטה", אמר. „אמנם את ,ירוקה׳, אך נחמדה". לחצנו ידיים. הזמנתי אותו לבקר בקיבוץ. אמר שאין לו זמן. עליו לחפש עבודה.

גנבתי מהסוס

דבקתי בלול, דבקתי בעופות שלי. למקצוע זה הגעתי בייסורים רבים. לא שגידול־עופות היה חלום חיי. אך מי ינחש את שבילי־החיים? ואחד השבילים הובילני אל הלול. ומשהגעתי לאן שהגעתי, הם היו לחלק של חיי. אני שמה את הביצים המובחרות בתוך האינקובטור ומחכה. שבוע, שבועיים, שלושה... ויום אחד שומעים פיק! פיק! מתבקעת קליפת־הביצה ויצור צהבהב זעיר זוחל ממנה. הפלא ופלא: תוך דקות הופך היצור לאפרוח, לאזרח־הטבע בעולם הזה. הוא כבר אוכל ומצייץ. הוא מחפש מייד את אמו. אך האם איננה. ישנו האינקובטור בלבד. ולכן, אני אמם. אני דואגת להם, מחממת אותם בלילות הקרים בעזרת ה„ברודר" (חימום בנפט) אך הברודר עלול, חס־וחלילה, לגרום דליקה. ואני רצה בלילה ללול, אינני סומכת על שומר־לילה.

האפרוחים גדלים. רק ראו את אור העולם וכבר מנהלים מלחמות עקובות־מדם. אם האפרוח חלש, החזקים דוקרים אותו,

פוצעים אותו. ריח־הדם מעורר בהם תוקפנות נוספת: הם דוקרים אותו למוות. המראה מזעזע. אני שומרת על החלשים, מפרידה ביניהם לבין החזקים... האפרוחים מחזירים לי אהבה. מטפסים על זרועותי, על כתפי, על ראשי.

והנה פרצה מחלת הטוקסידיוזיס. זו מחלה קשה וגם אני הייתי ממש חולה בימי חוליים של יצורים אלה. בתרנגולת החולה יכולתי להבחין מייד מבין מאות חברותיה. היא עמדה בפינה נפוחה, לא אכלה, עצובה וסובלת.

משפרצה המחלה, קטלה עשרות, מאות. זה היה חורבן. בלולים המודרניים, עם הרפואה המודרנית, הטוקסידיוזיס ודאי איננה עוד מחלה קשה. אך אז! התרנגולות החולות לא הטילו ביצים והקיבוץ עני וזקוק להכנסה.

הזמנתי וטרינר. הגיע אורי מנהלל. בעל־מקצוע מעולה. בדק ואמר: „בואי, אראה לך משהו." הוא שבר חתיכת־עץ מקורת הלול. אוי לעיני! הכל אכול בקרציות. „זהו זה", אמר המומחה, „הן המביאות את המחלה". הלול ישן. העץ רקוב.

„מה לעשות! הצל אותן!" התחננתי בפניו. הוא הביט בי במבט מלא רחמים. הזריק לתרנגולות זריקות. „תנקי היטב את הלול", אמר והלך. ואני ניקיתי וניקיתי יומם ולילה. ריח הליזול לא הירפה ממני, אבל גירשתי את המחלה והצלתי את שארית העופות.

התרנגולות החלשות היו זקוקות למזון טוב יותר. אך לא היה תקציב... מה יכולתי לעשות? ואז עלתה בדעתי דרך לפתרון הבעיה: למה שהסוס הגדול והחזק יאכל היטב, ואילו העופות? התחלתי לגנוב תבן מהסוס והאכלתי בו את התרנגולות הרעבות שלי.

כל בוקר ב־4.30, בדרכי אל הלול, אני חולפת על־פני הסוס הלועס תבן. אני מתגנבת אליו מן הצד — לא רוצה לראות את עיניו. כולי בושה, אבל התרנגולות שלי סובלות מתת־תזונה. הוא, הסוס, גדול וחזק. מה יקרה לו, אם אסחוב ממנו קצת תבן?! וכך יום־יום משך שבועיים...

באותו בוקר... אני כבר על יד הסוס... צעקה נוראה מקפיאה את דמי: „זו את הגונבת את המזון מסוסי! עכשיו אני יודע, למה הוא רזה כזה!" נחום היסטרי ממש: „אני אהרוג אותך!" צועק

הוא ורודף אחרי. מי יודע מה היה קורה, אילולא שומר־הלילה. הוא בא בריצה ורובה בידו. הסתתרתי מאחורי גבו.

השומר שומע את האשמותיו של נחום, מביט בי ואינו אומר מלה מרוב תדהמה. אני בורחת ללול ומסתגרת בו.

„מה עשיתי ?! מה יגידו בקיבוץ ?!" מציקה לי המחשבה.

אני שומעת את צלצול הפעמון לארוחת־הבוקר. לא הלכתי. ישראל'יק בא אלי, כנראה לשאול מה קרה, ואולי לנזוף בי. אך משראה את אומללותי, אמר: „בואי לאכול." סירבתי. הוא הביא לי כוס קפה, פרוסת־לחם וזיתים. נשארתי בלול. ניקיתי הכל, האכלתי את התרנגולות, אספתי את הביצים, תיקנתי חור ברשת. היה לי זמן. הייתי בהסגר עצמי. התביישתי לצאת. כיצד איראה בעיני הבריות ?

נחום, כמובן, התלונן בוועדת־החברים. זו זימנה ישיבה. החדר היה מלא חברים. באו גם ידידי, כדי לעודד את רוחי, באו ידידיו של נחום, כדי לעודד אותו, ובאו סתם סקרנים. „לא בכל יום שומעים על מעשה כזה", התלוצצו. ישבתי חיוורת, נכלמת. איזו הצגה! הבטתי בהגנב לעבר נחום. הוא היה האיש הרציני היחיד כאן. גבה־קומה, חמור־פנים, מפחיד.

„אין לעבור על הפשע הזה לסדר היום", טען. הוא סיפר את סיפור סוסו, כיצד הרעבתי אותו ופגעתי ברכוש הקיבוץ... ועוד ועוד... חברי ועדת־החברים הקשיבו. חברים אחדים ציחקקו בשקט.

„ומה תגידי ?" פנו אלי. לא היה לי מה להגיד. שתקתי.

עכשיו דיבר אברהם, ראש ועדת־החברים. הוא דיבר בקול רגוע, אך פסקני, כיאה לשופט: „אני מבין, שהתרנגולות סובלות מרעב, שאין הן מטילות בגלל זה ביצים ויש גרעון במאזן הלול. אני מבין", המשיך לעצבן אותי, „שאת מסורה ללול וסובלת מזה. צריך באמת להקציב יותר לענף הלול. אבל מי מיטיב עם ענף משקי אחד על חשבון ענף משקי אחר ? צריך להבין, שהקיבוץ צעיר ואינו יכול לבנות הכל בבת־אחת..." הוא הטיף והטיף, ומשראה את הדמעות בעיני, אמר: „אל תבכי, בסופו של דבר אין דורשים ממך להטיל ביצים!" כל הנוכחים פרצו בצחוק גדול.

ברחתי מהחדר. לאחר שנרגעתי קצת, צץ רעיון במוחי: אגדל ברווזים. אלה אינם מפונקים, אוכלים שאריות־מזון מהמטבח. נפטם אותם, נמכור אותם, נקנה מזון לתרנגולות... הוקל לי.

כך התחלתי לגדל ברווזים. הם באמת גדלו יפה. וגם ההכנסה מהם הייתה יפה.

אצבע לתוך הפה...

מודעה על לוח-המודעות מבשרת: הרצאתו של החבר צבי קולטון על המצב בעולם ובארץ תתקיים בצריף מועצת הפועלים בבנימינה. המרצה, האמור לבוא מטעם ועדת התרבות של ההסתדרות, אינו מוכר לנו.

אי-אלה מפא"יניקים במושבה עיקמו את האף. השמועה אומרת שהוא שמאלי מדי... בדרך-כלל לא היינו הולכים לשמוע הרצאות המאורגנות מטעם מועצת הפועלים, אך הפעם אנחנו סקרנים, וקבוצה גדולה של חברים הולכת.

יושבים על הספסלים השבורים-למחצה בצריף העלוב. המרצה, בעל פנים צנומים ומשקפיים גדולים, נראה אינטלקטואל טיפוסי. „פרופסור", אומר מישהו בלעג. הוא מדבר על דברים שידענום בחלקם, אך באופן שונה. הוא מרחיב את הדיבור במיוחד על המצב הפוליטי בעולם, על הסיבות למשבר הכלכלי העולמי. ניתוחיו עמוקים וחדים. דבריו נשמעים קצת אחרת, כאשר הוא עובר לדבר על המצב בארץ, על היחסים בין יהודים וערבים, על הציונות ועל העלייה. אני חשה, שהוא מנסה לעקוף דברים, איננו מחדד את הגדרותיו די הצורך, ואף משתמט מפרטים. עם זאת הייתה הרצאתו מאלפת. רצינו לשאול שאלות, אך המנחה טען שכבר מאוחר. החלטנו להזמין את האורח לקיבוץ.

„לבוא לקיבוץ?" הוא שאל קצת מופתע. אך לא התנגד. אנו הולכים יחד בדרך לקיבוץ. צבי קולטון מתגלה כאיש נעים-שיחה, מתעניין בכל, חביב ועממי, ועד מהרה הסרנו ממנו את התואר „פרופסור". יושבים בחדר-האוכל, שותים תה, אוכלים לחם יבש ותפוזים וממטירים על האורח מבול של שאלות. הוא מקשיב, כשחיוך דק אינו מש משפתיו, ורושם.

„אצטרך לשבת אתכם לא ערב אחד", הוא צוחק, „אתם פותחים ממש בסימפוזיון." „אין דבר, אנחנו רגילים לשבת עד מאוחר בלילה" — משיבים לו.

הסברנו לו שאנחנו קיבוץ צעיר, שחונכנו על מושגים של אחוות פועלים ושלום, שהתעוררו אצלנו ספקות רבים, כאשר לא מצאנו בארץ דברים שציפינו למצוא. קולטון אינו משיב מייד. הוא מביט בנו, כאילו מצפה לשמוע משהו נוסף.

ראשון קפץ, כרגיל, חנוך ואמר שהערבים מתנגדים לעלייה, מתנגדים להתיישבות וכל זמן שהיישוב יהיה קטן לא נגיע לשום

דבר. לכן הכרחי שהיישוב העברי יגדל, יתחזק גם פוליטית וגם כלכלית ואז יהיה סיכוי שהערבים ישלימו איתנו.

הרגשנו שלא־בנוח — דבריו לא הלמו את מחשבתם של רבים מהיושבים. מיהרנו לתקן את הרושם שיצרו דבריו. אני זוכרת שאמרתי, כי אי־אפשר להשיג הבנה עם הערבים מתוך התבצרות בכוח. טענתי, שישנו אוייב מעמדי, שהפועלים היהודיים והערביים יכולים למצוא שפה משותפת, שבאמצעותם אפשר גם למצוא שפה משותפת בין העמים. אחרים סיפרו על הבעיות שהעסיקו אותנו, ושתשובתם של מנהיגי „השומר הצעיר" אינה מספקת אותנו.

קולטון סקר אותנו במבט ורשם. לאחר־מכן שאל, כאילו במנותק משאלותינו:

„איזו עתונות אתם קוראים ?"

השיבונו, שאנו קוראים את העתונים היומיים וגם את ה„אימפרקור".*

קולטון נראה מופתע. „אתם מקבלים את ,האימפרקור' ? הרי הוא בלתי־לגאלי בארץ", והוא התחיל לדבר איתנו ולהסביר לנו כמה בעיות־יסוד. הוא דיבר על ארץ־ישראל—פלשתינה, כארץ שרק לא מזמן השתחררה משלטון הדיכוי של התורכים ונפלה בידי השלטון הקולוניאלי של הבריטים. לכן צריכים פועלים מתקדמים להבין את רצון העם הערבי בארץ להשתחרר מהעול הזר הזה. אני זוכרת הרצאה זו היטב, כי דברים רבים הובהרו לי אז לראשונה. הוא אמר, כי במאבק אנטיאימפריאליסטי זה משתתפים הפועלים, הפלחים, האינטליגנציה, הבורגנות הזעירה. אבל, העיר הוא, עדיין לא קם פרולטריון ערבי שיוכל להתייצב בראש המאבק ולמשוך אחריו את המוני הפלחים. גם האינטליגנציה הערבית עודנה חלשה. זוהי הסיבה לכך, שעל התנועה הלאומית הערבית משתלטים הפיאודלים, בעלי הקרקעות והפרדסנים, וכן התעשיינים העשירים המעטים. להם אין כל עניין לדאוג לפועל ולפלח. להיפך, הם מעוניינים לנצלם למען האינטרסים שלהם. קולטון הירהר רגע, והמשיך. ישנה עוד בעיה, אמר, לצד הבריטים מתייצבת הציונות. הוא לא הרחיב את הדיבור בנדון, אך הדגיש, שהתנועה הלאומית הערבית רואה את עצמה מותקפת על־ידי הציונות החודרת לארץ ותופשת בה עמדות כלכליות ופוליטיות. ועוד אמר, כי בעיני

* ביטאון „הקומינטרן" — הארגון הבינלאומי של המפלגות הקומוניסטיות.

הערבים הדיבורים של המנהיגים הציוניים על „פיתוח הארץ”, הם רק אמצעי לביצור הישוב היהודי ולהגדלתו על חשבון התושבים הערביים.

הבטנו איש בעיני רעהו תמהים. זו הפעם הראשונה שומעים אנו הערכה ברורה וחדה כזו. חנוך קם והלך. היה זה ביטוי גלוי להתנגדותו לדברי קולטון. אך רוב החברים ישבו קשובים ורציניים. קולטון סקר את פנינו, כמו מהרהר: להמשיך או לא.

„כבר מאוחר”, אמר והביט בשעונו.

„לא! לא!” נשמעו קולות. „בבקשה, תמשיך בדבריך.” והוא המשיך. הוא סיפר על מצבם של המדוכאים ביותר — הפלחים והפועלים. ודאי אתם יודעים, אמר, כי 80 אחוז מכלל המשפחות הערביות החקלאיות הן מחוסרות קרקע, אריסים. הם משלמים דמי חכירה לבעלי הקרקעות וכן מסים, ריבית ורנטה שהממשלה דורשת מהם. עומדות לרשותם מחרשות־עץ, בהן הם חורשים כמו בימי־הביניים, כמו בארצות דומות אחרות. דרושה מהפכה אגררית, בלעדיה לא יבוא שינוי יסודי במצבם. והפועלים הערביים? אלה נאלצים לעזוב את הכפרים ואת הפרדסים ובאים העירה וכאן אינם מוצאים עבודה; הם מוצאים את עסקני ההסתדרות, שמששים בהם את הפועלים היהודיים.

והרי כל זה נוגד את עקרונות היסוד של מאבק הפועלים, את הסולידריות המעמדית ואת הארגון המשותף הכלל־פועלי.

וכאן אמר צבי קולטון דברים, שנחרטו בזכרוני לתמיד: אצלנו, אמר, מובן הצורך בסולידריות עם הפועלים בארצות אחרות, אפילו עם פועלי יפאן הרחוקה, אבל לא עם הפועל הערבי. אילו דיברו בפולין למשל, על „תוצרת פולנית”, ובברית־המועצות על „תוצרת רוסית”; או על „עבודה פולנית” ועל „עבודה רוסית” — כיצד היינו מגדירים זאת? ודאי כסיסמאות שוביניות. אבל אצלנו מדברים בגאווה על „עבודה עברית” ועל „תוצרת עברית”...

מישהו העיר, שמאיר יערי מדבר על „ארגון פועלים משותף”. קולטון ענה, שמי שמאמין באינטרסים המשותפים של העובדים בני שני העמים, אינו צריך לחכות עד שהמיעוט היהודי יתבצר, כפי שעושים למעשה מנהיגי „השומר הצעיר” וההסתדרות. אין גבול לתיאבון ההתפשטות של תנועה ריאקציונית, אמר, תמיד יהיו לה מעט מדי אוכלוסיה ופחות מדי אדמה...

„ומה יהיה על השלום ועל ההרמוניה היהודית־הערבית?” הקשינו. הוא אמר, שאינו מאמין שהמנהיגים חושבים ברצינות על

ההבנה בין שני העמים. במצב זה ישנו רק כוח אחד ה„עושה שלום״, לעג, זהו השלטון הבריטי. כל כוחו בארץ זאת הוא ניצול הניגודים בין יהודים וערבים. הוא עושה פרובוקציות, שתוצאתן התנגשויות־דמים. לכן, אמר, צריך לראות בשלטון הבריטי בארץ את האוייב הגדול של היהודים והערבים גם יחד ואת חיסול שלטון הדיכוי הזר כשלב חשוב בפתרון הבעיות בארץ.

צבי קולטון סיים. היו חברים, שהסתלקו לפני שסיים את דבריו, מי מפני שהתנגד לדעותיו ומי מפני השעה המאוחרת. אלה שנשארו הקשיבו בעניין רב.

ליווינו את קולטון לבית ידידו. לפני שנפרדנו אמרתי לו: „נהניתי מאוד מהרצאתך, למדתי הרבה, אבל נראה לי שבכמה שאלות שנגעת לא הסקת מסקנות ברורות. אמנם הבהרת יותר בשיחה עימנו, אך בהרצאתך לפני הפועלים במושבה כאילו התחמקת ממתן תשובות ברורות״. קולטון הביט בי בעיניו הטובות ואמר: „האם אני צריך להכניס לך אצבע לפה? אני נותן לאנשים להסיק בעצמם את המסקנות המתבקשות. זו השיטה שלי.״

היה לנו על מה לחשוב ומה „לעכל״ אחרי פגישתנו זו.

עברו חודשים. התווכחנו, למדנו, בגרנו. חיפשנו תשובות לסימני־השאלה. בינתיים פרצה גם השביתה בבנימינה, שעזרה לנו להעמיד את הדברים במקומם הנכון.

שנה לאחר הרצאתו זו נקשתי על דלת ביתו של צבי קולטון בתל־אביב. הייתי כבר חברת־מפלגה וידעתי כבר, שקולטון הוא חבר בהנהגת המפלגה והעורך הראשי של הביטאון הלגאלי שלה „האור״. הוא פתח את הדלת, הכיר אותי ואמר: „את רואה שצדקתי, לא הייתי צריך להכניס לך אצבע לפה!״

„אבל למה, בכל זאת, בהרצאתך במושבה לא סיכמת דברים באופן ברור?״ שאלתיו.

„כי הרציתי מטעם ועדת התרבות של ההסתדרות והוטלו עלי הגבלות פוליטיות מסויימות״, השיב.

הפגנת־רעב

הקיבוץ נעשה צר. מחשבותי וציפיותי היו כבר מחוצה לו. אנו מעודדים ומחזקים את המהססים. אני חיה ועובדת, זה זמן רב, עם ידידים ומסתירה מהם את התוכנית שבלב — לעזוב את הקיבוץ. כל יום מחניק, מציק, כאילו מתארך... והרי אסור לי לגלות את

אוזנם. עלינו לחכות לאות ורק אז נוכל לעזוב. ובינתיים ויכוחים, הגוברים ומחריפים בעקבות ידיעות על תסיסה פוליטית בקיבוצים אחרים, בעיקר בנס־ציונה.

האבטלה בארץ גדולה. גם בקיבוצים. רוב החברים שעבדו „בחוץ", מובטלים. המובטלים מאחרים לקום, מסתובבים כמו צללים. חלקם עוזרים במטבח, שבו אין כמעט מה לבשל. אוכלים מרק „בלי תוכן" ולחם ישן טבול בשמן עם בצל מטוגן. חוסכים בלחם — קונים כמות גדולה, שומרים עליה כמה ימים ואוכלים את הלחם היבש — כך הוא חסכוני יותר. השיטה נהוגה בכל הקיבוצים. אנחנו רעבים, אך צוחקים לסיפור הנפוץ: באחד הקיבוצים מצאו הפרות את הלחם הטרי המוסתר תחת מיטתו של האקונום וטרפוהו. לחברים לא נותר אלא לומר להן „בתיאבון", כי הרי הם עצמם שכחו כבר את טעם הלחם הטרי...

אך נשוב למובטלים. היו ביניהם שניצלו את הזמן ללימוד, לקריאה. אלה היו „הלמדנים הנצחיים". ואילו הרוב הסתובב סתם. הרעב הציק להם ללא נשוא והדבר בלט במיוחד בארוחת־ארבע: על השולחן צלחת גדולה עם בצל מטוגן בשמן. עומדים סביבה, טובלים לחם ישן ואוכלים. הכל במעין תחרות סמויה: מי עומד קרוב יותר, מי לועס מהר יותר, מי בולע בליעות גדולות יותר. חונקה, אחד האופוזיציונרים הפעילים, הוגה רעיון: לערוך הפגנת־רעב בחצר הקיבוץ. „נצא לחצר", אמר חונקה, „ונפגין נגד האבטלה ונגד הרעב. כמו הפועלים בעיר. האם איננו פועלים חקלאיים מובטלים ?"

התלהבנו. ציירנו כרזות על סדינים בלויים מהקומונה וצעדנו בחצר הקיבוץ עם דגל אדום, עם כרזות, תוך שירת שירים מהפכניים. ברי, שהמארגנים והרוח החיה של ההפגנה היו „האופוזיציה", כלומר, אלה שירדו כבר לסוף מדיניותה של תנועת „השומר הצעיר", וכן „המפקפקים". אך האירוע המחדש והמרענן הזה שיפר את מצב־רוחם של כל חברי הקיבוץ. יצאו מהאוהלים ומהצריפים, רבים הצטרפו להפגנה. היו גם כאלה, שעמדו מן הצד וצחקו: „הצגה". אך הצגה זו היה טמון בה גרעין רציני — ביטוי להשקפה פוליטית שונה. והאחראים בקיבוץ ו„הנאמנים" הבחינו בגרעין זה.

בתום ההפגנה קרה דבר שלא ציפיתי לו. חונקה השתלהב וקרא: „בואו נשחוט ברווזים ונאכל ארוחה טובה!" געבראָטענע קאצ׳קעס! געבראָטענע קאצ׳קעס! (ברווזים צלויים, באידיש).

הרעיון קסם לרבים, שמזמן לא טעמו טעם־בשר. כמה חברים רצו ללול, להוציא את השלל.

הזדעזעתי: הרי גידלתי את הברווזים האלה בלול שלי. הברווזים נועדו למכירה. הם היו מקור־הכנסה של הקיבוץ. ברווזים קל יותר לגדל מאשר תרנגולות. הם אינם מפונקים ואפשר לגדלם גם בלי בריכה, „על יבש". הברווזים שלי היו יפים, מפוטמים, ניענעו את אחוריהם השמנים. עד אותו יום חששתי רק מפני התנים, שהיו מתגנבים מדי פעם וטורפים אי־אלה ברווזים. ואילו עתה קמו לפתע עליהם תנים־על־שתיים: חברי הקיבוץ, ודווקא ידידי להשקפה. והם מסתערים על הלול. רצתי, עמדתי בפתח הלול ואמרתי: „לא אתן את הברווזים בלי הסכמת האקונום של הקיבוץ."

„זה נימוק?" צעק עלי חונקה. „מה את וחנוך (האקונום) בעלי־בתים כאן?! ומה יאמרו ההמונים הרעבים?!"

„ההמונים הרעבים הפגינו והחליטו לאכול!" צעק מישהו. התקווה למאכל טוב ומשביע גברה על רגש אחריותם.

ברחתי מהלול והסתגרתי בחדרי. שמעתי בחלחלה את קולות־הצווחה של התרנגולות והברווזים. לא הלכתי לארוחת־הערב החגיגית, שבה אכן אכלו ברווזים צלויים.

מאוחר בלילה עמדתי אבלה מעל פח־האשפה ובו ערימת עצמותיהם של הברווזים שלי.

למחרת מצאתי על לוח המודעות שיר, שהוקדש לי וכותרתו: „לקולאק האדום". הוצגתי בו באור מגוחך כ„שומרת רכוש קפיטליסטי"... נעלבתי.

רחל עשתה זאת

היינו עצבניים. החבר שנפגש איתנו בחורשה הבטיח להקים מגעים. אנו מחכים. ובינתיים הקיבוץ נרעש, משל חדרה כף של דוב לכוורת: למזכירות הקיבוץ הגיע מכתב: „אני עוזבת את הקיבוץ ומצטרפת לפק"פ („המפלגה הוקמוניסטית הפלשתינאית"). את המכתב שיגרה רחל פוקס. אף אחד בקיבוץ לא שיער, שאי־מי מחבריו מתכונן להצטרף לפק"פ. ועוד רחל! החברים הסתודדו, התווכחו, הילכו כמו אבלים. ברי, שעיני רבים הופנו אלי ואל ידידי לדעה. אך האמת הייתה שגם אנחנו הופתענו. רחל לא דיברה באסיפות הקיבוץ. אף אחד, גם הקרובים לה ביותר, לא ידע שיש לה השקפות שמאליות כאלה ושהיא בוחנת מחדש את דרכה הפוליטית. כיצד תנקוט פתאום רחל צעד כזה. לבדה, ללא שום

קשר עם החברים, שהיו ידועים כאופוזיציה שמאלית בקיבוץ ובתנועה? הערכנו, שרחל שגתה בכך שגילתה ברבים, כי היא מצטרפת לפק"פ, מפלגה בלתי־חוקית. מי יעץ לה זאת?

את רחל הכרתי בקן „השומר הצעיר" עוד בווארשה. באותה עת צצה במוחי התוכנית ההרפתקנית לנסוע להכשרה לצ׳כוסלובקיה. למה דווקא לצ׳כוסלובקיה? נודע לנו, שקיימת שם חווה חקלאית של החלוצים, ונוכל לעשות שם הכשרה לפני העלייה.

אמנם, גם בפולין היו חוות כאלה, אך רציתי להתרחק מהבית ובכלל לראות קצת את העולם. בסודי שיתפתי ארבע בנות, ביניהן רחל. רחל, נערה תמירה, אדמונית־שיער, גילתה התלהבות מהתוכנית. דרכונים, כמובן, לא היו לנו. אז מה? דבר גדול! גונבים את הגבול בהרי הקארפאטים. יום אחד נטלנו כמה חפצים, דחסנו אותם בילקוטים ונסענו לעבר ההרים. על תוכניתנו לא השארנו שום ידיעה בבית. גם אילו רצו, לא יכלו למצוא אותנו אפילו בעזרת המשטרה. היינו קבוצת נערות עליזות ונועזות, והצלחנו. עברנו את הגבול בחשאי והגענו למקום בשלום. אמנם, הפתענו את חברי החווה בבואנו הבלתי־צפוי, אך הם היו כבר רגילים להרפתקנים מסוגנו.

רחל, כאמור, הייתה אדמונית. בניגוד לסברה המקובלת, שהג׳ינג׳ים הם בעלי אופי סוער, רחל הייתה שתקנית ורצינית. היה קשה לדובב אותה. וכאשר דיברה, עשתה זאת בקיצור, לעניין, ללא מלים מיותרות. וכקמצנותה במלים, כן קמצנותה בצחוק. עם זאת, כאשר צחקה סוף־סוף, היה זה צחוק לבבי ומצלצל.

עם כל התכונות הללו הייתה רחל נוחה לבריות וידידה נאמנה. היו לה בקיבוץ שתי חברות טובות. גם איתן לא דיברה רחל על עניינים רעיוניים ומדיניים. וגם לא על תוכניותיה.

ודווקא היא, לפתע פתאום בראש החדשות!

כאשר הייתי כבר מחוץ לקיבוץ שאלתי את רחל, מדוע כתבה מכתב בנוסח כזה? האם מישהו יעץ לה לעשות כן? „לא", ענתה, „עשיתי זאת על דעת עצמי. מה, הייתי צריכה לשקר?" ועיניה הכחולות הישירו אלי את מבטן בתמהון.

„לא עשית טוב. עכשיו את כבר ברשימה השחורה", אמרתי לה, „הרי הקיבוץ מוסר את שמות העוזבים מסיבות פוליטיות לידי ההסתדרות ודרכה הם מגיעים למשטרה."

רחל שתקה, את הנעשה לא ניתן להשיב.

פגשתי פעם את רחל ברחוב ושאלתי לכתובתה, כדי לבוא

לבקר אצלה. „החלפתי חדר", בישרה באוזניי, „אינך יכולה לבוא אלי, אני גרה אצל ‚שפיק' (שוטר חרש), שמו הולצר." למראה תדהמתי צחקה את צחוקה היפה. „כן, שכרתי חדר בדירתו. עכשיו הבולשת לא תחשוד בי."

מישחקה זה הסתיים מהר למדי. פעם הלכנו להפיץ כרוזים באולם-קולנוע בתל־אביב. נהגנו להעיף את הכרוזים באוויר בחשיכה. רחל ואני ישבנו מרוחקות זו מזו. נדברנו, שרחל תעיפם ראשונה, והיא עשתה כן. הכרוזים התפזרו ממקום מושבה. נשמעה צעקה: „להדליק את האור!" האור הודלק. לרוע מזלנו, היו באולם כמה בלשים, ובתוכם הולצר. ראיתי אותו מהלך בין השורות ובוחן את פני האנשים בזה אחר זה. מבטו ננעץ ברחל. הוא בירך אותה לשלום. השבתי: אינו חושד. אך מייד חזר אל שורתה של רחל והחל לחפש בקפידה יתירה בין המושבים בסביבתה. שתינו הבינונו: אור אדום! הוא הביט פעם נוספת ברחל והלך. עמו הסתלקו כמה בלשים נוספים. כאשר הגיע תורי להעיף את חבילת-הכרוזים שלי, הם כבר לא היו באולם. העפתי אותם. יצאנו בנפרד.

כעבור כמה ימים סיפרה לי רחל, שכאשר יצאה מאולם-הקולנוע פגשה את הולצר, כאילו חיכה לה. הם הלכו יחד הביתה. היא הרגישה, שהוא מתוח ורוצה לשאול אותה משהו. רחל הבינה, שהוא חושד בה, ולכן פיטפטה כל הדרך על דא ועל הא. למחרת בבוקר, כשהולצר יצא מהבית, היא ארזה את חפציה ובמקום ללכת לעבודה, הסתלקה ומצאה לה חדר אחר. „את יכולה לתאר לך את פרצופו של הולצר, כאשר חזר הביתה והג'ינג'ית שלו פרחה לה ללא שוב?!"

מאוחר יותר היא נעצרה, נשפטה למאסר ולגירוש בחזרה לפולין וגורשה. הגיעו אלינו ידיעות, שבעת הכיבוש הנאצי היא פעלה במחתרת. עקבותיה נעלמו במערבולת-הדמים של מלחמת-העולם השנייה. רחל הג'ינג'ית, השתקנית והצנועה, שכה מיעטה לדבר וכה הרבתה לעשות למען האידיאל האנושי ביותר, הקומוניזם — עד היום איני יכולה לאבד את התקווה, שעוד יימצאו עדים שיספרו על גורלה, על מלחמתה, על סוף דרכה.

חלוקת כרוז בקיבוץ

„יאשה, מנין באת?", אני רצה לקראתו.

„שלום, ‚פרסונה נון-גראטה'!" קורא הוא לעומתי.

אנו עומדים באמצע חצר הקיבוץ, לוחצים ידיים שעה ארוכה.

יאשה מסביר: „אני עובד עכשיו בפרדס בחדרה. החלטתי לקפוץ ולראות מה שלומך."

„בוא לחדר־האוכל, אכין תה וכריך."

ישבנו ואכלנו ואחר־כך הזמנתי אותו לצריף שלי. חברי לחדר יצאו, כדי לא להפריע לנו.

„מה חדש?" שאל.

סיפרתי לו על השביתה בבנימינה. שאל, האם יש עוד חברים החושבים כמוני. השבתי שכן. אך תוך כדי השיחה לא הזכרתי אפילו ברמז את הפגישה בחורשה, אם־כי חוש כלשהו לחש לי, שיאשה יודע יותר ממה שהוא מראה לי.

יאשה העיף מבט על הספרים שבספרייתי, גילה את „אימפרקור", התבונן בי בעניין. שאל על ידידי בקיבוץ, על מה הם מדברים, במה דנים. הלך אתי ללול לראות את התרנגולות ואת האפרוחים שלי. על עצמו לא הירבה לדבר. הוא עובד, משתכר מעט, אבל לא נורא. יש לו חברה שהכיר לא־מזמן. „עם ראש פתוח", אמר, אך לא פירש.

כשנפרדנו בתחנת הרכבת, אמר לי פתאום בלחש: „את יכולה כבר לזוז מהקיבוץ. מחכים לך ולחברייך שהיו בפגישה. אף מלה לאיש", ושם אצבע על הפה. בטרם התאוששתי, שלף יאשה מתוככי מעילו חבילה, הושיט לי אותה ואמר בלחש: „אלה הם כרוזים. החביאי אותם. רצוי שתפיצו אותם בקיבוץ עוד הערב, אחרת עלולים למצוא אותם אצלך. אל תגידי על כך לאף אחד." ובעודני עומדת המומה, הוא קפץ לרכבת, וזו זזה.

אני רואה אותו מתרחק, עומד על מדרגות הקרון, מחזיק עצמו ביד אחת ובשנייה מנפנף אלי. אני שומעת את קולו מרחוק: „שלום, ,פרסונה נון־גראטה'."

אני חשה כי משהו קרה לי, משהו גדול ומשמח, שחושי אינם מסוגלים עדיין לקלוט. אני דוחפת את חבילת הכרוזים מתחת לחולצתי ופותחת בריצה לעבר הקיבוץ.

זו הפעם הראשונה, שאני מחזיקה בידי כרוזים קומוניסטיים. אני משתוקקת לקרוא מה כתוב בהם. אבל איפה? בחצר? לא בא בחשבון. בחדר? חברי נמצאים שם. מצאתי! בשירותים, לפני שיחשיך. בראש הכרוז היה כתוב: פועלי כל הארצות התאחדו. בכרוז אני קוראת על ממדי האבטלה. המוסדות אינם רוצים לגלות אותם, שמא יזיקו לעלייה. הם רוצים לפתור את הבעיה ע"י „כיבוש

העבודה", וזה גורם נזק לאחדות הפועלים. על החתום: המפלגה הקומוניסטית הפלשתינאית, פק"פ, 1931.

אני חוזרת ואורזת את החבילה. יפה. אבל מתי והיכן להפיצם? אולי בלילה? ומה על שומרי־הלילה? לא. יש לחפש דרכים אחרות. לבסוף אני מחליטה לפזרם מייד: אני הולכת לקומונה, למכבסה, למחסן־המטבח, למטבח עצמו — ודוחפת בכל מקום כמה כרוזים. אפילו בסירים. דרך זו נראית לי ואני מעיזה יותר: אני נכנסת לחדר הקריאה ולספרייה. יושבת, מדפדפת בעתונים, מניחה כרוזים ביניהם ומסתלקת. אני מציצה לתוך האוהלים, אם אין אנשים — אני מניחה כרוז תחת הכרית ומסתלקת. עוברת ליד הלול ומכניסה כמה כרוזים בשבילי... שלא יחשדו שאני הפצתי. נותרו לי כרוזים בודדים. אני הולכת לשירותים ותולה כרוז על המסמר. סיימתי. אני מרוצה מפעולתי. בדרך לחדרי אני נתקלת בסוס שלנו. הוא מביט בי, כאילו הופתע מפגישתנו בשעה זו. אני קושרת בזנבו כרוז — בשביל העגלון...

הוויכוח לתוך הלילה

בצריף שלי יושבים כמה חברים. אני חולצת את נעלי, שוכבת במיטה וקוראת.

„איפה היית?" שואלים.

„בלול", עונה אני, אך מחשבותי רחוקות־רחוקות.

„לזוז", אמר יאשה... הוא הפתיע אותי. הוא קרוב אלי יותר... איך אזוז? מתי לזוז? אני חרדה ומתכוננת. מתכוננת ומפחדת. ובינתיים אירע היום בו הפצתי כרוזים. כאילו עשה כדור־הארץ אלף סיבובים. אילו אמרו לי אתמול: „מחר יבוא יאשה, תקבלי כרוזים ותפיצי אותם, ועוד: הוא יביא לך את האות לזוז", לא הייתי מאמינה. והנה, הכל קרה. ביום אחד.

לחדר נכנסים אלי ולילי. ברגע הראשון ברצוני לקפוץ מהמיטה ולבשר להם בתרועה: „קיבלנו קשר." אבל אני מוסיפה להעמיד פנים, שאני קוראת. הכל משוחחים ואני „קוראת"...

לפתע נפתחת הדלת ברעש ופורץ פנימה אלכס. פניו מבוהלות. הוא מנפנף בדף נייר וצועק: „מצאתי כרוז של המופ"סים!" „מה??!" הכל מופתעים, וגם מבוהלים משום־מה. אני מרגישה גל של חום המציף את צווארי ואת פני. למזלי, אין שמים לב אלי. אחר־כך אני יורדת מהמיטה: „מה יש בכרוז? מה כתוב בו?"

ומצרפת את ידי אל הידיים הרבות המושטות לעברו. אלי מעיף בי מבט קצרצר ונוטל את הכרוז, בהקדימו את השאר. הוא קורא בקול: „פועלי כל הארצות, התאחדו..."

„שום דבר נורא", פסקתי.

מבטים מופתעים מופנים אלי.

„מה את שחה?! הרי אלה קומוניסטים! הם האוייבים שלנו!"

חיים מתייצב לצדי ואומר, שבאמת אין בכרוז דבר, שיש בו לעורר התנגדות בקרבנו.

מישהו מעיר, שמגזימים בעניין האבטלה. ידוע, למשל, שבבנימינה אין כמעט אבטלה.

אלי, פועל־החוץ שלנו, קופץ ומתחיל לספר, מה יש ומה אין בבנימינה. בבנימינה יש רק כמה עשרות איכרים; בעקבות התעמולה והפירסומים הרעשניים, שפיק"א מבטיחה עבודה במושבות ושיבוצעו עבודות ציבוריות, החלו לזרום לבנימינה פועלים מחוסרי־עבודה. עד מהרה התברר, שמדובר בעבודות עונתיות, ועכשיו נשארו בבנימינה 240 מובטלים והם ומשפחותיהם רעבים ללחם. סיכומו של אלי היה, שכל זה מכוון, כדי לדחוף את הפועלים היהודיים המובטלים ל„כיבוש עבודה" מידי הפועלים הערביים ולהתנגשויות איתם.

בהמשך הוויכוח הקשיתי, מדוע מפחידים אותנו בקומוניסטים, מה יש לנו נגדם? הרי בפולין לא דיברנו כך.

„הם שוללים את הציונות", אמר שמואל.

אלי אמר, שיש ודאי סיבות לכך, הרי הציונות פועלת נגד העם הערבי וההסתדרות עצמה פועלת נגד הפועל הערבי. וכיצד זה מתיישב עם האפשרות לחיות בשלום? והאם זה טוב ליהודים, לפועלים? על כן, אמר, אנחנו צריכים להגדיר את עצמנו ולהחליט לאן אנו שייכים.

חנוך הגיב מייד ואמר, שהוא קודם־כל ציוני. לעומתו אמר אלי, שהוא קודם־כל פועל. שמחה חלק על עצם העמדת השאלה וביקש לסכם, שאנחנו ציונים־סוציאליסטים וזהו זה.

בינתיים התמלא החדר, באו חברים נוספים, ביניהם כאלה שהתלבטו „חזק". החלטתי לומר משהו. לא היה לי עוד ממה לחשוש, עמדתי לפני עזיבת הקיבוץ. אמרתי, שאנחנו כבר שנתיים בארץ ונראה לי שאנו יודעים פחות מדי עליה. בהיותנו בפולין לא חשבנו, שנרצה להיבנות על חשבונו של הפועל הערבי. איש מאיתנו לא חשב שננשל ערבים מאדמתם ומעבודתם ונחרים את תוצרתם. וגם לא נתנו את דעתנו במידה מספקת לשליטים הבריטיים. והרי חברים

מעטים מבינינו ידעו, שהגיעו לארץ קטנה המשתרעת בערך על 27 אלף קמ"ר ובה כ־700 אלף תושבים ערבים ו־56 אלף יהודים, הזכרתי את הדו"ח של סר סימפסון, שפורסם באותם הימים, ובו קראנו כולנו, כי 29% מכלל הפלחים היו מחוסרי קרקע לגמרי ו־47% נוספים לא יכלו להתפרנס מהמשק הזעיר שלהם.

כאן נכנס אלי לדברי ואמר כי מצבם של הפלחים הולך־ורע, כי רעב שורר בכפרים, הפלחה הערבית נחרבה כתוצאה מהמשבר החקלאי העולמי, מעומס הרנטה, מהמסים, מחוסר ציוד והשקיה ומהנישול הציוני. אז שוב טענתי אני שהבעיה המרכזית של הארץ היא הבעיה האגררית והכרחי לערוך רפורמה אגררית. והוספתי כי שיפור חיי הפלחים יהיה לטובת כל העמלים והתושבים של ארץ זו, גם של היהודים.

רבים מאיתנו ראו והבינו דברים אלה. הבינו את חומרת הנישול של הפלחים מאדמותיהם.

שמואל שיסע את דברי בכעס ואמר, שהקיבוץ שלנו לא נישל שום ערבים. הוא הרגיז אותי יותר מאחרים, כיון שהעריך את עצמו כמארקסיסט טוב, קרא בשקידה את „הקפיטל". אזי, כיצד אין הוא מבין את מהות הדברים?

הזכרתי לו כיצד רכשה פיק"א את האדמה, עליה הוקם הקיבוץ וכיצד נקנו אדמות העמק מהפיאודלים העשירים, החיים חיי פאר בבירות אירופה, ואילו הפלחים שעיבדו בפועל את הקרקע וחיו עליה גורשו.

חנוך צעק, שאין זה ענייננו כלל. שושנה השקטה התערבה וטענה, שכסוציאליסט חייב גורלם של הפלחים הערביים לעניין אותו, ועוד איך!

חיים הנסער אמר, שאסור להתעלם ואסור לעמוד מן הצד, כאשר טרקטורים של ההסתדרות חורשים את אדמתם של הפלחים ומגרשים אותם מבתיהם בעזרת הכידונים הבריטיים.

נוסיה הצביע על מעגל־הקסמים: הפלחים המגורשים אמנם מקבלים פיצויים, אבל מה הם יכולים לעשות בהם? הם אוכלים אותם. אחר כך נודדים למושבות ולערים, אבל שם הם זוכים בקבלת פנים „סולידרית" למופת: או שאינם מקבלים עבודה בשם „העבודה העברית" או אם מקבלים, כעבור זמן־מה מגרשים אותם מהעבודה בשם „העבודה העברית".

שמואל ניסה להרגיע את הרוחות: החברים מגזימים בתיאורים, אמר. מהפועלים הערביים דורשים שיתארגנו בארגון משותף, אז יהיו

לפועלים קבועים. „הרי גם מאיר יערי אמר במפורש, שאנחנו מתנגדים לגירוש פועלים ערביים ממקומות-עבודה."

„פטפוטים", צעק חיים. „מי נחשב לפועל קבוע בבנימינה, בראשון-לציון, ובפתח-תקוה? אתה, שבאת מווילנה, או אלה החיים כאן מאות שנים? זהו הצדק הסוציאליסטי שלנו?!"

פניתי אל שמואל ואמרתי בהתרגשות: „פועלי כל הארצות התאחדו" ו„אחוות פועלים יהודית-ערבית" אלה הן לא רק סיסמאות ל-1 במאי. את זה צריך לקיים יומיום.

השתררה שתיקה. רוב הנוכחים באותו לילה בצריף היו כחלוף זמן לא רב בין עשרות חברי הקיבוץ שעזבוהו מטעמים פוליטיים.

„חבר'ה, מאוחר, מחר צריך לקום מוקדם לעבודה!".

מישהו קם, הצביע על הכרוז ואמר: „מי שימצא כרוז כזה שישרוף אותו."

„אך לפני-כן שיקרא אותו", יעצתי אני. נשארו רק דיירי החדר. שתקנו. עייפנו מלהט הוויכוח.

אני מתכרבלת בשמיכה, ובטרם אירדם חולפת בלבי המחשבה: „איזה יום זה היה!..."

כל התורה על רגל אחת

ושוב מתמלא חדרנו חברים. השיחה של אמש הצמיחה, כנראה, כנפיים. צפוף כאן. בין הבאים אלה המזדהים איתנו ואלה המתנגדים לעמדותינו. מורגשת מבוכה. איננו יודעים כיצד להתחיל.

אבל שמואל יודע. הוא עושה זאת גם הפעם. הוא אומר, שאתמול נשמעו כאן דברים רבים ושונים. הוא חשב בעיקר על מצבם של הפלחים הערביים. יש חברים הדואגים לפלח, שלא ינושל על-ידי היהודים. אבל האם מצבו טוב יותר, אם מנצל אותו האפנדי?

הבעתי את דעתי, שקניית אדמה ערבית על-ידי הקרן-הקיימת אינה עיסקה מסחרית רגילה של „תן וקח". מגדירים זאת כ„גאולת הקרקע". בחוזה הקנייה יש סעיפים, האוסרים למכור את האדמה ללא-יהודי ולהעסיק עליה ערבים. פירוש הדבר, שפלח ערבי לא יוכל אף פעם לרכוש את אדמתו מחדש. לא הוא ולא בניו.

חיים אומר שקורה משהו בכפרים, המדאיג את המנהיגים הציוניים. הוא קרא בעתון, שבימים אלה עושה הממשלה הבריטית, מטעמים משלה, רישום של כל הקרקעות בארץ. ואם לא די בכך, מסתובבים עכשיו בכפרים מומחים של חברה גדולה, המפיקה דשנים

מלאכותיים, ומציעים את סחורתם ומלמדים את הפלחים לדשן את אדמתם. המומחים מבטיחים אפילו להעניק אשראי, ומדברים אפילו על הקמת בנק חקלאי לפלח ולאפנדי. אז ברור, שראשי „הקרן־הקיימת" אינם מרוצים. הם טוענים, שאם תתגשמנה כל התוכניות הללו, ישתפר מצבו של הפלח, והתוצאה שהאדמה תתייקר או גרוע מזה, האיכר לא ירצה למכור את אדמתו. זוהי הסיבה לכך שהנהגת הציונים הקימה צעקה לקנות מהר את האדמות, לאסוף מהר כסף אצל יהודי העולם.

חיים החזיק עתון ביד והיה מוכן להראות לכל אחד, שכל זה כתוב בו שחור־על־גבי־לבן. ורק הפרשנות היא שלו.

דעתו של יחיאל שונה. הוא מקשה, האם יהיה זה כל־כך לא צודק, אם ירכשו להם היהודים קצת אדמה בארץ הזאת. בסופו של דבר — טען — לערבים יש הרבה אדמות במצרים, בסוריה, בעירק, בעבר־הירדן וגם במרוקו ובתוניס. ואילו לחמישה־עשר מיליון יהודים, הפזורים בכל ארצות־תבל, אין אף דונם אחד. האם אי־אפשר בצורה כלשהי, שואל יחיאל כמצטדק, לתת ליהודים את הארץ הקטנה הזאת, השייכת לנו גם בתוקף העבר ההיסטורי.

הכל המומים. עמדה כזאת איש עדיין לא השמיע בקיבוצנו.

בסדר, אומר לו מנחם. הוא מציע, יחיאל ילך אל פלח ערבי עני ויאמר לו: „ידידי היקר, לאחיך הרבים בארצות שונות יש עושר רב, יש להם לטיפונדיות פורחות, אדמה למכביר, ואילו לי ולאחי היהודים אין אף דונם אחד. אנא, בשם הצדק העולמי, מכור לי את אדמתך, קח את ילדיך ולך אל אחיך העשירים."

יחיאל קם כועס על דבריו הסרקאסטיים של חברו. עומד מולי ואומר: „היש לנו מה לעשות בארץ זו? לא באנו לנשל ערבים, באנו לבנות קיבוץ, באנו לבנות צורת חיים חדשה, סוציאליסטית."

אני משיבה לו באיפוק: „כן, יש לנו מה לעשות. עלינו להתחיל הכל מחדש, באופן שונה. על־פי העקרון של הצדק הסוציאליסטי ולא על־פי כללי הקרן־הקיימת. אנו פועלים, איכרים וקיבוצניקים יהודיים, הם פועלים ואיכרים ערביים, נחיה ביחד, בלי ,גאולת קרקע', בלי ,כיבוש אדמה', ,בלי כיבוש עבודה', וכמובן בלי האפוטרופסים הבריטיים."

הייתה זו בעצם כל התורה על רגל אחת, כפי שהאמנו חברי ואני.

כאשר התפזרנו, נזכרתי בשירותי הקצר לקרן־הקיימת...

הקופסה הכחולה

...וארשה. אני בת 16. חברת „השומר-הצעיר".

אנחנו חייבים ללכת לרוקן את הקופסאות של הקרן-הקיימת, המוצבות בבתי יהודים. התחמקתי מזה זמן רב. עד שתפשו אותי. היה עלי ללכת עם בן זוגי. אבל הוא חלה והכתובות בידי. אני הולכת.

במקום הראשון: בית גדול. חדר מדרגות יפה. אני מקישה בדלת. זו נפתחת כדי סדק — היא סגורה גם על שרשרת. מבט חשדני: „את מי את צריכה?"

„באתי לרוקן את קופסת הקרן-הקיימת."

„מה? מה את רוצה?" האשה מציצה בי מבעד לסדק, כאילו הייתי גנבת.

„יש לכם קופסה כחולה של הקק"ל", מסבירה אני, עדיין בסבלנות. „אנו אוספים את הכסף."

„אנטולי", קוראת האשה, „שואלים על קופסה כחולה. היש לנו?"

ניגש גבר. סוקר אותי ופותח את הדלת. עומדים בפרוזדור. ראי יפה, שטיח, האדון אנטולי שואל שוב: „מה?" „איזה?" הם אינם מבינים. אינם יודעים. מהחדר הסמוך נשמע קול אשה: „אולי זו הקופסה המונחת על הארון?"

עולים על כיסא, מחפשים על הארון, מורידים קופסה מכוסה שכבת-אבק עבה. האדון אנטולי מנער אותה. לא נשמע שום צליל. היא ריקה. ריקה לחלוטין. הוא מביט בי, אני בו.

„אינכם רוצים לתרום לקרן-הקיימת?" שואלת אני באיפוק. „אינכם רוצים שיקנו אדמה בארץ-ישראל?" אני מרימה את קולי.

האיש מחייך נבוך. „אשה אחת הביאה את זה. אנחנו אנשים עסוקים, סוחרים, אין לנו זמן בשביל דברים כאלה."

„החזר את הקופסה!" פוקדת אני בכעס.

„אולי תשאירי אותה?" שואלת האשה בקול הססני.

„בשביל מה? שתהיה מונחת על הארון המלוכלך שלך!! תתביישי!" אני חוטפת את הקופסה, משאירה אותם נדהמים, טורקת את הדלת.

במקום השני: את הדלת פותחת אשה הדורה. תחילה אותו סיפור. „מה? מי? איני מבינה." היא קוראת: „מריה! מריה!" באה בריצה נערה פולניה, עוזרת-הבית.

„הגברת שואלת על קופסה כחולה ששמים בה כסף. האם ראית

אותה?" הנערה מסמיקה, כאילו החשידו אותה בגניבת כסף. „לא! לא לקחתי..."

אני טורקת את הדלת ויורדת בריצה.

במקום השלישי: „מי שם!" קולה של אשה זקנה. לאחר שהות ארוכה, נפתחת הדלת. ריח שעועית, מנורת-נפט על השולחן. „היכנסי, בתי", אומרת האשה. היא הולכת אחרי בקושי, גוררת את רגליה הנעולות בנעלי-בית מרופטות.

„קופסה? ודאי שיש, יש לי הרבה קופסאות. חפשי שם, בתי. חפשי — תמצאי. מי שלח אותך? מיתומים? מהרבי מבלץ?"

„לא. אני מהקרן-הקיימת. את יודעת?"

„אני לא זוכרת. אני זקנה."

אני מחפשת בין קופסאות רבות. לבסוף מצאתי אותה ריקה. האשה מתנצלת.

„אין דבר", אומרת אני, „את לא חייבת לשים פה אף זלוטי אחד. שיתן מי שיש לו."

הזקנה מביטה בי בתמיהה.

רציתי לתת לה כמה זלוטי, שתקנה לה אוכל. אך לא העזתי פן תיעלב. אמרתי „שלום" והלכתי.

בקן לא סיפרתי שום דבר. אולם כעבור כמה ימים נקראתי לבירור במזכירות. אחד, מר אנטולי גולדברג התלונן ששולחים בנות פרועות לבתים של אנשים הגונים, חיפשו את „המתפרעת" — ומצאו אותי.

הודיתי במעשי ואמרתי שזה לא בשבילי. מי שרוצה, שילך למלא חובה „לאומית" זו. בעיני היא לא לאומית. לא שלחו אותי עוד לפעולה זו.

אני עוזבת את הקיבוץ

מכתבה של רחל ופרשת הכרוז יצרו אווירה קשה ומתוחה סביב חברי וסביבי. מבטים מודאגים וחשדניים רדפו אותנו, כמו טבעת-חנק ההולכת-ומתהדקת סביבנו.

בקיץ, כאשר מחלת הקדחת בעיצומה, נשלחו כמה חולים לחדר שכור בתל-אביב, הרחק ממקורות הקדחת. ואם כי אני נמנית עם המעטים שלא חלו בקיץ זה, המליץ הרופא, בגלל חולשתי הכללית, להרחיקני מהמקום, לשם החלפת אוויר.

הייתה לי, כמובן, יד בהמלצתו זו של הרופא.

אני מתכוננת לנסיעה. מגיעה שעת הפרידה. רגשותי סוערים ומעורבים: עצב ושמחה, צער וציפיה. והנורא מכל — האיסור ההכרחי שנגזר עלי ואשר גזרתי על עצמי לא לומר לידידי את האמת. יש ביניהם החושבים, שפרידתנו היא לפרק־זמן קצר. ויש ידידים המנחשים ושואלים בעיניהם: היש תקווה שתחזרי? „להתראות", אומרים לי כולם.

בדרכי לתחנת הרכבת של בנימינה ובידי מזוודה קטנה עם כל רכושי — מעט בגדים, ספרים ומחברות — אינני מסוגלת להפנות את ראשי לאחור.

הרכבת קרבה וצפירותיה כמו צפירות גורלי. רכבת זו תיקח אותי מכאן לחיים חדשים... היא מתקרבת אט־אט. שתעצור כבר! הקרונות דחוסים. אני נדחקת פנימה ואפילו מוצאת מקום ישיבה.

אני יושבת ומכונסת בעצמי. האמנם הכל כבר מאחורי?... קשה להיפרד מכל שאהבתי ודבקתי בו... נפרדתי כבר מן החברים שעמם עברתי את שנות נעורי, מהם רבים שאהבתי והערצתי. לא הפרידה היא המכאיבה ביותר. מכאיבה עוד יותר המחשבה מדוע הם, ידידי, אינם רואים ומבינים את מה שאני רואה ומבינה. רבים מהם אני מכירה עוד מחו"ל. יכלו לבחור בקריירה, יכלו ללכת בדרכי אבות, להסתדר כסוחרים אמידים, להיות בעלי מקצועות חופשיים, ללמוד באוניברסיטאות, למרות ה„נומרוס קלאוזוס". הם דחו דרך זו. רצו, כמו כל דור צעיר השואף למהפכה, להגשים חיים חדשים, סוציאליסטיים. קלטו דעות ציוניות וחשבו, כי דווקא בקיבוץ יגשימו את מטרתם. אנשים ישרים, בעלי חלומות וחוש צדק. מה קרה להם? מדוע אין בכוחם להשתחרר מהאשליות, כשהמציאות כאן נתגלתה כה שונה ממה שחלמו. כיצד זה שקעו באידיאולוגיה הנוגדת למעשה את כל שאיפותיהם. האם אלו הן המגבלות הזעיר־בורגניות שכה קשה לגבור עליהן? האם מגבלות אלה הן שאינן מאפשרות להם לצאת ממעגל־החשיבה הסגור? אני שמחה שלא נרתעתי. גם חברים רבים אחרים לא נרתעו. אני נזכרת בקריקטורה, שראיתי בעתון־ערב: שני סלים. תרנגולת מטילה ביצה — פעם לסל של מפא"י ופעם לסל של הקומוניסטים. התרנגולת היא „השומר־הצעיר".

אני מביטה החוצה ומתבוננת בנוף הקיצי החדגוני של חולות בצהוב־חם. הרכבת נוסעת לאט, עוצרת תכופות, פולטת אנשים מיוזעים, בולעת לתוכה אנשים חדשים, ממשיכה לזחול...

...כעבור שנים תחלוף כאן רכבת מהירה ומי יזכור עוד את זו שזחלה בין שמים מלובנים לבין חולות צהובים. וכי זוכרים אנו את עידן העגלות והסוסים — ללא רכבות, ללא מטוסים, ללא כל סוגי המכוניות, שנדמה כי היו מאז ומתמיד. וספינות החלל בהן יערכו טיסות בנינו או בני בנינו... אך בינתיים אני נוסעת באותה רכבת איטית וראשי גדוש מחשבות לקראת בואי לתל-אביב. חברים חדשים, עיסוקים חדשים, בעיות חדשות, אורח-חיים חדש. איפה אגור ? האם אשיג עבודה ? עיר גדולה... זה מפחיד...

הרכבת מאיטה עוד יותר ונכנסת לתחנה בתל-אביב. הכל קמים, נוטלים את החבילות ונדחפים החוצה. אני מוסיפה לשבת. אין לי לאן למהר.

הרכבת בולמת. אני מציצה דרך החלון ורואה אותם — את החברים שלי. הם רואים אותי, מחייכים ומנופפים אלי בידיהם. אני מזנקת ממקומי — יש לי לאן למהר !

האוניברסיטאות שלנו

ה„קשר"

מייד עם בואי לתל-אביב נוצר קשר עם המפלגה. היה זה אדם מבוגר, עיניו החכמות מביטות מבעד למשקפיים. נפגשנו ברחוב. לחצנו ידיים. טיילנו ושוחחנו. לייתר דיוק, הוא שאל שאלות

לתא המפלגתי — בפעם הראשונה

ואני עניתי. שאל, כיצד הגעתי להחלטה, שעלי להצטרף למפלגה. „אני רוצה להיות עם הצדק", עניתי. סיפרתי לו על הנסיון בקיבוץ, על הוויכוחים, על המסקנות. הקשיב היטב. שאל, מה קראתי מהספרות המארקסיסטית, באיזו שפה. „קראתי אפילו כרך של „הקפיטל" של מארקס, אבל נראה לי שאצטרך לקרוא אותו מחדש", עניתי מבויישת קצת.

„למה ?" שאל מופתע.

„כיוון שגישתי לא הייתה מעמדית עקבית. למדתי הרבה מה„אימפרקור'", הוספתי, „קראתי את אלה בשפה הגרמנית."

„האם את יודעת, אילו סכנות וקשיים כרוכים בחברות במפלגה במחתרת ?"

„אלמד."

„האם יש לך התחייבויות כלשהן כלפי המשפחה ?" שאל והוסיף: „עלולים לאסור אותך. אנחנו צריכים לדעת זאת."

„לא, אין לי התחייבויות כלפי אף אחד." מדוע הוא נוגע בעניינים אישיים כאלה ? חשבתי במורת־רוח. הוא, כנראה, הרגיש בכך: „תביני אותי היטב. הרי לא תוכלי לספר לאף אחד שאת במפלגה..."

„אל תדאג, לא אספר", השבתי בבטחון.

נראה שהוא שוכנע — הניח ידו על זרועי ואמר בקול חם יותר: „אני רוצה לומר לך, שקיבלנו המלצה טובה לקבל אותך למפלגה." לא אמר, המלצה של מי הייתה זו. שמחתי מאוד.

לאחר זאת הסביר לי „הקשר" כמה כללים חשובים בפעילות המחתרתית: „לעולם שלא יהיו אצלך שום רשימות, שום כתובת. גם לא בבית. אם עוצרת אותך המשטרה, אסור למסור כתובת כלשהי. לא שלך ולא של מכרים. בשום אופן!" הדגיש. „אינך מכירה אף אחד. הימנעי מהליכה ברחוב עם אנשים הידועים למשטרה... ויש להיזהר מאוד בזמן הפצת כרוזים..."

נדתי כל העת בראשי — כבר ידעתי את אלה. הוא הבין: „אולי את יודעת כבר את הכללים האלה, אך חובתי היא לחזור עליהם, כדי שלא תגידי פעם, שלא הזהירו אותך."

אחר־כך שאל, האם יש לי בעיות, האם אני עובדת ומה עם הדיור. סיפרתי לו, שבעייתי העיקרית היא למצוא עבודה.

„אשלח אלייך חברה, שתעזור לך למצוא עבודה", אמר, „אנו עובדים בתנאים קשים מאוד, אבל אנחנו חברים ועוזרים זה לזה. אנחנו משפחה טובה." הוא עודד אותי והבטיח שיבואו לקחת אותי לתא המפלגתי. הושיט לי יד לפרידה וחייך חיוך לבבי.

קיבלו אותי! קיבלו אותי! השתוקקתי לבשר זאת לכל העולם. רצתי לחדרנו וחיבקתי את ידידי. „מה קרה לך ?" שאלו.

צחקתי: „בשורה גדולה!" „מהי ?" „שום דבר, רק בשורה", צחקתי שוב.

בתא המפלגתי הראשון

הזמינו אותי לתא. חבר בא אלי הביתה, הציג את עצמו: משה. „בואי מחר לפגישה בשעה 7 בערב ברחוב... אף מלה לאף אחד", לחש באוזני והלך. ושוב לא יכולתי להתחלק עם אף אחד בבשורה זו. זה היה קשה מאד. אבל עלי ללמוד קונספירציה הלכה-למעשה.

„לאן את הולכת", שואלים אותי.

„אני? אני הולכת לראות מישהו" — אני נבוכה ומסמיקה.

„מי זה? ידיד חדש?" שואלים. ספק בצחוק, ספק ברצינות.

„נכון."

לא שיקרתי. קשרתי ידידות חדשה. ידידות עם מפלגתי. לכל החיים.

ברחוב הנקוב פגשתי את משה. לחיצת-יד, נוהג שלא הייתי רגילה לו. הלכנו. הוא לפני ואני במרחק כמה צעדים אחריו. הלכנו זמן רב. יצאנו מהעיר.

חורשה. בחורשה שישה אנשים. אינני מכירה אף לא אחד מהם. אין מציגים אותי והם אינם מציגים את עצמם. חמישה גברים ובחורה אחת.

החברה מעוררת בי עניין. יש לה צמה אדומה-זהובה. זוהי ידידתי הטובה לעתיד — פנינה פיינהויז. היא מדברת במרץ, באידיש.

אני מתבוננת בחברי החדשים בעניין. פניהם של כמה מהם כבר נחרשו קמטים, הם, ודאי, מהפכנים ותיקים וכבר הספיקו לפעול רבות בשורות המפלגה, חושבת אני.

אני הצעירה בחבורה ונבדלת מהם גם בכך, שאינני דוברת, אלא מעט אידיש. מקבלים אותי יפה. אולם מכנים אותי בקצת לעג „האינטליגנטית", „הדוברת עברית". אני מחליטה ללמוד אידיש, מהר ככל האפשר. ואכן תוך זמן קצר עשיתי זאת.

אגב, בכינוי „האינטליגנטית" התכוונו למוצאי מ„השומר-הצעיר", בשל הלכי-הרוח הזעיר-בורגניים בתנועה זו. „נקלף מכם את העור", פוסק משה ספק בצחוק ספק ברצינות. „אחרת לא תהיו קומוניסטים..." ובאמת, החלו לקלף ממני את העור „השומר-הצעירי". לא היו לרוחם רגישותי המופרזת, ביישנותי, התלהבות-הייתר שהפגנתי לפעמים, נטיותי הרומנטיות, הצעותי הבלתי-מציאותיות לעתים. „אל תדאגי", אמרו, „נעמיד אותך עם שתי הרגליים על האדמה..."

אני מקבלת בשתיקה את הערותיהם וסובלת סבל רב. עם

זאת אני חשה ביחסים החמים ובדאגה ההדדית השוררים בין החברים. הבנתי, הקשיים נובעים מתנאיי המחתרת. אני לומדת פרק בחיי: להיות נחושה יותר, החלטית יותר, לעמוד מול המשטרה ולעמוד בפיתויים זעיר־בורגניים. להיות למהפכנית לא רק בהשקפה, אלא גם באופי ובחיי היומיום. אני לומדת את משקלם האמיתי של מלים ושל מושגים, של יחסים בין אנשים.

צללתי אל תוך החיים החדשים באופן מודע ובהתלהבות. מורי לא הצטיינו תמיד בעדינות יתירה. אך כעבור שנים הבנתי, שהחינוך הראשוני „הגס", שלא היה קל ונעים, הוא־הוא שחישל אותי,

כעבור 18 שנים, עם פנינה פיינהויז בפסטיבאל הנוער הקומוניסטי ביערות הכרמל

ויתכן כי אילולא כן, לא הייתי מסוגלת לגבור על הקשיים שנכונו לי בדרכי. ואמנם, בתקופה הראשונה היו מבין יוצאי־הקיבוצים, שלא החזיקו מעמד ונשרו.

נסיונות רבים ומקצוע אין

אני בעיר. עלי לדאוג לקיומי, להיות עצמאית. זה קשה בכלל, ובמיוחד לנערה בלי מקצוע. ולחברת קיבוץ לשעבר קשה פי־כמה־וכמה. בקיבוץ היה „סידור עבודה" וזהו. והיו האקונום והקומונה, שדאגו למזון ולבגדים, דלים ככל שהיו — אבל מובטחים. וגם קורת־גג, אוהל או צריף, אבל היה מקום להניח את הראש.

כל אלה שייכים לאתמול. היום עלי לדאוג לעצמי. בתל־אביב שוררת אבטלה. פועלים מובטלים מתגודדים בחבורות בקרנות העיר — שוקי־עבודה. צעירים ומבוגרים, גברים ונשים מחכים, שיבוא מישהו ויזמינם לעבודה, לא לפני שבדק את השרירים. לשכת־העבודה בהסתדרות מלאה אדם. חברינו פעילים שם בין המובטלים.

יש לקפוץ למים, ולהתמודד. וכך אמנם עשינו, כל אלה שעזבו את הקיבוץ למען הרעיון. וידענו, שלא נטבע: הייתה לנו מטרה.

תחילה גרנו, כמה חברים יחד, בחדר גדול. זה היה זול יותר והאווירה הייתה של קולקטיב, של שותפות. זה לא היה קיבוץ, אך שימש מעין פרוזדור הכרחי, כנראה, לחיים ביחידות. יחד היה קל יותר לשאת בכל החדש והשונה, ובעיקר בחשש מפני העצמאות הבלתי־נודעת.

התחלתי לחפש עבודה.

שאלו אותי, מה אני יודעת לעשות. מסתבר לי, שאינני יודעת שום מקצוע. שהרי גידול עופות אינו מקצוע בתל־אביב. יצאתי אל „העולם הגדול" עם השכלה תיכונית בלבד, ללא שום הכנה לחיים. מדוע לא חשבתי על כך קודם לכן?

האומנם לא חשבתי? דווקא חשבתי על כך, עוד בוורשה, יחד עם חברי. משרק סיימנו את הלימודים, חשבנו על „פרולטריזציה". וחשבנו גם כיצד לצאת ממעגל־הקסמים של „המקצועות הנשיים".

ניסיתי להיות „פרולטרית". המקצוע שבחרתי ללמוד היה תפירת כובעי גברים. למה דווקא מקצוע זה? אמרו, שזה מקצוע טוב בארץ, והעיקר — אין זה מקצוע נשי.

בעל בית־המלאכה, יהודי נמוך־קומה ועתיר־שומן, הופתע כאשר פניתי אליו. הביט בי, כאילו הייתי קצת משוגעת. אך תמורת תשלום, תוך הבטחה שלאחר זמן הלימוד ישלם לי שכר כלשהו, הסכים לקבל אותי. יומי הראשון שם היה קשה מנשוא. במקום עבדו עשרה פועלים, כולם חברי „בונד".* בואי היכה אותם בהלם.

„מה עושה הגברת האינטליגנטית הצעירה אצלנו ?" — התעניינו, כאשר התיישבתי ליד מכונת התפירה. הם, כמובן, ידעו על בואי, ואפילו ידעו פרטים עלי מפי בעל הבית. כל היום היה מסביבי „פסטיבל" כשהם משלחים לעברי חצים, בנוסח : „מה פתאום התחשק לבת־טובים לתפור כובעי גברים ? !", „מה ! אי־אפשר להתחתן מבלי לדעת לתפור כובעים ?".

„למה לומדת אשה דווקא מקצוע של גברים, האם למען שוויון־זכויות ?..." אחרי כל משפט היה פורץ צחוק כללי. הציק לי במיוחד פועל אחד : „מה פתאום נחוץ מקצוע זה בפלשתינה ? הרי שם אין חובשים כובעים, אלא שמאטעס (סמרטוטים) על הראש... (הכוונה לכפיות). התחשק לבורגנות היהודית לבנות בית לאומי בארץ־הקודש. מעניין עם מי יבנו, הירצו לבנות בעצמם ? לא, הם רוצים, שהפועלים יעזבו את פולין ויסעו לשם לבנות עבורם. הם מספרים, שזוהי ארץ זבת חלב ודבש. מה תאמרו על כך ? אולי ניסית ללקק דבש חינם ? אנחנו יודעים שזו ארץ, שהשמש בה שורפת את האדם ואת האדמה ואין לפועל מה לחפש בה..." ושוב התגלגלה החבורה בצחוק.

הבוס שלי גער בהם לעתים, ואילו לי עשה סימנים לשתוק. שתקתי, מכונסת בעצמי, מבויישת, בולעת דמעות של עלבון. הייתי מסיימת בקושי ארבע שעות עבודה, כדי לברוח משם כל עוד נפשי בי.

כך עבר עלי שבוע. באותו בוקר באתי לעבודה כרגיל. במקום היה רק המעביד. ישבתי ליד המכונה והתחלתי לעבוד. תהיתי, היכן הפועלים, אך לא שאלתי. כעבור חצי־שעה בערך נפתחה הדלת ברעש ונכנסו שני פועלים. אך ראו אותי, פרצו לעברי בצעקות : „למה את עובדת ? את לא יודעת שיש שביתה ?"

„לא ידעתי", השבתי מופתעת.

---

* מפלגת פועלים יהודית שמאלית לא־ציונית.

„היא לא חייבת לדעת, היא רק מתלמדת", התערב המעביד בכעס.

אך עוד לפני שהספיקו הפועלים להשיב לו, קמתי ואמרתי בקול רם (הופתעתי בעצמי ממהירות החלטתי): „אם יש שביתת־פועלים, זה שייך גם לי. אינני שוברת־שביתות!"

„ככה? גם את קומוניסטית? ואני חשבתי שאת ציונית. שלא תבואי הנה עוד, השמעת! גמרנו!"

משיצאנו לרחוב, שאלתי את שני הפועלים: „על מה השביתה? למה לא הודעתם גם לי?" הם נבוכו. ומה יאמרו? שחשבו אותי ל„אפס זעיר־בורגני"? השניים הסבירו לי, שהם דורשים העלאת שכר ושיפור התנאים. „הרי את רואה באיזה מחנק ובאיזה אבק אנחנו עובדים. ואת — למה לך בכלל המקצוע הזה?"

כך סיימתי את לימוד המקצוע מיספר 1 שלי.

והלאה? חברתי אלישבע סיפרה לי, שהיא מתכוונת ללמוד סנדלרות, „כדי שנחדור למקצוע זה, שהוא גברי לחלוטין..." הלכתי גם אני אל סנדלר זקן. תחילה לקח את דמי־הלימוד. אחר־כך הושיב אותי על־ידו. הסנדלריה הייתה כה קטנה, שהלקוחות נאלצו לעמוד בחוץ. למדתי כבר לתקוע מסמרים בסוליות, לעשות עקב, לירוק על העור ולמרוח את הריר לפני שמדביקים את העקב. נהדר! ייתכן, שהייתי הופכת סנדלרית, אבל הסנדלר הזקן חלה וסגר את הסנדלריה.

כך סיימתי את לימוד המקצוע מיספר 2.

התלבטתי, מה ללמוד? במה לעבוד? למען עצמאותי הייתי זקוקה גם לכסף.

מישהו אמר: „את מתאימה לעבודה עם ילדים. את אוהבת ילדים, ויש לך כשרון־חינוך — נסי. את צריכה כסף? לכי לד"ר... (אינני זוכרת עוד את שמו), יש לו ילד בן שבע קשה־חינוך."

נפגשתי עם האב. התברר, שאמו של הילד חולנית — היסטרית, פסיכוטית. האב, מורה, מצא חן בעיני. הוא חרד מאוד לבנו שלא רצה ללמוד, התפרע ופרק כל עול. האב הביט בי בעין בוחנת. כל־כך צעירה, האם אסתדר עם ילד קשה זה? בסוף ביקש: „נסי. עזרי לי."

החלטתי לנסות. ראיתי בכך אתגר. אהבתי ילדים, הרביתי לקרוא על שיטות־חינוך חדשות. הייתה לי ידידה, שעבדה בבית־היתומים היהודי של יאנוש קורצ'אק. היא הבטיחה לעזור לי. הצגתי לפני האב תנאי, שהאם לא תפריע לי בעבודתי. האב הסכים.

הגעתי בשעה 7 בבוקר. פתחה לי עוזרת־הבית. דירה מפוארת. הוליכו אותי לחדרו של הילד. לפני עמד ילד יפה, לבוש פיג׳מה. בעיניו הכחולות ברק של עויינות. אני מפעילה את „תוכנית־הכיבוש" שהכינותי — מצדיעה לו בידי: „שלום! אני קצין אנייה. האם אתה רוצה להיות מלח באנייה שלי?" הילד מביט בי נבוך וסקרן כאחד. „נו, אתה מסכים?"

יז׳י ממלמל: „כן." זהו זה — כבשתי.

„אם אתה מסכים, אז עליך להיות מוכן בבוקר, כאשר קצין האנייה מגיע — לבוש, רחוץ, שיניים מצוחצחות! לחכות לי ולענות על הצדעתי. מובן?"

הילד עודנו מבולבל ומסכים לכל בניד־ראש.

„אם כן, — אני משביעה אותך לשירות בים, אבל קודם־כל רוץ להתרחץ, להתלבש, לאכול. באחד הימים נצא לראות את האנייה."

הילד נדלק. התברר לי, שאינו יודע לקשור את שרוכי נעליו, אינו יודע לכפתר את חולצתו, אינו יודע להסתרק ולצחצח את שיניו, אינו יודע לשבת ליד שולחן־האוכל כמו בן־אדם. אין צורך להוסיף שלא ידע אות מהי. מפונק, לא עצמאי, מוזנח.

אמו צועקת מחדרה, נותנת הוראות. אני חוזרת ומבקשת מהאב, שהאם לא תתערב. הוא הולך אל חדרה, הם משוחחים בלחש. הוא חוזר וסוגר מאחוריו את הדלת.

„יהיה בסדר", הוא אומר.

הייתי מתוחה למרות הבטחון העצמי שהפגנתי. זו הפעם הראשונה שניסיתי את כוחי בחינוך. והמקרה קשה. פתחנו במשחק: הפכתי את רצפת החדר לים. מתחת השולחן היה תא־הצלה שבו הסתתרנו שנינו. הרי ניצלנו מטביעת ספינתנו בסערה. ואנו קוראים לעזרה. כיוון שהילד לא ידע לכתוב אף אות, למד מייד לכתוב S.O.S. ואת שמו — יז׳י. הדבר עלה לו במאמצים, אבל למד. את הפתק תקענו בבקבוק ו„שלחנו" אותו על פני המים... האב הציץ לחדר נדהם לראות את שנינו תחת השולחן, אך הבין וחייך. בצהריים ציפתה לי הפתעה: באמצע החדר עמדה גיגית גדולה ובה שטה סירת מרשימה — האב מיהר לקנותה.

עכשיו כבר שטנו „באמת" בים, התהפכנו, ניצלנו ולמדנו לכתוב ולקרוא את המלים: מים, ים, אנייה, סערה, מלח, קצין, הצדעה ו„תמיד מוכן". יז׳י נפרד ממני בהצדעה נלהבת. האב הנרגש לחץ את ידי והודה לי. הלכתי הביתה תשושה.

ברור שקיימתי את אשר הבטחתי לילד: הלכנו לבקר ב„אנייה

שלי". הדבר לא היה פשוט. היכן למצוא את האנייה „המובטחת". הלכתי אל נהר הוויסלה. עליתי על אחת הספינות וסיפרתי לרב־החובל את הסיפור של יז'י. הוא היה, אמנם, איש אינטליגנטי, אך היסס, כיוון שחשב שאני לא כל־כך נורמלית. אולם כאשר חזרתי אליו עם אביו של יז'י, אמר: „בבקשה, הביאי את הילד ואני אציג אותך כסגן רב־החובל."

את היותי „קצין־ים" חיזקה בעיני יז'י גם העובדה, שחברים מ„השומר־הצעיר" הצדיעו לי ברחוב („חזק ואמץ!") ואני השבתי בהצדעה, ולמענו עשיתי זאת בהפגנתיות־יתר. בדמיונו ראה אותי, מן הסתם במדים... הוא העריץ אותי ושמע בקולי מתוך רצון. למד לקרוא ולכתוב, נעשה ממושמע. האב דיבר על „נס" שקרה את בנו. והעניין הגיע לאוזניו של יאנוש קורצ'ק, המחנך, הסופר והאדם שכה הערצתי, והוא הזמין אותי לשיחה וניבא לי גדולות ונצורות בשטח החינוך...

אך כל אלה הם נחלת העבר בוורשה. בתל־אביב לא חיפשתי דרך להכשיר את עצמי כמחנכת. חיפשתי דרך אל המאבק. עם זאת היה עלי לחשוב איך להתקיים ללא מקצוע בידי למרות נסיונות התמחותי בעבר.

שיעורים במשק־בית

מלכה באה אלי. „הקשר" שלח אותה.

„אל תחלמי על עבודה מעניינת. תוכלי לקבל עבודה במשק־בית או בטיפול בילדים."

„ולמה לא בבית־חרושת!"

מלכה צוחקת. „איפה את חיה? לכי לבית־ההסתדרות, ללשכת־העבודה ותראי את המובטלים."

משק־בית! כל חיי ברחתי מזה. לשרת איזו גברת קפריזית! מלכה רואה את דכדוכי ומציעה: „אולי תעבדי במלון. העבודה שם קשה יותר, אבל יש יותר ארגון, עובדים שם יחד עם בנות ועם פועלים. מקבלים שם אוכל בחדר־האוכל. מכובד יותר."

מה נותר לי לעשות. הלכתי למלון „דן" ברחוב הירקון. זה לא היה מלון „דן" של היום. זה היה מלון קטן, בעל שתי קומות, והייתה שם הגברת. היא מדדה אותי מכף רגל ועד ראש. הסמקתי כמו עגבניה, אך ציוויתי על עצמי להבליג. התחלתי לעבוד. העבודה הייתה קשה: לנקות קומה שלמה על חדריה, מצעיה, פרוזדוריה.

הייתי זריזה וגם רציתי להוכיח שאני מסוגלת. הרי הייתה זו עבודתי הראשונה בשכר. היום הראשון עבר בהצלחה, הגברת הייתה מרוצה, אך האידיליה ארכה יומיים בלבד. ביום השלישי קראה לי הגברת ושאלה בתדהמה: „מה, אינך מוציאה את סירי־הלילה מהחדרים?! וגם אינך מצחצחת את נעלי האורחים?!"

„זה לא שייך לעבודתי" — השבתי לה בתקיפות.

„מי אמר לך? דבר כזה עוד לא קרה אצלנו!"

„מה זה, האורח אינו יכול להוציא בעצמו את סיר־הלילה שלו ולצחצח את נעליו? אלה דברים אישיים", קבעתי.

„מייד רואים שאת קיבוצניקית. את רוצה להנהיג כאן שיטות קומוניסטיות, מה?!"

„את הדברים האלה לא אעשה", — השבתי. „אם אינך מסכימה, אני מוכנה לעזוב."

„חכי לפחות עד מחר", מיהרה לשנות את הטון, „איך תשאירי אותי ככה באמצע היום..."

נשארתי עד סוף היום. קיבלתי שכר תמורת שלושה ימים ועזבתי. מלכה אמרה לי: בכל מלון עלולים לדרוש ממך לנקות את סירי־הלילה. החלטתי לפנות למשק־בית.

איפה לשכת העוזרות! שאלתי אותה.

„אין דבר כזה, המקצוע הזה מופקר... אבל ישנה הגברת רייס. לא שמעת עליה? יש לה הרמון עם מאות נשים. היא סרסורית לעוזרות־הבית. אפילו בהסתדרות מפחדים ממנה", אמרה מלכה.

הלכתי מלאת חששות אל הגברת רייס. בית קטן ומוזנח ברחוב בלפור. מרפסת גדולה שריצפתה קרשים שבורים ומאובקים. ספסלים. נשים ונערות יושבות ועומדות. השליטה איננה בבית. אבל בעלה ישנו, וכן שלושת ילדיהם המתרוצצים מסביב. הבעל אומר: „גברת רייס הלך". גם הילדים מדברים על אמם במין זכר, ואילו לאבא פונים: „אבא, תני לי..." במרפסת קולחות השיחות. כל אחת משטחת את צרותיה לפני חברתה המקרית.

„את בפעם הראשונה? מאין את? את מקיבוץ? כבר תלקקי דבש אצל הגב׳ רייס. היא לא אוהבת קיבוצניקיות. היא אומרת שהן חצופות." „אל תפחדי מהמכשפה הזאת", מעודדת אותי צעירה, „תני לה כמו צריך, אז יהיה לה כבוד כלפייך."

„אתן באות לכאן כבר הרבה זמן?" שואלת אני.

„ודאי הרבה, וכי לאן נלך, להסתדרות ? ללשכה ? שם לא מעניין אותם, אם יש לנו עבודה או לא."

זלזול זה בלשכת־העבודה הוא כללי. יש להן כנראה נסיון, חושבת אני.

לפתע משתררת שתיקה כללית — הגברת באה. נמוכת קומה, רזה, כבת 40, מכוערת, שערותיה משוכות לאחור. לבושה בפשטות — המלכה של שוק עוזרות־הבית בתל־אביב.

היא נכנסה לחדר־האוכל, התיישבה ליד השולחן, כאילו היה זה משרד לכל דבר. כל הנשים מסתערות יחד על הדלת.

לבסוף נוצר תור.

גב' רייס פותחת בקבלת־קהל ושותה תוך כדי־כך תה ואוכלת כריך, שהגיש לה זה עתה בעלה. היא מדברת אידיש, ולעתים גם עברית קלוקלת. כל אחת רשומה אצלה וכל אחת משלמת לה כסף... המבקשות עבודה עומדות. כך הולך מהר יותר.

מגיע תורי. עיניה החומות הקטנות קודחות אותי — מעריכות את הסחורה החדשה. אני מתרוממת על בהונות רגלי, כדי להיראות גבוהה יותר...

„מניין את ? כבר עבדת במשק־בית ? בת כמה ? חדשה ? מה את יודעת לעשות ? יודעת לבשל ?" השאלות ניתכות עלי כמו מטר. אני מצליחה אך בקושי להשיב לה. העובדה שבאתי מקיבוץ אינה מוצאת חן בעיניה.

„אני יודעת לעשות הכל !" מכריזה אני במצח נחושה.

„את רוצה מקום עם ילדים ?"

„כן. רוצה."

היא מחפשת באצבעות שמנוניות ממרגרינה במחברת העבה, המלאה שמות וכתובות.

„טוב. זה אצל רופא עיניים. שלושה חדרים, שני ילדים. רחוב ביאליק."

אני משלמת, נוטלת את הפתק עם הכתובת, הולכת הביתה. בדרך אני מסכמת: „ובכן, ממחר תעשי ספונג'ה, תדיחי כלים, תכבסי תחתונים של... תנקי חלונות, תחייכי אל הגברת, ואם יהיה נחוץ גם אל האדון. אין ברירה."

ומתחיל פרק חדש בחיי — עובדת במשק־בית.

רופא־עיניים ידוע, אשה נאה ונוחה ושני זאטוטים. דירה מסודרת, נקייה. אני משתדלת, על־פי מצפוני. אני מרגישה שעיני

הגברת עוקבות אחרי כל תנועה מתנועותי — אבק, כלים, רצפה... אני עובדת בבטחון, כאילו יש לי נסיון רב. מרוצים ממני. עיקר הצלחתי היא עם הילדים. השניים, בני חמש ושבע, כרוכים אחרי.

כעבור שבועיים מופיעה הגברת רייס — היא עומדת על משמר הכנסותיה. אני שומעת את שיחתה עם בעלת־הבית. שואלת, אם היא מרוצה מהעוזרת. אשת הרופא משיבה בחיוב, אבל מוסיפה שאם היא מעירה לי לפעמים, אני יוצאת מהחדר וטורקת את הדלת. חוץ מזה, לפעמים אני מקדימה לסיים את העבודה ומסתלקת.

גברת רייס בעלת קול עבה: „טוב, נחליף אותה. זה תמיד ככה עם הקיבוצניקיות."

שומעת אני את קולה של בעלת־הבית שלי נבהלת. „לא צריך להחליף אותה. היא מצויינת עם הילדים..."

הקשבתי ונהניתי. הכשלתי את מזימתה של הספסרית להחליף אותי ולקבל פעם נוספת דמי־תיווך משני הצדדים.

בעלת־הבית הנחמדה שלי צדקה — לעתים עזבתי את העבודה מוקדם מדי. כי הרי הייתה לי עבודה אחרת — הפעילות המפלגתית. אך היא טרם הכירה את כל תעלולי. כך, למשל, יום אחד היה עלי לנסוע בשעה 12 בצהריים לחיפה, כדי למסור חומר ולהשתתף בפעולה מפלגתית. מה לעשות? באתי לעבודה, עשיתי מהר את ההכרחי ביותר ופתאום... נפלתי וכאילו נקעתי את הרגל, איני יכולה לדרוך עליה. הגברת חובשת את רגלי ומזמינה כירכרה להחזיר אותי הביתה. ברגע שהכירכרה יוצאת מרחוב ביאליק, אני מבקשת מהעגלון לעצור. העגלון המופתע עוצר ושואל: „את כבר בסדר?"

„כן, אני כבר בסדר", ורצה לתחנת הרכבת...

שלושה חודשים לאחר־מכן עזבתי את בית הרופא. פשוט נמאס לי. הדוקטור ואשתו הצטערו מאוד והילדים עוד יותר.

כעבור שנים רבות, בקבלת־פנים בשגרירות ברית־המועצות בתל־אביב, נפגשתי פנים־אל־פנים עם הזוג הנחמד הזה. ניגשתי אליהם. הם ברוב מבוכתם העמידו פנים שאינם מכירים אותי. הבנתי, שהם לא רצו להביך אותי... אבל אני שמחתי לראותם ואמרתי בקול רם לידידי: „אלה הם האנשים הנחמדים, שאצלם עבדתי בפעם הראשונה כעוזרת־בית..." שוחחנו, חייכנו. אבל מבוכתם לא פגה.

כעבור 50 שנה, בהפגנת תנד"י ב־8 במארס 1985 בת"א

הצלי שהיה למרק

לאחר שעזבתי אותם, ביקשתי מקום־עבודה עם בישול, כיוון שתמורת זה שילמו יותר. אם כי האמת הייתה, שלא ידעתי לבשל. אמי שיחררה אותנו ממלאכת הבישול. אבל אני החלטתי להתנסות בזה, בלא לחשוב על התוצאות. אני יודעת לטגן חביתה, לבשל תפוחי־אדמה, להכין תה, חשבתי: השאר נראה.

כמובן, השאלה הראשונה שנשאלתי בביתו של עורך „דבר" הייתה: „את יודעת לבשל?" וכמובן עניתי: „כן", והוספתי: „אבל כל אחד מבשל על־פי שיטתו וטעמו, אצטרך הדרכה..."

משך שבוע ימים התנהל הכל כשורה, כיוון שהגברת הייתה בבית ובישלה ממילא. אבל האמת חייבת הייתה לצוף על פני המים ביום מן הימים... אמנם, כל יום קיבלתי שיעורים תיאורטיים באמנות הבישול מפי חברי זרח, שהיה בקי בבישול עוד מביתו. ידעתי כבר איך מבשלים חמיצת־סלק, אבל לא הספקתי, כנראה, לשאול אותו, איך מכינים צלי־בשר. ובאותו יום אמרה לי הגברת: „אני יוצאת היום. תכיני צלי." נבהלתי. כמובן עוד חזרתי על הנוסחה שאימצתי לי.

„אני מכינה צלי על־פי שיטתי, וכיצד את מכינה אותו?" שואלת אני בנאיביות.

היא הופתעה במקצת, אבל הסבירה לי: „טגני קצת בצל, שימי את הבשר עם התבלינים לסיר ואחר־כך הוסיפי מים."

נרגעתי ופעלתי בבטחון. טיגנתי בצל, שמתי את הבשר והוספתי מים. סיר מלא... אולי כדי שלא יישרף, ואולי מפני שחשבתי שכך צריך. בצהריים תהיתי, מדוע אין לתבשיל מראה של צלי, אך היה כבר מאוחר. הגשתי לזוג שתי צלחות מלאות ...מרק. הגברת הצעירה מביטה בצלחות ומביטה בי ולבסוף פולטת בקול חנוק:

„מניין יש לך מרק?"

„מהסיר", אני עונה בשלווה אולימפית, אם כי הרגשתי בסערה הקרבה.

הגברת מסמיקה כבר מכעס, פותחת את הפה לנזוף בי, אך בעלה פורץ בצחוק אדיר: „הו, אלוהים! יש לי סיפור נהדר לעתון: ‚קיבוצניקית מבשלת צלי'..."

אילו פערה האדמה את פיה ובלעה אותי אז...

אבל הם לא פיטרו אותי. ומאותו יום למדתי באמת לבשל. הם גם לא הורידו לי מהשכר. ואני הייתי כל־כך זקוקה לכסף.

הבחורים היו מובטלים. הבנות עבדו ושכרן נכנס לקופתנו המשותפת. „קופת הקבצנים" קראנו לה.

וכך, בהדרגה, אני רוכשת לי מקצוע: משק־בית... וזאת אחרי כל נסיונותי העקשניים לפרוץ למקצוע גברי.

המכבסה של חוה

לשווא חיפשו הבחורים עבודה, אפילו חלקית. לא הייתה עבודה, לא במוסכים, לא בבניין. זרח וישראליק מחליטים לפתוח מכבסה. חוה, אוהדת טובה, מבוגרת מאיתנו, היא שהציעה זאת. חוה גרה בשכונת הפועלים (עתה שכ' נורדאו). בעלה היה חבר במפלגת פועלי־ציון שמאל ולא אהב קומוניסטים. את אשתו, חוה, כמובן אהב, אבל הירבה להתווכח איתה. למען שלום־בית, חלקי לפחות, לא הצטרפה חוה לשורות המפלגה אך עזרה לה ככל יכולתה. היא הייתה אשה נבונה וידידותית. חוה הציעה לידידיה, בלא ידיעת בעלה, לפתוח את המכבסה אצלה בחצר. לכן, המכבסה פעלה רק עד שעת שובו של בעלה מהעבודה. הגיהוץ של הכביסה נעשה בחדרנו. נראה, שעבודתם של גברים סובלת במלאכות „נשיות" מדייקנות מופרזת ומבזבוז זמן... כל כותונת קיבלה טיפול מדוקדק והייתה יוצאת מתחת לידיהם כחדשה. הם דחו את עזרתי בגיהוץ בטענה שהיא מהירה אמנם, אך אינה דייקנית.

המכבסה שהכניסה לבית מעט כסף, הייתה כרוכה בטרדות ובבעיות רבות. העיסוק במכבסה הסתיים מהר למדי. קודם־כל, בחורף לא היה איפה לתלות את הכבסים ולהסתירם מעיני הבעל, שלבסוף „תפש" את העבריינים, כולל אשתו. בין בני הזוג פרץ ריב, אך את הגט קיבלו שני הבחורים בלבד — והעסק התחסל.

אז החלו לחפש עיסוק אחר. באותם ימים התפתחה הבנייה בשכונות העיר ורבים עסקו בעשיית בלוקים. העבודה לא הייתה קלה, אם־כי אפשר היה להשתכר בה קצת יותר. גם אני ניסיתי לעזור להם. עזרתי התבטאה בכך, שבשבתות ובשעות שלאחר העבודה, כאשר היה לי זמן, הייתי משקה את הבלוקים במים. עמדתי על ערימות הבלוקים ובידי צינור גדול, השקיתי במים את הבלוקים הצמאים והשקפתי על הנוף סביבי.

גם עסק זה התחסל במהרה. אינני זוכרת עוד למה. ושוב הייתה תקופה, שהייתי העובדת היחידה — במשק־בית. ההכנסה הספיקה לתשלום שכר־הדירה הזעום בעד החדרון הקטן ולקניית לחם בתוספת משהו לחברים מחוסרי־העבודה שהיו נכנסים לשתות תה...

הם לא סידרו אותי

„האם מסי ההסתדרות אצלך בסדר ?" השואל הוא מזכיר התא המפלגתי שלי.

לא ידעתי, עוד לא התרגלתי לחשוב על כך, הרי הקיבוץ היה משלם את המסים בשביל כל החברים. מסתבר, שאצלי המסים אינם בסדר ועוד מעט תיערכנה בחירות להסתדרות ולוועידת הפועלות.

משה מבוהל. „לכי, סדרי את המסים עוד היום! זהו היום האחרון. בלי סידור המסים לא תהיה לך זכות בחירה."

בתום העבודה רצתי לבית־ההסתדרות, הוא „הבית האדום" שברחוב הירקון. הפקיד אומר לי בחיוך „שלום", בודק את פנקסי, חוזר ובודקו. חיוכו נעלם:

„את כבר לא בקיבוץ ?"

„לא."

„איפה את עובדת ?"

אני מוסרת את שם המעביד ואת הכתובת.

„אני צריך אישור ממקום העבודה", הוא אומר בקרירות.

„אבל לא אספיק עד הערב. וזה היום האחרון שאפשר לשלם את המסים" — מסבירה אני בתמימות.

„זה אינו מעניין אותי. בלי אישור ממקום העבודה לא אקבל את הכסף."

לפתע, הצלה. למשרד נכנס שכן, גובה מסי־ההסתדרות, המתגורר בבית שבו אני עובדת. הוא מברך אותי לשלום.

„אני מבקשת ממך", פונה אני אליו, „תעיד כאן איפה אני עובדת."

פניו של הפקיד החמיצו. הוא פונה לאיש ואומר לו „אין זה עניינך. אל תתערב!" ואלי: „עלייך להביא את האישור."

רק אז ירדתי לסוף דעתו. הוא רוצה להכשיל אותי. הוא רוצה שלא אשלם מסים ולא אצביע בבחירות. הוא יודע מי אני.

כעבור זמן־מה אדע גם אני מי הוא...

אדע, שבהסתדרות קיימת רשימה שחורה, ובה שמות של כל החשודים שהם סוטים מדרך הציונות. אלה הם אנשים לא „כשרים". נזכרתי, שבקיבוץ פסלו כל אופוזיציונר שהוא מלהצטרף ל„הגנה", בהיותו לא „כשר".

ברגע שהבנתי, נדלק במוחי אור אדום: אני מוכרחה עוד הערב לסדר את המסים ויהי־מה! אני רצה מרחוב הירקון לרחוב

ביאליק. הדרך ארוכה. אני פורצת לדירת מעבידי, מתנשפת כולי.

„מה קרה!" שואלת האשה בבהלה.

„אני צריכה אישור, שאני עובדת כאן."

אך היא אינה יודעת לכתוב עברית ובעלה איננו בבית. אני מביטה בשעון, הזמן בורח. „את מוכרחה לתת לי אישור, מבינה?"

לבסוף אני כותבת את האישור. היא חותמת. האישור בידי, אך לא אספיק להגיע. בשעה שבע סוגרים את לשכת־המס. אין תחבורה בכיוון זה. אני פותחת בריצה, אם־כי ברור לי שלא אספיק להגיע בזמן. לפני רוכב בחור על אופניים. רעיון חצוף צץ במוחי. אני עוצרת אותו ומבקשת „טרמפ" לרחוב הירקון. „תבין, אני מוכרחה להיות ב,בית האדום' לפני השעה 7!"

הבחור המופתע מהסס, אך לבסוף אומר לי: „עלי".

אני יושבת מאחוריו, מחבקת אותו לבל אפול ואנו זזים. אני מרגישה את נשימתו ההולכת וכבדה בעליות. בדרך אני מוסיפה להתנצל. „אין דבר, לא נורא", עונה הוא, „זה לא קורה לי כל יום."

מגיעים ל„בית האדום". אני קופצת מהאופניים, פורצת פנימה — הדלת עודנה פתוחה. הספקתי! אני רצה חזרה החוצה להודות לבחור ואני מספיקה לצעוק לעבר גבו המתרחק: „תודה רבה לך, אתה באמת..."

הפקיד מחוויר, כשהוא רואה אותי לפניו עם האישור ביד. מתאושש, ומביט בשעון. גם אני מביטה בשעונו: שבע פחות עשר דקות. הוא משתהה, אינו יכול להאמין שניצחתי אותו.

מסי מסודרים, הבולים בידי. זכות הצבעתי מובטחת.

כאשר נאסרתי בפעם הראשונה וישבתי בתחנת־המשטרה, נפתח אשנב־ההצצה בדלת ועין בוחנת בדקה את כולנו. זיהיתי אותו — הפקיד מלשכת־המס. „זה לימונצ'יק", אמרה הנקה, „הוא בא תמיד לראות מי הם ,הקליינטים'."

כלה אחת — שתי חתונות

למחרת השתתפותי בישיבה הראשונה של התא הקומוניסטי, נקראתי לפגישה עם החבר הממושקף, שבעקבות השיחה איתו נתקבלתי למפלגה.

„מחר, בשעה 4 אחרי־הצהריים, עליך לבוא לרבנות, שם תתחתני", הוא מודיע לי קצרות. נאלמתי והסמקתי. מחשבות

מטורפות התרוצצו במוחי: האם מחליטה המפלגה גם בעניינים האישיים האינטימיים ?...

הוא ראה את מבוכתי והסביר שכעת, כחברת מפלגה, אני מסתכנת במאסר ובגירוש מהארץ. הבריטים מגרשים את כל הקומוניסטים, שאינם נתיני פלשתינה. הבולשת עלולה לתפוש אותי מחר או מחרתיים ולגרשני מייד באשמת השתייכות למפלגה בלתי־חוקית.

הוא ממשיך ומסביר: „הגירושים הם מכה קשה למפלגתנו. מאבדים יומיום חברים יקרים, מהפכנים טובים, מפני שאין להם נתינות. לכן אנו נוקטים אמצעים, כדי למנוע את גירושם. לגבי בחורים, האמצעים העומדים לרשותנו מעטים. הם חייבים להגיש בקשה לקבלת נתינות פלשתינאית. אם אין הבולשת הבריטית או ההגנה היהודית מכירות אותם בתור חברי פק״פ או אוהדיה (אותי ואת חברי פסלה „ההגנה" עוד בהיותנו בקיבוץ), יש והם משיגים את מבוקשם. אבל, לצערנו, רק מעטים. למזלנו, שונה מצבן של הבנות. אנו יכולים לנצל נישואים פיקטיביים עם בעלי נתינות פלשתינאית. במקרה כזה מקבלת הבחורה את נתינות בעלה. לכן. — אמר — אל תתרגשי, מחר תתחתני, בחרנו בשבילך בחור נחמד. כמובן, הטקס הזה אינו מחייב אותך לשום דבר", צחק.

אבן נגולה מעל לבי.

בשעה המיועדת הייתי ברחוב לילינבלום. התלבשתי יפה. בכל זאת חתונה. מביאים את החתן. אני מציצה בו בגניבה ומפנה מייד את ראשי. לא יהיה זה יפה, אם יראני מתבוננת בו. צעיר כמוני, גבוה, שיער שחור מתולתל. הוא נועז יותר — מדבר עם משה ומביט בי. ואני כמו מצטמקת — איזו כלה אני!? מכל מקום, הוא חתן בעל ערך — נתין עותומני — הוריו באו לפני שנים מתורכיה. ואילו אני „הכלה" שיש „להצילה" מאזרחותה הפולנית.

אנו עולים עם ה„שדכן" למשרדו של הרב. הפרוצדורה היא קצרה. הרב כמעט אינו מביט בנו, אינו שואל מה שלא צריך לשאול. הוא יודע, שזוהי פיקציה. הכל מתנהל מהר. אינני מספיקה אפילו להתרשם, וכבר אני שומעת את קולו של הרב: „מזל־טוב!" יורדים. ברחוב עומדים להיפרד. אני מעיזה לשאול: „האם מותר לי לדעת עכשיו, מה שמו? לא שמעתי טוב בזמן הטקס." המלווה שלנו פורץ בצחוק: „ודאי, ודאי. מה, לא עשיתי ביניכם הכרה?"

לוחצים ידיים ועושים הכרה: „שמי חיים הופמן", אומר „בעלי" הטרי וחיוכו נחמד. אנו נפרדים.

כעבור שבוע פגשתי ברחוב את אחותי. אמרתי לה: „אם תקראי במקרה בעתון, שנאסרה בחורה ששמה ברכה הופמן, דעי שזו אני..."

ואכן, כחלוף כמה שבועות נאסרתי. אבל הייתי כבר נתינה עותומנית. „סידרתי" את עוצמתו של הוד מלכותו, הממשל הבריטי. מעתה יכולים להושיב אותי בכלא, להחזיקני ככל שירצו, אך לא יוכלו לגרשני.

ואשר לחיים הופמן, הרי שמאז יום נישואינו לא ראיתיו עוד. רק פעם אחת שמעתי עליו: אסרו אותו והוא הוכה באכזריות על שהתחתן איתי.

„למה עשית זאת?" צעקו עליו השוטרים והורידו עליו מהלומות.

„אני אוהב אותה!", צעק חיים הופמן בעקשנות.

את הסיפור סיפר לי חבר־נוער, שנאסר יחד איתו. לא ידעתי אם לבכות או לצחוק.

מאז כינו החבר'ה את חיים: „אני־אוהב־אותה."

אינני זוכרת כיצד התגרשנו. הדבר היה כה חסר משמעות, עד כי לא נחרת כלל בזכרוני. אבל נשארתי אזרחית בארץ והוספתי לשאת את שם משפחתו.

עם־זאת, החתונה עם הופמן הייתה טקס־הנישואין היחיד בחיי.. כיוון שעם זרח התחתנה במקומי חברתי מאשה. לא ייאמן, לא כן? אבל כך זה היה. תחילה חיינו יחד ולא חשבנו כלל על נישואין רשמיים. מה עוד, שטקס החתונה חייב היה להיות דתי. לא היינו דתיים וסלדנו מהצביעות. כאשר יצאתי מהכלא לאחר כמה חודשי מאסר, כרסי הייתה כבר בין שיני. ההורים שלנו לחצו עלינו שנתחתן. „זוהי חרפה! תרחמו לפחות עלינו", התחננו. סבלם היה אמיתי. אז החלטנו: מילא, נגרום להם נחת זו...

אבל איך הולכים לחופה במצב כזה? הפתרון המצוי היחידי האפשרי היה החלפת הכלה. וכך הופיעה במקומי בטקס צעירה יפה, חנה. הכל התנהל כשורה: הזוג הצעיר מתחת לחופה, שני אחי כעדים (לפי הדין הרבני אסור לאחים לשמש עדים), ואני עם בטני בין קרובי־המשפחה החוגגים.

ורק תקלה אחת: החתן עמד וידיו בכיסים — הוא פשוט לא ידע, מה לעשות בהן. ואז אמר לו הרב: „קודם־כל, תוציא את

הידיים מהכיסים. אתה כבר מתחתן בפעם השלישית ואינך יודע עדיין, כיצד מתנהגים תחת החופה?"

ואכן, זרח היה „חתן" בעל־ותק... בהיותו בעל נתינות פלשתינאית, כבר נשא קומוניסטיות בנישואים פיקטיביים וגם התגרש. על כך זכה גם במכות ובעינויים במרתפי הבולשת הבריטית.

„אם תתחתן פעם נוספת, נשבור לך את העצמות!" איימו עליו. ואולם הפעם הוא התחתן באמת, איתי... אם־כי, אני, כאמור, נמניתי עם האורחים...

הכרה עם בן־גוריון

נקישה קלה בדלת חדרי. התעוררתי מייד: המשטרה? לא, המשטרה אינה נוקשת כך. ובכל זאת פתחתי את הדלת תוך חשש. זה היה מרדכי. הכנסתי אותו לחדר והוא לחש באוזני, כדי לא להעיר את השניים שמעבר לקיר הדק:

„ועדת־הבחירות המרכזית פסלה את רשימתנו לוועידת הפועלות (1932). אמרו שזו רשימת „הפרקציה" (פק"פ). מחר בשבע בבוקר תלכי לבן־גוריון ותדרשי ממנו, שיכנס את ישיבת הוועד־הפועל, כדי לבטל את ההחלטה. את מבינה!" הוא נתן לי את הכתובת והלך.

לא יכולתי להירדם. הייתי עדיין „ירוקה" במפלגה. הכל היה לי חדש, לעתים מובן, לעתים בלתי־מובן. למשל, איך הולכים אל אדם זר בשבע בבוקר, מעירים אותו משנתו ואומרים לו: כנס את ישיבת הוועד־הפועל. והאיש הוא לא אחר אלא בן־גוריון בכבודו ובעצמו. עד כה ראיתיו רק פעם מרחוק באסיפה כלשהי, וקראתי עליו. זוהי הוראה, שיננתי לעצמי והוראה יש לבצע.

בבוקר, בשעה שבע בדיוק, נקשתי בדלת דירתו של בן־גוריון.

„מי שם!" נשמע קול מודאג של אשה.

„אני", עניתי. וכי מה יכולתי לענות?

הדלת נפתחה כדי סדק. לפני עמדה פולה, אשתו של בן־גוריון, בכותונת־לילה ובחלוק, רגלה האחת נתונה בתחבושת עבה.

„קרה משהו?" שאלה מופתעת.

„באתי לבן־גוריון בעניין דחוף."

„אבל הוא ישן. אי־אפשר להיכנס. מה הבהלה!" רטנה.

שאלתיה בעניין רב: „מה יש לך ברגל!"

„תארי לך, אתמול נשפכו מים רותחים על רגלי."

נאנחתי, ותוך כדי שיחה על איך וכיצד, דחפתי קלות את הדלת והרחבתי את הסדק. כעבור דקות ספורות הייתי כבר בחדר, בו שכב בן־גוריון במיטתו. תחילה ראיתי זוג עיניים תמהות ומבוהלות. קרבתי ועמדתי על־יד המיטה. בן־גוריון משך את השמיכה על פניו.

בנשימה אחת אמרתי לו בשביל מה באתי. אפילו „שלום" לא אמרתי, נזפתי בעצמי על חוסר־הנימוס שלי.

הרגשתי, האיש כאילו נשם לרווחה. שמעתי את קולו כמו מתחנן מתחת לשמיכה:

„אבל, חברה, אני לא המזכיר הכללי של ההסתדרות. תפני לחבר רמז."

„אינני מכירה את החבר רמז. אני מכירה רק אותך", עניתי בתקיפות.

עתה חזר בן־גוריון על טענתו, בקול שקט יותר. אך הוא תפס, כנראה, כי במצב שנוצר הוא הצד החלש: הוא שוכב במיטה, ואילו אני עומדת מעליו, כמו תליין.

„פולה, תני לי נייר ועט."

רק אז שמתי לב, שפולה עמדה בפתח עם רגלה החבושה ופניה היוורות.

היא הביאה נייר ועט. בן־גוריון כתב. עכשיו יכולתי להתבונן בראשו הגדול, בשערותיו הפזורות סביב הקרחת שהחלה לצמוח במרכז ראשו.

כאשר עמד להכניס את המכתב במעטפה, חטפתי אותו מידיו והעפתי בו מבט. נאמר בו בכתב ברור: „ח' רמז, שלום! נא תקרא לשעה 11 לפני־הצהריים ישיבת הוועד־הפועל בעניין דחוף." חתימה.

החזרתי לו את המכתב, לקחתי את המעטפה ויצאתי. לפולה, שעקבה אחרי כל תנועותי, אמרתי „שלום". שוב לא אמרתי „שלום" לבן־גוריון. ושוב נזפתי בעצמי.

המתח הנורא שבו הייתי שרויה פג והיה כלא היה. עשיתי זאת! מילאתי את תפקידי. בשעה אחת־עשרה תהיה ישיבה... פניתי לוועד־הפועל. השעה הייתה עוד מוקדמת. טיילתי. הרהרתי עוד ועוד על כל שעשיתי בבוקר. האמנם אני הייתי זו, שסידרה את הכל בפשטות כזאת? ולא התביישתי? ולא נרתעתי? פרצתי לבית זר, תקפתי בן־אדם במיטתו... העיקר: המכתב בידי. בשעה אחת־עשרה ידונו מחדש ויבטלו את ההחלטה המחפירה, חשבתי מאוששת.

סוף־סוף הגיעה השעה תשע. הייתי המבקרת הראשונה בבניין הוועד־הפועל. הגעתי לפני פקידים רבים.

איפה חדרו של רמז? אני מתרוצצת ודופקת בכל דלת בפרוזדור הארוך.

מצאתי. „אתה החבר רמז?" שואלת אני בפתח החדר ומושיטה לו את המכתב מבן־גוריון.

הוא נוטל את המעטפה, פותח אותה לאט, קורא, מביט בי בסקרנות ואומר: „בסדר."

בסדר! אני יוצאת שמחה.

מאוחר יותר נודע לנו, מפי אוהדת, שעבדה בוועד־הפועל של ההסתדרות: הישיבה אמנם התקיימה. עניין ביטול הרשימה נדון. בן־גוריון אמר, לפי דבריה: אם היה לי ספק, שהרשימה הנדונה היא של הפרקציה, הרי הטרוריסטית השחורה הקטנה, שהתפרצה הבוקר לחדר־השינה שלי אישרה זאת."

הוועד־הפועל אישר את ביטול הרשימה.

נאום הבכורה

במפלגה אמרו לי: „את תופיעי בוועידת הפועלות."

„כיצד? הרי ביטלו את הרשימה."

„פשוט, תקומי, תתקרבי לבמה ותבקשי את רשות הדיבור."

זה אמור היה להיות נאום־הבכורה שלי כנציגה קומוניסטית. כתבתי את כולו, אף למדתי אותו בעל־פה. וכי מי קרא אז נאום מהכתב? חזרתי ושיננתיו עוד ועוד.

הגיע ערב פתיחת הוועידה.

האולם בבית־הפועל הגדול ברחוב נחמני (תיאטרון נחמני היום) היה מלא מפה לפה, מקושט, מואר חגיגית. במה גדולה, נשיאות מכובדת. גם בן־גוריון היה שם.

ישבתי בקהל, קרוב לבמה, ובצדי מרים, חברה ותיקה, מנוסה.

„תדרשי את רשות־הדיבור בקול רם", לוחשת היא באוזני, „בקול רם!" מצווה היא עלי, „כדי שהכל ישמעו!"

„מתי?" לוחשת אני.

„אני כבר אגיד לך..."

חשתי בחילה מרוב עצבנות.

„עכשיו!" לוחשת מרים.

קמתי, צעדתי כמה צעדים בכיוון הבמה והרימותי את קולי:

„אני מבקשת את רשות־הדיבור!" הקול נשמע כה חזק, שגם אני הופתעתי. האם זה קולי?

באולם קמה מהומה. ראשית נשמעו צעקות: „תנו לה את רשות־הדיבור!" „תנו לה לדבר!" ולעומתן נשמעו צעקות היסטריות: „קומוניסטית!" „פרקציונרית!" „בוז!" „בוז!"

הספקתי להעיף עין לעבר הבמה. בן־גוריון זיהה אותי. יותר מזה לא ראיתי. מסביבי נדחקו אנשים. הם לחצו עלי מכל צד עד שפשוט חנקו אותי. התחלתי להכות בחזהו של בחור גבוה, שממש נדבק אלי. ואז שמעתי אותו לוחש באוזני: „חברה רות, אני חבר! אני מגן עלייך!..."

לא הבנתי מה קורה. מי מכה אותי, מי מגן עלי. שום דבר לא היה כבר תלוי בי. הפכתי לחפץ קטן, שדחפוהו מכל הצדדים. הצעקות באולם היו מחרישות־אוזניים.

נשאתי להרף־עין את עיני וראיתי פני נשים מעוותות מהיסטריה. היו שניסו לסחוב אותי בשערותי. הקרב בין מגיני למתקיפי נמשך זמן רב, או שכך נדמה לי, והסתיים ב„תהלוכת נצחון": שישה בחורים חסונים, אנשי „הפועל", הרימו אותי בידי וברגלי והשליכו אותי החוצה על מדרכת הרחוב. דלת האולם נטרקה מאחוריהם.

שכבתי רגע מטושטשת לגמרי, אך מייד ניגש אלי החבר שלנו, אברשה. עזר לי לקום על רגלי ואמר: „מהרי, נברח מכאן, תיכף תבוא המשטרה!" היה ידוע, שכל אירוע „חגיגי" מסוג זה הסתיים ב„טיפול" המשטרה, שנהגה לאסוף את „מפירי הסדר".

ניסיתי לסרק את שערותי הפרועות. מעילי היה קרוע.

נכנסנו לבית־קפה. אברשה הזמין קפה. ביקש להרגיע אותי.

הייתי המומה. לא כך תיארתי בלבי את הופעת־הבכורה שלי בוועידת הפועלות. טענתי הייתה: למה לא אמרו לי מראש שכך זה יהיה. הרי הוותיקים ידעו, מה עלול להתרחש, רק אני לא ידעתי. „מדוע אמרתם שאנאם? מדוע הצטרכתי ללמוד את הנאום בעל־פה ולחיות במתח, שמא אשכח איזו נקודה?" — התרסתי. אברשה צחק: „מה, חשבת באמת, שיתנו לך לשאת נאום?..."

זה היה נאומי הקצר ביותר בכל ימי חיי... הוא כלל ארבע מלים: „אני מבקשת רשות־הדיבור".

למחרת נודע לי, שהמהומה באולם נמשכה. החברות והחברים שלנו הוצאו מהאולם בכוח, ספגו גידופים ומכות. סיפרו, שעל כל הפעולה הזו של פלוגות „הפועל" ניצח אישית מנהיג הפועלים, נטע הרפז.

סיעת המפלגה הקומוניסטית בוועידת הפועלות (נעמ"ת) ב־1973

1980. ועידת נעמ"ת. אני משוחחת בהפסקה עם קבוצת צירות ממפלגות שונות על ההפרעות של נציגות הליכוד בוועידה.

„אני הייתי זורקת אותן מהאולם", אומרת חברת מפ"ם, שעימה ניהלתי שיחה ידידותית לפני דקות מיספר.

„זו לא השיטה", מגיבה אשה קטנה ורזה העומדת על ידנו.

„להבדיל אלף אלפי הבדלות", אומרת אני, „פעם, לפני עשרות שנים, זרקו אותי מוועידת הפועלות."

„אני זרקתי אותך", אומרת האשה הקטנה.

„את ? !", קופצת אני, ממש כאילו מצאתי מכרה טובה.

„כן, אני, יחד עם חברי מפלוגות ,הפועל'", אומרת היא בסיפוק גלוי.

„מי את ?", שואלת אני מופתעת.

„אני אולה קוצ'בוי. אני חברת מפלגת־העבודה ונציגתה בעיריית תל־אביב."

„למה זרקת אותה ?", שואלת החברה ממפ"ם.

„הייתי זורקת אותה גם עכשיו", עונה היא, „אני שונאת קומוניסטים. אני ילידת רוסיה ואני מכירה אותם היטב. גם את בתי לימדתי לשנוא קומוניסטים..."

משתררת שתיקה מביכה. נראה שכל העומדות במעגל מרגישות שלא־בנוח.

„יבושם לך", אומרת אני קצרות, „לא למדת ולא שכחת כלום..."

על הפלה אחת

מערכת הבחירות הראשונה שלי. חברותינו הופיעו באסיפות רבות, שאירגנה מועצת הפועלות. הופענו בשם רשימת פועלות שטרם נפסלה. הופעתי באסיפה בתל־אביב יחד עם רחל שזר. הקשבתי להופעתה, לתגובתה על דברי. חשבתי שצריך להשיב לה באופן ענייני.

ההזדמנות לכך לא איחרה לבוא. הוזמנתי על־ידי חברתנו שושנה לאסיפת נשים בפתח־תקוה, ושוב הופענו יחד, רחל שזר ואני.

יצאנו מהאסיפה בשעה מאוחרת. התחבורה הציבורית נפסקה כבר.

חברתי מציעה לי ללון אצלה. רחל שומעת זאת ואומרת: „אני מוכרחה לחזור הביתה. יש לי בת חולה. אקח מונית ותוכלי

לנסוע אתי." כהרף־עין אני מהססת, האם לקבל את הצעתה הנדיבה של יריבתי. אני שוקלת ומחליטה, שאין בכך „פגם פוליטי". אנו נוסעות.

רחל פותחת בשיחה, מתעניינת מי אני. אנו משוחחות על בטאון מועצת־הפועלות, אותו עורכת רחל. אני שואלת אותה, מדוע אין מועצת־הפועלות נוגעת בנושא ההפלות? רחל מופתעת: „זו בעיה כל־כך גדולה בעינייך?"

אני מסמיקה משום־מה. ואני מספרת לה על החוויה הקשה שעברה על חברתי לילי. מובן, שהיום יכולתי להסביר טוב יותר בעיה זו, הקשורה בשוויון האשה במשפחה, וחובת החברה כלפיה. אז עניתי רק: „זו בעיה"...

בקיבוץ הייתה לילי בין הבודדים שגרו בחדר משפחה. יום אחד היא באה אלי מבוהלת — היא חששה שהיא בהריון. כחברה בוועדת הבריאות, הלכתי לרופא קופת־חולים. הוא היה נבוך. נתן לי כתובת בחיפה. בקיבוץ לא ידעו, לשם מה אנו נוסעות לחיפה. זה היה הסוד של לילי, אלי ושלי.

את הדלת פותחת אשה בגיל העמידה, בעלת מראה דוחה. היא סוקרת את שתינו הנבוכות, המפוחדות. מקשיבה לסיפור. „את נשואה?" פונה אלי. „לא." „אז למה את עוסקת בעניין זה?" „מה פירוש למה? זו לילי, ידידתי." לא התעניינה בי עוד. לקחה את לילי לחדר שלה. עמדתי מאחורי הדלת הסגורה, אוזני הכרויות קלטו כל רשרוש, כל אנחה של לילי. אולי לילי תמות? ואני עזרתי לזה... הזמן כאילו נעצר. מתי זה ייגמר? ישבתי על הרצפה על־יד הדלת ובכיתי.

סוף־סוף! לילי יוצאת חיוורת כמו סיד. האשה הנראית בעיני כמפלצת מוליכה אותה ואומרת: „מהר, מהר, לכי לחדר השני ותשכבי שעתיים. אחר־כך תלכי, אבל אל תסעו ברכבת, תלונו בחיפה."

„ללון איפה?" אין לנו כסף ללון במלון.

„יש חדרים בסביבה", מסבירה האשה ומושיטה את ידה לקבל את התשלום.

אנחנו מסתובבות בהדר־הכרמל, מחפשות חדר ללינה. מצאנו. בדלת ניצבה אשה זקנה, מלוכלכת. היא מראה לנו את החדר. שתי מיטות, שולחן קטן, חלון קטן, אוויר דחוס.

לילי שוכבת באפיסת כוחות. אני יושבת על־ידה ומלטפת את

שערה הרך. „העיקר שזה כבר מאחורייך", מנסה אני לנחם אותה. אחר־כך יורד הערב. מנורת־לילה קטנה, מוכתמת בזבובים. ביקשנו ללכת לישון מוקדם ולהקדים למחרת לרכבת. אבל... אני מרגישה בעקיצות. תחילה חשבתי, שאלה יתושים. אני מצליחה לתפוש יצור אחד ומוחצת אותו בין אצבעותי. פשפש! אני קופצת בבהלה ממיטתי. בקיבוץ ידענו, מה זה פשפשים, אך גם לחמנו בהם בהצלחה. אני מעלה את האור, ניגשת ללילי, שישנה שינה עמוקה אחרי תלאות היום. איזה מראה! הכר והשמיכה שורצים פשפשים אדומים. אני נתקפת בחילה. להעיר או לא להעיר את לילי? אך היא מתעוררת בעצמה מהעקיצות הנמרצות. נראה, שגדוד פשפשים הרגיש בריח הדם ותוקף אותה. אני מתחילה לגרשם ממיטתה. אני מצליחה איכשהו ומחליטה לשבת על ידה עד הבוקר. לילי מודה לי בעיניה הכחולות הגדולות. לישון היא כבר לא תוכל. אני מספרת לה את הבדיחה הידועה, שסך הכל מדובר בפשפש אחד שמת, ועתה מתקיימת הלוויה... חיוך קטן על שפתיה החיוורות של לילי.

כשהפציע השחר ברחנו מהחדר המפושפש ונסענו ברכבת הראשונה חזרה לקיבוץ.

את הסיפור הזה סיפרתי לרחל שזר ביושבי על־ידה במונית. מסקנתי הייתה, שצריך לטפל בנושא גם מעל דפי העתון ולדרוש שקופת־חולים תבטיח תנאים היגייניים לנשים הנזקקות להפלות. מי חשב אז על חוק הפלות? הרי היינו תחת השלטון הבריטי. היו לנו דאגות גדולות יותר.

המונית עוצרת בתל־אביב, כדי להוריד אותי לא־הרחק מהרחוב שלי. אני מוציאה כסף, כערך התשלום במונית, ומגישה אותו לרחל.

מבטה המופתע והנעלב של רחל שזר רדף אחרי. זו הייתה גסות רוח מצדי, חשבתי אחר־כך. רחל, אשה עדינת־נפש, הזמינה אותי לנסוע ואני נהגתי בגאוותנות מטופשת. אבל היא יריבתי הפוליטית ואינני רוצה להיות חייבת לה דבר — סיכמתי לבסוף בלב כבד.

הפרובוקציות של „פועלי־ציון שמאל"

למפלגת „פועלי־ציון שמאל" (בקיצור קראו להם פצ"קים) הייתה שיטה אנטיקומוניסטית בדוקה. הם כינסו מדי פעם בפעם אסיפה במועדון שלהם שבמרתף ברחוב יונה הנביא, בתל־אביב.

היו תולים ברחובות העיר מודעות מאירות עיניים בנוסח: „מי היא פק"פ ומהם תעלוליה?" וכד׳. כיוון שהמפלגה הייתה במחתרת ולא יכלה להשיב להם בפומבי, נהגנו לבקר באסיפות אלה, לשאול שאלות, להשתתף בדיון ולמחות על ההשמצות.

מדוע התמידה מפלגת „פועלי־ציון שמאל" „המהפכנית" לעסוק בפעילות אנטיקומוניסטית זו? כיוון שאחד מתפקידיה היה לשמש מחסום לפועלים, שהתייאשו מהציונות בכלל, ומהציונות הסוציאליסטית בפרט, וחיפשו את הדרך אל המפלגה הקומוניסטית. במפלגה זו היו כמה מנהיגים יהודיים בעלי־שם, כמו משה ארם, זרובבל ואחרים, וכן מנהיג נוסף ערבי לכיסוי „אינטרנציונליסטי", ג׳ורג׳ נאסר. היו אלה גנרלים ללא צבא, שעשו לנו צרות לא מעטות. לפעמים עברו באסיפות אלו מדין־ודברים גם לקטטות. אך החמור היה, שלאסיפות אלו ארבו בעוד מועד שוטרים במכוניות משוריינות. הם היו מחכים עד אשר הושלכו חברים שלנו החוצה, ואז היו אוסרים אותם על „הפרת הסדר הציבורי". החוק קבע, שעל הפרעה כזו נענשו בשבוע מאסר או בתשלום קנס. אך התוספת ה„פעוטה" לגבי הקומוניסטים שלא היו נתיני־הארץ הייתה גירוש מהארץ. לרובם של הקומוניסטים לא הייתה אזרחות פלסטינאית, כי השלטונות מנעו מהם לקבלה. כך סייעו אסיפות פרובוקטיביות אלו למשטרה במלאכת גירוש קומוניסטים מן הארץ.

באחת האסיפות האלו הוטל עלי לעמוד בחוץ ולסייע לחברים, המושלכים מן האולם, לברוח מפני המשטרה. עם חברינו נמנו אז גם כמה וכמה בחורים חסונים ובראשם הוצול.

הסתובבתי בחוץ. תחילה היה שקט. שמעתי רק את קולו העמום של הנואם. אך במהרה הגיעו לאוזני צעקות רמות. לא יכולתי עוד לעמוד בחוסר מעשה. קפצתי לרגע לחצר והצצתי דרך החלון לתוך המרתף. בפנים היה „שמח". סדרני הפצ"קים הסתערו על חברינו, ששאלו שאלות וקראו קריאות־ביניים. החברים היו מרוכזים בפינה אחת של האולם, והוצול הענק הגן עליהם בזרועותיו ובעט במתקיפים ברגליו הארוכות. גם בפינות אחרות פרצו קטטות. הסתכלתי ברחוב. המשטרה טרם הגיעה. חזרתי לחלון. לפתע כבה האור בפנים. ידעתי, שהדבר נעשה לפי התוכנית. אחד מחברינו צריך היה לכבות את האור, על־מנת שהחברים יוכלו לסגת מהאולם. ראיתי על ידי צינור מים מחובר לברז. ודאי ניקו בו את החצר. בלי לחשוב הרבה, פתחתי את הברז, דחפתי את הצינור לתוך החלון... שמעתי צריחות: „מנוולים, אתם שופכים מים!" סגרתי

את הברז מתוך הנחה שהמקלחת הספיקה, ורצתי מהר אל מקום השמירה. כחלוף כמה דקות החלו להופיע ברחוב חברינו הנסוגים. אך באותה הרגע ממש הגיחה גם המכונית עם השוטרים. צעקתי: „משטרה, התפזרו!" תפשתי שתי בנות המומות מההתכתשות ורצתי איתן אל רחוב צדדי. רצתי כך שוב ושוב, כשאני מורה לחברים, באיזה כיוון אפשר לברוח מפני השוטרים.

הלכתי הביתה עם הוצול ועם לונק שבגדיהם היו קרועים ורטובים, אך מצב רוחם מרומם, והגשתי להם כוסית. באו „ניצולים" נוספים וגם חברים שלא השתתפו בפעולה. בחדר היה צפוף ועליז. סיפרו, כיצד לימדו את הפצ"קים לקח, כיצד התפתחו המכות, כיצד כיבו את האור והרביצו לנואם ולמגיניו בחושך...

לפתע קימט הוצול את מצחו ושאל תוהה: „מאין באו המים? מי שפך עלינו מים? זה לא היה מתוכנן." ברגע זה הבנתי, שהמקלחת הקרה שלי פגעה לא רק בפצ"קים... אזרתי אומץ ואמרתי: „אני שפכתי את המים."

שביתת נהגים משותפת

הארץ משותקת ונסערת — נהגי אוטובוסים יהודיים וערביים שובתים יחד! 3,000 נהגים הכריזו שביתה בנובמבר 1931. השביתה זוכה בתמיכה בקרב היהודים ובתמיכה רחבה עוד יותר בקרב האוכלוסייה הערבית.

ממשלת המנדט חורקת־שן. אין היא רגילה למאבק כזה, משותף ומאורגן.

השביתה הוכרזה בתגובה על סחיטת־מסים גזלנית מהנהגים השכירים, בעיקר של האוטובוסים הציבוריים. כמו תמיד, טענו השלטונות, שהם זקוקים לכסף. אפשר היה להאמין להם, הרי דרוש הון רב כדי להחזיק צבא ומשטרה גדולים לשמירה על השלטון המדכא. המסים הממשלתיים הכבדים הוטלו כמובן לא על האפנדים ולא על היהודים העשירים. מדיניות שכזו מזיקה, לדעת הממשלה הבריטית, לעידוד ייבוא־הון לארץ. קל יותר להכביד את מכבש־המסים על הפועלים ועל הפלחים, על האריסים ועל הסוחרים הזעירים.

משסיימנו את ישיבת התא המפלגתי, קיבלנו כרוזים להפצה מיידית. בן־זוגי היה יצחק, בחור גבוה ושמן, נהג בעצמו — חבר פעיל, שבשביתה זו נבחר לוועד השביתה.

הכרוזים שבידינו קראו לציבור לתמוך בשביתת הנהגים. ברור, שההפצה הייתה בלתי־חוקית והיה עלינו לנהוג בזהירות, לבל ניפול בידי הבולשת, או בידי אנשי ה„הגנה". אמנם, פועלים רבים תמכו, כאמור, בשובתים, אך „המוסדות הלאומיים" והנהגת ההסתדרות לא תמכו בהם ותבעו להפסיק את השביתה. הם לא יכלו להשלים עם העובדה, שהשביתה איחדה נהגים יהודיים וערביים...

בן־גוריון תבע להפסיק את השביתה. נימוקו היה, בין הייתר: לארץ אמור להגיע הנציב העליון החדש, ויש לשער שהוא לא ישבע נחת ממהומות כאלה... אכן, נימוק סוציאליסטי טהור...

את כל אלה מספר לי יצחק בדרכנו לאזור התעשייה. אנו משלשלים כרוזים מתחת לדלתות של הדירות, המפעלים, מדביקים אותם על כמה בתים. מחר בבוקר ימצאו אותם הפועלים, מחר בבוקר יידעו את האמת על השביתה, על הממשלה ועל מנהיגי ההסתדרות.

אנו פונים ליפו. „כאן מסוכן פחות", אומר לי יצחק. כאן השביתה פופולרית מאוד. הוא נכנס לאחד הבתים, שם מתגורר נהג ערבי מכר. אני מחכה בחוץ. יצחק חוזר עם בעל־הבית. עושים היכרות. הם מדברים ערבית. יצחק מתרגם לי את דבריו של הנהג הערבי: „השביתה תנצח, מפני שהיהודים והערבים הולכים יחד."

יצחק נותן לו חבילת־כרוזים בערבית. הנהג מצטרף אלינו להפצה. עכשיו הוא מוליך: „כאן תשימו כרוז... כאן לא..." אנחנו חולפים על פני אנשים היושבים לפני בתיהם ומעשנים. הנהג הערבי מושיט להם כרוזים באופן גלוי. הם סוקרים אותנו, אומרים „שוקראן".

„את רואה?" אומר יצחק, „איך מקבלים כאן את הכרוזים של המפלגה? אנשים פשוטים, עניים. הם מבינים שאנחנו ידידים. ואין זה מפריע להם שאנחנו יהודים." „יש גם מסיתים", מתערב הנהג הערבי, „אבל הם אינם רבים..."

חילקנו את כל הכרוזים. נפרדנו מהחבר הערבי. חזרתי עם יצחק לתל־אביב ושם כל אחד פונה לדרכו. לא כדאי שיראו אותנו מסתובבים יחד בשעה מאוחרת.

השביתה נמשכה 11 ימים עד אשר הסכימה הממשלה ל„כמה תיקונים מסויימים" (כפי שהדבר הוגדר). אלה שחיכו לסיומה בקוצר־רוח, ובתוכם הנהגת ההסתדרות, שמחו שהשביתה הסתיימה. אך הנהגים לא ראו בסיומה הישג. לא נענו תביעותיהם בעניין המסים, הארגון ועוד. ההבטחה לבצע „תיקונים מסויימים", שאין יודעים

מה טיבם, לא יכלה להשביע את רצונם. עם זאת, צדקו הנהגים, כאשר הודיעו בגמר השביתה, שרק ארגון משותף וחזק של פועלים יהודיים וערביים יאפשר את המשך המאבק לדרישות השכירים בכלל, כמו יום־עבודה בן 8 שעות, להעלאת השכר, לביטוח מפני אבטלה ועוד.

למפלגתנו היה חלק חשוב בשביתה זו, בארגונה היהודי־הערבי ובגיוס הסולידריות עם השובתים.

ואילו עבורי אישית הייתה השביתה שיעור מאלף במאבק המעמדי בארץ.

משפט נס־ציונה

בשנת 1932 געשה הארץ בגלל המשפט בנס־ציונה. הוועד הפועל של ההסתדרות החליט לתבוע לדין את „ועד הפעולה" בנס־ציונה, שבו השתתפו קומוניסטים („פרקציית פועלים" בהסתדרות) ובלתי־מפלגתיים. ההאשמה הייתה: הפרת משמעת. היה זה מעשה ללא תקדים שהוועד הפועל פונה לבית־הדין הגבוה של ההסתדרות בעניין כזה (שהוא מוסד פוסק ראשון ואחרון). על־מנת לתת יתר תוקף למשפט זה הופיע כקטיגור דוד בן־גוריון בעצמו, אז מזכיר ההסתדרות. עוצמת הזעם שאחזה במנהיגי ההסתדרות הייתה מדהימה.

רציתי להיות נוכחת במהלך המשפט, אך במפלגה לא הרשו לי מתוך חשש, שאמשוך את עיני הבולשת, כיוון שהייתי עוד „ירוקה". את החברים שהועמדו לדין הכרתי בימי התסיסה הרעיונית־המדינית בקיבוצי. הם עשו אותה דרך מ„השומר הצעיר" אל המפלגה הקומוניסטית. בקיבוץ בנס־ציונה הקיפה התסיסה יותר אנשים מאשר בקיבוצי.

שלושה קיבוצים הקימו את אוהליהם ב־1929 בנס־ציונה ובגבעת שמואל: ב' ג' ד' וכן קיבוץ „עבודה". מנהיגם הרעיוני היה מרדכי אורן, ששימש גם מזכיר ראשון של מועצת הפועלים במושבה. הוויכוח החריף לקראת סוף שנת 1931, ואז הוצאו מקיבוצי נס־ציונה עשרות אנשים. רובם ככולם עברו לשורות המפלגה הקומוניסטית הפלשתינאית הבלתי־חוקית. זו הייתה מכה חמורה לקיבוץ הארצי, כיוון שהמגורשים נמנו עם הפעילים והמשכילים ביותר.

מנהיגי „השומר הצעיר" חששו מהמשך התסיסה בקיבוצים, ומשום כך מיהרו להעביר את האנשים להתיישבות כהשלמה לקיבוצים מזרע ושריד.

חברינו התיישבו במושבה נס־ציונה ופתחו בפעילות בקרב פועלי המקום. הם עצמם עבדו בפרדסים ובכל עבודה אפשרית, ומכיוון שבאותה תקופה החריפה מדיניות „כיבוש העבודה", כלומר, גירוש פועלים ערביים מהעבודה בפרדסים, הרי שעיקר פעילותם הייתה בתחום זה, והם פעלו לעיצוב מעמדי־פועלי של המאבק לעבודה ולשכר.

הם הקימו „ועד פעולה", אליו הצטרפו בלתי־מפלגתיים וגם שני חברי „פועלי־ציון שמאל". הוועד הזה ארגן משמרות קבועות בשערי הפרדסים, בהם ניסו לגרש את הפועלים הערביים. לעתים היו קטטות ותיגרות ידיים בין חברי הוועד לבין קבוצות בריונים מטעם מועצת פועלי נס־ציונה. הפעילות של הוועד עוררה הדים חיוביים במושבה ומנהיגי מפא"י זעמו והחליטו לפנות לראשי ההסתדרות ולבית־הדין שלה.

28 אנשים הועמדו לדין. המשפט הסוער נערך בחודשים מארס—אפריל 1932 והיו לו שבע ישיבות דרמתיות. ההאשמה הפורמלית הייתה: הפרת מרות ההסתדרות. אך למעשה הפך המשפט למערכה רעיונית־מדינית חריפה שעוררה הדים נרחבים בארץ. האולם היה תמיד מלא עד אפס מקום.

בן־גוריון שהופיע כקטיגור, היה נוקשה, זועם ותוקפני. הוא טשטש את הסיבה העיקרית, שבגללה הועמדו החברים לדין (פעילות „הנאשמים" נגד גירוש פועלים ערביים מפרדסים). הוא טען שלא עניינים פועליים עומדים על סדר היום, אלא הרקע המדיני והרעיוני של „המאורעות". הוא הציג את „הנאשמים" כ„אוייבי העם היהודי ומעמד הפועלים בארץ" וכ„מסיתים את הפועלים הערביים נגד פועלים יהודיים".

על השמצות אלו ענה בתוקף ובאומץ הסניגור — אחד מחברינו. הוא הוכיח את חוסר אחריותם הלאומית והמעמדית של בן־גוריון וחבריו. הוא אמר בין הייתר: „דעו לכם, חברים, שבן־גוריון וחבריו כורים תהום בין העובדים הערביים ובין העובדים היהודיים. הם מלבים את השנאה הלאומית כאן בארץ והם נושאים בעוון תגרות־הדמים הלאומיות בארץ הזאת. לא הנאשמים אשר נלחמו לסולידריות בינלאומית, אשר הטיפו לשלום־אחים בין העובדים היהודיים והערביים, לא אלה הם המסיתים, אלא אתם, מנהיגי ההסתדרות, האידיאולוגים של כיבוש הקרקע וכיבוש העבודה, ידיכם היא בפרעות..."

ועוד אמר: „חובה קדושה היא לפועל יהודי בעל הכרה להוכיח לפלח שאין חלקו עם אלה, הכובשים את הקרקע שלו, להוכיח לפועל הערבי שאין חלקו עם אלה הכובשים את עבודתו, לגלות את האמת; לגלות את המציאות כמות שהיא, בלי כחל ושרק. רק בתנאי כזה אפשר יהיה להוציא את הפועל היהודי מניוון השוביניות, להתיר את הפועל הערבי מרשת הריאקציה הפיאודלית ולחברם יחד בברית־אחים מוצקת אשר תשחרר את שניהם..."

בית־הדין גזר על־פי רצון מנהיגי ההסתדרות: החברים הוצאו משורותיה. אך העמידה העקרונית והאיתנה במשפט הייתה לשיחת־היום, בקרב ציבור הפועלים בכל מקום. הם העלו את קרנה של המפלגה. החברים אמנם הוצאו מההסתדרות, אך לא חדלו מפעילותם נגד „כיבוש העבודה", למען האינטרסים של הפועלים היהודיים והערביים ולאחדותם. לאחר המשפט, הופעל נגדם טרור כלכלי, מנעו מהם מקומות עבודה. ואז עברו רובם לתל־אביב, פעלו, נאבקו, נאסרו. רבים גורשו מהארץ, חלקם התנדבו להילחם בספרד.

העזרה האדומה

בשנת 1932 הוחלט להטיל עלי תפקיד מרכזי: ריכוז הפעולה של „העזרה האדומה". לארגון קראו בשמו הלועזי מופ"ר — שפירושו ארגון בינלאומי לעזרת מהפכנים. במרכז „העזרה האדומה" פעלתי יחד עם ישראל'יק הירשובסקי, ידידי הטוב. לארגון זה היה תפקיד חשוב בהגשת עזרה לקורבנות הטרור ולמשפחותיהם, ללוחמים המהפכניים, לקומוניסטים וללוחמי־החופש בארצות שונות.

הארגון הוקם בסוף שנת 1922, בוועידה ה־4 של הקומינטרן ומרכזו היה בפאריס. בשנת 1932 היו לארגון 70 סניפים ארציים, בתוכם גם ארגונים במזרח־התיכון. הארגון פעל עד פרוץ מלחמת־העולם השנייה.

בארץ פעל הארגון בעזרת סניפים, שהוקמו במקומות רבים, ובהם פעילים קומוניסטיים ואוהדי המפלגה. המרכז פירסם חומר־הסברה, חוברות וכרוזים, בהם הוקיע את הטרור שמטילים שלטון המנדט הבריטי ועוזריו מקרב המנהיגות הציונית והריאקציה הערבית. החברים אספו תרומות לקרן העזרה לקורבנות הטרור ולמשפחותיהם, שלא היו להן מפרנסים, דאגו לקשר עם החברים בבתי־הסוהר,

סיפקו להם מזון, ספרים, טיפלו בילדים, שנשארו גלמודים אחרי מאסר הוריהם.

ידיהם של פעילי „העזרה האדומה" היו תמיד מלאות עבודה. המאסרים היו לתופעה יומיומית. המשפחות, הילדים, ציפו לעידוד ולעזרה ממשית מהמפלגה, אשר חבריה ואוהדיה היו אז קורבנותיו העיקריים של שלטון הדיכוי הבריטי. לחברים היהודיים לא היו לרוב קשרים הדוקים עם קרובי המשפחה, בגלל האיבה שליבו המנהיגים הציוניים וראשי ההסתדרות נגדנו, דבר שגרם לא־אחת ניתוק מקרובי־משפחה ולעתים אף מהורים.

בין הכלואים הערביים, נוסף על הקומוניסטים, היו גם לוחמי־חופש אנטיאימפריאליסטיים, שנאסרו בעקבות התנגשויות עם הבריטים ועם המשטרה היהודית והערבית במאבקם נגד הנישול מהקרקע, נגד „כיבוש העבודה" וכו'. הם נהנו מיחס של כבוד ואהדה בקרב הפועלים, הפלחים הערביים והאינטליגנציה המתקדמת, אך מצבן הכלכלי של רוב המשפחות היה בכי־רע. גם בשטח זה היה לפעילותה של „העזרה האדומה" ערך מדיני ומעשי רב.

מובן, שהכל נעשה כמיטב היכולת, והיכולת גדלה ככל ש„העזרה האדומה" הצליחה להרחיב את מסגרת תורמיה. התרומות היו שונות — מחצי־שילינג ושילינג ועד סכומים גדולים. בין התורמים היו לא רק קומוניסטים ואוהדיהם. נתקבלו גם תרומות מחוגים ומאישים, שתרומתם נבעה מהשקפה דמוקרטית והומניטרית. עם אלה נמנו כמה פרופסורים שוחרי ההבנה היהודית־הערבית וחוגים אחרים.

גם פעילות זו הייתה אסורה על־פי החוק, בדומה לכל פעילות מחתרתית אחרת, וכל מי שנתפש בה הועמד לדין. לכן דרושות היו עירנות וזהירות בפעילות זו. ואף־על־פי־כן היו גם חברות מבוגרות רבות שכיתתו את רגליהן והקדישו מכוחן ומזמנן למטרה זו, והן ביקרו ללא פחד בבתי־כלא. אפילו המשטרה התרגלה לראותן ולא אסרה אותן.

עמדנו בקשר קבוע עם המרכז העולמי בפאריס. שלחנו לשם דו"חות קבועים, קיבלנו מידע ועזרה, בעיקר בטיפול בחברים שגורשו מהארץ לארצות מוצאם.

בכתיבת המכתבים השתמשנו בחלב, ובין השורות כתבנו בדיו רגילה. כיום נראית השיטה פרימיטיבית למדי, אך הייתה נפוצה אז. כן השתמשנו בצופן. את המכתבים ממרכז שבפאריס קיבלנו לכתובתה של שרה מילמן. גב' מילמן הייתה אשה קטנת־קומה

וצנומה. היו לה עיניים טובות המחממות את הלב. היא הייתה אלמנה, שחינכה וגידלה את שני בניה לאהבה, לצדק, ליושר ולאומץ־לב. היא לא הייתה חברת מפלגה, אך הייתה מוכנה לעשות כל שנדרש. היא חייתה בדאגה מתמדת לחיי בנה שלחם בספרד ושמרה בחרדת־קודש על מכתביו מהחזית, אותם התמיד לשלוח עד נפילתו.

לשרה מילמן הייתה חנות קטנה בהתחלת רחוב המלך ג׳ורג׳ בתל־אביב. בחנות זו היו מיני אגוזים, פיסטוקים, תמרים, בוטנים וכדומה. היא עמדה תמיד ליד הדוכן עם הפנים לרחוב. היה לנו סימן מוסכם. אם היה מגיע מכתב ממרכז „העזרה האדומה" בפאריס — הייתה תולה מטפחת. זה היה סימן שאפשר לגשת אליה הביתה לאחר סגירת החנות. מעולם לא הכזיבה בתפקידה זה. שקטה, רצינית, מילאה תמיד את כל בקשותינו.

בנה מרדכי, שנמנה עם המתנדבים מהארץ למלחמת ספרד, לחם במסגרת הבריגדה הבינלאומית והגיע שם לדרגת סרן.

לאחר נפילתו של הבן בספרד עברו עליה זמנים קשים, ולא יכלה עוד לחזור אל עצמה. היא שמרה על המכתבים מהבן וחלמה להוציאם לאור. כמה ממכתביו אמנם הוצאו לאור (בשנות ה־50) בליווי תולדות חייו.

היה לה מה לספר על הבן — גיבור מלחמת האזרחים בספרד. שעות ישבתי ושמעתי מפיה על בנה. היא קראה לי ממכתביו הרבים, שהגיעו מספרד. מרדכי היה משורר. לפני נסיעתו לספרד, עם גמר לימודיו, עבד כפועל־בניין. בזמנו הפנוי כתב. גם כאשר לחם בחזית כתב. הוא גם ניגן על מנדולינה, שר וליווה את עצמו.

באחד ממכתביו מהחזית כתב לאמו: „כשאבוא הביתה, אמא יקרה, אנגן לפנייך, אשיר לפנייך מן השירים שלמדתי פה."

עיניה העצובות, המלאות דמעות שאלו: „האם יחזור?"

הוא לא חזר. הוא הוביל את הגדוד שלו לקרב ונפל עטור תהילה בחזית גאנדסה, ב־1938. הוא היה אחד המעטים שנקברו בטקס צבאי, על אף הקרבות הכבדים של אותם הימים.

האם קיבלה בגבורה את הידיעה על נפילת בנה. „לא אפול תחת מכת האסון, אני רוצה להיות ראויה לו..." כך אמרה לי וגופה רועד מכאב ומהתרגשות. היא הראתה לי את תעודת־הכבוד שהעניקה הרפובליקה הספרדית לקפיטן מרדכי מילמן לאחר נפילתו. „אני יודעת, למה הוא הלך למות. הוא היה איש ישר ואנטיפאשיסט", אמרה.

שרה מילמן חיה את שנותיה האחרונות בצל בנה, הגיבור האנטיפאשיסטי.

היא הובאה למנוחת עולמים בחודש יולי 1967. לשרה מילמן רחשתי ידידות מיוחדת. ספדתי לה על קברה במלים נרגשות כאל אדם בעל נפש טובה השואפת לצדק אנוש ואם של גיבור.*

ביקור ביפו

ביפו גרה משפחתו הענפה של אסיר פוליטי, שנותרה ללא מפרנס. את הקשר עם המשפחה קיים החבר אחמד, בחור צעיר, חבר חדש במפלגה.

יום אחד אומר לי אחמד: „את יודעת, יהיה זה חשוב, אם תוכלי לבוא אתי למשפחה זו. סיפרתי לאשה, שהעזרה שהיא מקבלת באה גם מיהודים. לא האמינה לי וביקשה שאביא פעם את האשה, שאני מספר עליה. ברור שנעניתי. הרי פעמים רבות ביקרתי אצל משפחות יהודיות וערביות, שנפגעו מהטרור המשטרתי. אך כיצד אוכל אני, יהודיה, להגיע לשכונת-העוני המרוחקת ביפו? בשנים הנ"ל שררה מתיחות בין יהודים וערבים וחששתי גם מפני המשטרה. אחמד הביא לי שמלה ערבית. היה עלי למלא את תפקיד אחותו האילמת, שהרי הערבית שלי הייתה מסגירה מייד את זהותי. נסענו באוטובוס. אחמד יושב מתוח לפני, ואני — פני מכוסות ברעלה — יושבת מאחוריו ושותקת. אני חשה לא בנוח: דווקא הרעלה, סמל השפלתן של נשים מדורי-דורות, משמשת לי מגן מפני הבולשת...

נוסעים שעה ארוכה. עוברים את יפו. לבסוף נשארנו רק שנינו באוטובוס.

אחמד, — שואלת אני בלחש, — זה עוד רחוק? אחמד מרגיש באי-השקט שלי ואינו חש בנוח.

בחוץ יורד כבר הערב. בסביבה אין כמעט בתים. אנחנו באזור הפרדסים. אני נזכרת, שלא ביקשתי אישור במפלגה לביקור זה. אולי ינזפו בי.

האוטובוס מגיע לתחנה הסופית. הנהג יורד. גם אנחנו יורדים. באמצע הפרדס אומר לי אחמד: „חכי כאן. אבדוק, אם הכל בסדר שם, בבית."

---

* המשורר מרדכי אבי-שאול הנציח את שמו של מרדכי מילמן בספר מיוחד שיצא לאור בשנת 1945.

אני נשארת לבדי. מחכה. הפחד מתגנב ללבי. הזמן זוחל. איפה הוא, אחמד? לבסוף אני שומעת קול אשה: „סיט (גברת בערבית) רות!" אחמד חוזר בלוויית אשה צעירה. איני יכולה להבחין בקלסתר פניה.

„מרחבא!" אומרת אני.

„אהלן אהלן", עונה האשה ובעימת־קולה ידידותית. הולכים יחד. הבית כבר אינו רחוק. זוהי ביקתה. בפתחה עומדים חמישה ילדים, בני גילים שונים. מחכים ל„יהודייה". הילדים מקיפים אותי, הילדה הגדולה אוחזת בידי, ממששת את שמלתי. עכשיו, לאור מנורת־הנפט אני רואה את פני האשה. היא צעירה, אך ניכרות בה הלידות הרבות והצרות. הרבות עוד יותר. בחדר האפל, בפינה אחת מונחים המזרונים, זה על גבי זה, בפינה אחרת מצוי המטבח — תנור עשוי חמרה ועליו סירים מפוייחים. בפינה נוספת עריסה ובה ישן תינוק.

האשה ובתה הגדולה מכינות קפה. אני מוציאה עוגיות, סוכריות ושוקולד לילדים. קריאות־שמחה. מתי ראו פעוטים אלה אוצרות כאלה! שותים קפה.

היא מספרת על בעלה. עבד במוסך, הביא הביתה שכר מועט, אבל לא שתה, לא עישן. „הוא אדם טוב, אב טוב." האשה מספרת בקול חד־גוני ומוחה מדי פעם את דמעותיה.

הבת הגדולה בוכה גם היא. הקטנים משחקים, מחליפים סוכריות, מלקקים, מוצצים. מנורת־הנפט מאירה את הכל באור עגום.

„כאשר הפגינו נגד ‚האינגליזים', יצא להפגנה גם בעלי עם פועלים אחרים. ואני נשארתי בבית עם הילדים. אז בא פתאום ידיד ואמר: ‚סעיד מחבוש'. ‚למה?' צעקתי. בכיתי וקרעתי את בגדי מרוב צער", סיפרה. „מה עשה?" הידיד הסביר לה, שסעיד הוא שיועי (קומוניסט), שהוא חייב ללכת עם אחרים להפגין לגירוש האנגלים, ולמען מולדת פלסטינית חופשית. האנגלים גנבו את הארץ. „הוא לא גנב", אומרת האשה כמשכנעת את עצמה. „גם הציונים גנבו לנו את אדמתנו. היהודים אינם נותנים לנו לעבוד..." היא משתתקת ומביטה בחרדה באחמד, שמא אמרה דברים מיותרים בנוכחות היהודייה.

לקחתי בת פעוטה על הברכיים, כשילדון אחר, קטן יותר, נצמד אלי מן הצד. אמרתי לה, כשאחמד מסייע בתרגום, מה חושבים אנחנו, הקומוניסטים היהודים והערבים, על כל המתרחש, איזה כבוד רוחשים אנו לבעלה, סעיד; אמרתי שמוכרחים להימצא אנשים

אמיצים שילכו להפגין, ילכו להיאבק בעוני, לעבודה, לעצמאות, סיפרתי לה, שישבתי בכלא, כיוון שאני קומוניסטית ושישנם עוד גברים ונשים רבים הרוצים לשנות את המצב. ועוד ועוד דברים הוספתי ואמרתי. היא קירבה את שרפרפה אלי, חיבקה אותי ובכתה. „את אחותי, את אחותי", מלמלה.

הבטתי באחמד. הוא עמד שקט ורציני. ניגשתי אליו, לחצתי את ידו ואמרתי: „תודה לך, שהבאת אותי לכאן."

פניו אורו. התרגשותו ניכרה על פניו. כיוון שבוש בכך, הפנה את פניו ממני.

„אל תשכחי אותנו, סיט רות!" קראה האשה. היא עמדה על מפתן ביתה יחד עם הילדים. הכל נפנפו לי. ראיתי אותם כך כהרף־עין ונבלעתי עם אחמד באפילת הפרדס.

ובעכו

ביקור נוסף נחרט בזכרוני. בעכו גרה משפחה ערבית, שראשה נאסר וישב זמן ממושך. „העזרה האדומה" סייעה למשפחה המטופלת בילדים רבים ומחוסרת פרנסה. אחד מתומכי המפלגה, בעל חנות־בשר בוואדי־ניסנס בחיפה, היה קשור במשפחה הזאת. הוא היה גבר גבה קומה וחסון עם בטן שמנה. נדברנו שאבוא לביתו וניסע יחד לבקר אצל המשפחה בעכו.

בביתו, קיבלה את פני אשה צעירה. היא הזמינה אותי לשבת בחדר רחב־ידיים, ששימש גם חדר־אוכל. לחדר נכנסה אשה מבוגרת, הביטה בי משום־מה בחשדנות מופגנת והסתלקה מייד. היו אלו שתי נשותיו של הקצב. ילדים לא ראיתי, כנראה היו בבית־הספר. לבסוף הגיע בעל המשפחה. גופו הגדול כאילו חסם את הדלת הקטנה יחסית. הוא בירך אותי ב„אהלן" רעשני וישב מייד ליד שולחן האוכל.

הבית התעורר לחיים. שתי הנשים החלו להביא מאכלי הצהריים. הן הלכו הלוך ושוב בלי להוציא הגה מפיהן. כאשר היה השולחן עמוס אוכל: חומוס, טחינה, זיתים, עלים ממולאים אורז ובשר, קערה גדולה עם בשר ומה לא, חיכיתי שארבעתנו נשב לשולחן. אך לא כך היה. האשה המבוגרת נעלמה מהחדר ואילו הצעירה עמדה ובידיה קערה קטנה, כד־מים ומגבת. הגבר נטל את ידיו. האשה הוסיפה לעמוד. ישבתי נבוכה. רציתי לשאול כיצד זה, אך ויתרתי. חשתי, שהדברים שנראו בעיני לא מובנים, נראים בעיני בני

הבית כרגילים ומקובלים. בלבי חשבתי שדרושה פעולה נמרצת בקרב הנשים הערביות כדי שתשתחררנה מהמסורות הפוגעות הללו, וידעתי שזה אמנם יבוא. ובינתיים שנינו אכלנו. חסן ואני. בעקבות מארחי השתמשתי במקום מזלג בפיתה המטיילת מקערה לקערה. כבר ביקרתי בבתי חברינו הערביים, שם המנהגים היו אירופיים רגילים. אך זו הייתה ארוחתי הראשונה בבית ערבי מסורתי מוסלמי והיא הייתה בשבילי חוויה מעניינת. מארחי לא היה מרוצה ממני והאיץ בי לאכול עוד ועוד, ואילו אני לא יכולתי להתחרות בכושר־אכילתו העצום. נוסף על כך לא חדלתי להביט לעבר האשה המוסיפה לעמוד מולנו, ואפילו דימיתי בלבי שהחלפנו חיוכים רבי־משמעות...

משסיימנו את הארוחה והתכוננו לדרך, אמר חסן לאשתו הצעירה שתתלבש, כדי לנסוע איתנו. הוא נתן לה את הכסף שהבאתי והיא תחבה אותו בחזייתה. כיוון שהבולשת כבר הכירה אותי, יצאנו לשם זהירות בנפרד. הראשון הלך חסן, הוא גם הכיר את הדרך. אחריו הלכה אשתו, כפי שהדבר מקובל. ואילו אני הלכתי אחרונה. השיירה שלנו זזה. עבור חסן הייתה זו פעולה ראשונה מסוג זה. הוא הביט מדי פעם לאחור, עשה סימנים לאשתו שתשמור על הכסף, וגם לי עשה סימנים עם היד כמו אמר „אחרי". התמלאתי חרדה. כל סידורי הקונספירציה שלי היו כלא היו. והרי לא רציתי להטיל חשד על חסן.

אבל שיחק לנו המזל. הבלשים בחיפה לא שמו לב לשלישייה המוזרה. נסענו בשלום באוטובוס והגענו.

ההתרגשות במשפחה הייתה רבה. האשה והילדים סובבו אותנו. המטירו שאלות אין־ספור על האב שבמאסר. תשומת־הלב העיקרית הופנתה כמובן אל הדברים שהבאתי לילדים: הממתקים בראש וראשונה וגם הבגדים. ישבנו, שתינו קפה ושוחחנו. הסתבר לי שחסן יודע ומבין בפוליטיקה. הוא ידע גם קצת עברית. השגנו את מטרתנו: האשה והילדים הרגישו שוב שישנם אנשים שאינם שוכחים אותם. שלאביהם יש ידידים רבים, ערבים ויהודים כאחד.

עוד בעכו נפרדתי בלבביות מחסן ומאשתו. לפי בקשתם, הבטחתי לבקרם שוב. לחיפה נסעתי לבדי.

המאסר הראשון

התנסיתי בכמה מאסרים, אך אני מיטיבה לזכור את המאסר הראשון. זה היה בדירתו של אוהד, רחוב השומר 5, בקומה ג'.

התכנסנו כאן כתריסר פעילים של סניף המפלגה בתל־אביב. אנו ניגוחים, מעשנים, שומעים הרצאה ודו״ח על הפעילות. לפתע, כמו רעידת־אדמה, הדלת נפרצת ברעש עצום: „ידיים למעלה!״ אנו קמים מחווירים, הידיים למעלה. מולנו שוטרים ואקדחים שלופים בידיהם. גם הם מבוהלים וחיוורים. לונק מזנק לעבר החלון הפתוח. נחרדתי. אבל הוא אינו קופץ. מאוחר יותר סיפר לי, שהשליך דרך החלון דרכון מזוייף שהיה עמו (הוא עמד לנסוע בשליחות המפלגה לחו״ל). השוטרים נרגעים במקצת. חששו, כנראה, שנתנגד בכוח, אולי בנשק. עורכים חיפוש אצל כל אחד. מוציאים אותנו אחד־אחד החוצה עם הידיים למעלה. „מהר, מהר!״ מזרזים אותנו. למטה מחכה מכונית־משטרה סגורה. דוחפים אותנו לתוכה. סוגרים את הדלת.

אין מקומות־ישיבה לכולנו. לא ידעו, כנראה, כמה אנחנו. אני יושבת על ברכי חבר ומתבוננת בפני החברים. לכולנו, ודאי, מחשבה אחת: „אַ דורכפאַל״!* כשלון כזה! כיצד קרה הדבר? כיצד יכול היה לקרות? איזה חוסר־זהירות! שמא הלשנה? מאוחר יותר נודע, שבשכנות גר בלש. הוא הבחין בהתכנסות והודיע למשטרה.

בין העצורים שלוש בנות: הנקה, דינה ואני.

מגיעים למשטרה. פותחים בחקירה. לוקחים טביעת אצבעות. הם שואלים אותי שאלות סטנדרטיות ואני משיבה בשקרים סטנדרטיים: אין כתובת, אין לי מכירים. איני יודעת שום דבר.

אבל שטיינברג מהבולשת אומר: „כבר עשינו הכרה אתך. בפעם ההיא, בלילה, חשבת שרימית אותנו. ידענו, שעוד ניפגש...״

את הלילה מבלים בתחנת־המשטרה.

בכלא־יפו מפרידים בינינו. נשים לחוד, גברים לחוד. חצר קטנה ונקייה. קירות אבן מסויידים בלבן. פה־ושם עשבים חיוורים — פרחים של בית־סוהר. את הסוהרת (סג׳אנה בערבית), אני זוכרת, כמובן, יותר מכל האחרות. אשה כבת 50. נמוכה, שמנה. לראשה מטפחת. ערבייה? יהודייה ספרדייה? לא אדע. מדברת ערבית רהוטה, גם עברית. לו ראיתי אותה במקום כלשהו מחוץ לכלא, הייתי אומרת שזו סבתא. כאן היא סוהרת. מהלכת וצרור מפתחות מצלצלים בידה — סמל השלטון. „בואו, ילדות״, אומרת היא בחיבה. „הילדות״ עולות אחריה במדרגות. מרפסת פתוחה לאורך חדרים

---

* נפלנו בפח. באידיש.

נעולים. בדלתות סורגים — תאי מעצר. היא פותחת את התאים: „נו, להיכנס! את", פונה היא להנקה, „היית כבר פה, תסבירי להן הכל. הן חדשות" — אומרת הסוהרת. היא נועלת את הדלת. אנו סוקרות את המקום. תא גדול למדי ללא חלון. האור נכנס רק דרך סורגי הדלת. הסג'אנה אומרת שהמזרונים נקיים ואין בהם פשפשים. הנקה, הדיירת הוותיקה במקום, הופכת למדריכה שלנו. דינה ואני נשמעות להוראותיה.

אך טרם הספיקה הנקה להדריך אותנו כראוי, נשמעה קריאה רמה מבחוץ: „האלו, מי שם? אני מרים. אני יושבת בתא השלישי!"

„מרים! מה את עושה כאן?"

מרים צועקת לעברנו: „תדרשו מייד שנשב יחד. אנו אסירות פוליטיות, והם חייבים להחזיק אותנו יחד. אתן מבינות? תדרשו שיעבירו אותי אליכן!"

הנקה מארגנת את הפעולה. היא אומרת לנו: „נכה בצלחות־האלומיניום בסורגים כדי שמפקד הכלא יבוא." אומרת ועושה: מכה בכוח בסורגים וצועקת: „קומנדאנט! קומנדאנט!" * אנחנו עושות כמוה, אך הנקה כועסת ונרגשת ואינה מרוצה מאיתנו. „חזק יותר! חזק יותר!" היא צועקת. אני רואה את פניה המשולהבות ושומעת את קולה הצרוד. רואה את דינה הקטנה והרזה, מכה בסורגים בצלחתה כמו בתוף וצועקת בקול דקיק. אני רואה את עצמי... והתמונה מצחיקה אותי. הנקה רואה זאת ונוזפת בי: „השתגעת? עכשיו מתחשק לך לצחוק?!" היא נועצת בי עיניים זועמות. אני שומעת את צעקותיה של מרים מרחוק: „קומנדאנט; קומנדאנט!"

אני משלהבת את עצמי לפעולה, מתבוננת בהנקה וחוזרת אחריה בקול היסטרי: „קומנדאנט, קומנדאנט!" צעקותינו מחרישות אוזניים. הקומנדאנט מגיע בריצה. נמוך־קומה, בהיר שיער. הוא פותח את דלת התא שלנו: „מה יש?!"

הנקה רוצה להציג את תביעתנו בפניו, אך מרוב התרגשות אינה מוציאה הגה מפיה, מלבד „אנו..." מרחוק שומעים עדיין את צעקותיה של מרים: „אנו דורשות לשבת ביחד, בתא אחד!"

הנקה מתאוששת ואומרת: „אנו דורשות לשבת ביחד. אנו אסירות פוליטיות..."

הקומנדאנט סוטר להנקה על פניה. היא עפה לפינת החדר. אחר־כך מרגישה גם אני בסטירה מצלצלת ואחרי בא תורה של

---

* המפקד!

דינה. הנקה נופלת על המזרון, מתעלפת. אני מתרוממת וצועקת: „מים, מים, היא התעלפה!" הקומנדאנט לוקח את דלי המים העומד בפינה ושופכם על הנקה. היא פוקחת את עיניה, רועדת מקור ומעלבון. הקומנדאנט הלך בינתיים והסוהרת נעלה את הדלת. אנו שומעות חילופי־דברים וצעקות ליד תאה של מרים. לאחר־מכן השתרר שקט.

אנו חוזרות ומתאוששות וקוראות למרים.

„הוא הוציא לי שן", אומרת מרים, „הג'נטלמן האנגלי הזה..."

למחרת אנו חוזרות על הפעולה — אותה הפעולה עצמה, אלא שהפעם כולנו צרודות. בכל זאת, כל בית־הסוהר שומע את קריאותינו: „קומנדאנט! קומנדאנט!"

הוא לא בא. למחרת שוב. לא בא. ביום הרביעי למעצר הובילו אותנו לבית־המשפט.

החלטנו לספר בבית־המשפט על התנהגותו של הקומנדאנט.

התפקיד הוטל עלי. מתוחה, בסבר חמור, מגוללת אני באוזני השופט את כל שקרה בכלא. תחילה בקול רועד במקצת, לאחר־מכן בבטחון. אני מספרת כיצד הוציא מפקד הכלא במכות שן למרים. השופט אינו מפסיק אותי, מתבונן בי בעין בוחנת. אבל כאשר אני מרימה את קולי ואומרת בנעימה דרמתית: „דבר כזה עוד לא נשמע", הוא מעיר בלעג: „מעולם ?..." ציניקן.

וכך מסתבר לנו, שנאומי כלל לא עשה רושם על השופט ועל המשטרה.

נשפטנו למאסר ולגירוש מן הארץ בעוון השתייכות למפלגה הקומוניסטית. לא הופתענו מגזר־הדין. אותי לא יכלו לגרש — הייתי נתינה עותומנית.

משבנו לכלא, מצאנו בתא שלנו את מרים. לפחות כאן ניצחנו. מרים איתנו. היא סיפרה, שמפקד הכלא ביקר אצלה ואמר לה: „התחייבי שלא תקימי שערוריות ואז נעביר אותך אל חברותייך."

אך לא למרים יכתיבו תנאים כאלה.

„אני מכירה את השיטות הבריטיות שלכם", אמרה לו, „לא אבטיח שום דבר."

השיחה הסתיימה כאילו בלא־כלום והוא יצא. אבל באה הסג'אנה, פתחה את הדלת והוליכה את מרים לתאנו...

הקרב בבית־הכלא לנשים

שנת 1932

בית־הכלא המרכזי לנשים בבית־לחם מאכסן תמיד מספר רב של אסירות קומוניסטיות. אולם במיוחד רב הוא מספרנו לאחר שנאסרו ב„מועדים המיוחדים", לפני ה־1 במאי או לפני יום מהפכת־אוקטובר. בתקופות אלה מלאות ידי המשטרה המנדטורית עבודה.

בקיץ זה היינו רבות במיוחד. בבית־הכלא רחב־הידיים, בקומה התחתונה, היו כלואות האסירות ה„פליליות", רובן ערביות.

אנו, הפוליטיות, שישבנו בקומה העליונה, כמעט לא היה לנו מגע עם האסירות הללו.

קשים החיים בהסגר. קראנו, למדנו, חיינו חיי קולקטיב. אולם כל נשמתנו, כל מחשבותינו היו שם — בחוץ, במפלגה, בבית, אצל יקירינו....

כמה ציפינו למלה, לידיעה מן „החוץ" ותהיה הצנועה ביותר. כל ידיעה מבחוץ הייתה לנו לסימן של חיים...

במועדים קבועים (כאשר לא הוטל עלינו עונש בעד מעשה כלשהו) באו לבקרנו.

כבר מן הבוקר היינו מתלבשות ומחכות במתיחות: מי מאתנו תיקרא למטה, ל„זיארה" — לפגישה?... כל אחת התפללה בלבה שיקראו את שמה...

לעתים קיבלנו הוראות מהמפלגה ונחוץ היה לענות. לעתים היו לנו בעיות ושאלות אותן חפצנו לברר עם המפלגה. איך לעשות את כל זה? כיצד להשיג קשר או מקשר?

והנה — מצאנו את הקשר! זו הייתה אשה שהייתה מעבירה את מכתבינו אל מחוץ לכלא ומביאה לנו מכתבים משם. איזה אושר! הייתה זו אחת ה„סג'יאַנות". היא הוכיחה את נאמנותה, יכולנו לבטוח בה.

וכך חיינו תקופה מסויימת „חיים מלאים" בכלא, שאין בו חיים חופשיים.

ביום בהיר אחד נעלמה הסג'יאַנה.

מה קרה? שברנו לנו את הראש. יותר מאוחר נודע לנו כי סילקוה לאחר שתפשוה במעשיה.

שוב צרה! נחרדנו. שמא גילתה משהו בזמן החקירה במשטרה?

האם אסרוה? לא יכולנו להשיג בשום־פנים־ואופן כל ידיעה שהיא בעניין זה.

יותר מאוחר נודע לנו, כי הלשינה עליה סוהרת אחרת, אשר עקבה אחריה.

הקולקטיב בבית־הסוהר דן והחליט, כי יש להעניש את המלשינה. תכננו וחיכינו לשעת־כושר.

בינתיים לא הרגשנו כל סימנים של שינוי לגבינו. האווירה הייתה דחוסה כמו לפני סערה, אולם הסערה טרם התחוללה.

והנה הגיעה שעת־הכושר. המלשינה הופיעה בתאנו לרגל סידורים מסויימים. היא הייתה לבדה.

חיש מהר סגרנו מאחוריה את הדלת. מלאות זעם הסתערנו בידינו וברגלינו עליה. היא הושלכה על הרצפה, פיה נסתם בסמרטוטים. היא ספגה מכות נמרצות. על „המלאכה" הזאת ניצחה מרים, היא גם הייתה המרביצה העיקרית.

את הסג׳יאנה, כל עוד נשמתה בה, השלכנו לפרוזדור וסגרנו את הדלת. היא לא יכלה לקום על רגליה. עשינו „עבודה טובה".

לרגע קט נמשכו ההמולה וההתרגשות, אך מיד השתררה במקומה מתיחות קשה מנשוא, ציפייה... מה יהיה עכשיו? מה יעשו לנו בעד מעשה זה? איש לא הצטער על ביצוע דין־הצדק למרות שכולנו ידענו, כי בעד פעולה זו נשלם ביוקר.

שמענו הלמות צעדים בפרוזדור. כנראה גררו את המוכה לבית־החולים.

השתדלנו לחזור לסדר־היום ה„רגיל". קראנו, שוחחנו, אולם כולנו הרגשנו, כי ראשנו אינו נתון לספר.

חיכינו...

עבר יום. בדלת ניצבה „שצ׳פה" (בפולנית — מילת־גנאי לרוזה). תמיד הייתה מופיעה בסינר לבן של אחות־רחמניה עם כיסוי־אחות על ראשה.

שצ׳פה — הייתה אנגליה, סמל לרוע לב ולנוקשות. שנאנו אותה שנאה עזה.

היא התהלכה תמיד בליווי כלבה הקטן.

הפעם היא לא נכנסה לתא. היא עמדה בפתח כשלצדה המפקחת הראשית על כל בתי־הכלא לנשים בארץ. מאחוריהן עמד שוטר. הן פחדו מאתנו!! שצ׳פה מודיעה הודעה יבשה בקולה המצרצר: ה„זיאַרות" (הביקורים) מבוטלות, הדואר מבוטל!

מהלומה כבדה! כל קשר עם החוץ חוסל. אך אנו מקבלות זאת בשלווה. ידענו מראש כי ניענש.

עבר יום ועוד יום. וכאילו הכל עבר. שקט.

אנו קצת מתפלאות, האמנם תם ונשלם העונש. אף היו שהתחילו להאמין, כי בכך הפרשה נסתיימה. והנה בא יום המוקדש לעשיית נקיון יסודי. זהו יום בו אנו מכבסות, מנקות את החלונות והדלתות, משפשפות באופן יסודי את הרצפה, מנקות את המיטות, מנקות הכל — כולל את עצמנו — זאת אומרת מתרחצות במים חמים, חופפות את השיער... ביום זה מהבוקר הייתה תכונה רבה.

האסירות הערביות מביאות לנו מים חמים וקרים בפחים גדולים. הן נושאות את הפחים על ראשיהן.

שירות זה מקבלות אנו באי־רצון. היינו עושות זאת ברצון בעצמנו, אולם מונעים מאתנו לצאת מתחום התא. מן התא אנו יוצאות רק לטיול קצר על הגג ובזמן קבוע. לאחר־מכן אנו חוזרות לתאנו הסגור והמסוגר.

גם היום מביאות הערביות פחים רבים עם מים חמים וקרים.

וכאשר מלאכת־הנקיון נמצאת במלוא היקפה, נקראת פתאום מרים אל משרד בית־הכלא.

בחפזון היא לובשת שמלה ביתית, נעלי־בית ורצה למשרד. אותנו אין הדבר מפליא. מרים היא המייצגת אותנו בפני הנהלת בית־הכלא, היא יודעת היטב לדבר אנגלית.

לפתע שומעות אנו מן החצר את זעקותיה המחרידות של מרים: „בחורות, מוציאים אותי מבית־הכלא!" אחדות מאתנו הספיקו לראות דרך החלון כיצד סוחבים השוטרים בכוח את מרים היחפה והפרועה ומשליכים אותה אל המכונית הקטנה והסגורה של המשטרה.

המכונית נעלמה. מרים איננה.

אנו מביטות בחרדה אחת בפני חברתה. מה יהיה עכשיו? מה יעשו לה, למרים? לאן הובילוה? אנו חרדות לגורלה.

צריך לפעול מייד! אנו מחליטות להגיב... להילחם...

פלוגת־הקרב — כעשרים חברות, בחלקן ערומות למחצה (הרי היום — יום רחיצה...), בחלקן עם שיער פרוע ורטוב.

הנשק — הצלחות, הסירים והפחים שברשותנו. אנו מתחילות במאורגן להקים רעש בכלים שבידינו וצועקות בקולי־קולות: „להחזיר את מרים! להחזיר את מרים!" הרעש מחריש אוזניים.

החלונות פתוחים. בעיר מסימטאות שונות מתחילים לרוץ אנשים לעבר בית־הכלא.

בפרוזדור שומעים צעדי ריצה הלוך־ושוב. איש אינו מעז להיכנס לתאנו. אנו רואות דרך החלון, כי בחצר השתררה בהלה. שני שוטרים מתרוצצים הלוך וחזור. גם הרופא של בית־הכלא השמן והשנוא (רופא־בהמות — אנו קוראות לו) — אף הוא מתרוצץ בהול.

סוהרות בית־הכלא מסתכלות בפחד למעלה — אל חלונותינו. את האסירות הפליליות סגרו בחדריהן. פחד נפל על כל מנגנון בית־הכלא.

„החזירו את מרים!", „החזירו את מרים!" — בוקעות צעקותינו ההולכות־וגוברות.

כמה זמן זה נמשך, קשה להעריך כעת. אולם זמן די רב כדי שהנהלת בית־הכלא תספיק להזעיק תגבורת מירושלים.

הם באים. מכונית אחרי מכונית נכנסות בטרטור לחצר בית־הכלא. אנו, אין אנו מאמינות למראה עינינו — חיילים ושוטרים נגד נשים חסרות־מגן! האמנם יעזו?!

הם מעיזים.

אנו מתארגנות מהר לפעולה!

בין־רגע נחסמות הדלתות — במיטות, בשולחנות אשר במרפסת, בספסלים ובמזרונים... ואנו מאחורי המתרסים, איננו פוסקות לצעוק ולדפוק בכלים שונים.

הם מתקרבים לדלת .תחילה מפתים אותנו: „הפסיקו מייד את הרעש ופיתחו את הדלת, לא נעשה לכן שום דבר רע". תשובתנו: „מנוולים, החזירו את מרים!", „חרפה ובושה! חיילים ושוטרים נגד נשים בלתי־מוגנות! ג'נטלמנים!"

„חיילים, אל תתקיפו נשים!" קוראת אחת החברות בשפה האנגלית.

מאחורי הדלת — התייעצות. ובאה ההתקפה על הדלתות ואנו מרגישות בלחץ. אנו סומכות בכל כוחנו בדלתות ומוסיפות לצעוק. אנו כבר צרודות, אולם צועקות בכל זאת.

אך הם חזקים יותר.

דלת אחת נפרצה. אנו מתחילות לשפוך על החיילים מים חמים וקרים מתוך הפחים. הם נסוגים לרגע, מופתעים, אולם לרגע בלבד.

והם מסתערים שוב. גם הדלת השנייה נפרצת. נותרו לנו להתגוננות רק הידיים והרגליים. אנו מסרבות להיכנע.

מתחילה התגוששות. הם נאלצים להיאבק עם כל אחת מאתנו לחוד. מנסים להוציא אותנו מן החדר. אנו שוכבות על הרצפה

הרטובה ומתנגדות התנגדות נואשת. אנו רטובות עד לשד העצמות. השערות הארוכות אשר רק לפני כמה שעות הבריקו מנקיון וייפו את פני הנערות, משמשות עכשיו אחיזה לחיילים. הם גוררים אותנו אחת־אחת עד האחרונה. אנו מושלכות לתאיי בידוד. בגרוננו אין עוד קול. הדלתות ננעלות מאחורינו. דממה. הקשר בינינו נותק. הקרב הסתיים.

העונש: שבוע בצינוק על לחם יבש ומים.

קור, חושך, רעב, אולם הקשה ביותר היא החרדה — מה עם שאר החברות, האם לא נפצעה אחת מהן ?...

ובכל זאת, יש גם נחמה: היכינו בהם כהוגן! גם הם לא ציפו להתגוששות כזאת! עוד יבוא יום ונראה להם.

הנהלת בית־הכלא קיוותה לשבור את רוחנו ולהניע אותנו לחרטה. ההוראה היא: לחם ומים בלבד.

אך אנו אוכלות עגבניות, מלפפונים וזיתים...

את כל אלה מביאות לנו הנשים הערביות, שתפקידן להביא לנו את הלחם ואת המים.

הן מתעכבות כהרף־עין, מפשפשות בבגדיהן, ומוציאות אוצרות אלה ממקומות נסתרים.

הן גוזלות זאת מפיהן. הן בוכות מהתרגשות וחוזרות בלחש על המלה: ג׳דעאת (גיבורות).

כמה הן שונאות את השוטרים, את החיילים הבריטיים, את הנהלת בית־הכלא, את המשטר הזה, הגוזל את החופש. והן שמחות לראות את עמידתנו האמיצה מול השוטרים השנואים.

„פולשביק כויאס" (קומוניסט זה טוב!) — אומרות הן ומרימות אגרוף, כסמל התנועה הקומוניסטית, כפי שלמדו מהקומוניסטיות בבית־הכלא.

בתום שבוע הזרנו לחדרנו ולבנו התכווץ: גזלו מאיתנו את המיטות. מילא! נישן על הרצפה.

אך הספרייה ?! הספרייה האהובה שלנו שכה טיפחנוה גם היא איננה. לקחו אותה. אספנו לספרייה זו ספר אל ספר. דאגנו לספרים כמו לילדים. הם גזלו את ספרייתנו, מקור הלימוד והאושר, נשקנו היקר נגד הכליאה.

הבטנו אל הפינה, שנשארה ריקה מספרים כפצע פעור, ועמדנו כפי שעומדים על קברו של ידיד טוב...

היו אלה רגעים קשים. אולם התאוששנו. החלטנו, שנתחיל לבנות מחדש את הספרייה. וגם בנינו אותה מחדש.

ומה עם מרים?

היא הועברה לכלא יפו. שומרי החוק והסדר החליטו להרחיק אותה מאיתנו. חשבו שבכך יכניעו אותה. עוד אשליה של שליטים. לא היה בכוחם להכניע את מרים.

מרים הייתה תמירה, יפת־תואר. היא הגיעה ארצה מרוסיה ב־1920 עם הוריה ואחיה שהשתכנו בתל־אביב ברחוב בוגרשוב, שם פתחו חנות ירקות. בשחר נעוריה הצטרפה לברית הנוער הקומוניסטי. הוריה לא היו מאושרים מהדרך שבה בחרה בתם. מאבקים וקשיים היו מנת חלקה של מרים הצעירה שבחרה בדרך המאבק המהפכני. אך אלה לא פגעו בשמחת החיים והנעורים שלה. תמיד הייתה עליזה, תוססת ואמיצה.

כשהכרתיה, הייתה כבר חברת מפלגה, ומאחוריה כמה מאסרים. שמה של מרים הלך לפניה בהתנגשויותיה עם שוטרים, לרבות שוטרי החרש. כפי שאמרו עליה: „היא לא שותקת להם". סיפורים רבים התהלכו על כך.

פעם נשפטה מרים לחודש ימים והובאה במכונית לכלא יפו. משירדה מהמכונית, שמעה שוטר האומר לעברה: „הנה הזונה הגיעה". מרים לא היססה אף רגע וסתרה לו במלא כוחה בפרצופו. היא הוחזרה מייד באותה מכונית לאותו בית־המשפט, ואותו שופט שגזר לה חודש מאסר הוסיף לה חודש נוסף.

אך היו גם מקרים, כשידה של מרים הייתה על העליונה. פעם הובאה בפני שופט (אחר), כשהיא מואשמת בתקיפת שוטר. מרים טענה, כי השוטר העליבה בכנותו אותה „שרמוטה", וכי הגנה על כבודה. הפעם התרשם השופט מדברי הנערה האמיצה, שחרר אותה ואפילו הטיל עונש על השוטר.

מרים בילתה תקופות ארוכות בכלא. לבסוף התירה לה המפלגה — על פי בקשתה — לצאת את הארץ לנסוע לצרפת. זה היה ב־1933. בצרפת הצטרפה לשורות המפלגה הקומוניסטית הצרפתית. שם הקימה גם את משפחתה, נולדה לה בת. משך עשרות שנים עבדה מרים בתפירה בעיצוב אופנה.

כשיצאה מירה לסובואה (גולוד) לגימלאות, פנתה לאוניברסיטה להגשים את חלומה על לימודים. סיימה את לימודיה בהצלחה וזכתה לכותרות בעתונות הצרפתית: „ללמוד בגיל 60".

מדי פעם היא באה לביקור בארץ, ארץ נעוריה ומאבקיה. מפלגתנו הקומוניסטית קרובה ללבה. הידידות שנרקמה בינינו אז, בימי נעורינו, עמדה במבחן השנים הרבות ואפילו עברה כנכס לבנינו, שלי ושלה.

גרטקה נגד צ׳רנוב

צ׳רנוב בתל־אביב? כלום נסכים, שאחד ממנהיגי הגולים הלבנים האנטיסובייטיים יתקבל כאורח־כבוד בהסתדרות? לא יהיה כדבר הזה! השנה היא שנת 1934. אנחנו מתארגנים, כדי להשבית את שמחת עסקני ההסתדרות.

מיהו האיש? ויקטור צ׳רנוב הוא מנהיג של מפלגת ס״ר („סוציאליסטים־רבולוציונרים״) הרוסית, החי בגלות. צ׳רנוב בא לארץ מפאריס, כדי לשאת נאומי־הסתה נגד המהפכה הסוציאליסטית ונגד ברית־המועצות. מנהיגי מפא״י ביקשו לבלום בעזרתו את האהדה לברית־המועצות.

העתונות, ובראשה „דבר״, לא הרבתה לספר על עברו הפעיל של צ׳רנוב. הציגוהו כסופר, כפובליציסט, כמנהיג־פועלים.

צ׳רנוב היה אישיות בולטת בחיים המדיניים של רוסיה הטרום־מהפכנית: חבר הוועד־המרכזי של מפלגת ס״ר ועורך ביטאון מפלגתו, „רוסיה המהפכנית״. אחרי המהפכה הדמוקרטית־הבורגנית, בפברואר 1917, שימש שר־החקלאות בממשלה הזמנית הקואליציונית בראשותו של קרנסקי. בינואר 1918 נבחר צ׳רנוב ברוב הריאקציוני לנשיא האסיפה המכוננת, השתתף במרד האנטיסובייטי של ס״ר על הוולגה (1918); ב־1920 גלה לחוץ־לארץ וניצח על פעולות אנטיסובייטיות רבות.

ולאיש ריאקציה זה ארגנה הנהגת ההסתדרות קבלת־פנים חמה בבנייני־התערוכה בת״א.

יצאנו למקום ה„חגיגה״ בזוגות, ובידינו חבילות כרוזים שהוכנו למטרה זו. בבת־אחת פיזרנו את הכרוזים לכל עבר. מנהיגי מפא״י לא ציפו לפעולה מעין זו.

העתונות תיארה את ההפצה ואת השפעת הכרוזים על משתתפי העצרת. היו שכתבו: כיצד הם מעיזים? כיצד זינקו לאור היום, ללא פחד? הרי היינו במחתרת.

אך כמה חברים נעצרו. וגרטקה הייתה ביניהם.

על גרטקה באומגרטן יש מה לספר. במשפט שלאחר מעצרה

ישבה גרטקה כמו מופתעת, אינה יודעת במה מדובר. „איני יודעת ולא כלום. טיילתי סתם בגני־התערוכה. הכל טיילו, גם אני", טענה.

השופט שוקל, חושב, פוסק: „אין הוכחות, את זכאית."

גרטקה מוסיפה לשבת במקומה. אינה מגיבה על פסק־הדין. השופט מופתע: „האם הבינות מה שאמרתי?" שואל. „כן", עונה גרטקה, „רק מלה אחת לא הבנתי. מה זה ,זכאית'?"

צחוק פרץ באולם. אפילו השופט הצטחק.

גרטקה, ילידת צ'כיה, בלונדית בהירה ותמירה. שדיה גדולים ומלאים ולה רגלי רקדנית. כאשר שוחררתי מבית־הסוהר ולא הייתה לי קורת־גג, אספה אותי אל חדרה. היא גרה בחדר במרתף, ברחוב יבנה. רבים מאיתנו גרו אז במרתפים, כיוון שחדרים אלה היו זולים יותר. גרטקה עזרה לי עד שהשגתי עבודה במשק־בית. מאז נרקמו בינינו קשרי־ידידות חמים. פעם אף הכריחה אותי להצטלם איתה ואת התצלום תלתה בחדר. אמרתי לה: „זה אסור! המשטרה עלולה לערוך חיפוש, תמצא את התצלום איתי ומייד תגלה מי את." גרטקה צחקה. את התמונה לא הסירה מהקיר ואפילו דרשה, שגם אני אתלה תצלום זהה בחדרי.

גרטקה הייתה פעילה מאוד. היא נאסרה וגורשה לצ'כוסלובקיה שנים ספורות לפני הכיבוש הנאצי. בימי הכיבוש פעלה גרטקה במחתרת, בחזית האנטיפאשיסטית. הקשר בינינו נותק. אחרי המלחמה נודע לנו, בדרך־לא־דרך, שהיא נמנתה עם אותם האנטיפאשיסטים בפראג, שהנאצים הוציאום להורג כעונש על ההתנקשות בגאולייטר הנאצי היידריך.

אפילו אותו תצלום שעשינו לפי בקשתה ברחוב לא נותר. הכל אבד בסערת הזמנים. ורק את דמותה ואת ידידותנו אני ממשיכה לשאת בזכרוני.

הפגנות אנטיאימפריאַליסטיות

לונק התפרץ לחדר: „שמעתם ביפו צועדת הפגנת־ענק!" הידיעה הקפיצה אותנו ממקומותינו. זה היה באוקטובר 1933. ללכת! לרוץ לשם! המפוכחים שבינינו מציעים, כי שלושה חברים בלבד ילכו ליפו, ימצאו את חברינו הערביים וילכו יחד איתם לראות מה נעשה. השלושה יצאו מייד. אנחנו, הנותרים, ממהרים לביתו של החבר קולטון. לו יש ודאי מידע. הוא העורך הראשי של

„האור". בדרך אנו שומעים, כי האנגלים העמידו את הצבא ואת המשטרה במצב־הכן. ריח אבק־שריפה באוויר. פועלים יהודיים שעבדו ביפו ממהרים להסתלק משם לתל־אביב. הכל מחכים: מה יהיה?

אצל קולטון פגשנו כבר כמה חברים מתוחים, צמאי־מידע כמונו. קולטון התהלך הלוך ושוב בחדר. הוא נראה נרעש, אך מרוצה. אנו ממטירים עליו שאלות: מהו אופי ההפגנה? הרי ההנהגה הערבית המסורתית הריאקציונית אינה מסוגלת להעניק אופי אנטיאימפריאליסטי להפגנות. ידענו כבר בעבר הפגנות, שהבריטים הצליחו לכוונן להתקפה נגד היהודים. הערכנו שיבואו ימים סוערים, אך לא ידענו מתי. לא ידענו גם את הממדים . אך ידענו שהזעם יפרוץ, מאחר שאף בעיה מבעיותיהם של ההמונים הערביים לא נפתרה. להיפך, העוני בכפרים העמיק, יום־יום היו התנגשויות עם גובי־המסים בכפרים, נמשך הנישול של פלחים מהקרקע. שוטרים וחיילים בריטיים השתוללו ובתי־הכלא היו מלאים. כל הידיעות הללו זרמו מחברינו הערביים וגם מחברים יהודיים דוברי־ערבית, שהסתובבו בכפרים ודיברו עם הפלחים. גם התסיסה בקרב הפועלים בערים נמשכה. האבטלה גדלה ועימה הזעם נגד ההסתדרות, שגירשה פועלים ערביים מעבודה על־מנת להעסיק במקומם פועלים יהודיים.

כאמור, אפשר היה לצפות שמשהו יפרוץ באווירה מחושמלת כזאת. היה מי שדיבר על התקוממות של פלחים; אחרים דיברו על מאורעות־דמים העלולים להתרחש.

העתונות עסקה בניחושים ובהערכות שונות, עתונאים שביטאו את דעתם של המנהיגים הציוניים כתבו, כי „המסיתים" לא יצליחו הפעם, הפלחים לא יזוזו, אלא אם יוסעו במכוניות הישר מהכפרים. כך, למשל, סברו מנהיגי מפא"י. ואילו חבריה של מפא"י ב„לייבור" (מפלגת העבודה) הבריטית סמכו על המידע שקיבלו מהשלטונות הבריטיים בארץ, לפיהם המוני העם הערבי חיים ברווחה ונהנים מה„ציביליזציה" שהבריטים והציונות מביאים לארץ. אך הדבר, כידוע, לא היה נכון. וההוכחה: גל ההתקוממויות והמאורעות שהיו בשנים הקודמות. לאחר כל גל כזה הוקמה ועדת־חקירה בריטית, אך גם ועדה זו לא מילאה אפילו אחרי מסקנותיה־היא.

להפגנה ביפו היה הפעם אופי אנטיבריטי מובהק. לכן היינו אופטימיים. הרושם היה כי המוני הפועלים הערביים עלו על הדרך הפוליטית והבינו, כי שורש הרע הוא הקולוניאליזם הבריטי התומך בציונות. היינו גם אופטימיים ביחס להשפעתה של מפלגת

„אל־איסתיקלאל" וביחוד של אגפה השמאלי בראשותו של המנהיג חמדי אל־חוסייני. מפלגה זו, שקמה ב־1932, הייתה המפלגה המודרנית הראשונה בתנועה הלאומית הערבית הרשמית בארץ, שרכשה לה אמון בקרב אותם החוגים בציבור, שהתאכזבו מהמדיניות הריאקציונית של הוועד־הפועל הערבי עם חאג' אמין אל־חוסייני והמועצה המוסלמית העליונה — נציגי בעלי אחוזות, פיאודלים וכהני־דת קנאיים, שמצוקתם של הפלחים, מחוסרי הקרקע, מנוצלים ומשועבדים הייתה מהם והלאה. מפלגת „אל־איסתיקלאל" הציגה בראש הפרוגרמה שלה את המאבק לשחרור הארץ מהבריטים. היא פרסמה מנשר בו הבהירה בין הייתר כי: לא היהודים הם שונאי הערבים, אלא הציונות הרוצה לכבוש את הארץ. קביעה זו סייעה לבני העם הערבי לכוון את המאבק אל המסלולים הנכונים. זו הייתה מפלגה צעירה, בעלת עמדה אנטיבריטית מובהקת והיא נאבקה בציונות. היא ייצגה את הבורגנות הזעירה ואת האינטליגנציה הרדיקלית. אופיה היה לאומי־רפורמיסטי. בהיותה כזאת לא הייתה לה עמדה עקבית בעניינים מעמדיים־חברתיים.

מפלגת „אל־איסתיקלאל", ובייחוד האגף השמאלי שלה, קבעה במידה רבה את אופי ההפגנות בשנים 1933—34 — אופי אנטי־אימפריאליסטי מובהק. בכך הודו גם מנהיגי הציונות. לזכותם של מנהיגי „אל־איסתיקלאל" ובראשם חמדי אל־חוסייני יש לזקוף את העובדה, שבהפגנות אלה היו רק מקרים בודדים של תקיפת יהודים באשר הם יהודים.

בעוד אנו משוחחים בדירתו של קולטון, חזרו החברים ששלחנו ליפו. יחד אתם באו מוחמד וסעיד. הם היו נלהבים ממה שראו עיניהם: המוני אנשים בהפגנה, ים של נוער, אווירה לוחמת. עם זאת אמר סעיד, שאינו מרוצה מכך, שבראש המפגינים ראה שוב את המנהיגים המסורתיים, פיאודלים ופיאודלים־למחצה. לעומתו, טען מוחמד, שהוא ראה בראש ההפגנה גם מנהיגים ממפלגת „אל־איסתיקלאל", שהוא שמע את הקריאות החוזרות ונשנות: „יאַסקוט אל־איסתעמר אל־אינגליזי!" (הלאה האימפריאליזם הבריטי! — בערבית).

האמת הייתה, שלא המנהיגים הערביים הריאקציוניים גייסו את ההמונים. למעשה אולצו האחרונים להשתתף בהפגנות. ההוכחה לכך, כאשר נאסרו והועמדו לדין, עמידתם הכזיבה. הם לא הופיעו במשפט בקומה זקופה, כמנהיגים לאומיים אנטיאימפריאליסטיים.

הם רצו להציל את עורם וטענו, כי ההפגנות היו, לדעתם, חוקיות, לכן חוקי היה להשתתף בהן ואין בכך כל עבירה על החוק.

החברים סיפרו גם, שבהפגנה לא נישאו סיסמאות פועליות, כלכליות וחברתיות, וכי זה סימן לחולשה מעמדית. מוחמד טען, מאידך גיסא, שדיבר עם פלחים ועם פועלים מפגינים, והם דיברו בהתמרמרות על מחוסרי הקרקע, על הניצול, על המסים ועל הרנטה, על דמי חכירה כבדים מנשוא, על האבטלה, על גירושם מהעבודה ועל ילדיהם הרעבים, שאינם יכולים לבקר בבתי־ספר...

קולטון הקשיב והעריך, כי דרושה התפתחות נוספת, עד שהפועלים הערביים יגבשו לעצמם עמדה מעמדית ברורה ועקבית. סיכומו היה, שההפגנה ביפו הוכיחה, כי מאבק ההמונים הערביים עלה על שלב פוליטי גבוה יותר. דרושים זמן ומאבק, עד אשר תגבר התודעה המעמדית אצל הפועלים והפלחים הערביים ואצל הפועלים היהודיים. כדי לסייע לכך קיימים אנחנו, הקומוניסטים — אמר קולטון.

בינתיים החלו להגיע חברים ובפיהם ידיעות מחרידות: השלטון הקולוניאלי הפעיל ביפו כוח נגד המפגינים. חברים שלנו ראו במו עיניהם הרוגים ופצועים. „זה היה נורא", אומר אחד מהם. הידיעות על שפיכות־הדמים ביפו התפשטה כהרף־עין ברחבי הארץ. הפגנות־מחאה ענקיות נערכו לאחר־מכן בירושלים, בשכם, בחיפה, בעכו ובערים אחרות. פלוגות־עונשין של הצבא הבריטי ושוטרים היכו במפגינים. סיכום הדמים בהתנגשויות היה מחריד: 30 הרוגים, למעלה מ־200 פצועים, מאסרים המוניים. עם העצורים נמנו גם עשרות רבות של פעילים אנטיאימפריאליסטיים, יהודים וערבים — היו ביניהם שהשתתפו בהפגנות. אך היו שנלקחו הישר מבתיהם, ממקום־עבודתם בלא שום הגשת כתב־אישום נגדם — רובם קומוניסטים.

המפלגה גייסה את כל חבריה להפגנות־סולידריות עם המפגינים האנטיאימפריאליסטיים. הפצנו כרוזים בקרב הפועלים היהודיים. למרות הטרור שהופעל, מחו פועלים ומשכילים יהודיים רבים על דיכוי־הדמים מצד השליטים הבריטיים.

אנשים רבים באו, ללא שום פנייה אליהם, למערכת „האור" והביאו את תרומתם למען משפחות הפצועים והאסירים. „האור" הופיע עם קריאה בעמודו הראשון: לשחרר מייד את האסירים הפוליטיים המתענים בבתי־הכלא.

„הפקק"

הועברתי עם עוד שני חברים לחיפה. דרושה הייתה שם עזרה למפלגה אחרי מעצרם של כמה פעילים. היינו „פקקים", ככינוי המועברים אז. ההעברה הייתה נעשית באותם הימים בפשטות ובמהירות. היו באים לחבר, כפי שבאו אלי ערב אחד ומודיעים: „מחר בבוקר קחי את חפצייך וסעי לחיפה. שלום". לכמה זמן עוברים? מה לעשות עם מקום-העבודה שיש לי? עם החבר? עם המשפחה? מיותר לשאול. לקחתי את המזוודה ונסעתי.

בחיפה גרתי בחדר עם חברה בוואדי-ניסנאס. הדבר הדחוף ביותר היה למצוא עבודה. עבודה טובה כלומר עבודה קלה, מעט שעות ותשלום טוב. האבטלה הייתה גדולה מאוד, רוב החברים בשנת 1933 לא עבדו. אנו, החברות, חילקנו עימם את ההכנסה. חיפשתי מקום טוב במשק-בית. למזלי הצלחתי למצוא מקום כזה בשכונה הגרמנית.

הרווק המרומה

עבודה זו נזדמנה לי כאשר החברה שלנו, נחמה, נאלצה לעזוב אותה. היה זה מקום אידיאלי ממש. בעל-הבית רווק, דירה קטנה, ללא בישול, ללא כביסה, שכר טוב.

„הוא ציוני מסור, לא יקבל אותך", הזהירה אותי. הוא נשבע, כי אף קומוניסטית לא תעבוד עוד אצלו וכי ילך ללשכה לבקש בחורה צעירה ויפה". למרות זאת, החלטתי להעז.

„את מהלשכה! מי שלח אותך!" — שאל אותי האיש הלבוש בשקידה.

„שמעתי שדרושה כאן עובדת." הוא נועץ בי עיניים חקרניות, בודק, האם אני קומוניסטית, חושבת אני. אחרי הרהור אומר: „טוב, תתחילי לעבוד", והחל להסביר לי, מה עלי לעשות וכיצד, כל פרט ופרט בקפדנות, כראוי לרווק קפדן. הסכמתי לכל, חוץ מצחצוח נעליים. „זה עקרוני", טענתי.

המקום היה מצויין. העבודה הייתה מעטה, הספקתי לכבס ולגהץ גם את הכותונות של החברים שלנו. הרווק „שלי", פקיד בסוכנות היהודית, התרגל אלי ואף החל לחבב אותי. הכל התנהל בשקט ובשלווה עד שיום אחד גילה את זהותי: נרדמתי על הספה עם עתון „אימפרקור" ביד.

הוא נכנס בשקט, כדרכו, ראה את העתון, שכבר הכירו מעובדת משק־הבית הקודמת ונדהם. בכל זאת קומוניסטית!

התעוררתי בהרגשה לא טובה. הוא עמד מעלי, הביט בי ובעתון ואמר: „איזה ביש־מזל יש לי..." שוחחתי אתו. הוא אמר: „את לא תשכנעי אותי. אני ציוני והקומוניזם שנוא עלי", אך לא פיטר אותי.

זו הייתה חוויה מיוחדת

אחרי ההפגנות ההמוניות בירושלים וביפו ומרחץ־הדמים שערכו בהן הבריטים נערכה הפגנה אנטיבריטית גם בחיפה.

בשעות הצהריים של אותו יום הייתי במקום־עבודתי בשכונה הגרמנית. קולות המולה מן הרחוב משכו את תשומת־לבי. רצתי לחלון. בחוץ עברה הפגנה סוערת של המוני צעירים, בני נוער וילדים, בידיהם מקלות ארוכים והם קוראים קריאות.

בדלת נשמעו דפיקות חזקות. הייתה זו השכנה הערבייה מהקומה התחתונה. היא ביקשה שארד לדירתה. הייתי היהודייה היחידה בבית והיא חששה לשלומי. הרגעתי אותה. לאחר מכן בא בעל־הבית שלי, מבוהל. אמרתי לו, שליהודים אין מה לחשוש מההפגנות האלו, בתנאי שהאנגלים לא יעשו פרובוקציות. הוא לא שוכנע והזכיר לי את מאורעות־הדמים שהיו בעבר וטען, שגם הפעם יהרגו יהודים. לא רציתי להיכנס לוויכוח ולניתוח של המאורעות בימים ההם. נזהרתי. הוא לא ידע עדיין, שאני קומוניסטית. אך כדי להוכיח לו שאני צודקת, הודעתי לו שאני הולכת הביתה, ויצאתי לרחוב הראשי ללא חשש.

הרחובות היו מלאים. כמעט כל האוכלוסייה הערבית יצאה לרחובות. הלכתי על המדרכה, התערבתי בקהל. ההפגנה כבר עברה. עתה זרמו המוני התושבים בעקבותיה. הייתה לי תחושת בטחון. הפעם הבריטים לא הצליחו לנצל את ההפגנות לפוגרום נגד יהודים כפי שעשו במקרים רבים.

הלכתי להיפגש עם חברי. הם גרו ארבעה, ועמם זרח, בדירת מרתף. לא מצאתים בבית. השכנים אמרו לי שהלכו לבורג׳.* הלכתי לבורג׳, שם מצאתי אותם. הם עזרו לערבים לחסום את הכביש המוביל מהדר הכרמל לוואדי־ניסנאס. בדרך זו אמור היה להגיע הצבא הבריטי, כדי לפזר את ההפגנות בעיר התחתית. עמדנו בצד

---

* מקום בחיפה בכביש היורד מהדר הכרמל לוואדי־ניסנאס.

מחסום האבנים וחיכינו להמשך ההתפתחויות. על ידי עמדו צעירים ערביים. שמעתי אותם אומרים: „האדול שועיה אל־יהוד" (אלה קומוניסטים יהודיים), „נאס כוייס" — אנשים טובים. בסביבה זו הכירו את חברינו, ידעו שהם מפיצים כרוזים, מתווכחים בלשכת העבודה, משתתפים בהפגנות. אחרי הקמת המחסום עזבנו את המקום.

המפלגה מפגינה

המפלגה בחיפה השתלבה, כמובן, בתנועה האנטיאימפריאליסטית הסוערת. החברים ארגנו בעיר ובמקומות אחרים אסיפות־רחוב מאולתרות, „לטוצ'קות" או „מאסובקות" (ברוסית) כפי שקראנו להן אז. בכרוזים שהפצנו הסברנו את גישתנו למאבק במנדט הבריטי, קראנו למניעת פעולות פרובוקטיביות בין ערבים ויהודים, לניהול מאבק יהודי־ערבי משותף בבריטים, בציונות, בריאקציה הערבית. מחינו בכל הפרסומים על הריגת מפגינים בידי חיילים ושוטרים. הבענו את הסולידריות שלנו עם התביעות הצודקות של המפגינים.

יום אחד, בשעה עשר בבוקר בדיוק, התחלנו לזרום מהסימטאות אל מקום המיפגש בחיפה התחתית, כדי להפגין. מעלינו, בהדר־הכרמל, ראינו את אנשי ההגנה המרוכזים בקבוצה גדולה. הם עקבו אחרינו, אך נמנעו מלרדת אלינו.

אנו מניפים דגל אדום. כמה חברים מעלים על שכמם את צפורקה וזו נואמת בלהט. עומדים במעגל צמוד סביבה, דרוכים נוכח התקפת בולשת אפשרית. ואכן, לא חולף זמן רב, ומפה לאוזן עוברת האזהרה: „האנגלים באים!"

ניתנת ההוראה להתפזר, רצים לכיוונים שונים לעבר ואדי־ניסנאס. רק חבר אחד התבלבל, רץ להדר־הכרמל ונפל הישר לזרועות אנשי ההגנה ונאסר.

אני רצה אל הסימטאות, שומעת מאחורי צעקות ושעטת־סוסים — שוטרים...

בסימטאות הצרות אני תועה. מציל אותי בחור ערבי צעיר. הוא שואל: „את מההפגנה?" ורץ יחד אתי אל תוך חצר שם הוא אומר לי להמתין עד שייצא לראות מה נשמע. הוא חוזר מהר ומודיע שלא נראים כבר שוטרים. איני יודעת איך להודות לו על הצלתי ממאסר. אילו נאסרתי, הייתי צפויה גם לעונש חמור במפלגה: קיבלתי הוראה מפורשת לא להשתתף בהפגנה והפרתי אותה.

בחיפה לא הייתי ידועה למשטרה ויכולתי למלא תפקידים מחתרתיים־למחצה. נאסר עלי להופיע במקומות פומביים בהם קל להיאסר. אך כיוון שלא נאסרתי, הסתפקו בביקורת חריפה. שני חברים נוספים עשו כמוני וגם הם ננזפו.

הייתה זו הנזיפה הראשונה שקיבלתי במפלגה.

קשרית

בתקופת שהותי בחיפה מילאתי, בין הייתר, גם תפקיד של קשרית עם חברים ערביים.

אמרו לי: „קחי את חבילת הכרוזים האלה, תעלי לכרמל..." תיארו לי מקום נסתר, שם יפגוש אותי חבר ערבי. „איך אדבר אתו?"

„אין בעיות", אומרים, „הנה לך סיסמה. את אומרת אותה. הוא חייב לומר לך סיסמת־תשובה. אם הלה — הוא, תמסרי לו את החבילה. נו, זה קשה?"

ודאי, שזה אינו קשה. אני רושמת לי את הסיסמה החשובה בשפה הערבית בכתב עברי, לומדת את הכל בעל־פה וקורעת את הפתק.

ביום קיץ בהיר, אחרי־הצהריים, אני עולה לכרמל. עולה ועולה. כבר עברתי את אזור המגורים. מסביב ים של ירק וריחות משכרים של צמחייה ולמטה מימיני תכלת־הים ונמל חיפה. אילולא המשימה, הייתי יושבת כאן שעות וסופגת לתוכי את היופי השליו הזה, אבל ראשי נתון כעת לעניין אחר לחלוטין. מה עוד, שאסור לי להתבלבל. ואני חוזרת ומשננת את הסיסמה בערבית.

איני רואה אף אחד.

אני מודאגת וקצת פוחדת.

הגעתי, כנראה, למקום. חורשה קטנה ושביל. אך הבחור איננו. אני יושבת. בראשי מתרוצצות מחשבות שונות ומשונות. ואם פתאום יעבור סתם אדם ויראה צעירה במקום שומם זה? ולמה הוא לא בא, החבר? אך השעון מראה, שעוד לא חלפה ולו דקה אחת מעבר למועד שקבענו.

לפתע, מבין השיחים מגיח צעיר. זה הוא. אני אוזרת אומץ, ניגשת אליו ומשמיעה את הסיסמה. למרבה הפלא, זה יצא לא רע מגרוני. והראיה — הבחור הבין ומשיב לי סיסמה. הכל בסדר. הוא מחייך ואומר לי משהו. אני משיבה לו בתנועת־ידיים, שאינני

מבינה. אני יודעת רק שתי מלים: „שוקראן" (תודה) ו„בח'אטרק" (שלום). הצעיר כתב כמה מלים על פתק. בתנועות ידיים הוא מסביר לי, שאם אקלע לצרה, עלי לבלוע את הפתק. הבינותי ונדתי בראשי. הוא צוחק, נראה מבודח. מושיט לי יד לפרידה. עתה אני משתמשת במלים הערביות שאני יודעת. הוא צוחק בקול ומשיב לי באותן המלים, „תודה ושלום", ומוסיף „שלום" גם בעברית. הוא מלווה אותי בשביל, עד קצה החורשה, לפני הרחוב.

אני יורדת מהכרמל במהירות רבה, רצה ממש. בהגיעי לאזור־המגורים אני מאיטה את צעדי — נרגעתי. יש לי זמן להתבונן בערב היורד על ההר, על הים, על הנמל.

אכן, חיפה היא, לטעמי, היפה בערי הארץ. ובאותו ערב נראתה לי יפה במיוחד — הצלחתי בשליחות קטנה אך נחוצה, מה עוד שזו הפעם הראשונה שמילאתי תפקיד של קשרית עם חבר ערבי.

כאשר דיווחתי ומסרתי את הפתק של החבר, נודע לי, ששאל גם, מדוע שלחו צעירה בגפה לשליחות זו.

„ומה הוא כתב עלי?" ביקשתי לדעת. „לא כלום!" ענו לי. התאכזבתי.

שביתת־הרעב הגדולה
ומאבקים

להצלת חייו של תלמן

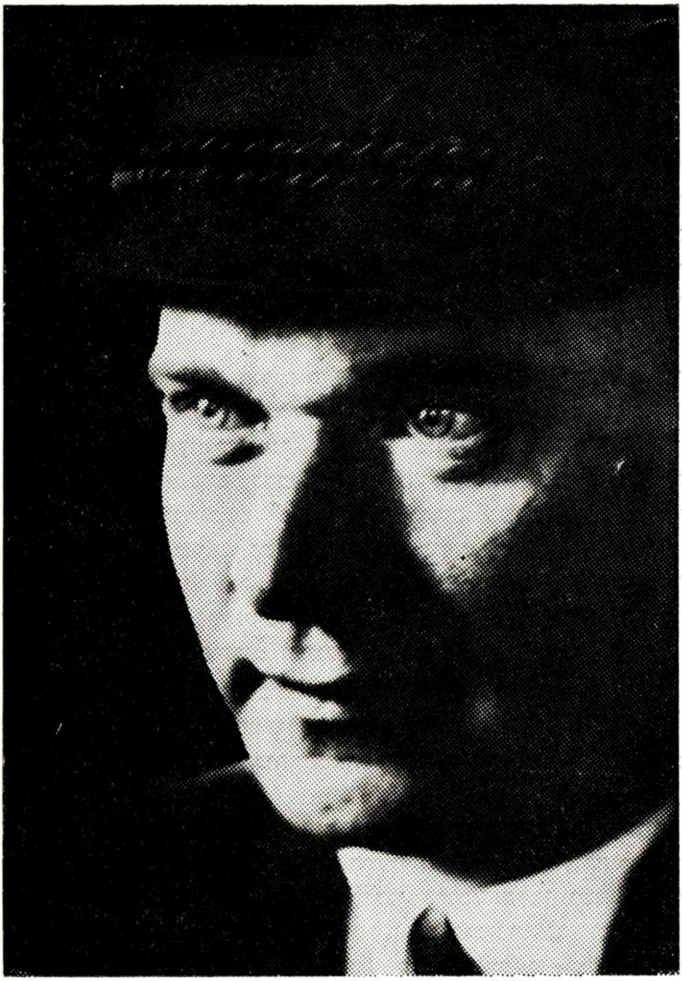
בעוד אנו נתונים בסערת ההפגנות האנטיאימפריאליסטיות, התרחשו תהליכים מפחידים בגרמניה. נשיא גרמניה, הינדנבורג, מינה את היטלר לרייכסקאנצלר. זה היה ב־30 בינואר 1933. עלייתו של הפאשיזם לשלטון שימשה נושא קבוע בשיחותינו. ניתחנו וחזרנו וניתחנו את התפקיד שמילאה הנהגת הסוציאל־דמוקרטיה בגרמניה וכיצד היא נכנעה. אנו הזדהינו עם קריאתו של הסופר הצרפתי הנודע, רומן רולאן, לנוער בעולם לראות, כי „הלאומנות היא־היא האוייב".

הטרור הפאשיסטי בגרמניה הופעל קודם־כל נגד הקומוניסטים ונגד היהודים. הם נשלחו ראשונים למחנות־הריכוז ולבתי־הכלא. רק לאחר שפגעו בחלק ההומני והמצפוני ביותר בעם הגרמני, יכלו השליטים הפאשיסטיים להבעיר מלחמה איומה ולהשמיד עשרות מיליוני אנשים, ובתוכם שישה מיליוני יהודים. בשנת 1933 לא היו כבר אשליות. הפאשיזם השתולל. הפירר בגרמניה והדוצ'ה באיטליה איימו על העמים. נגד השתוללות הטרור הזה לחמו בגבורה הקומוניסטים, וכל האנטיפאשיסטים הגרמניים. הם ציפו לעזרה סולידרית ממעמד הפועלים הבינלאומי.

ביוני 1933 התכנסה בפאריס ועידה אנטיפאשיסטית בינלאומית. הוועדה המארגנת של הוועידה קראה לכל פועלי העולם להתאחד, לראות בוועידה זו את הכוח המאוחד הנאבק ללא־פשרה בפאשיזם ובכוחות הדוחפים למלחמה.

אנו, הקומוניסטים בארץ, היינו בין אלה שסייעו להכנת הוועידה. השתתפנו בכל הפעולות להן קראה הוועידה ובתוך זה בפעולה להצלת חייהם של המנהיג הקומוניסטי הגרמני ארנסט תלמן ושל גיבורי המשפט בלייפציג: גיאורגי דימיטרוב, פופוב וטאנב שהואשמו בהצתת בניין הרייכסטאג. הוועידה קראה להקמת ועדי מאבק בפאשיזם וועדי עזרה לקורבנות הטרור הפאשיסטי. הוועד האנטיפאשיסטי הבינלאומי הקיים שינה את שמו ל„ווער עולמי נגד המלחמה והפאשיזם".

גם „העזרה האדומה הבינלאומית" הכריזה על פעולה להצלת חייו של ארנסט תלמן מידי הפאשיסטים. תלמן נתפש במארס 1933 והיה אחד מקורבנותיו הראשונים של הטרור הפאשיסטי בארצו. הוא עונה קשות ושימש בעמידתו הגאה סמל של גבורה לפועלי גרמניה ובעולם כולו. מאסרו עורר סערה גדולה בעולם.

ארנסט תלמן

למפלגה הקומוניסטית הגרמנית הצטרף ארנסט תלמן עוד ב־1920. ב־1925 נבחר ליו״ר הוועד המרכזי של המפלגה, ובאותה השנה הציגה המפלגה את מועמדותו גם בבחירות לנשיא גרמניה. בפעם השנייה הוצגה מועמדותו של תלמן לנשיא המדינה בשנת 1932, ערב עליית הפאשיזם לשלטון. בחירות אלו שבהן הייתה

הסיסמה המרכזית: הקמת חזית נגד הפאשיזם וסכנת המלחמה, עוררו הד גדול בעולם.

כאשר נאסר, כתב תלמן מהכלא מכתב בו אמר כי הקדיש לעם הגרמני את כל כוחו, את כל היידע שלו, וכי חייו היו קודש למאבק לעתיד טוב יותר לגרמניה.

קראנו בהתרגשות את מכתבו זה. תלמן הועבר למחנה־ההשמדה בוכנוולד ושם נרצח בידי הפאשיסטים, ב־18 באוגוסט 1944.

במסגרת פעולות המחאה נגד רדיפת אנטיפאשיסטים בגרמניה כינסנו אסיפה בקולנוע „עדן" בתל־אביב. אני זוכרת את האסיפה הזאת, שנערכה בחודש ספטמבר 1933, כי הייתה זו אסיפת־המחאה הפומבית הראשונה בארץ נגד הפאשיזם הגרמני. האסיפה כונסה מטעם מערכת בטאון „האור" שהיה חוקי, אך ידוע היה, ש„האור" הוא בטאונה של המפלגה הקומוניסטית. נקטנו אמצעי זהירות במקרה של התקפת בריונים או נסיון הבולשת לצוד בהזדמנות זו חברים. האולם היה מלא מפה לפה, רבים נאלצו לעמוד. הערכנו, שהיו שם למעלה מאלף איש. באסיפה נאמו עו"ד מרדכי שטיין שייצג את העתון (בו החזיק ברשיון) וצבי קולטון, העורך הראשי בפועל.

הנואמים והקהל היו נרגשים מאוד, ואין פלא. כיצד אפשר לדבר על עינויים, על רציחות של יהודים וגרמנים אנטיפאשיסטים ללא התרגשות? הקהל הגדול כיבד את זכר הנרצחים בקימה.

כאשר הזכיר אחד הנואמים את הקשרים הטובים, שהיו עדיין בין המוסדות הציוניים לבין ממשלת היטלר, קמה קבוצת אנשים קטנה, החלה להפריע ולקרוא קריאות־ביניים. אך הם השתתקו חיש־מהר, והאסיפה שהפכה להפגנה אנטיפאשיסטית נלהבת, עודדה אותנו מאוד.

בביקורי ברפובליקה הדמוקרטית הגרמנית ב־1951 נפגשתי עם רוזה תלמן, אלמנתו של ארנסט תלמן ואחת הנשים המהפכניות הבולטות של שנות השלושים. סיפרתי לה, כמה אהבנו והערכנו את תלמן, כיצד ניהלנו מערכה להצלתו מידי הפאשיסטים בהיותנו מפלגה במחתרת. לעולם לא אשכח, לא רק את מלות התודה החמות שלה, אלא גם את עיניה העצובות־העצובות.

כסף במקום בטוח

תוך ניהול הסברה נרחבת אספנו גם תרומות כספיות למימון המערכה הגדולה. רבים־רבים בארץ הביעו סולידריות עם קורבנות הפאשיזם ותרמו ביד נדיבה. כך נאסף סכום ניכר שאותו החלטנו להעביר לתעודתו. הכתובת למטרה זו היה בטאון הקומינטרן, ה„אימפרקור".

נדברתי עם מרדכי אירגו, שניפגש. הוא היה צריך למסור לי כתובת של אדם שלא היה ידוע למשטרה. כשולח את הכסף. בידי הייתה חבילת שטרות כסף גדולה, בתוכה מעטפה ועליה הכתובת של „אימפרקור".

חיכיתי דקות ספורות ברחוב בוסטרוס (עתה, אילת), כאשר ראיתי את אירגו מתקרב. הוא חלף על פני במהירות, כאילו אינו מכיר אותי, דחף לידי פיסת נייר וסינן בין שיניו: „היזהרי, אחרי ,זנב'".

אך מייד ניגש אלי איש צעיר ואמר: „בואי אתי".

„מה פתאום? מי אתה?" — הוא הציג תעודת בלש. פרצתי בצחוק: „אתה עוצר אותי, כאילו אני „דג חדש", אך כל הבולשת מכירה אותי. יצחקו ממך." הוא נבוך קצת והשיב: „בואי אתי עד פינת רחוב הרצל. אם יעבור שוטר המכיר אותך, אשחרר אותך." הלכנו. עמדנו בפינת רחוב. הבלש הביט לכל הצדדים בחפשו אחרי שוטר. ניצלתי את הרגעים המעטים, הוצאתי את חבילת הכסף מהמעטפה, דחפתי אותה מתחת לגומי של התחתונים (כך לבשו פעם), ואילו את המעטפה קרעתי לגזרים, אם כי לא קטנים מספיק, בגלל היותה עשויה נייר־בד. קרעתי גם את הפתק שנתן לי אירגו.

אנו מחכים. אף שוטר לא עבר. הבלש אמר: „ניגש לתחנת המשטרה, זה לא רחוק." הלכנו כמה צעדים, לפתע הוא נעצר ואומר: „ואולי השלכת משהו ברחוב?!" אנו חוזרים לפינת הרחוב בה עמדנו. הוא מצא את פיסות הנייר שהשלכתי, אסף אותם בקפדנות. פניו הביעו שמחה: „לא הצלחת, מה?"

עתה אנו הולכים למשטרה. בחדרו של קצין־הבולשת הראשי, שטיינברג, אין איש. אני מתיישבת מאחורי שולחן הכתיבה שלו, כדי להסתיר את חבילת הכסף הבולטת מתחת לחצאית־הקיץ הדקה שלי. שטיינברג בא: „זו את? ועוד התיישבת במקומי! חוצפה!" השוטר סיפר לו את הסיפור על המפגש עם אירגו ומראה על

גזרי־הנייר הקרועים. מניחים את גזרי המעטפה על השולחן, מחברים אותם. שטיינברג קורא ואומר לשוטר: „זה פשוט מאוד. היא מזמינה לה את העתון הקומוניסטי הבלתי־לגלי ‚אימפרקור' והכתוב על פיסת הנייר הוא שמו של אדם, שאירגו חושב שאיננו מכירים אותו."

הטלפון מצלצל. „מה? אתה כבר מתעניין בה?" אומר שטיינברג למישהו. „אין מה לדאוג. אני משחרר אותה, היא לא נחוצה לי." הוא פונה אלי ואומר: „עורך־הדין שטיין כבר יודע על מאסרך. כבר נעשית חשובה כל־כך? נו, לכי. רק דעי, שמזלך שאינך לובשת מכנסיים, אחרת הייתי מוריד לך מכות כמו שנותנים אנו לבחורים". אני יוצאת במהירות מהחדר ודאגה אחת בלבי: שלא ירגישו בבליטה שמתחת לחצאית. כשהייתי כבר בחוץ נשמתי לרווחה: באמת מזל שאיני לובשת מכנסיים. התחתונים עם הגומי הצילו את הכסף. הטלפון של עורך־הדין שטיין בא כמובן ביוזמתו של אירגו, שדאג לגורל הכסף הרב שהיה בידי. הכסף נשלח לכתובתו.

ז'אבקות

1933. ערב האחד במאי. נאסרו שלושה חברים פעילים. הבולשת מצאה בחדרם דגלים אדומים, צבע אדום לכתיבת כרזות וכרוזים. הם הועמדו לדין. רק לאחד מהם, לזרח לוביץ' הייתה נתינות פלשתינאית, חיים אלקין ומאיר היו אזרחים פולניים.

כדי למנוע את גירושם של השניים מהארץ, נטל זרח על עצמו את האחריות לכל מה שנמצא בחדרם. אך השופט אמר, שהוא מכיר את התחבולות הללו. שלושתם הורשעו ונידונו למאסר. מאוחר יותר נסעו השניים להילחם בספרד, שם נפלו. זרח שוחרר בתום חודש מאסר.

המאסרים עלולים היו לגרום נזק להכנות ה־1 במאי. הבולשת סברה, מכל מקום, שחיבלה בפעילותנו והתכוננה כבר לחגוג את הצלחתה. אבל אנחנו ציידנו בחומר חברים אחרים שפעלו במקום השלושה שנאסרו.

ערב ה־1 במאי יצאנו, יחד עם חברי הנוער, התפרסנו בעיר. עם עלות השחר היו שכונות הפועלים ומרכז תל־אביב מקושטים בדגלונים אדומים שנתלו על חוטי־החשמל ובכרזות גדולות בצבע אדום, שצויירו על כותלי הבתים.

השכם בבוקר יצאתי מביתי, כדי לראות את פרי עמלנו. באחד הרחובות המרכזיים ראיתי פועלים בדרכם לעבודה מתקהלים

ומתבוננים מופתעים בדגל אדום גדול ועליו הכרזה: **יחי ה־1 במאי! באחדות פועלים יהודית־ערבית — כוחנו!**

סיירת המשטרה שהגיעה למקום הייתה עצבנית. השוטרים לא יכלו להוריד את הדגל מחוטי החשמל ונאלצו להזעיק את הכבאים עם סולם גבוה. „אילו שדים עלו כל־כך גבוה!" צעק קצין־משטרה אחד.

מישהו בקהל העיר בקול רם: „אין מה לדבר, אומץ יש להם."

פעולה נועזת עוד יותר נעשתה בתוככי אולם „בית העם" בת"א (כיום בניין אל־על ברחוב בן־יהודה). כאשר פתח היו"ר מטעם ההסתדרות את עצרת ה־1 במאי, החל לפתע לנוע, גבוה מעל במת הנשיאות, דגל אדום ענקי. הדגל זז על חבל עד מעל לאמצע הבמה ונעצר.

הקהל העצום באולם הופתע והתלהב: חשבו, שזוהי מלאכתם של מארגני העצרת ופרצו במחיאות־כפיים סוערות. אך כעבור שניות ספורות, כאשר הדגל נמתח ואפשר היה לקרוא בו: לאחדות יהודית־ערבית, הבינו הכל, כי יד הקומוניסטים הייתה בדבר, ושהם הפגינו בצורה זו את נוכחותם. החלה התרוצצות על במת הנשיאות. להוריד את הדגל היה קשה. נאלצו להזעיק מכבי אש. בינתיים, באולם החלו הקריאות: „עזבו את הדגל! המשיכו בעצרת!" חברים ואוהדים של המפלגה פתחו במחיאות־כפיים ובקריאות לאחדות יהודית־ערבית, לאחדות המעמד נגד הניצול, בעד עבודה ולחם. האירוע הפך לשיחת־היום בפי אלפי פועלים.

אברהם, שהכין את הפעולה ואת האביזרים בלילה ולאחר מכן הפעיל את החבל, היה גיבור היום. הוא היה המומחה ל„ז'אבקות".

שנה לפני כן, ב־1 במאי, השתתפתי כעוזרת בפעולה של תליית דגל אדום על חוטי חשמל. תפקידי היה לעמוד בקירבת־מקום ולשמור על זוג אופניים שנועדו לחבר שצריך היה להסתלק מן המקום מייד עם גמר הפעולה. עמדתי שם מתוחה. לא גרעתי עין מאברהם שפעל במהירות. השעה הייתה 9 בבוקר. אנשים החלו כבר לזרום לאולם „בית העם" בתל־אביב, בו עמדה להיערך עצרת חגיגית מטעם ההסתדרות. והנה ניגש אברהם בשלווה אולימפית לאמצע הרחוב (שהיה סגור לתנועה) ופרש את הדגל האדום על הכביש. הדגל היה קשור בחבל שמצדו השני הייתה קשורה בו אבן. מסביב התאספו אנשים והתבוננו בעניין במעשיו. בצדו של אברהם עמד מרדכי, שתפקידו היה להשגיח שלא יפריעו לו.

הכל ארך שניות ספורות בלבד. ביד זריזה ומאומנת הרים אברהם את האבן והשליכה מעל לחוטי החשמל ותפש אותה מייד בנופלה מן הצד השני. הוא משך את האבן הקשורה בחבל ולעיני כל הנוכחים עלה הדגל האדום שלנו והתנוסס מעלה־מעלה... עיני הקהל עקבו אחריו עד שנתפש בחוט החשמל. בעזרת מכשיר ברזל קטן בעל שיניים שכונה בפינו „ז׳אבקה" (צפרדע). כהרף־עין חתך אברהם את החבל המתוח שקפץ מייד כלפי מעלה. בטרם הבין מישהו מהקהל מה קורה, הספיק אברהם לרוץ לעברי, לעלות על האופניים ולהיעלם.

אבל היו לנו גם כשלונות ולעתים מצחיקים. כך, למשל, במקרה של הנפת הדגל ב־1 במאי עליו סיפר לי חברנו עמוס לוין. תפקידו היה לחזור על כל אותה הפעולה שתיארתי לעיל. ואכן, עמוס תפש את האבן, מתח את החבל, קפץ על האופניים וברח כל עוד רוחו בו, מחשש שהמשטרה תתפוש אותו. כאשר התרחק כבר מהמקום, שמע קול הקורא: „האלו, חבר, משהו נגרר אחריך"... הסתכל עמוס לאחור וראה לתמהונו כי הדגל האדום שצריך היה לתלותו נגרר אחרי האופניים... והדבר מתרחש בדיוק ליד תחנת המשטרה...

הייתה לנו שיטת הפצת כרוזים מהגגות. הפטנט היה להניח קרש־עץ קטן על מעקה הגג של בית גבוה, בקצה אחד של הקרש שמו חבילת כרוזים ועליה תפוז כדי שלא יעופו, ובקצהו האחר של הקרש שמו קופסת־פח מלאת חול שבתחתיתה נקב. דאגנו כמובן לשיווי המשקל של המיתקן. מסתלקים מהר מהמקום. החול נשפך אט־אט מקופסת־הפח, ואז נוטה הקרש בכיוון הצד שבו מצויים הכרוזים ועליהם התפוז (לא אבן, לבל תפגע באי־מי תוך כדי נפילה). הכרוזים מתעופפים מהגג ומתפזרים ביורדם אט־אט לרחוב לעיני קהל רב. בשיטה זו נעזרנו במיוחד כשצפויה הייתה במקום הפגנה או עצרת. והיה זה פטנט אחד מני רבים, שהמצאנו בימי הפעילות המחתרתית.

גירושו של ידיד

היא מוסרת לידי חבילת בגדים חמים. „חורף שם" — אומרת. „הנה לך גם קצת מזון וכסף. מחר ב־12 מפליגה האניה." היא סוגרת את הדלת מאחוריה.

אני עומדת כמאובנת והחבילה בידי. הרי ידעתי שיגרשו אותו,

אך לבי מפרפר כמבקש לפרוץ מן החזה, ובראשי הולם הפטיש: מחר-מחר-מחר...

ליל-נדודים. השכם בבוקר אני נוסעת לחיפה.

אני נזכרת, כיצד הכרתי אותו בקיבוץ, חיוור, גבוה, בעל עיניים שחורות ונבונות... כיצד התידדנו... כיצד ישבתי ותיקנתי בחדרו כשהיה חולה את הגרביים הקרועים, שנתנו לי בקומונה... שיחותינו הרבות, טיולינו, תוכניותינו... רגשותינו...

הוא הצטרף למפלגה אחרי. קשה היה לו להיגמל מהחינוך הציוני שספג בנעוריו. אבל היה אדם חושב ומעמיק והגיע למסקנה הנכונה. בתקופת-לבטיו הממושכת לא אמרתי לו, כפי שלא אמרתי גם לשאר ידידי, שאני במפלגה.

נבחרנו יחד למרכז „העזרה האדומה". היה פעיל ומסור, לא החמיץ שום פעולה, גם כזו שלא היה חייב להשתתף בה. נאסר.

ועתה יגורש. סתיו בארץ מולדתו, פולין, והוא נוסע לשם חלש בבריאותו ובחוסר-כל, ישר מהכלא. את הידיעה על גירושו קיבלנו רק ערב ההפלגה. ממש חטפו אותו.

שער הנמל סגור. צריך רשיון כניסה. אני פונה בבקשה לעבור לנמל — לפקיד אחד, לשני, לפועל אחד — לשווא. אני עומדת לפני השער הסגור וחושבת עליו. השעה כבר עשר. הוא בטוח שאבוא, מחכה לי. אולי חושב שלא הודיעו לי, ושבכלל לא הודיעו לחברים. אני רואה אותו בעיני רוחי מתרוצץ בודד על סיפון האנייה הזרה, אניית-הגזירה. אני נתפשת לבהלה. היתכן שהאנייה תפליג ולא נוכל להיפרד!

אל השער קרב סבל ערבי זקן, מגושם, כבר-תנועה. „סמחני, יאכווג'ה" (סלח לי, אדוני — בערבית), פונה אני אליו. הוא עומד ומביט בי בתמיהה.

„בבקשה, תכניס אותי לנמל, אני מוכרחה להיכנס", מתחננת אני.

אני לא יכול — עונה הוא.

דמעות ניקוות בעיני. „מה קרה?", שואל.

מגרשים ידיד.

קומוניסט? שועייה? (בערבית).

כעת הוא מבין, מדוע עומדת בחורה יהודייה ליד השער הסגור ומתחננת בפניו בערבית. הוא נותן בי מבט בוחן.

בואי. אנו נכנסים לנמל דרך שער צדדי.

אני בפנים! רצה נרגשת, כמו ציפור דרור, בנמל הגדול, הריק

כמעט מאדם. אני עוצרת חסרת־נשימה ליד האנייה הענקית. כיצד אמצא אותו? אין לי ברירה — אני מתחילה לעלות בכבש. באמצעיתו עוצר אותי שוטר.

אני מחליטה לפרוץ קדימה, יהיה אשר יהיה, אך הוא, ידידי, מבחין בי, כנראה, מהסיפון. הוא רץ לקראתי, אנו עומדים זה מול זה — ובינינו השוטר.

„לאן? מה קורה כאן?", שואל השוטר.

„אליו", מראה אני, „יש לי בשבילו חבילת בגדים. הוא אינו יכול לנסוע ככה!"

מתברר, שזהו השוטר שהביאו מהכלא ושומר עליו עד ההפלגה.

„קר מאוד שם", מסבירה אני לשוטר ומנסה להסיטו מדרכי. והוא, אכן, זז ומאפשר לנו להתקרב. אנו לוחצים ידיים. מתביישים להתנשק.

רציתי לומר לו דברים כה רבים, אבל אני עומדת אילמת, ורק מתבוננת בו. אני מצליחה לגבור על הדמעות החונקות את גרוני ונעשית עניינית: „הבאתי לך בגדים, קצת מזון וכסף. אתה יודע, מהידידים, במעיל תפורה התעודה", לוחשת אני באוזנו. הוא מבין. זוהי תעודה של „העזרה האדומה" המעידה שהוא פליט פוליטי. הוא עצמו מסר רבות כאלה לחברים שגורשו.

„תודה", אומר. גם הוא אינו יכול לומר את המלים שרוצה לומר, ומביט בעיני בעצב.

„אתה בריא?" שואלת אני. „שמור על הבריאות. בטח קר שם מאוד. כתוב לי."

אני רוצה לומר לו משהו חשוב ביותר, אבל איני יכולה. והשוטר מאיץ בי.

פגישתנו־פרידתנו תמה.

„כתוב מייד! אני כל־כך חרדה לך."

„יהיה בסדר", הוא עונה.

„לגמור! לגמור!" צועק השוטר ודוחף אותו לעבר הסיפון.

אנו לוחצים ידיים עד כדי כאב. אני נושקת בחופזה על לחיו.

„שלום, דרישת שלום לכל החברים", אומר הוא בקול חנוק ופניו חיוורות.

הוא עולה במדרגות, מנפנף בידו ושולח נשיקות־אוויר. אני מלווה אותו במבטי עד שנעלם מהעין.

למטה אני עומדת. מחכה. אולי יופיע על הסיפון? לא, אין מה

לחכות. אני פונה לאיטי לעבר שער הנמל. דמעותי זולגות על פני ואיני עוצרת בעדן...

...הוא גורש. כמוהו כרבים אחרים. היו אלה חברינו הטובים והמסורים ואמיצי הלב. קרו טרגדיות משפחתיות, כאשר הפרידו בין בני זוג. לרוב גירשו את המשפחות יחד עם הילדים.

זו הייתה מכה קשה למפלגתנו. חברים נחטפו משורותיה לתמיד. בכך דווקא רצו הבריטים ושותפיהם — להיפטר מאוייביהם הפוליטיים העקביים ביותר. אומדים את מספרם של הקומוניסטים שגורשו בעשרים שנות המחתרת (1921—1942) באלפיים. מי יודע, אולי פעם נמצא את הרישומים בארכיון של הבריטים ונוכל לבדוק. כל אחד שהייתה לו נתינות זרה, לא פלשתינאית, גורש. גם כל מי שהיה חסר־נתינות. היו מעלים אותם בכוח לאניות ומשליכים אותם אל עתיד לא־ידוע. חיפשנו אחרי חברינו המגורשים, רצינו לדעת על גורלם. רבים מהם המשיכו וממשיכים בפעולתם המהפכנית. פגשתי מהם בברית־המועצות, בצרפת, באיטליה, בגרמניה הדמוקרטית ובארצות אחרות. פגישותינו היו תמיד מרתקות. הם לא שכחו את כור־מחצבתם המהפכני, את בית־הספר הקומוניסטי הראשון — את מפלגתנו. רבים מהם אומרים, שהאינטרנציונליזם שספגו במפלגתנו היה נר לרגליהם לאורך חייהם. אך ישנם שהתייאשו, התרחקו מהאידיאלים בהם דגלו והפכו ל„אנטי״.

רובם אינם עוד בחיים. מהם נהרגו בקרבות בימי המלחמה, בשורות הפרטיזנים, נרצחו בבתי־הכלא, במחנות־הריכוז ובמחנות־ההשמדה הנאציים. היו גם לצערנו שנפלו קורבן בתקופת פולחן האישיות של סטאלין. בין הניצולים ישנם בעלי תוארים גבוהים של מצטיינים במלחמה האנטיפאשיסטית בספרד, בצרפת ועוד.

אני עוקבת אחרי מלשין

שיתפו אותי בסוד. חושדים שאחד הושתל אל תוך שורותינו. „אולי תשבי על־יד תחנת המשטרה בשד׳ רוטשילד ותשימי לב, האם הוא בין הנכנסים והיוצאים משם״, אמרו לי.

טוב, אבל איך? הרי הם במשטרה מכירים אותי.

עלי להתחפש, החלטתי. שברתי לי את הראש בבחירת התחפושת. יחד עם שני חברים, שהיו גם הם בסוד העניינים, החלטנו, כי היות שכרגיל אני מתלבשת פשוט מדי, עלי להתלבש

מוסקבה, 1979. פגישה עם חברים שברובם גורשו מהארץ בשנות ה־30.
מימין לשמאל: שמעון סנדלר, צילי ושלום סילבר, משה לקר (מוסא), רות לוביץ׳, חיים דווידוביץ׳, יוסף וסוניה וייסר, סוניה מסיס.

באופן הפוך. היה סתיו. אפשר היה ללבוש חליפה שחורה, נעליים עם עקבים גבוהים (וזה לא היה נוח!). המסובך ביותר — הפנים. אחרי טיפול נמרץ בפני, יצאתי מהודרת ומאופרת עם כובע, גבות שחורות עבות, וכמובן עם שפתיים אדומות.

חזרתי וסקרתי את עצמי בראי. האמנם זו אני? הייתי שונה לחלוטין — גברת מגונדרת, בורגנית טיפוסית.

עכשיו במזל טוב, אני יוצאת לתחנת האוטובוס הקרובה. לא נוח לי, אני מתביישת, מסתכלת סביבי על האנשים, אך הם כלל אינם שמים לב אלי. סימן הוא שהכל בסדר...

אך מסתבר שלא...

„שלום! מה את עושה פה ועוד כל־כך מגונדרת?"

מולי עמד השכן של המשפחה אצלה עבדתי כעוזרת־בית. בחור צעיר שעמו החלפתי עד כה רק משפטים ספורים.

אני מסמיקה ומביטה בו נדהמת כל־כך, עד שהאיש עצמו בא במבוכה. הוא רצה להגיד משהו. אבל לפני שהספיק לומר מלה, אני בורחת מהמקום, כאילו גנבתי משהו.

רצתי בכל כוחי לכיוון חדרנו. פרצתי פנימה, השלכתי את הכובע, את הארנק, הטלתי עצמי על הספה ורק אז פלטתי לעבר העומדים המומים סביבי: „זיהו אותי!"

„זיהו? מי? המשטרה?". שאלו בבהלה.

„לא! השמנדריק הזה, השכן של בעל־הבית שלי..."

בקושי נרגעתי. פשטתי את בגדי היפים, חזרתי אל עצמי. ישבנו לדון מה לעשות. הצעות הוצעו, נבדקו, בוטלו. אמרתי: „אין ברירה, אני חייבת להסתיר את פני. אבל איך?"

„אולי כאילו עקרו לך שיניים? תשימי תחבושת על מחצית הפנים", מציעים.

ואז צץ הרעיון הנכון ביותר. דווקא בימים אלה הייתה תאונת־דרכים גדולה בעיר. רבים נפצעו, כל העיר דיברה על כך. זהו זה. אני נפצעתי בתאונה.

רצים לבית־המרקחת. מביאים תחבושות רחבות, צמר־גפן, חובשים לי חצי ראש. אני מביטה בראי. לא, זו לא אני, זו בחורה שנפצעה. מסכנה.

אני שוב מגיעה לתחנת האוטובוס, כמובן שלא אל זו הקודמת. הכל הולך למישרין. אנשים נותנים לי לעבור בלי תור. עוזרים לי לעלות. אני רואה במבטים מלאי השתתפות בצער, רחמיהם נכמרים על בחורה שנפצעה...

בשדרות רוטשילד אני מתיישבת על ספסל מול המשטרה. אני סוקרת בעירנות את הנכנסים והיוצאים הרבים, במדים, ובלי מדים. חולפות שעות. אני יושבת, נושמת אוויר, נחה, מציצה מדי פעם בספר. התנועה נמשכת. נכנסים שוטרים, קצינים, אי־אלה אזרחים, מבוגרים וצעירים. אשה באה מבוהלת, צועקת מרחוק: „בעלי מכה אותי, רוצה לרצוח אותי!" איש פוגש בשוטר בפתח הדלת וצועק בקול נרגש: „גניבה! גניבה!" מביאים שתי פרוצות, אחת מבוגרת יותר והשנייה צעירה, נערונת ממש, כנראה חדשה ב„מקצוע". היא מביטה סביבה מבוהלת, כאילו רוצה לברוח.

האיש שאני מחפשת איננו. השעה מתקדמת. אל לי לשבת יותר מדי. אני הולכת הביתה.

למחרת אני חוזרת למשמרתי. עדיין לא הבראתי. התחבושת במקומה. השוטרים אינם שמים לב לנערה הפצועה. שתשב לה המסכנה על הספסל ותנוח. ל„מסכנה" יש עין אחת בלבד (השנייה בתחבושת) ועין זו עוקבת ועוקבת.

שלושה ימים. פעם לפני־הצהריים ופעם אחרי־הצהריים. מספיק. הבחור לא נראה. נעשה לי קל על הלב. אני מדוותחת, מסירה את התחבושת, מסתכלת בראי. אני מגלה את עצמי: אינני יפהפיה, השערות פרועות והפנים חיוורות מדי, אך בסך־הכל לא נורא.

מאסרו של בילצקי

קיץ 1935. המצב הכלכלי השתפר. היהודים הבאים מגרמניה מביאים עימהם מהונם. גם סוחרים אמידים מפולין הבורחים מפני הגזירות הכלכליות של השר גרבסקי, קונים בתים ופותחים מפעלים קטנים. מי שיש לו מקצוע משתכר לא רע. לשולחננו מגיע לפעמים נתח בשר מעושן או נקניק, ויש השותים אפילו בירה עם נקניקיות במרתף המפורסם שבאלנבי.

אני מחליטה, שדי לי במשק־בית. הגיע הזמן ללמוד מקצוע. אני בוחרת ללמוד שרטוט־בניין. בילדותי הייתה לי נטייה לציור. חוץ מזה, מבחר־מקצועות עשיר לא עמד לרשותי.

התקבלתי אצל מהנדס צעיר, נעים־הליכות. התקדמתי יפה. השרטוטים שלי מדוייקים, נקיים ובעיריית תל־אביב מעריכים אותם כטובים. המהנדס מתחיל ללמד אותי חישובים סטאטיים ומדרבן אותי ללמוד הנדסה. אני בהחלט נוטה לכך וחושבת כבר על המשך הלימודים בפאריס. במפלגה אין מתלהבים מהרעיון. נחוצים לה

אנשים פעילים. מה פתאום לימודים? מה פתאום הנדסה? אני מבינה את השיקול המפלגתי וזונחת את תוכניתי. עם זאת, ממשיכה בעבודתי אצל המהנדס. תוך כדי עבודה אנו משוחחים גם על פוליטיקה. הוא בעל מחשבה פתוחה, אדם מתקדם. כמובן, איני מגלה לו שאני קומוניסטית.

למהנדס שלי יש מכונת־כתיבה באנגלית. יום אחד אני נוטלת מהמשרד את מכונת־הכתיבה ומביאה אותה לחברנו מרדכי בילצקי. לא ביקשתי רשות, כי הייתי משוכנעת, שאחזיר את המכונה בלא שהמהנדס ירגיש בחסרונה. לשם מה הייתה נחוצה לבילצקי מכונת־כתיבה?

כאן מתחיל הסיפור. כפי שהזכרתי, כמזכירה ארצית של ארגון „העזרה האדומה", תפקידי היה לקיים את הקשר בין הסניף הארצי לבין המרכז בפאריס. היה עלי להכין דו"חות על פעילותנו ולשולחם לפאריס. הקשר הזה היה חשאי כמובן. את הדו"ח הייתי כותבת בעברית והיו מתרגמים זאת לאנגלית. עזר לנו בכך מרדכי בילצקי. הוא תרגם אותם וגם הדפיס אותם במכונת־כתיבה. אך לא הייתה לו מכונת־כתיבה באנגלית. ואותה סיפקתי אני.

יום אחד הלכתי אליו, כדי לקחת את המכונה וגם את החומר המתורגם.

בילצקי קיבל את פני בידידות. הוא היה חבר חדש במפלגה. קודם לכן פעל בשורות ה„אַנטיפא" (ארגון ציבורי אנטיפאשיסטי).

„החומר מוכן", אמר לי, ועמד כבר לעלות על כיסא, כדי להורידו מארגז־התריסים שמעל החלון, כאשר נשמעה לפתע דפיקה חזקה בדלת ואחריה קריאה: „לפתוח! משטרה!" להרף־עין חשבתי, שאני היא ש„סחבתי זנב", כלומר, לא שמתי לב שעקבו אחרי.

לא, זה לא היה באשמתי. הבלשים באו מצויידים בצו לעריכת חיפוש אצל בילצקי. על השולחן, באמצע החדר, עמדה מכונת־הכתיבה של המהנדס שלי. בילצקי עמד חיוור כסיד. הבלשים נכנסו לחדר, ומשראו אותי, צחקו ואמרו: „אם היא כאן, אין לנו צורך בהוכחות, שבילצקי הוא מהמופ"סים."

„מה, אסור לי לבקר אצל אנשים? האם כל מי שאני נפגשת איתו הופך מייד חשוד בעיניכם?" שאלתי בשקט וחייכתי בכוונה, כדי לעודד את בילצקי בפגישתו הראשונה פנים־אל־פנים עם המשטרה.

הם בדקו את מכונת־הכתיבה. „אוהו, מכונה באנגלית! היא מוחרמת."

כל אותה עת חשבתי, איך למנוע חיפוש בארגז־התריס שמעל החלון... התיישבתי על הכיסא שהעמיד בילצקי, אולי לא יגשו לחלון.

„קומי!" פוקד עלי אחד הבלשים. הוא עולה על הכיסא ומחפש בארגז. עצרנו את נשימתנו! זהו זה, הוא ימצא את החומר... אך לא! בארגז לא נמצא דבר. נשמנו לרווחה. כיצד זה קרה? הרי בילצקי הניח שם את הניירות... פשוט חידה.

זמן־מה לאחר מכן, כאשר באתי לחדרו, מצאתי את הניירות. התברר, שהחבילה התגלגלה אל תוך חלל התריס המגולגל, וכך נעלמה מעיני הבלש.

בחיפוש לא מצאו, אמנם, שום דבר מחשיד, אבל בידיהם היה צו המעצר. הם כתבו את הפרוטוקול.

„תחתום!" אמרו לבילצקי.

„אל תחתום", אמרתי לו — והוא לא חתם.

הבלשים רתחו מכעס: „מה את כאן? מפקדת?"

כך אסרו את בילצקי והחרימו את מכונת־הכתיבה. אסרו גם אותי. „זוהי הזדמנות", אמרו. „מכונת־הכתיבה היא רכושו של אדם אחד, אין לכם רשות לקחת אותה" — אומרת אני.

„של מי?" איני מוסרת את השם. נוסעים לתחנת־המשטרה. את בילצקי מחליטים לעצור מעצר מינהלי. גם אותי עוצרים, אך משחררים כעבור 5 ימים.

נותרה עוד תסבוכת — מכונת־הכתיבה. התקשרתי מהכלא עם עורך־הדין שטיין. מסרתי לו את שמו של המהנדס, ביקשתי שיתקשר ויתייעץ עימו ויעזור לו לשחרר את מכונת־הכתיבה.

מכונת־הכתיבה שוחררה. גם אני שוחררתי וחזרתי לעבודה. המהנדס שמח לראותי ואמר: „אני מכבד אותך, אבל לא האמנתי, שאת מסוגלת לקחת את מכונת־הכתיבה בלי לבקש רשות ממני. האם גם זה שייך להשקפת־העולם הקומוניסטית?..."

התנצלתי והוא סלח לי. הוא לא פיטר אותי, דבר שהיה יוצא־דופן באותם הימים. נשארנו ידידים טובים, גם לאחר שעזבתי, כעבור זמן־מה, את עבודתי אצלו.

שביתת־הרעב הגדולה

עם מאסרם של מרדכי בילצקי ושל מחמוד מוגרבי, ממנהיגי המפלגה, פתחו האסירים הפוליטיים ב־15 ביולי 1935 בשביתת־רעב

בכלא ירושלים. השביתה הוכרזה במחאה על ההוראות של מנהל הכלא שעליהם ללבוש מדי אסירים ולצאת לעבודה. גזירה זו הפכה את הסדרים שהיו נהוגים בכלא כלפי הקומוניסטים בתוקף קיומו של „משטר מיוחד לאסירים פוליטיים" בבתי־הכלא שהתהווה במרוצת השנים. הסדר זה הושג בשביתות־רעב ממושכות שנערכו בשנת 1929 ובשנת 1930, שכל אחת מהן ארכה 10 ימים. משטר מיוחד זה לאסירים פוליטיים הבטיח ישיבה נפרדת מהאסירים הפליליים, פטור מעבודה, אספקת ספרים ועוד.

שני חברינו אלה הוחזקו בנפרד משאר החברים, ומנהל הכלא האכזרי, סטיל, החליט לשבור אותם. החברים בכלא החליטו לפתוח בשביתת־רעב. על שביתת־רעב בכלא מותר להכריז רק אחרי קבלת הסכמה ממוסדות המפלגה הגבוהים. בקשתם של חברינו הכלואים בירושלים אושרה.

מזכירות סניף המפלגה בתל־אביב, בה הייתי חברה, התכנסה מייד. ישבנו בחורשה מחוץ לעיר ודנו מודאגים בעניין. היה עלינו לפתוח בפעולה ציבורית רחבה של לחץ על שלטונות המנדט הבריטי, כדי לבטל את גזירותיהם ולשמור על מעמד האסירים הקומוניסטיים בבתי־הכלא. ללא לחץ כזה לא הייתה כל תקווה שהוד־מעלתו הנציב העליון ייסוג. אבל איך לעשות זאת בתנאיי מחתרת, כאשר הצליחו להרעיל את רוב הציבור היהודי באנטיקומוניזם.

בכל זאת, חברים שביקרו במקומות עבודה שונים, בייחוד בבניין, הצליחו לארגן הפסקת עבודה ושיגור משלחות פועלים לוועד־הפועל; מאות מברקים נשלחו אל הנציב העליון. העתונות לא הייתה עוינת; נמצאו בה אף תגובות אוהדות. מפלגות קומוניסטיות וחוגים מתקדמים בחו"ל הפעילו לחץ, בעיקר בפרלמנט הבריטי ודרשו להיענות לתביעות האסירים ולשים קץ לשביתת־הרעב. אך התוצאות לא נראו עדיין.

ומאידך גיסא, מיום ליום נעשה קשה יותר לפעול. המשטרה רדפה אותנו. רבים נוספים נאסרו, והצטרפו מייד אל שובתי־הרעב. מספר שובתי־הרעב הלך וגדל והגיע ל־100 איש בכל בתי־הסוהר בארץ.

נחוץ היה למצוא תחבולות חדשות כיצד לחמוק מידי המשטרה. מדי יום החלפתי את מראי. תחפושתי הטובה ביותר הייתה מחלקת חלב: לראשי מטפחת לבנה, חצאית ארוכה וכד חלב גדול — כך התחלתי „לחלק חלב" ברחובות... בכד היו לי כרוזים ולא חלב, חוברות ובגדים, שהחלפתי לפני כניסתי הביתה.

זמן לא רב לפני כן עברנו לחדר חדש. זרח שכב מצונן עם חום גבוה. הייתי משאירה לו בבוקר מיחם עם תה ומשהו לאכול, ומסתלקת ליום שלם.

בעלת-הבית, אשה צעירה, חברת מפא"י, לא הבינה את המתרחש אצלנו. ייתכן שחשבה שאני רבה עם בן-זוגי וזונחת אותו במחלתו.

אך היא התרגלה כבר להתנהגותי זו. היא גילתה יחס טוב לחולה והביאה ל„מסכן" תה ולפעמים אפילו צלחת מרק. והמסכן חשב על שובתי-הרעב, המונעים מעצמם מרצון את צלחת המרק...

כאשר החמיר המצב עוד יותר, החליט מרכז המפלגה לערוך הפגנות בירושלים ובתל-אביב. השתתפתי בהפגנה גדולה בתל-אביב. זה היה ב-27 ביולי, שלושה ימים לאחר שהמשטרה פיזרה הפגנת המפלגה בירושלים תוך שימוש בכוח רב וגם בנשק חם.

ידענו שאנו הולכים ל„דבר גדול": להפגין באמצע היום ברחובות תל-אביב! ההפגנה החלה להתארגן ברחובות קטנים בקרבת חוף הים, ליד ה„קאזינו" — פינת אלנבי יצאנו בשורות צפופות, פועלים ותיקים וצעירים, נשאנו כרזות ודגלים אדומים. המאורע הדליק את כולנו.

צעדנו לאורך רחוב אלנבי, הגענו לרחוב גאולה, זרקתי מבט לאחור. לא רע, עשינו כברת-דרך יפה ועד כה לא נתקלנו בשוטרים. אך ליד רחוב ביאליק התארגנה קבוצת בריונים, שהתנפלה עלינו. התפתחו חילופי מהלומות וכמה מהבריונים ספגו מכות נאמנות. אך הנה הגיעה גם המשטרה שהפעילה אלות. קיבלנו הוראה להתפזר. מספר מפגינים ואנשים מקרב הקהל נפצעו. חברים מספר נאסרו.

למחרת היום הופיעה בעתונות השאלה, איפה הייתה המשטרה, כיצד איפשרו לקומוניסטים „לטייל" לאורך רחוב אלנבי שעה ארוכה? איפה הייתה באמת? אכן סידרנו את המשטרה, והמעשה שהיה כך היה: כשעה לפני צאת ההפגנה שלנו ברחוב אלנבי, הופיעה ברחוב בוסטרוס ביפו קבוצת ילדים שצעדה באמצע הכביש ובידיהם כרזות שקראו להצלת שובתי-הרעב. הילדים צעדו עד לכיכר השעון ביפו. הם עוררו עניין רב בקהל העוברים-והשבים. רק לאחר כחצי שעה הוזעקה המשטרה. עשרות שוטרים עם אלות מיהרו לרחוב בוסטרוס, על-מנת לדכא את הפגנת הקומוניסטים. אך כאן הופתעו לפגוש קבוצת ילדים. בזמן שהילדים הנחמדים והאמיצים

שלנו העסיקו את המשטרה — הפגנו אנו ברחוב אלנבי. כאשר בסופו־של־דבר נודע למשטרה שהיא הוטעתה, הספקנו כבר להגיע עד לרחוב ביאליק...

החלטנו בתל־אביב על פעולה בקרב הפועלים, האינטליגנציה, הנוער ובחוגים אחרים. חילקנו בינינו את התחומים. עלי ועל קבוצת חברים הוטל לפעול בקרב חוגי האינטליגנציה. נעזרנו בחברה ותיקה מקיבוץ אחד, שהיו לה קשרים עם כמה רופאים ופרופסורים ושהייתה מוכנה לעזור לנו מתוך הומניות ומצפוניות. התקשרתי גם אל השחקנית חנה רובינא. היא הזמינה אותי לביתה. לפני לכתי אליה ניגשתי לחברה רחל. היא הביטה בי בדאגה ואמרה: „הביטי, איך את נראית! קודם־כל החליפי חולצה, סדרי את שערותייך." לבשתי חולצה לבנה משלה, עמדתי לפני המראה וסרקתי את שערותי. אך לא יכולתי לעשות מאומה עם העיגולים השחורים סביב עיני שהיו אדומות מחוסר־שינה.

חנה רובינא התייחסה אל דברי באהדה, שאלה במה תוכל לעזור והבטיחה לדבר עם ידידיה. היא פירסמה את דעתה בעתונות והפעילה אחרים. היא הייתה נהדרת. הותקפה על־ידי חוגים ריאקציוניים, אך לא נבהלה ולא נסוגה. באותה עת מחו גם קבוצת אינטלקטואלים: פרופסורים, אמנים וסופרים. ד"ר מגנס תרם רבות לפעילות זו. אחד הפעילים ביותר היה הסופר והמשורר מרדכי אבי־שאול, שפעל להקמת „אגודה להגנת זכויות האדם."

אך הימים חלפו. השביתה נמשכה ולא ראינו עדיין את סופה. החלטנו לגייס גם רופאים לפעולה סולידרית זו. רצינו שמשלחת רפואית תבקר בבתי־הכלא ותבדוק את מצבם של שובתי־הרעב. הקשיים היו גדולים. הלכתי עם ידידה אל פרופסור מסויים. הוא גר במרכז תל־אביב. מ׳ הכירה אותו אישית וחשבה להשפיע עליו. הפרופסור המכובד קיבל אותנו בחדר־עבודתו, הקשיב היטב לדברי. אך כאשר ביקשתי את עזרתו, הוא קם ממקומו בפנים סמוקות ואמר בקול חנוק: „לעזור לבולשביקים? את יודעת מה הם רוצים לעשות לנו? הבולשביקים הם האוייבים שלנו. את מבינה?"

קמתי בחפזון ממקומי ובטרם ידעתי מה אומר, פלטתי: „חבל לבזבז ולו מלה נוספת בשיחה איתך" וברחתי משם. הספקתי עוד לראות את פניו הנדהמות של הפרופסור ואת פיה הפעור של חברתי. היא רצה אחרי ונזפה בי: „מה את עושה? האם כך את חושבת להשיג תמיכה אצל המתנגדים לנו?"

ידעתי שהיא צודקת, אך עצבי לא עמדו לי נוכח שנאתו העיוורת. הבטחתי לעצמי, שלהבא אנהג באיפוק.

בעתון קראנו מודעה: ביום ה־30 למותו של המשורר הלאומי הגדול חיים נחמן ביאליק תתקיים אסיפה מטעם ההסתדרות הרפואית בארץ. הוטל עלי ללכת לשם עם יהודית * ולהעלות בפני המשתתפים את עניין שובתי־הרעב. לפני התחלת האסיפה דיברתי עם מזכיר ההסתדרות הרפואית, רופא צעיר וסימפתי. הוא הבטיח, שיאפשרו לי לומר כמה מלים בסיום האספה. ישבנו שתינו עייפות ומדוכאות והקשבנו להרצאות הארוכות. הרבו לספר בהן פרטים על מחלותיו של ביאליק, כאילו היה מקרה רפואי מעניין ולא משורר גדול. מה עוד שלא הבינותי את המונחים ואת ההגדרות. ישבתי וחיכיתי, שכל זה ייגמר ואוכל לקבל את רשות־הדיבור ולשכנעם בצורך להציל את חייהם של עשרות בני־אדם.

הנואם האחרון כבר מסיים את דבריו, ואין שום סימן לכך, שאוזמן לבמה. הבנתי שרומיתי. אמרתי ליהודית: „לא נשתוק!" היא הסכימה איתי. ואז, ברגע שאנשי הנשיאות והקהל החלו לקום, קפצתי נרגשת על כיסא, והרימותי את קולי: „רופאים נכבדים! יש עוד בעיה. אני מבקשת מכם להקשיב לי. עשרות שובתי־רעב מחכים לעזרתכם הרפואית ההומנית!" הרופאים ברובם מיהרו אל דלתות היציאה. כמה מהם הפנו מפעם לפעם את ראשיהם אלי. גם אלה נראו אדישים וגם פוחדים. אחד פלט מבין שיניו: „קומוניסטים!"

„אל תברחו!", צעקתי, „לא תברחו ממצפונכם! אתם רופאים, אתם חייבים..." אך עמדתי על כיסא באולם ריק מאדם. הרופא הצעיר ניגש אלי. כעסתי עליו: „רימית אותי!" „לא", אמר, „לא יכולתי להשיג את הסכמת יושב־הראש, אבל הוא הבטיח לי, שמחר בשעה תשע בבוקר יקבל אותך במשרדו." הרופא הצעיר דיבר בכנות, עזר לי לרדת מהכיסא והוליך אותנו מהאולם לרחוב. „בואי אלי מחר ונלך ביחד", אמר והושיט לי יד לפרידה.

למחרת בבוקר התייצבתי בחדר־עבודתו של הרופא הצעיר. „את עצבנית", העיר. „אתה מבין? כבר 17 ימים!", אמרתי. הרופא ביקש להרגיע אותי ואמר כי 17 ימים של שביתת־רעב אינם מסוכנים

---

* יהודית קלמן, גורשה בשנות ה־30 מהארץ עם בתה הקטנה לצרפת. הייתה קומוניסטית פעילה עד יומה האחרון. מתה לפני שנים מספר בפאריס.

כל־כך, כפי שנראה לי. הוא סיפר לי על שביתות־רעב של 25 ימים, 30 יום ויותר. הוא דפדף באי־אלה ספרים, כדי להוכיח לי שאין יסוד לפחדי, כי חברי עלולים למות.

הלכנו למשרד ההסתדרות הרפואית. בחדר גדול, ליד שולחן־עבודה גדול ישב איש בעל שערות שיבה וארשת־פנים חמורה. הוא שמע את סיפורי, שהכירו כבר כנראה, בחלקו מפיו של הרופא הצעיר. בשעת סיפורי לא גרע עין ממני. הוא נראה עצבני, ידיו שוטטו על השולחן והעבירו חפצים ממקום למקום. חשבתי שהכל אבוד.

„מה את רוצה ?", שאל.

עם מחמוד מוגרבי במושב מועצת השלום בברלין ב־1979

„אנחנו מבקשים, שתשלחו באופן דחוף משלחת רופאים לבדוק את מצב השובתים. ידוע לנו שיש ביניהם חולים, ושתפרסמו הודעה בעתונות. אנחנו מבקשים גם שתפנו לנציב העליון ותבקשו, שייענה לתביעות השובתים — בכך תסתיים השביתה", אמרתי. הוא שמע אותי עד הסוף ואז קם ואמר : „צאי לפרוזדור וחכי שם." קולו היה נוקשה, כאילו נתן פקודה לחייל. הרגשתי שהוא חושש ממשהו.

יצאתי לפרוזדור. חיכיתי. לבסוף יצא הרופא הצעיר. הוא החזיק בידו דף נייר. יצאנו יחד החוצה.

„מה קרה ליושב־ראש שלכם ?" שאלתי. „הוא פחד ממך. הוא

חשש, שאולי תחטפי את החותמת, או טפסים רשמיים של רופאים, שתקימי שערוריה. הוא אמר לי: ,אל תסמוך על הבולשביקים, הם טרוריסטים, הם מסוגלים לכל.״ הרופא הצעיר נראה מבודח וחייך אלי, אל „הבולשביקית-הטרוריסטית״.

„ומה ?״ — שאלתי — „מה החליט ?״

„הוא הסכים להצעתך, שתצא משלחת-רופאים לביקור בכלא. לא הסכים לפנות לנציב העליון, אך נראה, קודם-כל שתצא המשלחת, לא כן ?״

חייכתי אליו. לחצנו ידיים והודיתי לו על עזרתו. בסופו של העניין הסתפקו בהודעה מטעם איגוד הרופאים ובה ביטוי לחרדה לבריאותם של השובתים. גם זה היה דבר חשוב, אם כי לא מספיק.

להפגנות שלנו בירושלים ובתל-אביב היו הדים עצומים בארץ ובחוץ-לארץ. העובדה, שהתחלנו לפעול בגלוי והפגנו ברחוב, וכי רכשנו אהדה בקרב דעת-הקהל החלה להדאיג את השליטים הבריטיים ואת המנהיגים במוסדות הציוניים ובהסתדרות. אנשים מקרב האינטליגנציה ואישי-רוח הוזהרו שלא לעזור לפעולה שלנו, כי הקומוניסטים „ינצלו את המצב״ לטובתם. בעתונות הופיעו כמה מאמרים עויינים.

הימים חלפו, השביתה נמשכה, סבל השובתים גבר. היו שהועברו לבתי-חולים וניתן להם מזון בכוח.

בריאותו של מרדכי בילצקי עורערה עד כדי כך שהוא שוחרר מהכלא. הוא אושפז בבית-חולים ורק הודות למסירותה הרבה של אשתו, שהייתה אחות, הוא ניצל וחזר לאיתנו.

חברתנו עסיסקה רוסהייט, קטנטונת וצנומה, משקלה סיכן את חייה. שוטרים נשאו אותה על הידיים לבית המשפט. השופט נבהל למראה עיניו ושחרר אותה מייד.

החברים בכלא לא נכנעו. ממשלת המנדט נסוגה במידת-מה מעמדתה הנוקשה. אמנם, לא הובטח רשמית למלא אחרי כל תביעות השובתים, כלומר להנהיג מחדש משטר מיוחד לאסירים הפוליטיים, אך השופטים קיבלו אור ירוק — להעניק לאסירים הפוליטיים „יחס מיוחד״. זה היה הישג, אם כי לא נצחון. השובתים רצו להמשיך בשביתת-הרעב, אך המפלגה אסרה עליהם זאת, מתוך הנחה ש„היחס המיוחד״ יהיה לעובדה קיימת. וכך גם היה. „היחס

המיוחד" לאסירים הפוליטיים נשמר בבתי־כלא במשך כל שנות השלטון הבריטי.

19 יום נמשכה השביתה, עם סיומה ישבו החברים תשושים. נראינו כמו צללים של עצמנו, אך היינו מאושרים. חברינו בכלא נתגלו כגיבורים ואנו בחוץ הוכחנו, שיש בכוחנו להרחיב את השפעת המפלגה. מצאנו קשרים חדשים, ידידים חדשים.

החותנת

לא הכרתיה. עמדה בדלת הפתוחה של הצריף, שמנמונת, מגבעת לראשה. עמדתי והתבוננתי בה. היא שאלה על בנה. ואז הבינותי: לפני אמו של חברי לחיים. היא נכנסה לחדרון הקטן שלנו, נבוכה. גם אני הייתי נבוכה. סקרה אותי מכף רגל ועד ראש. בחדר הסיטה מבטה מהחלון הקטן לשולחן, מהשולחן לעבר שתי מיטות־הברזל, המכוסות בשמיכות „חלוציות". משסיימה את סקירתה, חזרה וסקרה הכל מחדש. מה חיפשה החותנת שלי? כמובן, ארון — שלא היה.

בפינה היה תלוי וילון ומאחוריו התחבאו הבגדים המעטים שלנו. בפינה השנייה עמד ארגז־תנובה קטן, גם הוא מכוסה במפה, ובו חלק מחפצינו.

גם מטבח אין. רק עוד פינה מאחורי וילון. הבחנתי באי שביעות־רצון על פניה. בכל מה שנוגע בי, אני מרוצה. הכל נקי, מסודר, הכלים נקיים. איזה מזל, שהספקתי את הכל לפני בואה הבלתי־צפוי.

„בבקשה, שבי", מציעה אני בקול אדיב.

היא יושבת על יד השולחן הקטן, מסירה את המגבעת הלבנה ושואלת:

„את עובדת?"

„כן."

„איפה?"

„במשק־בית."

היא מרימה גבה: „במשק־בית? בשביל זה צריך לסיים גימנסיה?!"

„מוטב כך, מאשר להיות מחוסרת עבודה", משיבה אני ומוסיפה: „אין זה מזיק, אם עוזרת־הבית היא קצת אינטליגנטית."

היא שותקת. „מתי יבוא בני?", שואלת.

הסקתי מכך, כי השיחה אתי הסתיימה כבר, ואין לה עוד עניין

בי. חותנת כמו חותנת, חושבת אני, כאילו היה לי נסיון רב בחותנות.

היא יושבת באי־נוחות. מציצה תכופות בשעון. מחכה לו, לבנה.

לפתע שולפת היא ממחטה מארנקה. מנגבת עיניים דומעות, מושיטה יד אל המגבעת.

„אולי תשתי כוס תה?" מיהרתי להרגיעה.

„אינני יודעת, למה זה צריך לקרות דווקא לי", אמרה בייאוש, כאילו דיברה בינה לבינה. „האם כך נגזר גורלי, שכל ילדי יהיו לקומוניסטים? האם לא די בכך, שארבעה מילדי הלכו עם הקומוניסטים, ומאז לא ראיתי אותם עוד? ועכשיו גם הבן היחיד שנשאר לי..." היא בוכה. אני עומדת נבוכה, אינני יודעת מה לעשות. שותקת. „וכל זה בגללך", התפרצה.

ידעתי את סיפור־החיים העצוב שלה. זרח סיפר לי אותו. בעלה, בן למשפחת אופה, היה סוחר־קמח נודד, נעדר לעתים קרובות מהבית. בימי מלחמת־העולם הראשונה לא חזר הביתה שנה תמימה, כי הגבולות היו סגורים. בבית שררה מצוקה גדולה. על האם היה לשאת לבדה בעול הפרנסה וחינוך הילדים, כמעט ללא אמצעים. העזרה היחידה שבאה, באה מהסב, בעל המאפייה. קראו לו בכל העיר „דוד בייגעלע".

היא סיימה גימנסיה, הייתה אשה אינטליגנטית — בזמנים ההם נשים מעטות בלבד שלטו היטב כמוה ברוסית, בגרמנית וכמובן באידיש. היא התמודדה באומץ עם המעמסה ועם המצוקה. הבת היחידה, אהובת־נפשה, נערה יפהפיה, שסיימה גימנסיה ולמדה מוסיקה, נתנה שיעורי־נגינה בפסנתר. גם ארבעת הבנים למדו בגימנסיה. יוסף, הבן השני, היה מזכיר הנוער הקומוניסטי בגרודנו. גם הבת, ליובה, הייתה קשורה בקומוניסטים. לא אחת הביאו הביתה כרוזים בלת־חוקיים והאם הייתה עוזרת להחביאם מחשש חיפוש משטרתי אפשרי. בחדרה הקטן של ליובה נפגשו חברי תא של הנוער הקומוניסטי, והיא, האם, הייתה עומדת על המשמר.

ובינתיים הלך והחריף העוני. כך שלזרח הילד לא היו נעליים והוא התהלך בקיץ יחף.

סיפר לי זרח: „בשבת יצאו כולם לטיול ברחוב הראשי של העיר. לא רציתי ללכת, כי לא היו לי נעליים והתביישתי לרוץ יחף.

אך ליובה לקחה אותי ביד, הלכה אתי ברחוב בראש מורם ואמרה: „אין מה להתבייש בעוני. צריכים להיאבק שלא יהיה עוני..."

באה שנת 1918. לגרודנו, העיר היפה על שפת נהר־הניימן, נכנס הצבא האדום. הבת ושלושת הבנים התגייסו לעזרת הצבא האדום. אך הבולשביקים נאלצו לסגת, והעיר עמדה להיכבש בידי הפולנים. באותו לילה ניהלו ארבעת הבנים שיחה נוקבת עם אמם. זרח היה אז בן תשע והשיחה הגורלית נחרתה עמוק בזכרונו.

„אמא, הרשי לנו ללכת עם הצבא האדום. יבואו הפולנים ויתנקמו בנו." האם הביטה נדהמת בבתה ליובה בת ה־20, בבנה גרשון בן ה־23 וביוסף בן ה־19 ובישראל (איזה), שזה עתה מלאו לו 17 שנה.

„אנחנו הולכים לארץ, בה התחוללה המהפכה הגדולה, בה בונים עולם חדש. את הלימודים נסיים שם. נהיה אנשים ישרים. הרי חינכת אותנו ברוח זו, אמא!" התחננו.

„ומה יהיה עלי? על אבא?", שואלת האם הבוכה.

„המלחמה תיגמר, תבואו אלינו לברית־המועצות", אמרה הבת.

היא הסכימה. עזרה להם באריזה. אורזת, בוכה ואורזת. והם הלכו, כל ארבעתם באותו לילה חשוך, יחד עם הצבא האדום הנסוג. ליובה הבטיחה לדאוג לאחיה, הצעיר שבחבורה. הם נשבעו להיות יחדיו. נשבעו, שיתראו בקרוב...

המלחמה נגמרה. עברו שנים. מן המכתבים המעטים שהגיעו, ידעו ההורים שבניהם למדו, עבדו, התחתנו. אך המכתבים הלכו והתמעטו.

בבית גדל רק בן־הזקונים, זרח. הוא למד והצטרף ל„השומר הצעיר", נעשה מדריך ועלה ארצה ב־1928. כעבור כמה שנים החליטו גם ההורים לעזוב את פולין וללכת בעקבות הבן הצעיר, לארץ. השנים חלפו. לא הייתה עוד תקווה להתראות עם הבת ועם הבנים. האם הזדקנה, סבלה ושוב לא דמתה לאותה אשה אמיצה של פעם. היא החלה לחפש את האשמים בטראגדיה שלה ותלתה את הקולר בקומוניסטים.

והנה, גם הבן האחרון היה לקומוניסט. נסע לארץ כציוני וכאן נעשה קומוניסט. הפעם מצאה האם, שאני אשמה בכך.

היא ישבה מולי בחדרי ובכתה. אני ניסיתי להבין אותה, ובלבי סלחתי לה. היא נרגעה, הביטה בשעון, חבשה את המגבעת ואמרה: „מאוחר, תגידי לבני, שיבקר אצלנו." על סף הדלת הוסיפה: „בואי

גם את.״ ולפני שסגרה את הדלת אמרה עוד: „וארון־בגדים אתם בכל זאת צריכים לקנות.״

ורצה הגורל, שאני הייתי זו שקישרתי בין ההורים לבנים. בסוף 1949 יצאתי למוסקבה להשתתף במועצה של הפדרציה הבינלאומית של הנשים הדמוקרטיות. איזו התרגשות הייתה לקראת יציאתי זו. האם כתבה מכתבים שספגו הרבה מדמעותיה והפקידה בידי מתנות רבות.

בברית־המועצות נודע לי על גורל בניה. לא כולם נותרו בחיים. הבן הצעיר, איזה (ישראליק) נפל בהתקפה הראשונה של הגייסות הנאציים על גבולות ברית־המועצות. הוא היה קצין בצבא האדום ונהרג ב־22 ביוני 1941 בגבול ביילורוסיה. השאיר אחריו אשה עם תינוקת, שלא זכה לראותה.

הבן הבכור, גרשון, נספה במערבולת המאורעות הטרגיים בברית־המועצות בתקופת פולחן־האישיות של סטאלין. עם כניסת הגרמנים למינסק בימי מלחמת־העולם השנייה הוכנסה משפחתו יחד עם האחרים לגיטו היהודי. האם ובתה הפעוטה הושמדו שם. שלושת הבנים ברחו מהגיטו וניצלו.

הבן השני, יוסף, היה חבר במפלגה הקומוניסטית הסובייטית, למד הנדסה של ייצור לחם. התיישב עם משפחתו בקייב. בזמן המלחמה הועבר המפעל על עובדיו לעורף. מתפקידו כמהנדס היה לתת מה שיותר לחם לחזית. הוא עשה זאת בנאמנות. גם הוא הקים משפחה. הוא מת ממחלה ב־1980.

ואחרונה־אחרונה ליובה. קומוניסטית ותיקה משנות ה־20. כאשר באתי למוסקבה ב־1949 הייתה ליובה חולה, שכבה בבית־חולים ולפגישה עמי בא בעלה וולודיה. נמוך קומה, שמנמן, חזהו מכוסה באותות־הצטיינות צבאיים רבים. היוכו לבבי ועיניו חכמות וטובות. בכלל, כל בני המשפחה היו כאנשים סובייטיים רבים — ממעטים בסיפורים על עצמם. אין זו צניעות מעושה, אלא צניעות טבעית. במיוחד ניכר הדבר בקרב הדור הוותיק של הבולשביקים. במשך שנים כל אימת שביקרנו יחד עם זרח בברה״מ התארחנו בביתם. הכרנו אותם ואהבנו אותם.

וולודיה נולד בכפר ביילורוסי קטן במשפחה ענייה מאוד. אחרי המהפכה הסוציאליסטית סיים אוניברסיטת־פועלים בעיר מינסק. קיבל תואר של מוסמך במדעי הכלכלה, והרצה על תורת הכלכלה באוניברסיטאות. הוא היה מעורה בחיים המדיניים. בצעירותו כיהן

כמזכיר הקומסומול במוסקבה, אחר־כך היה פעיל מאוד במפלגה. בזמן המלחמה האנטיפאשיסטית הגדולה שימש פוליטרוק (מדריך מדיני) בגדוד. הוא שירת בלנינגרד, הצטיין בגבורתו. תמונתו כמגן לנינגרד מצויה באחד המוזיאונים. אחרי המלחמה נמנה עם ראשי הארגון של יוצאי ביילורוסיה במוסקבה, היה חבר במשלחת מטעם ארגון זה לחגיגות 60 שנה לייסוד הרפובליקה הביילורוסית.

וולודיה מת במוסקבה מהתקף לב ב־1983. ביקרתי במקום קבורתו. לראשונה ראיתי קרמטוריום: עיר שלמה של קירות גבוהים ונמוכים יותר. בתוך הקירות תאים־תאים, בהם הוטמן אפרם של האנשים. תצלומים צבעוניים של האנשים המצויירים על קרמיקה מכסים את התאים. על יד כל תא צנצנת לפרחים. הנחתי פרחים בצנצנת של וולודיה. הבטתי בפניו ונפרדתי ממנו...

וליובה? מותו הפתאומי של וולודיה, האדם שאהבה כל־כך, לא שבר אותה. ראיתיה בקיץ 1984. באתי לנחמה על מותו של וולודיה, ובלבי בשורת איוב נוספת: על אחיה הצעיר זרח, היחיד שנשאר בחיים, שגם הוא כבר איננו. אך לא סיפרתי לה על מותו. לא יכולתי להמיט עליה עוד מנת סבל נוראה כזו. שתחיה את חייה במחשבה שיש לה אי־שם רחוק האח „הקטן" האהוב עליה... חשבתי ובלעתי דמעה...

נקלטתי במשפחה נהדרת זו.

אמי אמרה פעם: „בתי נולדה (הכוונה אלי) עם כפית זהב בפה. לכן נפל בחלקה בעל כמו זרח."

...נפגשנו לגמרי במקרה.

„זוהי, הקטנה הזו?" שאל והביט בי בתמהון. הוא היה בחברתם של צעיר וצעירה. ישבתי על ספסל בקן „השומר הצעיר" בווארשה, לבושה בסוודר לבן עבה, ושני נערים החזיקו ברגלי והצמידו לנעלי מחלקיים. הבטתי בו, במבט מלא עלבון.

השלושה הציגו את עצמם לפני — הגיעו מגרודנו, לאחר שנודע, שבגדוד צעירים שאני מדריכתו מכניסים שיטה חינוכית חדשה: הדרכה עצמית של השכבה הצעירה. הם באו לראות וללמוד. הייתי אז בת 17 וחניכי היו בני 15—16 שנים. כיוון שרוב חניכי היו כבר גבוהים ממני — הקטנה — העמדתי את הנמוכים בשורות הראשונות בשעת הצעדות שלנו. השלישיה מגרודנו באה לווארשה בדיוק ערב יציאתנו למחנה־חורף להרי הקרפטים, לזאקופנה. הם הצטרפו אלינו.

היום הראשון בהרים עבר בהתארגנות מאומצת. רק בערב, כאשר החניכים כבר ישנו, יצאתי לנשום אוויר. ההרים היו נתונים בלובן עמוק ובדממה מופלאה. הירח הביט בכל במבט מסתורי. עליתי למעלה להר והתגלגלתי למטה ככדור שלג. זה היה נהדר. אך התוצאות היו עצובות: הצטננתי ואבד לי הקול. כיצד אדריך את קבוצתי בלי קול? מיניתי בחור בעל קול חזק כסגני: לחשתי באוזנו או כתבתי לו על פתק את דברי. הייתי עצבנית ומתוחה. ואם לא די בצרות אלו, הרי הייתה לי צרה נוספת: הקבוצה מגרודנו. הם היו מיוחדים במינם: שרו יפה בשלושה קולות, שלושתם מוסיקליים להפליא, היוו אטרקציה מיוחדת והפריעו בכך לתוכנית העבודה. החניכים הצטופפו כל הזמן סביבם. אך אני שכה אוהבת שירה יפה, הייתי הפעם מלאת זעם.

כך הכרתי את זרח, ידידי לחיים, וכך כעסתי עליו בפעם הראשונה... אך עם תום המחנה, חזרו „הזמרים" לגרודנו, זרח עם קול הבאס נעלם מחיי כלא היה. סתם אפיזודה.

...ואז, ביום בואי ארצה, בתחנת הרכבת של בנימינה, ראיתיו רץ לאורך הרכבת. בא לקבל את פנינו.

זרח היה כבר בארץ שנתיים. לא הלך הישר לקיבוץ. הוא החליט, שעליו להוכיח ראשית-כל לעצמו, שהוא מסוגל להיות פועל ולהתפרנס באורח עצמאי. הוא נסע לכרכור, שם התגוררו קרוביו. יחד איתם החל לעבוד בפרדסים. עשה את כל העבודות הקשות שם, לרבות סבלות. אחר-כך עבד בבניין — עבודה קשה לא פחות. כאשר „עמד במבחני העבודה כפועל", הצטרף זמנית לקיבוץ משמר-העמק, שם חיכה לבוא חבריו מגרודנו. כאשר הגיעו אלה, עבר לקיבוץ שהקימונו. היה בין ראשי מארגניו ופעיליו המשקיים. ונוסף על כך היה „מלך הריקודים" — הוא ידע מאין כמוהו להעיף באוויר את הבנות, בנות-זוגו לריקודי העם הסוערים שלנו אז. אין פלא, שהיה פופולרי מאוד בקרב הבנות. וגם לבו היה פתוח לקראתן. אגב, לימים, הפכנו שנינו — עוד לפני אהבתנו הגדולה — לזוג מוביל ב„פולקה" וב„קרקוביאק". ונוסף על כך היה זרח גם המוסיקאי שלנו. הוא נסע לתל-אביב ללמוד ניהול מקהלות — בהדרכתו של מנשה רבינא. חזר והקים מקהלה. גם אני שרתי בה, בין האלטים. הוא ערך לנו ערבי מוסיקה קלאסית. שמענו תקליטים בפטיפון והוא סיפר לנו על יצירות ועל יוצריהן.

...אולי אז, באותו ערב, בו השמיע לנו מעל תקליט את

„סונטת הירח" של בטהובן בליווי הסבר — ניצתה בלבי האהבה ? אני רואה אל־מול־עיני את פניו, מרוכז בעת הנגינה...

...ואולי באותו יום, בו בא אלי כאל חברת ועדת הבריאות בקיבוץ. בשעת סיפורו חשתי לפתע שבעיותיו חשובות לי.

מי יודע, מתי ואיך ומדוע, פורצת האהבה ?...

עזבנו את הקיבוץ ביחד. הוא עבד בבתי־חרושת ובבניין. פעלנו בסערות המחתרת. אני בשורות המפלגה, הוא בשורות „ר.ג.או" * — כפי שכינינו את האיגודים המקצועיים הקומוניסטיים. בתקופה שלאחר מכן כיהן 25 שנה כמנהל חברת לפ"ק.** חיינו הפכו לשותפות עמוקה.

שותפות זו החזיקה מעמד בכל סערות חיינו הפרטיים והחברתיים־הפוליטיים כאחד. זה לא היה קל ולא פשוט, אך עמדנו בזה. גידלנו בנים ונכדים, כאשר בלבנו התקווה שיזכו להגשמת חלומנו־אנו.

שנת 1936

ריח אבק־השריפה הורגש באוויר. התנבאו להתפוצצות. אך מתי ? איך ?

זה קרה ב־19 באפריל 1936. הפגנה המונית של ערבים התארגנה באותו בוקר ביפו. הידיעה עברה כמו סערת טייפון בארץ כולה. ביפו נתפשו היהודים לבהלה. סגרו את עסקיהם וברחו לתל־אביב. מייד פשטו שמועות על עוברי־דרך יהודיים שהותקפו בידי ערבים.

השמועות הנ"ל עוררו את חרדתנו לגורלו של חברנו מרדכי אירגו, שעבד באותו יום בדפוס הבלתי־חוקי של המפלגה ביפו. רצינו כמובן לרוץ מייד לראות מה אתו, אך נמלכנו בדעתנו והחלטנו להורות לחבר ערבי שגר במבואות יפו לגשת למקום. לאחר־מכן סיפר לנו אירגו, כי מייד עם הידיעה על הפגנה, בא אליו לדפוס שכן ערבי, והסתיר אותו בעליית־הגג של ביתו. הוא נמצא שם יומיים. האיש האכיל אותו ודאג לו. לאחר יומיים הוציא אותו מהמחבוא.

הבריטים הפעילו מייד כוח נגד המפגינים הערביים. המפגינים פוזרו באכזריות, היו ביניהם פצועים קשה רבים. כמה מחברינו

---

* „איגודים מקצועיים אדומים", שהוקמו ליד המפלגות הקומוניסטיות בעולם.

** חברה ישראלית ליבוא ספרים מברה"מ ומארצות סוציאליסטיות אחרות.

שהסתננו ליפו, ראו במו־עיניהם את הפצועים הקשים המובאים לבית־הסוהר ביפו. הידיעה על פיזור בכוח של ההפגנה פשטה מייד בכל הארץ. התגובה לכך הייתה מהירה והמונית.

הפועלים ביפו עזבו את מקומות העבודה, החנוונים סגרו את עסקיהם. בתי־הספר נסגרו. הוועד העליון הערבי הכריז על שביתה כללית ועל הפסקת כל קשר עם השלטון הבריטי. הייתה זו מחאה פוליטית אשר התפשטה במשך הזמן על כל הארץ והפכה למרי־אזרחי במלוא מובן המלה.

המוסדות הלאומיים הערביים העלו תביעה של חיסול המנדט הבריטי והענקת עצמאות לפלשתינה. הם תבעו בחירות דמוקרטיות לפרלמנט תוך מתן זכות ההצבעה לכל האזרחים והקמת ממשלה נבחרת על־ידי העם.

הייתה זו למעשה חזרה על התביעות שהעלתה התנועה הלאומית הערבית בשנים הקודמות. אך הפעם, ב־1936, גברה מאוד תמיכת ההמונים מכל שכבות העם בתביעות אלו. הפעם שבתה כל האוכלוסייה הערבית בארץ. לא היו הפרות שביתה. החיים שותקו בערים ובכפרים עד לנידח שבהם.

במפלגה הוכרז על מצב מיוחד. החברים נקראו לפעילות ולעירנות מוגברת. הייתי אז חברה במזכירות המפלגה בתל־אביב. חברי המזכירות התכנסו למחרת פרוץ המאורעות בחורשה מחוץ לעיר. חיכינו לכרוז של הוועד המרכזי, אשר יציג את עמדת המפלגה, החלפנו דעות ומחשבות.

התמונה שראינו הייתה כזו:

המרי פרץ על אותו הרקע המדיני, הכלכלי והחברתי, שהביא כבר ב־1933/34 את ההפגנות הסוערות. מאז לא נשתנה דבר, הפועלים והפלחים המשיכו לסבול מאבטלה, מנישול ומהדיכוי של השלטון הבריטי הזר. הובהר שוב שלא ניתן לפתור בעיות על־ידי דיכוי המונים, וכי התמרמרות העם תצמיח שוב הפגנות והתקוממות.

לכאורה, חל בארץ שיפור המצב הכלכלי. כך לפחות תיארו את המצב השלטונות הבריטיים בדו״ח שלהם למטרופולין. ואכן חל שיפור במצבם הכלכלי של התושבים היהודיים. הדבר נבע מזרימת ההון שבא מגרמניה יחד עם היהודים לאחר עלייתו של היטלר לשלטון. אמנם, ממדים של הגירה זו לא היו גדולים, ורובם של יהודי גרמניה שנטשו את ארצם פנו לצרפת, לארצות־הברית ולארצות אחרות, אך ההון שהגיע לארץ הושקע בהקמת מפעלים תעשייתיים,

הקטין את האבטלה ושיפר את המצב הכלכלי. בעקבות זאת גברה גם רכישת קרקעות על־ידי המוסדות הציוניים ובעלי־הון יהודיים.

אך הפרוספריטי המסויים שבמשך הזמן חלף בקרב הישוב היהודי לא השפיע כלל על המצב בקרב המוני העם הערבי. המפעלים של היהודים נשארו סגורים בפני הפועלים הערביים, ומכירות הקרקעות הוסיפו על מספר הפלחים המנושלים מהקרקע. במצב זה גברה עוד יותר ההתמרמרות של ההמונים הערביים וגברו הלכי רוח אנטיבריטיים ואנטיציוניים.

הישוב היהודי התעלם מכל הבעיות הנ״ל. מנהיגי ההסתדרות דאגו לכך שהפועלים היהודיים יתמכו במדיניותם של „כיבוש העבודה״, גירשו פועלים ערביים מהעבודה ויצרו תהום איבה בין הפועל היהודי והפועל הערבי.

חברינו נקלעו מתחילת המאורעות במצב קשה מאוד. כיצד להסביר לפועלים היהודיים, כי קורבנות השווא הנופלים מקרב היהודים הם תוצאה של המדיניות של הבריטים ועוזריהם מקרב המוסדות הציוניים ומקרב חוגי הריאקציה הערבית ? כיצד לגייס את הפועלים היהודיים לשיתוף פעולה עם הפועלים הערביים למען האינטרס המשותף שלהם, ונגד האוייבים האמיתיים המשותפים שלהם ?

חבר אחד שבבוקר הלך למקום עבודתו נתקבל בצעקות חבריו לעבודה: „ידידיך הערבים עשו פוגרום ביפו!״ הוא סיפר, שהסתייג במלוא חומרה ממעשי ההתקפה על יהודים, אך ניסה להסביר שההפגנות מכוונות נגד הבריטים ונגד הציונות המנהלת מדיניות של נישול הערבים מאדמתם וגירושם מהעבודה.

חבר שני, שגם הוא נתקל בזעם במקום עבודתו, ניסה להסביר את הנזק שבפעולות „כיבוש־העבודה״, לעניין הפועלי היהודי והערבי. אך לא רצו להקשיב לו. עד ששני פועלים שמו־קץ לוויכוח ואמרו, כי בכל אשמים הבריטים, ולו רצו, לא היה נפגע אף יהודי ביפו, אך הבריטים היו מרוצים כאשר הערבים מכים יהודים והיהודים מכים ערבים. העיקר היה שהם, הבריטים, יישארו שלמים.

צריך היה לראות את ההתפתחות הזאת לא בניתוק מהנעשה בארצות השכנות. הייתה כאן השפעה של הצלחת המרד האנטיבריטי בעירק ב־1935 והמאבקים המהפכניים לשחרור סוריה ולבנון משלטון

הקולוניאליזם הצרפתי ומאבקים של תנועת השחרור נגד השליטים הקולוניאליים בארצות אחרות.

קיבלנו להפצה את הכרוז המרכזי של המפלגה. כל החברים והאוהדים נקראו לפעילות מוגברת ולעירנות מירבית. באותו לילה יצאו עשרות חברי המפלגה וחברי הנוער להפיץ את הכרוז ולכתוב סיסמאות על קירות הבתים. כיסינו את העיר בכרוזים. הייתה בכרוז אזהרה מפני פרובוקציות של הבריטים להפנות את זעם ההמונים הערביים לשפיכות דמים בין יהודים וערבים, וקריאה למאבק משותף של פועלים ערביים ויהודיים נגד השלטון הזר, נגד הניצול והנישול הציוני.

פעלנו עד לשעות הקטנות של הלילה. הוזהרנו מפני מאסרים. אך להפתעתנו עברה הפעולה ללא כל מאסר. נראה שהבולשת לא ניחשה מה אנו עומדים לעשות באותו הלילה.

השכם בבוקר יצאנו, כמה חברים, להתבונן במעשה ידינו. מאות פועלים שיצאו לעבודה מצאו את הכרוז וקראו את הסיסמאות מעל הקירות. נהנינו. המשטרה נהנתה פחות. ככה למרות את העיר מתחת לאפה? שערוריה! היא החליטה לנקום בנו.

וכאן מתחיל הסיפור על מאסרי החברים ומאסרי־אני.

הגלידה עלתה ביוקר

באותם הימים טיפלתי בילד קטן של משפחה שגרה ברחוב בוגרשוב. יומיום טיילתי איתו בגן־מאיר וברחוב המלך ג׳ורג׳.

למחרת ההפצה יצאתי איתו כרגיל לטיול, אך הפעם הלכתי ברחובות צדדיים, כדי לא להיתקל בבלשים. משהגעתי סוף־סוף לגן, נשמתי לרווחה. כאן לא יחפשו, חשבתי. אבל הילד רצה גלידה. אני מנסה להתחמק, אני מעדיפה שלא לצאת לרחוב המלך ג׳ורג׳. אך הוא בשלו: „גלידה! גלידה!" אינני יכולה לאכזב אותו, אני קמה והולכת אל הקיוסק. אך הספקתי לשלם, כשמכונית בולמת על ידי בחריקה.

„הופמן!" קוראים לי בשמי מבעד לחלון המכונית, „בואי, הנה!"

אילולא הילד, יכולתי לנסות לברוח. אני אוחזת בידו הקטנה ועומדת. הילד מבוהל. מה עלי לעשות? אני מעמידה פנים רגועות — אם־כי אני רותחת על חוסר־הזהירות שלי — למען

הילד, שיירגע. שני הבלשים מוכרים לי: דודיק והולצר. הם יוצאים מהמכונית ומזמינים אותי: „היכנסי למכונית!"

„אני צריכה להחזיר את הילד הביתה!"

„זה הילד שלך?", שואל דודיק.

„מה פתאום? לכזו יש ילד?!" אומר הולצר בלעג. אילו יכולתי לירוק לו הישר לתוך הפרצוף...

הם מתייעצים ביניהם. „נביא אותך עם הילד לביתו. היכנסו!"

אנו עולים במדרגות. מצלצלים בדלת. הגברת פותחת. היא מבוהלת: „מה קרה? מה עם הילד," „הירגעי, הכל בסדר", עונה במקומי הולצר. „אנחנו אוסרים אותה", ומצביע עלי.

„אוסרים אותה? למה? מה היא לקחה?" שואלת הגברת בבהלה.

„לא לקחה כלום, היא קומוניסטית."

„קומוניסטית?! אלוהים! בחורה כל־כך טובה."

השוטרים אוחזים בי ואנו יורדים במדרגות. אנו נוסעים. כעת אני יכולה להתרכז. יש לי כמה פתקים. הם אינם חשובים, אבל אינני רוצה שיפלו בידיהם. אני שולה אותם בזהירות, קורעת לקרעים קטנים ומשליכה אותם בזהירות מירבית דרך החלון הפתוח. השניים לא הבחינו במעשי. הם עסוקים: בוחנים בעצבנות את הרחובות — ציד קומוניסטים.

„רק היום התחלנו וכבר אסרנו כמה עשרות", מתפאר אחד מהם. „אתמול הפצתם כרוזים, מה? נלמד אתכם לקח!"

במשטרת יפו כבר מכונסים עשרות חברים עצורים. כל אחד מספר כיצד נאסר. כולנו מודאגים לגורל המשפחות, הידידים, למפלגה. מגיעים עצורות ועצורים נוספים. מובילים אותנו לבית־המעצר ביפו. נשב פה רק כמה ימים. משפט לא יהיה — אנו אסירים מינהליים. אין צורך במשפט. הנציב העליון מוסמך לחתום והמשטרה מבצעת.

כמה זמן יושבים בכלא על־פי צו מינהלי? ללא הגבלה. אפשר לשבת שבוע ואפשר גם שנים. הכל לפי רצונה של השררה המנדטורית־הבריטית.

אנו יושבים ומחכים. השעות חולפות. אני נקראת לחקירה. „איפה את גרה?"; „אם לא תתני כתובת, נשבור לך את העצמות!"

אבל הם לא יקבלו את הכתובת, לא ממני ולא מאף חבר אחר. כי הרי בדירה יכול להיות חבר, קרוב־משפחה, כרוז כלשהו או כתובת. בקיצור: אין למסור כתובת. שיכו! היינו מוכנים לכך.

את הבנות לא נהגו להכות. רק במקרים מיוחדים כמו, למשל, בזה של ריבה. ריבה פעלה במנגנון המחתרתי. היה זה שטח סודי במיוחד: הדפוס המחתרתי והקשר עם הנהגת המפלגה. חברים אלה נחקרו באופן קשה ועונו. את ריבה הפשיטו עירומה, תלו אותה בידיה, ואיימו עליה שיאנסו אותה. שרפו את כפות רגליה. ריבה עמדה באומץ רב בכל אלה ולא מסרה שום דבר. העניין הובא לפני הפרלמנט הבריטי — עשה זאת ו' גאלאכר, הציר הקומוניסטי, ועינויי הבנות הופסקו. אבל פעלה במלואה מכונת העינויים והטרור נגד הגברים. רק בנס לא מת אז אף אחד בעינויים אלה.

את החברים העבירו לבתי־כלא בירושלים, ברמלה ובעכו, כשהם חבולים בכל חלקי גופם. מפקח בית־הסוהר ברמלה סירב לקבל אסיר אחד אחרי „הטיפול" בו. הוא חשש, פן ימות האסיר בכלא והאחריות תיפול עליו.

החברות בכלא העלימו ממני משך זמן־מה את הידיעה שגם חברי זרח נעצר והוכה קשות, שברו לו את המשקפיים ורק בנס לא נפגעו עיניו.

ישבתי בתא המאסר וראיתי בעיני רוחי את חברי חוזר הביתה ומחכה לי עד השעות הקטנות של הלילה... קופץ ורץ לחפשני ולשאול עלי. עד אשר יוודע לו... ואחותי שעמדה לבוא מהקיבוץ לביקור? ואם תיוודע כתובתי למשטרה ויאסרו גם אותה? היא אחותי, אבל היא איננה קומוניסטית. אינני רוצה שתסבול בגללי. ומה יהיה על הפצת הכרוזים ועל הפעילות, לאחר שנאסרו חברים כה רבים? ומי נשאר בחוץ? ואיך אפשר להזהיר אותם? והרי דווקא עכשיו אנו זקוקים לחברים. ומה יהיה על שכרי עד יום מעצרי? והרי צריך לשלם את שכר החדר... ומה עם הכביסה שהשארתי באמבטיה?

למחרת מעמיסים אותנו על מכוניות־משטרה גדולות, נעולות, שאשנביהן מסורגים. מסיעים אותנו לכלא־הנשים בבית־לחם.

נאסרנו, כאמור, בימים הראשונים של ההפגנות ב־1936. מעתה יכולנו לעקוב אחרי המתרחש בארץ רק מתוך חומות הכלא. השלטון הבריטי ניסה להוציא מהשורות את הפעילים ביותר, את העקביים והמסורים ביותר במאבק לעתיד שני עמינו בארץ הזאת, את הקומוניסטים.

ציפינו בקוצר־רוח לכל ידיעה מבחוץ. ידיעות מעטות בלבד הסתננו אלינו בשעת הביקורים המעטים של חברינו. הם יכלו לספר לנו במשפטים זהירים על הנעשה, כיוון ששוטר נכח תמיד בפגישות הקצרות הללו. אך ידענו שהשביתה הגדולה והמרד נמשכים. כעבור כמה ימים הגיעה אלינו אסירה נוספת, יהודית קלמן מתל־אביב. חברה ותיקה. היא הצליחה להגניב אלינו עתון וסיפרה שהבריטים מוסיפים להפעיל כוח נגד כל ההפגנות והפעולות, שיש הרוגים ופצועים, אך השביתה הכללית נמשכת. ואחרי־כן עבר זמן רב בלי ידיעה כלשהי...

להיות קומוניסט בכלא

מאחורי הסורגים

בכלא הנשים בבית־לחם כלואות עשרות חברות. יש ביניהן ותיקות במפלגה וחדשות, מבוגרות וצעירות. מצויות כאן חברות שהיו כבר לדיירות־קבע בכלא זה ויש „ירוקות", הטועמות לראשונה את טעם הסורגים.

הימים הראשונים הם הקשים ביותר — גופך בכלא, שעה שהנשמה והמחשבה בחוץ; בבית, במשפחה, במפלגה. אין תופסים עדיין, שמעתה הכל יהיה שונה... מתחשק לצאת, לרוץ, לראות, לעזור... אך לפניך דלת־מתכת כבדה, בה קבוע אשנב מסורג, ומאחוריה שוטרים חמושים.

בית־הכלא בבית־לחם הוא אחד מני רבים, הפזורים על פני האימפריה האדירה של הוד מלכותו.

אומרים, שבית־כלא הוא בית־ספר למהפכנים. מוטב, אמנם, שלא להגיע אליו, אך אם נכלאת כבר, עשוי בית־ספר זה להחזק עוד יותר את החזקים ולחשל את החלשים.

לכלא חוקים משלו, לכלא חובות וזכויות משלו.

אנו ממשיכים בחיינו הפוליטיים־הרעיוניים, ממשיכים במאבקינו, אבל בתנאים שונים לחלוטין. תכונותיו של קומוניסט בחוץ לא תמיד מספיקות כאן. בכלא הוא נבחן לא רק בעמדותיו הפוליטיות, האינטלקטואליות ובנאמנותו לרעיונות המהפכניים. כאן, בקולקטיב־חברים סגור נבחן אופיו של כל אחד, נבחנות תכונותיו ונטיותיו. כל היפה והטוב בך וכל החלש והמכוער בך משתקפים כאן בבירור, כמו בראי. ועליך להתמודד, לגבור ולחנך את עצמך. איש אינו בוחר לו כאן את חבריו באופן חופשי ולפי טעמו. אנשים שונים, זרים תמול־שלשום, חייבים לחיות עתה יחד, בהרמוניה מירבית, תוך הבנה הדדית וסבלנות. עלינו לפתח את התכונות הטובות ולהשתדל לצמצם את הגילויים השליליים. כל אחת לחוד וכולנו יחד. ואת כל אלה יש לעשות בהסגר, בדוחק, בחוסר־כל, באווירה של איומים ושל טרור.

אבל אנחנו קומוניסטים. מטרתנו היא חברה אנושית יפה ואדם יפה. ואכן, אנו לומדים, כאן, בכלא עזרה הדדית, משמעת קולקטיבית וידידות־אמת. ועוד לומדים, שכל אחד יכול להיות גיבור, אם רק ירצה. וגם צניעות לומדים כאן.

לא תהיה זו אמת, אם אומר, שכל אחת מאיתנו הייתה

קומוניסטית מושלמת. אבל כל אחת מאיתנו למדה לפתח בקרבה את מירב הסגולות הנפשיות והאינטלקטואליות, כדי לעמוד במבחן.

אם תשאלו אסיר פוליטי, מהו הדבר הקשה ביותר בכלא, יאמר: העדר הפרטיות. וכי איזו פרטיות אפשרית בחדר, בו מצטופפות 20 נשים ביחד? ובכל זאת, יצרנו לנו „פינות משלנו", שם אפשר היה להינתק מהסביבה, לחשוב בסתר, ואפילו לבכות קצת ולחלום על היום בו תצאי ותהיי חופשית.

אך לשם כך נחוץ לא רק רצון טוב, אלא גם ארגון טוב של סדר־היום, עליו יש להקפיד היטב.

כולנו מבינות שהמשמעת היא דבר הכרחי. ואנחנו יוצרות בעצמנו סדרים. הקולקטיב דואג לארגון הזמן. כל שעה מאורגנת: שעות עבודה, שעות לימודים וגם זמן חופשי; שעות של שקט. לכן, אם יתחשק לאי־מי מאיתנו לשיר או לרקוד ב„שעת השקט" — היא תיתקל בעיניים המאשימות של שאר הבנות ותירגע... רק אם כל 20—30 הבנות כקולקטיב יכבדו את חופש־הפרט, יכבד גם הפרט את כללי הקולקטיב ולהיפך. כבוד הדדי תוך תלות הדדית — כורח הוא בכלא. קשה להתרגל לכך, אך מתרגלים — מי בקלות ומי בקושי.

אני מחפשת את „הפינה שלי". אני מוצאת אותה בלילה לפני השינה. משורר פולני אחד כתב: „יש לי שני ידידים: הקיר שליד מיטתי והשני רגיש יותר, הוא הכר שלי..." אפשר לבכות לתוכו.

הלילה יורד. אנו שוכבות על המזרונים הפרושים על הרצפה. כיבוי האורות כאן הוא בשעה 10 — זו חובה. שקט. יש הנרדמות מייד. יש המחניקות בכי חרישי. יש המדברות מתוך שינה. יש המתעוררות מתוך חלום־בלהות... אני מכסה את פני בסדין ומשתדלת לחשוב שאינני כאן.

אני שרה ללא קול את השיר הגרמני:

„מחשבותי הן חופשיות"... אני בחוץ... אני רצה... לאן קודם — הביתה? למפלגה? רחובות, חברים. אני חופשיה...

השכמת־החובה היא בשעה שש. פטורות מקימה הן רק החולות. חנה היא מדריכת ההתעמלות שלנו. אין להבין מכך, שאין היא משתוקקת לישון עוד קצת כמוני, או שיש לה חשק רב לריב עם לאה העצלנית. „מאז ומתמיד שנאתי התעמלות", טוענת לאה

להצדקתה. לאה איננה היחידה הסולדת מההתעמלות. אך חנה אינה מרפה: „הרמנה את הידיים! פנינה ימינה! פנינה שמאלה! אחת שתיים"... „מה זה כאן, צבא?", מתקוממות כמה מאיתנו.

„אם לא תתעמלנה, תירקבנה כאן!" פוסקת חנה.

לבסוף כולנו נשמעות לה. ואכן, ההתעמלות מצילה אותנו מהניוון הפיסי. אנו ניגשות לסידור חדר־השינה. יש לנו גם „טרקלין" ובו חלונות גדולים. זוהי מרפסת סגורה ובה שולחן ארוך ושני ספסלים ארוכים. זהו חדר־האוכל שלנו, חדר הלימודים והמלאכה. יש כמה איצטבות לספרים ולבגדים. השירותים בפרוזדור, בחוץ, ועלינו לבקש רשות לצאת אליהם. יש גם דלי־הלילה בחדר.

סידור „הדירה" אינו גוזל זמן רב. כמובן, אם מתגנבים למזרונים פשפשים — זו כבר פרשה אחרת! אנו עורכות ניקוי יסודי באבקת די.די.טי. לשמור על הנקיון — זהו כלל מקודש. את הרצפה מנקים יומיום. יש לנו ועדה, המחלקת את התפקידים בינינו ומפקחת על מילויים. יום אחד בשבוע אנו עוסקות בנקיון יסודי.

כאשר אתה מגיע לכלא לישיבה „רצינית", המחשבה הראשונה היא — כיצד לנצל את שפע הזמן שנפל בחלקך. יש לנו קצת ספרים, גם אם לא מובחרים. אפשר ללמוד גם בעזרת חברים, ובייחוד שפות, שהרי באנו לארץ מארצות שונות. אני לומדת רוסית וערבית. ישנן הלומדות צרפתית, גרמנית, ואפילו אספרנטו. ישנן הלומדות לימודים יסודיים, כיוון שלא יכלו לעשות זאת קודם־לכן. ערבית אין מרבים ללמוד, הרי רוב הבנות תגורשנה מהארץ. אזי לשם מה להן הערבית? הייתה, כמובן, מקריות רבה בבחירת לימודינו, כיוון שלמדנו מה שאפשר היה ללמוד. הלימודים היו וולונטריים. אבל יש גם לימודי־חובה: מארקסיזם־לניניזם, כלכלה מדינית והבעיות המדיניות הבסיסיות של הארץ. כמה מאיתנו מכינות הרצאות. לא תמיד עומדים לרשותנו הספרים והחומר הדרושים. הנסיון בעבודת המחתרת לימד אותנו את אימוץ כוח־הזכרון: למדנו להרצות הרצאות ארוכות ללא רשימות, למדנו לזכור מובאות. אנו לומדות לא רק בעיות מדיניות־רעיוניות. יש לנו ועדה לתרבות ולאמנות; אנו לומדות שירה וריקוד, סריגה, רקמה, ציור.

מפעלנו החשוב ביותר הוא הספרייה. ועל ספרייה בכלא יש להיאבק. גם כאשר השגנו כבר את הזכות להחזיק ספרים, ראתה הנהלת הכלא את אוצרנו זה כערובה להתנהגות „טובה". בעקבות

כל „הפרת" סדר מצדנו הם שלחו יד אל הספרייה שלנו. היו פשוט מחרימים אותה.

על זכותנו לספרייה ניהלנו מאבק מתמיד. רכשנו אותה בקשיים רבים, ואפילו בשביתות־רעב. כל ספר שהשגנו היה חג. איך השגנו ספרים? בחוץ דאגו להספקתם. ועל כל ספר התחולל מאבק עם הסוהרים. לעתים הבריחו לנו החברים ספרים בחשאי. מדי פעם צמחה ספרייתנו באורח משמעותי, אך לאחר החרמות הענישה, הייתה חוזרת אלינו מדולדלת, בלויה, כמו אחרי פוגרום. או־אז התאבלנו על כל ספר שלא חזר, כמו על ידיד שמת... ובכל זאת, צמחה הספרייה בהתמדה, כיוון שדאגנו לכך.

היינו למשפחה גדולה. כל אסירה חדשה מגיעה אלינו עצובה ומדוכאת. היא זקוקה לעידוד. אנחנו עושות כל שביכולתנו, כדי להקל עליה את ניתוקה מהמשפחה, מהחופש.

על כל אסירה חדשה התנפלנו תמיד במבול שאלות: „מה נשמע בחוץ? האם ראית אותו? איך המשפחה? איך במפלגה?" שואלות אנו בבת־אחת, בערבוביה. אחר־כך שואלות אותה שאלה כמה וכמה פעמים. כי הרי אם ראתה אותו באמת, אזי שתחזור עוד ועוד על תיאור מראהו, על דבריו, על אהבתו...

ואילו לפני שחרורה של אחת מאיתנו, אנו מתכוננות זמן רב. הקולקטיב מתכנס, מדריך את המשתחררת מה לדווח למפלגה על הנעשה בכלא, על הבעיות, על הצרכים, על המשאלות... אבל ישנם גם עניינים אישיים, והאסירות יושבות ומסתודדות, זו אחר זו, עם חברתן המאושרת, המקשיבה ורושמת באותיות זעירות בכתב־סתר על בגדים לכביסה, כדי להעלים את הדברים מעיני עורכי־החיפושים לפני צאתה מהכלא. רגשות וסערות־נפש כה רבים, מלים חמות ויפות כה רבות, וידויים, אך בעיקר בקשות אישיות, עד שראשה של המשתחררת מסתחרר... ויש להכין מסיבת־פרידה! המשתחררת הופכת לאישיות מרכזית. אנו שמחות בשמחתה, מאחלות לה איחולים, אך גם מקנאות בה, ועוד איך!

ביום המיוחל היא לובשת את בגדיה היפים ביותר. כולנו עומדות סביבה, מתנשקות, מתחבקות, צוחקות ובוכות.

משנשמעת חריקת המפתח בדלת, הכל משתתקות. הדלת נפתחת. היא נעלמת מעינינו ובשעת נעילתה של הדלת עודנו קוראות אחריה: „אל תשכחי!" וכל אחת מתכוונת למשהו מיוחד משלה וכולנו יחד גם למשותף לנו.

ה־1 במאי

מי אמר שאי־אפשר לחגוג חגים בכלא? אפשר־גם־אפשר! את כל החגים המהפכניים שחגגנו בחוץ חגגנו גם „בפנים". חגינו הגדולים היו ה־1 במאי; יום לל"ל — לנין, לוקסמבורג, ליבקנכט — 21 בינואר — וכמובן, יום מהפכת אוקטובר. לא הספקתי להתאקלם בכלא וכבר חגגנו את ה־1 במאי. ההכנות היו חשאיות ולסוהרים נודע דבר חגנו רק בשעת שירת האינטרנציונל, אותו שרנו בכל כוחנו ליד החלונות הפתוחים, בדיוק בשעה 10, על־פי השעון העירוני של בית־לחם, שצליליו הגיעו אלינו מבעד לחלונותינו. הקהל בכיכר השוק שמע את שירתנו וידע שחג הוא ל„פולשביקים" בכלא... (בשפה הערבית ב' נשמעת כפ').

תור העונשים בא לאחר מכן. לעתים קשים ולעתים קלים יותר. ואולם, מעולם לא יכלו למנוע אותנו מלחוג ולהרגיש את עצמנו כחלק של המיליונים החוגגים באותו יום ובאותו ערב־חג. אנו עושות סדר יסודי בחדר הגדול, במרפסת, מכינות בגדים חגיגיים. התרגשות. כל דבר שצבעו אדום משמש אותנו להכנת דגלים, סרטים, קישוטים לקירות. מרוב עצבנות וציפייה אנו מתעוררות מוקדם מהרגיל. הכל מוכן, אלא שהזמן חולף אט־אט.

המחשבות בחוץ. מה עושים החברים? האם תהיה הפגנה? איפה? כמה דגלים אדומים נתלו על חוטי החשמל? כמה כרזות צויירו על קירות הבתים? האם נאסרו חברים בזמן הפצת הכרוזים, הקוראים לפועלים לחוג את ה־1 במאי? חג הפרולטריון הבינלאומי. כמה תקוות של מיליוני פועלים קשורים בחג זה ובברית־המועצות, שם נחוג החג באופן ממלכתי.

„להיות בחוץ, עם החברים, עם חג ה־1 במאי בחוצות", חושבת אני ומעמידה את עצמי במקום: „הירגעי, גם כאן בכלא אנו נאבקות וחוגגות..." השעה הולכת וקרבה. אנו עומדות בשורה, מקושטות ודרוכות.

עשר. אנו פוצחות בשירת האינטרנציונל. הסג'אנות (הסוהרות) דופקות בחוזקה על הדלת. למי זה איכפת?! אנו מוסיפות לשיר בכל כוחנו. לא נוותר על חגנו זה. היום ה־1 במאי.

לנשום אוויר

פעם ביום מוקצבת לנו מחצית שעה לטיול. אנו עולות על גג בית־הסוהר. הגג מגודר בחוטי־תיל. אך כאן יש אוויר, שמש, רוח,

שמים. דברים רגילים בתנאים רגילים. אך עבורנו זוהי מתנה חשובה במיוחד. לטיול זה אין אנו „יוצאות", אנו מסתערות עליו, פורצות, נדחפות, קופצות...

שמש! רצפת־הגג, העשויה בטון, מלוכלכת, אך אנו שוכבות עליה וסופגות את קרני השמש. עצמת את עינייך ונדמה לך שזו ידו של מישהו, מישהו יקר, הנמצא רחוק. אך אין חולף זמן רב ובאה הפקודה: „אסור לשכב! ללכת! לרוץ!", זוהי פקודה של חנה, הממונה מטעמנו על ההתעמלות והטיולים. והיא צודקת: עלינו לנוע באוויר. עשינו מאמץ פיסי קטן מדי, ואילו מאמץ העצבים גדול מדי.

משונה. בימים כתיקנם אין האדם יודע מהו טעם האוויר. אבל כאן, על גג בית־הכלא, לאוויר הצח של בית־לחם יש טעם נפלא. אנו רצות ונושמות. „עמוק, עמוק!" פוקדת חנה. אנו שותות את האוויר כיין. משתכרות ממנו. אנו משתדלות להיות במצב־רוח טוב, לצחוק, לשיר. בלי זה הרגשנו סכנה לבריאותנו, למצב הגופני שלנו.

אך בסתיו מתעבים כבר העננים מעלינו ויש אף מזילים עלינו דמעות. אז אנו בורחות מן הגג. עומדות על־יד החלונות הסגורים ומחשבות את הזמן שנותר. החורף קרב... ומתי נצא מכאן?

זכויות ועונשים

מרעיבים אותנו. פשוט מרעיבים. בבוקר — פיתה, כמה זיתים ירוקים, או לשם שינוי, קצת חלבה, או פרוסת גבינה דקה. מים חמים, לפעמים משהו המזכיר קפה, אך איזה ריח רע נודף ממנו! בצהריים, מכבדים אותנו ב„קראוואנה". אינני יודעת, מהו מקור הכינוי הזה שניתן למרק העדשים, שתמיד נודף ממנו ריח של שמן מקולקל. המרק מגעיל ודרוש כוח־רצון כדי לגבור על הבחילה ולאכול אותו. אנו מעודדות זו את זו: „תאכלי, אחרת לא יהיה לך כוח." ושתי פיתות. זה הכל. ארוחת־ערב אינה ניתנת כלל. יש בינינו שרזו מאוד, ויש ששמנו מאכילת־הפיתות ומהעדר תנועה. שתי התופעות הן סימן לחולשה ולמחלה. מצילות אותנו חבילות־המזון מהחוץ. לפי החוק, זכאי כל אסיר שטרם נשפט, או היושב בלי משפט (מעצר מינהלי), לקבל אחת לשבוע ביקור וחבילת־מזון.

„זיארה" (הביקור אצל האסיר) — איזה חג! אפשר לראות את פניו של אדם מבחוץ במשך חמש דקות תמימות. אפשר לשמוע

חדשות מהבית. באים לבקר קרובי־משפחה, אך לרוב באות חברות מ„העזרה האדומה". אלו הן נשים מבוגרות, שאינן חסות על כוחן וחוזרות ובאות אלינו, כדי לעודד אותנו ולעזור לנו. כאשר השוטר הוא בחור טוב, מצליחים לשוחח, לפעמים 10 דקות שלמות. אסור לדבר בלחש, אך אפשר לומר דברים רבים במבט, בתנועת־ידיים, בחיוך, ברמז. מקבלים ידיעות פוליטיות חשובות וגם מעבירים ידיעות מהכלא. והחבילות שאנו מקבלות הן „תוספת בריאות" ממש. אנו מחלקות את המזון, תוך תשומת־לב מיוחדת לחולות ולחלשות.

הנהלת בית־הסוהר יודעת, כמובן, מה רב הוא ערך הביקורים והחבילות עבורנו. על־כן כעונש על „עבירה" כלשהי גוזלים מאיתנו קודם־כל את הביקורים. עם זאת לא אשכח את „תקופת הזוהר" הקצרה שהייתה לנו ביחסים עם גברת ג'קסון וסגניתה שצ'יפה: אז הרשו לנו להשתמש במטבח־הכלא ולבשל לעצמנו. הדבר איפשר אוכל מזין יותר וגם טעים יותר. ביקשנו מצרכי־מזון מבחוץ. ערכנו בינינו תחרות על כתר אמנית־הבישול. ולא הייתה זו תחרות קלה, כי היו בינינו גם טבחיות מקצועיות, כמו רוזה, שבישלה בפנסיונים מכובדים. אך תקופת הזוהר חלפה חיש־מהר וחזרנו ל„קראוואנה".

בכל כלא ניהלו הקומוניסטים מאבקים מרים להבטחת כמות וטיב מזון סבירים. עוד ב־1930, לאחר שביתת־הרעב, שנמשכה עשרה ימים, הובטח לאסירים הפוליטיים „רז'ים" (משטר) שהאנגלים הגדירוהו „סטאנדרט אוף לייף". השלטון הבריטי ניסה לעקוף בכך את תביעת הקומוניסטים שיובטחו להם תנאים מיוחדים של אסירים פוליטיים.

על־פי „רז'ים" זה, זכאים היו האסירים שלנו לקבל מיטות, מזון משופר יותר, זכות להחזיק ספרים, נייר ועט וכו', זכות למכתבים לקרובים. ואולם, הנהלות הכלא ביטלו תדיר זכות זו או אחרת — באמצעות הטלת עונשים על „עבירות" שונות. כך, למשל, כיוון שבחגים הפועליים שרנו את האינטרנציונל, נענשנו תדיר. העונשים היו: גזילת ביקורי קרובים, גזילת הספרים, ביטול הזכות לכתוב מכתבים, איסור על קבלת חבילות־מזון, ביטול הטיולים. העונש החמור ביותר היה כליאה בצינוק, על מים בלבד, ללא לחם.

העונשים לוו בעלבונות, בגידופים.

בבית־לחם שכנו חדרינו בקומה השנייה, סורגי החלונות לא היו צפופים, והיה לנו די אוויר. שונה היה מצבם של האסירים־הגברים בכלא בירושלים. כאן היו החלונות קטנים, מכוסים מבחוץ

בפח, כדי שלא יוכלו להציץ החוצה. המחנק בלילה היה רב, מה עוד שדליי־הלילה רוקנו רק פעם ביום. רבים מהאסירים נחלשו, חלו. המחלות הנפוצות בכלא היו: שגרון, ברונכיט, שחפת, קלקולי קיבה תכופים ועוד. בכל המחלות הייתה לרופא־הכלא תרופה בדוקה אחת: מין שמן מוזר, שנקרא „שורבה". ב„שורבה" ריפאו שלשולים, הצטננויות ואפילו נקע ברגל...

הטרגדיה של סלקה הג'ינג'ית

סלקה הג'ינג'ית נתפשה בידי המשטרה בתום אחת האסיפות הפרובוקטיביות של הפ"צ ונידונה לשבוע מאסר ולגירוש. סלקה הייתה אזרחית פולנית, ולגרשה לפולין לא היה קל. ממשלת פולין הקשתה על החזרת אזרחיה הקומוניסטיים והטיפול בדבר ארך זמן רב. משום־כך הוארך מאסרה בכלא בחודשים מספר. נפגשתי איתה בכלא בית־לחם בשנת 1932. גבוהה, רזה ובעלת רעמה ג'ינג'ית לתפארת.

מייד עם בואי לכלא פתחה סלקה בשיחה איתי ולא הרפתה. אבל מוזר, רוב שאלותיה נסבו סביב העניינים האישיים שלי. היא חקרה אותי על היחסים ביני לבין החבר שלה, גם הוא חבר מפלגה. בתחילה לא הבנתי לאן היא חותרת. אבל כאשר הובהר לי, הוכיתי בתדהמה: „מה פתאום? כמעט לא הכרתיו", עניתי לה. „מה קרה לך, סלקה? הרי בזמן הזה הוא היה כבר בארץ, ואילו אני הייתי עוד בווארשה."

סלקה סקרה אותי במבט ערמומי ואמרה: „ובאמצעות הקונסוליה אי־אפשר?" פרצתי בצחוק לשמע „הבדיחה". גם היא צחקה. אז עוד לא הבינונו, מה מתרחש בראשה. החיים בכלא התנהלו כסידרם, אך סלקה גילתה עצבנות רבה ופלטה מדי פעם משפטים מוזרים. איש לא העלה על הדעת, איזה אסון עומד לרדת עלינו.

באותו בוקר נורא העירו אותנו צעקותיה של סלקה. „בחורות קומו! דבר נורא מתרחש בחוץ. רוצים לערוף את ראשו של החבר משה! אפשר למנוע את זה. התנאי הוא שאחת מאתנו תתנדב, שיערפו את ראשה במקומו!" היא עמדה בכותונת־לילה, שערה האדמוני פרוע, עיניה בורקות וקולה היסטרי.

קפצנו נדהמות. סלקה! האם היא מתלוצצת בצורה מטופשת כזו? ואילו סלקה התרוצצה בחדר וחזרה וקראה לכנס את הקולקטיב. החלטנו „להתכנס", כלומר, התיישבנו במעגל על המצעים.

„מי ,מתנדב׳?" שאלה בקול מצווה. אפשר, שלא הבינותי עד הסוף מה קרה וכמו במישחק הרימותי את היד ואמרתי: „אני מתנדבת!" היא העיפה בי מבט יוקד, עשתה תנועת־יד של ביטול, כאילו אומרת: „אינך מתאימה..."

חברות נוספות הציעו מייד את עצמן למערפת. סלקה פסלה גם אותן. עברה מאחת לחברתה, דקרה באצבע קרה וחדה כל אחת בחזקה וקבעה: „את לא!", „את לא!"... כך הגיעה לשפרה. זו עקבה אחרי אצבעה של סלקה, כאילו הייתה קנה של רובה. ודווקא לה היא אמרה: „את!" שיפרה פרצה בצעקה היסטרית. אבל סלקה משכה את שפרה בזרועותיה והחלה לדחוף אותה לעבר הדלת. אז הסתערנו כולנו עליה, הוצאנו מידיה את שפרה, שהייתה כמעט מעולפת. עשינו מאמצים להרגיע את סלקה. השכבנו אותה. לבסוף היא נרדמה.

הבינונו את גודל האסון — סלקה יצאה מדעתה.

שיחזרנו את סיפוריה ואת מעשיה בעבר. איך זה לא שמנו־לב? נזכרנו, שסלקה השתתפה בשיחתנו האחרונה ורשמה לה נקודות, משום־מה, על הקיר. רצנו לראות. קראנו מלים ללא קשר וביניהן — גירוש, לולק, הבולשת, ג׳ינג׳ית... נזכרנו שבעבר צחקנו לשמע טענותיה נגד המפלגה: „אסור לקבל למפלגה חברים ג׳ינג׳ים. ג׳ינג׳ים אינם יכולים להיות קונספירטיביים."

ניסינו להזעיק רופא. אך רופא־הכלא לא היה מוכן לבוא במיוחד. איימנו בשביתת־רעב, אם לא יגישו לחברתנו את העזרה הרפואית הדרושה. הלחץ הועיל: סוף־סוף הגיע רופא. הוא הסתכל בסלקה, הסתכל בנו, יותר בנו מאשר בה, כאילו יצאנו אנו מדעתנו. נתן לה כדורי הרגעה. הוא לא היה מוכן להבטיח, שיפעל לשיחרורה המיידי מן הכלא. הודענו על המצב לחברים בחוץ וביקשנו עזרה דחופה.

בינתיים טיפלנו בסלקה. הטיפול הוטל על שרה ועלי. אני לא פחדתי מחולי־נפש. הם עניינו אותי. גם השיכורים סיקרנו אותי. בנעורי הייתי יושבת שעות על־יד שיכור או חולה־נפש שהזדמן בגן ציבורי והקשבתי בעניין לסיפוריהם הדמיוניים. התמסרתי לטיפול בסלקה. עלה בדעתי, שאולי השחמט יעזור לה. ואכן, היא שיחקה איתי. ובכלל, גילתה כשרונות כגון יידע של שפות: היא נאמה נאומים מהפכניים נלהבים בכמה שפות. הייתה מתרגמת את דבריה משפה לשפה. בין השפות שדיברה הייתה גם השפה הערבית,

שאותה, למיטב ידיעתנו, ידעה אך מעט. היו לה הברקות מעניינות. כך, למשל, מישחק השח היה בעיניה מאבק בין כוחות־השחור (הכלים השחורים) לבין כוחות השלום והשחרור (הכלים הלבנים). תמיד נטלה לעצמה רק את הלבנים.

הפסדתי תמיד מרצוני, והיא הייתה מאושרת. לעתים, בשעת המישחק, הרגשתי שהיא שונאת אותי שנאה עזה, משום ש„גילמתי" את הריאקציה, את האימפריאליזם... שיחקנו שעות, עד שהייתה מתעייפת ושוכבת לישון. בלילות הייתה לועגת לחברות, שישבו על ידה במשמרות.

פעם שאלה את חנה: „מה את עושה פה?"

„אני שומרת לילה", ענתה חנה.

„את מגוחכת", אמרה, „האם צריך לשמור על הלילה?"

טיפלנו בסלקה החולה שבוע ימים. שבעה ימים ולילות של סיוט. חרדנו לגורלה. רצינו שירפאו אותה והשגנו את מבוקשנו: סלקה שוחררה מהכלא. חברים באו לקחת אותה. הפרידה הייתה מזעזעת.

כאשר שוחררתי מהכלא עמדה סלקה ערב גירושה לחו"ל. סיפרו לי שלאחר שיחרורה לא רצתה ללכת לשום רופא, כי כולם „ריאקציונרים"...

אך הטיפול הרפואי הניב תוצאות. היא נרגעה. חזרה אל עצמה, אם־כי הייתה חלשה וכל העת ארבה לה הסכנה של משבר נוסף. „העזרה האדומה" הצליחה בעזרת המרכז בפאריס, להשיג הסכמה להעברתה כגולה מדינית, לברה"מ.

שמחנו איתה. ליווינו את סלקה לנמל־יפו, בו עגנה אנייה סובייטית. סלקה הייתה רגועה, מצויידת בחבילת מזון, בכסף מועט ובתעודה של „העזרה האדומה".

רב־החובל של האנייה הסובייטית ירד מהסיפון ועשה היכרות איתנו. הוא שמע מפינו פרטים על סלקה והבטיח להשגיח עליה. סלקה בכתה בהיפרדה מאיתנו. גם אנחנו התרגשנו עד לדמעות. ידיה, שלחצו בחוזקה את ידי, היו קרות מאוד. „מסרי ד"ש לחברים", מלמלה, „האם עוד נתראה...?"

הסירה לקחה אותה לאנייה. ראיתיה עולה על הסיפון. שלחתי לה את ברכתי האחרונה בנפנוף־יד.

סלקה נעלמה בסערת הימים הטרגיים והמלחמה...

מותה של הנקה מילשטיין

כאשר הגעתי לבית־הכלא מצאתיו ספוג בסיפור הריגתה של הנקה. לא היכרתיה וגם את תצלומה לא ראיתי. אך ותיקות הכלא חזרו וסיפרו לי את סיפור־חייה המזעזע. הנקה מילשטיין הייתה חולה, מום היה בלבה. יתכן שזו הייתה הסיבה שלא הצטרפה לברית הנוער הקומוניסטי והייתה רק אוהדת. אחותה, סטלה, הגדולה ממנה הייתה חברה פעילה מאוד בנוער. הנקה רק השתתפה בפעולות שונות וכן השתתפה גם ב„מאסובקה" (אסיפת רחוב מאולתרת קצרה), בירושלים. היה זה בשנת 1931. סיפרה לי מרים גולוד: „כאשר החלה המאסובקה ירד עלינו לפתע גשם שוטף. ואיתו הגיחו שוטרי חרש, הקיפו את כל חברי קבוצת הנוער ואסרו כמעט את כולם..."

הנקה נדונה לשלושה חודשי מאסר. התנאים בכלא גרמו הרעת מצב בריאותה. מאמציהם של ההורים והמפלגה לשחררה לא הועילו. לבסוף הועברה הנקה לבית־החולים של הכלא. גם שם היו תנאים בלתי־נסבלים. היא הכריזה שביתת־רעב.

אחרי מותה סיפרו, שהאכילו אותה בכוח, דבר המסוכן גם לאנשים בריאים, והיא מתה. בת שבע־עשרה הייתה במותה.

מותה עורר סערת־זעם בקרב חברי הנוער והמפלגה. קולות מחאה נשמעו גם מקרב חוגי ציבור אחרים. הוריה של הנקה, חרדים קנאיים, תושבי מאה־שערים בירושלים, התנגדו להשתתפותם של הקומוניסטים בהלווייתה של הנקה. הם אף פנו בנדון לעזרתה של המשטרה.

ואז יזמו הקומוניסטים הצעירים הפגנת־מחאה גדולה ברחובות העיר. עשרות שוטרים ובלשים התקיפו את המפגינים והיכום באכזריות רבה. שמלות וחולצות של בנות נקרעו מעליהן. באכזריות מיוחדת הצטיין הבלש טייטלבוים. רבים נאסרו. הריגתה של הנקה בכלא, ההפגנה ופיזורה האכזרי היו לשיחת־היום בירושלים.

כעבור כמה עשורים שמעתי שוב אודות אירועים אלה. הפעם בשיחה עם חברתנו מאחלה נרודובסקאיה בלנינגראד. היא, בעלה וילדם הפעוט נמנו עם אלה שנעצרו בהפגנה. לאחר מכן גורשו מהארץ לברית־המועצות ב־1932. „הלכתי להפגין נגד הריגתה של הנקה... היא קיפחה את חייה במאבק הנוער בארץ נגד השלטון הזר, בעד חיים טובים יותר..."

מוטב ערומות מבבגדי אסירות

...היום התחיל כרגיל. סיימנו את ההתעמלות ואת ארוחת־הבוקר, כאשר לפתע שמענו צעקות רמות מתא אחר, באגף השמאלי: „חברות! מלבישים אותנו בכוח בגדי־אסירות! תפעלו מייד!" אי־שם נטרקו דלתות והשתרר שקט.

כיוון שהיינו נעולות, ביקשנו מאחת האסירות הפליליות, פאטמה, שעברה אותה שעה בפרוזדור, לברר את פשר העניין. האסירות הפליליות היו כלואות בחדרים רחוקים מאיתנו. הן עבדו בעבודות שונות והיו חופשיות יותר. היו ביניהן שעזרו לנו ואף מילאו תפקידי־קשר חשובים עם החוץ. פאטמה חזרה וסיפרה לנו בלחש, דרך סורגי הדלת: „יש שלוש בחורות ערומות", פאטמה כיסתה בידיה את עיניה מרוב בושה והוסיפה בצחוק: „לגמרי, לגמרי ערומות, כביום היוולדן. נתנו להן בגדי־אסירות, אבל הן אינן מוכנות ללבוש אותם. אחת יודעת קצת ערבית, ואמרה: ,לא נלבש בגדים כאלה. אנחנו קומוניסטיות — שועיה!"

שלחנו את פאטמה שוב לברר את שמותיהן של הבנות וביקשנו למסור להן, שאנו פותחות בפעולה לעזרתן. מה יכולנו לעשות? לנאום? להפגין? לזרוק אבנים?

התחלקנו לכמה קבוצות, עמדנו ליד החלונות ופתחנו בצעקות בליווי „תזמורת כלים". „קומנדאנט! קומנדאנט!" (קצין באנגלית) כמה בנות נכנסו לטראנס היסטרי. צעקנו והלמנו בכלי־האוכל ובכל כלי שהיה בחדרנו. הייתה זו „תזמורת כלי־פח" מחרידה ברעשה. ראינו קהל ההולך־ומתאסף בשוק...

סוף־סוף הגיעה אלינו המפקחת, גברת ג׳קסון. גבוהה, בעלת גוף, לבושה שמלה שחורה ארוכה. היא באה, כמובן בליווי שצ׳פה. (המיובשת, בפולנית), כפי שקראנו לסגניתה, והכלבלב.

„מה קרה?" שאלה בקול חמור.

„רוצים להלביש בכוח את חברותינו בגדי־אסירות. לא נסכים לזה!", ענתה אלה, שרת־החוץ שלנו. „זה נגד הנוהל המקובל!"

„מי אמר שזה נגד החוק?" השיבה בלעג, „אתן לוקחות את החוק לידיכן? בשביל דבר זה צריך להקים רעש כזה?"

דרשנו, שהנהלת־הכלא תקבל משלחת משלנו. המפקחת והעוזרת שלה החליפו ביניהן מבטים ואמרו: „מחר תשלחו משלחת."

במשלחת היינו שלוש: אלה, חנה ואני. בפגישה נכחו המפקחת הבריטי שהוזעק מירושלים, המפקחת של הכלא ומפקד פלוגת חיילים שחנתה בבית־לחם. תחילה איימו, שאם נוסיף להשתולל, יביאו צבא. אמרנו, שהקומוניסטים נאבקו בשביתות־רעב רבות למען תנאים מיוחדים המגיעים לאסירים המדיניים, כפי שזה נהוג בכל העולם, ושלא נסכים ששלוש מחברותינו תוכרחנה ללבוש בגדי־אסירות. מוטב שתלכנה ערומות...

הם שאלו, מה נעשה, אם לא יסכימו לתביעותינו. ואנחנו ענינו שנזעיק את דעת־הקהל בארץ ובעולם, ונפנה גם לפרלמנט הבריטי. לבסוף הבטיחו לנו שנקבל תשובה...

חזרנו ודיווחנו לבנות.

ציפינו לתשובה. סדר־היום „הועמד על הראש". אותו יום לא למדנו, לא עבדנו — חיכינו.

גם למחרת המשכנו בציפיה. הבוקר עבר בלי ידיעה כלשהי. קרבה שעת הצהריים — אין שומעים דבר. הפעלנו את „הקשר הפנימי", את פאטמה. היא חזרה ואמרה: „כמו שהיה. מתהלכות ערומות. לא יצאו לעבודה, לא אכלו. אומרות, כי מצב הרוח טוב." את שמותיהן פאטמה לא זכרה. „יהודיות". אמרה.

המתח גבר. הביאו את ה„קראוונה". לא נגענו בה. אולי רימו אותנו? אם לא נקבל תשובה עד הערב, נחזור על פעולת־הרעש בייתר־שאת, ונפנה למפלגה (בחוץ) בבקשה לאשר לנו שביתת־רעב, החלטנו ופרשנו כל אחת לפינתה.

ואז, ללא שום הודעה מוקדמת נפתחה הדלת ולחדר נכנסות סג׳אנה ואיתה שלוש חברות.

„ניצחנו!" קראנו בשמחה, הרעפנו נשיקות וחיבוקים על החדשות.

„אל תחנוקנה אותנו!" קראנו.

כאשר עברה ההתרגשות הראשונה, עשינו הכרה עימן: גינה מפתח־תקוה, צפורה מתל־אביב וחנה מחיפה. הן סיפרו לנו את סיפורן. גינה הייתה הדוברת הראשית. בעלת קומה בינונית, גוף מלא, שיער ערמוני. אך העיקר, העיניים — גדולות, כחולות־בהירות ותמימות, עיני תינוקת. גינה סיפרה, שעם הבאתן לכלא אמרו להן להסיר את הבגדים, ללבוש בגדי־אסירות ולצאת לעבודה.

„מה פתאום? האם אינכם יודעים, שאנו קומוניסטיות? הוציאו את זה מהראש" — השיבו הן. „גינה מדברת אנגלית רהוטה. המפקחות הבינו אותה היטב", מוסיפה צפורה. גינה המשיכה

וסיפרה: „חשבנו, כיצד להודיע לכן על הנעשה. ניסיתי לפתוח דלת אחת והיא נפתחה. ואז צעקתי בכל כוחי. עובדה — זה הגיע אליכן. השוטרת הסתערה עלי, גררה אותי מהדלת. הפשיטו אותנו בכוח. לא היה להן קל לעשות זאת. שרטנו אותן, נשכנו. הן קרעו את הבגדים מעלינו. נשארנו ערומות וכך התהלכנו כמו חוה אמנו..."

גינה ו„סלון היופי"

הסתיימה הפרשה של „הנערות הערומות". החיים חזרו למסלולם הרגיל. בנוף שלנו הופיעה דמות מעניינת — גינה ברוצקוס.

גינה השתלבה במהירות בקולקטיב שלנו בכלא והכניסה בחיינו דברים חדשים. ראשית, הודיעה, היא מוכנה לפתוח „סלון קוסמטי" — יופי של יופי! הייתה זו הודעה מרעישה. איזו אשה אינה רוצה להיות יפה? אבל בדורנו לא שמרו עדיין נשים עובדות על עור פניהן, שלא לדבר על כך, שלא היה להן זמן וכסף הדרושים לכך. האמנציפציה התייחסה בביטול לטיפוח היופי. החלוצות ראו אפילו בטיפול מינימלי בפנים תכונה בורגנית.

אך נחזור ל„סלון היופי" של גינה. „אני לא אקבל לטיפול בנות מתחת לגיל 23", הצהירה בהחלטיות.

„למה?" התריעו הצעירות המאוכזבות. „זה מזיק לעור" טענה. וכך התחלקנו לצעירות מאוכזבות ול„מבוגרות" שנכנסו תחת כנפי גינה, לטיפול ביופיין.

אני נמניתי עם המאושרות. אך אושרי תם במהרה. כי כך טיפלה בי גינה: משחה את פני בשמן שהיה לנו (לטיגון) והחלה לעסות את פני באגרופיה. זה כאב. השתדלתי לעמוד בסבל, אך לבסוף לא יכולתי עוד וצעקתי: „עזבי אותי!"

„כואב לך?" צחקה בקול מתגרה. היא הוסיפה לעסות את פני על־פי דרכה. „את רוצה להיות יפה? אזי תסבלי! זה עיסוי — את מבינה?" הסבירה לי בחיוך שליו.

אבל אני קמתי מהכסא. פני היו אדומות כסלק, מעיני ניגרו דמעות. אמרתי לגינה: „זה לא בשבילי. אינני רוצה לסבול, אינני רוצה להיות יפה."

גינה לא יכלה להבין אותי. חשבה, שאני מזלזלת בה ובמומחיותה ונעלבה. אך אני הייתי במיעוט. הייתה לה „קליינטורה" קבועה,

למרות העינויים שהיא גרמה בטיפולה הנמרץ. כך שב„סלון" שלנו היה תמיד צפוף.

לגינה היו כמה עקרונות מקודשים, מהם לא הייתה מוכנה לסגת. היא הייתה ישרה, נאמנה ואמיצת־לב, ידידותית וצנועה ואינטר־נציונליסטית אמיתית. היא לא ידעה פשרות בשום דבר, קטן או גדול. והדבר עמד לה לא פעם למכשול ביחסיה עם חברים ועם אנשים בכלל.

גינה הגיעה אל המפלגה מסביבה רחוקה מאוד מהבעיות הפועליות. משפחת ברוצקוס הייתה ידועה, משפחה אמידה וציונית. גינה הייתה „הכבשה השחורה" במשפחה. בתום לימודיה בגימנסיה „הרצליה" בתל־אביב הצטרפה למפלגה. תחום פעילותה במפלגה היה במנגנון הטכני־המחתרתי. גינה הייתה אינטליגנטית, בעלת כשרונות רבים, כמו שרטוט וציור, שלטה ברוסית ובאנגלית. ברוסית ובעברית אף כתבה שירים. קובץ־שירה קטן, שהעניקה לי עם הופעתו נכתב בשפה הרוסית.

מדיניות הכיבוש המשולש: „כיבוש קרקע", „כיבוש עבודה" ו„כיבוש שווקים" השניאה את הציונות על גינה, והיא חיפשה ומצאה את הדרך האינטרנציונליסטית־המהפכנית והצטרפה למפלגה. היא הייתה פעילה מאוד בפתח־תקוה. גינה ידעה גם קצת ערבית וזה עזר לה בקשירת קשרים עם פועלים ערביים, עם נשים ערביות, שבאו לעבוד במושבה. בשוק פתח־תקוה הייתה גינה דמות ידועה: היא הייתה מוחה בקול נמרץ נגד אלה, שניסו להפריע לערבים למכור את תוצרתם החקלאית. לעתים קנתה אצל ערבים שפע של ירקות שלא היו דרושים לה כלל, רק כדי להפגין נגד השוביניות.

משך שנים רבות פעלה גינה במסירות במפלגה. בשנות ה־50 פעלנו יחד בארגון נשים דמוקרטיות בישראל. היא הוציאה לאור את „עלונך", בטאון התנועה אז. האסון בא במפתיע. גינה חלתה. עצביה התערערו. גם במחלתה, כל מחשבותיה היו נתונות למפלגה. במוחה החולה כירסם כל העת הפחד מפני רדיפות הבולשת, אך לא לעצמה ולבטחונה דאגה, אלא למפלגה ולחבריה.

גינה שלי, גינה עדינת הנפש וחברתי הטובה נחטפה מאיתנו לפתע. היא חיה, התהלכה, אך לא הייתה עוד גינה. ויום אחד נעלמה. ניתקה את הקשר עם המפלגה, עם החברים ועמי. חיפשתי אותה במקומות שונים. היא ביקרה אצלי עוד פעם אחת בלבד, בפתאומיות, כדי לספר לי, שבעלה מת באפריקה. „רצחו אותו", טענה.

פעם פגשתיה ברחוב. „גינה!" קראתי לה. היא הפנתה את ראשה, זיהתה אותי, נעמדה כהרף־עין ונפנתה ממני. היא לא רצתה לדבר אתי. הלכה לה. עמדתי באמצע הרחוב עם דמעות בעיני...

אסירות פליליות ערביות

בבית־הכלא ישבו מאות אסירות פליליות. הן נכלאו על עבירות שונות: אי־תשלום מסים, זנות, גניבות ואפילו רצח. האמהות ישבו בכלא יחד עם התינוקות שלהן. מצבן היה קשה פי־כמה ממצבנו. אך היו ביניהן, אשר מנת־המזון בכלא הייתה בבחינת שיפור, לעומת הרעב שסבלו בחוץ. האסירות הערביות עבדו בעבודות שונות בכלא וגם בעבודות בחוץ. יחס שלטונות הכלא אליהן היה קשוח ומשפיל. הן היו חייבות לקוד לפני מנהלת הכלא. היו מגדפים אותן ומכים אותן. הן קיבלו את כל הגזירות האלו בהכנעה, משום שלא ידעו כלל, שאפשר להתקומם נגד השליטים.

רובן לא הבינו את מאבקנו לזכויות פוליטיות ולא הבינו מדוע סירבנו לצאת לעבודה. עבודת הסברה רבה השקענו, כדי שיבינו שהמאבק כולו, כולל הסירוב לעבוד, קשור במאבקנו באי־הצדק של השלטון הבריטי. במרוצת הזמן החלו האסירות לראות בנו ידידות. כאשר נזדמן לנו להיפגש ולשוחח — לעתים רחוקות — הן סיפרו לנו את סיפוריהן האישיים וגם על מצוקתן של הפלחיות ומשפחותיהן.

בין האסירות בלטה אחת יפה, גבוהת־קומה, שנכלאה על רציחת המאהבת של בעלה. היא לא התחרטה על כך. ומעניין היה, ששאר האסירות התייחסו אליה באהדה רבה: „ג'דעה" (גיבורה) אמרו עליה.

פאטמה ידידתנו הייתה צעירה ונמנתה עם העירניות ביותר. היא הייתה שותפה לנו בשנאה לשלטון הבריטי הזר. אנו היינו תגלית עבורה: נשים יהודיות בכלא ואינן זונות — כאלה לא הכירה עד אז. הצטיירנו בעיניה כנשים „הטובות ביותר בעולם", כפי שאמרה, והיא הייתה מוכנה לעזור לנו בכל. וגם אחרות עזרו לנו, כאשר התנגשנו עם שלטונות הכלא. ראינו אותן בוכות כאשר הוכינו. הן התחלקו איתנו במזונן, כאשר הושלכנו לצינוק. גם כאן מילאה פאטמה תפקיד חשוב.

הגירוש למושבות

נציגתנו נקראת למשרד: „אירזו את חפציכן מייד. בעוד שעתיים אתן עוזבות את הכלא."

„עוזבות? לאן?"

אין תשובה. החברות נבוכות, הן אינן יודעות אם לשמוח או לחרוד.

יהודית קלמן צודקת: „העיקר שיוצאים מכאן."

„אללא אכבר", אומרת ידידתנו פאטמה.

מחזירים לנו את חפצינו — את השעונים ואת הכסף.

בחוץ מחכה לנו אוטובוס רגיל, אך על־יד הנהג יושב שוטר חמוש ובמושבים האחוריים יושבים חיילים. ומי הם שלושת הגברים בבגדים אזרחיים? ברור: בלשים.

אני מעיפה מבט אחרון לעבר בית־הסוהר. ואכן נוסעים. רק לא לחזור. אנחנו תוהות, האם אנו בדרך אל החופש?... אם כך, מדוע מסיעים אותנו בליווי משמר חמוש? האוטובוס ממשיך בדרכו לתל־אביב. אולי, בכל זאת, אנו חופשיות באמת? אנחנו פותחות ספונטנית בשירה. הצלילים מרעידים את האוטובוס. השוטרים כועסים, מאיימים עלינו, אבל אין כוח שיעצור בעד שירתנו. ביישובים בהם אנו חולפים, תוהים העוברים־והשבים: מה זה? בנות שרות — ולידן שוטרים חמושים.

לפתע במבואות תל־אביב, האוטובוס עוצר. האדם העולה הוא לא אחר, לתדהמתי, כי־אם אבי.

„אבא שלי!" קוראת אני נרגשת. מה הוא עושה כאן?... האוטובוס ממשיך בנסיעה. אבי מתיישב על ידי, מנשק אותי בביישנות ולוחש על אוזני באידיש: „מגרשים אתכן למושבות שונות, ביקשתי מהמשטרה, שישלחו אותך לרחובות." המלים יוצאות בקושי מפיו, הוא נרגש כל־כך, אבא המסכן. אילו צרות אני גורמת לו. מסתבר, שהוא התרוצץ והתחנן במשטרה, שישלחו אותי לרחובות, לבית הוריו של חברי זרח. הוא מספר לי, שגם זרח יישלח מכלא־רמלה לרחובות. אבא שלי! זו הפעם הראשונה בחיי, שאני מרגישה את דאגתו, את אהבתו אלי. בכל ימי ילדותי לא הרגשתי בכך. אולי גם אהב אותי, אבל לא נתן ביטוי לכך... כמה קשה לו עם הבת הקומוניסטית. והיא גם בהריון „לא כשר" ללא חופה וקידושין... והוא מתחנן, שישלחו אותה אל הורי... הבחור הזה. אבא ירד מהאוטובוס. ההמולה גדולה, הבנות אינן מבינות מה פירוש „גירוש

למושבות". עד כה ידענו על גירושים לחוץ-לארץ, והנה כעת כולנו מגורשות למושבות. זה דבר חדש. איזו תחבולה מתוחכמת של הבריטים ? מה יהיה ?

בתחנת-המשטרה מחלקים אותנו : מי להרצליה, מי לפתח-תקוה, מי לרחובות, מי לרעננה וכך הלאה. בטרם התאוששנו, מפרידים בינינו.

הייתי היחידה מבין הבנות שנשלחה לרחובות. העלו אותי על אוטובוס ובו לא אחר אלא זרח ! ועוד כמה חברים שהובאו מבתי-הסוהר בירושלים, ברמלה ובמקומות אחרים. איזה יום ! אילו אירועים !

הגענו לרחובות. הכניסו את כולנו לצריף גדול, בשכונת התימנים. היינו 14—15 גברים ואני. מרדכי בילצקי מייצג אותנו. הוא מקבל מקצין-המשטרה הסברים על משטר-חיינו :

„אתם חופשיים, אך תצטרכו להתייצב בתחנת-המשטרה שלוש פעמים ביום. אסור לכם לעסוק בשום פעילות פוליטית." נקודה.

„וממה נחיה, איך נתקיים ?"

המפקח : „פנו לאיכרים, שיתנו לכם עבודה חקלאית. איננו חייבים לקיים אתכם."

סוף-סוף מבינים אנו את התחבולה : למה לו, לשלטון הבריטי, להוציא כסף רב, כדי לקיים מאות אסירים בכלא ? מוטב שיעבדו, תחת עיניה הפקוחות של המשטרה.

מצאנו קשר אל המפלגה. קיבלנו הוראה להסכים. מוטב להיות בחוץ מאשר בכלא.

הסכמנו. אך האיכרים לא הסכימו. וההסתדרות לא הסכימה לתת לנו אפילו יום-עבודה אחד. פשוט החרימו אותנו : „מה, ניתן לבולשביקים, למופ"סים עבודה ?" האיכרים רגזו : „יעשו לנו כאן שביתות ; תהיינה לנו רק צרות מהם. לא התייעצו בנו", טענו בהסתדרות.

ואילו אנו רעבנו ללחם. עם זאת היה נהדר להתהלך בשדות, להתחמם בשמש ולנשום אוויר של חופש. שלוש פעמים ביום „טיילנו" למשטרה. כאן חיכו לנו תמיד סקרנים — היינו הסנסציה של המושבה.

„העזרה האדומה" שלחה לנו מעט תמיכה וגם המשפחות עזרו. אבל אנחנו לא יכולנו לשאת זאת : להטיל את קיומנו על המפלגה ועל המשפחות ? למה נשחרר מאחריות את קופת הוד מעלתו הנציב

העליון ? התווכחנו והחלטנו : יש לפתוח במאבק נגד שיטת־גירושים זו. מסרנו למוסדות המפלגה על עמדתנו זו.

ובינתיים חיינו כפי שחיינו, רעבים, מצטופפים בצריף.

הייתי בחודשי־הריוני הראשונים ורזה מאוד.

חברתי הינדה הלכה איתי לרופא־נשים. הרופא בדק, שמע על מצבי, חשב, לבסוף אמר : „למרות שקצת מאוחר, אך נעשה הפלה."

„אני רוצה ילד", אמרתי בתוקף.

„את לא תחזיקי מעמד בתנאים אלה", הזהיר.

„אחזיק מעמד", אמרתי, קמתי והלכתי.

למחרת מצאתי את חפצי ארוזים ונאמר לי : „החלטנו שתעברי אל ההורים. את הבת היחידה בינינו, וזה אינו נוח לאף אחד." כך, בעדינות נתנו לי להבין שמבינים את מצבי. גם את זרח העבירו להוריו.

אורח בא...

זו הייתה הפתעה נהדרת ! באחד הערבים הגיח מתוך החשיכה אורח שבא לבקרנו — אחד מחברי מרכז המפלגה, החבר ד׳ בליווי אדם שלא הכרנוהו. קמנו מתוך סערת שמחה ועטנו עליו בשאלות. לאחר רגעים של התרגשות, התיישבנו לשמוע חדשות. הרי לא שמענו דברים מפי מקור מוסמך מאז נאסרנו באפריל.

התמונה התבהרה לנו. השביתה הכללית של האוכלוסייה הערבית הוסיפה להתנהל תוך משמעת שהפתיעה את השלטונות הבריטיים ואת המנהיגים הציוניים. זה היה מרד עממי במלוא מובן המלה. המסחר, המוסדות המוניציפליים וכל מערכת החיים החיוניים שותקו — למרות אי־רצונם הברור של המנהיגים הריאקציוניים של הוועד הערבי העליון שהנהיג רשמית את המרד. הם לא התלהבו מהיקף השביתה ומאופיה הלוחם, אך לא יכלו להם. למעשה ניהלו את תנועת המחאה ועדי־פעולה שהוקמו בערים ובכפרים, בהדרכתה של מפלגת „אל־איסתיקלאל", של אגפה השמאלי בעיקר. ראש האגף השמאלי, חמדי אל חוסייני, שיתף פעולה עם המפלגה הקומוניסטית הפלשתינאית.

לצערנו — אמר החבר — הצליחו הבריטים להפנות, בכמה

מקומות בארץ, את זעם המוני הערבים נגד היהודים. סייעו לאנגלים חוגים ערביים פרו־אימפריאליסטיים, שליבו את הניגודים הלאומיים בארץ בניגוד לאינטרסים האמיתיים של העם הערבי. ומאידך גיסא, המנהיגים הציוניים, המעודדים התנגשויות בין יהודים וערבים, מחדירים ביישוב היהודי את הדעה, שאין לפתור את בעיית עתידה של הארץ, אלא על־ידי מלחמה. רבים טובים וישרים נגררים אחרי הדעה השובינית הזאת. עם זאת צריך לדעת, כי ההתקפות נגד היהודים היו בעיקר בימים הראשונים של המאורעות, ואילו בהמשכם בלטו ההתקפות על הבריטים. הוא אמר כי המנהיגים הציוניים מציגים את ההתקוממות כפוגרום נגד יהודים. ואכן היו התקפות כאלו, אך אין זו האמת כולה. זוהי הטעיה פוליטית מכוונת. ההוכחה היא, שבשלושת החודשים מאז פרוץ ההתקוממות התקיפו המורדים תחנות־משטרה ויחידות צבא בריטיות, פוצצו גשרים, מסילות־ברזל ואת צינור הנפט וביצעו פעולות דומות נוספות. העתונות הציונית נמנעת מלפרסם את הידיעות הללו ומפרסמת במכוון רק את ההתקפות נגד היהודים. החבר הדגיש, שהמפלגה מתנגדת לפעולות אלימות ולטרור אישי. עם זאת היא מסבירה ליישוב היהודי, לפועלים היהודיים כי מעשים אלה הם תוצאה גם של הזעם, שמעוררת המדיניות הציונית של כיבוש האדמה, כיבוש העבודה וההתנגדות של המנהיגים הציוניים לביטול המנדט הבריטי ולתביעה הערבית להקמת שלטון עצמי. גם העובדה שמנהיגי ההסתדרות שולחים פועלים יהודיים לתפוש את מקומות העבודה של הפועלים הערביים השובתים, מוסיפה שמן על מדורת האיבה הקיימת. שמענו על הקורבנות הרבים שנפלו עד כה. המספרים הרשמיים הראשונים שפורסמו קבעו כי נהרגו 90 יהודים, 197 ערבים ו־281 חיילים ושוטרים (ברובם בריטיים).

החבר התעכב על פעילות המפלגה בימים הקשים האלה. הרדיפות מצד המשטרה הן קשות ביותר. רק בימים הראשונים של חודש אפריל נאסרו 45 חברים. בחודשים מאי—יוני גדל מספר החברים האסורים היהודיים והערביים והגיע ל־200 ומעלה. במקום אלה שנאסרו קמו תאי מפלגה חדשים וקאדרים מדריכים חדשים, הפועלים במסירות רבה. למרות האיבה שהמנהיגים הציוניים מלבים נגד המפלגה מצטרפים למפלגה גם פועלים ובני נוער יהודיים והמפלגה משתקמת בהדרגה. הייתה זו פגישה חשובה לנו שנמשכה לתוך הלילה...

בינתיים קיבלנו תשובה מהמרכז: נתקבלה דעתנו, שיש לפתוח

במאבק בשיטת־גירושים זו. החברים הלכו למפקח־המשטרה ותבעו: „תשחררו אותנו, תתנו לנו עבודה או תחזירו אותנו לכלא."

כיוון שלא קיבלנו תשובה, הכרזנו על שביתת־שבת בתחנת־המשטרה. הדבר עורר רעש גדול במושבה.

כמונו עשו החברים המגורשים בכל המושבות.

בודדים ביקרו אצלנו — סקרנים סתם וגם פועלים, שבאו להביע לנו את אהדתם.

הם השמיעו האשמות כלפי האנגלים וטענות נגד האיכרים שסירבו להעסיק אותנו.

כעבור שלושה ימים הגיעו למקום כמה מכוניות צבאיות. העמיסו אותנו עליהן. יצאנו לדרך, כשלפנינו נסעה שריונית עם תותח, וגם מאחורינו שריונית. קראנו לעבר הקהל: „תראו, כמה הם מפחדים מאיתנו!"

החזירו את כל המגורשים לבתי־כלא. שיטת הגירושים למושבות נכשלה.

„תוספת הריון"

ושוב נפתחו שערי הברזל של בתי־הכלא בבית־לחם ובלעו אותנו לתוכם. חזרנו מהגירוש מלאות רשמים, סיפורים... והפתעות. הריוני היה ידוע כבר. אך התברר לאחר זמן־מה ששלוש בנות נוספות הרות. חברותי לא היו מאושרות: הגירוש מהארץ איים עליהן. הן ניסו „להיפטר". גייסנו את היידע שלנו — ישיבה במים חמים, ועוד. דבר לא עזר. ואז החלטנו ליצור אווירה טובה סביבן. הודענו על מצבן להנהלת הכלא. ולהפתעתנו קיבלה הגברת ג'קסון את הידיעה בשמחה. וכך גם סגניתה. הסתבר, שלשתיהן לא היו ילדים וזו להן הפעם הראשונה, שייוולדו בכלא ילדים שאינם „נייטיבס", כפי שהן כינו את הילדים הערביים ואת הנתינים היהודיים המקומיים. הן הבטיחו שלילדים שייוולדו יוענק מעמד של אזרחים חופשיים. הן הכינו עבורם חדר גדול, נקי ומאוורר וציידו אותו במיטות לתינוקות ובכל הדרוש. השתיים עסקו בהכנת חדר־התינוקות בחדווה מיוחדת. הן אפילו לא הרשו לכלבלב להיכנס לאותו חדר, פן יכניס חיידקים... גם יחסן אל האסירות ההרות השתנה לטובה.

אני לא זכיתי מצדן ליחס מיוחד, כיוון שהייתי נתינה פלשתינאית.

עם שובי לכלא החלו להפציר בי ללכת לרופא ולדרוש תוספת מזון — „תוספת הריון". לבסוף הלכתי. הרופא השמן התרווח בכורסתו. הוא לא התרשם במיוחד. הביט בי בביטול. לא הסכמתי להיבדק. הוא רשם לי פתק ובאותו יום עצמו קיבלתי „תוספת הריון": מרק שלעתים רחוקות טעמתי ממנו, בגלל ריחו הלא נעים ופיתה נוספת. אך עם זאת קיבלתי דבר חשוב: מיטה! הייתה זאת מיטת ברזל, עליה הינחתי את מזרון־הסמרטוטים שלי.

קיבלתי גם שכנה למיטה. הייתה זו דבורה הקטנה, הרזה וחולת־הלב. שכבנו במיטה — ראשי ליד רגליה ורגלי ליד ראשה. היינו „זוג נהדר" במיטה צרה אחת, דחוסות כמו בקופסת סרדינים.

רוזה על אדן החלון

רוזה אברמן הייתה דמות מיוחדת, האם היחידה שישבה עימנו. בחוץ הייתה לה בת קטנה — ימימה. בשעות הפנויות, כאשר כל אחת ישבה בפינתה, אפשר היה לראותה יושבת על אדן החלון ומביטה החוצה. שעות ישבה כך. כאשר היו פונים אליה בדברים, הייתה מפנה מבט תוהה, כאילו חזרה ממרחקים. שעותיה הפנויות של רוזה היו שעות התייחדותה עם בתה הקטנה. עליה חשבה, עליה חלמה, אליה התגעגעה.

רוזה הייתה המבוגרת מכולנו, המנוסה בחיים יותר. גבוהת־קומה, נשאה בגאווה את שערה השחור. רוזה לא הייתה דברנית. נתנה עצה כשנתבקשה. לא סיפרה על חייה, הייתה מכונסת בעצמה ורק עיניה העצובות דיברו.

נמשכתי אל חברותה. אולי בגלל הסבל שבעיניה ואולי בגלל היותה אם ואני — אם בדרך. גם רוזה הקדישה לי תשומת־לב מיוחדת, בגלל מצבי המיוחד. הייתה הראשונה שסיפרתי לה על הריוני. הייתי רק בתחילתו, הרגשתי טוב, בשביל מה לספר לכל? אך לרוזה סיפרתי ורוזה עקבה אחרי, כמו אחות בוגרת. בשיחותינו על אדן החלון נודעו לי כמה פרטים מחייה.

בת למשפחה אמידה, בוגרת גימנסיה. רוזה לא רצתה ללכת בדרך הסלולה של חברותיה. היא ביקשה לפרוץ את המעגל הזעיר־בורגני ולחפש צדק ויושר. ה־1 במאי 1927 היה לתאריך גורלי בחייה: היא הלכה ברחוב הרצל בתל־אביב וראתה הפגנת־פועלים.

הם הלכו עם דגלים אדומים, שרו את האינטרנציונל. הקהל שעמד בצדי הדרך לא רחש אהדה מיוחדת לצועדים. אלה היו קומוניסטים — מופ״סים. אך על רוזה עשתה הפגנה זו רושם עמוק. בדקות אלה הרגישה, שגם היא שייכת אליהם, אל המפגינים האלה. ואכן, הצטרפה מייד אל שורותיהם. רוזה סיפרה בבת־הצחוק העדינה שלה: „תארי לך, הייתי בשמלה לבנה ארוכה ועם מגבעת אלגנטית לראשי, בידי החזקתי שמשייה. אפשר היה לחשוב אותי לגברת מויצ״ו... איך לא התביישתי להצטרף לבושה כך אל פועלים שצעדו במכנסיים קצרים ובסנדלים לרגליהם, אינני יודעת עד היום.״

החלו הימים של פעילות מהפכנית, ואיתם גם הצרות בבית. החבר של רוזה היה מפא״יניק אדוק, שנא את השקפותיה והקים שערוריות. הייתה להם ילדה קטנטונת.

חיי המשפחה לא יכלו להימשך. רוזה לקחה את ימימה הקטנה ועזבה את הבית. מקצוע לא היה לה. הלכה לעבוד במשק־בית. במרוצת הזמן הייתה למומחית בבישול והייתה מבוקשת בבתי־מלון. היא בישלה מאכלים מובחרים לאורחים העשירים במלון והשתתפה בפעולות הבלתי־לגליות של המפלגה. היא לא הייתה מוכרת למשטרה. איש לא חשב, שהיא תיאסר בגל המאסרים של 1936. אך חברה אחת, שברחה מפני המשטרה, באה אליה להסתתר. רוזה קיבלה אותה, כמובן, בזרועות פתוחות. אך החברה משכה אחריה „זנב״. כאשר באו לאסור את רוזה, לחצו עליה השוטרים שתצהיר בפומבי כי היא מתנכרת לקומוניסטים. תמורת זאת הבטיחו לה חופש. רוזה סירבה. היא הסתירה את דמעותיה מעיני הבולשת, נפרדה מהילדה והלכה לכלא.

לימימה הקטנה דאגו החברות מ„העזרה האדומה״. היא ידעה שאמא שלה גיבורה שלא נכנעה לשוטרים. ימימה גדלה, כמו ילדים רבים שלנו, באווירה של מאבק לצדק, ליושר, לאמת.

עם רוזה חלמנו יחד, כיצד נחיה כשנצא מהכלא. רוזה הבטיחה להכין לי ארוחה חגיגית. שאלה אותי, במה אני בוחרת. הבטתי בפיתה היבשה ובזיתים ופירטתי תפריט עשיר. מעבר לחלון כבר שקעה השמש. רוזה עקבה אחרי האור ההולך־ונעלם ובוודאי ראתה בעיני רוחה את ימימה הקטנה. אני חשבתי על הארוחה שהובטחה לי.

והארוחה התקיימה. רוזה שוחררה לפני. כאשר באתי לביתה, מצאתי שולחן עמוס כל טוב. „הכל כפי שביקשת״, אמרה לי רוזה.

חלפו שנים. ימימה גדלה, הייתה למנהיגה בנוער הקומוניסטי. נולד לה בן. הגורל האכזר קטף את חייה בזמן לידת הבן השני. איזה אסון!

הוטל עלי לגשת אל רוזה ולמסור ליעקב, בעלה של ימימה, את בשורת האיוב. חשבתי שלא אעמוד בזה. בבוקר השכם עמדנו רועדות עם מאיה, ידידתה הקרובה של ימימה, בכניסה לבית, עד שייצא יעקב. סיפרנו לו את אשר קרה. הוא הוכה בהלם. מאיה הלכה עם יעקב ואני עליתי אל רוזה.

היא שכבה עדיין במיטה. נבהלה. לא יכולתי לספר לה. אמרתי: „התלבשי, נלך לבקר את ימימה.״ היא החלה להתלבש, לא גרעה עין ממני ושאלה שוב ושוב: „מה יש? הגידי.״ לא אמרתי, לא יכולתי. כאשר עמדנו לצאת מהבית, נפלתי בזרועותיה ואמרתי לה... היא עמדה מאובנת, חיבקה אותי ומלמלה: „אל תבכי״.... רק לאחר כמה דקות הבינה את אשר אירע לה.

רוזה השקיעה את מיטב אהבתה בטיפול בנכדיה. היא נעלה בתוך־תוכה את הסבל האיום על אובדן בתה היחידה. גאה ומאופקת חיה עם סבלה.

באתי אליה לבית־החולים בו שכבה על ערש דווי. לא ידעתי אם זיהתה אותי. לפתע פקחה את עיניה ואמרה: „אני מודה לך על ששלחת לי ממוסקבה גלויה ל־8 במארס. אני באמת מודה לך.״ ה־8 במארס היה כבר רחוק, זה מכבר חזרתי ארצה, ואילו רוזה זכרה את המלים המעטות שקיבלה ממוסקבה — זכרה והייתה אסירת תודה. חשבתי, מה מעט היה דרוש, כדי לשמח את לבה...

רוזה מתה בינואר 1980. ליוויתי אותה בדרכה האחרונה ולנגד עיני חזרה בבהירות התמונה: רוזה יושבת על אדן־החלון בכלא בית־לחם ומביטה החוצה, אל החופש, שם מחכה לה ימימה...

חגיגה

אנו מכינות את חגיגת יום מהפכת־אוקטובר — יום ה־7 בנובמבר. התחלקנו לקבוצות ולכל אחת תפקידים משלה. תפקידי היה להכין עם קבוצת חברות, הצגה קטנה, בכלל — את התכנית האמנותית. למען האמת הייתי „במאית״ עצבנית וחסרת־סבלנות. אם כי גם כמה „שחקניות״ היו בלתי־נסבלות. כך, למשל, טענה כלפי דינה: „אז מה? אני שחקנית לא מוצלחת. אבל איני יושבת

בכלא בגלל משחק גרוע, אלא מפני שאני קומוניסטית..." ידעתי שהיא צודקת. אבל עלי הוטל להכין הצגה טובה, ובאותו הרגע — זה היה בעיני הדבר העיקרי.

פעם, אחרי דין ודברים כאלה נדדה שנתי, לפתע נזכרתי...

לפני שנים חיפשתי דרך אל התיאטרון, אך זנחתי את הרעיון מתחילתו. הסיפור הוא מצחיק־עצוב. לאחר שעזבתי את הקיבוץ לא היה לי עדיין ברור כיצד יסתדרו חיי. יום אחד פגשתי בחור, גם הוא יוצא קיבוץ. התברר שיש לנו הובי משותף — התיאטרון. הבחור משך אותי אל חוג הנוער של ה„אהל" וכך, בדרך־לא־דרך פגשתי במאית, שבחנה אותי מכל הצדדים וגם הזמינה אותי לשיחה.

„את מתאימה לבמה", פסקה. היא הדליקה את דמיוני וחיזקה את רצוני ללכת לבמה. הבמאית ברטה, הייתה עולה מגרמניה. היא החלה לטפל בי בגישה „ייקית" קפדנית. היא דגלה בעקרון, שאסור לקבור כשרונות צעירים. עד היום אינני יודעת, מדוע נראיתי לה אובייקט מתאים. אך אז הייתי מאושרת. היא נתנה לי תפקידים, שיחקתי והיא צילמה אותי. היא כתבה מכתב, צירפה תצלומים מוגדלים שעשתה, ושלחה אותם לא פחות ולא יותר מאשר לבמאי גרמני, בעל השם העולמי, פיסקאטור, אותו הכירה אישית. פיסקאטור היה באותה תקופה במוסקבה.

חיכיתי בחוסר סבלנות לתשובה. זה היה כמובן מגוחך, אבל השליתי את עצמי. ואילו הבמאית הייתה עצבנית יותר ממני. ולבסוף הגיעה התשובה. ותארו לעצמכם! לתל־אביב הקטנה של שנת 1932 מגיע מכתב מהבמאי האגדי פיסקאטור! ברטה צהלה. היא התהלכה עם המכתב, כאילו נכנס האלוהים בעצמו לכיסה. הידיעה פשטה במהירות בקרב שחקני „האהל" ו„הבימה" ושאר השחקנים. עצם המכתב הפך לסנסציה כזו, שלא שמו לב לתוכנו. אך התוכן עניין, כמובן, קודם כל אותי. במכתב נאמר, שהאמן מודה על המכתב של ברטה ועל התצלומים. עצתו היא, שהנערה תלמד בחוג הנוער של תיאטרון „האהל", דעתו היא של„אהל" עתיד טוב כתיאטרון פועלי.

ב„אהל" התעניינו זמן־מה ב„נערה שיש לה קשר עם פיסקאטור". ואילו אני, שראיתי כבר עצמי על כנפי דמיוני כתלמידת התיאטרון המפורסם של פיסקאטור, קיבלתי מקלחת צוננת. תוך כדי פרשה זו, גיליתי יום אחד את עיסוקי בתיאטרון למזכיר התא המפלגתי שלי. הלה התבונן בי מופתע ואמר בפסקנות: „תוציאי לך זאת

מהראש. עלייך לבחור בין במת התיאטרון לבין המאבק הפוליטי."
החלטתי לבחור במאבק הפוליטי.

כך בשכבי על משכבי בכלא נזכרתי בסיפור טרגי־קומי זה והחלטתי לא להציק לחברותי עם „התביעות האמנותיות" שלי.

יום אחד חזרה גינה מהמטבח, פניה קורנות וחבילה קטנה בידה. את החבילה החביאה ואת תוכנה שמרה בסוד. בערב החג הפתיעה אותנו: פרשה לפנינו סדין, שלפה מהחבילה שלה פחם (גנבה אותו מהמטבח) והחלה מציירת.

„זה לנין! לנין ממש!" קראנו משסיימה את עבודתה.

עד אותו יום לא ידענו כלל, שלגינה כשרון ציור. להתפעלותנו לא היה גבול. למחרת בבוקר, כאשר חדרנו היה כבר מוכן לחגיגה ודיוקנו של לנין מתנוסס על אחד הקירות, נפתחה לפתע הדלת ונכנסו המפקחת הראשית, גב' ג'קסון וסגניתה. לא נעדר, כמובן, גם הכלבלב, מלוון הקבוע. קפאנו מפחד. פשענו שלושה פשעים בבת אחת: גנבנו פחם, לכלכנו סדין של הוד מלכותו וציירנו את לנין.

עקבנו אחריהן בנשימה עצורה. גב' ג'קסון סקרה את הכל ועמדה מול דיוקנו של לנין. היא עמדה והתבוננה בו, אחר־כך אמרה בנעימה רגועה: „אני מכירה את הג'נטלמן הזה. זהו מיסטר לנין." לא הוסיפה דבר ופנתה לעבר הדלת. משנסגרה הדלת מאחוריהן, פרצנו בקריאות שמחה. „היא מכירה את הג'נטלמן הזה!" התגלגלנו מצחוק. גינה הייתה לגיבורת־היום.

אנו מסתדרות בשורה — לבושות לחג, מסורקות יפה, דרוכות.

השעון בכיכר מבשר לנו: השעה 10. אנו שרות את האינטרנציונל. פעמים רבות שרתי כבר את ההימנון הבינלאומי של הפועלים ותמיד הרגשתי רוממות־רוח. אבל היום, כאן, בכלא בית־לחם, הדמעות חונקות את הגרון עם הצלילים הראשונים. ולא רק את שלי — של כולנו. „זה יהיה קרב אחרון..." רעם דרך החלונות הפתוחים של הכלא. שירתנו יצאה לשוט ברחובות העיר, בכיכר בשוק...

ופתחנו בחגיגה. הזמנו שתי סג'אנות, שגילו יחס ידידותי כלפינו. את האורחות הושבנו במקום־כבוד, מול „הבימה" שהייתה מקושטת בדגלים אדומים. את הדגלים האדומים תפרנו מחולצות, מאפודות ואפילו ממיצרפים (קומבנזונים), מכל בד אדום שמצאנו. גם על החלונות תלינו דגלים אדומים — שיראו בחוץ. כמובן, היה

נאום, וכמובן, ארוך למדי. באותם הימים היה מקובל לנאום באריכות.

לבסוף הגיע תור ההצגה. מתחי פג לאחר ששמעתי את „המקהלה המדברת" — הן קראו טוב כמה שירים מהפכניים. עדיין היה צפוי השיר שביימתי — שיר מהפכני פולני אודות בנאי צעיר, העומד על פיגום גבוה ושר:

„...בנה בנו בית לבן, בן מאה קומות,
בן מאה קומות, וכולו שיש,
והוא יתרומם לשחקים
ולא יפחד מרעמים וברקים..."

ובהמשך: ובקומה ה־40 עמד בנאי צעיר ושר:

„כאשר יקום הבית הלבן, בן מאה־הקומות
הוא לא יספק את חלומותי,
אעלה גבוה עוד יותר,
אבנה עוד ועוד, עד שאגיע לשמש
ויקום בית בן מאה־אלף קומות..."

את הפיגום הכנו ממיטת־הברזל שלנו, שהושענה במאונך אל הקיר. לבושה מכנסיים עם חולצה בחוץ המכסה את הבטן הבולטת ועניבה אדומה לצווארי, טיפסתי על „הפיגום", לגלם את הבנאי הצעיר. שרתי בהתרגשות את השיר, שאהבתיו מזמן בשל חלומו היפה.

„זהירות!" נשמעה קריאה באמצע שירתי. נבהלתי. נשענתי על הקיר, אבל סיימתי את השיר. מחיאות־הכפיים היו סוערות. עזרו לי לרדת מה„פיגום".

ישבנו ליד השולחנות, שרנו ואכלנו „דברים טובים". את אלה אגרנו במשך חודשיים מכל מה שקיבלנו מבחוץ.

בתום החגיגה שכבתי לנוח סחוטה מהתרגשויות היום.

מפינתי שמעתי ויכוח: „למה צעקת? הבהלת אותה. היא הייתה עלולה ליפול!" התריסו כמה חברות בפני רוזה. רוזה הנבוכה התגוננה: „נבהלתי שמה תיפול. למה צריכה בחורה בהריון לטפס על מיטות שבורות?..."

הפרידה

המשפחה והמפלגה עשו מאמצים להוציא אותי לחופשי. כרסי הייתה כבר בין שיניי. לא היו מכשולים משפטיים על דרך שחרורי, כיוון שישבתי, כאמור, כאסירה מינהלית. במשטרה החליטו, כנראה,

שלא כדאי להם שאלד בכלא, וכך קיבלתי יום אחד הודעה על שחרורי.

חופש? לא ייאמן!

משנודע דבר שחרורי, פתחו הבנות בדיון על שם הילד. עד עכשיו אינני מבינה, מדוע דיברו רק על שם לילד ולא לילדה. כאילו ידעו כולן מראש, שיהיה זה בן.

המאורע הגדול והמסעיר באותם הימים של שנת 1936 היה מלחמת האזרחים בספרד. והשם שנבחר מכל ההצעות הרבות היה לארגו, על שם המנהיג המהפכני הספרדי לארגו קאבאליירו. השם אושר פה־אחד ובהתלהבות. אך הופיעה הסתייגות: „אבל לארגו קאבאליירו אינו קומוניסט. ואם לא יעמוד במבחן?" לבסוף נמצא פתרון: נקרא לו „לארגו־איתן", היינו שלא יכזיב.

הכינו לי מסיבת־פרידה. המלים הטובות והנרגשות הרבות, האיחולים והנשיקות, דומה שיכלו להספיק לי לכל חיי.

בא הבוקר המיוחל. עמדתי באמצע החדר הגדול, וכולן סביבי, כאילו הייתי כלה. הן הלבישו אותי את השמלה הלבנה, זו שלבשתי בהגיעי לכלא. התופרת שבינינו הרחיבה את השמלה עד המקסימום האפשרי. לבסוף הייתי מוכנה. וכנהוג, כל הבנות מלוות אותי עד לדלת. הפרידה הנרגשת ביותר הייתה לי מהבנות ההרות. הבטחתי להן לדאוג „לילדי הכלא", כמו לילדי.

„להתראות!" ודמעות ניקוות בעיני כולנו ברגע יציאתי.

משננעל שער הכלא מאחורי, עמדתי המומה. לא האמנתי שאני חופשייה. רציתי לנופף בידי לחברותי, אבל החלונות היו בצדו האחר של הכלא. הרגשתי לפתע בודדה לאחר כל החודשים הארוכים במחיצת ידידותי.

מכונית־המשטרה הביאה אותי לירושלים. בתחנת־המשטרה ציידו אותי בכרטיס־נסיעה חינם ברכבת לתל־אביב. יצאתי מתחנת־המשטרה לרחובות ירושלים. עתה ידעתי: אני חופשייה באמת. יכולתי ללכת לאן שרציתי. אבל לא היה לי לאן... והיה לי זמן — הרכבת שלי עמדה לצאת רק אחרי־הצהריים. טיילתי ברחובות. חנות. חלון־ראווה ובו ראי. אני מביטה בו. נדהמתי: מי זאת? אני?! הפנים הן פני, השמלה הלבנה היא שמלתי, הכפתורים החומים הם כפתורי... אבל זו לא אני. אשה קטנה עם בטן גדולה. משך כל החודשים בכלא לא ראיתי את עצמי במראה, לא ראיתי את גופי המשתנה. ואילו עתה, בבת־אחת...

לאחר שהתאוששתי, התבוננתי סביבי: כלום אין אי־מי צוחק

לי? לא, בעיני כל העוברים-והשבים הייתי סתם אשה הרה. תופעה רגילה. אבל אצל חברי, משפחתי? איך יקבלוני כזאת? אין דבר, הרגעתי את עצמי, הרי זה בנך, לארגו-איתן...

ברכבת מירושלים לתל-אביב נוסעים יהודים וערבים בקרונות נפרדים. חרם הדדי. אך בכל הקרונות רבים הם השוטרים הערביים והיהודיים (גפירים), ורבים עוד יותר הם החיילים הבריטיים. כולם חמושים היטב. כאילו הייתה זו רכבת הנוסעת לחזית.

בקרון שעליתי היו ערבים. רק גברים. ישבתי ליד פלח זקן. השתררה שתיקה. זו הייתה שתיקה רועמת. הם חושבים שאני מרגלת, אמרתי בלבי, שנשלחתי להאזין לשיחותיהם. היה לא-נעים. אך החלטתי להישאר, לערער את הפירוד העויין הזה בין יהודים לערבים.

שוטרים יהודיים היו מציצים מדי פעם לקרון, לבדוק אם הכל בסדר. התעלמתי מהם. החלטתי להפר את השתיקה המעיקה. אמרתי: „אני מקווה, שאינני מפריעה לכם. אולי נכנסתי לקרון הלא-מתאים. אינני יודעת, מה קורה עכשיו בארץ. רק היום יצאתי מבית-הכלא בבית-לחם. אני קומוניסטית. אם לא נוח לכם לשבת אתי, מפני שאני אשה, ואולי מפני שאני יהודייה, בבקשה, אמרו לי ואסתלק מכאן.” התגובה הייתה תמיהה כללית. כמה אנשים, מהספסלים הסמוכים קמו, קרבו אלי ופתחו בשאלות: „באמת? את באה מהכלא? את קומוניסטית?”

סיפרתי כיצד ולמה נאסרתי. השוטר שהציץ לקרון נדהם. הוא הסתלק, ומייד אחר-כך בא בליווי קצין בריטי ושוטר יהודי. הם ניגשו ואמרו לי, שכדאי לי לעבור לקרון אחר. סירבתי. אז אמר לי השוטר היהודי: „את עודך בחזקת אסירה.” הכחשתי. הוא נימק את טענתו בכך, שיש לי כרטיס נסיעה שניתן במשטרה. אמרתי לו, שאני מוכנה לקנות את הכרטיס בכספי. הנוסעים הערביים הביטו בנציגי החוק באיבה גלויה. השניים הסתלקו להתייעצות ולא חזרו עוד. רוב הנוסעים בקרון הצטופפו כעת סביבי. הספקתי לספר דברים על מאבקה של המפלגה. מדי פעם בפעם הפסקתי את דברי ושאלתי: „אתם מבינים את הערבית שלי? הרי היא כל כך גרועה.” „כן, כן”, הייתה התשובה. נפרדנו בידידות.

הרכבת הגיעה לתל-אביב. אני קמה ומביטה דרך החלון. אני רואה את זרח. גם הוא רואה אותי ורץ אחר קרוני וזר פרחים בידיו.

בזכרוני עולה תמונה אחרת: סתיו 1929. הרכבת מגיעה לתחנה בבנימינה. ברציף רץ בחור ששערו בלונדי־ג׳ינג׳י פרוע, הוא רחב כתפיים, שזוף, חולצתו לבנה, מכנסיו הקצרים כחולים ורגליו העקומות במקצת נעולות סנדלים. הוא רץ לאורך הרכבת. זהו זרח. שנינו היינו רחוקים מאוד זה מזו. ולא ידענו אז שנינו, כמה קרובים נהיה כל חיינו...

ואילו עכשיו הוא מחכה בתחנת־הרכבת לשנינו: לי ולבננו. הרכבת עוצרת. אני יורדת בזהירות במדרגות הגבוהות וצונחת ישר לזרועותיו הרחבות והחמות.

משך חודשים אחרי שחרורי מהכלא, התעניינתי בגורל החברות ותינוקותיהן שנולדו בכלא. יהודית קלמן גורשה עם בתה לצרפת, ושם המשיכה שנים רבות בפעילות במפלגה הקומוניסטית הצרפתית וגידלה את בתה.

טרגי היה גורלה של סימה ברונשטיין. היא גורשה יחד עם החבר שלה — מישה, קומוניסט ידוע בארץ, אסיר בכלא ירושלים. יחד עם הילד הם גורשו לפולין, אך בדרך התעכבו בפאריס. מישה ברונשטיין נסע מייד לספרד, לחם בבריגדה הבינלאומית עד גמר המלחמה. הוא הוציא לאור ספר על ספרד „פאסארמוס" (יצא לאור בווארשה ב־1958). בספרו זה מזכיר מישה אפיזודה אחת, מתקופת מאסרם שלו ושל סימה בפלשתינה. „בזמן המשפט נפגשתי עם אשתי שהובאה מכלא של הנשים. היא לחשה באוזני: ,הקולקטיב של הבנות בכלא החליט, שאם ישפטו אותי למאסר למרות הריוני, ואצטרך ללדת בכלא נקרא לנולד ,ליברטו׳, או ,ליברטה׳. יהיה בכך ביטוי הסולידריות שלנו עם העם הספרדי." מישה הסכים לשם. מישה התגייס, כאמור, לחזית בספרד ממנה חזר בשלום. ואילו סימה והילד נשארו בצרפת. הם הושמדו בידי הנאצים בזמן הכיבוש.

על גורלה של החברה השלישית וילדה לא נודע דבר.

בחורינו בספרד

כאשר עזבתי את הכלא, לא מצאתי ידידים רבים. הם לחמו בספרד. בימי מלחמת האזרחים בספרד ביקשו רבים מחברינו שהיו כלואים בבתי־הכלא בארץ, ובעיקר אלה שעמדו לפני גירוש, רשות מהמפלגה לנסוע ולהצטרף ל„בריגדות הבינלאומיות", בהן לחמו אנטיפאשיסטים מכל חלקי העולם. היה בזה הביטוי הבולט ביותר

של רגש האינטרנציונליזם העמוק של חברינו, נכונות להקריב את חייהם על מנת לבלום את הפאשיזם בעיבורו. בין המתנדבים לספרד היו בחורים ובחורות. גם אני שאפתי לזה, אך מצבי (ההריון) מנע כמובן את תוכניותי אלה.

עתה עם יציאתי לחופש מצאתי חלל ריק.

בדרך־לא־דרך הגיעו אלינו ידיעות משניצר יוסף, יופה יצחק, ארליך אליהו, סוני קסלמן, שמיעט בדיבור, חבר שעשה דרכו עמנו מהקיבוץ; מאיר לוי, שהיה הראשון שנפצע מנשק חם, בו השתמשו השוטרים בהפגנה בירושלים בימי שביתת־הרעב הגדולה בבתי־הכלא (1935); עבד אל־חילק, ששבת בודד שביתת־רעב ממושכת והתהלך בעירום בחורף, מתוך סירוב ללבוש בגדי אסירים בכלא עכו. מרדכי מילמן הגיבור, מפקד הפלוגה ה־13 ורבים אחרים שלחמו בגבורה ונפלו בחזיתות השונות בספרד.

מאות צעירים יצאו מהארץ לספרד, אך מעטים חזרו ארצה וביניהם חברנו הטוב, עטור אותות הצטיינות רבים, ישראל צנטנר, שכתב את הספר „ממדריד עד ברלין". הם תרמו במאבקם ובדמם למאבק הגורלי בפאשיזם וגם רשמו פרק מפואר בתולדות מפלגתנו.

נזכור את כולם בהערכה ובאהבה

ישבנו צפופות בחדר הגדול, אסירות שגורלן שונה. בעלות האזרחות הפלשתינאית עמדו להשתחרר באחד הימים, כאשר יתחשק להוד מעלתו הנציב העליון. שונה היה גורלן של אלו שלא הייתה להן נתינות פלשתינאית. הן עמדו לפני גירוש מהארץ לארץ מוצאן או לכל מקום אחר. היינו רבות. כיצד לזכור את כולן?

מצויה כיום בידינו רשימה של האסירים הקומוניסטיים בארץ בשנת 1936, זהו העתק המסמך הנמצא בארכיון התעודי בלונדון מתקופת שלטון המנדט הבריטי בארץ. הרשימה כוללת 200 איש מהם 60 נשים. ישנם בו מספר שמות משובשים ולא־מדוייקים. אני רואה בעיני־רוחי את חברינו היקרים, עימהם פעלתי יחד במחתרת, חברות עימהן ישבתי בכלא ביפו ובבית־לחם. מעטים נשארו בארץ. רובם גורשו לארצותיהם, נדדו במדינות שונות. ביניהם חברים שלחמו בספרד ב־1936, ואחרים שנקלעו למלחמת העולם השנייה, לחמו בצבאות השונים ובפרטיזנים, במחתרת. רבים־רבים כבר אינם בחיים.

המפלגה חבה לכולם חוב גדול של הערכה ואהבה.

והרי לפני הקורא רשימת האסירים הזאת:

אבוליסק רוזה, אבו־כליפה מוחמד, אברם רוזה, אברמוביץ דניאל — נפל בספרד, אברשטיין דוד, אגופיאן ארם, אוארבוך יחיאל, אוסטרובסקי דוד, אושרוביץ אסתר, איקנבלום יצחק, אירגו מרדכי, אל־ביארי חסן, אל־בשיתי טאהא, אלכסנדרוביץ דוד — נפל בשורות הפרטיזנים בצרפת, אלמי פואו, אלנבוגן דורה, אסטרייך משה, אקוויסט רוברט — נפל בספרד, אקשטיין דורה, ארליך אליהו — נפל בספרד, ארפאט רושטי, באדר אליהו, באדר צבי, באלטר יעקב, בארתל האנס, בובר פישל, בורוביק צביה, בורסוק אריה, ביאלר אברהם (לובה) — נפל בספרד, ביבר ישראל, ביברגאל אדולף, בילצקי מרדכי (מארקוס), בינלר טובה, בירבאך דבורה, בלאט שלמה, בלייפר מנחם, בן־מרדכי שמואל, ברונשטיין מיכאל, ברונשטיין נחום, ברוצקוס רגינה, בריקנר יוסף — נפל בספרד, ברלוביץ מרדכי,

ברמן סוניה, ברק חנן, גוטסמן יצחק, גולדברג הדסה, גולדנברג חיים, גורדון צבי, גורליק פנחס, גורצקי חוה, גינסבורג שמעון, גלאנץ אברהם, גלובטר צבי, גלוזמן צבי, גמיש שרגא, גראנק יצחק, גראנק פרומה, גרוס הלה, גרוסמן מתתיהו — נרצח ע״י הגסטפו בצרפת, גרייפמן אהרן, גריל אסתר, גרינוואלד משה, דוד בנימין, דרוקר אולגה, הארטמן פיליפ, הילר משה, הירש מיכה, הלפאנד אהרן, המאם אחמד, ובר יוסף, ובר יעקב, וולפסון רבקה, וייטמן אברהם — נפל בספרד, וייס ארנה, וייס יוסף, וייסברגר חיים, וינוגרד יחזקאל, ויץ יהודית, ונפלד שרה, זאלבורג חנה, זיבולה חיותה, זילברשטיין אברהם — נפל בספרד, זימרינג יוסף, חוסין מחמוד סולימאן, חן יעקב, חפץ פנחס — נפצע בספרד, טאנצמן רבקה, טוביאס אהרן, טראום פנינה, יאצל יעקב, ידינורוקי האנס, יופה שלמה, יעקב אימרי — נפל בספרד, יקיר יערה, כהן מלכה, כ״ץ יהודית (איטה), כ״ץ נקולאס, כ״ץ שרה, לאזר מאקס, לוביץ׳ זרח, לוביץ׳ חיים, לוביץ׳ רות (הופמן ברכה), לובצקי רבקה, לוי ארתור, לוי יעקב, לוי מאיר — נפל בספרד, לוי עמרם, לוי קורט, לוובר יהודית, ליברמן צפורה, ליטבק צבי — נפל בשורות הפרטיזנים בצרפת, ליפשיץ יצחק, ליצמן אויגן, מאנש גרישה, מוסקוביצי אהרן, מושיק רזי, מייטוס חיה, מרגלית שרה, מרקוביץ אריאל, נובומיסקי אברהם, נוביק עליזה, נימגוביץ צבי, סאחאקיאן גארניק, סגל מרדכי, סגל שמואל, סובול דב, סוטון אברהם, סטניסלבסקי אברהם, סיבקרוט לייב, סלואן אנטל, סלונים מאיר, סלטימוביץ חיים, עבד-אל-כאלק עלי — נפל בספרד, עותמן מוחמד עלי, עפואני עבדאללה, פיינגלרנטר חיים, פיינהויז פנינה, פינקלשטיין חנה, פירסט יהודה, פישר ארנה, פלאט אביגדור, פלאי אלכסנדר, פלדמן שמואל, פלטקובסקי משה, פליישר ניסן, פראנקס ישראל, פרידריך אברהם, צביבלזאפט שרה, צימלס שרה, צינמון מאקס, קאדר מוחמד, קאסטל שמעון, קובאץ זולטון, קוטשבסקי אסתר, קולטון צבי, קולמן יהודית, קופליק צפורה, קופר אריה, קורין חיה, קורנפלד מנחם, קורנפלד מנחם, קירשנבאום אברהם, קלוץ פנחס, קליין שמחה, קנובוביץ אברהם, קפלן מרדכי, קראוס דינה, קראסנוב יעקב, ראשית עסיסה, רובנגרין סילביה, רוגנדורף יונתן, רוזובסקי אהרן, רוזנברג חנה, רוזנר אברהם, רוזנר פפי, רוזנשטראוך פרידה, רות מרדכי, רות, שאון לאדיסלאו, שוויצר

יוסף, שורק חוה, שטוקשטיל אברהם — לחם בספרד, שטיינמץ ברוריה, שטראוס גרטה, שטרן ישראל, שיין שושנה, שיינפרבר חיים, שיינר נתן, שכטר אברהם, שכטר יוספינה, שמידט פרידה, שניצר שרה, שפילברג צביה, שפירא אברהם, שפירא אליעזר, שפירא מוסא, שצ׳רנסקי יצחק, שרייבר צבי, שרייבר צבי (המכונה סקרטנר), תמרי שלום.

מלחמה רחוקה -
קרבות קרובים

חתונה מבוהלת

לא התכוונו לטכס נישואין, אך ההורים לחצו לערוך חתונה. חודש לפני הלידה הלכנו לרב. חתונה מסובכת הייתה זו: הרי לא יכולתי להיות כלה עם כרס כזאת — לכן נבחרה לכלה חברתי היפה מאשה. כעדים הופיעו שני אחי. אבל אני הייתי, כמובן, העדה החשובה ביותר. אך אפילו טיפת יין לא טעמתי בחתונתי־שלי בגלל ההריון, כמובן... וכאמור, אפילו טבעת לא נשארה לי למזכרת ממנה. הטבעת שזרח ומאשה השתמשו בה, הייתה מושאלת...

נולד לנו בן. בן, שכה רצינו בו. חיכינו לו זמן רב. ילדים הם אחריות גדולה, כאשר ההורים פועלים במחתרת פוליטית. אם ייאסרו וייכלאו לזמן ממושך, ואפילו אחד מהם, מה יהיה גורלו של התינוק? אך גם לרצות בילד ולחכות שנים אינו דבר פשוט. נולד לנו בן וקראנו לו לארגו־איתן על פי הצעתן של חברותי בבית־הכלא לנשים. זרח מצא, שהשם יפה, והוסיף פירוש משלו לשם לארגו: זהו מושג מוסיקלי. היצור הקטן שינה את חיינו מהקצה לקצה. הוא היה חלש, אך תובעני. הוא צעק ובכה — ואנו התרגשנו מאוד. החברים צחקו ואמרו: „הוא כבר פעיל מאוד". זרח עשה דבר פשוט: היה בורח מהבית ומשוטט ברחובות. אבל אני נשארתי על המשמר. עתה תפקידי הראשי היה „להכין חלב" ללארגו־איתן הפעוט. 8 כוסות מיץ הייתי חייבת לשתות ביום, לפני ואחרי היניקה. עם שובו מהעבודה היה אביו בודק, האם הכוסות התרוקנו. לא פעם שפכתי את המיץ, כדי למנוע ויכוחים. אך היצור הקטן היה לא רק צרחן, הוא היה גם חביב ויקר. השאלה שהתעוררה הייתה, איך חוזרים ל„חיים נורמליים", כלומר גם לפעילות הפוליטית, ועם זאת, מבטיחים לתינוק אבא־אמא בטוחים?

עוקרים לראשון־לציון

אי־אפשר עוד להישאר בתל־אביב. הבולשת עוקבת אחרינו באופן מתמיד, עבודה אין. אני עסוקה בטיפול בתינוקי.

מציעים לנו לעבור לראשון־לציון. מוטב לצאת מהעיר, להתרחק מעיני הבולשת. המצב במפלגה קשה: המאסרים ההמוניים בשנת 1936, הגירושים, נסיעת חברים רבים לספרד — כל אלה דלדלו את שורותינו. יש לשקם את המפלגה, לצרף חברים חדשים, אך

המשטרה אינה מרפה מאיתנו. רודפים בעיקר אחרי הוותיקים המוכרים. מזכירות המפלגה מחליטה שכל החברים המוכרים למשטרה, יפסיקו זמנית את פעילותם, ינתקו את הקשר עם החברים ועם המוסדות ויעמדו במשך תקופה מסויימת מהצד. כך אפשר יהיה לקלוט חברים חדשים ולשקם את המפלגה. רדוואן אל־חילו — „מוסא", המזכיר הכללי של המפלגה הקומוניסטית הפלשתינאית מוסר לי את ההחלטה ומוסיף: „זה קשה, אבל זה זמני והאינטרס של המפלגה הוא מעל לכל. המעבר לראשון-לציון הוא פתרון טוב."

אנו אורזים את חפצינו, עוטפים את התינוק ויוצאים לדרך, ללא ידיעה ברורה, כיצד נסתדר, כיצד נחיה.

שכרנו חדר בשכונת הפועלים. המטבח משותף עם זוג צעיר אחר. רהיטים לא היו לנו. קנינו שתי מיטות-ברזל. שני ארגזי־תפוזים של „תנובה" היו ארונות ללבנים שלנו ולבגדי הילד. את הבגדים המעטים שלנו תלינו בפינה מאחורי וילון.

השמלות — צרות עלי כי שמנתי בתקופת ההנקה. הילד ישן בינתיים בעגלה, אבל עוד מעט יזדקק למיטה... את הבעיה פתרו ידידינו הנגרים: הם התקינו לנו לול וזה שימש את הנסיך הקטן שלנו גם כמיטה. כעבור שנה קיבל הילד מיטה — מתנה מהסבא שלו. מצבנו הכלכלי השתפר מעט: זרח מצא עבודה. הסתדרנו. הייתה לנו בעיה אחרת: כיצד לחיות מחוץ למסגרת המפלגתית ובלי פעילות ציבורית.

בינתיים את רוב שיחותי שוחחתי עם שותפינו למטבח. לא היו להם ילדים ושניהם עבדו — הוא בפרדס, והיא במסעדה. אנשים נעימים. הרצון להיכרות היה הדדי. שוחחנו בזהירות על נושאים שונים, בעיקר פוליטיים. מוזר — גם הם נמשכו לנושאים אלה... ומשהעזנו יותר — הם ואנחנו — גילינו שדעותינו זהות! הסתבר, שהם ביקשו להשפיע עלינו, ואנחנו — עליהם.

במשך הזמן נודע לנו, שהם מהפעילים הראשיים של „הרשימה הפרולטרית". בשם זה פעלו הקומוניסטים באיגודים המקצועיים של ההסתדרות. אך אנו עוד לא גילינו להם את זהותנו. אפילו משכנו למישחק זה גם את מרדכי אירגו, שעבד בפרדס, בנס־ציונה, והגיע אלינו בכל סוף שבוע. מבחינה מפלגתית היינו באותו מצב „עומדים מן הצד". פעם שמענו מעבר לקיר הדק שיחה. שכנינו סיפרו למישהו שהם „מטפלים" בשלושה אנשים חדשים, ומקווים

שאלה יהיו „פריפריה" (אוהדי המפלגה). התפקענו מצחוק. במהרה סיפרנו להם את האמת. הם הופתעו מאוד. הפכנו לידידים.

משהשתפר מצבנו הכלכלי, החלטנו להעתיק את מקום מגורינו משכונת הפועלים הרחוקה למרכז המושבה. שכרנו דירה בת שני חדרים, יחד עם שני ידידינו הנגרים. הם כבר נכנסו לגור בחדר אחד. והנה אנו מגיעים עם העגלה ובה רכושנו כולו, כולל הלול, הרהיט היחיד היפה שלנו. חברינו תקעו בעגלה את המטאטא ועליו את סיר־הלילה של הבן. בעלת־הבית עמדה במרפסת דירתה והתבוננה נדהמת במראה דייריה החדשים. משהתאוששה, ירדה במהירות, עמדה בפתח וקראה: „אין כניסה!" והחזירה לנו את דמי־הקדימה. לא הועילו שום הסברים וטענות. היא לא רצתה בנו, לא רצתה בעוני הזועק הזה בביתה. קמה שערוריה, אנשים התאספו ברחוב... החלטנו להפסיק את המריבה, שבנו על עקבותינו וחזרנו אל שכונת־הפועלים שלנו.

אך ידידינו לא שקטו. הם פתחו את כל הברזים שבדירה, הציפו את הרצפה, המים זרמו לדירתה של הגברת. זו התעלפה והם ברחו... במושבה צחקו.

מאוחר יותר שכרנו במושבה דירה קטנה בקומת־קרקע ובה גרנו כעשר שנים, עד 1947.

פעילות פוליטית עצמית

חברינו סיפקו לנו מידע על הנעשה במפלגה, אך זה, כמובן, לא יכול היה לספק אותי. אמנם, תפקידי כאם וכעקרת־בית העסיק אותי בבית, אך ישותי התקוממה נגד ההסגר הזה.

החלטתי „לעשות משהו". הדרך הנוחה ביותר הייתה להתקשר עם ארגון האמהות העובדות. הלכתי לאסיפות, האזנתי. מהדברים שהשמעתי בזהירות באסיפות אלו יכלו להסיק שאני שייכת לשמאל, אך לשמאל „נסבל". מכנסי הקצרים שימשו מעין עדות בלתי־כתובה, כאילו קשורה אני בקיבוץ של „השומר הצעיר", שמושבו בראשון־לציון.

כך, אט־אט נכנסתי למסגרת. הצעתי את עצמי לפעולה בשכונת התימנים. לא היו מתנדבות רבות לתפקיד זה. נשות השכונה קיבלו אותי תחילה כמורה, כמדריכה, אך במרוצת הזמן, לאחר שנכנסתי לבתים רבים ויצרתי קשרים טובים עם משפחות רבות, השתנה

היחס אלי. אמנם, עוד לא צירפו אותי ל„משפחה התימנית", אך רחשו לי אמון וביקשו, שאשוב ואבקר.

הספקתי להקנות לעשרות נשים מושגים חדשים, מתקדמים. בהדרגה הגענו עד כדי שיחות על זכויות האשה במשפחה, על הצורך בקידומה של האשה, על מאבק במסורות ריאקציוניות ועל עמדות מדיניות חדשות, על היחס לערבים ועוד דברים שהמאזינות שלי מעולם לא שמעו עליהם.

לפעילותי זו היו אף תוצאות בלתי־צפויות. כעבור שנים רבות, כאשר נאמתי באחת מוועידות הפועלות, שיסעו חברות מפא"י את דברי בלי־הפסק. לפתע שמעתי את קולה הרם של אשה: „תפסיקו להפריע לה. לרות לא צריך להפריע!" לקריאתה הצטרפו שתי נשים נוספות. הכרתי אותן מרחוק: היו אלה ידידותי התימניות מראשון־לציון. התרגשתי מאוד. הדבר הפתיע רבות מבין באות הוועידה ומזכ"לית מועצת הפועלות דאז, בבה אידלסון, שאלה אותי: „מניין באה לך פתאום ההגנה התימנית הזאת?!"

המשטרה מחפשת אותי עדיין

נמלטנו מתל־אביב לראשון־לציון, כדי לטשטש את עקבותינו ולהיעלם מעיני המשטרה. ואכן, משך זמן מסויים חיינו בשקט.

יום אחד, בשעה שהייתי בחנות המכולת, נכנס שוטר ושאל את החנוונית: „אולי את יודעת, איפה גרה ברכה הופמן? אומרים שהיא גרה כאן בסביבה."

„לא", אמרה האשה, שלא הכירה אותי בשם זה. האיש הלך. חיכיתי מעט בחנות, אחר־כך יצאתי. התבוננתי סביבי. לא ראיתי את השוטר, איש הבולשת. מיהרתי הביתה. תוך שעה ארזנו את החפצים הנחוצים ביותר, לקחנו את הבן וברחנו לבית־ההורים ברחובות.

עם שובי הביתה לאחר שבוע, הגברתי את עירנותי. אך איש לא הופיע עוד. גילוני רק לאחר שפעלתי כבר תקופה ממושכת. בפתח ביתי הופיע שוטר. אותה שעה עסקתי בנקיון. הוא אמר לי, שקצין משטרה מחפש אותי ומבקש שאבוא למשטרה. עמדתי יחפה בתוך שלולית מים על הרצפה — ועשיתי ספונג'ה.

„הגד לו", עניתי, „שאין לי זמן. הרי אתה רואה שאני שוטפת את הרצפה!"

השוטר בלע את לשונו.

„לך הגד לו מה שאמרתי לך."

השוטר המופתע הלך. מאז לא קראו לי עוד לקצין המשטרה.

מבריחים את קובה

קובה בא לביקור — אני שמחה לראותו. הוא שליח־המרכז לאזור הדרום ומבקר לעתים אצלנו ללא הודעה מוקדמת. ביקוריו הם ימי־חג. החברים מתכנסים, לרוב אצלי בבית, שומעים הרצאה, מוסרים דו"ח על פעילותנו, דנים יחד בבעיות. הרי אנו בפרובינציה. ואילו קובה בא מהעיר, מהוועד המרכזי של המפלגה.

קובה בא תמיד עמוס, כמו גמל: כרוזים להפצה, עתונים והעיקר — חדשות! עד כה לא עוררו ביקוריו את תשומת־לבן של הבולשת ושל ההגנה. אבל יום אחד, כאשר ישב אצלנו, שמעתי את קריאתה של יונה. היא ובעלה קומוניסטים, גרים בסמוך, מעבר לגדר. אני יוצאת לחצר.

„מה קרה?"

„משהו מתרחש", לוחשת היא מבעד לרשת הגדר. „הרחוב מלא אנשי הגנה ובלשים. מה זה יכול להיות?" „קובה אצלי", לוחשת אני. מישהו הבחין בו וזיהה אותו. יונה מבוהלת. ואילו אני חושבת בקדחתנות: מה עושים? עלינו להבריח אותו. אני נכנסת הביתה, מתייעצת איתו, יוצאת שוב אל יונה, ואנחנו מחליטות להבריחו מייד דרך הגדר אל חצרה של יונה ומשם, דרך הגדר האחורית, לפרדס, הגובל בחצרה.

וכך עשינו. תוך דקות ספורות נעלם קובה. את החומר שהביא החבאתי.

עכשיו החלטנו „לשחק קצת" עם אנשי ההגנה והבולשת: יצאתי לחנות הקרובה וקניתי מצרכים רבים. „יש לי אורחים היום", הודעתי לבעל־המכולת. בדרכי הביתה אני מבחינה בכמה בלשים וכמובן, „איני מרגישה בהם". אני חוזרת למכולת: „שכחתי משהו..." והבלשים שוב מסתתרים בבהילות. בכל פעם שאני יוצאת מהבית, הם חושבים שהנה ייצא גם האדם המבוקש...

יונה ואני לא הבנו, מדוע אין הם נכנסים הביתה, כדי לאסור אותו. אולי אין בידם צו־מאסר. ואולי רוצים לעשות אתו „חשבון" בחוץ? הזמן זוחל. הבלשים מסתתרים בחצרות הסמוכות.

בשעה חמש אחרי־הצהריים החלטנו לשים קץ למשחק המחבואים.

בביתה של יונה בקומה ב׳ גרה אוהדת. אנו מכניסים אותה בסוד העניינים. היא מציעה לבעלה לצאת איתה לטיול. הם מתלבשים, עוברים את הגדר אל החצר שלי ומכאן יוצאים לרחוב. יונה ואני יוצאות בעקבותיהם. זו הייתה הצגה! הבלשים ואנשי ההגנה רצו אליהם מכל עבר. הבחור לא ידע במה העניין ועמד מופתע ומבוהל. הוא כעס וצעק: ,,מה קורה פה? מה אתם רוצים ממני?!" הוא סירב ללכת איתם ודווקא בכך רצינו. קמה מהומה וכמעט הגיעו לתגרת־ידיים. ואז נכנסתי אני למעגל וצעקתי: ,,בלי ידיים!" הבלשים ועוזריהם השתכנעו עוד יותר, שזהו האדם שלו הם אורבים מהבוקר.

בסיומו של דבר אנו הולכים כולנו למשטרה, בליווי קהל סקרנים. יונה ואני בראש התהלוכה. במשטרה מופתעים: הם מכירים את הבחור: ,,איש הגון הוא".

כלבי הציד קיפלו את הזנבות. שמו את עצמם לצחוק. הסיפור שעשע את המושבה. וכבר ידעו לספר גם על שתי קומוניסטיות, שהבריחו ,,מרגל" ממש מתחת לאפם של הבלשים.

באותו לילה הפצנו המוני כרוזים במושבה, אותם הביא קובה.

מות אבי

אבי מת. מיהרתי לנסוע לתל־אביב. אמא מחכה. ניגשתי לחברתי בבית הסמוך, לבקשה שתיקח את הילד אליה. ,,מה קרה?" שאלה. ,,אבא מת", עניתי בשלווה. ולפתע פרצתי בבכי מר. השתוממתי בעצמי. חשבתי שלא הרגשתי קשר מיוחד אל אבא. ובכל זאת. חזרתי לחדר, ישבתי על הספה מהורהרת. והתייפחתי שוב.

הנה הלך אבא שלי, ואני שואלת: מי הוא היה? למעשה לא היכרתי אותו. מה היו ילדותו, שמחותיו, דאגותיו? את מי אהב? את מי שנא? לא ידעתי, וזה כאב לי. ,,תמיד ראית את עצמך בסכסוך עימו", האשמתי את עצמי.

אבי היה סוחר, בעל חנות סיטונאית. החנות הייתה ברח׳ פרנצ׳ישקנסקה 12 בווארשה, בסמוך לביתנו. מכרו בה פירות יבשים שהובאו לפולין מארצות המזרח. הוא היה בעל קומה בינונית, נאה, בעל זקן, שאותו טיפח בשקידה. אנו, ילדיו, היינו ארבע בנות ושלושה בנים. הוא היה איש דתי, שומר מצוות, לבש קפוטה שחורה ומגבעת קטנה של חסידים. רק כאשר נסע לחוץ־לארץ, לבש חליפה וכובע ,,אשכנזי". הוא נמנה עם חסידי הרבי מקוצק,

אבי דוד מנדל ורשביאק

ממייסדי החסידות לפני 200 שנה. בבית הקפידו לשמור על המסורת, אך בלי קנאות. את הבנים שלח אבא ללמוד ב„חדר" וכשבגרו שלחם גם ללימודי ניהול חשבונות ועוד. ביחס אל הבנות היה ליברלי יותר. בהשפעת כמה מקרובי־המשפחה, שהיו חילוניים, למדו הבנות בבית־ספר יהודי חילוני ע"ש זופיה קלצקה. עניין הדת חצה ביני לבין אבי מילדותי. הייתי לאפיקורסית בהיותי בת 12. התדיינתי ביום־הכיפורים עם האלוהים: רציתי שהוא יוכיח לי, שהוא אכן קיים. צמתי חצי יום. אך כבר שנה לאחר מכן לא צמתי, אפילו אכלתי באופן הפגנתי בשר חזיר בבית של חברתי. „נו ?" שאלתי וגלגלתי את עיני כלפי מעלה. שום דבר לא קרה. ואז חדלתי סופית להאמין בקיומו.

אבי לא דרש מאיתנו, הבנות, חובות דתיות מופרזות. הדבר היחיד שעשה היה ללמד אותנו להתפלל מהסידור.

אבא ניסה להפריע לנו, לילדיו, ללכת בדרך בה הלכנו, אך לשווא. כל אחד מאיתנו הלך בדרכו ובחר באורח־חיים משלו ובדרך פוליטית שנראתה לו. אף אחד לא בחר בדרך הדתית. כולנו היינו חילוניים וכולנו נפרדנו מאבא בשלום, בבוא הזמן לעזוב את בית האב.

אבא היה למדן. ספרייה גדולה עם ספרי־קודש עמדה בטרקלין. כל חייו למד. וגם שפות למד: אנגלית, גרמנית ועוד. השפה האחרונה שלמד הייתה אספרנטו. הוא השאיר אחריו בספרייה מילונים בשפות רבות. אבי קרא גם ספרים „אפיקורסיים". היה סוחב מאיתנו ספרות מארקסיסטית ורומנים וקורא אותם בסתר בלילות.

חשבתיו תמיד לאנוכי — מעולם לא הרגשתי את אהבתו אלי. אולי הגזמתי? הרי הוא קיים אותנו, האכיל, הלביש, נתן לנו השכלה. עם מותו הרגשתי לפתע, שהוא חסר לי. במשך עשרות שנים הוא לא חסר לי. אפילו הפריע לי לא־מעט.

לא יכולתי לשכוח את הסבל שגרם לי בנוגע בלימודי, את הקרב שניהלתי איתו עליהם. לאבי היו עקרונות. אחד מהם היה, כי בנות צריכות ללמוד בתיכון ארבע שנים בלבד (היום פירושו 2 כיתות תיכון), ולאחר מכן, בגיל 15 על הבת להכין עצמה לנישואין. הוא לא שלל לימוד שפה, צרפתית למשל, אך בבית. את תקופת „הציפיה לחתן" עליה לבלות, לדעתו, בחנות, על־יד הקופה. אם־כי עזרה זו לא הייתה דרושה כלל.

הקרב על הלימודים החל אתי. אחותי הבכורה נכנעה. השנייה, הגדולה ממני, המשיכה ללמוד, ואבי מצא תירוץ לכך: „היא חולנית." האמת הייתה, שהוא אהב אותה יותר מכל הילדים וויתר לה. והנה הגיע יום עלייתי לכיתה השישית בגימנסיה. הוא אסר עלי להמשיך. התמרדתי. החלטתי ללכת לבית־הספר ולממן בעצמי את לימודי. נתתי שיעורי־עזר לתלמידים. הדבר לא היה קל. הייתי קטנה ורזה, הורי התלמידים לא נתנו בי אמון: זו מורה, זו? סבלתי מזה וריכזתי את כל כוחי להתמודדות עם זה.

כאשר נודע לאמי, שאני נותנת שיעורים פרטיים, זכיתי בפעם הראשונה בחיי בסטירת לחי מצלצלת. „אני לא מרשה לך לשרת בבתים זרים!", צעקה בקולי־קולות. כשבועיים שררה מתיחות רבה

בבית. אבי שתק, אך ברור היה, שלא יעבור לסדר־היום על המרד שלי. ואכן, תגובתו לא איחרה לבוא. יום בהיר אחד קמתי בבוקר ואינני מוצאת את נעלי.

„איפה נעלי ?״, שואלת אני את אמי. „בכספת הברזל של אבא.״ עונה היא בשלווה. פרצתי בבכי.

הייתי במאסר־בית ואומללה. אך לא היה בדעתי להיכנע. הזעקתי עזרה. קובה, ידידי מ„השומר הצעיר״ בא מייד ובידיו זוג נעלי־גברים, נעלי־עור גבוהות עם אבזמים. נעלתי אותן והלכתי אל ידידתי דורקה. דורקה הייתה בת יחידה, בת זקונים. היה לה חדר משלה. הוריה קיבלו אותי בלבביות. הם לא ידעו שברחתי מהבית.

בערב צלצל הטלפון בבית ידידתי. „שובי הביתה !״, אחותי הבכורה רחל בוכה מעבר לקו. היא תמיד בכתה ופחדה מאבא ומאמא. ותמיד השלימה עם כל הגזירות, ובלבד שיהיה שלום־בית.

„לא אחזור עד שיבטיחו לי שאמשיך ללמוד״, השבתי בתוקף.

כאשר היא צעקה: „מה את עושה לנו ? !״, טרקתי את השפופרת. אינני יודעת מה התרחש בבית באותו לילה. ודאי הסתירו מאבי שברחתי. למחרת שוב צלצל הטלפון. ושוב אחותי הבכורה: „דודה רבקה מבקשת שתגשי אליה. היא רוצה לדבר איתך.״

הלכתי. רחשתי כבוד לדודתי זו, אחות אבי. ילדיה למדו כולם, רכשו השכלה גבוהה. בבית היה להם פסנתר. שררה שם אווירה ליברלית. לתמהוני, מצאתי אצלה את אמי ואת אחותי רחל. ישבנו בחדרים נפרדים, והדודה מתרוצצת בינינו ומתווכת במשא־ומתן. אמא הסבירה, שאבא לעולם לא יסכים לוותר לי, ושאם לא אחזור, כל הבית יהיה אומלל; שאפשר להחזיר אותי הביתה בעזרת המשטרה, כיוון שאני עדיין קטינה ועוד, ועוד. זה היה המקל. והיה גם הגזר: אמא תדאג שאלמד בבית. היא תתן לי כסף ללמוד אצל מורים פרטיים, הטובים ביותר. בגמר שנת הלימודים אעבור את הבחינות לכיתה השביעית ואסיים את בית־הספר. עד אז אבא יירגע. הדודה מצדה לחצה, אמרה שהיא ערבה לכך שאמשיך ללמוד.

ולבסוף חזרתי הביתה. אמא קיימה את הבטחותיה. למדתי אצל מורים פרטיים ואבא לא ידע על כך. את שיעורי הכינותי בשעות־הערב המאוחרות, כאשר פרש לחדרו. ישבתי בחדרונה הקטנטן של עוזרת־הבית שלנו על שרפרף ומחברותי על הכסא.

עוזרת־הבית הייתה נאנחת, חוזרת ואומרת: „איזה מין הורים

אלה, שאינם נותנים לילדה ללמוד?" ואילו אבא, שמצא אותי פעם לומדת בלילה על יד הנר, אמר בנחת: „כך אני מבין. מי שרוצה ללמוד — ילמד. בית־ספר זה רק משחק־מותרות בשביל עצלנים."

לא היו לנו, לילדים, מגעים רבים עם אבא. כל אחד היה טרוד בשלו. אבל את „החשבונות" אתנו היה עושה אבי בליל־שבת, כאשר ישבנו כולנו מסובים ליד השולחן החגיגי, עם מפה לבנה ונרות דולקים. אז העיר לנו לכולנו את הערותיו „החינוכיות". ושררה תמיד מתיחות מעיקה. איש לא העז להתנגד או להעיר דבר. אמא שתקה. אחותי הבכורה בכתה „למפרע".

אבא התנגד, כמובן, שנהיה ב„השומר הצעיר" ושבחורים יטיילו עם בנותיו.

בזכרוני נחרטה אפיזודה אחת מיני רבות, בהן הפגין אבא את מיזוג רצינותו וילדותיותו. את גילויי הילדותיות שלו דווקא אהבתי. היה זה ערב יום־הכיפורים. עורכים טכס כפרות. מעל לראשיהן של ארבע הבנות מסובבת אמא תרנגולת. אנו עומדות צפופות וצוחקות. אמא אומרת תפילה. בסוף, כל אחת מאיתנו צריכה לנגוע באצבע בתרנגולת ולומר „מיר צום לעבן דיר צום טויט". („לי לחיים, לך למוות" — באידיש). אני מרחמת על התרנגולת ואומרת: „לך החיים, לי המוות." אמא פותחת בצעקה רמה ומכריחה אותי לחזור על המשפט כראוי. מעל לראשיהם של שלושת אחי מסובבת אמא תרנגול צעיר. לעצמה השאירה תרנגולת ולאבא מביאה תרנגול גדול. וכאן מתחילה הפרשה. אבא מפחד מהתרנגול והתרנגול מפחד מאבא. גיבורת היום היא אמא: היא מכסה את ראשו של אבא בסדין, את התרנגול הכבד מחזיקה ברגלים ומסובבת אותו סביב ראשו המכוסה. התרנגול מפרפר וזועק. אבא מתקפל מפחד מתחת לסדין. אמא מזיעה. אנו מתפקעים מצחוק. אבא מפחד לגעת בתרנגול, ולאחל לו למות. כפרה... מה עושים? אמא עוזרת לו. הכל עובר בשלום. אנחנו נשארים בחיים והעופות נודדים לסירים.

כאשר דובר בעלייתי ובעליית אחותי לארץ, נראה שנפשו של אבא הייתה חצויה. מצד אחד, הוא התנגד ליציאתן של הבנות לעולם הגדול, שבו רבים הזאבים בדמות גברים. מצד שני, היינו ארבע בנות בבית, ונדוניה עבורן — כלום דבר של מה בכך היא?

ודאי, חשב על כך וחישב. אמנם היה אמיד, אך לא עשיר מופלג, ובכלל אהב שהכסף יהיה בכיסו.

פעם אמר לי: „שמעי, את רוצה להיות ציונית? שיהיה לך לבריאות. אבל למה לך לנסוע לארץ־ישראל? תהיי ציונית כמו וייצמן. הוא ציוני גדול ממך ולא נסע לפלשתינה." הוא התהלך הלוך־ושוב בחדר, ליטף את זקנו היפה והמטופח והבהיר את דרך מחשבתו: „בכלל, למה לך להיות קיצונית כל־כך? כל קיצוניות היא מסוכנת. הביטי, בתי, מהו החלק הטוב ביותר בדג־מלוח? זה האמצעי. ואיפה הכי בטוח ללכת בדרך? לא בקצה האחד של המדרכה ולא בקצה השני — רק באמצע. תמיד באמצע, זה הכי בטוח", כך חשב וכך השתדל לתמרן בדרך חייו.

כאשר בא ארצה עם אמי, בימי המשבר הכלכלי הגדול בפולין ב־1934, בו נפגעה שכבת הביניים מהמסים הגבוהים שהטיל אז השר גראבסקי, קנה אבא בית קטן והתיישב בתל־אביב הקטנה. ואז גילה שבתו הפכה לקומוניסטית.

„וכי לא הזהרתי אותך, לאן תגיעי בגלל קיצוניותך?" אמר. אך התייחס אלי בכבוד. „אין מה לפחד", נהג להתלוצץ. „אם ישלטו בארץ ציונים, אז יש לי פרוטקציה אצל בתי רבקל'ה (אחותי רגה הייתה חברת־מרכז של „השומר הצעיר"), ואם יבואו הקומוניסטים, אז יש לי פרוטקציה אצל בתי השנייה. „רק בבקשה", הוסיף בפנותו אלי, „תדאגי שהקומוניסטים לא יקחו לי את הבית הקטן הזה בשכונת שבזי, הוא לא קפיטליסטי מדי..." כולנו צחקנו איתו.

לבשתי חליפה שחורה ונסעתי ללוויה. אמא נרגעה כשראתה אותי בשחור. נראה שחששה, שמא לא אתן את הביטוי המסורתי לצערי. ליווינו את אבא לעולמו, בבית הקברות בנחלת־יצחק. על קברו חרטו: דוד מנחם הכהן וארשביאק, יוחסין מבעל שם טוב. נפטר ב־1939.

אחי יצחק הביא פעם לקברו של אבי את בנו מיקי, שחקן צעיר ומצליח. הוא רצה, שבנו יידע מה הייחוס שלו. עליתי גם אני איתם לקבר אבי. רציתי להרגיש משהו מהייחוס הזה של משפחתי אך לא הרגשתי. הדת וחינוך אבי התנדפו מנפשי מזמן־מזמן. אני מוקירה את הדבר היקר שהוריש לי אבי: הצמאון לדעת.

חזרה לפעילות המפלגתית

פעילותי לא נשארה במסגרת השכונה בלבד. היא הלכה והתרחבה. מצאתי מגעים עם אנשים מחוגים שונים. נפגשתי עם מנהיגות של ארגוני-נשים שונים, לרבות ויצ"ו. למגעים אלה היו תוצאות טובות ברבות הימים. כך, למשל, כעבור שנים לא מעטות, השתתפתי בפגישה של נציגות ארגוני-נשים שנערכה בת"א, בנוכחותה של חנה לוין, חברת ההנהלה הארצית של ויצ"ו, שכיהנה בזמנו כראש-העיר בראשון-לציון. בוויכוח, האם לשתף פעולה עם קומוניסטיות אמרה: „מנסיוני בעבודתי המשותפת עם רות לוביץ' בראשון-לציון, אוכל להעיד שאפשר לשתף פעולה עם קומוניסטים." בבה אידלסון, מזכ"לית מועצת הפועלות, שלחה אלי מבט מופתע ביותר.

אך נחזור לימים ההם.

„לעמוד מן הצד" נעשה בלתי-נסבל עבורי. לא התכוננתי להמשיך את חיי כעקרת-בית ואם לכל דבר ותו לא. גם חברי המפלגה בראשון האיצו בי לעזור להם. כך חזרתי לפעילות המפלגתית באופן „טבעי".

כתבתי מכתב למזכירות המפלגה וביקשתי „להסיר ממני את ההסגר". כלומר, לבטל את ההחלטה הקודמת. חיכיתי וחיכיתי, אך תשובה לא באה. אז החלטתי לא לחכות יותר ולהתחיל לפעול. כך עשיתי ובמהרה נבחרתי כמזכירת הסניף.

פתחתי דף חדש-ישן.

כאשר נודע ברבים שהנני קומוניסטית ותיקה עשה הדבר רושם. אך התגובות היו להפתעתי עויינות פחות משציפיתי. היו אמנם ששאלו את השאלה המסורתית: „בחורה טובה כזו, כיצד היא קומוניסטית?" אך הרוב אמרו: „אפשר היה לנחש", ולא שינו את יחסם אלי.

אך הימין במפא"י שבהנהגת ההסתדרות לא חשב לעבור על כך בשתיקה. הם החליטו, בהתאם להחלטת ההסתדרות להוציא משורותיה את הקומוניסטים, לבטל את חברותי בהסתדרות. החלטנו לפעול לביטול הגזירה. החתמנו 200 חברי הסתדרות ממפלגות שונות, בתוכם אישים רבים על עצומה לביטול ההחלטה. ואכן, היא בוטלה. נמניתי עם הקומוניסטים הבודדים, שלא הוצאו משורות ההסתדרות.

השריפה הגדולה מתחילה

...את אשר יגורנו בא: היטלר תקף את פולין ב־1 בספטמבר 1939 — מלחמת־העולם השנייה החלה. סיקור קצר של האירועים שהתרחשו מראה כיצד הידרדרו העניינים.

הרפובליקה החוקית של ספרד גססה בלחץ הפאשיזם של פרנקו המחומש היטב, על־ידי היטלר ומוסוליני מול „אי־ההתערבות" הבוגדנית של ממשלות צרפת, בריטניה וארה"ב.

והרי עוד בתחילת מלחמת האזרחים בספרד (1936), ברור היה כי סכנת מלחמת עולם בשער. הממשלות הריאקציוניות של בריטניה וצרפת מאפשרות להיטלר לספח את אוסטריה ואת חבל־הסודטים הצ'כוסלובקי.

צרפת ובריטניה דוחות את הצעותיה של ברה"מ לברית פעילה נגד ההתפשטות הנאצית.

צ'מברליין ודלאדיה עושים צעד נוסף: הם חותמים ביחד עם היטלר ומוסוליני על הסכם מינכן, על־מנת לדחוף את היטלר נגד ברית־המועצות.

ואז באה שנת 1939: הרפובליקה הספרדית נופלת; שארית צ'כוסלובקיה נכבשת בידי היטלר. צבאות מוסוליני פולשים לאלבניה.

גם נסיונה של ברה"מ לכרות ברית צבאית עם אנגליה ועם צרפת נדחה. נוכח בוגדנות זו וכדי להרוויח זמן מקבלת ברה"מ את הצעת גרמניה לחתום אתה הסכם של אי־התקפה.

ב־1 בספטמבר 1939 פולש היטלר לפולין — מתחילה צעידת הגייסות הפאשיסטיים באירופה. מתחיל הקטל הבינלאומי. מתחילה השריפה הגדולה. איננו מרפים מהרדיו. הידיעות הולמות בנו. לרבים־רבים מאיתנו הורים ואחים באירופה. גם אילו לא רצינו להאמין, ידענו מה הבטיח היטלר ב„מיין קאמפף" שלו. ידענו כבר על רדיפות יהודים וקומוניסטים. ידענו וחרדנו.

המפלגה הקומוניסטית בארץ החלה לבדוק מחדש את סדרי־העדיפויות במאבקיה. מול האוייב הנורא ביותר שקם לאנושות — הציר הפאשיסטי — יש לאחד את כל הכוחות ואת כל המאמצים למאבק משותף בו.

הדיונים אינם קלים, כי המנדט הבריטי נמשך ופירושו שלטון דיכוי קולוניאלי. עם זאת העולם בוער. הפאשיזם כובש ארץ אחר ארץ. ב־1940 — נופלת צרפת. מתחילות ההפצצות הגדולות על

בריטניה. חיינו השתנו שינוי מוחלט. כל אחד חושב, מה ואיך יתרום למאמץ הכללי. המפלגה קוראת לחבריה להתגייס לצבא הבריטי.

הגיע ה־22 ביוני 1941 — צבאות היטלר פולשים פלישה מאסיבית לברה"מ. הכל מבינים שזהו מיפנה גורלי במלחמה הזו. מול האוייב הפאשיסטי, שכבש ארצות רבות, ניצבת מדינת־הפועלים־והאיכרים הראשונה והיחידה. ההתרגשות גדולה. גברה החרדה. אך גברו גם התקווה והאמונה באפשרות לגבור על הפאשיזם התוקפני.

הרדיו פתוח מהבוקר עד הערב. על הקיר מפה גדולה ועליה דגלונים. תמונה מעיקה: הדגלונים האדומים נסוגים, ואילו השחורים מתקדמים... וצבאות רומל מתקדמים גם לעבר הארץ — הם בגבולה המערבי של מצרים... מה יהיה? — אנו מאמינים שבקרוב ישתנה המצב.

בקיץ 1941 קראה חנא רובינא ברדיו את הקריאה הנרגשת של הוועד האנטיפאשיסטי היהודי שהגיעה ממוסקבה, ובה פנייה לעמוד לימין ברה"מ במלחמה האכזרית ולתרום לקרן העולמית שנוסדה לשם רכישת 1000 טנקים ו־500 מפציצים. מגיעה לאוזנינו הידיעה, שבחיפה מקימים ארגון — „ליגה וי למען רוסיה המועצתית". ארנולד צוויג, מרטין בובר, מקס ברוד, אביגדור המאירי, אלכסנדר פן ואחרים — הם מבין המקימים. היה ברור לנו לחלוטין, שהמפלגה שעודנה במחתרת, היא היוזמת את הקמת הליגה וחברי המפלגה היו המקשרים בין האישים בארץ והמבצעים. אני נוסעת לת"א להתייעץ עם חברים — מה עלינו לעשות. כאן נודע לי, שגם בתל־אביב מקימים ועד דומה. אני מתקשרת עם פעיליו. ונוסעת לישיבת־היסוד.

הישיבה נערכת בביתו של המוסיקאי הפרופ' שור. משתתפים בה גם הסופר מרדכי אבי־שאול, ד"ר מנדלברג, המהנדס צבי נדב, י' יצחקי ול' טרנופולר ממנהיגי פועלי־ציון. בנוסף עליהם ישנם הקומוניסטים י' סתוי ואני, י' נהוראי — בלתי־מפלגתי.

בשובי הביתה אנו מחליטים להקים סניף הליגה בראשון־לציון. הדבר אינו קל כל־כך. יש למצוא אישיות מקובלת במושבה. לאחר מאמצים מצאנו — הייתה זו רעיה אברוצקי, אחות במקצועה ואדם אינטליגנטי ומשכיל. היא נטלה על עצמה משימה זו — היא אהבה אהבה גדולה את הספרות הרוסית והסובייטית, היא הבינה לעומק את המפעל הסובייטי ואת תפקידה של ברה"מ במלחמה זו. בעלה היה ממנהיגי מפא"י והתנגד להשקפותיה. אך היא ניצבה

אסיפה חגיגית של „ליגה וי" בראשל"צ ב־1949. במרכז הנספח לתרבות של הצירות הסובייטית בישראל, מ' פיודורין; על־ידו מזכיר מועצת הפועלים בראשל"צ, שכטר; מימין רעיה אברוצקי, מזכירת „לגה וי" בראשל"צ ור' לוביץ'

באומץ בראש ה„ליגה וי" בראשון. עזרתי לה בארגון העבודה. האסיפה הפומבית הראשונה נערכה באולם קולנוע גדול במושבה, שהיה מלא מפה לפה. הופיעו בה הסופר מ' אבי־שאול ואורחים נוספים, ממייסדי הליגה בת"א.

היה זה סניף פעיל מאוד. אספנו כספים למפעלי העזרה לצבא האדום. ניהלנו מערכות הסברה נרחבות. במרוצת הימים הלכה והתרחבה „ליגה וי" בארץ. הצטרפו אליה מפלגות־הפועלים של ההסתדרות, ציבור פועלים גדול; אנשים משכבות הביניים ומשכילים רבים. בעקבות הוועידה החגיגית הראשונה בירושלים (אוגוסט 1942) ערכנו אסיפות־הסברה רבות בערים ובמפעלים, ובהן השתתפו גם האורחים הסובייטיים, שהגיעו מטהרן לוועידה: מ' מיכאילוב וא' פטרנקו.*

---

* ראה את ספרי „קורותיה של ידידות", שיצא־לאור בת"א בשנת 1984.

באחת האסיפות הללו בתל־אביב באולם ע״ש יאשה חפץ הוזמנתי גם אני להופיע. האולם היה מלא עד אפס מקום. אני הייתי בחודשי הריוני האחרונים. כאשר ירדתי מהבמה, שמעתי הערה מתוך הקהל: „לא ידעתי שכך מדברים שניים...״ בשנת 1942 שמחה במשפחה. נולד לנו בן שני — דוד.

שנים רבות פעלתי בשורות ה„ליגה וי״. פעילות זו על הישגיה ומחדליה קירבה אותי מאוד לברה״מ ולתרבותה. למדתי את השפה הרוסית והתחלתי לקרוא ספרות מדעית וספרות יפה במקור. המשכתי בפעילותי ב„תנועת הידידות ישראל—ברית־המועצות״ לאורך השנים. במסגרת זו הכרתי אנשים רבים ואישים שונים. למדתי בה שיתוף־פעולה עם חוגים שונים בעלי השקפות שונות. היה זה פרק חשוב ברכישת נסיון בהקמת חזיתות להרחבת הדעת והעמקת הידידות בקרב הציבוריות לברה״מ.

יעל גרסון

יעל גרסון. חלק בלתי־נפרד של מפלגתנו הקומוניסטית. צנומה, עדינה, צנועה ואמיצה... יעל גרסון — חלק יקר מעברה של המפלגה.

כאשר נודע לנו, למשפחה ולמפלגה, שהיא חולה מאוד, מה לא עשינו כדי להביא את שחרורה מכלא בית־לחם. אבל שום דבר לא הועיל. השלטונות הקולוניאליים סירבו. חייה היו בסכנה, והסוהרות העבירו את יעל לבית־החולים של הכלא בימי גסיסתה.

יעל גרסון

יעל גרסון מתה בכלא ב־7 בפברואר 1941. בת 27 הייתה בלבד. את חייה הקצרים הקדישה לפעילות המהפכנית האנטיאימפריאליסטית.

בת 13 שנים צעדה בראש הפגנת תלמידים, שדרשו „חוק לימודים חובה וחינם לילדי הארץ״. התלמידים הפגינו גם תמיכה

במוריהם ששבתו. כבר אז הבינה יעל את יסודות הצדק האנושי והחליטה להיאבק להשגתו.

בכמיהתה זו לצדק הגיעה במהרה לארגון הנוער הקומוניסטי, בו למדה, בו התחשלה ובו נאבקה לאידיאלים שלה עד יומה האחרון. היא הייתה מזכירת סניף ת״א של ארגון הנוער.

דרך חייה של יעל גרסון הייתה קשה: בגין מאבקיה המהפכניים גורשה מבית־הספר. אך המשיכה בלימודיה בעקשנות ובאופן עצמאי, כי בתי־הספר נסגרו בפניה. גם בבית הוריה נאלצה להיאבק לדרכה הקשה והמסוכנת. בבולשת הכירוה היטב ולא פעם אסרוה, אך היא לא נשברה, להיפך, היא התחשלה. היא המשיכה בדרכה המהפכנית מתוך שכנוע עמוק ובאומץ.

יעל פעלה רבות בקרב הנוער היהודי והערבי. היא הבינה את הצורך הבסיסי של הארץ באחדות העמלים היהודיים והערביים במאבק באימפריאליזם. היא למדה ערבית ושלטה בה באופן חופשי. שנים רבות עמלה יעל כדי לגשר בין הנוער היהודי והערבי.

תבונה וצניעות, מסירות ללא־גבול והעזה — אהבתי את אלה.

עם פרוץ מלחמת־האזרחים בספרד בשנת 1936 מיהרה יעל להתנדב לשורות הלוחמים האנטיפאשיסטיים והיא יצאה לדרך. כשממשלת בלום הערימה קשיים על המתנדבים ועל המתנדבות לספרד, נאלצה יעל להישאר בפאריס. בהמתינה כאן נרתמה מייד לפעילות בשורות המפלגה הקומוניסטית הצרפתית.

כעבור שלוש שנים חזרה לארץ. מייד עם שובה קיבלה התראה מהבולשת הבריטית: שאם תחדש את פעילותה הפוליטית — תיאסר. אך יעל גרסון לא יכלה לא לחדש את פעילותה המהפכנית... וכעבור כמה חודשים אסרוה. בכלא חלתה בדלקת ריאות קשה. מחלתה הלכה־וגברה. בהעדר עזרה רפואית שנדרשה נשפטה ע״י השלטון המנדטורי למוות. גם בימי גסיסתה בבית־החולים שמרו עליה השוטרים הקולוניאליים.

יעל גרסון, אחת ממעצבות המסורת המהפכנית של הנוער הקומוניסטי בארץ, לא זכתה לראות ביציאתנו מהמחתרת למרחבים של פעילות מעמדית ואנטיאימפריאליסטית. היא לא זכתה לראות בתבוסת הפאשיזם השנוא. אך אנו, שזכינו לאלה, ידענו ויודעים, שגם בזכות מאבק חייה הקצרים זכינו לאלה...

סיומה מירוניאנסקי

הוא נכנס המום מכאב. גם אני המומה: סיומה מירוניאנסקי, מזכיר סניף תל־אביב, נרצח.

לא הכרתי את סיומה מירוניאנסקי. הוא נמנה עם החברים החדשים יותר, ותנאיי המחתרת הקשים דאז לא איפשרו לנו היכרויות חופשיות בינינו.

הסיפור היה מחריד: תפשו את סיומה, גררו אותו אל בית הבולשת בתל־אביב. שם עינוהו ולאחר־מכן רצחוהו. את גופתו השליכו למקום לא ידוע...

סיומה מירוניאנסקי

הרצח אירע ב־7 ביולי 1941, בעיצומה של המלחמה האנטי־פאשיסטית הגדולה. את המעשה עשו שני קצינים יהודיים שעבדו בבולשת: שטיינברג וקנר. חברים עצורים שמעו את זעקות־הכאב של סיומה בשעת העינויים. וגם את הפסקתם — עם רציחתו.

המפלגה פותחת במערכה ציבורית לחשיפת הרצח. למרות הרדיפות וסכנת המעצרים הנמשכים, עולים חברים על במות בתי־הקולנוע, לפני התחלת ההקרנות ומספרים על רציחתו של סיומה מירוניאנסקי, למה הוא נאבק, על הצורך במאמץ אנטיפאשיסטי עליון בימים אלה. הם קוראים לגילוי הרוצחים ולהענשתם.

המפלגה ואלמנתו של סיומה, קלרה, ביכו בכאב את מותו הנורא.

...עברו שנים, שנים רבות. המאבק לגילוי רוצחיו של סיומה מירוניאנסקי ולגורל גופתו נמשך שנים ארוכות. עם קום מדינת ישראל העלתה מפלגתנו שוב את התביעה לחקור את הנושא. בלחץ דעת־הקהל נאלצה הממשלה הזמנית למנות ועדת־חקירה ממלכתית. אולם ועדה זו הוקמה רק על־מנת לצאת ידי־חובה והוראותיה לא כללו כלל את העמדת הפושעים לדין. הוועדה המליצה לפטר מן המשטרה את שני הקצינים החשודים, שטיינברג וקנר, אשר העידו עדות־שקר בפני הוועדה. אך אפילו המלצה זו של ועדת־החקירה לא בוצעה למעשה. הקצינים הללו שוחררו מהמשטרה לזמן קצר ואחר כך — מעשה ציני — הוחזרו אליה ואף הועלו בדרגה.

המאבק לגילוי האמת על רצח סיומה לא הסתיים. לא נוותר עליו. דמותו של הקומוניסט סיומה תישאר חרותה לתמיד בזכרון מפלגתנו, והמאבק להענשת האחראים לרצח זה הוא חלק חשוב של מאבקנו לשינוי דמותה של ישראל...

בכור מאבקי פועלים

אהבתי את הסניף שלי, היו בו חברים מסורים, פעילים מאוד יומיום. לאחר יום העבודה היו „חוטפים" משהו לפה וכבר על הרגליים „לעבוד" במשמרת השנייה — במפלגה. המועדון היה פתוח יומיום. הצטרפו חברים חדשים למפלגה. היו אלה פועלים, מהם שכינו את עצמם „פרולטרים", עבדו בבתי־חרושת. אחדים עבדו במפעלים קטנים ובמחנה הצבאי הבריטי בסרפנד. בסניף דנו בבעיות הפועלים. הסברנו לפועלים את מהלכי המלחמה נגד הפאשיזם בשילוב עם המאבק המעמדי. הוצאנו כרוזים, היינו מעורבים בשביתות. למדנו בעיות פוליטיות ובעיני הפועלים נחשבנו ל„ידענים".

תנופה זו באה לאחר השנים 1938—1939 — תקופה בה רוב חברי הסניף, כמוהו כחלק גדול של ציבור העובדים בראשון ובארץ כולה, היו מובטלים. הייתה אז תקופה קשה מאוד למשפחות הפועלים. המחסור חדר כמעט לכל בית עובדים. מצוקה זו הייתה נחלתם של פועלים יהודיים וערביים.

אך מצבם של הפועלים והפלחים הערביים היה קשה פי כמה בעקבות הנישול מהקרקע והאבטלה הגדולה כתוצאה מהמדיניות של כיבוש העבודה.

המצב הכלכלי בארץ החל להשתנות רק עם פרוץ מלחמת־העולם השנייה ב־1939, ותחילה חלה תזוזה מועטה בתעשייה ובמשק הצבאי הבריטי. השינוי הגדול בא ב־1941 לאחר שגייסות היטלר תקפו את ברה"מ. הבריטים החלו להגדיל באופן קדחתני את המחנה הצבאי בסרפנד. המלחמה קרבה אל הארץ ולולא הנצחון בסטלינגרד — מי יודע מה היה קורה כאן.

פלשתינה הייתה לאחד המרכזים האסטרטגיים החשובים של צבאות בעלות־הברית במזרח־התיכון. מחנות צבאיים החלו לפרוח כמו פטריות אחרי גשם. החלו בבניין בתי־חרושת ומפעלים. כך פעלו בראשון־לציון בנוסף לבית־החרושת הוותיק „בירה" מפעלי טקסטיל, סיליקט, נגרות, זכוכית, גפרורים ועוד. צריך היה להאכיל ולהלביש את חיילי הצבא הבריטי וכן את האזרחים שעבדו קשה במאמץ המלחמתי. מספר עובדי התעשייה גדל במהירות.

בקרב העובדים הערביים חל שינוי גדול. אלפים נקלטו בתעשייה במחנות הבריטים. אלפים נוספים עבדו כשכירים בבתי חרושת לסבון, לגפרורים, למזון, במפעלים בינלאומיים, בתחבורה, בנמלים, בבניין ועוד.

עם גידול ציבור הפועלים התעשייתי היהודי והערבי החלו להחריף המאבקים המעמדיים, גברה התודעה הפרולטרית והסולידריות בין הפועלים היהודיים והערביים.

היינו מעורים במאבקים אלה. פועלים היו נכנסים למועדון המפלגה לקבל ייעוץ.

הפועלים נשאו בעול המאמץ המלחמתי, אך מצבם הכלכלי והסוציאלי היה קשה. השכר היה נמוך, היוקר רב, ומשפחת פועלים לא יכלה לגמור את החודש. לא היו קיימים עדיין הסכמי עבודה, היו במקומות מעטים חוזים קולקטיוויים, לא הובטחה הלכה־למעשה עבודה של 8 שעות ביום. הרוב עבדו עבודה קבלנית מפרכת. לפועלים לא הובטח חופש שנתי או זכויות סוציאליות אלמנטריות.

פנינו להסתדרות ודרשנו לשפר את תנאיי העבודה והחיים של העובדים. התשובה הייתה, כי בימי מלחמה אין עושים שביתות. רק מאמץ מלחמתי. הפועלים טענו, שצריך להיות „שוויון בקורבנות" ואי־אפשר לסבול מצב בו פועלים עובדים קשה בשכר־רעב ואילו המעבידים והספסרים מתעשרים על חשבונם. לדעת העובדים חייב המאמץ המלחמתי שהם עושים למען הנצחון על הפאשיזם להבטיח תנאיי עבודה הוגנים, קידמה כלכלית וסוציאלית על חשבון המעבידים והספסרים הנצלניים. ואכן פרצו שביתות. השביתות בראשון־לציון בהן טיפלנו היו קשורות בעיקר בבעיות השכר, בתוספת היוקר, בחופש השנתי, בפיטורים, בתנאים סוציאליים. המאבקים היו קשורים גם בתביעה לחתימת חוזים קולקטיוויים ועוד. במפעל „גביש" למשל, בו עבדו פועלות רבות הועלתה בזמן השביתה התביעה, לחופש לידה ולתנאים סניטריים מינימליים. כמו בראשון פרצו שביתות במקומות רבים. הן הסתיימו ברובן בהישגים חלקיים או מלאים. אמנם, מנהיגי ההסתדרות שניהלו מדיניות של „שלום־בית" עם „התאחדות בעלי התעשייה" לחצו על השובתים ללכת ל„בוררות חובה", אך הפועלים הוכיחו שהם יודעים להיאבק עם או בלי „יועצים" הסתדרותיים ואחזו בנשק השביתה. ומאידך גיסא, מעבידים רבים ענו בהשבתות.

השיעור המאלף ביותר עבורנו הייתה השביתה ב„תרזה", בית־חרושת לנגרות בראשון־לציון. בניהול השביתה ב„תרזה" עזר לנו מאוד אליהו גוז'נסקי — אליושה. הוא עבד במפעל יהלומים בת"א, ענף חדש שקם והעסיק כ־4000 פועלים בכל הארץ. הוא התמחה בעניינים איגודיים־מקצועיים והפך למדריך בשטח זה

במפלגה. השביתה ב„תרזה״ הייתה שביתה ממושכת מאוד. בסוף היה זה מאבק עקרוני על חתימת חוזה עבודה ודמי־שביתה. המעבידים התנגדו לשלם את דמי־השביתה.

בשביתת „תרזה״ למדנו פרק בתמרונים של המעבידים. בעלי „תרזה״ הסכימו תחת לחץ לתביעות הפועלים, לרבות חתימת חוזה־עבודה. אך אז נקטו תמרון רמייה: הם שינו את שם המפעל מ„תרזה״ ל„תרזיה״ ועל־ידי כך, בעזרת תוספת ה„י״ ביטלו את חוזה העבודה שנחתם קודם לכן, ביטלו את זכויות הוותק של הפועלים בטענה שהחברה החדשה אינה מכירה בחוזה שנחתם עם החברה הקודמת. אך פועלי „תרזה״ הכשילו מזימה זו. בשביתתם הוכיחו הפועלים של „תרזה״ וגם פועלים אחרים בגרות פועלית ורגש סולידריות למופת. כתגובה לפירסום „רשימה שחורה״ על־ידי התאחדות בעלי־התעשייה, האוסרת להעסיק זמנית את פועלי „תרזה״ השובתים במפעלים אחרים, הציגו ועדי הפועלים של „בירה״ ו„גביש״ אולטימטום ואיום בשביתה, אם ייאסר על פועלי „תרזה״ להיות מועסקים במפעליהם־הם. המעבידים נאלצו לבטל את „הרשימה השחורה״. היה זה הישג גדול לפועלים ושיעור מאלף למעבידים.

קיימנו אסיפת־פועלים באולם במושבה שהוקדשה לסולידריות עם שובתי „תרזה״. באסיפה נאם אליושה. הוא הסביר את גורמי השביתה, תיאר את מצב השביתות הרבות בארץ וניתח את דרכי המאבק של הפועלים. האולם היה מלא מפה לפה. רבים עמדו. באו לכאן פועלי „תרזה״ וגם פועלים ממקומות עבודה אחרים וכמובן חברים ואוהדי המפלגה. ההקשבה הייתה גדולה. אמנם שמעתי איש אחד אומר: „למה נתנו לו כאן לדבר, הרי הוא פרקציונר (קומוניסט)?״ אך הוא קיבל מייד תשובה מפועל אחר: „עזוב, הוא משלנו, הוא פועל, הוא יודע מה הוא מדבר.״

דבריו של אליושה התקבלו בהסכמה גדולה. לאחר נאומו, קראה חברת ברית הנוער הקומוניסטי איטה, שבאה עם אליושה מתל־אביב, את שירה של המשוררת אנדה פינקרפלד „שביתת המסמרים״ והפועלים העניקו לה בתמורה מחיאות־כפיים סוערות. היא גם קיבלה מוועד פועלי „תרזה״ איגרת תודה.

פעילותנו במקומות העבודה חיזקה את המפלגה, העלתה את יוקרתה בקרב ציבור הפועלים. הפועלים הקשיבו לנו. אנו לא היינו „אקונומיסטים״, עשינו להעמקת התודעה המעמדית של הפועלים, לסולידריות פועלית, ולמאבק בשלטון הבריטי בארץ ולעצמאותה, לטובת הערבים והיהודים גם יחד.

זמנים קשים למפלגה

ב־1943 חל פילוג במפלגה. פרק חמור ומכאיב ביותר בתולדותיה של המפלגה. על הפילוג, על גורמיו היסודיים, על הרקע הפוליטי־החברתי שלו ועל השלכותיו לא אכתוב. כבר כתבתי במבוא לספר שקצרה בו היריעה בשביל ניתוחים מעמיקים וכוללים של תקופות שונות. מה גם, שבתקופה הנדונה, ישבתי, כפי שסיפרתי בראשון־לציון, פרובינציה רחוקה מה„סמולני",* כפי שקראנו לדירתו הצנועה ביפו, באזור מנשיה, של המזכיר הכללי של המפלגה — מוסא — כינויו המפלגתי של רדואן אל־חילו.

ידענו כי במפלגה מתנהלים ויכוחים, הרגשנו זאת מעל גבי החומר שהודפס בסטנסיל שהגיע אלינו מזמן לזמן.

מדי שבוע היה מגיע לביתנו מרדכי אירגו, חבר ותיק במפלגה, שעבד בפרדסים בנס־ציונה. כפי שהיה אומר, „אני בא לנשום". ומשבא, לבש סינר והדיח כלים. תמיד אפשר היה למצוא במטבחי כלים להדחה. ואירגו טען, שהדחת־כלים היא מלאכה נעימה מאוד, במיוחד אם הם רבים. ראיית הכלים לאחר הדחתם, נקיים — גורמת לו סיפוק. הוא אף ביקש, ספק בצחוק, ספק ברצינות שאשאיר לו כלים מלוכלכים מכל השבוע. צחקנו. הייתי מוכנה למלא אחרי בקשתו זו, מאחר ולי לא היה כל סיפוק מהדחת כלים.

תוך כך ניהלנו שיחות. סיפרתי לו על דאגתי בקשר למצב המפלגה. אירגו החכם, בעל העיניים הטובות היה אופטימי: „עברנו כבר זמנים קשים שונים. אמנם, מצער המצב במפלגה, אך היא תצא ממחלות ילדות אלה, תעלה על הדרך הנכונה". בשפת האידיש צלצלו דבריו אלה בצורה משכנעת עוד יותר: „די פארטיי וועט זיך אויסמאַזלען, אויספאקן און ארויסקריכן פון די קינדער־קראנקהייטן".

אך, דבריו של אירגו לא הרגיעו אותי. הבנתי שהפעם המצב

---

* סמולני — המפקדה של לנין בפטרוגרד, ממנה הודרכה מהפכת אוקטובר הסוציאליסטית הגדולה ברוסיה ב־1917.

רציני מאוד. ואכן, הגיעו אלינו הידיעות הרעות. הן באו באמצעות החברים, שהגיעו מתל־אביב ומחיפה. נראה היה שבמרכז המפלגה החלו לדאוג למצב בסניפים הקטנים והוחלט לגייסם למערכה. בין החברים שביקרו אצלנו היה גם אליושה. ישבתי עם חברים עד לשעות הקטנות של הלילה. התעמקנו בשינויים המדיניים בארץ שהחלו להסתמן עוד בסוף שנת 1939, אך גברו וקיבלו ממדים משמעותיים בשנות מלחמת העולם השנייה. האוכלוסייה היהודית גדלה. גדלה גם התעשייה הקפיטליסטית בגין הבאת הון, בעיקר על־ידי יהודי גרמניה שנמלטו מהתופת הפאשיסטי, גדל מעמד הפועלים התעשייתי.

בשנות מלחמת העולם השנייה השתנה מאוד המצב בקרב האוכלוסייה הערבית. גדל והתחזק מעמד הפועלים. פלחים מנושלים מהקרקע על־ידי הקולוניזציה הציונית זרמו לערים. אלפי שכירים הועסקו במחנות הצבאיים הבריטיים, בבתי־החרושת, בכבישים, בבניין. קמו ארגוני־פועלים, שבראשם עמדו קומוניסטים ערביים ולוחמים איגודיים־מקצועיים מתקדמים, שניהלו את המאבקים של הפועלים הערביים. ההסתדרות, כידוע, הייתה סגורה בפני הפועלים הערביים.

תקופת המלחמה נגד הפאשיזם העמידה בפני התנועה הלאומית הערבית והחוגים האנטיאימפריאליסטיים הערביים תפקידים חדשים, מסובכים וקשים. מנהיגים ערביים ריאקציוניים התייצבו לצד הפאשיזם הגרמני. במצב זה מילאו הקומוניסטים הערביים וכוחות מתקדמים ערביים אחרים תפקיד חשוב מאוד בהתייצבם בפרץ. הם קראו לתמוך בקואליציה האנטיפאשיסטית ולהתייצב לצד ברית־המועצות במלחמה נגד הפאשיזם.

התפתחות מדינית זו העמידה בפני המפלגה תפקיד דחוף לבחון את דרכה בתנאים החדשים ולפעול בהתאם. כל זה נדרש במצב ארגוני מסובך במפלגה, שרק החלה לצאת מהמחתרת, בה פעלה במשך עשרים שנה, ולהתאים את פעילותה לתנאים הלגליים החדשים. מה עוד, שבשנת 1943 התפרק הקומינטרן וכל מפלגה פעלה מעתה באופן עצמאי לחלוטין. הזמן תבע שינויים מידיים תוך הכרעה דמוקרטית במפלגה. בוועד המרכזי של המפלגה הושמעה תביעה לכנס את ועידת המפלגה שלא התכנסה מאז

הוועידה ה־7 (1931). אך הרוב בוועד המרכזי עם המזכ״ל, מוסא, התנגדו בתוקף לקרוא לוועידת המפלגה ולהכריע בה בכל הבעיות באופן דמוקרטי. כאשר החריפו הוויכוחים, פיזר הוועד המרכזי את סניפי המפלגה בתל־אביב ובהדר הכרמל בחיפה והוציא מתוכו חברים מספר. המודחים הקימו גוף בשם „הוועדה המרכזת הזמנית", שהחלה לפעול ולגייס תמיכה בקרב חברי המפלגה.

על כל ההתפתחות החמורה הזאת, כאמור, שמענו מפי החברים שבאו לבקרנו, ונחרדנו. היה ברור שסכנה אורבת לאחדות המפלגה... „רק לא פילוג", התפללתי בלבי. רק לא פילוג... אך אימת הפילוג הייתה תלויה כמו חרב דמוקלס מעל למפלגתנו.

סוף־סוף הוזמנתי להשתתף בכינוס שזומן ע״י הוועד המרכזי של המפלגה. היה זה בחודש מאי 1943. מיהרתי לתל־אביב, השארתי את התינוק אצל הורי והלכתי לאולם הקולנוע „מוגרבי" הקטן. רבים מהמשתתפים לא הכרתי. הרי שנים כה רבות פעלנו במחתרת ורבים לא הכירו זה את זה. בנוסף, הצטרפו בשנים האחרונות חברים חדשים. האווירה באולם הייתה מתוחה מאוד. הוויכוח על הבמה הלך והתחמם. הייתי כה נסערת עד שקפצתי על הבמה מבלי לבקש רשות דיבור ושפכתי מלים, שיצאו מעומק לבי. כל שרציתי היה למנוע אסון הפילוג. ניסיתי לשכנע, חשבתי בתומי, שאם נשב יחד נמצא מוצא, כי מפלגה מאוחדת יש בכוחה למצוא פתרון לבעיות פוליטיות וחברתיות חדשות שהתעוררו, אך אם חלילה תתפלג המפלגה — נפסיד כולנו: המפלגה, מעמד הפועלים היהודי־הערבי ומאבקנו רב־השנים. זו הייתה דעתם של רוב החברים.

אך המציאות הייתה קשה ומרה והמשבר היה כה עמוק שלא ניתן עוד למנוע את הפילוג. תחילה, הפילוג לא היה על בסיס לאומי. פעלו למעשה שתי מפלגות קומוניסטיות פלשתינאיות. בוועידה ה־8 ב־1944 התאחדו שתי המפלגות הקומוניסטיות לאחת. הקומוניסטים הערביים נטשו את המפלגה וייסדו את „הליגה לשחרור לאומי". המפלגה הקומוניסטית הפלשתינאית המשיכה לפעול על בסיס הפרוגרמה האינטרנציונליסטית וביטאה את האינטרסים של שני עמי הארץ. בין המפלגה והליגה היה שיתוף פעולה.

כרגיל, כאשר מתפוררת אחדות ובאה התפוצצות, קמות גם קבוצות שונות, רסיסים, בכסות אידיאולוגית או פוליטית. כך קמו

גם אז קבוצות שונות, ביניהן „האיגוד הקומוניסטי החינוכי בארץ־ישראל” שהפך במרוצת הזמן ל„מפלגה הקומוניסטית העברית”. התארגנות זו גרמה קשיים בפעילותנו. עצם המושג „קומוניסט עברי” נוגד את עקרונותיה של התורה הקומוניסטית שהיא אינטרנציונליסטית. הריאקציה הציונית יכלה לשמוח להופעת קבוצה שובינית זו. אך מנסיוננו ידענו שגופים מסוג זה יורדים מוקדם או מאוחר יותר מהבמה הפוליטית, ואמנם זה באמת היה גורלם.

כאשר המפלגה היא כל חייך, פילוג בה כמוהו כתקיעת סכין בגופך. הפילוג היה סיוט. הייתה זו חוויה קשה לי, כמו לחברים רבים אחרים. אך כל העת קיווינו ופעלנו בכל מאודנו שהפילוג לא יימשך זמן רב והאחדות היהודית־הערבית במפלגה תשוקם.

בעיית החזרת האחדות האינטרנציונליסטית למפלגה העסיקה את הוועידה ה־9 של המפלגה הקומוניסטית הפלשתינאית שהתקיימה ב־1945, אחרי הנצחון הגדול על הפאשיזם. בוועידה התקבלה החלטה מדינית ובה נאמר, כי בעקבות תהליכים שחלו בארץ הפכה פלשתינה מארץ חד־לאומית לארץ דו־לאומית. בוועידה זו, בתנאים החדשים הללו, נתקבלה גם ההחלטה התובעת לשחרר את הארץ מעול המנדט, להקים מדינה דו־לאומית אחידה, תוך שוויון זכויות לאומי מלא לשני עמי הארץ. ראינו בכך את הדרך לפתרון הנכון ביותר.

חמש שנים אחרי הפילוג קמה שוב האחדות האינטרנציונליסטית של המפלגה. היה זה בכנס האיחוד בדצמבר 1948.

אנו אוהבים אותך, לויטאן

1943. בא המיפנה ואיתו הימים הגדולים. הקריין יורי לויטאן מבשר ממוסקבה בקולו העמוק הידוע את הבשורה הראשונה הגדולה: הנצחון בסטלינגרד! אנו מתחבקים, מתנשקים, בוכים משמחה. מעתה אנו יודעים: הפאשיזם ינוצח.

אך איננו מרפים מקריאתנו לעבר בעלות־הברית המערביות: „פיתחו חזית שנייה!” לנו בארץ בישר נצחון זה, כי אילו פתחוה

היו מקצרים בכמה חודשים את הקטל הנורא, וזוהי גם הצלה מפלישה של צבאות רומל. הרי הם עמדו כבר במדבר המערבי בשערי אל־עלמיין! הגרמנים היו זקוקים לתגבורת גדולה בחזית העיקרית, זו הסובייטית. והם העבירו יחידות מאפריקה. כך ניצלנו. באיזו שמחה התחלנו להזיז את הדגלונים האדומים מערבה! הילדים המאושרים עוזרים לנו, כמובן. הם אוהבים את הדגלונים האדומים ומשתוקקים לתקוע אחד מהם בברלין...

זוהי המלחמה האכזרית שבמלחמות ועם כל נצחון ועם כל התקדמות של הצבא הסובייטי נודעים יותר ויותר פרטים על הפשעים ללא־תקדים של הנאצים נגד אוכלוסיות שלמות ובמיוחד נגד היהודים.

1944. לויטאן מודיע: בלגראד שוחררה, סופיה שוחררה, בוקרשט שוחררה, טיראנה שוחררה, בודפשט שוחררה. אנו אוהבים אותך לויטאן! המלחמה היא רחוקה מבחינה גיאוגרפית, אך כל־כך קרובה ללבנו — בנצחונותיה ובכאבי אבידותיה העצומות. „תארו לכם, אומר אחד החברים, את מצבם של הקומוניסטים בארצות אלו, ששוחררו זה עתה. הישר ממחנה־הריכוז, מהכלא, מהגיהנום — לשלטון!

„הם עושי ההיסטוריה! לא כלום אתמול — מחר הכל", אומר אחר וכולנו שומעים את צלילי האינטרנציונל. בלב.

אנו מגבירים את פעילותנו היומיומית. אנו ממשיכים בפעולה המרכזית — המאבק לפתיחת החזית השנייה. אנו יוצאים בלילות לכתוב סיסמאות על כותלי הבתים, על הכבישים: „חזית שנייה מייד!" ואנו ממשיכים ומסבירים, שעל ממשלות בריטניה וארה"ב לפתוח במיתקפה אמיתית, להסתער במלוא הכוח על היטלר, לא להשאיר את כל המעמסה על הצבא האדום ועל העמים הסובייטיים בלבד, לקצר את המלחמה וזה יציל מיליונים מהרג ומהשמדה.

אנו מציירים בלילות, כיוון שעודנו ברגל אחת במחתרת; אך כיוון שברגל השנייה אנו כמעט בחוץ, המשטרה אינה מפריעה בשטח. הדליים ריקים, אנו עייפים — חוזרים הביתה בשעות הקטנות של הלילה. בבוקר יקראו האנשים בדרכם לעבודה את הסיסמאות הגדולות „תיפתח החזית השנייה מייד!" ואנו יודעים. הם מסכימים איתנו.

אך רק ביוני שנת 1944 נפתחת סוף־סוף החזית השנייה. כאשר הצבא הסובייטי הודף בתנופה את גייסות היטלר, ונע בביטחה לעבר ברלין. ובינתיים אנו ממשיכים ללא־לאות את פעילותנו לעזרת הצבא האדום. „ליגה וי" שולחת אמבולנסים לצבא האדום (דרך

טהרן). אוספים כספים, סורגים גרביים וכובעים; משוררים כותבים שירים היסטוריים, השירים הסובייטיים מתורגמים לעברית, ומי אינו יודע ואינו שר את „את חכי לי ואחזור" של קונסטנטין סימונוב בתרגומו של אברהם שלונסקי?!

„אמא, את הולכת?"

פתחתי בשקט את הדלת. בבית חם. נעים לשוב מהקור שבחוץ. אני רטובה וקפואה. אני מסירה את המעיל, חולצת את הערדליים המרופשים ונכנסת לחדר־הילדים. כרגיל, הם השליכו מעליהם את השמיכות. אני מכסה את הבכור. הוא פוקח את עיניו ושואל: „אמא, את הולכת?" ומייד חוזר ונרדם.

אני מכסה את הקטן. קולו הילדותי נשמע בכייני: „אמא, את פה?" „כן, אני פה", מרגיעה אני אותו. בחדר הסמוך ישן זרח. גם הוא אינו מכוסה. אני מכסה אותו בזהירות, אבל הוא בכל זאת מתעורר: „את הולכת?" עמדתי, כאילו האיר לי ברק את המציאות: שלושתם רואים אותי תמיד הולכת... הם רואים לרוב רק את גבי... הכיצד? הלא אני אוהבת אותם כל־כך! הם שלושתם יקרים לי כל־כך ובכל זאת הם מרגישים, כאילו אני זונחת אותם. הם מחכים לי תמיד, ותמיד אני חוזרת והולכת...

עם זרח, איתן ודוד (ב־1951)

אני פושטת את בגדי ושוכבת במיטה. אך איני יכולה להירדם. מסתובבת מצד לצד. שום איבר אינו מוצא לו מקום: הרגליים, הידיים, הראש. נכון, אני מעט מדי בבית. אני דואגת לבריאותם, לביגודם, למזונם, לצעצועיהם. אך הם אינם מרגישים בנוכחותי, באהבתי. הם צריכים את כולי. גם אתמול הסברתי. הם כבר מבינים: „אל תלכי", השיב לי פעם הבן הבכור על הסברי.

הם סובלים מפעילותי. האם אני אם לא טובה? אני מתיישבת במיטה ומביטה סביבי. בבית שקט, שלושתם ישנים. הרוח משתוללת בחוץ. הם ישנים וחושבים שהלכתי. הם חולמים, שאינני איתם. פעמים רבות, ערבים רבים. עלי לשנות את המצב! להישאר יותר בבית, מבטיחה אני לעצמי באותו לילה.

„כבר אלף פעמים הבטחת זאת", משיבה אני לעצמי, „אלף פעמים"... לו רק הבינו אותי... אבל מחר אני חייבת ללכת. למעברה של אור־יהודה. זה עתה חזרתי משם. ילדים בצריפים דולפים. קר, רטוב, מחסור... בוץ ומים עד לברכיים, אפילו מים נקיים לשתייה אין.

מחר יוצאים תושבי המעברה להפגין מול הסוכנות בתל־אביב. אני חייבת להשתתף בהפגנה זו, לעזור להם...

מחשבותי חוזרות אל ילדי ואל ילדינו בשנות המחתרת.

הילדים שלנו

ילדי הקומוניסטים הפעילים במחתרת. עול כבד הטלנו על שכמם. שאיפותינו ומאבקינו השפיעו על משחקיהם, על דמיונם, על חלומותיהם. שמחות עולם המהפכה והקידמה שהיו שמחותינו היו לשמחותיהם. את צער העולם, שנשאנו בלבנו העברנו גם כן ללבם, ביודעין ושלא ביודעין. גיבוריהם היו אבא ואמא המפגינים, השובתים, המתנגשים בשוטרים, היושבים בכלא. הם היו עדים להסתערות משטרתית על ביתם, כדי להוליך את האב או את האם לכלא. אוייביהם היו השוטר, החייל הבריטי, גדר־תיל, סורגי הכלא. החג האהוב עליהם — ה־1 במאי (בני בן השלוש היה אומר „אחד במים") ושמחתם הגדולה — לשאת את הדגל האדום.

הם ראו עצמם כמגינים על הוריהם מפני יריבים ותוקפים. הם רצו לגדול „מהר", להיות „מהר" גיבורים. הם למדו חיש־מהר עירנות מהי, וחיפשו תחבולות להתחמק ממצבים לא נוחים. הם למדו להבחין, במיוחד, מיהו ידיד ומיהו יריב בין הסובבים.

„אבא בבית?" שואל אדם בדלת דירתה של סוניה ואלתר לופטה בחיפה. לנה בת הארבע סוקרת את הזר בעין בוחרת ואומרת: „שאמא תענה." לנה הולכת עם אמא לבקר את האבא בכלא עכו. היא רואה אותו דרך הסורגים הצפופים. לנה בוכה, היא רוצה, שאבא יילך לטייל איתה...

הזאטוטים האלה יודעים כבר, מתי לומר את האמת ומתי מותר לשקר. פעוט בן ארבע, בנו של חיים מחיפה שומע מפי הגננת ש„אסור לשקר." הוא מכריז מייד: „לשוטר מותר לשקר."

הם ילדים, ולעתים הם דוחים כל פשרה יותר מהמבוגרים. פעם טיילתי עם בני. הוא היה אז בן ארבע. ניגש אלי אדם, חבר בתנועה הרביזיוניסטית. דיברנו. הילד היה חסר־מנוחה. כאשר הלך האיש, נזף בי בני: „למה דיברת עם ,הבוז'?" „בוזים" קרא לאנשי אצ"ל, בעקבות הקריאות „בוז" שקראנו באסיפותיהם. פעם ילדי „בוזים" החלו לחנוק אותו ברחוב עד שהכחיל. הוא ברח הביתה ושואל אותנו בבכי: „זה שהם חנקו אותי, כי אני קומוניסט, אני מבין, אבל למה צעקו, שאני לא יהודי?" הוא היה אז בן חמש.

לשיפרה איבנקוביצר הייתה בת קטנה. היא גידלה אותה לבדה. שיפרה הייתה אשה אמיצת־לב. השוטרים הכירוה כבר כאחת שקשה לתפוש אותה. שיפרה נשאה תמיד פחד בלבה — מה יהיה עם הילדה, אם היא תיאסר — כיוון שהילדה הייתה נעולה לבדה בבית.

באחת ההפגנות שפוזרו, רדפוה השוטרים. היא הסתתרה בפח־אשפה, באחת החצרות והם לא מצאו אותה. מלוכלכת מהאשפה שדבקה בה, חזרה הביתה. הילדה צהלה: „אמא חזרה מלוכלכת!"

גם לדאשה גורביץ' הייתה ילדה בבית. דאשה עבדה בבית־חרושת והייתה פעילה במפלגה ובקרב הפועלות. גם לה ארבה תמיד סכנת מאסר. מאיה הייתה בת חמש, כשדאשה אמרה לה בחדר־האמבטיה, כדי שאיש לא ישמע: „אם יאסרו אותי, קחי את החבילה הזאת ולכי לדודה חנה. היא תדאג לך. אל תבכי ואל תפחדי. אני אחזור." דודה חנה הייתה הדודה מ„העזרה האדומה". החבילה הייתה מוכנה תמיד. מאיה הקטנה סיפרה בגאווה שהיא ממלאה תפקיד מפלגתי: היא שומרת בערבים על יורם, התינוק כאשר הוריו אינם בבית ועוד מכבסת את חיתוליו. היא בת 10.

מלחמת־העולם פלשה לחיינו, אל תוך בתינו. הזמן, הכוח, הלב והמוח — הכל הוקדש לפעולה לעזרת הצבא האדום, לפתיחת החזית השנייה. ילדינו לא יכלו לא לחיות איתנו את המאורעות הללו...

...בסוף הרחוב התלול שלנו, למטה, בקצה המושבה; גרו שתי נשים. הן באו מגרמניה. שתיהן מבוגרות ובודדות. ושתיהן בעלות ידי זהב: אמניות בעיצוב בובות קטנות וגדולות. היה להן בית־מלאכה קטן, שמעטים ידעו עליו. את הבובות היפהפיות היו מוכרות בערים.

יום אחד הופיעו יחד אצלנו. נכנסות, מתיישבות נבוכות. אינני מבינה במה העניין. „יש לך בן קטן?" פותחת סוף־סוף אחת.

„כן."

„לא נעים לנו, איננו יודעות איך לספר לך, אבל בזמן האחרון מישהו ,סוחב' באופן קבוע בובות מבית־המלאכה שלנו... אמרו לנו שזה הבן שלך", עוזרת לה אחותה להיחלץ מהמצב הלא־נעים.

„בני?" אני נדהמת. „כיצד זה בני? בני בכלל אינו משחק בבובות."

הנשים שותקות. „בבקשה, שאלי אותו!" הן אומרות, מתנצלות והולכות.

כאשר חזר הילד הביתה, אני שואלת אותו: „תגיד, לקחת בובות מבית־המלאכה למטה?" „לא!" אומר ומביט הישר בעיניים. אני נרגעת, אך משהו מנקר במוחי. הרי סתם ככה לא היו נטפלות דווקא אליו. ושוב אני ניגשת ושואלת: „איפה שמת את הבובות?"

הוא לא הופתע: „בחוץ, בבור". אני יוצאת איתו לחצר. הוא מראה לי את המקום — בור מכוסה בקרש קטן. אני מזיזה את הקרש ואכן: הבובות האמנותיות שם. להתפעל מיופיין או לכעוס על הבן? אך העיקר: מה פשר כל העניין הזה?

אני מוציאה את הבובות מהבור ומניחה אותן בשורה. עשר בובות קטנות עד בינוניות, מלאכת־מחשבת. בני עומד ועיניו מושפלות. „מה אתה חושב לעשות בהן?" שואלת אני ומשתדלת להתאפק.

„אני אשלח אותן לצבא האדום."

„מה?!"

הוא חוזר על תשובתו, מבוהל מצעקתי. „יכניסו אותן לאמבולנסים."

„מה יעשו החיילים עם הצעצועים?"

„שיתנו לילדים שלהם, אין להם בטח בובות... אם לא נחוצות הבובות, אפשר למכור אותן ויהיה כסף למגבית."

נמצא לי נדבן, גונב־בובות, חושבת אני.

אספתי את הבובות והכנסתי אותן הביתה. ישבתי נבוכה. אינני יודעת מה לעשות. כל־כך רציתי לחבק את הבן ולנשק לו, אבל כיצד אוכל לעשות זאת, כאשר הוא „סוחב" אותן?

אני קוראת לו: „מעכשיו אתה תעזור לי באוסף תרומות למגבית האמבולנסים, אבל את הבובות יש להחזיר. אתה יודע למה?"

„כן", הוא אומר מעודד, „לצבא האדום אין צורך בבובות."

„לא. מפני שלקחת את הבובות בלי רשות."

„אבל יש להן המון." הוא אומר.

„כן. אך הן אינן שלך. אפשר לבקש מהן, או לקנות, אבל לא לקחת בלי רשות."

הוא מתבונן בי מבוייש ושותק.

„עכשיו קח אותן והחזר אותן."

„לא רוצה. תחזירי את."

עיניו מלאות פחד. אני מחליטה לוותר על תביעתי. זוהי משימה קשה מדי עבורו. אני אורזת את הבובות ושואלת: „תלך אתי?"

„לא!"

„אף פעם שלא תקח בלי רשות!"

„לא אקח", הבטיח.

אני פונה אל הדלת. הוא בא אלי בריצה נופל על צווארי ופורץ בבכי: „אני אלך איתך..."

גם הפעוטים ביותר חיים את „שיגרת" המשפחה הקומוניסטית. דוד בן שלוש וחצי. אני מטיילת איתו במושבה ובסל עגלתו מונחים כרוזים להפצה.

פעם פגשנו את ראש המועצה, איש מפא"י מובהק. אנו משוחחים. הבן מתרומם, מוציא מהסל כרוז ומושיט אותו לבן-שיחי. שנינו פורצים בצחוק. ראש-המועצה אומר: „הוא מתחיל מוקדם!"

יוסי מחפש את הבורגנים. הוא בן שלוש ויש לו סיבה טובה. אמו תמיד אומרת: „איננו יכולים לקנות לך כל מה שאתה רוצה. אנחנו פועלים ולא בורגנים." יום אחד הוא יושב על ברכי קבלן, המעביד של אביו. הילד סוקר בסקרנות את האיש ושואל: „אולי אתה בורגני?" הקבלן פורץ בצחוק.

„למה לך בורגנים?" שואל.

„יש להם הרבה כסף ואני אקנה הרבה צעצועים", הוא אומר. „בשביל מה לך כל-כך הרבה צעצועים?" שואל הקבלן. „אתן לילדים", עונה הילד. „ולך לא תשאיר צעצוע?" „רק את הכדור הגדול ביותר." הקבלן צוחק ופונה לאביו: „הזהו החינוך שנתתם לו? את הכדור הגדול ביותר ישאיר לעצמו..."

לאחר מות אבי, הצבתי על השולחן תצלום שלו במסגרת. בני וילדת השכנים סוקרים אותו.

שר'לה שואלת: „איזה מלך זה?" בביתם תלויה תמונת המלך ג'ורג'.

שואל איתן: „אמא, איזה לנין, איזה סטאלין זה?"

כשהם גדלים אין זה כבר פשוט כל-כך. קשה לילדינו בבית-הספר. הם נאלצים בגיל צעיר להתמודד עם בעיות פוליטיות, עם העויינות לקומוניסטים, עם השנאה לערבים, לברה"מ. להשתדל שלא יבודדום מחבריהם בכיתה. לעתים הם חיים בשני עולמות נפרדים. עולם בית-הספר ועולם הוריהם. הם רוצים להיות „כמו הכל", אך דעותיהם ודעות הוריהם הופכות אותם לשונים. הם רוצים להיות מקובלים, לומדים בשקדנות יתירה, כדי לזכות להערכה,

משתדלים להיות מעורים בחיי הכיתה. הם אינם מסתירים את דעותיהם, עומדים על דעותיהם, מתייצבים בראש המאבקים לענייני התלמידים והם מתחשלים לקראת העתיד. אך קשה להם, קשה יותר מאשר למבוגרים. לעתים מחפשים מוצא נוח. החלשים יותר שׂותקים וסובלים.

המורה בכיתה, בה לומדת רינה בת ה־7, מספרת על הכנסת. בכנסת יש 120 חברים. היא מונה את הסיעות. רינה מרגישה מייד, שהמורה לא הזכירה את הסיעה הקומוניסטית. מה לעשות? הילדה חושבת ולבסוף מצביעה, „המורה, ספרתי ואין עדיין 120." „באמת? מי חסר?", מתפלאה המורה. „חסרה הסיעה של הקומוניסטים", עונה רינה.

המורה במבוכה. הילדים דווקא שמחים שרינה יודעת לספור מהר וסידרה את המורה.

המורה מבקשת, שיכתבו סיפור על מלחמת יוני 1967. חנוך בן ה־11 חושש לגלות שהוא נמנה עם מתנגדי מלחמה זו, כמו אביו ואמו. מה הוא עושה? הוא כותב סיפור על מלחמת העצמאות ב־1948.

המורה: „הסיפור יפה, אך הוא לא על מלחמת ששת־הימים."
חנוך: „באמת? התבלבלתי. כל כך הרבה מלחמות..."

כרגיל שואלים תינוקות: „איפה החשמל?" אך את תינוקה בן־השנה של חנה שאלו: איפה לנין? והילד הצביע עם האצבע הקטנטונת על הארון, בו מצויה תמונתו של לנין. אסור לתלות אותה על הקיר — מחתרת.

„למה את הולכת תמיד מהבית?" רוגז בני בן ה־6. „אמהות אחרות יושבות בבית ורק את הולכת והולכת."

אני חוזרת מהדלת, מושיבה אותו על ברכי ומסבירה: „אתה יודע, איני הולכת לבית־קפה או לטייל. אני הולכת לאנשים להסביר להם, שצריך לעזור לצבא האדום. הרי אתה יודע, שישנה מלחמה איומה." הוא שותק רגע, אך מוצא מייד תשובה: „למה צריכים להסביר לאנשים גדולים? הם לא מבינים? אם אני קטן ומבין, אז הגדולים בטח מבינים." ובפעם אחרת: „אינני רוצה

להישאר בבית לבדי ועוד עם זה!" ומצביע על אחיו התינוק, הישן במיטתו. אני מנסה להרגיעו. „הרי ראית שישנם פלקטים על לוחות המודעות. יש לנו הערב אסיפה בקולנוע, שם כתוב שאני הפותחת." הוא מביט בי בעצב, חושב כהרף־עין ואומר: „נו טוב, לכי, פתחי את הדלת ותחזרי מייד."

הוא בן חמש וחצי — לא לגן ולא לכיתה א'. בוחנים אותו. אני יושבת עם אמהות אחרות בפרוזדור, לפני חדרו של מנהל בית־הספר. מגיע תורי. „הילד כשרוני", אומר הוא, „בשל לבית־הספר. ענה יפה כאשר שאלתי אותו: ‚איפה הפה של הפרח?' ‚בשורש' ענה. אבל אני חייב לומר לך משהו חמור על חינוכך. שאלתי אותו, מה הוא רוצה להיות כשיגדל והוא השיב: ‚טייס רוסי'. למה רוסי, למה לא טייס יהודי? שאלתי. ואז ענה: ‚טוב, אהיה טייס יהודי־רוסי.'"

„אין לך מה לדאוג לחינוך היהודי שלו." עונה אני. „האינך מבין שהדבר העיקרי שמעסיק את הילד בימים אלה של המלחמה היא גבורת הטייסים הסובייטיים? רוסים או יהודים, זו לא הבעיה שלו."

ליוסי בן השש מבשרים שנולד לו אח. הוא מאוכזב: „לא רוצה אח, אני רוצה אחות!" ואחרי כן יוצא ומבשר לכל: „יש לי אחות!" מסרב להיכנע למציאות. חולפים ימים ספורים. אני שומעת אותו אומר לילדים: „דווקא טוב יותר שיש לי אח. ילד שווה יותר מילדה. שנינו ביחד נהרוג את היטלר!"

נחמת אותם הימים...

חדרי־המחתרת שלנו

אנו נפרדים מהמחתרת ונפרדים גם מהחדרים ששימשו אותנו בה. הם ראויים, שאומר עליהם מלה טובה. לו ידעו הקירות לדבר, כמה דברים מאלפים היו מספרים! הקירות הללו שמרו עלינו והחלונות היו עיניהם. צנצנת או מטפחת בחלון הזהירו את החברים: „לא להיכנס!" ובהעדרן ידענו, כי הכל בסדר.

כמה שיחות מלוחשות קלטו קירות אלה. כמה כרוזים, כרזות, צבע לצביעה ואביזרים מחתרתיים אחרים שמרו בתוכם מפני עיני

הבולשת. בחדרים אלה הסתתרנו, עבדנו, נפגשנו עם אנשים שונים, הסתרנו חברים שנמלטו מהכלא או מידי שוטרים שפיזרו הפגנות. קירות החדרים היו גם עדים לחקירות חברינו בשעת המאסר. הם ראו פנים מודאגות ופחד בעיני ילדים, כאשר לקחו את הוריהם. הם שמרו על סודות האנשים, שנאבקו לאושרם של העמלים ולעתיד טוב יותר של הארץ הזאת.

היו חדרים טובים ורעים. היה עלינו לדעת להבחין ביניהם.

„חדר טוב" הבטיח פחות מאסרים. פחות ישיבה בכלא. לכל אחד מאיתנו הייתה שורת חדרים, בהם עבר בשנות המחתרת. מלאכה לא קלה היא למנות את כולם. לזכור את כולם. אך כמה מהם זכורים לי היטב. כמו ידידים טובים. ושוב מה זה „חדר טוב?" חדר, ולו הקטן ביותר, אפילו בלי חלון, אך יש לו כניסה נפרדת, כדי שהשכנים לא ישימו לב אלי ואל החברים הנכנסים ויוצאים עם חבילות. ואם היה זה על הגג — מה טוב, או במרתף. ומוטב בשכונה ולא במרכז העיר. וגם הרחק מתחנת־המשטרה שיהיה. חדר טוב הוא גם כאשר לבית יש שני שערים, כדי להימלט בקלות. וכמובן חשוב מאוד שיהיה זול, כיוון שהיינו כולנו חסרי־אמצעים. רבים מאיתנו מובטלים. וגם אלה שעבדו השתדלו לעבוד פחות שעות, על־מנת להקדיש יותר זמן למפלגה. עובדי־המפלגה בשכר לא היו, להוציא כמה חברים מרכזיים, שנאלצו לחיות במחתרת „עמוקה". כמעט כל המנגנון המפלגתי פעל בהתנדבות.

זה היה קשה, אך היה לזה גם יתרון. היינו מעורים במקומות העבודה, או בקרב מחוסרי־העבודה. מצבנו זה אילץ אותנו לגור בחדרים זולים, בצריפים ללא מטבח, עם השירותים בחצר. בערים היו חדרים רבים להשכרה. ואפשר היה לנדוד ללא קושי. כך גם עשינו.

החדר הראשון שלנו היה ברחוב החרמון, בשכונת שבזי. לא הרחק מהמקום, בו אני גרה כיום. חדר גדול עם שני חלונות. הכניסה מבחוץ. באנו עם הריהוט שלנו: שתי מיטות „חלוציות" מהסוכנות, חבילת שמיכות וכרים ומזוודה עם בגדים וספרים. הארון היה פינה שכוסתה בווילון וארגז „תנובה". המטבח — שוב ארגז „תנובה" ועליו פרימוס וכלי־בית מועטים. למי שלא היה שולחן וכסאות — השיגום בסחיבה מבתי־הקפה בעיר. גם כוסות, מזלגות וצלחות סחבנו. ראינו בכך „חלוקה צודקת" בין אלה שיש להם הרבה לבין אלה שאין להם כלום.

את החדר ברחוב החרמון עזבנו כעבור שבועיים. שמנו לב לתנועה חשודה סביבנו. הדבר היה גלוי למדי, לקחנו את ה„פעקעלעך" ועברנו דירה.

מצאנו חדר קטן ואפל עם חלון קטן לתוך החצר, בשכונה התימנית. אפשר היה להסתתר בו, אך אי־אפשר היה להימלט בו מהגשם, כי התקרה הייתה סדוקה. הגשם ירד הישר על המיטה, שתפשה את רוב השטח. לא רצינו לעזוב את החדר אחרי הגשם הראשון, ולכן נקטנו אמצעים. את החפצים שמנו מתחת למיטה, ואילו את השמיכות כיסינו במעילי־עור שלנו (הכל לבשו אז בחורף מעילי עור). יצרנו „תעלות" בתוך המעילים, וכך ירדו המים אל דליים שהצבנו על־יד המיטה.

לבסוף עזבנו אכסניה זו ועברנו לחדר אחר. ברחוב הים. החדר כאן היה קטן מאוד, בעליית הגג. המיטה הצרה איפשרה לנו אך בקושי לפתוח את הדלת. התלבשנו והתפשטנו בחדר־המדרגות וצללנו הישר אל תוך המיטה. אחר כך היה לנו חדר, אותו אני זוכרת, כיוון שברחנו ממנו דרך החלון, כאשר הופיע בלש בדלת.

אחר־כך גרתי לבדי בצריף ברחוב דיזנגוף. אמנם הייתה לי כניסה נפרדת, אך בעלת־הבית ראתה „בחורים רבים" הבאים אלי עם חבילות וחשדה בעיסוקים „מכוערים". לא יכולתי לספר לה, מי הם הבחורים הללו והסתלקתי עם רדת הלילה.

אחר כך באה ה„פרוספריטי". עבדנו ואכלנו יומיום ארוחה טובה במטבח־הפועלים. החבר'ה ירדו אפילו אל מרתף־הבירה באלנבי ועשו שם חיים: בירה ונקניקיות! שכרנו חדר טוב למדי ברחוב דיזנגוף. היינו דיירי משנה. המשפחה — חברי מפא"י שרופים. לא עלה, כמובן, על דעתם, שאנחנו קומוניסטים במחתרת.

פתחתי יום אחד את הדלת ומולי ניצב ארון־בגדים אמיתי. עמדתי המומה. „מה עולה על דעתך?" שאלתי בכעס את זרח, שהגיח מאחורי. הוא ניסה להרגיעני. „זה לא סתם ארון. קודם כל הוא קטן. את פותחת את הדלת והוא הופך לשולחן כתיבה עם איצטבאות. יפה ונוח!"

הוא השתדל לשכנע אותי, אך לשווא! „זוהי סתם זעיר־בורגנות!" כעסתי.

„ומה נעשה, אם תעלה המשטרה על עקבותינו — נרוץ לחדר

אחר עם הארון על הגב ?" לא יכולתי להירגע, אך נכנעתי: הרי לא אשליך את הארון החוצה...

כאלה היינו. כך חיינו, כך גרנו ואהבנו, כך פעלנו.

העיקר היה להתרחק מעיני הבולשת, אך קרה פעם ששוטרים שחלפו במקרה, הציצו פנימה ואחד מהם הכיר את חברי לחדר — עוד מפולין. הם נכנסו. וחבילת־הכרוזים שלנו הייתה מונחת על המיטה. הספקתי להטיל עליה כר. כהרף־עין היינו מופתעים. האורחים הלא־קרואים חקרו את חברי לחדר. הם סיימו את החקירה והחלו להתעניין בי. מיהרתי להציג את עצמי ואמרתי: „לא תפשתם דג חדש. אני מוכרת במשטרה בתל־אביב." האמינו או לא האמינו. הם כנראה מיהרו למקום אחר ואותנו „תפשו" במקרה. הם החתימו אותנו שנבוא למשטרה למחרת היום. „נבוא", הבטחנו. הם ערכו חיפוש קל, לא הרימו את הכר ולא מצאו את הכרוזים. היה עלינו לפעול מהר. ארזנו את חפצינו במזוודה ובילקוט. עשינו חבילה מהשמיכות ומהכרים — ופרחנו. תוך שעה מצאנו חדר פנוי הרחק מהמקום. עמדו בו שתי מיטות ברזל חלודות עם מזרונים קרועים. השלכנו את המזרונים; קנינו חדשים והשגנו שני ארגזי־תנובה.

במשטרה לא התייצבנו, כמובן.

הסתיימה המחתרת ועמה בעיית החדרים המחתרתיים. נזכור אותם לטובה.

אנו יוצאים מהמחתרת

הרדיפות המשטרתיות נמשכות. ועם זאת האווירה הפוליטית ב־1942 מאותתת לנו: זה הזמן לצאת מהמחתרת. ברי, שאין אנו מבקשים היתר מהשלטונות. אנו מבקשים את ההיתר מההתרחשויות הפוליטיות שגם לנו יש חלק בהן.

בימים ההם גרתי עם משפחתי בקרית־חיים. זרח עבד במחנה הצבאי הבריטי קורדאני. יום אחד באו חברים מחיפה וסיפרו שעומדים לערוך את האסיפה הפומבית הלגלית הראשונה. הם ביקשו, שגם אני אופיע בה... להופיע באסיפה כזו הייתה זכות גדולה.

„במצבך ?" שואל זרח בדאגה. הייתי בהריון מתקדם. ובאמת, להופיע באסיפה שקשה לדעת מה יהיה בסופה: המשטרה או בריונים עלולים לתקוף... אך לא יכולתי לסרב. „ניתן לה הגנה טובה!"

מרגיעים החברים. כאשר הגעתי בליווי החברים — היה האולם מלא מפה לפה. ההרגשה הכללית הייתה, שזהו רגע של פריצה אל חופש־הפעולה. זו הייתה אסיפה פומבית מטעם המפלגה — הראשונה לאחר עשרים ואחת שנות מחתרת.

ואכן, העיתוי היה נכון. המשטרה לא הפריעה וגם בריונים לא נשלחו. בין הנואמים היו כאלה שלא הכרתי עד אז. אך הייתה גם פנינה פיינהאוז, שפגשתיה עשר שנים קודם לכן — בתא המפלגתי הראשון שלי. מאז עברו עלי 10 שנות פעילות במחתרת. ואילו היא עשתה 21 שנים של פעילות מחתרתית מאז 1921. איני זוכרת עוד מה אמרנו, אני והאחרים, באותה אסיפה. ואולם קשה לשכוח שזו הפעם הראשונה ישבנו על הבמה, לפני אולם מלא ואף אחד לא הפריע לנו ולא צעק: „מופ"סים לרדת!" אכן, היה זה מפנה היסטורי.

בתום האסיפה ישבנו ושוחחנו. כולנו נרגשים ונפעמים. ניסינו להבין, כיצד יצאנו מהמחתרת. המלחמה האיומה והברית האנטי־היטלראית, האווירה שונה...

מובן מאליו שלא השלינו את עצמנו. ממשלת המנדט הבריטי לא גילתה שום נטייה למדיניות דמוקרטית יותר. אך היא נאלצה להתמתן במידת־מה בתקופה זו, כאשר נשבו רוחות ליברליים באוויר כתוצאה מהמלחמה נגד הפאשיזם ומשאיפת העמים לייתר חופש וקידמה.

בשנת 1942 שוחררו כל הקומוניסטים בארץ מבתי־הכלא. יכולנו לקיים אסיפות לגליות. למרות שלא היה לנו אישור חוקי לקיום מפלגתנו. האמנם החליט הממשל הבריטי על יתר חופש בדיבור ובכתב? מכל מקום, רק בדצמבר 1944 קיבלנו את הרשיון להוציא לאור את „קול־העם".

אנו יוצאים מהמחתרת. כמה שנים חיכינו לכך! האמנם היא כבר מאחורינו? המשטרה לא תרדוף אותנו יותר? לא נחיה כבר בסתר, מצווים שלא למסור כתובת־מגורים אפילו לקרובים ביותר? לא למסור כתובת של מקום עבודה, להיזהר; להיזהר שלא להיכשל, שלא להכשיל... אינך נאלץ עוד לבדוק את הסביבה בטרם נכנס לבית שמא גררת „זנב", לחפש סימן בחלון „בסדר או לא בסדר?" להיפגש בסתר מחוץ לעיר, להתפזר על פי שריקת אזהרה....

מחתרת. דרושות לך עשר עיניים, אוזניים קשובות ורגישות

של כלב־ציד. עליך להיות זריז, עירני, לדעת לברוח, להכיר סימטאות ומעברים בעיר. לחפש מקומות אפלים לפגישה חטופה, להוליך שולל שוטרים, לשקר במשטרה, במקום העבודה, לקרובים, לקבל מכות ולשתוק, ללמוד לשבת בכלא...

מחתרת. את הכרוזים להפיץ במיומנות, לצבוע סיסמאות בעירנות, להתיז צבע בפני שוטר ולברוח... ובתוך כל זה — לצחוק ולשמוח.

אנו יוצאים מהמחתרת... הלב נפעם מתוכניות, מחלומות...

המפלגה הקומוניסטית הפלשתינאית זכתה ללגליות באופן רשמי ב־1945.

עם צאתה ללגליות פנה הוועד המרכזי של המפלגה לוועד הפועל של ההסתדרות ודרש לבטל את איסור המפלגה בהסתדרות ולהחזיר את כל הזכויות לחברינו שהוצאו ממנה. הוחלפו איגרות שפורסמו בעתונות. לטענותיו של הוועה״פ ענתה המפלגה, שאין זה מתקבל על הדעת, כי בגלל ההשקפות הקומוניסטיות בשאלה הלאומית, ירדפו פועלים ויוציאום מהאיגוד המקצועי.

אך גם לקראת הוועידה ה־6 של ההסתדרות (ב־1944) נפסלה עדיין הרשימה של המפלגה. הוועה״מ של המפלגה שלח בתגובה איגרת מחאה לוועידת ההסתדרות, בה נאמר, כי הנהגת ההסתדרות חותרת תחת כלליותה של ההסתדרות ורומסת את הזכויות הדמוקרטיות, שבלעדיהן לא תיתכן הסתדרות מקצועית מתקדמת, לוחמת למען ענייניהם של הפועלים.

לאחר מאבקים ממושכים שניהלה מפלגתנו במשך עשרות שנים, החליטה הנהגת ההסתדרות בשנת 1959 לפתוח את שעריה בפני הפועלים הערביים.

הפועלים הערביים השתתפו בפעם הראשונה בבחירות לוועידת ההסתדרות ב־1965.

סיעת המפלגה בוועידה ה־12 של ההסתדרות ב־1973

אופקים חדשים

יום אושר עם דמעות...

יורי לויטאן מבשר את הסוף, הדגל האדום הונף על הרייכסטאג. לילה. אנו מחכים כבר על־יד הרדיו הפתוח כל הערב. הקריין הודיע שהשידור יימשך בלילה. אנו מחכים לאותה המלה לה הלב מצפה בחרדת־קודש. ולבסוף — קולו היחיד במינו של לוויטאן: „גרמניה נכנעה כניעה סופית וללא־תנאי. נצחון!" אנו עומדים המומים מאושר, וכמו באותו השיר הסובייטי הנפלא על הנצחון, מרגישים גם אנו, כי „זהו אושר עם דמעות בעיניים". זוהי שעת שמחה ואושר. מרימים כוסיות לחיים! היום הוא ה־9 במאי 1945. נזכור אותו לנצח נצחים... הוא פתח עידן חדש בחיי האנושות, בחיי הארץ ובחיי המפלגה וכן בחיי כל אחד מאתנו. בכל העולם חג הנצחון, הפגנות הנצחון.

כיכר האדומה הומה מתושבי מוסקבה מגדול לקטן, נוער, חיילים... השעון של הקרמלין מבשר את שעת הנצחון! שירה רמה פורצת ממגבירי קול. נמצאו גרמושקות, אקורדיאונים וזוגות רוקדים, צעירים וזקנים. מפגשים מרגשים. אין יום ואין לילה במוסקבה — יש המולת שמחה, המולת נצחון.

רק עם שידע להקריב כל־כך הרבה קורבנות להדיפת הפאשיזם, יכול לשמוח כך ביום הנצחון! יזכרו העמים לנצח את מצילם — הצבא האדום — את עמי ברית־המועצות.

העולם החל לקום מהריסותיו ולטפל בפצעיו האיומים. מיליוני אנשים מחפשים שרידי משפחותיהם הפזורים ברחבי העולם הדווי... פליטים, פליטים... גם לארץ מגיעים פליטים יהודיים. שרידים שהצליחו להימלט בנס מהכבשנים. את האנשים שראו את הגיהנום יש לקלוט ולהחזיר להם את התקווה, שלא ישלוט יותר הגיהינום על האדמה. לא הייתה בארץ כמעט משפחה יהודית, שלא שיכלה מיקיריה בשריפה זו.

הנותרים בחיים, בני כל העמים, עושים חשבון נפש נוקב, מחפשים דרך למניעת אסון דומה בעתיד. לעקור מהשורש את נגע הפאשיזם והמלחמה. התקווה לעולם של שלום, תרבות והומאניות החלה שוב לנבוט בשדות החיים.

אנו מפגינים

בחוצות תל־אביב צועדת תהלוכת הנצחון שאורגנה על־ידי מפלגתנו הקומוניסטית. תהלוכת פאר. הפגנה כזאת עוד לא הייתה לנו בארץ.

זה היה בשבת, ה־12 במאי לפנות ערב. לאורך רחובות העיר מרחוב העלייה לרחוב מרכז בעלי מלאכה הלכו אלפי מפגינים. בצדי הדרך הצטופפו המוני תושבי העיר שקיבלונו בהתלהבות רבה. זו הייתה הרגשה נהדרת. כי מתי יכלה המפלגה לצעוד כך ? להוציא לאור היום את כוחותיה ולהפגין כוח, ארגון, התלהבות ואמונה. בראש תהלוכת הנצחון צעדו שורות של נוער, של ברית הנוער הקומוניסטי. שורות שורות, חולצות לבנות, עניבות אדומות כשבראש תזמורת נוער העתיד. דור שלמענו נלחמו, נהרגו, נשרפו ועונו מיליונים על־מנת שלא יידע מפלצת הפאשיזם מהי. למען שיידע חיים של שלום ואושר.

בהפגנה נישאו תמונות ענקיות של ראשי הקואליציה האנטי־פאשיסטית: סטאלין, רוזוולט וצ׳רצ׳יל ושל גיבורי המלחמה והצבא הסובייטי המנצח. מאות כרזות, דגלים וסמלים. כאשר עבר „בלוק האבל״, עמדו האנשים ברחובות דום ובעיני רבים עלו דמעות. הצעירים נשאו לוח שחור גדול: „יזכור!״

וכמובן שבהפגנה זו הפגינה המפלגה את כל תביעותיה הפוליטיות.

הלכתי בשורות ביחד עם חברי הנהגת המפלגה. חשבתי: הסוף למלחמה, נפתח עידן חדש בחיי האנושות, בחיי הארץ. שרנו את „האינטרנציונל״, שאפנו אוויר מלוא החזה — כל כך הרבה יש לעשות.

השמש כבר שקעה. המונים צעדו וצעדו וקולות שירה וקריאות בישרו — הנצחון בא.

מי אשם ?

החיים בראשון-לציון קירבו אותנו לבעיות המוניציפליות. המועצה, ובה רוב בורגני, לא דאגה להמוני התושבים, והבעיות היו רבות מספור. אנשים היו באים אלי הביתה. פעם בא מישהו בבוקר ולוחש לי בסוד: „המועצה מובילה באותה מכונית-משא גם בשר וגם זבל. מנקים את המכונית מהזבל ומובילים בשר. הלכתי לבדוק: אמת! הקמנו שערוריה בבית-המועצה. חבריה לא יכלו להכחיש. קנו משאית נוספת.

הגן הציבורי ובו דקלים בני מאה שנים היה מוזנח, דמה למזבלה. והרי התושבים וילדיהם נזקקים לו. הפעלנו לחץ על המועצה. הגן נוקה ושופר, עטה ירק ויופי.

יום אחד נהרג על-ידי מכונית צעיר שהלך לתומו ברחוב, כיוון שלא היו מדרכות. התארגנו למאבק: החתמנו תושבים על תביעה לסלילת מדרכות והן נסללו.

התושבים למדו, שיש לפנות אל הקומוניסטים. הם ייאבקו, הם ייזמו, הם יגייסו.

בהרגשה זו של בטחון מתוך קשר עם המוני אנשים עובדים, ניגשנו לבחירות למועצה המקומית בראשון-לציון. תוצאות הבחירות בראשון-לציון היו עשויות להשפיע במקומות אחרים. המאבק העיקרי התנהל בין הגוש הבורגני („האזרחי") לבין מפלגות ההסתדרות. היה זה מאבק סוער, אך שעה שכוחות הבורגנות החקלאית התאחדו, היה המחנה הפועלי מפולג. מנהיגי מפא"י והשומר-הצעיר נאבקו... בקומוניסטים. הם חששו מפני כוחה העולה של מפלגתנו ושכחו את האוייב המעמדי. בחוצות הופץ כרוז „אף קול לקומוניסטים". היה עלינו להיאבק בשתי חזיתות — נגד הימין ונגד ההתנהגות של המפלגות הללו. קראנו לאחדות מעמד הפועלים מול הגוש הימני.

נוסף על המערכה הקשה התגלתה תקלה פורמלית. אני הייתי המועמדת הראשונה ברשימה, אך מועמדותי נפסלה. מרכז המפלגה הקומוניסטית הגיש בג"צ, אך תביעתנו נדחתה. חיפשנו מועמד אחר לראשות הרשימה. היה זה אברהם, אוהד. הוא נדהם כאשר הצענו לו זאת. מה פתאום? הוא היה איש צנוע, פועל בניין, נגר. איש חכם, אהוד על הבריות, אך שתקן ונחבא אל הכלים. פועלים הכירוהו וכיבדוהו משום יושרו ויחסו האנושי. אך הוא לא הסכים לעמוד בראש הרשימה של המפלגה, הפעלנו עליו לחץ כבד. הבאנו מתל-אביב את אליושה גוז'נסקי, כדי שישכנע אותו. לבסוף

הסכים, אך בתנאי מפורש: להחליפו מייד אחרי הבחירות. הבטחנו. מערכת הבחירות הייתה ערה וחמה מאוד. קיבלנו 212 קולות, היה זה הישג מרשים. קיבלנו ציר במועצה. המפלגות הפועליות היו מרוצות: הציר שלנו הבטיח רוב פועלי. אבל גוש הפרדסנים מצא תחבולה: עם היוודע תוצאות הבחירות הם פירקו את הגוש שהקימו לבחירות, ותמרון זה נתן לרשימתו של זרובבל חביב (ראש המועצה היוצא) 220 קולות. כתוצאה מכך איבדנו את המושב במועצה לטובתו. תמרון זה הבטיח את המשך הרוב הבורגני.

ראשי ההסתדרות נרתמו להצלת הציר שלנו. החלה פעולה משפטית קדחתנית. היה זה מראה טראגי־קומי: מנהיגי מפא״י שפילגו והשמיצו מאיצים בקומוניסטים להיאבק לציר במועצה. אחד מהם אמר לי: „מה קורה לך? תמיד פעילה כל־כך, ואילו כעת לא?!"

„כעת", עניתי, „תרוצו אתם. אתם גרמתם, שלא קיבלנו יותר קולות, ואז הייתה נמנעת כל הפרשה הזאת." מכל מקום ההסתדרות הגישה תביעה משפטית נגד זרובבל חביב, שכרה עורך־דין. המשפט נערך ברחובות. בעתונות אפשר היה לקרוא בכותרות גדולות: „מפא״י נאבקת להצלת הציר הקומוניסטי במועצת ראשון־לציון." ואכן, הייתה זו תופעה מדינית־ציבורית חדשה בימים ההם. השופט שיטרית * פסק במשפט לטובת הרשימה של חביב.

במועצה סערו הרוחות. ההסתדרות ערכה אסיפת־פועלים גדולה. הנואמים ממפא״י ומהשומר־הצעיר ניסו להצדיק את מפלתם בבחירות. ישבתי עם חברים באולם. לפתע נשמעה הקריאה מתוך הקהל: „שתדבר רות! שתדבר רות!" רבים תמכו בקריאה זו. הפניתי את ראשי וראיתי שהקוראים הם פועלים שלא היה להם קשר עם מפלגתנו, תומכי מפלגות שונות. היו״ר היה נבוך. קמתי וניגשתי אל הבמה והתקבלתי במחיאות כפיים סוערות. הייתי נרגשת. זו הפעם הראשונה, שהפועלים מעלים אותי על הבמה. זו הפעם הראשונה שאינני צריכה להיאבק על רשות־הדיבור. זו הייתה הרגשה נפלאה. היה בזה ביטוי להוקרת הציבור הגדול למפלגתנו על מאבקנו המסור לאחדות מעמד הפועלים מול הבורגנות ונגד הפלגנות ומחירה. ועל כך דיברתי. הצגתי לפני הקהל את הכרוז של „השומר־הצעיר": „אף קול למפלגה הקומוניסטית!" והסברתי: רק 8 קולות חסרו על־מנת שהמועצה תעבור לידיים פועליות. מי אשם בכך? שאלתי ולא הצטרכתי להסביר.

---

* השופט בכור שיטרית, לימים שר המשטרה בממשלת בן־גוריון.

פריצה ראשונה

היום הארוך מהתרגשויות

אביב 1947. תקופה של תקוות גדולות ערב הדיון בעצרת האו"ם על גורל הארץ. הוועד המרכזי בוחר את אליושה גוז'נסקי ואותי כמשלחת המפלגה לביקור בכמה ארצות סוציאליסטיות חדשות באירופה. אנו המאושרים בכולם. הייתה זו המשלחת המפלגתית הראשונה שיצאה לארצות אלו. ובכלל, באותה עת נסיעה לארצות סוציאליסטיות הייתה בבחינת חלום.

ציפינו בקוצר־רוח לאות — מתי נזוז. אך הזמן חלף ולא באה שום ידיעה. לא טרחתי אפילו לעשות הכנות, שמא הנסיעה לא תצא כלל לפועל.

הפגנה גדולה של המפלגה ב־1 במאי בתל־אביב. אנו צועדים וגרוננו ניחר מקריאת סיסמאות לסילוק הבריטים, לעצמאות הארץ, לאחווה יהודית־ערבית. אליושה גוז'נסקי יוצא לפתע מהשורות. משחוזר, מבשר לי נרגש: „מחר בצהריים אנו עולים על האניה המפליגה ליוגוסלביה. אני רץ." והוא כבר איננו.

ההפגנה מסתיימת. זרח ואני עומדים בתוך ההמון עם שני ילדינו, ומביטים זה בזה. במה להתחיל? כיצד להתכונן ביום אחד? גם זרח נוסע איתנו כמלווה: „אני הסבל של המשלחת, אך סבל מאושר", אומר הוא בחיוך. אנו פותחים במירוץ עם הזמן. רצים מחנות לחנות: מזוודות, הפצים. בשבילנו, בשביל הילדים, אותם צריך להשאיר אצל קרובים מחוץ לבית. השעה מאוחרת, ממהרים הביתה לראשון־לציון. גם שם תיערך בעוד שעה קלה הפגנת ה־1 במאי ועלינו להשתתף גם בה, כמובן. עלי גם לנאום בעצרת שבסיומה. נאומי מושפע כמובן, ממצב רוחי המרומם.

נותר לנו עוד ערב והלילה. אנו אורזים, מנקים, נפרדים מהחברים.

ואין לילה. הוא נעלם וכבר בוקר. המכונית, הילדים, הסבתא, אמו של זרח המלווה אותנו, המזוודות, ולא לשכוח את הכלב בוקי!

נוסעים צפונה. את הבן הגדול בן ה־11, ואת הכלב משאירים בקיבוץ אצל אחותי. את הבן הקטן בן החמש, יש להשאירו, על־פי התוכנית אצל אחותי השנייה. אך מתברר שגיסי חלה. יש לו חום גבוה. אולי זה טיפוס? אי־אפשר להשאיר כאן את הילד. אנו רצים לטלפון. מצלצלים לידידים בחיפה, לחברים טובים חשוכי ילדים: „האם

תקבלו את הילד?" שתיקה ומבוכה של הרף־עין ואחריה: „ודאי, ודאי, תביאו אותו!" טוב, שיש ידידים כאלה!

אנו נוסעים לחיפה, משאירים את הילד, מתנשקים. עלינו עוד לשוב לראשון־לציון כדי להחזיר את הסבתא הביתה... ושוב לחיפה.

אנו עולים סוף־סוף על סיפון אניית־משא יוגוסלבית קטנטונת העוגנת בנמל חיפה. אנו באפיסת כוחות.

„איפה הייתם?!" שואל אליושה, שחיכה לנו בקוצר־רוח. לך ספר לו מה יכול לקרות לבן־אדם במשך יממה אחת.

ולבי אינו שקט בנוגע בבני הקטן. אני קושרת שיחה עם רב־החובל ומבקשת רשות להתקשר עם ידידינו בטלפון. הוא מהסס, אין זה נהוג. הוא מתקשה להאמין לסיפורי. זה נשמע לו דמיוני, אך מרשה לי. אני אומרת לידידתי מלות תודה אחרונות ושואלת, איך הילד. היא מרגיעה אותי: „הכל בסדר, אין מה לדאוג."

רק כאשר האניה מתרחקת מחופיה היפים של חיפה, אני נרגעת אט־אט ומתחילה לתפוס שזוהי אמת, שאנו בדרך לארצות סוציאליסטיות.

מאוחר בלילה, ישבנו עם אליושה ותכננו את שליחותנו. מרכז המפלגה הציב לנו שתי מטרות: האחת, ללמוד את המציאות החדשה בארצות הדמוקרטיה העממית; והשנייה — לקשור קשרים עם מרכזי המפלגות הקומוניסטיות ולעשות להם היכרות עם ההתפתחות החדשה בארץ ועם מאבקיה של מפלגתנו.

חלפו שנתיים. הנצחון על גרמניה הנאצית ועל יפאן המיליטריסטית הצמיחו תמורות רבות בעולם. עלתה לאין־שיעור יוקרתה של ברית־המועצות שמילאה את התפקיד המכריע בנצחון זה. מדינות רבות נוספות עלו על דרך בנייתה של חברה סוציאליסטית. תנופה רבה קיבל המאבק לשחרור לאומי מכבלי הקולוניאליזם.

גם על הארץ עברו תמורות מכריעות באותו פרק־זמן היסטורי. גברה תודעת ההמונים היהודיים והערביים בדבר הכורח לשים קץ לשלטון המנדטורי הבריטי. כתגובה הפעיל השלטון הבריטי טרור, עוצר ודיכוי אכזרי כלפי הלוחמים לעצמאות הלאומית. מאסרים המוניים, מחנות ריכוז הפכו את החיים לקשים ביותר, אך המאבק נמשך.

עוד בוועידה ה־9 של מפלגתנו, בספטמבר 1945, נתקבלה החלטה לפעול למען ביטולו המיידי של המנדט הבריטי והעברת הדיון

על גורל שני עמי הארץ לאו״ם, וזאת על יסוד הבטחת הזכות להגדרה עצמית לשני העמים — היהודי והערבי. היינו הראשונים שהעלינו תביעה זו ומילאנו בזה תפקיד פטריוטי. לקחנו איתנו לדרך את התזכיר, שהגישה משלחת מפלגתנו לוועדת החקירה האנגלית־האמריקאית בשנת 1946. בתזכיר נאמר בין הייתר, כי אין לראות את בעיית פלשתינה בבחינת ניגוד אינטרסים בין היהודים והערבים — ניגוד שנוצר כתוצאה מתככי השלטון הזר. השליטים הבריטיים התנגדו בתוקף להעברת בעיית הארץ לדיון באו״ם. אך לא רק הם. ההנהגה הציונית, למרות שדרשה את ביטולו של המנדט הבריטי בארץ, התנגדה גם היא לדיון כזה באו״ם. עמדתה נבעה מהרצון להמשיך במסורת ההיסטורית של שיתוף־הפעולה עם האימפריאליזם הבריטי ומהחשש מעמדתם של הנציגים הסובייטיים באו״ם בשאלה זו. הם העדיפו ללחוץ על הבריטים ועל האמריקאים לעשות למען השגת זכויות־יתר בפלשתינה, ואף הבטיחו להם בסיסים צבאיים. כל זה, כמובן, על חשבונם של הערבים. לא חלפו ימים רבים, ובאו הצהרות צארפקין וגרומיקו באו״ם, והשליטים הציוניים נוכחו לדעת כמה טעו במדיניות האיבה העוורת לברה״מ.

מפלגתנו העריכה שרק בעזרת האו״ם ובעזרתה של ברה״מ ותמיכתה העקרונית בזכות להגדרה עצמית לכל עם — אפשר יהיה לשים קץ לשלטונם של הבריטים בארץ ולמצוא פתרון שיהלום את האינטרסים ואת השאיפות הלאומיים של שני עמי הארץ וכן את עצמאותם המלאה. עוד ב־1945 צידדה המפלגה בהקמת מדינה דו־לאומית אחת, תוך שוויון־זכויות מלא לשני העמים. היא גם ראתה כפתרון הקמת פדרציה בין שתי המדינות היהודית והערבית. כמה חודשים מאוחר יותר התברר, שהפתרון הריאלי היחיד במצב הנתון היה חלוקת הארץ לשתי מדינות דמוקרטיות ועצמאיות — יהודית וערבית. הקומוניסטים היהודיים והערביים תמכו בהחלטת עצרת או״ם זו מה־2 בנובמבר 1947.

ואכן, בכל פגישותינו ושיחותינו במסע שלנו העלינו את הבעייתיות הזו. האזינו לנו בעניין רב ויצאנו מעודדים מאוד מהשיחות.

ויכוחים, תפוזים ואחדות

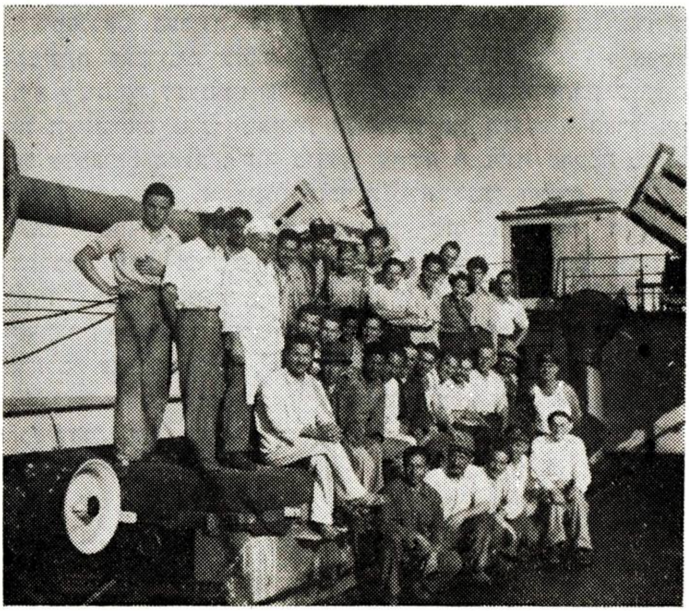
על סיפון האניה היוגוסלבית „טרה" פגשנו קבוצת בנ״ק (ברית הנוער הקומוניסטי) ובה חברות וחברים, וכן קבוצת־נוער של „הליגה לשחרור לאומי". שתי הקבוצות הוזמנו להשתתף

במחנה הבינלאומי של הנוער, כדי לבנות את המסילה סמאץ׳־סאראייבו ולסייע לשקם את יוגוסלביה מהריסות המלחמה האכזרית. הסיפון היה מלא המולת נעורים. בראש הקבוצה של בנ״ק עמד דוד (סשה) חינין, ואילו בראש קבוצת הנוער של הליגה עמד עודה אל־אשהב. כאשר הרימה „טרה״ עוגן והחלה להפליג, עמדנו בצוותא על הסיפון ועינינו צמודות אל הנוף הנפלא של חיפה והכרמל, הטובע בירק שמתוכו מנצנצות הכיפות המזהיבות של המנזרים.

נוכחותם המשותפת של צעירים יהודיים וערביים הפכה את האניה לבימת שיחות, דיונים וויכוחים, וכן לבימת שירה נלהבת, ריקודים וקשירת יחסי־ידידות.

מאז פרידתנו — פילוג המפלגה ב־1943 השתוקקנו לשוב ולהיות מאוחדים במאבק משותף יהודי־ערבי.

כאן, באניה, הכל היה על השולחן: בעיית המאבק בשלטון הבריטי, העלייה, הדיונים במועצת הבטחון בשאלת פלשתינה, הפילוג במפלגה ועוד.

על סיפונה של „טרה״

הפילוג במפלגה היווה, כמובן, הנושא המרכזי בשיחותינו. עתה ראינו את המציאות המדינית והחברתית בארץ עין בעין.

עתה, על סיפון הספינה הקטנה בים הגועש, ישבנו יחד והרגשנו שקיימת בינינו אחדות מחשבות ודעות. מה רב היה אושרנו. לא היינו, כמובן, גוף מוסמך לקיום שיחות אחדות. אך שיחותינו תרמו לתחושה שהגיע הזמן לנעול את העבר הנפרד ולפתוח דלת לקראת עתיד משותף. ואכן הוא בא. כעבור שנה בלבד.

מאוחר יותר, הזכיר לי עודה בלצון את התפקיד שמילא בוויכוחינו אלה ארגז התפוזים שלקחתי בשביל אחי בפולין. כל אימת שהשיחות נתקלו בקשיים, הסתערו החבר'ה על ארגז-התפוזים. ומסתבר, שהתפוזים עזרו: עוד לפני עגינתנו ביוגוסלביה נערכה אסיפה משותפת של שתי משלחות הנוער והן התאחדו למשלחת-נוער אחת, יהודית-ערבית. שתינו לחיים והזמנו את רב-החובל ואת כל צוות המלחים ועוזריהם אל שמחתנו וכמובן את יורק, פרח מלחים. הוא היה יתום מהוריו ומלחי האניה אימצוהו. אהבנו אותו כולנו ופינקנו אותו.

קשה לומר, כי היה לנו נוח בספינת-סחר קטנה זו. יחסו של רב-החובל אלינו היה חם. הוא העמיד לרשותנו את התא שלו. ואילו הוא עצמו לן אי־שם על הסיפון. סירבנו לקבל את הצעתו הנדיבה, אך הוא עמד עליה בתוקף. הספינה הקטנה טולטלה בגלי-ים סוערים. רוב החברים סבלו ממחלת-הים. וכך, בוקר אחד הגענו לארוחת בוקר רק שלושה. כל השאר שכבו חולים. נזכרתי בדברים שלמדתי כאחות לשעת-חירום וניסיתי לעזור לחברים, אך ללא הועיל. הדבר המועיל היחיד היה להרגיע את הגלים, אך זה היה מעבר לידיעותי ברפואה. תחנת-ביניים הייתה לנו בנמל אלכסנדריה. הספינה עגנה והסבלים החלו להעמיס שקי-מלח. ריח חריף של מלח התפשט ומלח משקים קרועים כיסה בלובן את כל המעברים, צרב את הגרונות ואת העיניים. רצינו לרדת לחוף ולבקר בעיר, אך שלטונות הנמל התירו זאת רק לחברים הערביים-הפלסטיניים ואילו על החברים היהודים — אסרו. לשווא טענתי שגם אני אזרחית פלשתינה. אפילו נתינותי העותמנית לא עזרה לי.

עמוסת שקי-מלח המשיכה הספינה במסעה הישיר ליוגוסלביה. משהגענו עגנה בפומייה, נמל קטן. מכאן נסענו ברכבת לבירת יוגוסלביה, בלגרד. היינו צמאי רשמים. היה זה ביקורנו הראשון בארץ שהחלה לבנות את הסוציאליזם.

המסע שלנו מתחיל. היינו על אדמת יוגוסלביה, שלזכותם של הקומוניסטים יש לזקוף את התחלת המלחמה נגד הפולשים הגרמניים. מייד לאחר סיפוח אוסטריה על־ידי הנאצים, קראו הקומוניסטים היוגוסלביים שפעלו במחתרת קשה לעם, להתכונן לאפשרות של פלישת הפאשיסטים הגרמניים. ואכן, הם עשו רבות מתחילת המלחמה ועד סופה והמאבקים של הפרטיזנים היוגוסלביים הם מהמפורסמים.

עתה אנו ביוגוסלביה החדשה.

שירה עם הזריחה בבלגרד

שירה רמה מקפיצה אותי מוקדם ממיטתי. זה עתה זרחה השמש. „ראז, דווא, ראז, דווא! אומלאדינה טיטובה..." (חת־שתיים, חת־שתיים, נוער של טיטו... — בסרבית) בנים ובנות בשורות עם אתים ומעדרים על שכמם צועדים לעבר מחנה־הנוער הבינלאומי, הבונה את מסילת הברזל סמאץ'—סאראייבו.

בין שיחות לפגישות אנו מבקרים במחנה הנוער. שטח סלעי עצום. אוהלים הוקמו על משטחים ענקיים. המקום הומה צעירים בבגדי־עבודה. צחוק, שירה, נעורים. אנו מפלסים בקושי את דרכנו אל אתר העבודה, קרונות מלאי סלעים, אבנים. והמוני צעירים וצעירות. עובדים כמו נמלים.

180 אלף בני־נוער בונים את מסילת־הברזל. לצד הנוער היוגוסלבי עובדות בריגדות מיוון, מצ'כוסלובקיה, מאיטליה, מאוסטרליה, מבריטניה ומארצות אחרות. סמל לאחוות־עמים דמוקרטית, המשקמת את החורבן שגרם הפאשיזם, ובונה עולם חופשי, חדש, שוחר־שלום. וכמובן פוגשים אנו כאן את הבריגדה „אחווה ואחדות" — חברי בנ"ק ונוער של הליגה הערבית לשחרור לאומי. הם מפסיקים את עבודתם ושמחת הפגישה גדולה. אם־כי אי־אפשר להתנשק: כולם שחורים מאבק וזיעה ניגרת מפניהם. הנוער שלנו הצטיין בעבודה וזכה לאות ולתעודת הוקרה. ססה חינין ועודה אל־אשהב קיבלום בטקס חגיגי. מפגישים אותנו עם בחור צעיר וחסון. זהו מנהל העבודה, ואיתו נערה, המתרגמת.

כמה בני נוער עובדים כאן? מהם התנאים? מאילו ארצות? — ממטירים אנו שאלות בלי־סוף, על מנהל העבודה. המוני נוער, קשה לקלוט אותם, שורר בלגן, מספר הוא. הוא מבקש 300 איש — שולחים לו 600. ואין מספיק כלי־עבודה לכל. מאין אקח? — שואל בייאוש. חוץ מזה מבקרים כאן אורחים מהעולם כולו. באות:

במחנה עבודה עם קבוצת הנוער מהארץ.
מימין לשמאל: אודה־אל־אשהב, ססה חנין, אליושה גוז׳נסקי; משמאל הסופרים הצרפתיים לואי אראגון ואלזה טריולה; במרכז ולמטה: איטה וילנר

היום מבקר יחד איתנו הסופר הצרפתי המפורסם, לואי אראגון. אליושה מצטלם איתו ועם קבוצת־הנוער שלנו.

אנו מטיילים ברחובות בלגרד, המלחמה עשתה את שלה. המצב הכלכלי קשה. חנויות ריקות. אין ירקות, אין פירות. אך ראו זה פלא: באטליזים — שפע נקניקים, מסוגים שונים ואין תורים. משמח? לאו דווקא. מסתבר, כי האיכרים העשירים שוחטים את הבהמות ואת הצאן, כיוון שאינם רוצים להתאגד במשקים קולקטיוויים. ויש נקניק... קשיי הקמתו של המשק הסוציאליסטי. ובינתיים אנו זוללים נקניק.

אנו הולכים לרחוב „האחים ברוך", לבקר אצל אם יהודייה, אשר ששת בניה נפלו מות גיבורים במלחמה נגד הפאשיזם. היא אמרה לנו: „הקרבתי את ילדי למען החופש ואחוות־העמים. אני רוצה שגם אחי בארצכם יעשו למען משטר של שלום ואחוות־עמים..." היא מספרת על בניה שאינם עוד בשלווה מזעזעת ועיניה במרחקים... אולי עם ילדיה... ואנו בוכים.

וכמובן עבודה

פגישה רודפת פגישה, אסיפה רודפת אסיפה. אנו שומעים הסברים, סיפורים ממלחמת הפרטיזנים, דנים במצב העולם. וגם אנחנו נשאלים ומסבירים: המצב במזרח־התיכון ובפלשתינה בפרט, פעילותה של המפלגה, הישגיה וחולשותיה, כורח ההבנה ההדדית והתמיכה הסולידרית האינטרנציונליסטית. בדיון על הבעיה הפלשתינאית בעצרת האו"ם מילאה יוגוסלביה תפקיד פעיל. מארחינו מעוניינים לשמוע מפינו דברים והערכות.

טיטו איננו בבלגרד. לא יוכל לקבל אותנו. מקבלים אותנו מנהיגים אחרים. שיחות, שיחות, שיחות. דברים חדשים ודברים משלימים. לדעת, להבין, ללמוד.

בכל מקום ביקשנו לבקר במערכות העתונים הקומוניסטיים.

העתון „בורבה", בבירת יוגוסלביה, בניין ענקי, 11 קומות. עתון זה קם ולחם שנים על גבי שנים בתנאים בלתי־אנושיים במחתרת ללא אמצעים ותוך סיכונים. הוא המדריך והמגייס של לוחמי־החופש, של המוני הפועלים ביוגוסלביה.

ואילו הבניין המפואר הזה, בו הוא שוכן, בעבר יצאו ממנו דברי שקר ודיכוי: כאן יצא לאור העתון הפאשיסטי הגדול ביותר.

ישבנו במשרדי „בורבה", שמענו את תולדותיו המהפכניות, הזמנים החדשים והתמורות ההיסטוריות בחיי עמיה של יוגוסלביה. והייתה זו חוויה מיוחדת, משמחת ומאלפת.

בולגריה

מיוגוסלביה רצינו לנסוע לבולגריה. אך אין לנו אשרת־כניסה. היא עוד לא הגיעה. אך אליושה הוא אליושה והוא מכריז: אנו נוסעים בלי אשרות. המארחים היוגוסלביים אינם מרוצים, אך רצונם של אורחים מכובדים כמונו קודם. שולחים איתנו חייל מלווה. אנו מתיידדים והוא מרגיש את עצמו כחבר המשלחת. בגבול מחכות לנו האשרות — הכל בסדר. רוצים לבדוק את המטען, אך אליושה אומר להם: „אנו דיפלומטים", ואנו עוברים את המכס ללא בדיקה. אליושה רץ לטלפון הראשון שמזדמן לו. „מה קרה?" שואלת אני. „אני אודיע למפלגה כאן, שאין שמירה בגבול וכל אלמנט עויין יכול לעבור ללא בדיקה." „אל תעשה זאת", אומרים אנו. אליושה מוותר...

סופיה בהריסות. החנויות ריקות לרוב. העיר כואבת את פצעי המלחמה. חלונות פעורים רבים. חם, אבק. ההר ויטושה היפה מתבונן אל העיר ההרוסה מעל. רבות ראה כאן, למטה...

בפרלמנט הבולגרי סערה. הימין (מפלגת האיכרים הימנית) מסתער על הממשלה. אנו חוזים בנעשה מיציע האורחים. הם מנפנפים באגרופים ולאחר־מכן עוזבים את האולם. הנשארים צוחקים ולועגים להם: אלה הלכו, זמנם עבר... ומספרים לנו: „במקומם יש לנו 80 אלף בני נוער נלהבים — בונים בהתלהבות דרכים וסכרים..."

אנו ברחוב קלמנטינה. המלווים מספרים לנו: כאן בימי המלחמה התרחש מאורע היסטורי. הגסטפו, בשיתוף עם הפאשיסטים הבולגריים, רצו לשלוח את היהודים הבולגריים למחנות ההשמדה. בבוקר השכם חסמו הפועלים הבולגריים — גברים, נשים ובני נוער — את הרחוב הזה ואמרו לפאשיסטים: „לא! את יהודי בולגריה לא ניתן להוציא מכאן! הם חלק של עמנו הבולגרי." הפאשיסטים נסוגו בלחץ הכוח המאורגן הזה. היהודים ניצלו. על הפעולה ניצח הוועד האזורי

עם צולה דראגויצ׳בה בוועידת חזית המולדת הבולגרית ב־1983

של המפלגה הקומוניסטית הבולגרית, שמזכירו היה טודור ז׳יבקוב, כיום המזכיר הכללי של המפלגה הקומוניסטית הבולגרית.

אנו מסיירים בעיר. במסעדות אוכלים הפועלים צלחת מרק. צבעו שחור, עשוי ממעיים. ריחו אינו מעורר תיאבון. אך אוכלים — רעבים. על הקיר כרזה: „דרך המסעדה העממית לסוציאליזם".

אנו מוזמנים לארוחת־ערב חגיגית. מארחינו באים עם נשותיהם וילדיהם. אם כי הארוחה צנועה, אפשר לאכול לשובע...

עם צולה דראגויצ׳בה

אנו מוזמנים לפגישה עם נשיאת „חזית המולדת הבולגרית". זוהי פגישתי הראשונה עם צולה דראגויצ׳בה, המנהיגה האהובה על העם הבולגרי. לימים היינו לידידות טובות. היא הרוח החיה של „חזית המולדת", הגוף הציבורי־המדיני הרחב ביותר בבולגריה. צולה היא התגלמות האופטימיות. ולאשה זו עבר מלא גבורה וסבל. עבודת מחתרת מפרכת, בתי־כלא, עינויים, פסק־דין מוות.

עתה, בשנת 1947 צולה השופעת מרץ, מגשימה את חלום נעוריה: בונה את הסוציאליזם בבולגריה. היא בת דורו של גיאורגי דימיטרוב. אם כי, צעירה ממנו במקצת. צולה מספרת לנו באותה פגישה על פגישתה עם בן־גוריון שביקר בבולגריה לאחר המלחמה. „ביקשתי ממנו את האפשרות לבקר בארץ." סירב. אמרתי לו: „כאן, בבולגריה, אנו עשינו בשביל היהודים יותר מאשר אתה עשית בזמן המלחמה. לא נתנו לגרמנים להוציא אף יהודי למחנות ההשמדה." ועל סיפור זה חזרה צולה פעמים נוספות, כאשר נפגשנו בבולגריה או בוועידות בינלאומיות.

בסופיה אנו מבקרים במערכת העתון וגם בבית הדפוס ובהוצאה־לאור הענקית לספרות המארקסיסטית־הלנינית. חברינו עובדים בקדחתנות: להפיץ תודעה, תרבות, מהר והרבה. אנו מלאי התפעלות.

החבר מאייר, יהודי, ציר בפרלמנט, מצביע על אחד הבתים הגדולים במרכז העיר ומספר: „כאן היה בנק נאצי ובמרתפו היה בית הדפוס הבלתי־לגלי שלנו. מעל לאדמה עבדה מכונה נאצית צבאית אדירה, גייסה את כוחות השחור למלחמה נגד העם הבולגרי, מכונה של רעל אנטיקומוניסטי, אנטיסובייטי ואנטישמי. ובמרתף פעלה מכונה אחרת — מכונה של אהבת האדם והארץ, ושל שנאה לרוצחים הנאציים, למשעבדים. לרשותנו עמדה רק מכונת דפוס אחת ורק מעט עטים, נייר ודיו. אך איתנו היה הרצון ההחלטי של העם והנה: המכונה הנאצית האדירה התמוטטה ויושבי המרתף עלו לאור השמש. העם השתחרר והשתחרר העתון של המפלגה הקומוניסטית הבולגרית.

ישבנו במערכת המפוארת של „רבוטניצ׳סקויה דלו" וסיפרנו על עתוננו הקטן והצעיר. ואכן קם וקיים „קול העם", עתון יומי, עם מכונת־סידור אחת ויחידה וסוף־סוף עם טלפון אחד. אך איננו

מרגישים נחותי־ערך. וגם מארחינו לא ראו אותנו ככאלה. הם העריכו גבוהה את מאבקה הקשה של מפלגתנו, של עתוננו, לאחוות־עמים ולעצמאות לאומית מהאימפריאליזם הבריטי. הם הבינו והעריכו את גאוותנו על עתוננו. מה עוד, שהם עצמם זה עתה, לפני שלוש־ארבע שנים בלבד הפכו לעורכי עתונים גדולים.

הוזמנו לתחנת השידור של סופיה. שידרנו, אליושה ואני, דברי ברכה ברדיו סופיה הישר לאולם מוגרבי הקטן בתל־אביב, בו התקיימה עצרת חגיגית לכבוד „קול העם". בגלי הרדיו עפו מלים חמות, כיוון שאהבנו אותו, את עתוננו. זו הייתה לי הפעם הראשונה ששידרתי ברדיו.

מזמינים אותנו לבית־הכנסת הגדול בסופיה. איני מבקרת בבתי־כנסת. זו לי הפעם הראשונה בבית־כנסת בארץ סוציאליסטית. באולם הגדול המון אנשים והצפיפות גדולה. רבים עומדים. אנו מדברים בעברית ומתרגמים את דברינו לבולגרית. מאות עיניים נעוצות בנו. מקשיבים קשב רב לדברינו: על מאבקי הפועלים בארץ, על הכוחות האנטיאימפריאליסטיים, על מפלגתנו הלוחמת לחיסול המנדט הבריטי ולהעברת בעיית הארץ לאו"ם ולפתרון דמוקרטי לבעייתה בשביל שני העמים, היהודי והערבי.

בביקורי הנוספים בסופיה הזכירו, חזרו והזכירו באוזני את האסיפה המיוחדת הזאת שלנו בבית הכנסת בסופיה.

באחת השיחות עם מנהיגים יהודיים מהוועד האנטיפאשיסטי סיפרו לנו על בן־דוד, גיבור בולגריה, פרטיזן אמיץ שהוצא להורג בידי הגרמנים. אחד ממעשי גבורתו היה הצתת מיכלית נפט גדולה וגרימת אבידות לגרמנים. מסתבר, כי זהו חברנו, **טאג'ר** שחזר מהארץ עם משפחתו לבולגריה. זכרתיו היטב: גבוה, חסון, גר עם משפחתו בשכונת־עוני בחדר עלוב ללא נוחיות. את הילדים רחצו בקיץ ובחורף במי הברז בחצר. הוא היה פעיל במפלגה והערכנו אותו. והנה אנו שומעים על מות הגבורה שלו. אנו עצובים וגאים.

כיוון שהננו בפעם הראשונה בבולגריה קרו לנו אי־הבנות.

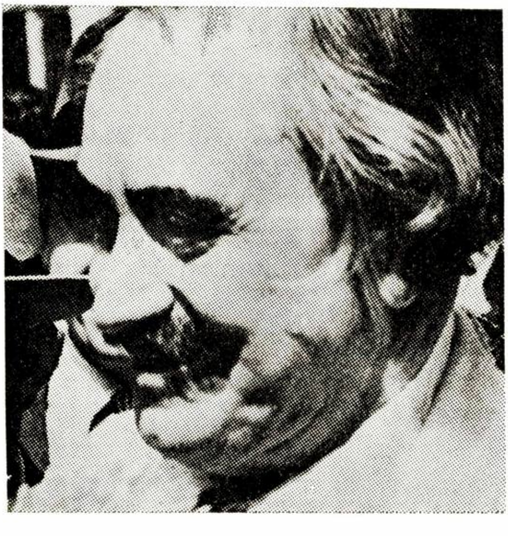
מבוכה מיוחדת הייתה לאליושה. הוא מופיע בפני הקאדר המפלגתי של בולגריה באולם מלא מפה לפה. אליושה מדבר רוסית. מבינים אותו. לפתע אני מרגישה שאליושה מתוח, עצבני וחוזר על נימוקיו כמה פעמים. הוא מפנה אלי מבט כשואל: „האם אני בסדר?" אני נדה לו בראשי: „בסדר", אך הוא אינו נרגע...

את סיום דבריו מלוות מחיאות כפיים סוערות. הוא יורד מיוזע ואומר: „מה קורה כאן? אני מדבר, והם כל הזמן מנענעים בראשיהם, כמו אומרים „לא, לא." המארחים פורצים בצחוק: כך מבטאים הבולגרים „כן!"

ועוד. כאשר מדברים בבולגריה רוסית, יש להיזהר. ישנן מילים דומות שמשמעותן שונה. אומרים לנו: אם אתם רוצים לחמניה, אל תגידו „בולקה", כמו ברוסית. בבולגרית **בולקה** פירושה נערה צעירה. „ואם אני רוצה לאכול אותה?!", צוחק אליושה.

עם גיאורגי דימיטרוב

גולת הכותרת של ביקורנו בסופיה הייתה הפגישה עם גיאורגי דימיטרוב. ב־18 ביוני 1947 חגג העם הבולגרי את יום הולדתו ה־65. ברחובות חג. שלובי זרוע רוקדים פועלים, איכרים, חיילים, זקנים

גיאורגי דימיטרוב

ונוער. כיכרות העיר מלאות בני־אדם. באותו ערב הוזמנו לסעודה החגיגית, באחד האולמות של ארמון המלך לשעבר. אליושה ואני היינו מאושרים. עלינו לאט במדרגות, המכוסות שטיח אדום.

לפני שנים ספורות בלבד עלו במדרגות אלו „רמי המעלה" — אנשי שררה וממון, שמצצו את לשדו של העם הבולגרי ודיכאו

אותו... וכיום עולים במדרגות אלו פועלים, איכרים ואנשי אינטליגנציה שלחמו לשחרור עם. עם האורחים נמנים משלחות מבתי־חרושת ופועלים מצטיינים, הראשונים של בולגריה החדשה.

אנו נכנסים לאולם גדול. נברשות ענקיות סינוורו את העיניים. ולפתע „דימיטרוב בא, דימיטרוב בא", הלחישות מלאות כבוד ואהבה. גיאורגי דימיטרוב נכנס עם אשתו רוזה. בטרם נספיק להתאושש מהחוויה הגדולה, מוליכים אותנו אל ג' דימיטרוב ומציגים אותנו בפניו — פני אחד מגדולי המהפכנים בעולם! בירכנו אותו ואמרנו לו שהבאנו את מיטב האיחולים מהעמלים היהודיים והערביים בארצנו. ג' דימיטרוב הודה. לא יכולתי לגרוע עין ממנו: בעיניו הגדולות השחורות היו חכמה אנושית רבה, טוב־לב ומעין עצב שצבט את לבי. לא יכולתי שלא להיזכר בדיוקנו של דימיטרוב, מלפני שנים: הוא עומד בפני בית־משפט של התליינים הנאציים בלייפציג... בודד כמעט מול הכנופיה. באוזני מהדהד נאומו שהיה בבחינת אזהרה, נבואה וקריאה לעולם: „פאשיזם פירושו מלחמה. הצילו את האנושות — הקימו חזית אנטיפאשיסטית. השמידו את החיה בטרם תמיט אסון על האנושות!"...

הוא השתנה מאז. שתים־עשרה שנים חלפו, שנים של עבודה מאומצת ושל מלחמה, שנים של עומס ואחריות עצומה בהדרכת עמו והתנועה הקומוניסטית הבינלאומית בימי מאבק וגבורה אלה. פניו רזו, נשארו העיניים. העיניים היוקדות, הגדולות, החכמות, הנושאות את מחיר ההתמודדות הגדולה ואת שמחת הנצחון על השחור שבשחור.

„לחיים", אמר ג' דימיטרוב בעברית, כאשר הגישו לנו משקה, והוא איחל לפועלים היהודיים והערביים הצלחה במאבקם בארץ.

כעבור שנתיים כבר לא היה. אבל נשאר פועלו ופירותיו. וגם „אגדת דימיטרוב". וההיסטוריה לא תשכח אותו לעולם.

היה זה כבוד גדול לי להימנות עם שלושת החברים של הנהגת מפלגתנו, המזכ"ל מאיר וילנר וסגן המזכ"ל, תופיק טובי ואני — כאשר הוענקו מדליות על שם דימיטרוב במלאות 100 שנה להולדתו (1882—1982). הם הוענקו לנו בשגרירות הבולגרית במוסקבה. הייתי נרגשת מאוד. נזכרתי בהשראה שהייתה לי בפגישה עמו פנים אל פנים ובתורתו שהעניק לדורות מהפכניים.

ברומניה, בהונגריה ובצ׳כוסלובקיה היה ביקורנו חטוף יותר. תוהו־ובוהו שלאחר המלחמה. חיפושי־דרך לרכוש את אמון המוני העם. המוני בני־אדם נודדים, מחפשים את שרידי משפחותיהם; אין יודעים אם בחיים הם אם לא, אירופה של אחרי היטלר... גם כאן ראינו ושמענו מה עבר על העמים בזמן המלחמה. סיפורים אין סוף על סבל, על גבורה ועל הוקרה ללא גבול לברית־המועצות ולצבא האדום המשחרר וכמובן, הסבל והשמחה בבניית החיים החדשים.

בבוקרשט סיפר לנו קומוניסט ותיק על רגעים קשים של קומוניסט בארץ הבונה את הסוציאליזם. הוא אמר: „אל תחשבו שקל לנו עתה, כאשר השלטון בידינו. ישבתי בכלא, עינו אותי. הסיגירנצה (הבולשת הרומנית) הייתה מפורסמת באכזריותה. אך הרגעים הקשים ביותר בחיי היו אחרי המלחמה, כשלאחר הקמת המשטר החדש, לא יכולנו לשלם לפועלים את שכר עבודתם. לא היה לנו כסף והפועלים ומשפחותיהם הרעבות הביטו בנו ושאלה בעיניהם... ויש כל כך הרבה לעשות למען הגשמת החיים החדשים, והקשיים רבים. אך התקוות רבות יותר. נתגבר על הקשיים, אנו כבר מתגברים עליהם...״

בודפשט, אחת היפות שבערי אירופה, „פאריס הקטנה״, הרוסה. רק הפרלמנט הישן עומד על תלו בכל תפארתו. כאן פגשנו כמה מהחברים שלנו, שגורשו מהארץ על ידי הבריטים. הם סיפרו לנו, שבין הפועלים יש תקוות רבות, אך יש גם רבים שאינם אוהדים את המשטר החדש. למפלגה קשיים גדולים להקים את הארץ מהריסותיה ולהחדיר בקרב ההמונים את דרך החיים החדשה.

„פראג של זהב״ לא סבלה מהרס המלחמה. היא ניצבת במלוא יופיה. אין מרגישים גם מחסור מיוחד במצרכים. החיים נראים נורמליים, אך הדרך לסוציאליזם עדיין ארוכה. נראה, מכל מקום בעיני, שהמצב מסובך והכל מתבשל, כמו בדוד רותח.. אחרי ככלות הכל, חלפו שנתיים בלבד מאז תמה המלחמה, האיומה במלחמות.

פולין כגיהנום

בווארשה שלי

מפראג אנו יורדים לפולין. למה „יורדים?" כיוון שיורדים לגיהינום אותו הולל היטלר בפולין מולדתי. שלושתנו יוצאי פולין. אליושה וזרח פולנים פחות ממני. הם מגרודנו. הם דוברי־רוסית ואוהבי הנהר ניימן הנודע ביופיו. אך אני ילידת וארשה.

אנו ניצבים בלב וארשה על חורבות הגיטו. 1947. כמה זמן יכולות אבנים לרעוד מדופק דמם השפוך של מיליונים חפים־מפשע וביניהם תינוקות? כמה זמן?

...וארשה שלי, עיר ילדותי ונעורי. היא כולה חורבות ואבנים מפוחמות. איפה ביתי? איפה בתיהם של האחרים? של המיליונים?

אנו מתהלכים על פני ערימות אבנים. לאן שתביט — אבנים... חיפשתי את ביתי ומצאתי עצמות־אדם פזורות... הרימותי כמה מהן. אשמור אותן... האם הן של איש או של אשה? למה יקרות לי העצמות הללו?... לא אבכה. אני מאובנת כמו האבנים האלה — שרידי הגיטו. אני שומעת את הדי זעקות המוות, את הדי הקרבות, את קריאות הגבורה ותקוות הלוחמים.

על חורבות גיטו וארשה

איפה וארשה שלי? אני משתדלת לראות מבעד לחורבות את וארשה שלי. את הבית שלי ברחוב פרנצ׳ישקאנסקה 10, את הרחובות בהם רצתי בילדותי עם צמות על גבי וילקוט בידי לבית־הספר. איפה הגן בו טיילתי וחלמתי חלומות פז?...

באושוויץ

...קיבלתי למזכרת סבון עשוי גבס: כך רימו את ההולכים למות, להתקלח במקלחת המוות. ...גם חתיכות ציקלון נתנו לי... וגם פיסות של עצמות אדם מרוסקות... אספתי כל זאת בקופסה השמורה אתי, כבית־קברות זעיר... ביקשתי תלתל־זהב של ילד קטן, שהיה פעם... שערו בלט בהר־השערות. אמרו, יש לשמור על הכל, כדי שהכל יזכרו לנצח, מה עשו לילד בעל שיער־הזהב... אמן.

אני משתדלת לתאר לעצמי, מה קרה כאן. כאן באו והלכו ללא־הפסק המוני אנשים — ילדים, נשים, גברים, זקנים. הם באו והם הלכו. האם ידעו? האם הבינו?... והלכו, הלכו למוות, למשרפות... ותזמורת של אסירים ניגנה טנגו, מספרים לנו... לא, קשה לתאר זאת. כל אלה הם מעבר לתפיסת אנוש.

עם מיליון חוגגי „הומניטה״ בפאריס

אני באה לפאריס, ונופלת לתוך זרועותיהם של... מיליון בני־אדם, החוגגים את חגו של בטאון המפלגה הקומוניסטית הצרפתית — „הומניטה״, 340,000 קוראים יש לו.

השנה נערכת החגיגה ביער ונסן, כיוון שזהו יער גדול. המקומות הקודמים היו כבר צרים. ההכנות לחג מתחילות במוקדם. לכל סניף של המפלגה בעיר הבירה ביתן משלו. ביתנים כאלה מקימים גם סניפי המפלגה שבסביבת פאריס. כבר בבוקר השכם ב־1 בספטמבר נהרו המונים למקום החג. המטרו היה קטן מלהכיל את המספר הגדול של הנוסעים.

פאריס כאילו זזה ממקומה. התערבתי בקהל הרב. כאן הורגש הדופק של פאריס העובדת. המוני פועלים ובני נוער באווירה החגיגית הפגינו את כוחם ואת אהבתם לעתונם, המדריך את מעמד הפועלים כולו. השנה החג הוא מיוחד — הוא הופך הפגנה ענקית.

בני צרפת, בני פאריס מתמרמרים על הממשלה, הם דורשים את פיטוריה, משום שלא ידעה לפתור את הבעיות הכאובות של המוני העובדים, משום שבמקום להקל על מעמסת החיים אחרי שנות־מלחמה

קשות, מעלה היא את המחירים של המצרכים החיוניים ביותר; משום שהיא דחתה את אלה האחראים והלוחמים הטובים ביותר לטובת המוני צרפת — את נציגי המפלגה הקומוניסטית.

הרצון להפגין את ליכוד הכוחות לקראת הבחירות המוניציפליות מורגש באווירה כל אותו היום. שער גדול מוביל למקום החג — יותר נכון... לעיר. מעל לשער דגלי צרפת ודגלים אדומים.

אני מבקרת בעיר הארעית. יש בה דבר מיוחד המסחרר את הראש. עיר זו נבנתה במשך שעות בהתנדבות. אנו עוברים מביתן לביתן. מעל לכל ביתן שלט, שבו שמות בוניו. וביתנים כאלה יש לאלפים. המשחקים העממיים אשר בתוכם, מושכים את הקהל. הנוער מצטופף ליד הביתנים. הם מתחרים בקליעה. הקהל מצטופף גם לפני הביתנים המוכרים מאכלים ומשקאות והגרלות — מסיכה ועד מכונית. אני שומעת קריאה רמה במיקרופון „הנה הזהב ממוסקבה!" אנו ממהרים לראות את הזהב המפורסם. לפנינו ביתן שבמרכזו עומדת קופסת זכוכית גדולה סגורה ובתוכה שטרות כסף. אדם עם רמקול קורא: „תרמו לבחירות המוניציפליות!" האנשים תורמים ברצון — ואז קורא המתרים: „הנה הכסף ממוסקבה! בכסף זה ננצח!" נשלח את רמדייה לדוג דגים ואת דה־גול לחופשה! הנאספים מוחאים כפיים וזורקים את תרומותיהם אל קופסת הזכוכית.

לא רחוק מכאן הקימה קבוצת נוער ביתן ועליו מפת צרפת גדולה. במפה זו יכול היה כל אדם לתקוע דגל קטן על מנת לציין את המקום בו הוא רוצה שתזכה המפלגה בבחירות המוניציפליות הבאות. הדגלים הרבים מסמנים את המקומות בהם נמצאים תומכיה של המפלגה הקומוניסטית.

לא חסרים ביתנים, בהם באה לידי ביטוי הסולידריות הבינלאומית. בביתן של וייטנאם חותמים אלפי אנשים על הדרישה להפסקת המלחמה נגד העם ההירואי, הלוחם לעצמאותו.

בולט ביותר הביתן „ידידות צרפת—ברה"מ". בראש הביתן סמל — פועל ואיכרה ובידיהם המורמות פטיש ומגל. ביניהם נערה המסמלת את צרפת והם חובקים אותה, כאילו שומרים עליה מפני שונאים.

הביתן של האיגוד הספורטיבי היהודי הוקם ליד המגרש הענקי, שבקרבתו מתנוססת במה גדולה. קהל רב קונה בדוכנים משקאות והמוכרות והמגישות הצעירות מרוצות מההכנסות הגדולות.

תשומת־לב מיוחדת מושך הביתן של איגוד הפרטיזנים. תמונה ענקית מראה את דה־גול כשהוא קורא „לשמור על הנשק ולא

להילחם בגרמנים עד בוא האות.״ וממולו תמונה ענקית של פרטיזנים הלוחמים בפאשיסטים.

ביתן מיוחד שגגו עשוי קש כבית איכר, ובו סיסמאות הקוראות לאחדות בין האיכר והפועל.

בשעה ארבע עצרת. על במה ענקית שמסביבה התאסף קהל של מאות אלפים — מופיעים מנהיגי המפלגה — מוריס תורז, מארסל קאשן, ז׳אק דיקלו ועוד. הקהל קיבל את הנשיאות במחיאות כפיים סוערות. מעל במה קטנה, שעמדתי עליה ניסיתי להקיף במבטי את כל הקהל העצום — בן המיליון — ולא עלה בידי. המוני אדם עמדו צפופים והקשיבו קשב רב לנאומים. הנה, אמר ידידי, יש כאן במקום הזה כל אוכלוסיית ארצך.

את הנאום הראשון נשא קאשן. הוא דיבר קצרות, והקהל הפסיקו מדי פעם בפעם בתשואות.

„הציבור הרחב״, אמר, „נענה השנה יותר מבכל שנה לקריאתנו — קריאת ,הומניטה׳ לחוג את חגו. ,הומניטה׳ קיים זה 43 שנים. ז׳ורס היה זה, אשר עוד בשנת 1911 ניבא, שהעתון יהיה המדריך החשוב ביותר של המעמד העובד.

עם סיום הנאומים הרבים פרצה שירה אדירה של האינטרנציונל והמרסלייזה. מארגזים שהונחו על הבמה, שוחררו מאות יונים, שמילאו את האוויר בשיקשוק כנפיהן. הועפו זיקוקין צבעוניים. עצומה הייתה ההתרגשות של ההמונים, שמילאו את המגרש.

אט־אט החל הקהל להתפזר. הוא נהר העירה לנשפים האמנותיים, להצגות, לקונצרטים. החגיגות נמשכו עד השעות הקטנות של הלילה.

חזרנו הביתה עייפים ונלהבים. במטרו עדיין נמשכה ההפגנה — שירת האינטרנציונל, אגרופים מורמים כלפי מעלה. לצדנו עמד כורה זקן. על ראשו כובע־פלדה של כורים, ועל צווארו מטפחת אדומה. ממולו עמד פועל זקן. שניהם שרו את האינטרנציונל. הכורה דופק בעמוד המטרו בכובע וקורא: „רמדייה לעמוד הקלון. תורז לשלטון!״ הקהל חוזר על הסיסמה בקול אדיר. הקריאה והשירה אינן פוסקות.

מתחת לאדמת הבירה הצרפתית רץ המטרו, הנושא את פאריס העובדת, את פאריס המהפכנית, פאריס הלוחמת לעתיד טוב יותר. בני הקומונארים מזכירים לריאקציה בצרפת ובעולם כולו, כי העם הצרפתי לא אמר עדיין את דברו האחרון.

פתק במעיל

אליושה כתב לי לפאריס וביקש שלא אביא עמי משם שום ניירות, כיוון שבנמל התעופה יערכו לי ודאי חיפוש. אך אני לא יכולתי לא לקחת עמי פתק קטן אחד. החלטתי להעבירו בכל מחיר...

המטוס נחת בלוד. דרך חלון המטוס הבחנתי בבלשים. ירדתי רגועה, בידי המזוודה, תיק ומעיל.

„בבקשה, גברת!" אומר לי אחד הג'נטלמנים בלבוש אזרחי. אני מבחינה בתצלומי שבידו. אנשים סביבי מביטים בתמיהה כיצד מובילים שני גברים גבוהים אשה קטנה. אנו הולכים. אחד מהם נושא את מזוודתי. בכניסה למשרד המשטרה בנמל־התעופה, בפרוזדור קטן, עומד שולחן ולידו שוטר ערבי. אני לוקחת את מעילי, מניחה אותו ברשלנות על השולחן ואומרת לשוטר בערבית: „שמור עליו, בבקשה." הפתק הקטן תפור בו.

אני נכנסת בליווי השוטרים הבריטיים לחדר. מחפשים, מחפשים, פותחים את המזוודה, את התיק. קוראים לשוטרת לערוך חיפוש על גופי. אין מוצאים שום דבר. במקרה אחר לא הייתי מתירה להם לערוך חיפוש על גופי, בלי צעקות ומחאות. אך עתה מחאתי היא מאופקת. בכוונה לקחתי עמי בתיק ניירות בלתי־חשובים וזימנתי עיסוק רב לבלשים.

אכזבה. מוצאים ספר של מארקס. מתייעצים, האם מותר להחזיקו או אסור. מחליטים שמותר. ספר קטן של לנין שכריכתו אדומה, אסור! בסיכום, הכל עובר באופן שיגרתי.

כעת אני פותחת בצעקות: „מה זה כאן? השעה מאוחרת! התחבורה הציבורית נפסקה כבר! היום ערב יום־כיפורים, כיצד אחזור הביתה?"

הבריטים „השקטים" מחליפים מבטים. מתחילים להתרוצץ, לחפש תחבורה. אין תחבורה. הם משתדלים להרגיע אותי. יקחו ג'יפ צבאי שיסיע אותי. אני יוצאת מהמשרד בפנים זועפות, פולטת „מחמאות" על־חשבון הבלשים ונוטלת את מעילי משולחן השוטר. הג'יפ מחכה, הבריטים מתנצלים. אני עולה לג'יפ, הם מעמיסים את המזוודה ואת התיק ואנו נוסעים לתל־אביב.

„השתגעת! הרי כתבתי לך לא לקחת שום דבר! ואילו נפל הפתק לידיהם?!", רוטן אליושה.

„אצלי זה לא יקרה", משיבה אני בבטחון, משל הייתה כל האימפריה הבריטית מונחת מתחת לרגליי או בכיס מעילי...

יום העצמאות

באו ימים גדולים, ימים היסטוריים. צמודים למקלטי הרדיו שמענו נרגשים ב־14 במאי 1947, את הצהרתו במליאת עצרת האו"ם של נציג ברית־המועצות, אנדריי גרומיקו, בזכות מתן עצמאות לשני עמי פלשתינה, העם היהודי והעם הערבי. דבריו בישרו את קץ השלטון המנדטורי הבריטי השנוא. א' גרומיקו אמר, שאם יתברר כי כינון מדינה ערבית־יהודית בלתי־תלויה, דו־אחידה ודמוקרטית, אינו בר־ביצוע, קיימת תוכנית של חלוקת פלשתינה לשתי מדינות בלתי־תלויות — יהודית וערבית. גרומיקו נימק את הצעת ברית־המועצות זו, לאמור:

„חלוקת פלשתינה לשתי מדינות היא הפתרון הצודק ביותר. זהו הפתרון הצודק ביותר, משום שהוא הולם את האינטרסים הלאומיים היסודיים של שני עמי פלשתינה — הערבים והיהודים. הוא גם צודק, משום שהוא נאמן לאינטרסים של הבטחון והשלום במזרח הקרוב, וממילא גם לאינטרסים של הבטחון הבינלאומי, דבר שהאומות המאוחדות מעוניינות בו".*

טוב להזכיר זאת בתקופתנו־אנו, בה מתנהל לעינינו המאבק הגדול והצודק של העם הערבי הפלסטיני להקמת מדינה פלסטינית בצד מדינת ישראל.

בא ה־29 בנובמבר 1947. העצרת הכללית של האו"ם החליטה על ביטול המנדט הבריטי, על הוצאת הצבא הבריטי מן הארץ ועל הענקת העצמאות המדינית לשני העמים — מדינה יהודית ומדינה ערבית. ראיתי כיצד פרצו המוני תל־אביב לחוצות ורקדו. בא החג. לקחנו את הילדים ויצאנו גם אנחנו לרחובות תל־אביב. קשה היה לעבור בתוך הקהל הצפוף בכיכרות העיר.

תקווה גדולה פעמה בלבבות אנשים, בלונים צבעוניים התעופפו, תזמורות ניגנו. אפשר היה להרגיש בשמחה הגדולה. גם לנו הייתה הרגשת חג. כמה פעלנו, כמה עמלנו ונאבקנו לחיסולו של השלטון הקולוניאלי הבריטי. עתה הוא ילך, יהפוך לעברה של ארץ רוויית סבל זו..

אני מפליגה בדמיוני לראות את העתיד, את הדור החדש שיצמח בשתי המדינות השכנות בשלום.

---

* מתוך נאום בוועדה המדינית של עצרת האו"ם, 20.4.1948.

אך האם מובטח כבר העתיד הטוב ? על רגש השמחה, מאפיל החשש ואף הפחד שרחוקים אנו משמחת אמת, ועוד נכונו לנו מבחנים קשים, לאחר מה שהוריש לנו השלטון הבריטי — את השנאה ואת הפירוד בין העמים.

ידענו. לא נעלמו כל אותם כוחות השחור, האיבה הלאומית, כל המסורת השובינית של ההנהגה הציונית של היישוב, ומצד שני, האיבה של הריאקציה הערבית שטופחו על־ידי השלטון הבריטי. לא היו לנו אשליות. עוד עלולים לבוא ימים קשים. מאבקים קשים.

הוועד המרכזי של המפלגה תבע הקמת ממשלה זמנית דמוקרטית על יסוד אחדות מעמד הפועלים, כדי שתהיה חופשית ותהווה גורם להגנת השלום מפני מחרחרי המלחמה, בסיס לדמוקרטיה ולאחוות עמים. כמה רחוקה הייתה המציאות. הימים שיבואו יוכיחו שהתקווה שהעמים ייכנסו לעידן דו־הקיום בשלום, לעידן העצמאות והדמוקרטיה רחוקה עדיין מהתגשמותה.

וכך כתב „קול־העם" ביום 30.11.47 :

„יודעים אנו : אחרי החג יבואו ימים של חול. עוד ירבו המכשולים בדרך מן ההחלטה אל ההגשמה. עוד קשות תעיק הירושה שמוריש לנו השלטון ההולך. עוד קשה יעיק הפירוד בין העמים. ועוד קשה יתנקמו בנו גידולי פרא בציבורנו ומסורת מדינית של הנהגתנו. אך את החג הזה לא ישכח הישוב. הוא לא ישכח גם את עוזריו ומחולליו."

בחוץ רקדו המונים ושרו „קטיושה". אנו תקווה כי הם לא ישכחו את עזרתה של ברית־המועצות.

מאיר וילנר חותם בשם המפלגה הקומוניסטית על מגילת „עצמאות ישראל". אני יודעת מהו חושב ומהו מרגיש. את השמחה על עצם עצמאותה של מדינת ישראל, את האחריות המוטלת על מעמד העובדים וכוחות השלום והדמוקרטיה ; את הצורך להבטיח את אופיה הדמוקרטי של ישראל, להבטיח יחסים תקינים בין מדינת ישראל לבין מדינה ערבית פלשתינאית עצמאית המיועדת לקום, להבטיח יחסי שלום עם המדינות הערביות השכנות.

אני מייצגת את המפלגה בוועדה אשר תפקידה לקבוע את הסמל ואת הדגל של המדינה. יושבים סביב לשולחן גדול ומציעים הצעות

שונות. אני מתנגדת לקביעת מנורה — כסמל של המדינה. אני חושבת שזה סמל דתי. אך דווקא חבר מפ"ם, מרדכי בן־טוב הציע אותו. הוא אמר שזה סמל של גבורת המכבים, וכי אומץ גם על־ידי קן „השומר־הצעיר" בווארשה.

אני מרחיבה את דברי על התוכן שיש להעניק לסמל ולדגל. הם צריכים להיות ביטוי לרצונו של העם לחיות חופשי, בעצמאות מלאה, בידידות עם השכנים כראוי למדינה דמוקרטית שוחרת שלום וצדק סוציאלי. אין חולקים על דברי.

אך האם זה אמנם כך יהיה? הספק מנקר במוח...

ואכן, באו זמנים שטלטלו את הארץ הקטנה הזאת טלטלה סוערת — מלחמת העצמאות. בחורים נופלים בשדות הקרב. אנו הקומוניסטים, לחמנו להגשמת החלטות האו"ם, רצינו בעצמאות ובחופש לשני העמים, לעם ישראל ולעם הערבי הפלסטיני. אך בינתיים נשפך דם של יהודים ושל ערבים למכביר.

וגם מה שהתלווה למלחמת העצמאות הלם בנו. העיר הערבית הגדולה והסואנת, יפו, הפכה לעיר רפאים. רבבות גורשו, רבבות ברחו — החל שוד רכושם. גם על חיפה הערבית, עברה טרגדיה דומה, וכך גם בעשרות כפרים ערביים.

העתיד יוכיח שהיה יסוד לחרדתנו.

אנו מאוחדים שוב

הגיע היום המיוחל. כולנו מאושרים. במשך חמש שנים הרגשנו כמקוטעי־איברים. בוועידותינו (ה־8 ב־1944, ה־9 בספטמבר 1945, בוועידה העשירית בדצמבר 1946), במרכז הדיונים, בראש דאגותינו, עמד הנושא של שיקום האחדות האינטרנציונליסטית של המפלגה, של איחוד הקומוניסטים היהודיים והערביים. פעלנו למען זה, קיימנו יחסים ידידותיים עם „הליגה לשחרור לאומי", פעלנו ושאפנו לאיחוד־מחדש. בוועידה העשירית אושרה ההחלטה שלהלן:

„הוועידה מעריכה את מאמצי הוועד המרכזי של המפלגה בין הוועידה התשיעית והעשירית למען הפיכת המפלגה לאינטרנציונלית בהרכבה.

הוועידה קובעת, כי לשם הצלחת המלחמה באימפריאליזם הכרח אבסולוטי הוא באחדות יהודית־ערבית. שני עמים חיים בארץ, והאינטרסים שלהם משותפים: שחרור מהשלטון הקולוניאלי המשעבד. חשוב ביותר לגבי הצלחת המלחמה האנטיאימפריאליסטית בארץ, להביא לידי שיתוף פעולה בין הערבים והיהודים, וקודם כל בין הפועלים והכוחות המתקדמים של שני העמים. אבן־הפינה לשיתוף יהודי־ערבי מוכרחה להיות מפלגה קומוניסטית אינטרנציונלית אחידה, אשר גם עצם קיומה יפגין את האפשרות של שיתוף־פעולה בין היהודים והערבים בארץ על בסיס האינטרסים הסוציאליים והלאומיים האמיתיים של שני העמים, על בסיס מלחמה משותפת לדמוקרטיה ולעצמאות של הארץ...

הוועידה רואה כתפקיד ראשוני של המפלגה לעשות את כל המאמצים למען הפיכתה של המפלגה לבינלאומית בהרכבה".

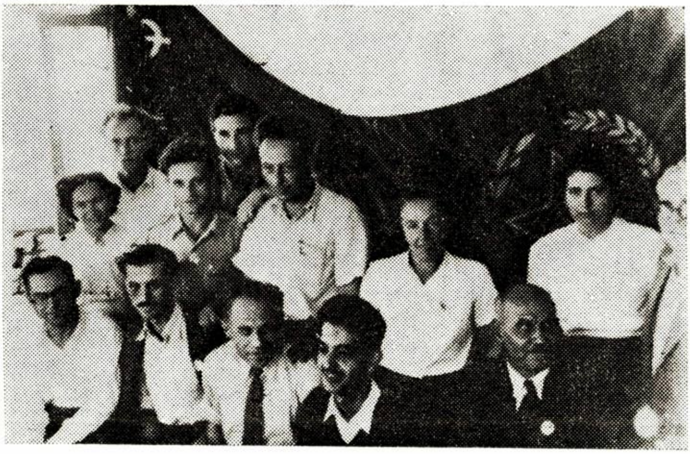
לבסוף הגענו לאחדות.

בתום ישיבה משותפת של הוועד המרכזי של המפלגה הקומוניסטית הפלשתינאית והוועד המרכזי של „הליגה לשחרור לאומי", פורסם מיסמך לקראת כנס האיחוד (דצמבר 1948). נאמר בו בין השאר כי „המפלגה הייתה אינטרנציונליסטית בהרכבה בכל שנות קיומה עד מאי 1943. עם המשבר במפלגה שבא כתוצאה משגיאותיהם של מנהיגי המפלגה לשעבר וכתוצאה מחוסר צנטרליזם דמוקרטי בפנים המפלגה — התארגנו החברים הערביים במסגרת נפרדת ב„ליגה לשחרור לאומי". החברים היהודיים המשיכו בפעולתם במסגרת המפלגה הקומוניסטית... שראתה את עצמה כל הזמן כאינטרנציונלית במהותה, באידיאולוגיה שלה ובמדיניותה".

הוכח היסטורית שמסגרות נפרדות, על יסוד לאומי, אינן הדרך הנכונה, כי זה פוגע בקיום החזית הפועלית היהודית־הערבית האנטיאימפריאליסטית. הוכח כי הדרך היחידה של מפלגה קומוניסטית היא באחדות אינטרנציונליסטית יהודית־ערבית, בזה מקור כוחה.

הקהל הגיע לקולנוע לבוש חגיגית. השעה מוקדמת, המוני אנשים מצטופפים כבר בכניסה: מבוגרים, צעירים וגם ילדים, יהודים וערבים. ציפיית השמחה בעיניים הקורנות. נפגשים ידידים שנפרדו וחזרו להיפגש. התרגשות. פה ושם גם דמעות, דמעות של שמחה.

הרגע של פתיחת הכינוס. אנו עולים בשורה על הבמה, המקושטת בתמונות ובדגלים רבים. הקהל שמילא את האולם הגדול עומד על רגליו וסערת מחיאות־הכפיים אינה פוסקת שעה ארוכה. הלב רוטט. רצון האחדות התגשם וזהו רצון מודע, עז, קולקטיבי. א׳ וילנסקה פותחת. אמיל חביבי ותופיק טובי מופיעים יחד עם מ׳ וילנר ועם ש׳ מיקוניס. הם בדעה אחת: רק תוך אחווה אינטרנציונליסטית נוכל להדריך את שני העמים, היהודי והערבי, במילוי תפקידם ההיסטורי בביצוע הנכון, הצודק של ההחלטה בדבר הקמת שתי מדינות עצמאיות ודמוקרטיות. רעיון מרכזי זה חוזר בדברי הנואמים היהודיים והערביים. כי זו האמת, כי רק תוך

בוועידת האיחוד. מימין לשמאל. יושבים: ג׳ גברדיאן, א׳ חביבי, ש׳ מיקוניס, ת׳ טובי, מ׳ וילנר; עומדים: מ׳ בילצקי, א׳ וילנסקה, פ׳ פיינהוויז, א׳ גוז׳נסקי, ו׳ ארליך, א׳ פייגנבוים, א׳ דרוקמן ור׳ לוביץ׳

אחדות אינטרנציונליסטית נוכל לשרת את האינטרסים היומיומיים של מעמד־הפועלים ולצעוד איתו לקראת עתיד משוחרר מניצול ומדיכוי לסוציאליזם. מלאכה רבה לפנינו וקשיים רבים, סכנות גדולות, אך גם תקוות גדולות. הנואמים קוראים את המינשר של „כינוס האיחוד לעם העובד בישראל". הקהל מקבל אותו בהתלהבות בעמידה ובתשואות.

הבאנו בשורה גדולה למעמד הפועלים ולעמים. ועתה — לפעולה, הרי יש כל כך הרבה לעשות, על מנת להנחיל את האמת שלנו להמונים של שני עמי הארץ.

ב־1981, בהפגנת המפלגה, מימין לשמאל: ר׳ לוביץ׳, ת׳ טובי, מ׳ווילנר, י׳ אירגה, ז׳ כרכבי, ו׳ ארליך

אליושה איננו

האמנם זוהי אמת? אליושה איננו! המטוס בו טס התרסק בהרי יוון. הוא היה בדרך לארץ משליחות חשובה, השתתף בוועידה של מפלגת הפועלים הסוציאליסטית הפולנית. בשורת איוב הגיעה אלינו באולם בת"א בו עורכת המפלגה עצרת חגיגית. על הבמה שרה מקהלת „רון".

זה קרה ב־21 בדצמבר 1948.

אני קמה ועוזבת את האולם, מסתובבת המומה ברחובות...

והרי רק זה עתה ראינו אותו בכנס האיחוד. אליושה בא לבוש חגיגית כחתן, בחליפה ועם עניבה, פניו סמוקות מרוב התרגשות. אליושה ידע טוב יותר מכל אחד מאתנו לתת ביטוי לרגשותיו בכנס זה.

וכך כתב אליושה:

„חבר, רבים הסופרים שכתבו על האושר. באותו ערב, ערב האיחוד שאפנו אל קירבנו את האושר במלוא הריאות. וכי יש אושר גדול יותר מהגשמת שאיפה גדולה ורבת־שנים של הקולקטיב? היש אושר גדול מנצחון החלום והאידיאולוגיה שלך? וכי יכול אדם לבדו להיות מאושר כל־כך? לעתים קרובות, קרובות מאוד, מרגישים אנו — לא קל להיות קומוניסט, ואך לעתים רחוקות הרגשנו באופן מוחשי כל־כך, מה טוב להיות קומוניסט".

עתה נחטף משורותינו... כתבתי עליו:

„היה היה לנו אליושה. הוא היה צעיר, גבוה וחסון ובעל אמונה גדולה. הוא היה מאושר להיות קומוניסט, ואנו היינו מאושרים שהוא בתוכנו.

כאשר עמדנו על קברו הפתוח, מזועזעים מגודל המהלומה האכזרית שנחתה לפתע על ראשינו — אמרנו: אליושה אתה תישאר עימנו".

אליושה נשאר עמנו. הוותיקים זוכרים אותו, הצעירים לומדים על חייו ומפעלו, את משנתו, כיוון שהיה חלק מנשמת המפלגה וכך נשאר...

אמא

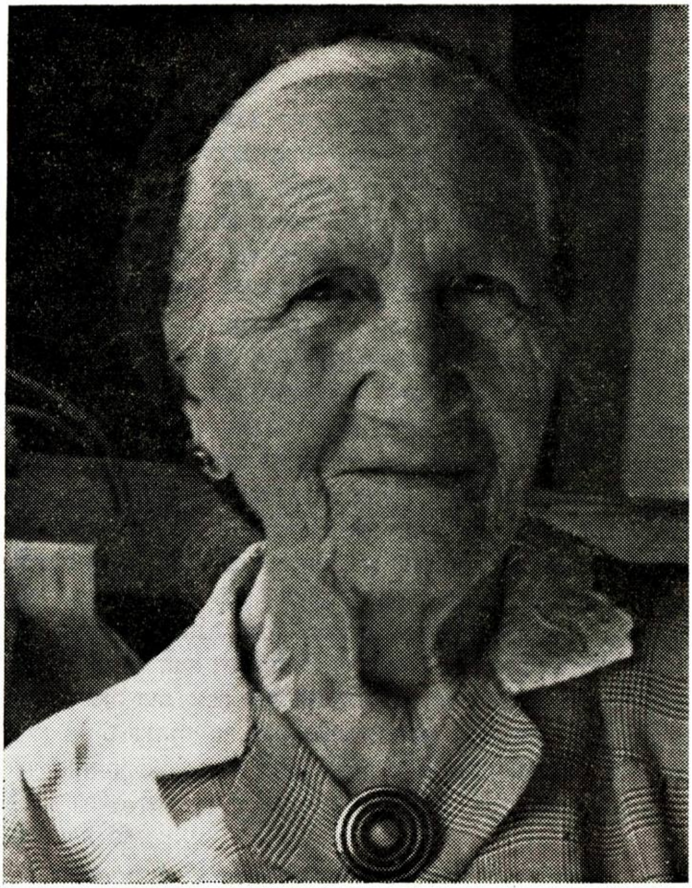
עד כמה שזה ייראה מוזר, את אמי התחלתי להכיר מקרוב, כאשר מלאו לה 75 שנה. היה זה בשנת 1947. עברתי אז לגור עם משפחתי תחת קורת־גג אחת עימה, בדירתה בתל־אביב. הבינותי שאמי רואה בי את הבת, שתהיה לה למשענת בימי זקנתה. ונזכרתי באותם הימים, כשהיא הייתה מקום־המבטחים שלי. אך לא עלה בידי להעלות בזכרוני את שנות הילדות המוקדמות. כנראה, שבזכותה עברו השנים הללו על מי־מנוחות. התמונות המופיעות בזכרוני מתקופת הילדות הן מאוחרות יותר, כאשר אני כבר בת 9. באותו יום היה עלי להיבחן, זו הפעם הראשונה. בוקר מלא התרגשות. אמי קולעת את צמותי השחורות, קושרת אותן בסרטים חדשים, אדומים. היא עושה זאת מדי יום, ולא רק לי, אלא גם לשלוש אחיותי. אך הבוקר היא כולה שלי, היא חגיגית. זו הבת השלישית שהיא שולחת לבית־הספר. היא מובילה אותי אל בת־דודתי שהיא גם מורתי, וזו תלך אתי לבחינה. אני אהיה תלמידה בכיתת־הכנה ג׳ בגימנסיה. אין בית־ספר יסודי, יש כיתות־הכנה טרום־תיכוניות. אמי משאירה אותי בבית דודתי, נתקה ליברמן והולכת.

הצלחתי בבחינה. הכל מרוצים. אני חוזרת מאושרת הביתה וכאן מחכה לי אמא ונושקת לי על לחיי. חיבקתי אותה בהתרגשות, הרגשתי את חום גופה ואת חום אהבתה. הדבר נחרט בזכרוני לעד, אולי משום שנהגה אך מעט מאוד לנשקני. איני יודעת מה זוכרים אחי ואחיותי. אני, מכל מקום, זוכרת אותה כאם נוקשה. היא דאגה לכל הדרוש לנו: אוכל, ביגוד, לימודים, אך אווירה של חום רגשי לא יצרה סביבנו.

היינו תשע נפשות בארבעת החדרים של דירתנו, ברח׳ פרנצ׳ישקנסקה 10, קומה ג׳, בווארשה. תשע נפשות, תשעה עולמות. כל אחד ועניניו, כל אחד בתוך עצמו. אני הייתי האמצעית בין ה־7, שלושה לפני ושלושה אחרי. לא טוב להיות האמצעית. לא עם הגדולים ולא עם הקטנים. בעיני הגדולים הייתי קטנה מדי, ואילו הקטנים היו קטנים מדי בעיני.

נוסף על כך, הייתי נמוכה ורזה, נראיתי תמיד כילדה. אך למי יכולתי לספר על צרותי? לאמא? לא! היא הייתה תמיד עסוקה.

מה מעט ידענו על הורינו. מה ידעתי על אמי? מעט מאוד בלבד: היא נולדה בכפר, באחוזתו הקטנה של סבי, ליד ינדג׳יוב. נולדה כבת תאומה, בחודש השביעי להריון. אחותה התאומה מתה

אמי חווה ורשביאק

עוד בהיותה תינוקת. אמי, שהגיעה לשיבה טובה, טענה שקיבלה מאחותה את שנות חייה. היא סיפרה שבצעירותה רכבה על סוס. ועובדה זו הקסימה אותי. אך, כמובן, לא האריכה ברכיבה — בגיל 16 השיאוה לאבי, שהיה אז בן 17. הם התיישבו בווארשה, עיר הולדתו של אבי. (בן משפחה מושרשת בווארשה — מכאן שם המשפחה ווארשביאק). במשך 13 שנים לא נולדו לזוג הצעיר ילדים. נסיעות לארצות שונות, להיוועץ בפרופסורים וברבנים גדולים...

בהזדמנות זו ראו את העולם, ועל כך דיברה אמי בגאווה. ולבסוף, בעזרתו של פרופסור או רבי, או בלעדיהם — נולדה בת. אך זו מיהרה לברוח מעולמנו עוד בהיותה תינוקת. אך העיקר: מכונת הלידה החלה לפעול, ובזה אחר זה נולדו שבעה ילדים. התוכניות היו ברורות מראש: הבנים יגידו קדיש ולבנות יש למצוא חתנים. אלא שסערות הזמנים טרפו את רוב התוכניות הללו.

אמי הייתה אשה בעלת קומה בינונית, נאה, עיניה כחולות ושערה בלונדי. היחסים בין ההורים היו טובים, כך נראה לנו, לילדים. הם לא רבו. מכל מקום לא בנוכחותנו. אמי נזהרה, שלא להרגיז את האגו המופרז של אבא. בסכסוכים שבין אבי והילדים השתדלה אמי להיות נייטרלית.

אמא לא רק ניהלה את משק־הבית, גידלה את הילדים — היא עזרה בניהול העסקים. אמא הייתה מבלה שעות רבות בחנות, גם מפני שלא רצתה להיות רק עקרת־בית. בניהול הבית הייתה נעזרת בנערה פולניה שגרה בביתנו, בחדרון שעל־יד המטבח. אמי הייתה פותחת את החנות בשעה 8 בבוקר, כאשר הוסיף אבי לישון לו בנחת. הוא הרי עייף מקריאת ספרים עד שעה מאוחרת בלילה.

במשפחה התנבאו, משום־מה שאהיה רבנית. נבואה זו לא התגשמה. אמנם, אמי טענה כעבור שנים רבות, שהם לא טעו, כי אני „באמת רבנית", אך מתפללת „לאל הקומוניסטי". כאשר הלכתי לאסיפות היא הייתה אומרת: „היא הולכת לבית־הכנסת שלה, להתפלל."

כאמור, מרדתי פעמים רבות. בגיל 15 הצטרפתי ל„השומר הצעיר" ולא הסתרתי זאת. ידעתי ברורות, שתפרוץ שערוריה. היא פרצה. אבי ראה במעשה שלי „עבירה על המוסר". הוא היה אנטיציוני, כמו כל חסידי רבו. ואבוי! „ללכת עם בחורים" לפני החתונה?! הוא זעם וצעק, אך לא נכנעתי.

אמי ניסתה לעזור לי בדרכה הטקטית החמקנית: כאשר עמדתי לראשונה לצאת למחנה־קיץ, היה ברור, שאבי לא ירשה לי. כדי למנוע התנגשויות איתו, שלחה אמא את אחותי הצעירה ממני לפנסיון־ילדים באותה העיירה בהרים, אליה נסעתי אני. ולאבי אמרה שהיא שלחה את שתינו לפנסיון.

אמא באה לבקרני במחנה־הקיץ. היא פגשה אותי כשהייתי בדרכי למעיין, ובידי סיר ובו בשר לרחצה. כמובן, הבשר לא היה

כשר. הייתי נבוכה, אך היא העמידה פנים, שאינה רואה את הבשר. כמה חכמה הייתה!

באותם הימים, בנעורי, בא „מינהג חדש למדינה" — האמנציפציה. כל נערה שחשבה את עצמה למתקדמת — קיצצה את צמותיה. היינו ארבע אחיות עם שמונה צמות מטופחות יפה. אך החל המאבק על־פי האימרה העממית: „שיער ארוך — שכל קצר".

ובכן „הלאה הצמות!". הלכתי בלי ידיעת הורי ואפילו אחותי למספרה, קיצצתי ללא רחמים את שערי והנה הצמות „השחוטות" בידי. למרות גאוות הקידמה והאמנציפציה, אהבתי אותן ולא יכולתי להשליכן. חזרתי הביתה וכובע עור לראשי ואת הצמות דחפתי לתוך הכובע באופן כזה, כאילו לא קרה דבר. בכל זאת פחדתי...

„למה אינך מסירה את הכובע?", שאלו בני־הבית. „יש לי כאב באוזניים", טענתי. אך פרצה קטטה שיגרתית ואחי סחב לי בצמה. הוא עמד באמצע החדר וצמתי בידו. הורידו בכוח את הכובע מעל ראשי ואז ראו הכל את מלוא „החורבן".

„שיקסע!" — צעק אבי, כולו סמוק מכעס. „אַראָפּ צום סטריז'!" (הסתלקי לשוער־הבית הפולני — באידיש). השערוריה הייתה גדולה. אך הזמן עשה את שלו, כל אחיותי הלכו בעקבותי. האמנציפציה חדרה גם לביתנו.

כאשר החלטתי לנסוע ארצה, נפרדתי מהבית ללא כאב. רציתי לעזבו, להיות חופשית ולפתוח בחיים חדשים, עצמאיים.

הורי באו ארצה ב־1934. להורי נודע, כי אני קומוניסטית, אך לא העירו שום הערה על כך. אמי סקרה את מעילי הבלוי ואת נעלי המשומשות, הזמינה אותי לחנות וקנתה לי חדשות. כאשר ישבתי בכלא ואני בהריון ללא חופה וקידושין, היא ודאי סבלה מאוד, אך שתקה. היא ידעה לשתוק. כאשר מת אבי, הייתה בת 65. הייתה זו מכה כבדה עבורה. אבל היא התאוששה. כאשר החלטנו לגור יחד, ידענו שתינו מהרגע הראשון שעלינו להגדיר את תפקידנו בבית, אחרת לא יהיה שלום־בית.

שאלתיה, מה היא רוצה לעשות בבית? לעסוק בבישול, ענתה. כמובן, שמחתי להיפטר מהמטבח, זה היה חלומי. וגם יכולתי להקדיש את רוב זמני לפעילות במפלגה. הייתי עמוסה מעל לראש, הוצע לי להיות עובדת במפלגה. והזנחתי את הבית, שוב כמו הכל. אמי השתדלה להסתגל לצורת החיים שלי. אך סבלה מזה. אם־כי מעולם לא שמעתי טענות מפיה. היא ידעה לא לריב כשאין

תועלת בזה. אך פעם שמעתי אותה רוטנת בחדרה. היא חשבה שאיני שומעת: „איך אפשר לחיות כך? תמיד למהר, הכל בחפזון, לבשל אחת־שתיים. איזה טעם יש לאוכל כזה? הבישול אוהב סבלנות וזמן. לבשל צריך על אש קטנה. והיא — הופ! כבר הכל מוכן. הבעל בא הביתה והאשה איפה? — איננה..." המשיכה במונולוג שלה. „איך זה כך? הבעל הוא המנוע בבית. צריך לדאוג לו לפני הכל. בלי מנוע אין משפחה. ואילו כאן באלגן. והוא מסכים לזה, אינני מבינה, כיצד הוא מסכים לחיות כך? הוא רוצה גם לשטוף את הכלים. מי שמע דבר כזה, שגבר ישטוף כלים? אינני נותנת לו. לה כמובן (הכוונה אלי) לא איכפת. העיקר אצלה זה מהר, מהר. את השערות היא מסרקת תוך ריצה ברחוב. מי ראה דבר כזה? חוזרת באמצע הלילה..."

„ציפור לילה" — קראה לי.

כך נודע לי, מה חושבת אמי עלי. היא השתדלה למלא את מקומי בשירות ל„מנוע" המשפחה, אותו אהבה והעריצה. הוא גם אהב אותה. סגולתה העיקרית והיקרה הייתה השתיקה. לו אפשר היה לממש את האימרה האומרת ש„השתיקה שווה זהב", אמי הייתה הופכת מיליונרית. היא לא ריכלה על אף אחד, ידעה להקשיב ולשתוק.

רבים מהשכנים באו להתייעץ איתה, לספר לה את צרותיהם. גם קרובי־משפחה. אנשים צעירים ומבוגרים. והיא יעצה. חיים ארוכים היו כבר מאחוריה, נסיון רב הצטבר בלבה והתמזג בחוכמתה.

היא הייתה מעורה בחיים. קראה עתון באידיש, האזינה לשידורים באידיש ברדיו.

„היום הגיעו עולים חדשים", אומר הקריין. והיא פונה אליו בקול רם: „ודירות כבר הכינות להם?"

או: „היום הוזלו המחירים של כמה מצרכים..."

אמי: „בלופר! לך לחנות ותראה, אם הוזלו באמת. רק ברדיו שלך הכל בזול." או ב־1967 לאחר כיבוש ירושלים המזרחית בקע קול השופר מבית־הכנסת הקרוב. וברדיו שרו בלי סוף „ירושלים של זהב". אמא אמרה: „הם שמחים וצוהלים, אבל האם מישהו מהם חושב גם על המתים הרבים?..."

היא השתתפה בבחירות לכנסת עד ימיה האחרונים. מעולם לא גילתה בעד מי היא מצביעה: „יש לי שישה ילדים בארץ והם

משתייכים למפלגות שונות. למה לעורר ריב ביניהם?!" גישתה הנבונה והאווירה הסובלנית שיצרה בבית הפכו את ביתנו למקום־מפגש ידידותי, ללא חיכוכים פוליטיים בין בני המשפחה. על מסורת זו שמרנו גם לאחר מותה.

בשנה ה־90 לחייה הלכה ונחלשה. היא נראתה כילדה קטנה. ראשה נשאר צלול, אך היא הרגישה כנראה, את הסוף הקרב — היא החלה לדרוש, זו הפעם הראשונה בחייה, שילדיה יתייחסו אליה ביותר תשומת־לב. היא אמרה לנו: „גידלתי שבעה ילדים, עכשיו הם צריכים להיות אתי." אך רובם התגוררו הרחק מהעיר: בקיבוצים, במושבות, וגם אני לא יכולתי לשבת איתה כל הערבים. הצעתי לה: „אמא, ניקח אשה ,שמרטף', היא תשב איתך בערבים ולא תהיי לבדך." היא הביטה בי בתמהון ואמרה: „תשב כאן אשה כל ערב, תספר את צרותיה בלי סוף, ואני אצטרך עוד לשלם לה?" צחקנו.

בעשר השנים האחרונות לחייה חגגנו מדי שנה את יום הולדתה בחגיגה משפחתית. היא נהנתה מזה מאוד. בחגיגה האחרונה החלטתי להקליט את קולה. הייתי בטוחה שהיא תסרב ותגיב: „עזבי את השגעונות שלך." אך לא. היא דיברה לתוך הרמקול בהתרגשות רבה ולא רצתה להפסיק. היא אמרה לנו והייתה זו צוואתה: „שימרו זה על זה ותהיו ביחד! תחיו תמיד בידידות ותעזרו זה לזה. תזכרו שאני כך חינכתי אתכם. תשמרו על האחדות ועל הידידות ביניכם." וחזרה על כך כמה פעמים. עיניה היו מלאות דמעות. זמן לא רב אחרי כן הורע מצבה. היא ידעה שזה הסוף וביקשה למות בבית. הבטחתי לה שלא אעביר אותה לבית־החולים. בשבועיים האחרונים לחייה שכבה ללא הכרה. התחלפנו ליד מיטתה.

באחד מאותם הימים, הלכתי לשפת־הים, להיות עם עצמי. ישבתי על סלע מול הגלים הזועמים וחשבתי על חייה האוזלים של אמי. עשרים ואחת שנה חיינו יחד. בזכרוני עלתה ילדותי רחוקה מאוד, אך גם ברורה, ובמרכזה אמי ברגעיה הטובים, היפים. ובכיתי בדמעות של ילדה... באותו הלילה מתה אמי בשנתה. כמעט בת מאה — בת 96. ואנו כולנו רצינו דווקא לחגוג את יום הולדתה המאה.

היא מביטה בי יומיום מדיוקנה שעל הקיר. אני יודעת מהו התהום שבין החיים והמוות, אבל אינני חדלה להתגעגע אליה.

הפצצות בשכונה

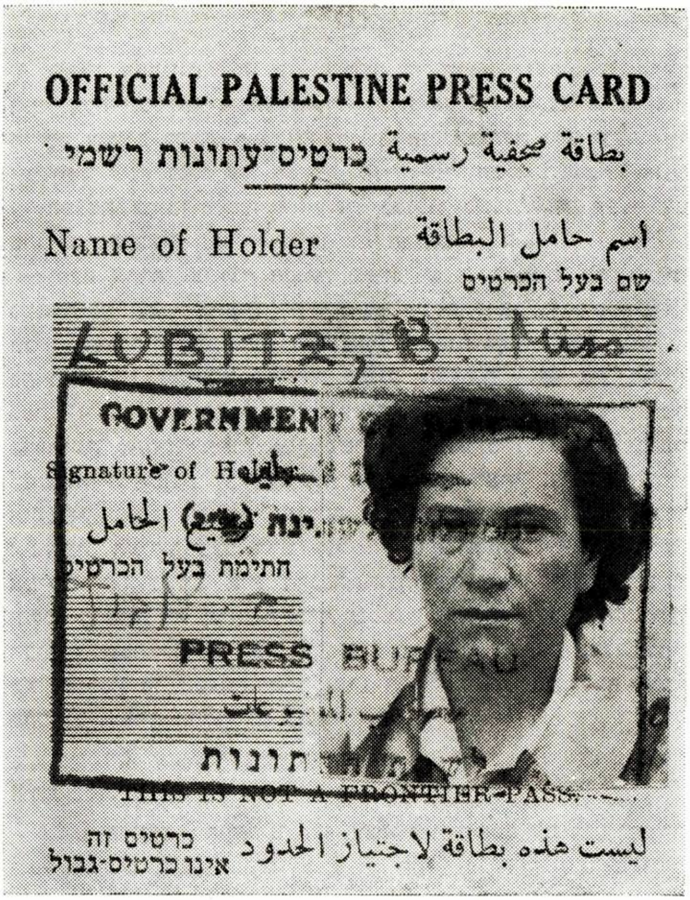
1948. ההפגזות מיפו על השכונה היו תכופות ומסוכנות. החיים נעשו בלתי־נסבלים. פצצת־תבערה נפלה אל תוך החצר שלנו. אמי הרימה צעקות בהלה. רצתי לחצר, גם אני מבוהלת ולא ידעתי מה לעשות: עיני נפלו על שמיכה תלויה על חבל. השלכתי אותה על הפצצה, כמובן הייתה זו איוולת. למזלנו, מעבר לגדר הגיחו שני בחורים מהמשמר האזרחי וכיבו את הדליקה.

פעם אחרת, בשובי הביתה בליווי שני עתונאים אמריקאיים, נשמעה אזעקה. מיקלטים לא היו לנו. שלחתי את הילדים למרתף בבית השכנה וישבתי עם העתונאים לשתות קפה. אמא „ניצלה" כהרגלה, את האזעקה להליכה לחנות המכולת („אז אין תור"). לפתע זיעזעה את הסביבה התפוצצות אדירה. שני העתונאים זינקו כהרף־עין מתחת למיטת אמי, כשרגליהם הארוכות בולטות החוצה. מחשבתי הראשונה הייתה: מה עם אמא? רצתי החוצה. הרחוב היה ריק מאדם. רק אמא עומדת המומה ליד החנות. עגלת הקרח התהפכה, העגלון שכב הרוג ועל ידו סוסו שותת־דם. לקחתי את אמי הביתה. נשמע אות הרגעה, העתונאים יצאו מתחת למיטה והלכו לראות מה קרה. התברר, שפצצה רבת־עוצמה נפלה בחצר הבית שמעבר לרחוב הצר. אך היה לנו מזל. הפצצה נפלה לתוך בור שופכין בו טבעה. רק רסיסיה הגדולים עפו לכל עבר, וכמה מהם נפלו דרך החלון גם לחדרי.

בינתיים המצב החמיר והוצאה פקודה לתושבי השכונה לפנות אותה מייד.

לאן הולכים? התפזרנו לכל עבר. זרח ששכב עם רגל שבורה, (נפל מפיגום בזמן עבודתו בבניין), הוזמן לבית ידידינו הטובים, הינדה ויצחק. גילה ויעקובק ורדי, חברינו הוותיקים, אירחו את איתן בן ה־12 ואילו דדי הקטן נקלט במשפחת־קרובים בנתניה; אמא הוזמנה לקרובים בצפון העיר, אני עברתי לגור אצל חברים, פה ושם.

אך אמא לא רצתה לזוז מהמקום. „כיצד עוזבים את הבית?", חזרה וטענה בעקשנות. לא יכולתי לגבור על התנגדותה. ובערב הראשון, בתום ישיבת ועד־הסניף, החלטתי לחזור לשכונה ולא להשאיר את אמא לבדה. אך זה לא היה דבר קל כלל ועיקר. כאשר הגעתי לרחוב אחד־העם, ליד בית־הספר „הרצליה" החלה הפגזה. שכבתי על המדרכה ובין פיצוץ לפיצוץ קמתי ורצתי. בפינת שבזי נתקלתי במשמר האזרחי.

תעודת עתונאית מ־1946

„לאן ?" שאלוני מופתעים לראות בסביבה זו אשה לבדה בשעות הלילה.

„אמא לבדה", הסברתי. לא התירו לי לעבור. מהמיצר חילצה אותי תעודת־עתונאי של „קול העם", שהייתה ברשותי. איכשהו הגעתי הביתה. נכנסתי בשקט, כדי לא להעיר את אמי. שכבתי כבר במיטתי, אך הרגשתי שהשקט בחדרה רב מדי. נכנסתי ולתמהוני גיליתי, שאמי איננה. החליטה בכל זאת ללכת אל הקרובים.

וכך נשארתי לבדי בדירה, ההתפוצצויות לא פסקו. חיפשתי את המקום „הבטוח ביותר" בבית. אך לא יכולתי להירדם.

השכונה שלנו

אין דומים החיים בשכונה לחיים במרכזה של עיר. הבתים קטנים. תציץ הישר מהרחוב לתוך חלון פתוח ומייד תראה, כיצד מתנהלים החיים בפנים. אנשים מרבים להיפגש ברחוב, יש להם מה לספר זה לזה, נרקמים יחסים אישיים. כאן אין אדישות. והרי האדישות בין האנשים גרועה מכל.

מיוחדים עוד יותר הם החיים בשכונת מצוקה. הבעיות פורצות כאן החוצה בזעקות־כאב.

אני גרה בשכונת שבזי, לא הרחק ממגדל־שלום. כאשר בנו את מגדל־שלום, רבים התנגדו. מי מבין החנוונים הקטנים חששו לפרנסה והיו שאמרו: המגדל מושך תשומת־לב, במקרה של מלחמה יפציצו את השכונה. אך מגדל־שלום קם, ושום דבר בשכונה לא השתנה. הייתה אמנם תוכנית מפוארת של תל־אביב רבתי ורבים חשבו שיהרסו את הבתים הישנים ויעבירו את התושבים למקומות מגורים טובים יותר. כך חשבו. אך הכסף דרוש לממשלות שלנו למלחמות ולהתנחלויות והשכונה נשארה כפי שהייתה, ענייה ומוזנחת.

כאשר פורצת מריבה משפחתית, כל הרחוב שומע. אנשי השכונה שותפים לטוב ולרע במתרחש בה: מריבה, חתונה, מוות. קטטות או מוסיקה מזרחית הרועשת לפעמים ואי־אפשר לישון עד השעות הקטנות בלילה. ואפשר לזכות גם בחתונה תימנית, עם כלה בלבוש מסורתי ססגוני, ריקודים תימניים, אך גם עם ריקודים מודרניים, שהבנות רוקדות אותם במכנסי ג'ינס. כאן אין שיעמום. הילדים משחקים כדורגל באמצע הרחוב המלוכלך והכדור נקלע בול אל תוך שמשת חלונך. מה תעשה? לנגד עינייך גדלים הילדים והופכים לגברים ולנשים, לחיילים, להורים. מעטים משחק להם המזל והם עוזבים את השכונה, הרוב נשארים. ההכנסות מספיקות אולי לקנות טלוויזיה, לשפץ קצת, אך לא לדירה. הצפיפות גדולה. הבעיות גדולות.

הקשיים והצרות מאחדים את האנשים. כמה פעמים ארגנו משלחות נשים, הלכנו לעירייה, דרשנו, צעקנו, „תסללו לנו כביש". במקרה זה אחזנו בנשק הבדוק, הבחירות. אנשי השכונה אמרו שלא

יצביעו בעד ראש העיר, אם לא יסלול כביש. וכך כוסה לבסוף החול המלוכלך באספלט.

היה מקרה של משפחה עם 4 ילדים שגרה בחדרון קטן עם שירותים בחוץ; האם חולה, האב פועל נקיון במסעדה. כמה התרוצצנו, אך לא עזר. באה הטלוויזיה, הראתה את המצוקה — נתנו להם דירה ביפו. אך מי יודע, כיצד הושפעו הילדים מכל המצוקה הזו? אולי, לכל חייהם.

במקרה אחר החליט בעל־הבית לגרש מהחדר משפחה בת 3 נפשות. האשה פיגרה בתשלום שכר־הדירה. בעל־הבית רצה שכר־דירה גבוה יותר, ובכלל, להיפטר ממנה. החלטנו למנוע את הפינוי. כאשר הגיעו אנשי העיריה, באנו לעזרה. הצגתי את עצמי בפני אנשי החוק כעוזרת של עורך־דין. לא העזתי יותר. התדיינו, איימנו. פקידי העיריה עזבו. באו ולחשו לי כי האשה עוסקת „במקצוע העתיק ביותר".

אז מה? בעיני היא קורבן של המשטר.

הבעיה העיקרית בשכונה היא „לחיות יחדיו", אנשים מעדות שונות, עם מסורות שונות, שפות שונות ודעות־קדומות למיניהן.

דרושים אמונה רבה באדם באשר הוא אדם, אורך־רוח רב, ופתיחות, כדי לרכוש את אמון האנשים, כדי לתת להם את ההרגשה, שכל האנשים שווים ושיחס של כבוד מגיע לכל אחד. אתה מתנסה בזאת יומיום.

מת אדם. המשפחה אבלה. הנשים מתכנסות במטבח הקטנטן, מבררות אפונה או פול, מכינות ארוחה. הגברים מתפללים בחדר הסמוך. אם תשתלבי בזה — יקבלו אותך, אם לא — את זרה.

נולד תינוק, האם תתני ביטוי לשמחה, או תעברי על כך, כאילו לא קרה כלום.

זוהי השכונה. השתלבנו כמיטב יכולתנו. ראו אותנו שונים מהאחרים: משפחה של קומוניסטים. הייתי חוזרת מברית־המועצות ומביאה מתנות לשכנים, היו שואלים שאלות על הארץ הרחוקה, שעליה מספרים להם כל־כך הרבה דברים שליליים ומפחידים.

אך יש גם זמנים קשים של מתיחות כמו למשל בימי מלחמה. הדעות מנוגדות, ויש גם עוינות. אך התרגלו כבר למשפחתנו, וגם לידידים הערביים המבקרים אצלנו שהוא דבר נדיר בסביבתנו. עם זאת אפילו צעירי מפד"ל, מפגינים ידידות כלפינו. אמר אחד

מהם שהוא אף מגוש־אמונים: „אני רוחש לה כבוד כי היא חיה בשכונתנו ולא ברחה מכאן.״

את הבחירות האחרונות לוועד השכונה ערכו בבית־הכנסת הקטן. דרשתי שהנשים תשבנה יחד עם הגברים ולא ב„עזרת נשים״. הרב הצעיר והמארגנים התווכחו, אך לבסוף הסכימו. מופתעות ביותר היו הנשים עצמן. בכניסה לבית־הכנסת ישבה רותי שניצר שלנו ורשמה את שמות המתכנסים.

לאחר נאום של הרב הצעיר ניגש העסקן השכונתי לבחירות הוועד השכונתי. הוא הציג רשימה ארוכה של כ־21 איש. רבים לא הכירו את כולם. בין המועמדים היה גם חברנו בנימין שניצר שגר ופעיל בשכונה. עמדתי בתוך הקהל הצפוף. הרימותי יד ואמרתי שיש לי הצעה. היו״ר ענה לי: „תציעי את הצעתך אחר־כך.״ התנגדתי, הסברתי שאת ההצעות הקשורות בהצבעה, יש

ביתנו בשכונת שבזי

להציע לפני ההצבעה ולא אחריה. הוא נאלץ להסכים. הצעתי להצביע אן־בלוק על כל רשימת המועמדים, כי האנשים אינם מכירים את כל המועמדים. הצעתי הועמדה להצבעה. הסתבר שהצבעתי יחידה בעדה. זה לא היה נעים כלל ועיקר. תימני זקן שעמד על־ידי לחש לאוזני: „הצעתך הייתה נכונה ביותר."

„אז למה לא הצבעת בעדה?"

„כי את רואה, לא רוצים", ענה.

שכונה יוצרת לה דימוי־חברתי. משהו מ„זו שכונה שלנו". בשכונה חושבים רבים משום־מה שאני חברת־כנסת. הופתעו כאשר הכחשתי זאת. אז לפחות אני בעיניהם מורה: הילדים קוראים לי „מורתי".

לפני הבחירות לכנסת ה־10 התנהל ויכוח בחנות־המכולת הקטנה. אמר מישהו: „למה שלא תהיה לשכונה שלנו חברת־כנסת?" התכוונו אלי. ענה בעל החנות למיטות ברזל, יחזקאל, שהוא איש „חירות", אך אנו ידידים ותיקים: „לא תהיה תועלת לשכונה מזה. היא תקבל מכונית־פאר, שלא תוכל להיכנס לרחוב הצר בו היא גרה. ואז היא תעזוב את השכונה." הכל צחקו.

בוועידת הפועלות (עתה „נעמת") הפגינה סיעת הליכוד, שיש לה בנות צעירות בשכונות העוני. היא אספה כמה מהן במבצע מיוחד. הייתה ביניהן נערה שגדלה ברחוב שבזי. הטילו עליה להופיע בוועידה. הנערה באה אלי וביקשה, שאעזור לה להכין את הנאום. הסברתי לה שאנו יריבות פוליטיות בוועידה זו. הנערה פערה את פיה ואמרה: „הרי אנחנו מאותה השכונה". עזרתי לה, היא סיפרה את האמת על השכונה שלה. הופעתה הפתיעה את הכל.

דבר דומה קרה, כאשר כמה צעירים התקיפו את בני הצעיר ברחוב וקראו לו „קומוניסט!" אחד הבחורים שעבר ברחוב אמר להם: „עיזבו אותו, הוא מהשכונה שלנו."

בשנתיים האחרונות מתגאה השכונה ב„תיאטרון שלנו" — בנווה צדק. וזו באמת סיבה טובה לגאווה. בערבים מתרוצצות ברחובות הצרים שלנו מכוניות ומחפשות את המקום. ונעים להסביר לנהגים: כן, התיאטרון בשכונה שלנו, וזה תיאטרון מעניין, תיאטרון מתקדם.

תושבי־שכונה מקבלים כרטיס במחצית־המחיר כיוון שזה בשכונה שלנו. ואם חשבו פעם ששכונת שבזי שייכת כבר לעבר, טעו: החיים והבנייה מתחדשים בה.

לא סיפרתי כאן דברים עצובים וכואבים, על החיים הקשים של השכונה, בייחוד בחלקה הדרומי. גם לכך ישנו אי־מי האחראי. גם שם יבוא שינוי, אם ירצו התושבים להיאבק במאוחד לחיסול העוני והמצוקה.

במעברה

שקעתי בבוץ עד למעלה מהקרסוליים. אני מוציאה רגל אחת ובו ברגע שוקעת הרגל השנייה. מרדכי מקלל, מנבל את פיו. הוא גוער בי: „הרי אמרתי לך לנעול מגפיים!" הוא לא ידע, שאין לי מגפיים. אין רואים איש. הכל הסתגרו באוהלים הרטובים המלוכלכים.

לפתע שומעים אנו צעקות: „עזרו לנו, אשתי כורעת ללדת!" האיש המבוהל רץ אלינו: „גברת, יש לך מכונית, הצילי!" אנו הולכים אחריו. מהאוהל בוקעות צעקות של אשה. בפתח האוהל מצטופפים כמה אנשים, שהגיחו מאוהליהם הסמוכים.

„איפה יש כאן טלפון?" שאלתי.

„איזה טלפון?! אין טלפון."

„איפה הרופא?"

„אין רופא."

זהו זה. אנחנו במעברת קרית־אונו.

הגברים נושאים את האשה הזועקת מחבלי־לידה אל המכונית שלנו, משכיבים אותה במושב האחורי, אני יושבת על־ידה, מחזיקה את ראשה על ברכי. אנו נוסעים.

„מרדכי, סע מהר! אני מפחדת, שהיא תלד במכונית!" אני מבוהלת למדי.

„איני יכול לנסוע מהר יותר", עונה לי מרדכי „ואסור לי לצפור."

„מה פירוש אסור? צריך לדהור, תצפור! תצפור! אנו אמבולנס!"

מרדכי דוהר וצופר כמטורף. המכוניות זזות הצדה, היולדת זועקת. אני מלטפת את שערותיה. כבר לא צעירה. יש לה 4 ילדים. אני מנגבת את הזיעה מעל מצחה.

אני ילדתי פעמיים, אבל אני ילדתי בבי"ח וכאן... מישהי אחרת יולדת. כמה נורא, הושבת אני, למה זה הועיד הטבע ייסורים כאלה לאשה? מה יהיה, אם היא תלד פתאום כאן? מה עושים? איך זה

שאינני יודעת, מה עושים? אינני יודעת. ואני עושה את אשר אני יודעת לעשות: אני מלטפת את ראשה של היולדת וחוזרת ללא־הרף: „תיכף! תיכף! עוד רגע, אנו כבר מגיעים!"

מרדכי דוהר וצופר ללא לאות. סוף סוף הגענו. המכונית פורצת הישר לתוך חצר בית־החולים ביפו. כאשר ראיתי את האחים בחלוקים לבנים, הרצים אלינו ואלונקה בידיהם נשמתי לרווחה. הבעל, מרדכי ואני רצים אחרי האלונקה. סוגרים לפנינו את הדלת לחדר־הלידה. אין לנו כבר מה לעשות. אנו עומדים. הבעל המודאג הלא־מגולח, בבגדים בלויים, שואל אותי: „מה שמך?"

„למה?"

„אם זאת תהיה בת, אתן לה את שמך."

אני אומרת לו שלום ונפרדת.

אינני יודעת, האם נולדה בת. ואולי מתהלכת במקום כלשהו ילדת־המעברה ושמה כשמי. אולי?

מעברות! אחת החרפות של הממשלה הזאת. חרפה שהיא מציגה אותה כהישג.

דירות? מי חלם לבנות דירות לעולים מעיראק, מתימן, ממרוקו? אותם דחסו למעברות, למחנות אוהלים עלובים שצמחו בפינות שונות בארץ, וכיערו את נופה.

הם, העולים החדשים, יכלו להיווכח שלא כל תושבי הארץ הזו חיים באוהלים, בבוץ ובמצוקה, ולא כל ילדי ישראל משחקים בחול ובלכלוך. לא הרחק מהם מתנוססים בתים גבוהים, ילדים משחקים במגרשי־משחקים — ובכלל לא הרחק מכאן ישנם גני נוי ובתוכם וילות מפוארות של אנשים עשירים ו„בני־טובים".

מעברות. — מחנות אוהלים — חיים עלובים של מאות אלפי אנשים, רובם המכריע הם יוצאי ארצות־ערב. גם מאוחר יותר, לאחר שנים רבות, כאשר ייעלמו כבר מנוף הארץ הזאת הכתמים השחורים של המעברות ייזכרו על־ידי בני המעברות, מדור לדור כעלבון העוני והאפליה שנעשה להם במסווה של הצלה...

באנו לכאן, חברי המפלגה, לעזור לתושבי המעברות, במאבקם לפריצת מעגל העוני אליו דחפו אותם. מצאנו אנשים רבים מקרב הפועלים, האינטליגנציה העובדת והיוצרת שהיטלטלו בין הייאוש לבין התקווה, וחיפשו דרך למאבקים ולקידמה, לשוויון ולשלום. היו ביניהם חברים לשעבר של המפלגה הקומוניסטית בעיראק.

במשך הזמן קמו סניפי מפלגה פעילים בקריית־אונו, באור־יהודה, בבאר־טוביה, ברמת־השרון — קמה תנועת מחאה של יושבי המעברות.

רוצים מים נקיים

הפגנה מוזרה. עשרות אנשים חיוורים, גברים, נשים וילדים, בבגדי עוני עם בקבוקי מים עומדים בת״א בפינת שד׳ רוטשילד— נחלת־בנימין. מה רוצים האנשים הללו ולמה עומדים הם כאן? כאן משרד הסוכנות. את מה רוצים, מסביר איש גבה־קומה, רזה עם בלורית לא מסורקת. ,,אנו רוצים מים נקיים. אתם רואים — פונה הוא לקבוצת הסקרנים המסתובבים על־ידם — כאן בבקבוקים המים שאנו וילדינו שותים, אתם רואים?

,,את היית שותה מים כאלה?״, פונה הוא לאשה אחת. האשה זזה אחורנית. ,,לא תשתי? נכון?״, ,,גם אנו לא רוצים לשתות מים כאלה. אלה מי בוץ. אנו רוצים מים נקיים לילדינו!״

הקהל התל־אביבי העובר מופתע. מעולם לא חשבו שמי־לכלוך כאלה יינתנו לשתייה לאנשים. אך בסוכנות אין רוצים לפתוח את הדלת ולקבל את המשלחת מהמעברות.

איש אחר, העומד בפינת השדרה, מרים בקבוק מים וצועק: ,,תגידו, מה זה קומוניסט? כאשר דורשים אנו מים נקיים ומפגינים אומרים לנו: אתם קומוניסטים. לרצות מים נקיים זה להיות קומוניסטי? אז אני קומוניסטי!״ מכריז הוא. אני ניגשת אליו קרוב יותר. ,,אני צודק, גברתי?״, שואל הוא אותי.

,,כן, אתה צודק״, עונה אני ורואה את עיניו המביעות הוקרה.

רוקדים על הבמה

מערכת הבחירות לכנסת. אני במעברת באר־יעקב. אסיפה בצריף ענקי השייך למועצה המקומית. כאן מתקיימות אסיפות בחירות. אולם גדול עם עשרות רבות של ספסלים, הבמה גבוהה ועצומה, ואני עומדת על־יד רמקול, כאשר בצדי יושבים שני חברינו ולפני קהל מועט. הרגשה לא נעימה. מאות המקומות הריקים באולם הענקי, מדכאים. אני מנותקת מהקהל. הם רחוקים מדי מהבמה הענקית הזאת. אני אוזרת את כוחותי, מוציאה את עצמי מההרגשה הלא־נוחה. הפותח נואם כמה משפטים, אחר־כך אני. אני מדברת נגד מדיניות הממשלה, בעד התוכנית לחיסול המעברות, לטובת הפועלים,

אני מדברת על השלום, על הכל הנראה לי כל־כך יפה וצודק. המלים שלי עפות הרחק, מהדהדים בצריף הענקי, עם קירותיו החשופים. מקשיבים לי. אני נכנסת כבר לטראנס. ואז מגיעים לפתע המפריעים. נשלחו כנראה. פותחים בצעקות ובשאלות. היו"ר מנסה להרגיע. הדבר אינו עוזר. אני לוקחת את הרמקול מידיו, משתדלת להרגיע ומחליטה להמשיך לנאום. ואז קורה משהו שלא ראיתי בחיי: קבוצת נוער קופצת על הבמה, הם אינם מסתערים על היושבים עליה, אינם חוטפים את הרמקול. לא! הם רוקדים. מאחורי, על הבמה הגדולה רוקדת קבוצת נוער הורה. הם רוקדים ושרים. מה עושים? להרגיע אותם? חלום־שווא.

אני מחליטה להמשיך לנאום. קולי רועם מהרמקול והם רוקדים ושרים מאחורי מעל אותה במה. תענוג! החברים מודאגים, מעוצבנים. אבל בכל זאת אני מסיימת איכשהו את נאומי בכבוד ויורדת מהבמה.

ליד הדלת עומד איש צעיר אשר מחא כף בהתלהבות. אני שואלת אותו: „אתה מסכים אתי?"

„לא", ענה האיש.

„אז למה מחאת לי כף, כאשר דיברתי?"

„כי את דיברת יפה, במרץ ובהתלהבות", עונה הוא. אני נבוכה.

קבוצת הנוער שרקדה יורדת מהבמה. אני ניגשת אליהם. „עתה אני מוכנה לרקוד אתכם הורה", אומרת אני. הם נבוכים, אינם אומרים מלה ומסתלקים. לאחר הבחירות שאלתי: „כמה קולות קיבלנו במעברה זו?". לא היו רבים מדי. אך היו. שאלתי בצחוק: „האם קיבלנו קולות בעד הנאום שלי, או בעד ריקוד ההורה של התוכנית האמנותית הלא־מוזמנת..."

משדרים מהגג

החלטנו „לצאת לרחוב". „כבשנו" את כיכר מוגרבי בתל־אביב. מדי שבת בשבתה, אחרי־הצהריים, עלינו על גג אחד הבתים הגבוהים עם רמקול חזק ושידרנו. ערב קודם לכן נהגנו לצייר סיסמאות על הבתים, כך שהכיכר הייתה מקושטת לקראת השידור. דיברנו אל ציבור המטיילים, לעוברי־אורח. הייתי אז מזכירה הסניף התל־אביבי של המפלגה. היינו מעטים. רבים היו בצבא בזמן מלחמת העצמאות. נשארנו בעיקר נשים, מהן נשות חיילים. שלושה גברים בלבד היו חברים במזכירות הסניף, והם נשאו מבחינה טכנית, במפעל „שידורי

מוגרבי". מכשיר השידור היה בדירתה של חברתנו אסתר גוז'נסקי, ברח' יונה הנביא. כאן ישב החבר המשדר את דבר המפלגה. מכאן נמתחו כבלים עד לכיכר מוגרבי. ברי, שחברים שמרו על הכבלים, פן ייפגעו. יורם גוז'נסקי, בנם של אליושה ואסתר, היה אז בן תשע, אך ראה עצמו כאחד ממפעילי השידורים: הוא עזר בכל, ולעתים רץ עם פתקים בין מטה השידור לבין הגג שבכיכר.

במוצאי־שבתות הייתה כיכר מוגרבי מלאת מטיילים. היו שנשאו עיניים מופתעות אל הגג המשדר והמשיכו בדרכם. אך רבים עמדו והקשיבו לשידורי ההסברה שלנו: על המלחמה הנמשכת עדיין, על הכמיהה לשלום; על הקורבנות הנופלים במלחמה, יהודים וערבים; נגד כל נסיון להפוך את המלחמה על קיומה של מדינת ישראל, שקמה על פי החלטות האו"ם, למלחמת התפשטות וכיבושים, נגד גירוש תושבים ערביים מאדמתם ומבתיהם... קראנו להיאבק בספסרים המתעשרים מספסרות, מהפקעת מחירי המזון ועוד. בשעת השידורים סובבו בכיכר חברות־מפלגה שחילקו כרוזים, ניהלו שיחות וענו על שאלות הקהל. שידורים אלה היו שיעורים מאלפים — גם לנו לקומוניסטים, וגם לקהל הרחב, שיכול היה ללמוד את האמת על מאבקנו ועל עמדותינו הישר מפינו.

„להתראות בשבת הבאה! כאן, בכיכר, שוב נשדר!" נשמע קולו של המשדר...

האירועים ההיסטוריים הדרמתיים באו בזה אחר זה. ברית־המועצות הודיעה על הכרתה המלאה במדינת ישראל (18 במאי 1948). היא הייתה גם המדינה הראשונה שקשרה קשרים דיפלומטיים עם ישראל. עתה חיכינו לבואו לארץ של הציר הסובייטי הראשון.

יום זה הגיע. הציר הסובייטי הראשון בישראל היה פ' ירשוב. הוא הגיש את כתב האמנתו ב־10 באוגוסט 1948.

מזכירות המפלגה הטילה עלי להיות המקשרת עם הצירות הסובייטית. הלכתי למלון בו התגוררו זמנית חברי הצירות. נכנסתי נרגשת באולם ההמתנה. לקראתי בא אדם גבה קומה ורזה שהציג את עצמו: מ' פומין, המזכיר הראשון של הצירות. בירכתי אותו במלים חמות בשם המפלגה, והוא השיב בברכה חמה.

אחר־כך היינו עדים לאירוע חגיגי בלתי־רגיל. הממשלה הזמנית של ישראל בירכה את ברה"מ בחג מהפכת אוקטובר. בעצרת החגיגית שאורגנה על־ידי הליגה לקשרי ידידות, לכבוד המועד הנ"ל

בת"א ישבו בנשיאות הציר הסובייטי, נציגי הממשלה, ראשי מפלגות, נציגי הליגה ואישים רבים.

הייתי המקשרת בין המפלגה והנציגות הדיפלומטית של ברה"מ במשך כל שנות כהונתה בארץ.

לאחר מכן באו ימים קשים. לאחר מלחמת 1967 ניתקה ברה"מ את היחסים הדיפלומטיים עם ישראל.

הייתי בין המלווים הרבים שליוו את צוות השגרירות, כשעזבו את הארץ.

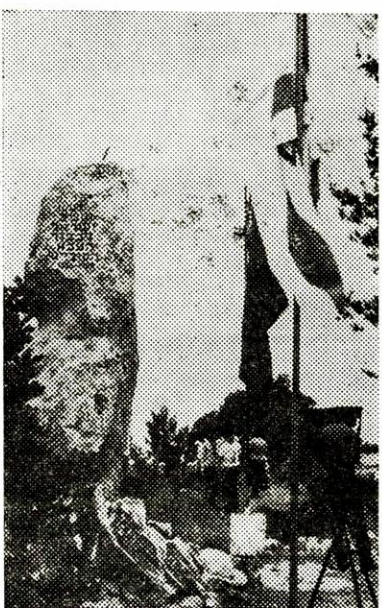
זה היה עצוב מאוד.

ביער הצבא הסובייטי

זה היה רעיון גדול. „הליגה לקשרי ידידות עם סס"ר" החליטה לנטוע יער לכבוד הצבא הסובייטי. למטרה זו הוקם ועד ציבורי בו השתתפו ראשי מפלגות ואישי ציבור ידועים בארץ. טקס נטיעת־היער והסרת הלוט מעל לגל־עד, התקיים במעמד חגיגי ביוני 1950. על הגל־עד חקוקים המלים „יער זה נטעו תושבי ישראל לכבוד הצבא הסובייטי". מאז במשך שנים רבות, ועד היום, מתקיים במקום ביום ה־9 במאי — יום הנצחון על הפאשיזם — מפגש המוני של ידידי ברית־המועצות יהודיים וערביים מכל קצות הארץ.

היה זה מחזה מרהיב עיניים ומשמח את הלב. בכביש ירושלים, השומם ביום השבת, נעו עשרות־עשרות מכוניות־משא מקושטות בדגלי המדינה ובדגלים אדומים, טנדרים ושאר כלי־רכב בכיוון ליער הצבא הסובייטי אשר בהרי ירושלים, על־יד מעלה החמישה.

במכונית־המשא שבה נסעתי היה הקהל מגוון. מוותיקי הארץ

נטיעת היער ע"ש הצבא הסובייטי (ב־1950) סימלה את רחשי התודה והשאיפה לקשרי ידידות עם ברית־המועצות

ועולים חדשים, המדברים בכל לשונות העולם, אך המשותפת לכל — האהדה לברית־המועצות, ומנגינות השירים הסובייטיים.

שמחים מכל בני הנוער. שרים בליווי אקורדיון ועושים כיף. לפנינו ואחרינו נדחסות המכוניות. מניין נוסעים כל אלה? הנה כתובת „הליגה לידידות עם ססס"ר—רחובות". סניף רמלה נוסע במכונית מקושטת בתמונות לנין וסטאלין. עוברות מכוניות עם אנשי חיפה. התל־אביבים מצטופפים במכוניות־משא, אך אין זה מפריע לאיש, אפילו לא לקשישים ביותר. היום הכל הפכו לצעירים. יום הנצחון הוסיף לכל כוחות רעננים. אכן הצליחה הליגה לנער את חבריה!

על־יד הכפר אבו־גוש עומדים שני נערים בכותונות לבנות ועניבות אדומות. אלה הם חברי בנק"י (ברית הנוער הקומוניסטי הישראלי) המכוונים את התנועה ובידיהם דגל תכלת לבן ודגל אדום. בכביש עולים מאות צועדים — אלה הירושלמיים, חברי קיבוצים מן הסביבה והתושבים הערביים מאבו־גוש, שזו להם הפעם הראשונה שזכו לראות קהל גדול ומכובד כזה בסביבתם. בכניסה לשטח עומד לא אחר, אלא המהנדס צבי נדב, ומכוון את חניית המכוניות. צבי, חבר המזכירות הארצית של הליגה, לא ויתר על תפקיד זה במשך שנים רבות.

בהגיענו למקום שמענו עוד מרחוק נגינה של שירי־עם סובייטיים ועבריים, שהועברו ברמקול חזק. הקהל ירד מן המכוניות והעפיל אל הבמה הטבעית. תשומת־לב הייתה נתונה ליד הזכרון לצבא :אדום — צוק סלע גדול שהוצב מול ההרים ועליו הכתובת „לצבא הסובייטי מאת היישוב בארץ". אך בעוד שאת יד הזכרון רואים היטב, הרי „יער הצבא הסובייטי" הוא בלתי נראה.

„לאן אתה הולך! תיזהר, פה יער!" קורא בחור העומד על המשמר ובידו דגל אדום. „הא, גולם!" — נשמעות צעקות — „אל תלך כאן, פה יער!"

הקהל עומד מלא השתוממות. היכן כאן יער? אך חברת מרכז הליגה מאניה שוחט, בעלת ראש שיבה, מתחננת ומסבירה: — „חברים אל תדרכו כאן, לכו בצד, היער ניטע רק לפני זמן קצר! 20 אלף עצים ניטעו כאן! מובן שעכשיו אין רואים." אכן הסבר זה מתקבל על לב הקהל.

הסלע פשוט, בלתי מהוקצע, המקום מרוחק, בין הרים. קשה להגיע לכאן. אין זה גורע מאומה מן האמת הגדולה והנצחית, מגודל האהדה וההערכה שרוחשים בני היישוב לצבא הגיבור הסובייטי

ביער ע"ש הצבא הסובייטי ב־1982. משמאל ראש המשלחת מברה"מ, ל' סרווירוב

שהציל את האנושות, את העם היהודי משואה איומה. יד־הזכרון היא ביטוי של הוקרה לארץ אשר החזירה ללבבות את האמונה בנצחון האמת והאור. יבוא יום ותהא מוצבת במקומות המכובדים ביותר במרכזי הערים — לעת עתה היא עומדת מעט בצד. אולם אנו חברי הליגה לידידי ברית־המועצות, שעלינו אליה באלפים ביום הנצחון, הבאנו עמנו, את מלוא התודה של עמינו לברה"מ.

ביער נאם גם הציר הראשון של ברית־המועצות בישראל מ' יירשוב. הציר דיבר על ארצו הבונה את הסוציאליזם וציין את מדיניות השלום של ברית־המועצות שהיא באינטרס העמים בעולם.

חזרנו עייפים, אך מאושרים. בעוברנו בשירה דרך ערים ומושבות נתקבלנו במחיאות כפיים מצד התושבים. אכן נכון הדבר שההסתה של הריאקציה לא תמחה לעולם מלבבות אנשים פשוטים בני עמנו, את האהדה העמוקה לברית־המועצות.

הנשיאות בוועידת תנועת הידידות ב־1964

ממוסקבה עד ניו־יורק
דרך פקין-ברלין-פאריס
קופנהגן

לראשונה במוסקבה

הייתי מאושרת. אני נוסעת לברית־המועצות. לראשונה, שנים על שנים חלמתי לבקר בברית־המועצות, המדינה הסוציאליסטית הראשונה בעולם.

בדצמבר 1949 עמדה להיערך במוסקבה מועצת הפדרציה העולמית של נשים דמוקרטיות שהוקמה ב־1945 עם תום מלחמת־העולם השנייה. מטרת הקמתה הייתה: ללכד את נשות העולם במאבק לעולם ללא מלחמות. „ארגון הנשים הפרוגרסיביות בישראל" לא הצטרף עדיין לפדרציה. כאשר הוחלט ב־1949 שארגון זה וגם ארגון הנשים הערביות „נהדה" יבקשו להתקבל לפדרציה כארגון אחד (הם היו ערב איחוד ביניהם), הוטל עלי לייצג את שניהם במועצה במוסקבה. גם ארגון חברות מפ"ם החליט להצטרף לפדרציה ושיגר למוסקבה את פייגה אילנית. ימי ההכנה היו קדחתניים ודרוכים. מה גם שבתום מושב המועצה במוסקבה הייתה צפויה לנו נסיעה לסין, כדי להשתתף ב„וועידת נשי אסיה" שעמדה להיערך בפקין. שגעון!

נסיעתנו זו עוררה באותם הימים הדים רבים בישראל — זו הייתה המשלחת הראשונה שיצאה ממדינת ישראל הצעירה לברית־המועצות. האהדה לברה"מ הייתה אז גדולה בארץ. „אנשי פאנפילוב", „כיצד התחשלה הפלדה", „הגוורדיה הצעירה", „את חכי לי ואחזור...", „קטיושה" ועוד — כל אלה היו פופולריים וקרובים ללב כל.

במרוצת קניותי לקראת הנסיעה, קיבלתי הנחות רבות בחנויות, כאשר נודע לבעליהן על שליחותי.

„את נוסעת למוסקבה? — תקבלי הנחה", ולחצו את ידי.

חניית ביניים בווינה

הבניינים שנהרסו בהפצצות בימי המלחמה וטרם שוקמו מזכירים לנו כי כאן נשאר ביסוד שלטון אנגלי—אמריקאי. ובאמת, למה להם, לאדונים אלה, למהר ולסלק את ההריסות, והלא מתכוננים הם כבר להטיל הרס חדש על העולם.

הנוסעים יוצאים מהמטוס ומתחלקים לשתי קבוצות:

מי לווינה? — הדלת ימינה!

מי לפראג? — הדלת שמאלה.

בין הפונים ימינה מבחינה אני בזוג צעיר אנגלי. ויכולה אני להישבע, כי את הטיפוס הזה, את הבחור, כבר ראיתי במקום כלשהו. בטוחה אני כמעט, שהיה בבולשת הבריטית בארץ. גם הוא מתבונן בי, כאילו הכירני.

שמאלה פונים: ארבעה גברים. שניים בגיל העמידה ושניים צעירים יותר — ואני. רק נכנסו לאולם ההמתנה, ואחד הצעירים פותח בשיחה עמי: „סלחי־נא, גברת, את לפראג?"

„אני רק עוברת את פראג בדרכי למוסקבה."

הצעיר פער את פיו וקרא לחבריו:

„בואו הנה, תכירו חברה, הנוסעת למוסקבה לכינוס הפדרציה העולמית של הנשים." התוודענו אהדדי ומייד התפתחה בינינו שיחה ערה ועליזה. מניה וביה התברר, שהארבעה הם נציגי אגודות מקצועיות של עובדי התעשייה הכימית, החוזרים לארצותיהם מכינוס בינלאומי של עובדי ענף הכימיה שהתקיים ברומא. מבין הארבעה המשוחחים, שניים הם צ׳כים, אחד הונגרי ואחד גרמני, תושב הרפובליקה הדמוקרטית הגרמנית. במטוס לפראג, נסענו אנחנו בלבד: חמישה נוסעים — חמישה קומוניסטים.

„כיום דבר רגיל הוא", מסביר אחד החברים הצ׳כיים, „הריאקציה נמנעת מלנסוע לפראג. לפראג נוסעים נציגי כוחות הדמוקרטיה בלבד."

בפראג לא היה קשר אווירי למוסקבה. מזג האוויר רע. לא נשאר, אלא לנסוע ברכבת לווארשה, וכך עשיתי.

ברכבת ציפתה לי הפתעה: בפותחי למחרת בבוקר את דלת תאי, שמעתי קריאה: „ראו, הרי זו רות! כיצד זה יכולת לישון כל הלילה ולא לדעת, כי אנחנו נוסעים יחד איתך?" מצאתי את עצמי בזרועותיו הגדולות של הח׳ ליפשיץ מקנדה. הוא וחבריו עלו לרכבת בלילה בוורוצלב בדרכם לישיבת המליאה של הוועדים היהודיים בפולין.

כך יצא שגם אני הספקתי להשתתף זמן־מה בכינוס הוועדים היהודיים. וגם לבקר בליגה של הנשים הפולניות שהייתה המארחת שלי ופעילותיה דאגו לי עד שעליתי סוף סוף לרכבת למוסקבה.

הרכבת זזה. אני נוסעת אל גבול ברית־המועצות. קשה לי עדיין להאמין כי כך הוא. ממולי יושב איכר פולני זקן. מתא השכן מגיע קול שירה של נוער פולני. שרים שירים סובייטיים.

לתא נכנסת אשה בהירת שיער. פניה שאינם צעירים כבר, סימני עייפות ומחלה ניכרים בהם. בהבעת פניה היה משהו מיוחד. סבל מהול בשלווה בלתי רגילה. האיכר הזקן קם ממקום-מושבו, נוטל את חבילתו ואומר: „אלך לי לתא אחר, יהיה לך נוח יותר לישון."

באותו רגע נכנס עובד הרכבת: „האם להביא לגברות מצעים לשינה ?"

„כן", עונה הנוסעת החדשה. כשהביא הבחור את המצעים, נזכרתי כי אין עמי גרוש פולני אחד", את כל הכסף הפולני שהיה לי נתתי לסבל ולא עלה על דעתי כי אהיה זקוקה לכסף פולני. רגע קט עומדת אני תוהה, אולם שכנתי הבלתי-מוכרת מוציאה אותי ממבוכתי: „אני כבר שילמתי לו עבור שתינו."

„כיצד זה שילמת עבורי והרי אינך מכירה אותי כלל ? ומניין לך שאין לי כסף ?"

„היו עמי 500 רובל ואלה הספיקו בדיוק לשתינו."

ככה הכרתי את מאריה, חברת מפלגת הפועלים המאוחדת הפולנית, לוחמת קומוניסטית ותיקה ואחת המנהיגות של פולין החדשה. אותו לילה כמעט לא עצמנו עין.

מריה סיפרה על שלוש שנות כליאתה באושוויץ, על שתי נערות יהודיות שהיו בטיפולה ונעשו לה יקרות כבנות. היא פעלה במחתרת כמרכזת הנוער. „היו רגעים בהם האמנתי כי לא אצא משם, מן הגיהינום ההוא. ואז דאגתי, שילדותי תצאנה משם ותמשכנה לחיות". את בעלה רצחו הגרמנים. היא עצמה כתבה ספר על אושוויץ. זהו אחד הספרים על החיים ב„בית החרושת למוות".

הזמן עבר חיש מהר. הרכבת מתקרבת לגבול הסובייטי.

למי שחלם במשך עשרים שנה על הרגע הזה, לכל הרוחש למדינת הסובייטים אהבה והערצה לו מהוות הדקות האחרונות לפני הגבול חוויה סוערת ומיוחדת במינה.

צמודות לחלונות הקרון עוקבות אנו אחרי כל תנועה בחוץ, תרות אחרי סימן אשר יבשר לנו:

הגענו.

הרכבת נעצרת. חיילים סובייטיים עולים לביקורת דרכונים. אנו מנפנפות דרך החלונות בידיים, צוחקות ונרגשות.

התחנה הראשונה

תחנתנו הראשונה בברית-המועצות היא ברסט. באולם הענקי לוחות ועליהם פרקים וסעיפים מהחוקה הסובייטית.

„החוקה הסובייטית מבטיחה שוויון־זכויות לכל האזרחים."

„לכל אזרח המדינה מובטחת זכותו לעבודה."

„הפועל בברית-המועצות יעבוד שמונה שעות ביום."

„החוקה הסובייטית מבטיחה לאשה זכויות שוות לזכויות הגבר."

„חוק מיוחד יבטיח תנאים סוציאליים מיוחדים לאשה, לאם ולנוער העובד."

„החוקה הסובייטית מבטיחה לכל נער ונערה את הזכות ללמוד."

במרכז האולם לוח ענקי ועליו ההמנון של ברית-המועצות ושבועת האמונים למולדת הסוציאליסטית.

בתחנה הראשונה בברה"מ ראיתי גם בפעם הראשונה את הפינה „לאם ולילד": שלושה חדרים ובהם מיטות ילדים וכמה ספות. נקיון מוחלט שרר בכל. לכאן מביאות את ילדיהן האמהות המחכות לרכבות בחניית-ביניים. בחדר הרופא נבדקים הילדים במקרה של מחלה; כאן רוחצות אותם המטפלות ומשכיבות אותם לישון במיטות בוהקות עד בוא הרכבת; ילדים גדולים יותר מוצאים כאן משחקים שונים להשתעשע בהם, אשה בחודשי הריונה יכולה לשכב כאן ולנוח, אם מניקה יש לה מקום להיניק את התינוק ולהינפש.

ראיתי את האמהות נושמות לרווחה כשמביאים מן החוץ את תינוקותיהן עטופים בשמיכות רבות ומוסרים אותם לידי המטפלות.

בברסט נערכת ביקורת של הדרכונים ושל החפצים. הבדיקה נעשית בנימוס ובאופן חברי כלפי כל נוסע.

עד לבואה של הרכבת למוסקבה עלינו לחכות שבע שעות.

בלוויית חברי הוועד המקומי של המפלגה הקומוניסטית הסובייטית אני מבקרת במוסדות החינוך ובמועדון המפלגה במקום. אם כי הייתי אורחת בלתי צפויה וכל אחד עסוק בעבודתו הוא, הקדישו לי החברים שעות מספר מזמנם למען אראה, כפי שהם אמרו, את המוסדות „לא רק במוסקבה הגדולה, אלא גם אצלנו, בברסט הקטנה".

הם גאים בעירם הקטנה ואוהבים אותה מאוד. הבית בו שוכנת המפלגה נהרס במלחמה והוקם מחדש. השכלולים המוכנסים בו טרם הושלמו. בזמן ביקורי עסקו החברים בהעברת ספריית המפלגה מחדר

קטן לאולם גדול, שהותקן במיוחד למטרה זו. נערים ונערות צעירים עסקו במלאכה במסירות רבה. ביקרנו באולם ענקי ומסודר לתפארת הנושא את השמות מארקס—לנין—סטאלין. כאן מאזינים חברי המפלגה להרצאות. על אחד הקירות תלוי עתון קיר גדול, בו כותבים החברים על הבעיות המעניינות אותם. באולם גדול שני, ישנה במה, והוא מוקדש לערבים אמנותיים.

ביקרתי באחד מבתי־הספר. בכיתות מרווחות ומלאות אור ישבו ילדים וילדות לבושים בגדים חמים ונקיים. מורה צעירה הסבירה לילדים תרגילים בחשבון. התלמידים קיבלוני בקימה. בעניין רב שמעו את דברי הברכה שהבאתי להם מילדי ישראל. כששאלתים, אם יודעים הם, היכן הארץ ממנה אני באה, קם אחד הילדים וציין בדיוק את מקומנו על מפת העולם. הוא הוסיף כי ישראל לחמה נגד האימפריאליזם הבריטי ועתה היא מדינה עצמאית.

ביקרתי גם בבית־ספר תיכון. מנהל בית־הספר הסביר לי, כי כיום לומדים במוסד זה בשלוש משמרות, המשמרת השלישית היא בית־ספר ערב לנוער עובד.

על הקירות בפרוזדורים תלויים תצלומיהם של תלמידים שהצטיינו בלימודים. עתון־קיר כללי מביא את דבר הנוער על כל המעניין אותו. ויש לכל כיתה עתון משלה.

הזמן הקצר שעמד לרשותי לא איפשר לי לראות את שאר מוסדות התרבות והחינוך שהעיר עשירה בהם. עברנו ברחובות העיר. הם מבהיקים בנקיונם. מיותר לומר כי לא תראה בהם פושט־יד. העיר היא מרכז תעשייה בעיקרה וצומת רכבות. היא סבלה קשות מידי הכובשים הנאציים, אולם כיום לא תראה בה אף בית הרוס. הכל תוקן ושוקם בעבודת התנדבות. על כך גאוותם של החברים מברסט.

אנו עוזבים את תחתנתנו הראשונה בברית־המועצות. זמן רב מנפנפים לנו החברים בידיהם מהרציף...

הרכבת המוסיקלית

רכבת סובייטית בה נסעתי היא רכבת מוסיקלית. מקלט הרדיו אינו פוסק מלהשמיע שירים, כמובן חדשות ושיחות. אם תקשיב לרדיו במשך הנסיעה הארוכה, תלמד הרבה ותחסוך לך שעמום. גם בתחנות־הרכבת משדר הרדיו ויומם ולילה נשמעת שירה ונגינה.

הקרונות נקיים והנוחיות בהם רבה. לתא שלנו הצטרפה

בברסט אחות — היא תלווה את הח' מריה החולה עד מוסקבה. האחות השמנמונת היא יהודיה, נולדה בדרום־סיביר, נישאה לבן אוקראינה ועתה מתגוררת בברסט, היא עליזה ונוטה לשיחה.

„את יהודיה?" שואלת היא אותי. „גם אני יהודיה. הורי וסבתי גרים בסיביר. כמה אני מתגעגעת אליהם", אומרת היא. דמעות נקוות בעיניה. „יש לי בת", ממשיכה היא בגאווה, „היא לומדת בלנינגראד, באוניברסיטה הטובה ביותר."

האחות מברסט רוצה לדעת, כיצד חיים היהודים בישראל. היא מבקשת, שאשיר לה משירי הארץ ושירים באידיש, כפי ששמעה בילדותה מפי הסבתא. אנו יושבות ושרות יחד שירים יהודיים נושנים. מן התאים הסמוכים באים נוסעים, בעיקר אנשי צבא בעלי דרגות גבוהות, להאזין לשירה.

מדינת ישראל והחיים בארצנו הופכים לנושא השיחה בקרון. הכל שואלים, הכל מתעניינים. בין המתעניינים נמצא גם קצין סובייטי, שהוא גם עתונאי, המגלה בקיאות רבה במתרחש בארצנו. השיחה מתפתחת ועוברת לנושאים אחרים. מפליאים הידיעה הרבה וכוח הניתוח המעמיק שמגלים אנשי הצבא הצעירים, בני 25—20. מפליאים גם צורת הוויכוח השקט והבטחון בהם נאמרים הדברים.

בין כה וכה חולפות מעבר לחלונות תחנה אחרי תחנה. אנו עוברים את הדרך המפורסמת רוויית הייסורים והגבורה במלחמה נגד הפאשיזם: „דרך סמולנסק".

„את רואה, בסביבה זו לחמתי שלוש שנים", אומר לי איש צבא אחד. „היו אלה שנים נוראות. כל מה שאנו רואים עתה, לאורך כל הדרך עד מוסקבה, הכל נבנה מחדש. כאן לא נשאר אף בית על תלו. אף תחנת־רכבת אחת. אף יער..."

תחנת מינסק החדשה! מפוארת, גדולה. אולם קשה שלא להרהר בגיהינום שעבר על תושבי המקום, בגיטו בו הושמדו יהודי העיר...

ואיש־הצבא ממשיך בקול נמוך ונרגש, כאילו הבין את מחשבותי: „אין לתאר סבל האנשים במקומות אלה. אני לחמתי בשורות הפרטיזנים. לא נתנו לגרמנים מנוח. פחד־מוות הפלנו עליהם. היינו אורבים להם על כל צעד ושעל, עד בוא הצבא האדום... כמה אנשים נפלו כאן..." מוסיף בלחש, כאילו מעלה בזכרו אנשים קרובים ויקרים.

אני עומדת דוממת וצמודה לחלון הקרון.

„הביטי נא", אומר הוא בקול חזק ורענן, „אין רואים כאן אף שריד של בית הרוס, אף סימן מהפצצות האיומות. כאלה הם אנשינו — חזרו איש־איש למקומו, הפשילו שרווליהם, הידקו את השיניים וניגשו לבנות מחדש בתים, כפרים, נשארו רק המצבות הרבות לזכר הגיבורים שנפלו..."

עוד מעט מוסקבה! עוד מעט, מוסקבה! — מודיעים. הלב פועם בחוזקה.

הכל עצבנים, אורזים את החפצים ומסתדרים בפרוזדור הקרון. אני כולי עין. מבעד לחלונות רואים כבר את פרברי העיר. אולם הפרברים נמשכים ונמשכים, אינם נגמרים!

אני במוסקבה, משננת אני לעצמי כדי להיות בטוחה, כי אמנם מציאות היא ולא חלום.

מריה צוחקת להתרגשותי. היא הייתה כבר במוסקבה פעמים מספר ואומרת, שאני מזכירה לה את עצמה, בנסיעתה הראשונה לבירת הסוציאליזם.

הרכבת נעצרת בתחנת ענקית. בפרוזדור הדוחק גדול. לקרון נכנסים אנשים וקוראים בשמות אנשים שהם מבקשים.

אני שומעת קריאות: „אזרחית ברכה!", „אזרחית לוביץ'!" גבר ושתי נשים מפלסים דרכם אלינו.

הגבר שואל בחפזון: „אזרחית לוביץ'?" בטרם היה הסיפק בידי להשיב, נדחפות שתי נשים אלי ושואלות: „את אזרחית ברכה " (בדרכוני רשום היה שמי ברכה).

סוף־סוף הוברר לאנשים שבאו לקבלני, כי ברכה ולוביץ' חד־הם. מתוודעים זה לזה, בצחוק.

לראשונה במוסקבה

תחנה ענקית בעיר ענקית. אני מרגישה עצמי בטוחה. בצדי שתי חברות סובייטיות. גישתן החברית והחמה הספיקה כבר להפכנו ל„ידידות ותיקות".

„באת באיחור רב", אומרת לי אחת מהן. „מה חבל! לו ידעת מה מוצלחים הדיונים. איזו התרוממות־רוח שורה במועצה!"

„אין דבר", מנחמת אותי השנייה; „עוד תספיקי לשמוע ולהשתתף".

„את עוד בת־מזל", מעירה הראשונה. „החברות מסוריה, מלבנון,

מאפריקה הדרומית וממדגסקאר לא הגיעו עדיין. הן תאחרנה לגמרי את מושב המועצה."

אנו יוצאות את התחנה ומתקרבות למכונית המחכה לנו. אני מעיפה עין סביבי. הרי זו מוסקבה!

„לאן אנו נוסעות?", שואלת אני את בנות לווייתי.

„תחילה לרגע לבית-מלון ואחרי כן מייד למועצה. תספיקי עוד להשתתף בה כשעתיים ועד שתופסק בערב."

„אבל", מתחננת אני, „אני רוצה, אני מוכרחה להעיף עין על מוסקבה, אני מבקשת אתכן, אולי נוכל לנסוע דרך הכיכר האדומה?"

בנות לווייתי צוחקות ואומרות לנהג לנסוע בדרך עקיפה, כדי לחלוף על פני הכיכר האדומה.

המכונית עוברת דרך רחובות רחבי-ידיים. מבעד לחלון רואה אני בניינים גבוהים.

„זה רחוב גורקי והנה עוד מעט הכיכר האדומה — שימי לב!"

אין צורך להעיר לי על כך, הנני כולי עין ומשתוקקת לראות ולו רק כהרף-עין את לבה של מוסקבה, את הקרמלין, את המאוזוליאום של לנין.

והנה מעל לקרמלין הכוכב האדום המואר והמאיר באור התקווה לעמים גדולים וקטנים, הלוחמים לחירותם.

הכיכר האדומה, רחבת הידיים עוטה שלווה של ערב חורפי. אולם אני בדמיוני ראיתי לפני בכיכר את מיליוני הגברים הנשים והילדים הממלאים אותה בכל חג ומועד ומפגינים בה שמחה ואחוות-עמים, את ים הפרחים והידיים המנפנפות לעבר הנשיאות הניצבת על במת המאוזוליאום. מהפלגות דמיוני מוציא אותי שעון הקרמלין בצליליו הידועים לי...

המאוזוליאום של לנין

בכיכר האדומה המכוסה שלג מלבין, בצעד אחרי צעד, מתקרב תור האנשים לפתח המאוזוליאום. הלבוש החורפי הכהה של העומדים בתור, משווה רצינות וכובד-ראש לתהלוכה. „תור זה שאת רואה על-יד המאוזוליאום של לנין, אינו פוסק זה 26 שנה אף יום אחד — לוחשת על אוזני ליודמילה.

אנו מתקדמות בתור הארוך, השותק, הרציני. גם ילדי בית-

הספר שבאו לכאן עם המדריכים, אינם מוציאים הגה מפיהם. כאילו גדלו והרצינו בין־רגע.

המתקדם בתהלוכה זו נדמה לו, כאילו הולך הוא אחרי ארונו של הגדול והיקר בבני האנושות, אחרי ארונו של לנין...

אם ביקרת פעם אחת או מאה פעמים במאוזוליאום. בכל פעם נדמה לך, שאת נפרדת שוב ושוב מהמורה ומהמהפכן הדגול.

בכניסה למאוזוליאום ניצבים חיילים סובייטיים. הבעת פניהם רצינית. בשקט מופלא יורד הקהל במדרגות המובילות למאוזוליאום. אין לתאר במלים את הרגש החונק ואת יראת הקודש כאן.

במרכזו תחת כיפת זכוכית שוכב לנין. הוא לבוש בחליפתו השחורה, המוכרת מתמונות רבות, בכותונת לבנה ובעניבה שחורה. פניו מוארות באור בהיר, ידו הימנית קמוצה, הזרוע השמאלית מונחת לאורך הגוף, ופניו שלוות, משל היה נתון בתרדמה עמוקה.

הקהל עובר סביב סביב... העיניים נעוצות בפניו של לנין. ברגעים אלה קשה לך להאמין, כי לנין אינו חי.

הרגשת אבל קודרת, מעיקה. כמו בים סוער, עוברות במוחך, במהירות עצומה ובערבוביה, מחשבות והרגשות נוגות, אולם קמעה גוברת על כולן הרגשת כוח פנימי גדול, המחדש את האדם.

ואתה נשבע: לא לחוס על חייך, לגבור על כל הקשיים שייערמו בדרכך וללכת בדרך שלנין הורה...

נשות העולם

בין הודו לטרייסט

האולם הגדול שטוף אור. אני נושאת את עיני ולרגע קט נשימתי נעצרת בי.

הבמה — גן־פרחים פורח (מניין פרחים נהדרים אלה בקור של 25 מעלות מתחת לאפס? עולה המחשבה בלבי). מאחורי שולחן יושבות חברות הנשיאות. אני מזהה מייד את פסיונריה ואת מארי־קלוד ואייאן־קוטירייה.

„כאן מקומך", אומרת בת לוויתי.

על השולחן שלושה לוחות ועליהן הכתובות: „הודו", „ישראל", „טרייסט". אני ממהרת לתפוש את מקומי, מברכת את הח' פ' אילנית, המייצגת יחד עמי את ישראל ומעיפה עין על האולם.

הצירות יושבות. הן מקשיבות לנאומים כשהן מצויידות באוזניות

ורושמות רשימות. הנואמת מדברת איטלקית. אני שומעת את דבריה בתרגום רוסי. על־ידי חברות מהודו, שלוש נשים. כולן לובשות „סארי" ומרכיבות משקפיים. שתיים צעירות, סטודנטיות, השלישית, אשה מבוגרת ולה עור פנים כהה מאוד. ניכר בה שהיא פועלת ותיקה, היודעת ניצול מהו. משהכרתיה יותר, נתגלתה כאשה עליזה ומלאת חיות, ששימחה את הצירות כולן בשירתה העליזה, בקולה הגברי והרם והפיחה רוח חיים גם בשתי הסטודנטיות הרציניות מאוד.

„את במשלחת הישראלית ?" שואלת היא בצחוק בשפה האנגלית. „אנו כבר מצפות בכליון עיניים, שתבוא בעלת המקום הריק על־ידנו..."

אני תוהה כיצד להשיב לה, אינני דוברת אנגלית.

„רק משפט אחד אני יודעת להגיד באנגלית וזהו: ,אי אם סורי' (אני מצטערת). היודעת את ממי למדתיו ? ממשיכה אני בעזרת מתורגמנית — למדתי זאת מהנציב העליון הבריטי לשעבר בארצנו. הוא הרבה כל־כך להשתמש במשפט זה כל פעם שהיה חייב תשובה על התביעות הצודקות של תושבי הארץ, כי אפילו אני למדתיו."

החברות צוחקות. „אלה הם האפוטרופסים המשותפים שלנו בעבר."

מימיני החברות מטרייסט. אחת מהן שומעת רוסית. היא עוזרת בידי להכיר את חברות הנשיאות.

„מי היא החברה הנאה, המנהלת את המושב ?"

„זוהי נינה פופובה, חברת נשיאות הפדרציה (פענ"ד), אחת הדמויות הנהדרות של הנשים הסובייטיות." אשה גבוהת־קומה ויפת תואר, רוסיה טיפוסית. פניה שופעים שלווה וטוב־לב. בתנאיי עבודה קשים וקדחתניים ביותר, תמיד שקטה היא ושולטת ברוחה. בזכות כשרונותיה הרבים כנואמת, כמארגנת וכמגייסת מיליוני נשים למאבק לשלום הפכה לעמוד התווך של פענ"ד.

„יודעת את", אומרת שכנתי הטרייסטית, „כששמעתי אותה מכריזה ברגש, ובבטחון אומרת: ,אנחנו, הפטריוטיות הסובייטיות, אוהבות את החופש שלנו ומכבדות את החופש ואת הריבונות של עמים אחרים. אנו אוהבות את החיים, הם יפים וצופנים בחובם אושר רב. ודווקא משום כך, נילחם בייתר עוז והחלטיות נגד המלחמה' — ידעתי כי כל המשתתפות במועצה מרגישות כמוני, מה רב כוחו של העם הסובייטי ומה גדולה אהבתו לעמים אחרים."

אני ממהרת אל חדר הנשיאות, כדי להגשים את אחד מחלומותי הישנים: ללחוץ את ידה של דולורס איבארורי, היא פסיונריה.

אני מוצאת אותה יושבת תשושה. ראשה עטור שער שיבה. בפניה עייפות גדולה. עם זאת מביעים הם החלטיות ועוז־רוח. מעיניה היפות ניבטים טוב־לב וחוכמה. אני עומדת רגע קט במבוכה. בחדר־הנשיאות התכונה רבה, חברות רצות הלוך ושוב, עסוקות כל אחת בעבודתה. אין מי שיציגני בפני פסיונריה.

אני ניגשת אליה לבדי ובטרם ארגיש בדבר, פורצות מפי מלים נרגשות: „פסיונריה, כמה אני מאושרת להכירך! אני מביאה לך את מיטב ברכותיהם של תושבי ארצי, פועלים יהודיים וערביים. כל איש ישר בישראל מעריץ את לוחמי החופש הספרדיים ואותך אישית — פסיונריה."

היא קמה מכסאה, לוחצת את ידי בשתי ידיה ומשיבה: „עמי ראוי להערצה לאהבה אלה — הוא לוחם וסובל בעד העניין המשותף לכולנו."

„הידוע לך", שואלת אני, „על השתתפותם של רבים מחברינו, של קומוניסטים ובלתי־מפלגתיים, של אנטיפאשיסטים בני ארצי במלחמת האזרחים בספרד?"

„יודעת־גם־יודעת", משיבה פסיונריה ובקולה נשמע עצב רב. „רבים מהם היכרתי אישית."

„אלה היו חברים יקרים. רבים נפלו בקרב. אנו אבלים על מותם, אבל עם זאת גאים אנו, כי יכולנו לתרום תרומת מה למלחמת הגבורה של העם הספרדי נגד הפאשיזם."

„כן, רבים נפלו, רבים עוד יפלו, אבל הנצחון יהיה שלנו. הרבה ארצות תוכלנה לומר בגאווה, כי חלק ונחלה להן בנצחוננו. אלה שמיהרו לתרום מדמם למלחמתנו הם הבנים הטובים ביותר ואף המאושרים ביותר של האנושות. הם יודעים לשם מה הם לוחמים."

פסיונריה משתתקת לרגע ואחר כך מוסיפה: „מיסרי לחבריכם אשר חזרו אליכם מספרד את ברכותי הלבביות."

היא לוחצת את ידי, מביטה בי בעיניה העמוקות ומצטחקת אלי בבת־צחוקה הנעימה. היא אנושית וחברית.

פסיונריה נואמת במועצה בספרדית. דומה שאת רוב דבריה אין צורך לתרגם. כשפסיונריה מדברת, מבינים את מחשבותיה,

נלהבים יחד עימה ומתחזקים ומתחשלים לקריאתה — וזאת למרות שאין ידועים ספרדית.

כך יכול לדבר רק מנהיג הקשור קשר עמוק ביותר בהמוני עמו הלוחמים לחופש. כך מדברת מנהיגה, המובילה אחריה מיליונים למאבק לשלום, לעצמאות ולדמוקרטיה, ככה מדברת אם, ששכלה את בנה־יחידה בשדה הקרב של סטלינגראד...

לראשונה מעל לבימה בינלאומית

כאשר עליתי לשאת את נאומי במועצה הייתי נרגשת מאוד. הייתה זו הפעם הראשונה, שנאמתי מעל לבימה בינלאומית. כדי לגבור על התרגשותי, ניצלתי את הרגעים בהם רעמו באולם מחיאות־כפיים סוערות, וכל הצירות קמו על רגליהן. קבלת־פנים חמה זו באה לבטא את ההערכה והאהדה הרבה שרוחשים בעולם למדינה החדשה, ישראל, שזה עתה קמה, ותולים בה תקוות רבות, שתהיה זו מדינה מתקדמת ושוחרת־שלום. במיוחד נגעו ללבי היושבות ביציע, מאות נשים סובייטיות, שלהן ולעמן הסובייטי ולממשלה הסובייטית חב עמי הוקרה עמוקה. מחיאות־כפיים נוספות פרצו, כאשר יושבת־ראש המושב הודיעה, שהנני מופיעה בשם אלפי נשים יהודיות וערביות. בקהל הגדול של ציבור המועצה מכל הארצות, מכל היבשות, גרמה הודעה זו שמחה גדולה: לקבל לפדרציה ארגון־נשים מישראל, שידע ללכד בשורותיו מתוך אחווה, נשים יהודיות וערביות.

דיברתי בעברית. דברי תורגמו לשש שפות: „אני באה מהמדינה הצעירה ביותר בעולם. מדינה בת שנה וחצי בלבד, ממדינת ישראל", אמרתי. מסרתי למוסקבה, המסמלת לנו את השלום ואת אחוות העמים, ברכה נלהבת מתושבי ארצי המתקדמים. למרות שהמלחמה הסתיימה אך עתה, אמרתי, הרי השלום שוב בסכנה. ציטטתי את הדברים הציניים של דובר הוול־סטריט, של המיליונרים האמריקאים, אשר עיבדו תוכנית מפורטת להשמדת עמים בפצצה אטומית. דובר זה אמר: „השלום יפה בזמן המלחמה, אבל נמאס כאשר המלחמה נגמרת." דברים ציניים עד לזוועה אמר הוא באוזני העולם, שרק לפני ארבע שנים יצא ממלחמה אכזרית בה ניספו 50 מיליוני בני־אדם בתוכם 20 מיליון סובייטיים. אך לעומת בעלי־הון, מחרחרי המלחמה, אמרתי, הולכים ורבים כוחות השלום בעולם, ואלה מוצאים עידוד בברית־המועצות, המדינה האדירה שוחרת־השלום.

הקדשתי, כמובן, חלק מנאומי לעזרה של ברית־המועצות להצלת העם היהודי: „העם היהודי איבד במלחמה הנוראה שישה מיליונים מבניו ומבנותיו, שליש עמנו הושמד במיידנק, באושוויץ, בטרבלינקה ובמקומות אחרים, ואם נותרו שני־שלישים וניצלו, הרי זה הודות לברית־המועצות ולצבא הסובייטי הגיבור", אמרתי.

דיברתי על המאבק שניהלו במשך 30 שנה תושבי הארץ ובראשם הכוחות המהפכניים והאנטיאימפריאליסטיים היהודיים והערביים נגד השלטון הבריטי המדכא. והנה בא הקץ לשלטון הזר. העליתי על נס את עזרתה של ברה"מ והמחנה הסוציאליסטי במאבק לחיסול השלטון הבריטי ואת תפקידם ההיסטורי בקבלת ההחלטה באו"ם בדבר הקמת שתי מדינות עצמאיות — יהודית וערבית.

תמיהה וסקרנות עוררו דברי על „המדיניות של החוגים השליטים בישראל, הנרתמים למרכבת המדיניות האימפריאליסטית האמריקאית, הורסים כל יסוד להקמת כלכלה לאומית עצמאית, מנהלים מדיניות אנטידמוקרטית, הבאה לידי ביטוי באפליה הלאומית של התושבים הערביים ובאפליית הנשים בארץ..."

הרחבתי את הדיבור על מצב הנשים היהודיות והערביות בארץ, על מאבקן לשוויון מלא כאזרחיות, כפועלות, כאמהות, וקודם־כל ומעל לכל לשלום העולם ולשלום אזורנו. אחרי נאומי ניגשו רבות אלי וביקשו לשוחח, להבין יותר את המצב. רבות אוכזבו מכך שממשלת ישראל לא בחרה בדרך ברורה להשתלב במשפחת העמים שוחרי־השלום.

אכן, היו לרבות אשליות. הכאב העיקרי מכך היה כמובן שלי...

עם סיום המועצה נאלצנו להיפרד ממוסקבה בלא לראותה ממש. הצטערנו. הובטח לנו ביקור עם שובנו מסין. עתה ציפתה לנו הנסיעה לסין וההיכרות עם העם הסיני.

ברכבת הטרנס־סיבירית

אנו נוסעות לסין. לוועידת נשות אסיה בפקין. נוסעות כל הנציגות מארצות אסיה, וכמה אורחות מארצות־הברית, מבריטניה, מצרפת, מצ׳כוסלובקיה, מאלג׳יר ומהולנד. תחנת הרכבת במוסקבה שוקקת מרוב המולה. המלווה הדאגנית שלנו, זויה, רצה ממזוודה אחת לשנייה, מחבילה אחת לשנייה ומונה ומונה... אחר כך היא מונה אותנו, ונושמת לרווחה רק אחרי שהוכנסנו כולנו לתוך הקרונות.

הח׳ קולקר, העובד בוועד האנטיפאשיסטי של הנשים הסובייטיות מופיע ברגע האחרון עם החברה אולגה ומציגה בפני מנהל הרכבת.

„חבר מנהל" — אומר הוא — „אני מציג בזה בפניך את האחראית למשלחת הנשים. זוהי ,סטארשינה׳ (האחראית — ברוסית) שלנו. אבקש למלא אחר כל בקשותיה ולעזור לחברות בדרכן הקשה."

נשמעת צפירת הקטר. מכל עבר נשמעות קריאות הידד ומלות פרידה. נשיקות והוראות אחרונות פורחות באוויר. מרי־קלוד עולה בקפיצה לקרון האחרון. הרכבת זזה.

„הצלחה בוועידתכן! לחיי הנשים הסובייטיות הידד!"

דרך החלונות והפתחים מתנפנפות מטפחות. הרכבת מחישה את מהלכה...

אני מוסיפה לעמוד בפתח הקרון. „מוסקבה — מהרהרת אני — הנה אני עוזבת כבר אותך, וזאת בטרם ראיתיך היטב. אולם, עוד מעט ונשוב אלייך!"

אני עומדת צמודה לחלון ומעלה בזכרוני רשמי הערב האחרון שלנו במוסקבה.

באותו ערב ערכה לכבודנו עיריית מוסקבה קבלת־פנים חגיגית במלון המפואר „מוסקבה". כאן פגשנו אנשים מפורסמים רבים. הצלחתי להחליף דברים עם הסופר פאדייב. הוצגה לפנינו תכנית אמנותית עשירה, שולחנות ערוכים ברוב פאר והדר. עד כה נפגשתי עם החברות הסובייטיות בזמן המועצה. ראיתי אותן בעבודה ובדיונים. אמש ראיתי אותן לראשונה בשעת חגיגה. כמה חביבות ונעימות הן! אפילו פנפיונובה הרצינית הפכה לסמל של חיים ועליצות. כנערות רקדנו במעגל, שרנו והשמחה עברה כל גבול.

בקבלת־פנים זו לא הורגשה שום רשמיות. כולם — הסופרים ואנשי המדינה, האמנים ואנשי־הצבא, הפועלים וחברי הסובייט — יחד איתנו, נשים מכל ארצות עולם היינו כידידים ותיקים.

הרכבת דוהרת מזרחה.

אני נכנסת לתא „ישראל". בתא שתי קומות. אני עולה לקומה השנייה. בקומה הראשונה התמקמה פ' אילנית. מעתה ואילך, במשך אחד־עשר לילות תהא זו מיטתי. הרכבת — ביתנו.

נזכרתי בדברי מ' מוכין איש סיביר, יועץ הצירות הסובייטית בישראל, שאמר לי לפני צאתי לברית־המועצות: „כשתעברי את סיביר ברכבת תזכי לאחת הנסיעות היפות ביותר בחייך. הדרך ארוכה עד מאוד. קודם־כל תרצי לישון. אולם כמה זמן אפשר לישון? — שלושה ימים, נניח. אחרי שלושת ימי השינה רוצים לקרוא ספר וקוראים. אולם כמה זמן מסוגלים לקרוא? — שלושה ימים. ואז יש לך רצון להציץ דרך החלון, תביטי ולעולם לא תהיי שבעה, כיוון שסיביר האדירה היא גם מקסימה ביפי נופיה."

„בכל זאת מבכרת אני לטוס מאשר לנסוע שבועיים ברכבת", אמרתי אז.

והנה עתה אני נוסעת ברכבת טראנס־סיבירית וכמה טוב שלא טסתי.

לדברי הח' מוכין עלי לישון ראשת־כל, כיוון שעייפות אנחנו, אולם על שינה הס מלחשוב! גדולה מדי היא ההתעניינות והיא דוחפת הישר אל החלון.

אנו מתרחקות מפרברי מוסקבה. עברנו את אזור הקייטנות ואת השיכונים שבפרברים ואף את הקולחוזים שבסביבת העיר. עם כל קילומטר קדימה מזג־האוויר קר יותר. מבעד לחלון עוברים ביעף שדות ויערות מכוסי שלג. איזה מראה נהדר! עצים, יערות שלמים עומדים עמוסי שלג ומקבלים גוון תכול בהיר, אך נראה גם יער שהוא ירוק כל־כולו.

אולגה צ׳צ׳וטקינה

אולגה האחראית למשלחת הנשים במסע זה, ניגשת אלי. „נעשה הכרה ?, שמי אולגה צ׳צ׳וטקינה.״

אני לוחצת ידה של אשה בעלת קלסתר פנים צנום ובהיר, המביע רצינות ובטחון; עיניים חומות חכמות וקשובות, שיער בהיר, קצר ודליל. אנו שוקעות בשיחה.

אולגה היא חברת־המערכת של „פראבדה״. למן הרגע הראשון אפשר להבחין בתרבותה ובהשכלתה הגבוהה. בוויכוחים ובשיחות שהתנהלו ברכבת במשך נסיעתנו הארוכה נטלה אולגה חלק פעיל. דעתה הייתה שקולה והיא הביעה אותה מתוך בטחון וידע.

אולגה נמנית עם עתונאים, הנמצאים כמעט תמיד בדרכי העולם. היא הייתה כתבת העתון בפסטיבל הנוער בפראג, ביקרה בצרפת, השתתפה בוועידה הפרלמנטרית הבינלאומית בקהיר ב־1946. „ואז חנה אווירוני שעות מספר בשדה־התעופה בלוד״ — אומרת היא.

„מכל הארצות שביקרתי בהן עד עתה״, אומרת אולגה, „התרשמתי ביותר מהודו. רבות למדתי בארץ זו מפגישותי עם המוני העם הרעבים מחד גיסא ומפעולותיה של התנועה המהפכנית ההודית מאידך גיסא.״

על נסיעתה עם משלחת הנשים לפקין נודע לאולגה רק שעות מספר לפני צאת הרכבת. לפי התוכנית עמדה חברה אחרת לנסוע עם המשלחת, אלא שזו נפלה למשכב, ואז הוצע התפקיד לאולגה. אולגה לא הרהרה הרבה. הישר מן המערכת, הישר אל תחנת־הרכבת, ללא דרכון, ללא בגדים לנסיעה דרך ערבות סיביר הקרה, ללא מטען כלשהו. אך מלאת שמחה על הנסיעה החדשה, על התפקיד האחראי שהוטל עליה, על הרשמים המעניינים המצפים לה.

„אולגה, לא יהיה לך קר ?״, שואלות אנו.

ואולגה צוחקת: „מה, קר ? אני אוהבת את הקור של סיביר.״ ועליה אפודה כחולה וחצאית כחולה בלבד. „הגרוע, שאין לי דרכון. אצטרך לחכות בגבול סין עד שיגיע.״ בנסיעה הארוכה והמייגעת דאגה לנו אולגה וטיפלה בנו בנאמנות. היא השכימה קום ועזרה לעובד הקרון לחלק תה חם בין התאים. היא שתתה תמיד את התה אחרונה. אולגה הייתה מהלכת כל היום בין התאים, שואלת לבריאותנו, למצב רוחנו. היא דאגה שנאכל בזמן, שיחממו את הקרונות. כשנעצרה הרכבת בתחנות, הייתה אולגה מוציאתנו החוצה למען נשאב אוויר

צח. היינו רצות הלוך־ושוב לאורך המסילה, כשהקור צובט את הלחיים, את החוטם, את המצח ועוצר את הנשימה בחזה. אולגה לא התאוננה אף פעם שקר לה. לעומת זאת גילתה דאגה מיוחדת לחברות שבאו מארצות חמות. ומחוץ לשעות בהן ישבה וקראה ספר, נמצאה היא תמיד בחברתנו, לייתר דיוק היא הייתה מרכז החיים החברתיים ברכבת. היא אוהבת זמר ומרבה לשיר. שעות ישבנו עם אולגה, עם ז'אנט ורמרש ועם חברות אחרות ושרנו בצוותא שירים סובייטיים ושירי פועלים.

„אולגה, בקשה לי אלייך", פניתי אליה באחד הימים. „שמעתי שמעטים המתרגמים בפקין ורבה העבודה. החלטתי על־כן להכין את נאומי מבעוד מועד ולתרגמו לרוסית. התרצי לעזור לי בתרגום?"

„בחפץ לב!" אולגה לא היססה אף לרגע על אף העבודה הרבה שהייתה מוטלת עליה. התרגום והשיחות סביב הבעיות השונות קירבו אותנו מאוד אשה אל רעותה. הספקתי לתרגם את רוב הנאום לרוסית עוד ברכבת. מאידך גיסא, הייתה אולגה מרוצה, שלמדה להכיר יותר טוב את בעיות ארצנו. אולם על אף שיחותינו הלבביות והקשרים שקשרנו לא הצלחתי להוציא מפיה פרטים על חייה ועבודתה בגלל צניעותה כי רבה. אך מפי החברות האחרות נודע לי, כי אולגה צ'צ'וטקינה היא אחת הנשים הידועות בברית־המועצות. פקחותה ותבונתה הקנו לה שם בארצה. אחרי ביקורה בהודו כתבה ספר בעל ערך רב.

אולגה מטפלת בנו, בצירות מתשע־עשרה ארצות. אולגה דוברת רוסית, צרפתית ואנגלית, והדבר מקל עליה. רק ימים מועטים עברו מאז היכרנוה והיא כבר „אולגה שלנו".

היו גם שהתלוננו על אולגה על שאינה נותנת לישון בבוקר. בוקר־בוקר דופקת אולגה על דלתות התאים: „לקום חברות!"

„מה זאת? הרי חושך גמור! הרי לילה! רחמי, אולגה; תני לישון קצת!"

ואולגה: „חברות לקום! כבר בוקר!"

בחוץ עלטה. אנו קמות לאור החשמל. הרכבת מתקרבת לאורל. הקור 10 מעלות מתחת לאפס. ברר!! כשאנו חוצות את המעברים אל קרון המסעדה תוקף אותנו קור אכזרי. הנוסעים הסובייטיים צוחקים לנו. „חם היום!" אומרים הם.

אור היום מתחיל בשעה 9 ונגמר ב־3.00 אחרי־הצהריים. החושך נמשך רוב־רובה של היממה. לכל אורך הדרך עומדים קרונות טעונים

עצים: עושרם של הקולחוזים בסביבה זו הנחשבים לעשירים ביותר בברית־המועצות. הם מכונים בצחוק „המיליונרים" של ברית־המועצות.

המקומות שאנו עוברים דרכם מעלים בדמיון תמונות מן העבר: ויאטקה — כפר בימי הצאריזם, מקום הגליה של אסירים מדיניים. כיום נקרא המקום על שמו של קירוב. רבים כאן המקומות בהם פעלו ומתו מהפכנים קומוניסטיים לוחמי החופש הרוסיים. והנה העיר מולוטוב. תחנת־רכבת גדולה ויפה. בתחנה פסל גדול של מולוטוב ולכל אורך התחנה לוחות המוקדשים לזכרם של חללי הצבא האדום. מרחוק נראות ארובות רבות — העיר היא מרכז תעשייתי גדול. הרחק מעבר לעיר נראים שיכוני פועלים גדולים.

בארץ פרח הסלע

הרכבת דוהרת מזרחה. היא גומאת מאות רבות של קילומטרים. הקור בחוץ הולך־וגובר. בתוך הקרונות עושים העובדים מאמצים גדולים, כדי לשמור על החום. מדי פעם בודקים את המדחום, התנורים מוסקים יומם ולילה. ואמנם, אפשר לשכוח בקרונות, כי אנו מתקרבים לסיביר...

באחת התחנות הקטנות יורדת אולגה מהרכבת וחוזרת כשבידיה עשרות פילים זעירים עשויים אבן־בהט לבנה. „האנשים כאן", מסבירה אולגה, „מאמינים כי הפיל מביא אושר."

כולנו מאושרות לקבל תשורת־זכרון קטנה מידי אולגה.

הח' לפצ'יקוב נוטל לידיו פיל קטן, מתבונן בו ושואל: „הראתה מי מכן את הסרט הסובייטי ,פרח הסלע'?"

כמעט כולנו ראינוהו.

„הידוע לכן, שאגדה נהדרת זו איננה פרי הדמיון? עוד לפני שנים רבות כתב המלומד הנודע מנדלייב, כי האורל הוא גן־עדן של מתכות, של מינרלים ושל אבני חן. האורל וסיביר עשירים באחלמה, בטופז, במלכיט, ב־550 מינים של אבנים טובות. השיש הזהוב, האדום והשחור יקר המציאות מצוי בשפע באורל ובסיביר. עוד בימי הצארים חצבו אמנים כסאות מלכות, מכשירי כתיבה ודברי אמנות מן השיש הלבן, האפור והשחור שהובא מהאורל ומסיביר... אתן נוסעות לצ'יטה, לא כן? אם כך, תוכלנה לבקר במוזיאון גדול ומפורסם, בו תראינה מוצגים מכל עושרה הרב של סיביר. בסיביר מצויים אבנים טובות ועפרות כסף וזהב לרוב. כל

המחצבים הדרושים לתעשייה מצויים בשפע בארץ־פלאים זו. עוד מתקופת הצאר פטר הגדול עוסקים גיאולוגים, כימאים ואנשי מדע אחרים בחקר אדמת האורל וסיביר. שמותיהם של מלומדים מפורסמים כאוברוצ׳ב ולומונוסוב ובתקופה אחרונה, מנדלייב, קשורים בתולדותיהם של חבלי ארץ אלה. הסופר ברז׳וב ראה את כל הפלאים הללו ובכשרונו הרב יצר את אחת האגדות הנפלאות — „פרח הסלע״...

בבוקרו של 26 בנובמבר מעירה אותנו אולגה: „חברות, היום אנו חוצות את הגבול לסיביר.״ מייד מרגישות אחדות מאתנו קור גדול החודר כביכול לקרון.

„לכי נא וראי, מה אומר המדחום״, מבקשת ללה סופרנו, צירה מאינדונסיה. המדחום מראה טמפרטורה רגילה — עובדי הרכבת ממלאים תפקידם בהצטיינות. כל הלילה עבדו ובקרון חם.

מבטיחים קור של 45 מעלות! אנו מוכנות ומזומנות לטעום את טעם הקור הגדול של סיביר.

בין כה וכה אנו מגיעות לעיר אומסק. אנו יוצאות מן הקרונות. „כמה מעלות קור?״, זו שאלתנו הראשונה. „מינוס 18״ באה התשובה. האכזבה גדולה. ציפינו ל־45! בני סיביר צוחקים: „עוד יהיו גם 45. אל בחופזה, חברות״

אולם גם 18 מעלות אינן חמסין! קשה ביותר לסבול את הרוח הקרה. אנו מטיילות בתחנה גדולה של עיר גדולה ויפה.

בתחנה עובדות נשים ונערות. לכל אורך הדרך בה נסענו ראינון עובדות בעבודות השונות של מסילת־הברזל, החל בניקוי השלג ובתיקונים במסילה וגמור בהנהלת התחנות. אנו קושרות שיחה עם קבוצת פועלות.

הן לבושות בגדי־עבודה חמים, מרופדים בצמר־גפן, מגפיים חמים עשויים לבד ומטפחות ראש עבות.

אני פונה אל אחת מהן, בחורה צעירה: „את לומדת את העבודה?״, שואלת אני אותה.

„כיצד זה לומדת?״, נועצת היא בי עיניים נעלבות. „כבר שמונה שנים עובדת אני בתחנה זו, בגיל שש־עשרה התחלתי. אני לומדת אחרי העבודה.״

אני מצטדקת: „חשבתיך צעירה מאוד.״

היא מתפייסת: „אני כבר בת 24.״

אני שומעת אחת החברות מאמריקה מעירה: „אצלנו באמריקה אין הנשים עובדות במסילת־הברזל..."

אחת הפועלות, מגיבה מייד: „ואצלנו עובדים הכל ובכל. אנו, הנשים עובדות בכל עבודה הנושאת חן בעינינו, ואין מי שיאמר לנו לא. להיפך. עוד עוזרים לנו בכך. בימי המלחמה אנו, הנשים בלבד, פיקחנו על הרכבת שלנו."

„לשוב לקרונות! הרכבת זזה!" נשמע קולה של אולגה.

„דו סבידניה" (להתראות, ברוסית), קוראת בטי מילארד, חברת המשלחת האמריקאית, את שתי המלים שהספיקה ללמוד ברוסית.

„להתראות בדרך חזרה! היו שלום!"

הפועלות מנפנפות בידיהן.

הרכבת עוזבת את אומסק.

בערב, ב־26 בנובמבר, חגגנו בקרון המסעדה את יום השנה ה־25 לייסודה של הרפובליקה המונגולית.

במשלחת המונגולית היו חמש חברות וביניהן מזכירת ארגון הנשים במונגוליה. הן תפשו תא בקרון, בו הרגישה עצמה „מונגוליה" מצויין. החברות המונגוליות היו שקטות וענוותניות ביותר. הן אהבו להסתגר בתאן, ללמוד ולכתוב. לעתים הייתה שירה מונגולית בוקעת ועולה מן התא. אך לאחר שהותנו יחד בסין ובדרך חזרה, הן הפשירו והתגלו כבחורות ערות ועליזות — בדרכן המונגולית.

„לחיי מונגוליה העממית!" השקנו כוסות יין.

ראש המשלחת המונגולית נשאה דברים. היא תיארה לפנינו את השינויים הכבירים שהתחוללו במונגוליה מאז המהפכה.

„אנו הנשים, היינו רכוש חסר־ערך בידי הבעלים, בידי שליטים אכזריים. עמנו לא ידע ספר. הוא חי חיי נדודים וחוסר־כל. וכיום הננו עם תרבות, ילדינו לומדים בבתי־ספר ואנו, הנשים, מאושרות. אנו אזרחיות שוות־זכויות במדינה, המאפשרת לנו לעלות בסולם התרבות, ההשכלה, העבודה והחברה עד כדי השתתפות במוסדות הגבוהים של הרפובליקה המונגולית.

יום הולדתה של ז׳אנט ורמרש

„תחי הקומונה הפריסאית..." נשמע קול שירה ברכבת.

במקום שם נשמעת שירה בציבור, שם מצויה גם ז׳אנט ורמרש־תורז, אשתו של מוריס תורז, המזכיר הכללי של המפלגה הקומוניסטית הצרפתית.

ואני ממהרת לתא ממנו בוקע הזמר. מוקפה חברות מארצות שונות יושבת ז׳אנט ושרה בהתלהבות. פנים צעירות עטורות שיער שיבה, חלק וקצר. גבוהה ודקת גיזרה. לבושה בפשטות — חצאית וחולצה. פשוטה וסואנת.

אני ניגשת אליה: „אני שמחה מאוד להכירך. ז׳אנט, שמעתי וקראתי רבות אודותייך. אני שמחה גם להכיר את אשתו של הח׳ תורז היקר", אני צוחקת.

מסביב לז׳אנט כל דוברות הצרפתית שבינינו: האלג׳ירית, נציגות מדגאסקר, סוריה, לבנון, איראן, והצרפתיות כמובן. ז׳אנט שרה בחום, בקול נמוך וצרוד במקצת. שיריה ארוכים, ארוכים.

„ז׳אנט, היהיה פעם סוף לשיר זה?"

„כן, במהרה", עונה היא בבת־צחוק וממשיכה לשיר.

ז׳אנט אוהבת מאוד את השירה העממית הצרפתית והיא זוכרת בעל פה שירים רבים וארוכים. לז׳אנט טמפרמנט „צרפתי". הכל עושה היא בהתלהבות: שרה בהתלהבות, מתווכחת בחום, נואמת בלהט ומעל לכל — מתמסרת בכל לבה למאבקו של מעמד הפועלים. ז׳אנט מנהיגה של פועלי צרפת, היא אחת הדמויות הבולטות במפלגה הקומוניסטית הצרפתית.

„ז׳אנט, אנא ספרי לי קצת מתולדות חייך."

היא נועצת עיניה בי ובעט ובנייר שבידי. „האם את עתונאית?" — שואלת היא — „אם לשפוט על פי סקרנותך אז את עתונאית."

„לאו דווקא עתונאית, אולם קוראי העתון שלנו צמאים לשמוע על מנהיגי תנועת הפועלים בעולם."

אנו מסיבות אל שולחן קטן במסעדת הרכבת וז׳אנט מספרת: „נולדתי במשפחת פועלים בעיר הטקסטיל ליל. מצבה החומרי של משפחתי היה תמיד קשה ובגיל צעיר מאוד התחלתי לעבוד בבית־חרושת. ליד בית־החרושת בו עבדתי היה מעון בו התגוררו פועלות צעירות, נערות ואף ילדים שעבדו בבית־החרושת. גם אני מצאתי לי פינה בבית זה.

„ב־1927 הצטרפתי לאיגוד המקצועי והייתי פעילה בו. באותם הימים הוכרזה שביתה במספר בתי־חרושת, בדרישה להעלאת השכר הירוד. הייתה זו השביתה הראשונה בחיי. החרשתן, בחמתו על הפועלים השובתים, השליך לרחוב את הפועלות והילדים אשר התגוררו במעון. לעולם לא אשכח את המחזה ההוא. היה חורף וכפור וברחוב — ללא מחסה וקורת־גג, ולרוב גם ללא לבוש חם למדי — התגוללו נשים וילדים... לעזרתנו באו חברי המפלגה הקומוניסטית הצרפתית. אז הכרתי לראשונה מקרוב את הלוחמים הקומוניסטיים. הם הפליאו את הפועלים בעמידתם האיתנה ובבטחונם בנצחון השובתים. רבים מהפועלים היו מוכנים לחזור לעבודה מרוב יאוש, ורק בזכות החברים הקומוניסטיים התעודדו ועמדו בה עד הסוף. באותה שביתה השיגו הפועלים הישגים חשובים. זמן קצר לאחר השביתה הצטרפתי לברית הנוער הקומוניסטי הצרפתי. המשכתי לעבוד בבית־החרושת, ואילו את כל שעותי הפנויות ואת חצאי לילותי הקדשתי לעבודה בנוער. ב־1930 דרשו ממני לעזוב את בית־החרושת ולעבוד עבודה מלאה בתנועה. בתנועה הוטל עלי לשמש בתפקיד של מזכירת הנוער המקומי בליל, אחר־כך הייתי מזכירת המחוז ולבסוף — חברת הוועד הארצי של הנוער. הנערות בתנועת הנוער היו אז מעטות. דניאל קאזאנובה (הקומוניסטית המפורסמת, ילידת קורסיקה שנרצחה בידי הנאצים) ואני ניגשנו להקמת הקבוצה הראשונה של הנערות הקומוניסטיות..."

ז׳אנט משתתקת, כאילו שוקעת בזכרונות העבר.

„...מאז עברו שנים, בינתיים הצטרפתי למפלגה הקומוניסטית הצרפתית..."

ראיתי את ז׳אנט ורמרש גם בעבודתה. היא הייתה רצינית ואחראית. את הבעיות שניצבו לפנינו נהגה לחקור וללמוד אותן. בוויכוחים שהתנהלו סביב השאלות השונות גילתה היא ידע מדיני ורעיוני, ידע שרכשה בלימוד־עצמי בנוער ובמפלגה. בוועדה המדינית של ועידת פקין ישבה על ניסוח ההחלטות עד השעה ארבע לפנות בוקר. צירות לא מעטות, ובייחוד דוברות הצרפתית שבינינו, מצאו בז׳אנט ידידה טובה, יועצת ועוזרת. הן הקיפוה תמיד, התייעצו בוועידה ובילו בחברתה את שעותיהן הפנויות.

גם במשלחת שלנו גילתה ז׳אנט עניין רב. שעות ממושכות ישבתי עימה ועם מארי־קלוד קוטירייה, מזכירת הפדרציה הבינלאומית — בשיחות על בעיותיה המדיניות של ארצנו, על ארגוני הנשים ובעיקר

על בעיית שיתוף הפעולה עם חברות מפ"ם. הכל רצו לדעת למה אין שיתוף פעולה כזה.

בדברים שרשמה לזכרון בפנקסי (כולנו אספנו רשימות וחתימות) כתבה ז'אנט: „אני מאחלת לחברות מישראל הצלחה בפעולה למען אחדות הנשים בישראל ובמאבק למען השלום והסוציאליזם."

בלבה של סיביר

3,343 קילומטר ממוסקבה. אנו בנובוסיבירסק. הרכבת נעצרת. כמה נועזות יוצאות לטיול קטן. בחוץ 37 מעלות קור. אולם מזג־האוויר יפה, שמש־חורף ולובן השלג מסנוורים עיניים. הקור הגדול והרוח החודרת לעצמות מאלצים אותנו למהר לשוב לקרונות. פנינו האדימו ובוערות.

אנו משאירות את נובוסיבירסק מאחורינו ונוסעות בכיוון לאירקוטסק. על פנינו חולפים ביעף קולחוזים קטנים וגדולים, בתים זעירים שקועים בשלג, כאילו הצטמקו מקור. לאורך מסילת־הברזל, גדרות גבוהות ומוזרות. תפקידן — לבלום את השלג.

הרכבת עוברת על פני נהר רחב. אנו מצטופפות מסביב למפה. נהר האוב.

הנוף בחלון הולך־ומשתנה: שטחים עצומים של הטאיגה. המראה החולף לנגד עינינו מקסים. שדות השלג ועצים בודדים מחליפים צבעם באור השמש השוקעת. עוד לפני שהחמה שוקעת עולה לעומתה מן העבר השני הסהר. אט אט הופך השלג האדום לסגול, ואחר לכחול כמו הים ולכחול כהה.

אנו עומדות מוקסמות ליד החלונות וחורטות לנצח את הנוף הזה בזכרוננו. עברנו את מארינסק. עברנו את תחנת העיר היפה קרסנויארסק. לפנינו אירקוטסק — 5,124 קילומטר ממוסקבה. למעלה ממחצית הדרך מוסקבה—ולאדיבוסטוק.

מה השעה? מה השעה? מהבוקר עד הערב מהדהדת השאלה בקרונותינו. לכל אחת מאיתנו יש שעון ועם זאת איננו יודעות אף פעם, מה השעה... השעונים התבלבלו באופן רציני ביותר. הם נכנסו במירוץ עם הרכבת הדוהרת, ובמירוץ מזרחה זכה המרחק הגיאוגרפי. השעון נתגלה כשמרני ומפגר.

„מה השעה אצלך?"

„על פי איזה שעון? של מוסקבה? של סיביר? של ארצי?"

הנה יושבות אנו בקרון המסעדה ואוכלות ארוחת־צהריים. לפתע מודיע הרדיו: „כאן מוסקבה, השעה שש. בוקר טוב! הבה נקום ונעשה התעמלות בוקר.”

מדי בוקר מכריזה אולגה: „את המחוגים יש להעביר קדימה בשעה, בחצי שעה...”

כמה שעונים התייאשו ופסקו מלכת. הם נפלו קורבן לשינויים הגיאוגרפיים.

וכמה מלים על עובדי הרכבת.

ברכבות הסובייטיות עובדות בריגאדות, המעוניינות להצטיין בעבודה, כמו העובדים בכל ענף משקי אחר בברית־המועצות. עובדי הרכבת הטראנס־סיבירית שומרים על הניקיון, על הטמפרטורה בקרונות, על אספקה סדירה של התה ושל כל שאר הצרכים של הנוסעים הרבים.

עם גמר הנסיעה יש והעובדים מבקשים את הנוסעים לכתוב דברי־הערכה (אפשר גם ביקורת) על עבודתם בספר המיוחד של הבריגאדה. הבריגאדות המצטיינות מקבלות פרמיות, כמקובל בכל ענפי המשק הסובייטי.

בריגאדות עובדי הרכבת הטראנס־סיבירית כוללות את כל העובדים, החל במנקה הקרונות והמסיק וגמור במבקר ובמנהל. התחרות הסוציאליסטית מתנהלת בין הבריגאדות העובדות באותו קו.

אחרי כל נסיעה, הנמשכת כחודש ימים, מקבלים הפועלים שלושה שבועות חופש בתשלום מלא. בזמן הנסיעה עובדים במשמרות. אחד הדברים החשובים ביותר הוא האדיבות והרצון לעזור לנוסעים.

אנו קושרות שיחה עם המגישה הקבועה שלנו בקרון המסעדה.

„את מהסביבה?”

„לא”, משיבה הנערה. „אני מרחוק עוד יותר. אני בת לעם החאנטי.”

„חאנטי?” חוזרות אנו על השם הבלתי־מוכר.

„כאן חיים עמים רבים, (נוסף על הרוסים). חי כאן העם האוונקי וחיים כאן המאנסים, הדולגאנים, הקזאחים, הבאשקירים, האודמורטים, המאריצים; דרומה יותר חיים האוזבקים...”

78 עמים בסיביר היו משוללים שוויון לאומי, כלכלי ותרבותי בימי הצארים והיו צפויים לגסיסה ולחדלון. והנה באה מהפכת

אוקטובר ואיפשרה לכל העמים הללו לקום לתחייה, להתפתח מבחינה כלכלית ותרבותית. רבים מעמים אלה קיבלו כתב בשפתם רק לאחר המהפכה ורק אז החלו לפתח את תרבותם הלאומית בכתב.

„עמי, למשל, מנה לפני המהפכה אלפים אחדים בלבד. משטר הדיכוי הצארי גזר עלינו מוות איטי... כיום יש לנו מחוז לאומי משלנו. הקימונו תעשייה וחקלאות. יש לנו מלומדים רבים. שלחנו אנשים שילמדו באוניברסיטה בלנינגראד ואלה חזרו משם והקימו לנו בתי־ספר בשפתנו. כיום אנו שווים לכל העמים החיים בברית־המועצות.”

אנו אוכלים גם ירקות ופירות. „האם העמסתם אותם במוסקבה ?” שואלות אנו.

„לאו דווקא !” עונה לנו המגישה. „אלה הם פירות וירקות הגדלים בסיביר. אמנם פעם לא יכולתן למצוא מכל אלה כאן, ואיש לא חלם על כך שבקור כזה אפשר לגדל משהו. אפילו תפוחי־אדמה לא גידלו בסיביר. אך כיום יש מינים שונים של ירקות ופירות. העם המאריצי היה הראשון שהצליח לגדל כאן פירות וירקות. הודות להם אפשר להשיג אצלנו בקיץ אפילו אבטיחים וענבים מתוצרת סיבירית !”

„נו, ותפוחי מיצ'ורין ?”, מזכירה מישהי.

כן, תפוחי מיצ'ורין — פלא הטבע ! מיצ'ורין וטימיריאזב התחילו בנסיון ב-1926 וב־1930 כבר גידלו בסיביר תפוחים בכמויות עצומות.

„שערו בנפשכן”, אומרת החברה האמריקאית, „תפוחי־עץ הגדלים על הקרקע ומכסים אותם בחול ! זאת, כמובן, לא המציא טרומן !”

אנו צוחקות : „לטרומן אין זמן וכסף להמצאות כאלה, הוא הרי עסוק בפצצות אטומיות !”

אחת החברות נוטלת תפוח־עץ ושואלת : „זה של מיצ'ורין ?”

„לא”, עונה בצחוק הנערה הסובייטית.

„חבל, עוד מעט נגיע לסין ואני טרם טעמתי טעמו של תפוח מיצ'ורין.”

בצ׳יטה

אנו מגיעים לעיר הסיבירית צ׳יטה. מכאן ממשיכה הרכבת הטראנס־סיבירית בדרכה לוולאדיבוסטוק, וקרונותינו הפונים אל הגבול הסיני מופרדים ממנה.

בצ׳יטה מקדמים את פנינו חברי המועצה העירונית, מזכיר המפלגה ואישים אחרים. שמחנו שהוצע לנו לסייר במכוניות בעיר.

המכוניות עוברות ברחובות סלולים, שהנקיון שולט בהם. הקהל ברחובות נראה לבוש בגדים חמים וטובים. הנהג מסביר: „הבית הגדול הזה הוא בית־ספר עממי; שם, מעבר לכביש, שוכן הטכניון.״ ברחוב חדש לגמרי מציגים: „זה בית־ספר גבוה, והלאה עוד בית־ספר עממי חדש ובניינים חדשים נוספים: זו ספרייה, תיאטרון קולנוע...״

וכל זה בעיר הקטנה צ׳יטה! לבסוף הוסענו לראות את גאוותה של צ׳יטה — את המוזיאון המפורסם לחי ולצומח הסיבירי.

היום כאן כבר ארוך יותר. השמש שוקעת בשעה חמש ולא בשלוש ומחצה כבסיביר. אך הקור אף־על־פי־כן גדול עדיין — מינוס 38 מעלות.

בצ׳יטה מיהרנו לשלוח מברקים הביתה. הרי היינו אחד־עשר ימים בדרך וזו השעה לתת סימן חיים הביתה, לידידים... וכיוון שחדר הדואר קטן, ואנו רבות, „העברנו״ את הדואר לקרון הרכבת. עמדנו בתור ארוך: נשים רבות מ־19 ארצות... חוץ מהצרפתיות. שאלנו אותן, למה אינן משגרות מברקים הביתה. „לשם מה? לכתוב, שאני אוהבת אותו? הוא יודע... ובכלל אצלנו שולחים מברק רק כאשר מישהו מת...״

בלילה זזנו לעבר הגבול הסיני והתחלנו להכין עצמנו לחוויה הגדולה החדשה. התחנה הסובייטית האחרונה — אוטפור. הרכבת מאיטה מהלכה ונעצרת. עולים שומרי הגבול הסובייטיים. הם עושים עבודתם בנימוס ואף נכנסים עימנו בשיחה. חייל צעיר, כבן שמונה־עשרה, חסון וצמא־דעת, מתעניין בחיים בארצות הקפיטליסטיות.

„אני קראתי על קפיטליסטים, על בורז׳ואים רק בספרים״, אומר הוא. גם אביו אינו זוכר אותם. הוא היה בן חמש בעת המהפכה. „כאשר אני רואה סרט המתאר את המנצלים, אני חושב:

הייתכן כי אמת הדבר ? הייתכן, שאנשים יתנו עצמם לניצול, לעינויים כאלה ? מוחי אינו תופס זאת. למדתי היסטוריה, מארקסיזם, ואוכל להגדיר בדיוק משטר קפיטליסטי מהו, אולם לא אוכל בשום אופן להבין, כיצד אין האנשים בארצות הקפיטליסטיות שמים לו קץ.״

„והאם אתה יודע, חבר צעיר״, אומרת אחת החברות, „כמה קשה למגר את הקפיטליזם ? נדמה שהמשטר הסוציאליסטי הוא מובן־מאליו. טוב שתדעו, מה מאושרים הינכם ומה קשה מצבם של הפועלים בארצות הקפיטליסטיות והקולוניאליות — איפה שהם נאבקים לחיסול הדיכוי והניצול.״

„סליחה חברה״, משיב החייל כנעלב. „נכון אמנם שגדלתי בתנאים חדשים ואולי נכון גם שאיננו חושבים תמיד על אושרנו זה, אבל אנו יודעים להעריך את מולדתנו ואת כל מה שהיא עשתה ועושה. וההוכחה הטובה ביותר לכך היא הגבורה שגילה העם כולו במלחמת המולדת נגד הפאשיזם הגרמני.״

„זאת יודעת אני־גם־יודעת, ברצוני היה רק להביע את גודל הערצתי לסוציאליזם של ארצך.״

פני החייל אורו : „אמסור את דברייך לחברי, כי ככלות הכל, יש בהם קצת מן האמת !״

הרכבת עוזבת את תחנתה האחרונה על אדמת ברית־המועצות ומכוונת גלגליה אל הגבול הסיני. עיני כולנו צמודות אל חלונות הקרון.

אנו עוברים שטח הפקר ברוחב של כחמישה־עשר קילומטר. משני העברים גדרות־תייל כפולות. בשדות הנרחבים נראים עדרי כבשים המלחכים את העשב הדל.

דממה עמוקה, דממה של לילה עולה מן השדות. הרכבת נוסעת אט־אט.

עברנו את שטח ההפקר. אנו על אדמת סין העממית, סין המשוחררת.

על אדמת סין

אנו עוברות מהרכבת הסובייטית לרכבת הסינית. ממשלת סין העמידה לרשותנו רכבת מיוחדת, ובה שלושה קרונות בלבד. מעין „רכבת פרטית", רכבת שאין שעות ותחנות קבועות. היא עוצרת במקומות בהם מחכות לנו משלחות נשים סיניות.

הן חיכו לנו שעות ארוכות, ביום ובלילה, בכפור הגדול של החורף המנג'ורי — מאות נשים ומתנות בידיהן. בכל תחנה כזו ירדנו והייתה פגישה מרגשת. הדוברת של המשלחות שלנו, ראש המשלחת, החברה פנפיונובה, נשאה נאום ברכה קצר ברוסית, אותו תירגם לסינית צעיר סובייטי שנלווה אליה. על נאומה זה חזרה פנפיונובה בכל תחנה, כך שידעתי אותו כבר בעל־פה, ו„כמעט" ידעתיו גם בתרגומו לסינית.

קשה מאוד היה לנשים הסיניות לחכות בכפור העז, אך גם לנו לא היה קל לקום מהשינה באמצע הלילה ולצאת מהקרונות החמים אל הכפור. אך ברובנו עמדנו בכך.

שלושה ימים נמשך מסע־הפגישות שלנו, שבתומו הגענו לעיר־הבירה של סין — פקין. וכאן בתחנה חיכו לנו המונים. לראשונה שמענו כאן את ההימנון הסיני: ניגנה אותו תזמורת שלאחר מכן ניגנה את האינטרנציונל. בין מקבלי־הפנים היו נציגים של הממשלה, של ארגונים ציבוריים שונים, של ארגוני נשים ונוער עם דגלים, וגם ילדים עם ים של פרחים. ההתרגשות הייתה עצומה. ואין תימה: היינו המשלחת הציבורית הראשונה, שהגיעה מחוץ־לארץ כאורחת של סין העממית.

במלון הישן, על חדריו הגדולים וחלונותיו מהרצפה עד התקרה, הייתה לנו הרגשה מוזרה קצת. אך במיוחד הביך אותנו השירות: חדרן סיני זקן היה נכנס ויוצא מבלי ששמעו את צעדיו, וקד לנו בלי הרף קידות עמוקות. הוא זכר את אדוניו הקודמים ואת מנהגיהם והוסיף להתנהג כאז. הוא דיבר אנגלית עם מבטא סיני ודבריו נשמעו כסיניים. למדתי מייד את המלה ההכרחית הראשונה: „סיה סיה" (תודה). על כל צעד ושעל הרגשנו את ערבוביית החדש והישן.

חיינו בפקין היו גדושים מתחילתם. תוכנית של יום מהבוקר עד השעות הקטנות של הלילה. מה עוד שרצינו לראות וללמוד את הכל. וגם המארחות רצו להראות לנו דברים רבים ככל האפשר והיה מה להראות. אירוע רדף אירוע, היכרויות, קבלות־פנים, שיחות

וביקורים עד אין סוף. אגרנו ואגרנו חוויות וחומר למחשבה: הרי היינו בארץ שזה עתה התחוללה בה מהפכה סוציאליסטית גדולה ובדרכה המיוחדת — הסינית — שלה.

לא הייתה לי שום אפשרות לרשום הכל, לכתוב על הכל וחבל. הספקתי לרשום ביומני אפיזודות, שירים ומילים סיניות הכרחיות.

ראשית־כל הנשים, המארחות שלנו. בתחילה נראה לנו שכולן דומות זו לזו. נוסף לעצם הדמיון הסיני השפיע על תחושתנו זו גם לבושן: כולן לבשו חליפת מכנסיים חורפית כחולה־כהה וחבשו כובע קסקט, גם כן מאותו בד כחול. אי־אפשר היה כמעט להיפגש עם אחת לחוד. תמיד היו המון נשים. הן הצטופפו בכיכרות, ברחובות, בחנויות ובכל מקום. כמעט כל הסיניות נראו לנו צעירות, אם־כי לא כולן היו צעירות. המלוות הלבביות שלנו נשאו עמהן פנקס אדום, שהיה בו כל מה שהן צריכות לדעת, כולל מילון קטן בכמה שפות, דבר שעזר להן במגעים איתנו. אחת השאלות הראשונות הייתה, כמובן:

„מאיזו ארץ באת?"

אני: „מישראל."

המלווה לא הבינה. היא ניסתה שוב ושוב ולא הצליחה להיזכר בארץ כזו. לא, לא שמעה. לבסוף הביאה מפת־העולם, חיפשנו את ישראל יחד. הצבעתי על שטח קטנטן.

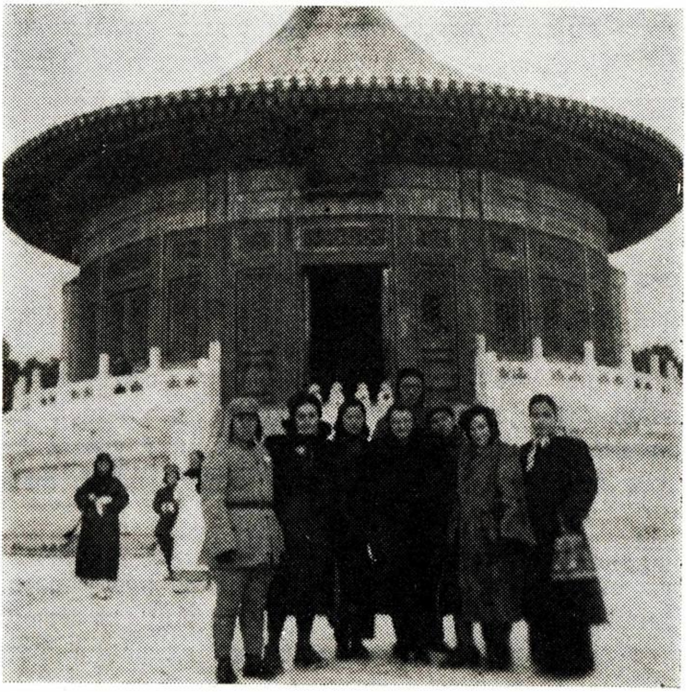
„אה, זוהי ,איסלה'!" קראה הנערה בשמחה. התברר, שאני מ„איסלה" — ישראל בסינית.

בעיית השפות הייתה אחת הבעיות הקשות ביותר. בזמן ועידת נשי אסיה תירגמו אפילו את הסיניות לסינית, משום הניבים הרבים בארץ ענקית זו. על קשיי השפה גברנו בעזרת המתגרמים הרבים שהועמדו לרשותנו שתירגמו באופן מאולתר מעשרות שפות.

אחד הדברים שנחרטו בזכרוני היה ביקורנו בבית־חרושת לטקסטיל בפקין. אני חייבת להדגיש, כי מה שראינו ושמענו היה בחודשים הראשונים של סין החדשה. היה זה בית־חרושת מיושן, כרבים אחרים. בית אפור מפוייח, מלוכלך ומחניק. מנהלת בית־החרושת, אשה נעימה, סיפרה לנו את סיפור חייה: תמול־שלשום בלבד יצאה ממש מעבדות. היא הייתה בת למשפחה בת שתים־

עשרה נפשות. האב המפרנס אותה היה מוביל ריקשה, כן ריקשה, כפי שהייתה מוכרת לנו מסרטים. המקצוע המשפיל הזה נעלם. הריקשה נשארה, אך עתה לא אדם יחף היה רתום אליה, אלא אופניים, בעתיד גם ריקשה זו תיעלם.

בבית־החרושת מועסקות עדיין ילדות. מזעזע. ילדות בנות עשר, שתים־עשרה. אמנם לא היה כבר ניצול קפיטליסטי, לא היכו את הילדים כעונש, אך הם עודם עובדים. „זה ישתנה בקרוב", אמרה לנו המנהלת. „קשה לשנות את הכל בבת אחת." המנהלת דיברה רוסית. „מאין את יודעת רוסית?", שאלתי. „למדתי, אני ממנג'וריה. יש שם הרבה רוסים שבאו לעזור לנו, לשקם מחדש את התעשייה, אותה הרסו היפנים, ולאחר מכן גם הבורגנות הסינית של צ'אן־קאי־שק, לפני נסיגתו ממנג'וריה." היא הוסיפה: „לא היינו יכולים

בפקין ב־1949. המשלחת הישראלית עם המארחות

לשקם את ארצנו בלי עזרתה הענקית הסולידרית של ברית־המועצות, היא הידידה הגדולה ביותר שלנו."

ביטויי־הוקרה כאלה לברה"מ שמענו בכל מקום, גם בצמרת השלטון והמפלגה וגם בקרב העם.

אך כבר בביקורנו בגני־הילדים ראינו את החדש. גני־הילדים עודם מעטים ולא כולם מסודרים באורח מודרני, אך כולם הוכשרו לחינוך הילדים ברוח החדשה. לא אוכל לשכוח את ריקודיהם של הפעוטים בגנים בבגדיהם הססגוניים. הם ביטאו שמחת חיים ואושר. גם הגננות בעלות ההכשרה החדשה עשו עלינו רושם רב. החל עידן חדש לילדים הסיניים.

גם באוניברסיטאות: אלפי סטודנטים וסטודנטיות, שלא היה להם שום סיכוי במשטר הקודם. הכל נפתח בפני הנוער הסיני, ולו רצון עז ללמוד, למהר ולהשיג את הפיגור. סטודנטים סיניים לאלפים נשלחו ללימודים בברה"מ. ובכלל, דומה שהסינים הם עם של נוער. קשה לתאר: בכל מקום מיליונים של בני־נוער. זאת ראינו כאשר הוזמנו לעצרת בכיכר המרכזית. ישבנו בנשיאות. הכיכר דמתה לים של אנשים, אמנם בני כל הגילים, גם ילדים. אך בעיקר המוני צעירים. לא ראינו את סוף הכיכר ההומה מאנשים.

„התמיד המון כזה בעצרות?" שאלתי בתמימות.

„זוהי עצרת רגילה. אל תשכחי, אנו עם גדול", השיבו לי.

מושגי על גודל ארצות וגודל אוכלוסייתן התבלבלו בזמן שהותי בסין. ולא רק מושגי.

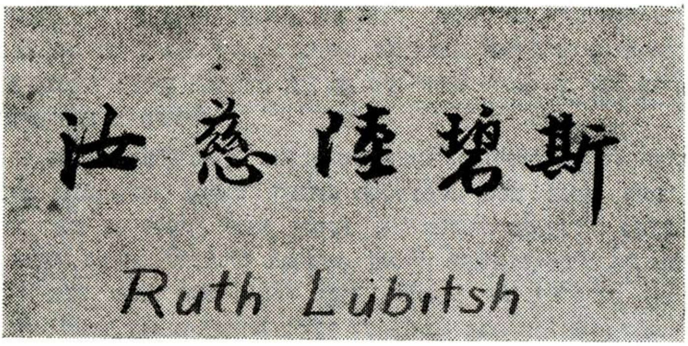
ביקרנו גם בכמה ערים אחרות. חצינו את הנהר הענקי יאנג־טסה. היה זה לפנות בוקר בטרם זריחה. הצטופפנו ליד חלונות הרכבת לראות, כיצד עולה הקטר עם קרונות הרכבת על נוסעיה אט־אט על רפסודה ענקית.

„לא נטבע?", שאלה מישהי נפחדת.

במבואות העיר ננקין חיכתה לנו הפתעה. הרכבת נעצרה במרחק־מה מהתחנה. הקטר נותק מהקרונות והתרחק. מורידים אותנו בקדחתנות מהרכבת. „מהר! מהר!" מאיצים בנו המלווים הסיניים, פניהם חיוורים. רצנו והגענו לכפר סיני קטן. רק כאן סיפרו לנו המלווים, מה קרה: תחנת הרכבת של ננקין הופצצה על־ידי מטוסים אמריקאיים ואת ההפצצה כיוונו לבואה של הרכבת

שלנו. „הם ידעו, שאתן, האורחות שלנו, נוסעות בה”, הסבירה חברה וחרדה עמוקה בעיניה.

איני יודעת, האם היה זה מידע מהימן, אך לחברים הסיניים לא היה ספק, כי אכן רצו האמריקאים להפציץ את הרכבת שלנו. הדבר המחיש לנו בייתר־שאת, שהעם הסיני עודנו לוחם באוייביו — צבאות צ׳אן־קאי־שק שבחסות האימפריאליסטים.

מכל מקום הגענו לכפר קטן ועני. לא היינו, ודאי, מבקרים בכפר זה, אילולא ההפצצה. התבוננו נדהמות ומיוסרות בכפר זה ללא בתים. במקומם כוכים של חמרה, ללא חלון וללא דלת. חדר מגורים ומטבח גם־יחד, ובו תנור־חמרה, ועליו כמה קערות, גם הן עשויות חמרה. בפינה ערימת סמרטוטים: מעין מזרונים לשמונה בני המשפחה. האשה וסביבה ילדיה, קיבלה אותנו במבוכה. חיש־מהר התכנסו כאן נשים נוספות והמוני ילדיהן בבגדים בלויים וקרועים. המבוגרים היו בעבודה. כיבדו אותנו בכוס מים. לא היה להם שום דבר אחר לכבדנו בו. אפילו לא כף אורז. אריסים לשעבר, עבדים של בעל־אחוזה גדולה. עתה הם שוחררו, קיבלו חלקות־אדמה קטנות מאדמותיו של משעבדם, אך לא היו עדיין כלים כדי לעבד את הקרקע. הנה, למען מי נעשתה המהפכה הסוציאליסטית הסינית.

אחת המלוות מספרת לנו, כיצד מחלקים את האדמות של בעלי הלטיפונדיות הגדולות לעניים, וכיצד מקימים קומונות. אין זה דבר קל ופשוט. בעלי־הקרקע מתנגדים להחרמת אדמתם, חלקם בכוח, ומצטרפים למחנה של צ׳אן־קאי־שק. אך חלק ניכר נשארים. את האדמה לא לקחו בכוח מבעליה. לרוב, נעשה הדבר בעזרת בתי־

משפט עממיים. אך אריסים רבים מסרבים להעיד נגד מנצליהם. זו תוצאה של מסורת דורות של מתן כבוד לאדם העשיר, או לקרוב משפחה, או מפחד. ברור, שלבסוף נכנעו בעלי־הקרקעות. אדמותיהן חולקו ברובן בין האיכרים העניים. גם לבעלי האדמות השאירו חלקת אדמה. הייתה זו שיטה שונה לגמרי מזו שננקטה אחרי מהפכת אוקטובר הגדולה ברוסיה.

בילינו כשעה בכפר כאשר הודיעו כי הסכנה חלפה: יכולנו לחזור לרכבת. נפרדנו בלבביות מבני הכפר הזה, העני שבעניים, ובעיני רוחי ראיתי כעבור שנים מספר, כשבו חיים האנשים בתנאים אנושיים.

תחנתנו הבאה הייתה העיר שנחאי, עיר ענקית הידועה בניגודיה המעמדיים החריפים — העושר הרב של השכבה הנוצצת בצד העוני התהומי של ההמונים. ואכן, ראינו את הפאר, את האורות הצבעוניים של המרכז וגם את שכונות העוני ואת אלפי המשפחות שגרו בסירות על הנהר...

שנחאי שוחררה רק ימים ספורים לפני בואנו לכאן. בעיר שררו עוד מצב צבאי וחוסר־יציבות. הלכנו ברחובות בליווי משמר־חיילים. החיילים בדקו בכל הצטלבות רחובות את המקום, נותנים לנו אות ואנו הלכנו בעקבותיהם. התקדמנו בשורה, אט־אט, בזהירות ובמתח. כך הגענו לאזור התעשייתי. בבית־חרושת אחד, בעל שתי קומות, סיפרו לנו הפועלים את הסיפור המאלף הבא:

„כאן במפעל התנהלו קרבות עם צבא צ׳אן־קאי־שק. חייליו כבשו את הקומה הראשונה של הבניין. ואילו אנו, הפועלים, התבצרנו בקומה השנייה. החלטנו לא למסור להם את המפעל ויהי־מה. הקרב נמשך כמה ימים. לבסוף הם נכנעו.”

„האם היו לכם פצועים, הרוגים?” שואלות אנו. הפועלים לא הבינו את השאלה. כאשר חזרנו ושאלנו, ענו בתמהון:

„אף אחד.” כעת ישבנו אנו פעורות־פה.

„כיצד התנהל הקרב?”

„פשוט, התווכחנו עם החיילים של צ׳אן־קאי־שק. אמרנו להם: אתם בני פועלים ואיכרים ולא צריכים לשרת את העשירים ואת המנצלים... התווכחנו שעות רבות. אנו צעקנו מלמעלה למטה והם צעקו מלמטה למעלה. לבסוף שכנענו אותם. הם מסרו לנו את הנשק, התאחדנו כולנו והשמחה הייתה גדולה.”

„מלחמה נוסח סין”, העירה חברה אחת. פועל סיני זקן ענה

לה, כי לא תמיד הצליחו לשכנע את חיילי האוייב בדו־שיח. היו גם קרבות קשים ועקובים־מדם. אך היו גם „קרבות" שכנוע רבים כאלה. „בסיכומו של דבר הרי הם בני פועלים ואיכרים", סיכם הוא בפשטות.

הפועלים הסיניים ידעו להבחין בין הפועלים והאיכרים שהוטעו לבין מנהיגיהם, נציגי הבורגנות והריאקציה הסינית, עליהם דיברו בשנאה גדולה. לא היה להם ספק בנצחון המהפכה הסינית. הם העלו על נס את עזרת־האחים מברית־המועצות. כפי שציינתי כבר, הדגישו אותה בהתלהבות. מי היה יכול להעלות על הדעת אז, כי יבוא יום ומנהיגי סין ינסו להחדיר איבה לארץ הסוציאליסטית הראשונה? מי העלה על דעתו אז, כי קרע טראגי יפצל את המחנה הסוציאליסטי?

הוועידה בפקין

באולם הוועידה בפקין. הכל כאן אחרת. אומר „סינית". הכל כל־כך גדול. אולם עצום והמוני נשים מכל הגילים. אנחנו, המשלחות האורחות מכובדות מאוד, אבל הננו פחות מטיפה בים.

פתיחת הוועידה היא טכס חגיגי מאוד. הימנונים: האינטרנציונל וההימנון הסיני, כמובן. הצלילים והקצב שונים לגמרי מאשר בשירה האירופית, אינם דומים גם לנגינה המזרחית, סגנון סיני לחלוטין. כולנו עומדות ומריעות. נגינה, מתנות, ילדים עם פרחים, זה מאורע היסטורי במלוא המשמעות. הוועידה הראשונה של נשי אסיה. את הנאומים והברכות מתרגמים לסינית. אין מנגנון כלשהו. אל נשכח שסין עדיין במלחמה. כנופיות צ'אן־קאי־שק עדיין בשטחה. עוד לא הזמן לאותם דברים הנחשבים בינתיים כמותרות.

הפותחת של הוועידה היא צוי־צ'ן, סגן נשיאה של הפדרציה (פענ"ד) ולאחריה נואמת מזכירת הפענ"ד, מרי קלוד קוטירייה. מחכים לראות את מנהיגה של סין, מאו־טסה־טונג — אך הוא שלח ברכה. הוא נמצא במוסקבה לרגל יום הולדתו ה־70 של סטאלין. חבל, רצינו מאוד להכירו.

על מה מדברים בוועידת נשים מיבשת אסיה הענקית? מה אנו יודעים על מאות מיליוני האנשים החיים בה, ובייחוד על מצבן של הנשים? יש כאן אוצרות טבע עצומים, אך מיליונים בני־אדם מתים ברעב; כמעט כרבע מהנשים מתות בגיל צעיר;

תמותת התינוקות גדולה; הנשים נמכרו כסחורה בשוק; הבורות מגיעה ל־90 אחוז! רק 15 אחוז מקרב הגברים ו־10 מקרב הנשים יודעים קרוא־וכתוב. מי כאן מדבר על זכות בחירה, על שוויון? „למשוגעים ולנשים אין זכות בחירה" — זהו הכלל באסיה בימים ההם. והרי מדובר ב־1,185 מיליון בני־אדם החיים בארצות אסיה והמהווים כמחצית תושבי כדור הארץ.

מובן שהתמונה שאני מציירת היא מלפני 35 שנה, ומאז השתנו הדברים. אך גם השינוי הרב לא שינה באופן יסודי את המצב העגום של אוכלוסיה גדולה זו של אסיה ושל הנשים קודם־כל, הסובלות בנוסף מהדיכוי האימפריאליסטי, מהניצול הסוציאלי — גם משלטון הדת הקנאי, מדעות קדומות לגבי נשים ומהשפלת כבוד האדם.

אך כבר בוועידת נשי אסיה הראשונה הזאת בוקעת קרן אור ראשונה. מופיעות לפנינו נשים מאסיה הסובייטית, כאשר מאחוריהן 32 שנה של חיים בתנאים של ארץ סוציאליסטית. ואם כי קיים עדיין הפיגור בקרב הנשים, הרי שנוצרו כבר התנאים האובייקטיוויים וחלו שינויים יסודיים, והן כבר משמשות דוגמא נפלאה בהתקדמותן בעיני נשות אסיה. 300 מיליון נשים חיות באסיה, שעלו כבר על דרך הבניין של משטר סוציאליסטי־דמוקרטי. אנו רואות את נציגותיהן באולם, שומעות את סיפוריהן המאלפים של נשי מונגוליה, קוריאה, וייטנאם, וכמובן של נשי סין. הן מספרות על השינויים שחלו כבר בארצותיהן. אך המרגש הוא שהן מודעות כי נפלה בחלקן הזכות לחלום על הגשמה ממשית של תקוותיהן לגבי עתידן, ילדיהן, ארצן.

בצדן מופיעות חברותיהן הנאלצות לנהל מאבקים קשים למען הזכות לחיות כאדם חופשי. הן מספרות על הפגנות סוערות בהן הן משתתפות כנשים, על ההתנגשויות עם המשטרה והצבא האימפריאליסטי האמריקאי ועוזריהם, על הרוגים ופצועים, על בתי־כלא מלאי בני־אדם, בתוכם נשים ואמהות רבות.

בוועידה גדולה זו הכל משתלב בכל. עולם ומלואו הולך שלוב זרוע. נשים מארצות קפיטליסטיות, מארצות קולוניאליות מיבשת אסיה ואפריקה, נשים מארצות סוציאליסטיות, ותיקות, בעלות נסיון במאבקים לזכויות האשה וצעירות הצועדות את צעדיהן הראשונים במאבקים הנ"ל.

כמו בקליידוסקופ עוברות תמונות של ניצול ושחרור, של שמחה וצער של העולם הגדול של נשים לאחר מלחמת־העולם השנייה הנוראה, והנצחון הגדול על הפאשיזם והשינויים מבשרי

התקווה שלאחריה. ומעל לכל — מחממות את הלב הסולידריות והאחווה העמוקה השוררות כאן. סולידריות זו מתבטאת באופן דרמתי ביותר: הצרפתיה מתחבקת ומתנשקת עם הוויטנאמית מעל לראשיהם של האימפריאליסטים הצרפתיים התוקפים את וייטנאם. הן מפגינות סולידריות ואחווה שתביא בעתיד את סופה של המלחמה המזוהמת הזו.

והנה, צירת נשים דמוקרטיות מהולנד מגישה כמתנה דגל רקום לנציגת אינדונסיה, שאביה ובעלה נרצחו במלחמת החופש בידי הכובשים ההולנדים והאמריקאיים. הן מתחבקות ובוכות. ואנו כולנו עומדות על רגלינו, מריעות ומזילות דמעה. כמה אחר יכול היה להיות העולם, לו שלטו בו אנשים כמוהן. ומתנות... מתנות־ביטוי לסולידריות ולידידות. הן נודדות מיד ליד ומרגשות. כולנו נרגשות, וזהו הביטוי הנשי היפה ביותר בוועידה זו. ונאומים. נאומים ארוכים כל כך. וגם אני נואמת, גם כן נאום ארוך. תתפלאו, אבל הקשיבו היטב לנאומים ולתרגומם הלקוי. כיום אולי לא יכול היה איש לסבול אורך כזה של נאום, אבל אז... נשפך הלב והפך למיליוני מלים של מחאה, של שמחה, של תקווה...

כמובן, הוועידה הגיעה לסופה, וכמובן לסיום מרגש...

הסובייטית, הח' פנפיונובה עמדה עשר דקות על־יד הרמקול מבלי שתוכל להתחיל בנאומה. האולם סער מקריאות לכבוד ברית־המועצות והנשים הסובייטיות.

הפעם נשאה נאום קצר. היא ציינה שהוועידה עברה בהצלחה גדולה ובסדר, על אף הקשיים הטכניים הרבים שעמדו בדרכה. נגד מחרחרי המלחמה!" הכריזה.

„כל אשר ראינו ושמענו כאן בוועידה" — אמרה — „מראה לנו שיש כוח עצום בעולם, אשר לא יתן להצית מלחמה חדשה. אמהות ונשי העולם אינן רוצות במלחמה ובהרס. לא אנו, אלא הם, האימפריאליסטים צריכים לפחד! במשנה כוח ומרץ נילחם נגד מחרחרי המלחמה!" הכריזה.

בכל שפות העולם, בכוח עצום ובהתרגשות גדולה שרו צירות הוועידה את ההימנון הפרולטרי הבינלאומי — את האינטרנציונל.

אנחנו מחצית האוכלוסייה — בארץ ובעולם

הביקור בברה"מ ובסין היה לי לא רק בבחינת חוויה רוחנית, לימודית ומדינית, הוא גם היה לתפנית בפעילותי. למדתי להבין את החשיבות הרבה של הצורך להקדיש למאבק הנשים תשומת-לב רבה יותר מאשר עשיתי קודם לכן. התהליך היה קשה: חשבתי, התדיינתי עם עצמי, חזרתי ושאלתי ביני לביני, למה כה מיעטתי להתעניין בבעיה זו והעדפתי על פניה פעילות אחרת. פעל בי, כנראה, הרצון להוכיח לעצמי ולאחרים, שאני מסוגלת לפעול בכל השטחים, תוך שוויון מלא עם הגברים. זה היה מאבקי הפרטי לשוויון-זכויות. אמנם פעלתי במועצת הפועלות, אך הייתה זו פעילות משנית. תפקידי העיקריים היו במסגרת המפלגה: הייתי מזכירת סניף תל-אביב וחברה בהנהגת „ליגה וי".

עם שובי ממוסקבה—פקין החלטתי, כפי שהבטחתי לחברות, להתמסר לפעילות בקרב הנשים העובדות המתקדמות.

ראשית-מעשה עלי ללמוד את הבעיה ביסודיות. על שולחני נערמו ספרים ועתונים. פניתי למקורות המארקסיסטיים-הלניניים. נוכחתי לדעת מה רבה הייתה תשומת הלב של אבות המארקסיזם-הלניניזם לבעיה זו.

עוד בשנת 1858 כתב מארקס: „כל היודע קצת היסטוריה, יודע גם כי הפיכות חברתיות גדולות הן בלתי-אפשריות בלי שיתוף נשים."

שישים שנה לאחר מכן כתב לנין: „הפרולטריון אינו יכול להשיג חופש מלא, אם לא ישיג חופש מלא לנשים." ועוד: „אי-אפשר להביא את ההמונים אל המדיניות מבלי להביא אליה את הנשים, כיוון שהנשים — מחצית האנושות — מדוכאות בקפיטליזם דיכוי כפול. ההון מדכא את הפועלת ואת האיכרה ומלבד זאת הן נשארות, אפילו בדמוקרטית ביותר שבין הרפובליקות הבורגניות, נטולות שוויון-זכויות. ראשית, כיוון שהחוק אינו מעניק להן את השוויון עם הגבר; שנית — וזה העיקר — כיוון שהן נשארות בתוך ,העבודות שבבית', בבחינת ,השפחות שבבית', כשהן נרמסות על-ידי עבודת המטבח, שהיא העבודה המוחשבת הכי פחות, השחורה ביותר, הקשה ביותר, המטמטמת ביותר את האדם בכלל."

לנין לא הסתפק בכתיבה על ערכן של הנשים במאבק הפרולטריון בניצול. הוא היה הראשון, שהעלה בפני המפלגות הקומוניסטיות את הצורך בהקמתן של תנועות-נשים בארצות השונות,

וכמו כן בהקמת תנועת-נשים בינלאומית חזקה, המבוססת על הרעיונות המארקסיסטיים. הוא גם ביקר מפלגות קומוניסטיות שהיו מאוגדות ב„קומינטרן" * שאינן מקדישות תשומת-לב לבעיה זו, ודיבר על התפקיד המיוחד של קומוניסטיות בפעולה בקרב הנשים ובגיוסן למאבק לשחרורן מדיכוי ומאי-שוויון.

השתלבתי ברצון בפעילותן של חברות המפלגה והבלתי-מפלגתיות שמטרתה הייתה לגייס את נשי ישראל, יהודיות וערביות, לביטול האפליות השונות ולשוויונן המלא. במהרה גיליתי, שהפעילות בשטח זה אינה קלה, שקשה המאבק בדעות קדומות. הפעילות בשטח קשורה בעיסוקים קטנים וגדולים רבים וכל אלה תובעים סבלנות רבה וראיית פרספקטיבה שאינה לעתים קרובה כל-כך. ואולי דווקא משום כך כה רב הסיפוק, כאשר אנו רואות התקדמות, הישגים. זהו הפרס על עבודת-הנמלים שלנו.

ראשית-כל איחדנו סופית את שני הארגונים היהודי והערבי וערכנו ועידת נשים ראשונה בחיפה בשנת 1951. הייתה זו, למעשה, הפגישה הגדולה הראשונה של הנשים היהודיות והערביות בארץ. האיחוד הזה סימל את דרך המאבק ואת התקווה לעתיד המשותף של שני עמינו. באות הוועידה הבינו זאת וההתלהבות הייתה מובנת. ארגוננו נקרא „ארגון נשים פרוגרסיביות בישראל".

התקבלנו לשורות „הפדרציה הבינלאומית של הנשים הדמוקרטיות" בשנת 1949 ופעלנו על-פי שלושה עקרונות: לשוויון הזכויות של הנשים, להגנה על הילד ולהגנה על השלום, תוך התאמתם למצב הנשים היהודיות והערביות בארץ.

כעבור שלוש שנים של פעולה מאומצת השגנו גיבוש והתקדמות וכינסנו את הוועידה השנייה של הארגון (1954). באותה הוועידה הצטרפו לארגון חוגי נשים מגוונים נוספים, בתוכם חברות מהשמאל במפ"ם. הארגון הרחיב מאוד את פעילותו.

לוועידה זו היו הדים רבים בארץ. היא זכתה לפרסום רב משום הוויכוח החריף, שניהלנו עם הממשלה בדבר אשרות-כניסה למשלחת הנשים מברית-המועצות. היה זה לאחר שהממשלה סירבה להעניק אשרות כניסה למשלחת הסובייטית, שהוזמנה לוועידת „הליגה לידידות „ישראל—ברה"מ" ב-1954. הצעד הזה עורר זעם בקרב פעילי הליגה וגם בקרב הציבור הרחב. לממשלה נשלחו מחאות

* ארגון בינלאומי של המפלגות הקומוניסטיות.

בוועידת הנשים הפרוגרסיביות ב־1954.
מימין: ד' יפה, ר' לוביץ' (נואמת), מ' קאלצקאיה וא' קוזלובה, חברות המשלחת הסובייטית

רבות שהאשימוה בחבלה בקשרים נורמליים וידידותיים עם ברית־המועצות.

למדנו את הלקח הזה, ולקראת ועידת הנשים פתחנו במאבק ציבורי נרחב למתן אשרות־כניסה למשלחת הנשים הסובייטיות, שעמדה להגיע בשם הוועד האנטיפאשיסטי של הנשים הסובייטיות. המאבק נשא פרי. הממשלה נסוגה מהחלטתה הקודמת ואישרה אשרות־כניסה למשלחת הסובייטית. המשלחת ובה שלוש נשים בעלות מעמד בחברה הסובייטית, ובראשה אולימפיאדה קוזלובה, רקטור האוניברסיטה במוסקבה, עלתה לכותרות הראשיות. כי הרי הייתה זו המשלחת הציבורית הראשונה מברית־המועצות שביקרה בישראל מאז קום המדינה. עתון ערב אחד הירשה לעצמו לכתוב, כי „שלוש הנשים הרוסיות באו לארץ ללמד אותנו לבשל". אך אנו הזכרנו ללועגים ולמשמיצים את הזכויות ואת ההישגים שמעניק המשטר הסוציאליסטי בברה"מ לנשים ויעצנו לממשלה ללמוד מברה"מ „לבשל" מדיניות של שלום וזכויות לכל.

הייתה זו חוויה גדולה להיפגש עם האורחות הסובייטיות. זו

הייתה גם חוויה לעתונות שנפגשה עם המשלחת הסובייטית. רבים־רבים באו להביע את הוקרתם בעד העזרה שברה"מ הגישה במלחמת־העולם השנייה ובזמן הקמתה של מדינת ישראל. מאות אנשים שפגשו את הנשים הסובייטיות בירכון בלחיצות־יד ברחוב. גם למשלחת הנשים הסובייטיות היה המיפגש איתנו מרגש מאוד.

ומעניין: כעבור 30 שנה, נפגשתי במקרה עם אולימפיאדה קוזלובה (1984). היה זה בחדר־האוכל בבית־ההבראה „פושקינו" בקירבת מוסקבה. ליד אחד השולחנות ראיתי פני אשה המוכרת לי, אך לא נזכרתי מאין. יום אחד היא עצרה אותי ואמרה: „פנייך מוכרות לי, אך אינני יודעת מאין." עניתי לה שגם היא מוכרת לי. ניסינו להיזכר. ואז אמר הגבר, שליווה אותה, שאשתו ביקרה בארצות שונות: בארה"ב, בישראל... ובאותו רגע ידעתי: „אולימפיאדה, זו את?!" „רות", קראה היא בשמחה. שוחחנו שעות ארוכות. נזכרנו שבוועידה ההיא אמרה אולימפיאדה קוזלובה: „אנחנו המשלחת הראשונה המבקרת בישראל, אך לא האחרונה..." נבואתה התגשמה.

ולעצם הוועידה. הייתה זו ועידה „חמה" במיוחד בזכות האורחות: מברה"מ, מטעם הפדרציה הבינלאומית — ורה נצ'בה מבולגריה, והאורחות מהאי השכן — קפריסין. לא רק פעילות ארגוננו, אלא גם הציבור המתקדם כולו בארץ הרגיש את כוחה ואת ערכה של הסולידריות הבינלאומית.

הצלחתה של הוועידה נבעה בעיקר מרוחבה ומעממיותה. המתנגדים ניסו להפיץ בציבור, שהוועידה היא ועידה של נשים קומוניסטיות בלבד. וזאת כדי להרתיע נשים השואפות לאחדות ולמאבק פעיל לזכויותיהן ולשלום. אולם הנסיונות הללו נכשלו. קרוב לשתי רבבות נשים חתמו על הגלויה של „ועד ההכנה לוועידת נשים" והביעו בכך את תמיכתן במטרותיה. הנשים הללו באו מבתי־חרושת, ממשרדים, מבתי־חולים, מבתי־ספר, ממעברות, מכפרים ערביים שהיו נתונים תחת הממשל הצבאי, פועלות ופלחיות, מורות ואחיות, יהודיות וערביות. רוב רובן היו נשים בלתי־מפלגתיות וכמובן גם נשים קומוניסטיות מאורגנות. היו בין באות הוועידה כאלו שזו הייתה להן הפעם הראשונה שנסעו לבדן לעיר מרוחקת.

הנשים התכוננו לוועידה זו כמו לחג. הן הופיעו מעל במת הוועידה והביעו את דעתן בשאלות שנידונו, סיפרו על גורלן,

על מאבקן ועל כמיהתן לשפר את חייהן. לנשים רבות לא הייתה שפה משותפת, ואולם בת־צחוק לבבית, לחיצת־יד חמה, שימשו כאן שפת האחווה והאחדות שליכדו את כולן. נשים אלה כולן סלדו מהאפליה הלאומית, הבינו את גודל הסכנה, האורבת לעמינו ממדיניות של האפליה הלאומית, ומשום־כך יכלו לשבת יחד בוועידה גדולה זו, וזה ודאי היה הגורם העיקרי להצלחתה.

„קול קורא לאשה בישראל" התקבל בוועידה, ובו נאמר בין הייתר: „אנו פונות, אלייך, אשה ואם: היאבקי בכל המסיתים למלחמה! הושיטי יד־אחים אל כל הנאבקים לשלום!" הוועידה אישרה גם „הצהרת זכויות האשה בישראל" ובה פירוט הזכויות, שעל נשי ישראל להשיג כאזרחיות, כעובדות, כאמהות.

שני המסמכים הללו, הדיונים וזכר האווירה הסולידרית הלוחמת של ימי הוועידה — כל אלה שימשו יסוד טוב לפעילות עניפה ורבגונית בשנים הללו.

חג הנשים

בתחילת שנות ה־60 ציינו הנשים הנאבקות לשוויונן כמה יובלות חשובים. בארץ ציינו 40 שנה לייסוד תנועת־הפועלות. מועצת הפועלות ערכה ערב חגיגי מלא נוסטלגיה, ובלי הצגת אתגרים לשינוי יסודי של מצב הנשים בארץ.

בעולם חגגו את יום השנה ה־50 של ה־8 במארס, יום האשה הבינלאומי. האירוע המרכזי היה ועידת נשים בינלאומית שנערכה בקופנהגן. השתתפתי בה במשלחת מטעם ארגוננו. כן השתתפה בה משלחת של חברות מפ"ם.

רבות הבירות שאירחו ועידות נשים בינלאומיות, אך הוותיקה והבכירה בהן היא בירת דניה, קופנהגן. נפל בחלקי להשתתף כמה פעמים באירועי נשים בינלאומיים שנערכו שם.

קופנהגן היא עריסתה של תנועת הנשים העולמית ומקום ועידתה הראשונה בשנת 1910. כאשר באנו לפתיחת הוועידה ב־1960 (1000 נשים מ־73 ארצות), אמרו המבוגרות לצירות הצעירות: „אתן תחוגנה כאן גם את יובל ה־100".

„להתראות בעוד חמישים שנה!" — ענו בצחוק.

יש השואלים, האם היה משהו חדש בוועידה זו, או אולי דמתה היא לכל קודמותיה.

בוועידה זו היה חידוש מכמה בחינות, והיא ראויה לציון מיוחד בתולדות תנועת־הנשים העולמית.

ראשית, הייתה זו ועידת יובל שסיכמה תקופה ופתחה תקופה.

שנית, הייתה זו ועידה מאורגנת על־ידי גוף עולמי רחב (ועד יוזם שהוקם במאלמו), שאיחד בפעולה כמה ארגוני־נשים עולמיים, שורה של ארגונים ארציים וכן מספר רב של נשים, נשי ציבור בעלות שם בארצותיהן ובתנועת־הנשים העולמית.

הצד ההיסטורי של הוועידה מצא את ביטויו בסיסמה המרכזית: „האשה אתמול, היום, מחר". גם התמונה המרכזית הייתה מוקדשת לדמויות של נשים בתקופות היסטוריות שונות.

הלכנו, קבוצת נשים, ברחובות צרים, בין בתים אפורים, צפופים המאוכלסים בפועלים הגרים בתנאים קשים (בקופנהגן לא רק רחובות יפים). שכונת פועלים. באחד מרחובותיה עומד בית ועליו לוח: „העבודה היא מקור האושר, זכויות־לכל, אי־צדק לאף אחד, רצון העם הוא החוק העליון".

אלה הם הרעיונות, שהדריכו את הוועידה השנייה של הנשים הסוציאליסטיות, אשר התקיימה כאן לפני חמישים שנה. השתתפו בה 100 צירו תמ־17 ארצות, אשר ייצגו חצי מיליון נשים עובדות — הנשים המאורגנות הראשונות בעולם.

אנו מבקרות ביראת כבוד בחדר־הישיבות הקטן: כאן נולד ה־8 במארס.

...טוב לזכור במה התחלנו, למען נדע מה השגנו, על מה עלינו עוד להיאבק כדי להשיג שוויון מלא. הגב' לאנא ווסטרגארד, לשעבר חברת הסנאט הדני וב־1960 המפקחת הכללית של תנועת הרכבות, אמרה בפתיחת הוועידה: „לפני מאה שנה, כאשר החלו הנשים לחשוב על ארגון, קמה צעקה גדולה בעתונות: זה נוגד את הטבע! האם הגיע העולם לקצו? האם לא יוולדו עוד ילדים?" באווירה כזו נאבקו חלוצות התנועה לשוויון־זכויות לאשה. לאושרנו, תקופה זו כבר מאחורינו.

והנה למרות שכמעט בכל הארצות השיגו הנשים את זכות הבחירה, לא נהרס העולם וילדים ממשיכים להיוולד..."

הנשים שהתכנסו בקופנהגן ב־1910 יכלו רק לנחש את גודל השינויים שיתחוללו בחמישים השנים הבאות. האשה של היום אינה דומה כלל לאשה דאז. תביעותיה רחבות הרבה יותר. הבעיה המרכזית שעמדה אז בוועידת קופנהגן, הייתה התביעה לזכות

הבחירה לנשים. בימים ההם הייתה זכות בחירה רק לנשים בניו־זילאנד, באוסטרליה ובפינלנד; ואילו בכל שאר הארצות היו הנשים משוללות זכויות מדיניות מינימאליות.

שלוש הנשים שהיו צירות בפרלמנט של פינלנד עוררו באותם ימים התפעלות כללית, באשר הן היו הנבחרות הראשונות והיחידות בעולם.

מאז זכו הנשים לזכות־הבחירה ברוב הגדול של ארצות העולם. בארצות הקולוניאליות אין אומנם עדיין לנשים זכות־בחירה, אולם גם שם הן נוטלות חבל פעיל במאבק לעצמאות ארצותיהן ולהבטחת הזכויות המדיניות והכלכליות.

הצעתה של קלרה צטקין, מנהיגה קומוניסטית דגולה של העם הגרמני, באותה ועידה לקיים מדי שנה יום־מאבק בינלאומי לשוויון־זכויות, הייתה לה משמעות היסטורית.

מאז תרם יום־האשה הבינלאומי לגיבוש תנועות־נשים בארצות רבות, לגיוס נשים להעלאת תביעותיהן להבטחת זכויותיהן ולמען השלום. יום האשה הבינלאומי צויין בארצות רבות תוך התקפות של שוטרים, מאסרים ומעשי טרור נגד המפגינות.

למה נבחר כיום זה ה־8 במארס? כדי להנציח את התאריך של הפגנתן הראשונה של פועלות־טקסטיל בניו־יורק ב־8 במארס 1857 שתבעו שיפור תנאיי־עבודתן הקשים וזכות־ההצבעה לנשים. ההפגנה דוכאה בדם על־ידי המשטרה.

אולם הוועידה ב־1960 מעיד על השינויים הרבים, שחלו בחמישים השנים האחרונות. כאן יושבות נשים רמות מעלה, המכהנות בתפקידי שרים, סגניות־שרים, יושבות־ראש וסגניות יו״ר של פרלמנטים, מנהיגות של איגודים מקצועיים, נשים־פרופסורים, אמניות, נשים בעלות מקצועות שונים בכל שטחי העבודה והיצירה, ואף נשיאת מדינה, הראשונה בעולם — נשיאת הרפובליקה הסובייטית האוזבקית, יאגדה נזרידינובה. נזרידינובה הרצינית וההחלטית חייכה אלי בלבביות כששאלתיה:

„האם אין הגברים באוזבקיסטאן רואים צורך בהקמת ארגון להגנה על זכויותיהם?"

„שאלי אותם. אך נראה לי שאין להם התנגדות לכך שמספר ניכר של נשים מכהנות אצלנו כמיניסטרים, סגני מיניסטרים וכבעלות עמדות גבוהות אחרות."

על־ידה יושבת סגנית יושב־ראש של מועצת המיניסטרים בארמניה, לריסה סטפאיאן, אשה יפה, בעלת שערות שחורות כפחם, האומרת בשמחה: „את רואה איזה כוח יש לנו?"

אכן, מי חלם על כך לפני חמישים שנה? הנשים הסובייטיות מספרות בשמחה על הישגיהן הגדולים. גם נשים מארצות סוציאליסטיות אחרות מוסרות על שלל הישגים חשובים. מעמד האשה השתנה שם שינוי גדול. „אך יש עוד מה לעשות" — אומרות הן.

גם נשים מארצות קפיטליסטיות יכולות לספר על השינויים הגדולים שחלו במצבן של הנשים.

ערך רב נועד לשיתוף ארגוני נשים שהושג בדניה. ארגונים ונשים, שנתנו יד לעריכת הוועידה, לא עשו זאת רק כצעד פורמאלי. הם השתתפו בכל שלבי ההכנה וכן במהלך הוועידה עצמה, על־פי עקרון של שיתוף מלא, מדיני, ארגוני וכספי של הוועידה. וזאת למרות מלאכת הפחדה מחוגי הריאקציה שהזהירו מפני „השתלטות" בוועידה של הארגון הגדול, המאגד בתוכו 200 מיליוני נשים — הוא „הפדרציה העולמית של הנשים הדמוקרטיות".

ועידת היובל משכה לקופנהאגן רבות מוותיקות תנועת־הנשים העולמית. כמעט בכל משלחת היו מנהיגות ותיקות. בלטה ביניהן אלכסנדרה ארטיוכינה, מהפכנית רוסיה, שהשתתפה במהפכה הרוסית הראשונה ב־1905. בשנת 1914 נאסרה, כאשר ציינו הפועלות הרוסיות בפעם הראשונה את ה־8 במארס. צירות ועידה רבות באו לנשקה, לחבקה, לקבל את חתימתה. היא נענתה כשהיא נרגשת מאוד.

אפשר היה לפגוש כאן את צולה דראגוייצ'בה, מן המנהיגות הקומוניסטיות הוותיקות של בולגריה, אשר בשנות המלחמה עמדה בראש „החזית הלאומית" הבולגרית. הייתה אסורה בידי הנאצים ונשקף לה גזר דין מוות; מרי קלוד ואייאן קוטירייה מצרפת שניהלה משך שלוש שנים מאבק במחתרת במחנה המוות באושוויץ, ואיתה סימון ברטראן, לוחמת ותיקה לזכויות הנשים בצרפת; נשים בעלות ותק בתנועת־הנשים באיטליה, בארצות סקנדינביה; שרת הבריאת של סין, אשה בעלת הומור ומרץ, מנהיגות של משרד העבודה הבינלאומי, ועוד.

ובצדן, לשמחתה של הוועידה, המשמרת הצעירה. בכל משלחת

כמעט היו עשרות נשים צעירות, פועלות וסטודנטיות. מה יכול להיות משמח ומעודד יותר בשביל הוותיקות, מאשר תמונה זו של מאות מנהיגות צעירות, הממשיכות במאבקן?

בוועדה לענייני הזכויות הכלכליות של הנשים השתתפו 100 נשים מ־53 ארצות.

האם אפשר להשיג תנאים כלכליים טובים יותר ושוויון? הצירות מהארצות הסוציאליסטיות אומרות בפה מלא: „כן". צירות מארצות קפיטליסטיות מפותחות אומרות: השגנו הרבה, אולם עדיין יש אפליה ותנאים כלכליים קשים, חוסר עבודה ורעב. ואילו הצירות מהארצות הקולוניאליות או התלויות מעלות את התמרמרותן על האפליה, הרעב, והדיכוי השוררים בארצותיהן.

בהרצאת הפתיחה נאמר: „אמנם היום אין הדלתות סגורות בפני נשים הרוצות לעבוד במקצועות שונים, אולם על פי רוב הן פתוחות רק למחצה." אולם מדברי צירות רבות מסתבר, כי בארצותיהן דלתות רבות ללימוד מקצוע ולהשכלה סגורות לפני נערות ונשים צעירות. גם בארצות מפותחות, בודדות הן הנשים, המצליחות לחדור למקצועות מסויימים.

הופעתי בוועדה זו העידה, מה דומה מצב הנשים בישראל למצבן בארצות, בהן אין נתונה דאגה מספקת לבעיות הנשים.

לאחר שציינתי את ההישגים, בהם זכתה האשה בישראל לאחר שנים של מאבק, הצגתי את העובדות המצערות, כי בישראל אכן קיים חוק המבטיח שכר שווה בעד עבודה שווה (החוק נחקק שנים מספר לפני־כן) אך אינו מוגשם הלכה־למעשה לגבי הנשים העובדות. הנשים העובדות מהוות 25 אחוז מכלל כוח העבודה (ב־1984 — 35%). הייצוג של הנשים במוסדות הממשלתיים, הנבחרים, בעיריות וכו' הוא נמוך. דברי עוררו השתוממות. רבות חשבו שמצבה של האשה העובדת בארצנו טוב יותר.

הזכויות הסוציאליות היוצרות תנאים לעבודה נאותה של האשה, העסיקו מאוד את הוועדה. „כיצד נדבר על שוויון, כאשר אין לנו אפשרות לעבוד, ואין לנו סידור לילדינו הקטנים?" שאלה בהתמרמרות נציגה מדרום־אמריקה.

היא ביטאה את רגשותיהן של הנשים ברוב הארצות וגם את רגשותיהן של נשי ישראל.

מזכ"לית הפדרציה, הילדה קואוסינן, מעניקה תעודת הצטיינות לתנד"י (בודאפשט, 1972)

בוועדה לזכויות האזרחיות ישבו בעיקר עורכות־דין. שופטת בית־המשפט העליון בפולין, סופיה ווסילקובסקה שימשה יו"ר הוועדה וגב' בגום מונאבאר מפקיסטן הייתה סגניתה. בוועדה השתתפו 60 צירות מ־28 ארצות. אפשר היה לשמוע כאן, למן העדויות המשמחות ביותר ועד לתמונות־זוועה של פיגור חמור בזכויות הנשים. הוזמנתי לוועדה זו, כי רצו לשמוע על מעמדה של האשה הישראלית במשפחה. חוק הנישואין והגירושין הקיים אצלנו עורר תמהון אצל הצירות: „כיצד זה, החוקים אצלכן הם כמו בפקיסטן המפגרת", אמרה לי עורכת־דין מצרפת...

השלום — בכל שפות העולם — הוזכר אלפי פעמים בוועידה זו. הוועדה לענייני הפגת המתיחות בעולם ולשלום העמים הייתה הגדולה ביותר בוועידה.

רמשוואורי נהרו. שנות פעילותה בציבור הנשים הן כשנות יום האשה הבינלאומי. היא אמרה בנאומה בין היתר: „גברים

חכמים אומרים, כי לתנועה מאירה הצלחה, כאשר נשים משתתפות בה. מכאן חשיבותן הרבה של הנשים במאבק לשלום העולם. העמים רוצים בשלום. ואם לא תתנה להם הממשלות, יכול להיות שהם יחליפו את הממשלות!".

מדברת נשיאת הפדרציה, איז'ני קוטון. 15 שנים עברו מאז סיום מלחמת העולם השנייה. מה נעשה למען הרעבים? מה נעשה, כדי לחסל את הבורות בעולם? „מקובל בעולם", אומרת גב' קוטון „לברך איש את רעהו בשעת האכילה בברכת ,בתיאבון'. אולם, לצערי, לגבי רבים־רבים מאוד, ברכה זו היא אך לעג לרש."

„אחריות גדולה מוטלת על האם היודעת, מה קשה להאכיל שישה—שמונה פיות. כמה היא סובלת, כאשר הילדים בוכים וצועקים: ,אני רוצה לאכול!' ואין היא יכולה להשקיט את דמעותיהם ולהאכילם מעט!"

מה לעשות?

איז'ני קוטון, הנשיאה האהובה של הפדרציה אומרת: „פגישתנו בקופנהגן תעשה למען תדענה הנשים את המצב ואת אחריותן לארגון מאבק יעיל נגד הרעב בעולם."

צירות רבות דיברו על נושא זה. קבלו על הסכומים העצומים, המוצאים בארצותיהן למירוץ־החימוש, במקום להאכיל את הרעבים ולהקנות השכלה לנוער. עשרות צירות סיפרו על מאבקן לשלום ארצן, נגד הניסויים בנשק הגרעיני. אכן הניסויים הגרעיניים המסוכנים, העולים הון תועפות, תפשו מקום חשוב בדיוני הוועידה.

צירות אפריקה בלטו בין יתר צירות הוועידה במספרן הרב ובשמלותיהן הססגוניות. הצעירות הערביות ומלאות החן הכניסו לדיונים את „החום הפוליטי" של אפריקה המתעוררת. לא כלום אתמול — היום בין חלוצי המאבק לשחרור לאומי ובין נושאי הציביליזציה לשליש האנושות. והיה להן, לצירות מאפריקה על מה להתרגש ולזעום. בעיקר על ביצוע ניסויים גרעיניים על אדמתן.

כאשר נפגשנו, הגשתי להן את הדפדפת שהוצאנו נגד הניסויים הגרעיניים בסאהרה. סיפרתי להן שהפגנו לפני השגרירות הצרפתית בתל־אביב.

„תודה", אמרו ובעיניהן השחורות הוקרה עמוקה. הצירות

מאפריקה, איתן שוחחתי, ידעו, שנציגי ישראל באו״ם לא הצביעו נגד הניסויים במדבר סאהרה, אך הן ידעו גם, כי מחינו נגד זה.

על הפסקת הניסויים הגרעיניים דיברו צירות רבות. והמזעזע ביותר היה לשמוע את הצירות היפאניות. בין הצירות היפאניות הייתה אשה, שבתה מתה זה לא מכבר בגיל 17 שנה. התברר, כי הבת נפגעה בזמן ההפצצה בהירושימה בהיותה תינוקת. במשך השנים הללו לא ידעו ההורים, שבתם נושאת בגופה את המוות. היא חלתה לפתע ומתה כעבור מספר חודשים. אימה תוקפת אדם, בשומעו על אחוז הילדים הלא־נורמליים הנולדים בסביבה שהופצצה לפני 15 שנה.

הלבבות פתוחים כאן ואמון הדדי שורר בין הנציגות השונות. החשוב ביותר הוא היושר, הכוונות הכנות, הרצון הטוב. האלג׳ירית הולכת שלובת־זרוע עם הצרפתיה, דרום־אפריקאית שחורה מתנשקת עם בת־ארצה הלבנה. הוועידה משלבת זרועות, מקרבת לבבות. כלום לא יוכל להיות כך בעולם כולו, כפי שזה באולם הוועידה? תשובת הנשים כאן היא: כן!

בהשוואה לוועידות־נשים אחרות הוקדש זמן רב יותר לעבודה, ואפילו מתנות החלפנו ברגעי הפנאי המעטים ובחפזון ללא טכסים.

אולם נשי דניה דאגו בכל זאת להנעים לנו את הזמן. הוועידה נפתחה בקונצרט. בילינו ערב נפלא באולם הפילהרמוניה וחזינו בהופעות אמנותיות של משלחות שונות. אולם החוויה הגדולה ביותר הייתה תהלוכת־הלפידים ברחובות קופנהגן: 1,000 לפידים בידי 1,000 נשים מעשרות ארצות.

נאבקנו ברוח, שהסתערה על הלפידים הבוערים, ויכולנו לה. נאבקנו בשוטרי התנועה שעצרונו על מנת לאפשר את התחבורה העירונית. השוטרים הדניים הכירו בהזדמנות זו את המרץ של נשי אסיה ואפריקה. התפרצנו קדימה ועצרנו את התנועה. במרכז העיר רקדנו ושרנו. התושבים הצפוניים השקטים נהנו מן המאורע הגדול.

גם בערב הסיום ציפו לנו הפתעות. כאשר כבו האורות, נכנסו לאולם עשרות נערות שנשאו „עוגות קרח״ המוארות בנרות — ובראש התהלוכה נשאו את המספר 50, יום הולדתו של יום האשה הבינלאומי. מקהלת נוער שרה, משלחות הופיעו בזו אחר זו בשירים

לאומיים ובריקודים. וגם אנו, חברות המשלחת הישראלית, מצאנו באופן בלתי־צפוי „תגבורת" בנערה יפהפיה מקוסטה־ריקה וזו שרה יחד אתנו, בליווי גיטרה את „קול דודי". השיר הגיע אליה דרך הפסטיבלים הבינלאומיים של הנוער.

יפה אמרה נינה פופובה, ראש המשלחת של הנשים הסובייטיות לוועידה: „התכנסנו כאן, נשים בעלות צבע עור שונה, בעלות השקפה מדינית שונה; אולם רב הוא המאחד אותנו. אותנו מאחד לב האם. לילדינו מאירה אותה השמש. לכל תינוק ניתנים החיים רק פעם אחת.

האם למען החיים והאושר של ילדינו אין אנו יכולות לסלק הצדה את המפריד ולפעול יחד ?

התשובה על כך יכולה להיות רק אחת: כן!"

כן! ענתה ועידת הנשים הגדולה בקופנהגן. ניאבק לשלום ולידידות בין העמים, והשג נשיג אותם.

קיבלנו את פני טרשקובה שחזרה מהחלל הישר לזרועותינו

עוד ועידת נשים. 1963. הגדולה ביותר מבחינת מספר המשתתפות בה. ועידת נשים בינלאומית למען השלום. היא נערכה בקיץ, במוסקבה, ותשתיתה הייתה רחבה ביותר. הוועידה עוררה ענין בארץ ונשים רבות מארגונים שונים רצו לנסוע למוסקבה להשתתף בה.

דיונים קדחתניים התנהלו על הקמת משלחת ישראלית מאוחדת. אך לא הצלחנו. שתי משלחות יצאו לוועידה זו: „משלחת נשי ישראל" ומשלחת בה היו נציגות מפא"י, אחדות העבודה ומפ"ם.

את הוועידה קידם המאורע הבלתי־נשכח. באותו חודש יוני חזרה מהקוסמוס ואלנטינה טרשקובה, האשה הראשונה בעולם שטסה בחלל — ואנחנו קיבלנו את פניה בכיכר האדומה. באותו יום הייתה הכיכר האדומה לכיכר הנשים, כמעט באופן בלעדי. נשים צעירות ומבוגרות, ראשים בלונדיים, שחורים, חומים, שיבה... שלל שמלות ואופנות, תלבושות עממיות מכל קצות־העולם. תזמורת

ענקית מנגנת. צפוף, צפוף. וציפיה. עיני כולנו מופנות למרכז במת המאוזוליאום. עוד מעט תעלה ואלנטינה טרשקובה ונראה אותה... כמה טוב תואמו הדברים: האשה הראשונה חוזרת מהחלל ובבירת ארצה מתקיימת ועידת נשים בינלאומית מפוארת.

נשים מוסיפות לזרום אל הכיכר: פועלות מבתי־חרושת (והרי גם ואלנטינה הייתה פעם פועלת), סטודנטיות, שחקניות, רופאות, מהנדסות. מי לא? המוני נשות מוסקבה. ובידי רובן פרחים. כל־כך הרבה פרחים, כאילו הפכה הכיכר לגן גדול.

הנה היא! עולה על יציע המאוזוליאום, יחד עם קבוצת טייסי־חלל. כל העיניים בכיכר נעוצות בה: גבוהה, צנומה, במדי טייסת.

הורא! („הידד!") אדיר, ספונטאני, מכל הלב ממלא את החלל. קריאות שמחה בכל שפות העולם, נפנופי ידיים ופרחים נשלהות באוויר.

בוועידת נשים בפראג ב־1981. מימין לשמאל: נ' מורקוס, ו' טרשקובה, ר' לוביץ', י' גביש, ס' כורי

ואלנטינה טרשקובה מחייכת. מנפנפת אלינו בידיה. אחר־כך היא מדברת ואני זוכרת את דבריה: „ראיתי את כדור־הארץ שלנו, כחול, נפלא, כמו באגדה. הבה נשמור עליו מפני האימה הגרעינית — אם נרצה יחוגו החיים את נצחונם..."

רבות הן הנשים שבאו לוועידה בגלל עריכתה במוסקבה. מוסקבה מושכת, מסקרנת. ידועה בעולם הכנסת האורחים הרוסית־הסובייטית, אך את אשר הרגשנו וחזינו בפגישות עם הנשים הסובייטיות ועם העם הסובייטי עלה על המשוער.

רק הגענו לאודסה ורגלנו דרכה על אדמת ברית־המועצות, מצאנו עצמנו בזרועותיהן של נשים שלא הכרנו עד אותו רגע. חיבקו אותנו והגישו לנו מתנות. עשרות ילדים וזאטוטים בני ארבע וחמש הגישו לנו פרחים ונשקו „לאמהות ולסבתות העולם". וכבר, כהרף עין יש לנו ידידים, כאילו מימים ימימה.

פגישות דומות, לבביות ונרגשות, היו מנת־חלקנו בכל ימי שהותנו בברה"מ: בכל מקום פרחים, ילדים, תזמורת, נשים נרגשות וקונצרטים, הצגות בהן הציגו לפנינו פועלים, בני נוער וילדים סובייטיים ממיטב אמנות־החובבים.

המלה „דלגאט" („ציר" ברוסית) הייתה למלת קסם. בתיאטרון, בקולנוע, במספרה, באוטובוסים ואפילו במונית, היינו אורחות וסירבו לקבל מאתנו תמורה. לכל אלה דאגו הנשים הסובייטיות והעם הסובייטי אשר התכוננו לוועידה חודשים רבים, אספו תרומות, הכינו מתנות, גלויות, סיכות־מזכרות.

הוועידה הבינלאומית של הנשים במוסקבה עברה בהצלחה גדולה. במה הייתה הצלחתה? הוועידה הייתה למיפגן אדיר של נשים מהעולם כולו למען שלום העולם, למען זכויות הנשים. לוועידה באו לא רק נציגות הארגונים המשתייכים לפדרציה, זאת אומרת נציגות של 120 ארגונים לאומיים של נשים (עתה 135), אלא גם ארגונים שהם מחוץ לפדרציה, וכמו־כן נציגות של ארגונים בינלאומיים ומאות נשות ציבור, שזו הייתה להן הפעם הראשונה, שהן השתתפו בוועידה מסוג זה.

האחדות הייתה השאלה המרכזית בוועידה זו. והדבר מובן: במידת אחדותן של הנשים במאבקן לזכויותיהן, לזכויות ילדיהן ולשלום תלויה מידת ההצלחה בהשגת המטרות החיוניות הללו.

לכן הורגשה בוועידה הערכה מיוחדת כלפי אותן משלחות

שבאו מאוחדות שהצליחו להביא לוועידה נשים מחוגים שונים וחדשים. ואכן, משלחות רבות יכלו לספר על הישגיהן מבחינה זו.

המשלחת מישראל הייתה גדולה: 32 צירות. נוסף לכך נתלוו אלינו מספר משקיפות כתיירות. יחסית היינו אחת המשלחות הגדולות בוועידה. אם־כי היינו שתי משלחות, הרי שמחוץ להופעות הנפרדות במליאת הוועידה, היינו למעשה משלחת אחת. התנאים המקומיים, האווירה ששררה בוועידה השפיעו ללא ספק על היחסים, שהתהוו בין שתי המשלחות. היחסים היו חבריים ונמצאה הדרך לפתרון הבעיות שעמדו על הפרק מתוך הבנה ושיתוף. עובדה משמחת זו, ראוי כי תשמש לקח לעתיד, לייתר אחדות בין ארגוני הנשים בישראל, לטובת שיפור מעמדה של האשה בחברה, בעבודה ובמשפחה ולמען השלום.

המשלחת שלנו, „משלחת נשי ישראל״, ייצגה בוועידת מוסקבה גוף מאוחד ובו נשים בעלות השקפות שונות ובלתי מפלגתיות, חברות כנסת מהמפלגות הליברלית והקומוניסטית, נציגות „איחוד נשים דמוקרטיות״, חברות הנהלת ויצ״ו, חברות „ועד לפירוק נשק ולשלום״, „ליגה לשלום ולחופש״ וכן סופרת ושחקנית. במשלחת שלנו היו נשים יהודיות וערביות. הרכבת המשלחת לא היה דבר קל. היו היסוסים, נסיונות הרתעה וחששות, האם יעלה השיתוף יפה. היה זה הנסיון הראשון מסוגו. אולם הרעיון הגדול של הוועידה, שקראה לכל הנשים באשר הן לבוא למוסקבה, השפיע גם על הנשים בארצנו.

בישיבה המסכמת של המשלחת הביעו כל חברות המשלחת, ללא יוצאת מן הכלל, את דעתן כי המטרה, שהצבנו לעצמנו הושגה במלואה, כי השיתוף וההבנה בינינו היו למעלה מן המשוער, כי כל שהסכמנו עליו בינינו מבחינה מדינית וארגונית נשמר במלואו. בין חברות המשלחת נרקמו יחסים ידידותיים ביותר.

פנים אל פנים עם גרמניה החדשה

בתחילת 1951 יצאתי לברלין כנציגת ארגון נשים דמוקרטיות בישראל להשתתף במועצת הפדרציה העולמית של הנשים הדמוקרטיות (פענ"ד). שש שנים בלבד חלפו מאז מלחמת העולם השנייה ופצעי המלחמה היו עדיין טריים. היחסים בין ישראל לגרמניה היו מתוחים. אך איבה חריפה במיוחד רחש השלטון בישראל לגרמניה המזרחית (הרפובליקה הדמוקרטית הגרמנית, רד"ג), שעה שעם ממשלת הרפובליקה הפדרלית הגרמנית התנהלו שיחות על התפייסות ועל „שילומים", דהיינו סחר־מכר: כסף בעד דם ורצח מיליוני יהודים.

בדרכוני הישראלי הייתה חותמת: „לכל הארצות פרט לגרמניה". הכוונה האמיתית: פרט לגרמניה הדמוקרטית, כיוון שלגרמניה המערבית נסעו כבר בסתר רבים מישראל והחלו לעשות שם עסקים...

את ההצעה לנסוע לברלין קיבלתי ברגשות מעורבים. הייתי היהודיה הראשונה שיצאה בתפקיד מהארץ לברלין. מחד גיסא, רציתי מאוד לראות את גרמניה החדשה, האחרת, שבה עוקרים את הפאשיזם עד תום. ומאידך גיסא, רדפו אותי סיוטי המלחמה, סיוטים שקשה להשתחרר מהם.

מתיחותי גברה מאוד, כאשר הגיעה הרכבת בה נסעתי מפולין לגבול רד"ג. לקרון נכנסו שני קציני־גבול צעירים. הם ביקשו דרכונים מהנוסעים. הסתכלתי בהם בסקרנות מהולה ברתיעה... מסרתי את דרכוני וביקשתי שלא להחתימו בחותמת הגבול, על מנת למנוע ממני קשיים בשובי ארצה. הבטיחו זאת, אך כאשר החזירו לי את הדרכון, מצאתי בו חותמת הכניסה לרד"ג. כעסתי, אך לא היה מה לעשות. הרכבת זזה. התקרבנו לדרזדן, העיר המפורסמת — בעלת המסורות התרבותיות והאמנותיות. אך היכן היא דרזדן זו? תילי מפולת והריסות. הבתים הגבוהים, שנשארו על תלם, מביטים בחוריהם השחורים. עיר רפאים. עיר גדולה זו נפלה קורבן להפצצות ההרסניות של מטוסים אמריקאיים, ממש ערב כניסת הצבא האדום אליה. ב־13 בפברואר 1945 „דאגו" שליטי אמריקה ובריטניה הגדולה לכך, שהצבא הסובייטי ימצא את העיר, בעלת המפעלים הכימיים הגדולים הרוסה לחלוטין. דרזדן ההרוסה סימלה בעיני את הטרגדיה שעברה על העולם ועל העם הגרמני עצמו. המועקה הנפשית שלי גברה.

בערב, בתחנת־הרכבת של ברלין, הייתי המומה מקבלת־הפנים. אנשים רבים שלא הכרתי ניגשו אלי, הושיטו לי שפע של פרחים, אנשי העתונות והרדיו רצו לדבר אתי, לצלם אותי. בקהל ראיתי אשה, שדמעות זלגו על פניה. אני נרגשת, וגם המארחים נרגשים. הייתי האורחת הראשונה מישראל, יהודיה, נציגת כוחות הקידמה והשלום בישראל.

לא רציתי להתראיין. לא יכולתי להוציא הגה מפי. חמקתי מהר למכונית שחיכתה לי. הגענו למלון יפה. אני עולה עם בת־לוויתי לחדר.

צנחתי על כיסא והשתדלתי להירגע, לרכז את מחשבותי.

„התלכי לישון?" שואלת האשה הנעימה, ומביטה בשעון. השעה הייתה אחת אחרי חצות. העפתי מבט על המיטה ומחשבה עברה במוחי: אולי ישן כאן פעם נאצי? נרעדתי.

„לא, לא אלך לישון", אמרתי. היא הבינה את מצבי. פשטה את מעילה, הזמינה תה וישבה על ידי. החלה לספר על עצמה, כאילו קראה בעיני את השאלה שלא הניחה לי: „היכן היית בזמן המלחמה?"

„אני אלמנה, גרמניה, בעלי היה קומוניסט, נלקח למחנה ריכוז עוד בטרם פרצה המלחמה. הרגו אותו. נשארתי עם שני ילדי. מה יכולתי לעשות? בברלין היה קשה לחיות. לא הייתה לי עבודה, חשבתי על הילדים. חששתי פן יקחו אותם להיטלר־יוגנד (לנוער ההיטלראי הגרמני). בזאת לא רציתי בשום פנים ואופן. אז לקחתי את הילדים וברחתי לכפר נידח. שם עברה עלי כל המלחמה..." בשעת סיפורה לא גרעה עין מהחלון החשוך, כדי לא להביט בי.

אני שותקת. אך היא עצמה שואלת את השאלה הנוראה שרציתי לשאול: „את רוצה לדעת, האם ידעתי על ההשמדה האיומה של היהודים ובכלל של מיליוני בני־אדם?" ומשיבה: „ידעתי, אך לא ידעתי את הממדים המפלצתיים", משל מתנצלת.

איזו התנצלות היא זו? חושבת אני, אך במחשבה שנייה: ומה יכלה לעשות אשה בודדה עם שני ילדיה?

האשה ממשיכה: „כאשר נודע לנו, שתבוא נציגה מישראל לוועידה, החלה תחרות בין אלו שרצו ללוות אותך. זכיתי ואני מאושרת מאוד להיות במחיצתך", ובעיניה דמעות...

הושטתי לה יד, לחצנו ידיים. ואז נזכרתי, לא עשינו עד כה

הכרה: „רות״, הצגתי את עצמי. „גרטה״, אמרה והביטה הישר בעיני.

באותו לילה לא שכבתי לישון. ישבנו ושוחחנו עד הבוקר.

כאשר עליתי על דוכן הנואמים של המועצה, התעוררה תנועה גדולה ביציע. נשאתי את עיני: מאות נשים גרמניות קמו על רגליהן ומחאו כף. הדבר נמשך שעה ארוכה. גם הקהל הגדול באולם עמד והריע. היה זה ביטוי של סולידריות עם בת העם היהודי, שעבר יסורי גיהינום מידי הפאשיסטים הגרמניים. לבסוף השתרר שקט, עצרתי בקושי את הדמעות שחנקו את גרוני.

דיברתי בעברית ודברי תורגמו לשש שפות.

עקבתי בעניין מיוחד אחר דברי הנשים הגרמניות במועצה. כנות עמוקה מצאתי בהופעות רבות. נציגת ארגון האיכרות הגרמניות אמרה: „אנו האיכרות הגרמניות, מתביישות בעבר שלנו. אנו יודעות שעשינו רע שלא מנענו בנינו ובעלינו מללכת ולהילחם בשורות צבאו של היטלר, שהשמיד עמים והחריב שדות בארצות רחוקות. אנו מבטיחות כאן, מעל במה בינלאומית זו, שדבר כזה לא יחזור עוד, אלא שנפעל יחד למען יבשילו כל שדות דגן ושהילדים בעולם לא יבכו את אבותיהם, אלא יאכלו לחם לשובע!״

וילדה בת שלוש-עשרה, מקבוצת פיונרים באה לאולם הישיבות ואמרה: „אנו, הנוער הגרמני החדש, ניתקנו את עצמנו מהעבר המכוער של נוער היטלר, משנאת עמים, מדם ומהרס — האמינו לנו שסיסמתנו היא ידידות...״ דבריה עוררו התרגשות כללית.

דברים כאלה הקלו עלי מאוד. אך בכל זאת לא יכולתי לא לשאול כל אחד את השאלה הטורדנית והלא-נעימה: „איפה היית בזמן המלחמה?״ ורובם מהנשאלים ענו על שאלתי כאילו חיכו לה.

נהג מכונית סיפר לי שגוייס לצבא, הגיע עם הצבא עד סטלינגרד, נפצע שם ונשבה. לאחר המלחמה הוחזר, יחד עם אלפי שבויים, הביתה. „הייתי בגיהינום. למדתי לדעת מה זה פאשיזם. הוא לא יחזור לכאן״, אמר בהביטו הישר בעיני.

שמעתי סיפורים רבים על הקומוניסטים, אנשי הקידמה והשלום והאינטליגנציה הגרמנית המתקדמת שהיו ראשוני האסירים של מחנות-הריכוז ושהושמדו ברובם. כל הצעירים גוייסו לצבא או היו קשורים בצורה זו או אחרת במנגנון הנאצי.

בין מלווי היה גרד שטילמן, בעבר, בשנות מלחמת העולם השנייה, חבר במפלגתנו. פעלנו יחד בוועד סניף ת"א. לאחר המלחמה חזר גרד לגרמניה אותה עזב עם עלייתו של היטלר לשלטון. גרד עבד במערכת העתון „נויס דויטשלנד". הוא שוחרר מעבודתו על־מנת ללוות אותי. הוא ידע, כי קשה לי להשתחרר מסיוטי ורצה לעזור לי. אך ללא הצלחה: הם חזרו ופקדו אותי — עד אותו יום...

וכך זה היה. הלכנו לתערוכה שהוקדשה ל־5 שנות קיומו של המשק של רד"ג. בתערוכה הוצגו הישגים מרשימים. גרד רצה שאראה עוד ועוד סטטיסטיקות ודיאגרמות, ואילו לבי הלך שבי אחר קבוצת ילדים גדולה, בני 12 בערך, שביקרו בתערוכה בליווי מדריכיהם. נמשכתי אליהם כאילו הייתי מהופנטת. הקשבתי לשיחותיהם עם המדריכים שהיו בני 16—18. לבסוף פתחתי בשיחה איתם. נוכחתי לדעת, שהם שונאים את הפאשיזם עד עומק נפשם, בכנות טהורה של בני־נעורים. האמנתי ל„לא עוד!" שלהם. ידעתי שבהם תקוות ההתחדשות של העם הגרמני. לחצתי את ידי הנערים והנערות, צחקתי אליהם. באותו רגע, השתחררתי מסיוטי.

אחד המדריכים ישב אתנו שעה ארוכה. הוא סיפר על הקשיים ועל המצוקה בקרב חלקים גדולים של הנוער, על הוויכוחים בבית. הנערים תוקפים את הוריהם, שואלים אותם, מה עשו בתקופת הנאציזם. מאשימים, זועמים: „איך יכולתם לשתוק?". ישנם הבורחים מבתי הוריהם. נערות ונערים נתקפים היסטריה, אינם רוצים לראות סרטים על תקופת הנאציזם והמלחמה. הם מתחננים שאינם אשמים, שאינם יכולים לשאת את האשמה החמורה של הדור שתמך בפאשיזם. במקומות ציבוריים שונים הפסיקו להקרין סרטים על תקופת המלחמה ומקרינים סרטים אלה באולמות סגורים ורק לפני נוער מבוגר יותר.

והייתה לי עוד חוויה אחת: הצגה בתיאטרון ילדים בברלין: גיבור ההצגה היה נער כושי. נער גרמני התנכל לו בגסות. קהל הילדים באולם רגז על הילד הגרמני. ילדות בכו, ולפתע עפה נעל קטנה לעבר הבמה לפגוע בנער המתאכזר. ראיתי כיצד הילדים זועמים על הגזענות. צעקות „פוי!" מילאו את האולם.

לאחר ההצגה ישבנו עם הבמאי ועם השחקנים על כוס קפה. השחקן הראשי, השחור סיפר: „כאשר אני הולך ברחוב, ילדים רצים אחרי נותנים לי סוכריות, מתנות." סיפור שונה בפי מענהו

של הכושי: „כאשר ילדים מזהים אותי ברחוב, הם קוראים אחרי מלות גנאי, צועקים ,פוי!׳".

סיפור מעניין שמעתי בבית־הספר הגבוה למארקסיזם־לניניזם בברלין. הוזמנו לבקר בו על־ידי המנהלת הראשית, החברה חנה וולף. השתתפנו באסיפה גדולה של סטודנטים. חנה וולף הציעה לי לנאום בעברית. היא עצמה תרגמה את דברי לגרמנית. התברר, שהיא בת למשפחה יהודית ואפילו ציונית. עברית למדה בילדותה וזכרה אותה. חנה היא קומוניסטית ותיקה בעלת השכלה גבוהה, מנהלת את בית־הספר מראשיתו.

עם חנה הזדמן לי לשוחח רבות. פעם אמרה לי: „את זוכרת את הפרופסור הצעיר, שהופיע יחד אתך באסיפה? הוא היה בהיטלר־יוגנד!..."

„מה? נאצי לשעבר, פרופסור למארקסיזם־לניניזם? איך זה יכול להיות?" שאלתי נדהמת.

חנה הצטחקה אל מול מבוכתי ואמרה: „ומה יכולנו לעשות לדעתך? מניין לקחת אנשים? מי לא היה בנוער ההיטלראי? אלה שהיו בנוער הקומוניסטי נרצחו. צריך היה לחנך מחדש אנשים שנסחפו לשורות הנאצים. מובן, שזו עבודת־פרך וגם אחריות גדולה."

ועוד סיפרה לי חנה וולף: „לאחר שחרור גרמניה מצבאות היטלר, כאשר הכרזנו על המשטר החדש, אלפי אנשים ביקשו להתקבל לשורות המפלגה. בדקנו אותם אחד־אחד, את עברם, על מנת לא להכניס לשורותינו יסודות זרים, פאשיסטיים, פרובוקטורים. מצאנו שיטה: בא בחור ללשכת המפלגה, נותנים לו גליון נייר לכתוב במקום את בקשתו בכתב להצטרף לשורות המפלגה, בצירוף תולדות־חייו. הוא כותב ללא העתק. אומרים לו לשוב בעוד חודשיים לקבלת התשובה. כאשר הוא שב, כעבור חודשיים, אמרנו לו, כי לצערנו הרב, בקשתו אבדה, ועליו להגישה מחדש. הבחור רושם את כל הפרטים מחדש. ואנו משווים את שני הטפסים שמילא. הדעת נותנת: אדם המשקר, אינו יכול לזכור כל פרט ופרט שסיפר לפני תקופת זמן ארוכה." שיטה מעניינת, חשבתי.

טיילתי בברלין, במחציתה. בצד השני של ברלין המחולקת אפשר להבחין בחנויות רבות, שפע של ירקות ופירות (החומה לא היתה קיימת עדיין). חלונות־ראווה ובהם בגדים יפים. ארה"ב דאגה למערב־ברלין ושלחה לה מכל־טוב, על מנת להפגין את ההבדל בין המצב הכלכלי, הקשה עדיין של ברלין הקומוניסטית לבין ה„שפע" המערבי.

בצד זה של ברלין, בגבול, עמד צריף קטן ובו „מרכז התעמולה". ישבו בו צעירים וצעירות מהבוקר ועד הלילה והסבירו את מהות המשטר החדש, חילקו חומר הסברה. עברו כאן פועלים רבים, שבאו מהצד המערבי של ברלין לקנות בעיקר לחם ומצרכים חיוניים אחרים, שהיו זולים כאן בהרבה מאשר במקום מגוריהם.

סיפרו לנו, שבתחילה, רבים ברד"ג לא נתנו אמון בשלטון החדש. רק כאשר הופיעו בדוכנים נקניקיות חמות ובירה, חל השינוי בדעת הקהל: „יש שלטון יציב", אמרו.

טיילנו בין חורבות הרייכסטאג והוספנו את שמותינו אל רבים שחרטו את שמותיהם על הקירות בכל שפות העולם בקריאה: „הלאה הפאשיזם!", „היטלר קאפוט!", „יחי השלום!", „ידידות נצח עם משחררנו — הצבא האדום!" ומצאנו שם גם כתובות, כמו: „אנה, אני מחפש אותך — סטפן" ועוד מסרים וברכות לאנשים שחיפשו אחד את השני... עצוב.

על חורבות הרייכסטג. ברלין ב־1951

חלקים רבים של ברלין היו הרוסים עדיין. ההרס הרב לא הניח לרגע לשכוח את האסון שהביא היטלר על העמים ועל גרמניה עצמה. מאידך גיסא, ראיתי כיצד מקים העם את חייו מההריסות; כיצד עובדים, מקווים ובונים לפי תוכנית ביסודיות ובדייקנות כנהוג אצל גרמנים.

בשובי מברלין לפראג, קיבלתי מברק מהארץ ובו בקשה לשוב לברלין ולהשתתף במושב מועצת השלום העולמית. חזרתי.

היה זה מושב חשוב של מועצת השלום והופיעו בו אישים מרכזיים של ממשלת רד״ג ומנהיגי תנועת־השלום מגרמניה ומארצות אחרות. וכך הכרתי, לשמחתי, רבים מהאישים שעליהם שמעתי וקראתי, ביניהם הסופר הידוע איליה ארנבורג, שעמד בראש המשלחת הסובייטית. אחרי הופעתי במועצה שהתקבלה באהדה מופגנת ונרגשת ניגש הוא אלי, בירך אותי בלבביות ואמר: „הקשבתי קשב רב לדברייך. שמעתי אותו כמובן בתרגום. אך התחשק לי לשמוע את צליל השפה, הורדתי לרגע את האוזניות, הקשבתי ורציתי למצוא דמיון כלשהו עם שפת האידיש, אך לא מצאתי. מכל המלים הבינותי רק מלה אחת: ,שלום׳.״ שוחחנו שעה ארוכה. הוא חתם לי במחברת־הזכרונות המיוחדת שלי.

שיחה זו נחרטה עמוק בלבי, כיוון שארנבורג היה נערץ ואהוב עלי.

נפגשתי עם רבים אחרים בקבלת־הפנים שנערכה לצירי המועצה עם סיום המושב, עם מנהיגי רד״ג ומנהיגי מפלגת האחדות הסוציאליסטית הגרמנית — עם אנשים שמאחוריהם מאבק מהפכני של עשרות שנים, שהיו כלואים בבתי־כלא, במחנות־ריכוז ונאלצו לגלות. עתה העלו הם על שכמם את המלאכה, כצו היסטורי לעם הגרמני ולכל עמי העולם, להקים לעם הגרמני ארץ חדשה בה ישלטו צדק סוציאלי ושלום. היה לי הכבוד להחליף דברים עם נשיא המדינה, המהפכן הדגול, וילהלם פיק; עם מזכיר המפלגה, אוטו גרוטוואול; עם המהפכנית רוזה תלמן, אלמנתו של ארנסט תלמן ועוד. לא היה ספק בלבי, כי קמה גרמניה סוציאליסטית שחרטה על דגלה: לא עוד פאשיזם!

„יש לה באמת פרצוף של פאשיסטית"

בדרכי מברלין הביתה התעוררה בעיה: דרכוני הוחתם, כפי שסיפרתי כבר בחותמת של רד"ג, על־אף האיסור הנודע דאז. כיצד יקבלו אותי, כשאחזור?

מברלין נסעתי לוואַרשה, שם השתתפתי בוועידה של „ליגת הנשים הפולניות". לאחר מכן הוזמנתי לרומניה לחגיגות ה־8 במארס, יום האשה הבינלאומי. זו הפעם הראשונה שהייתי במועד זה בארץ סוציאליסטית. בערב ה־8 במארס השתתפתי בעצרת חגיגית באולם התיאטרון. נכחה שם כל הנהגת המפלגה הקומוניסטית הרומנית. למחרת בבוקר יצאתי לרחוב ולא האמנתי למראה עיני: דגלים וכרזות בכל לכבוד הנשים והאמהות העובדות ובמרכז העיר תהלוכה: שורות־שורות צעדו פועלות ממפעלים לעצרת המרכזית במרכז־העיר. האווירה הייתה חגיגית. הפועלות קיבלו במקומות עבודתן פרחים ומתנות. הפועלים שלחו את הפועלות לחופשה לכבוד חגן והחליטו בעצמם למלא את מכסת הייצור היומית שלהן. ומי יכין את ארוחת־הצהריים ויטפל בילדים ... שאלה זו נותרה פתוחה. ובכל זאת, היום הזה היה חג לנשים. הלוואי כך בארצי, חשבתי.

הפלגתי ארצה מהנמל הרומני קונסטנצה. קיבלתי תא במחלקה הראשונה ונהניתי מאוד מהפלגתי זו. הייתי עייפה. הורדתי מכתפי כל הדאגות. נתתי חופש לנפשי. התידדתי עם צוות האוניה, סיפרתי להם על הבעיה שיש לי עם דרכוני. הם יעצו לי לרדת בין הראשונים בחיפה יחד עם הצוות.

אך כאן שמו לב לקומוניסטית החוזרת... שוטר הזמין אותי באדיבות ללכת בעקבותיו. חיפוש. אין מוצאים דבר. מסתכלים בדרכון, מתייעצים.

אני טוענת: „מה יש? לגרמניה המערבית, בה שורצים נאצים, מותר לנסוע, ולרד"ג הרודפת נאַצים — לא! אל תעשו בעיות!"

מטלפנים לירושלים, אני מחכה. חולפות שעות. לבסוף: „את יכולה ללכת."

אך בזאת לא הסתיימה פרשת נסיעתי לברלין. הזמינו אותי לאסיפת המפלגה בפתח־תקווה, לספר רשמים. האסיפה אורגנה בקפידה. מודעות גדולות בחוצות בישרו עליה. בתוכנית האמנותית

עמדה להופיע מקהלת „רון" המפורסמת שלנו. בצריף הגדול שאכסן את האסיפה שררה אווירה חגיגית.

סיימתי דברי. המקהלה פצחה בשיר, כאשר הסתערו לפתע לתוך האולם עשרות צעירים, חברי „הנוער העובד" עם מדריכיהם. קמה מהומה. שיקה אירגה, שהיה יו"ר האסיפה מצא מוצא: הוא פנה למקהלה וביקש ממנה לשיר את „התקווה". הכל עמדו דום. כמובן גם הפורצים. אך ההימנון הסתיים. „עוד פעם", ציווה שיקה, כדי להרוויח זמן (בינתיים שלח חבר להודיע למשטרה). המצב היה קומי יותר מטראגי. לא יכולתי לא להזדעזע נוכח קבוצה זו של נערים בני 15—16, שפניהם הביעו שנאה תהומית, והם מצפים ששירת ההימנון תסתיים, על־מנת לפרוק את שנאתם זו...

...איני יודעת כיצד קרה הדבר, אך לפתע ראיתי את עצמי עומדת כמעט יחידה בנשיאות האסיפה מול שלושה בחורים גבוהים שניגשו אלי:

„רוצים לדבר איתך!", אמרו.

„לדבר? בבקשה", עניתי, אך לא במצב זה, כאשר אתם מסתערים לאולם ומתקיפים אסיפה."

„את מוכנה ללכת אתנו?", שאלו.

„כן", עניתי. לא ראיתי שום מוצא אחר. הייתי מוקפת בבני־נוער בחולצות כחולות עם שרוך שחור. רק עמידה גאה תציל אותי מתוקפנותם, חשבתי. הלכנו. האולם היה אחוז מהומה. נערים שלא ידעו עלי מאומה צעקו לעברי: „פאשיסטית!" כבר הגעתי לאמצע האולם, כאשר קבוצת חברים פרצה את המצור. הקיפו אותי ודחפו אותי לקיר. היה כאן ספסל ריק. קפצתי עליו משולהבת. באותו רגע הגיעו לאולם כמה שוטרים. הם ניגשו אלי ושאלו: „גברתי, את רוצה עזרה?"

„לא! אין לי צורך בעזרת המשטרה נגד נערים ישראליים", עניתי בקול־רם.

תשובתי זו הביכה את הנערים. שמתי-לב שאין רואים את המדריכים, כנראה הסתלקו בראותם את המשטרה.

השתרר שקט. ניצלתי אותו והתחלתי לדבר אל הנערים:

„אל תאמינו, שנסעתי לארץ של פאשיסטים. אני אספר לכם מה ראיתי ומה שמעתי בארץ זו, מפי נערים כמוכם..." וסיפרתי. הם הקשיבו. לאולם נכנס אחד המדריכים שהעביר כנראה מפה לאוזן פקודתו: לעזוב את האולם. רוב הנערים יצאו. אך חלק מהם נשאר והקשיב לדברי. איש לא הפריע. ראיתי עינים סקרניות

ואפילו פיות פעורים. דיברתי ודיברתי. חלק מהנערים הלכו ועם הנותרים ישבתי שעה ארוכה (חברים חששו מהפרעות מחוץ לאולם, כאשר אצא וביקשו ממני לחכות עוד). היו בידי תצלומים מרד"ג והראיתי אותם לנערים. העויינות הלכה-ונעלמה. מסרתי להם אף את כתובתי הפרטית, שיבקרו אצלי, ואספר להם דברים מעניינים נוספים.

לבסוף ניתן האות, אפשר לצאת. יצאתי בליווי חזק של חברים. עשרות רבות של נערי „הנוער העובד" חיכו בחוץ. הם לא הסתערו, עמדו בשקט. רק כאשר זזה ממקומה המכונית בה נסעתי, נשמעו שריקות מחרישות אוזניים. נסענו. עד כה לא הרגשתי במתח, אך כאן, במכונית, בתום הכל, פג בי המתח הרב — ידי ורגלי החלו לרעוד. מאוחר יותר סיפר לי חבר: לפני פריצתם לאולם, עמדו נערים אלה ליד החלון והציצו פנימה. אחד מהם אמר עלי: „יש לה באמת פרצוף של פאשיסטית". היה לי זה שיעור, איך ולאן אפשר להוביל את הנוער שלנו...

בפאריס בימי רצח הרוזנברגים

1953. אני בפאריס בשליחות מפלגתית.

פאריס הייתה נסערת ולוחמת. פאריס שהתגייסה במלוא כוחה להצלת חייהם של אתל ויוליוס רוזנברג החפים מפשע, קורבנות המקארתיזם האפל והמלחמה הקרה של הממשל האמריקאי.

רבות קראתי ושמעתי על העם הצרפתי, על הרגשות ההומאניים המפעמים בו. עתה ראיתים, את ההמונים הצרפתיים, כשהם נרגשים עד עומק לבם וחרדים לגורל שני אנשים בלתי־מוכרים להם, הכלואים בארץ רחוקה.

מיליוני אנשים בעולם הזדעזעו מפסק־הדין הרצחני, שהוצא ללא ביסוס משפטי, באופן ציני וברברי נגד זוג לוחמי שלום ודמוקרטיה אמיצים, הורים לילדים קטנים.

מיליוני אנשים בארצות שונות פעלו להצלת הנידונים למוות. גם אנחנו בישראל הסברנו, מחינו, הפגנו. אך צרפת צעדה בראש. הפעולה להצלת חייהם של יוליוס ואתל רוזנברג קיבלה בצרפת אופי המוני. זקן ונער, איש ואשה, אנשים משכבות ציבוריות שונות נענו לקריאת „הוועד להצלת חיי הרוזנברגים". לא הייתה אישיות חשובה בצרפת, מהשמאל ועד הימין, שלא שלחה בקשת חנינה לנשיא אייזנהאור. וכן גם כל המפלגות והארגונים הציבוריים. אמנם המפלגות הסוציאליסטית והקאתולית סירבו לשתף פעולה עם המפלגה הקומוניסטית (אשר הייתה הפעילה ביותר) במסגרת „הוועד להצלת הרוזנברגים", אולם גם הן התערבו תחת לחץ דעת־הקהל לטובת הנידונים.

יום־יום, שעה־שעה, ציפה קהל של מאות אלפים לידיעות מארצות־הברית: לכל ידיעה שהתקבלה מעורכי־הדין של הנידונים, מבית הכלא סינג־סינג, חיכו בחרדה רבה. „הוועד להצלת הרוזנברגים" עמד בקשר טלפוני מתמיד עם ארצות־הברית. החרדה והתקווה העמיקו בימים האחרונים שלפני ההוצאה לפועל של גזר־הדין. יומיום הפגינו אנשים לפני השגרירות האמריקאית. משלחות ממקומות עבודה, מבתי־ספר ומאוניברסיטאות, משלחות נשים ונוער, של סופרים ואמנים, ביקרו ללא־הפסק בשגרירות האמריקאית והעבירו עצומות חתומות בידי אלפי אנשים. השוטרים הצרפתיים ששמרו על השגרירות נתקלו בקריאות גנאי. נשים שילדיהן בזרועותיהן צעקו לעומתם: „מדוע אתם שומרים עליהם? הרוצים אתם שהיטלר יחזור?"

המחתימים על העצומה לחנינה לרוזנברגים הרבו לספר על יחס החותמים, שליוו את חתימותיהן בברכות חמות להצלחת הפעולה; נשים רבות הרטיבו בדמעותיהן את גליונות ההחתמה; הקהל חיפש אחר המחתימים, ואלו שאיחרו לחתום, הרגישו עצמם אשמים על שלא עשו זאת. האנשים האמינו כי במאבק זה יצילו את הנידונים.

סיפרו לי סיפור אופייני. שומרת־בית אחת שבקירבת כיכר „פלאס נסיונאל" בה התקיימה עצרת המונית, עצרה רוכבי אופניים שלא היה להם מקום לאכסנם והציעה להם להשאיר אצלה את האופניים לשמירה. „לכו לעצרת, ואל תחששו לאופניים שלכם. אני אשמור עליהם. לכו להציל את הרוזנברגים..."

בפעולת ההצלה, השתתפו גם ילדיהם של המגורשים למחנות המוות ההיטלראיים, ביניהם ילדים יהודיים רבים — יתומים. סכנת היתמות האורבת למישל ולרובי, לבנים הקטנים של ההורים שנידונו למוות, עוררה בהם רגשות זוועה. עשרות מכתבים של ילדים אלה נשלחו לגב' אייזנהאור בבקשת חנינה להוריהם של מישל ורובי. במכתבים לילדי הרוזנברגים כתבו הילדים: „איננו רוצים שתהפכו ליתומים כמונו. אנו רוצים שהוריכם היקרים יחיו."

בערב ה־17 ביוני נקראה תוך שעות ספורות, עצרת ל„פלאס נאסיונל". בכיכר העצומה התאספו עשרות אלפי אנשים.

באותו יום ברגע של יאוש הגיעה הידיעה על מעשהו האנושי של השופט דאגלס, אשר עיכב את הוצאתם להורג של הרוזנברגים. התרגשות עצומה אחזה בקהל. ראיתי אנשים מתנשקים ברחובות: „הצלנו אותם — אנחנו הצרפתים!"

„פלאס נאסיונל" המתה מרוב עם. לנשיאות הוזמנו אישים שהם התגלמותו של הטוב והנשגב שבעם הצרפתי, הלב והמוח היוצר של צרפת המתקדמת, של המצפון האנושי שלה. ישבו שם ז'אק דיקלו, בעל החיוך הנעים והאנושי, מרסל קאשן, ישיש שלא חס על בריאותו וצעד לאיטו בעזרת מקל. נראו שם הכומר בוליה, פרופ' ויל האלה, שייצג את הוועד להגנת הרוזנברגים, אנדריי ספיר, הסופר לואי אראגון, ז'אנט ורמרש, הגנרל פטי, הקולונל ניקולטים, ז'ק קייזר, קרוב משפחה של קפיטן דרייפוס ואחרים.

הוזמנתי לנשיאות כאורחת מישראל ונציגת „ארגון הנשים הדמוקרטיות בישראל". מכאן יכולתי לראות את הקהל העצום שמילא את הכיכר כולה... והמונים הוסיפו והוסיפו לנהור לכיכר.

בקהל נראתה קבוצה של אלפי סטודנטים מסורבון שעזבו את כתלי האוניברסיטה, ומכללות אחרות. קבוצה אחרת שבלטה הייתה זו של אנשי דת שהחזיקו כרזה ועליה תמונות זוג הגיבורים. הקהל העצום לא פסק מלקרוא במקהלה „שחררו את הרוזנברגים!"

משהושמעה הבשורה שדאגלס הצליח לעכב את ההוצאה להורג, פרצו מחיאות כפיים סוערות, הכיכר כולה רעמה.

אולם לא עברו דקות מספר וזעקת זעם פרצה מלבם של הנאספים: „רוצח! רוצח!" קריאות אלה נשמעו עם הגיע הידיעה כי השופט וינסון קרא את ביה"ד העליון לישיבה דחופה „למען בטל לפי הוראת ממשלת ארה"ב את החלטתו של דאגלס".

„שחררו את הרוזנברגים, שחררו את הרוזנברגים!" קרא הקהל העצום. הנואמים הציעו לשגר משלחת אל השגרירות האמריקאית. „לא רק משלחת, גם אנחנו רוצים ללכת!" — צעקו אלפי אנשים.

למחרת בערב התקיימה עצרת עצומה ב„ול ד'איוור". 30 אלף איש מילאו אולם עצום בן ארבע קומות.

וההודעה על העצרת פורסמה באותו יום עצמו. על הבמה ישבה נשיאות ייצוגית עוד יותר מאשר זו ביום הקודם. בין הנואמים עורך־הדין מורו־ז'אפרי — רדיקל ימני (איש דה־גול), ציר הפרלמנט — רמון גיו, פיקאסו, כומר קאתולי, הרב הראשי של צרפת שילי ואחרים.

בעצרת זו נאמה בין האחרים אשה קאתולית. יתכן והייתה זו הופעתה הפומבית הראשונה. דבריה הפשוטים והנרגשים עשו רושם כביר על הקהל. „יש להצילם", קראה האשה, „אני מתפללת למענם, אני קוראת לנשים אחרות להתפלל להצלת חייהם. היתכן שתפילתנו לא תישמע? אם לא למען הרוזנברגים, לפחות למען ילדיהם. הרוזנברגים מוכרחים לחיות!"

נאום אחרי נאום והתרגשותו של הקהל גדלה משעה לשעה: המברקים שהגיעו מידידי יוליוס ואתל רוזנברג בארצות־הברית היו בהם ידיעות חמורות. יאוש וחרדה החלו לקנן בלבבות. יער של ידיים הורם באולם „ול־ד'איוור" בשבועה להציל את הרוזנברגים.

האסיפה הסתיימה בשעה מאוחרת בלילה. הקהל סירב לזוז ממקומו. היה לאנשים צורך לחכות במשותף לידיעה נוספת על גורלם של שני אנשים שחדרו עמוק ללבם. הקהל רצה להפגין לפני השגרירות האמריקאית. הקהל התבקש להתפזר. הנשיאות צעדה באמצע הלילה אל השגרירות האמריקאית למסור לה את החלטות האסיפה. אותו לילה, עד שעה מאוחרת, שמעו תושבי פאריס,

הענקית, את קריאותיהם הקצובות של קבוצות האזרחים שעברו ברחובות, עם סיום האסיפה וקראו: „שחררו את הרוזנברגים! שחררו את הרוזנברגים!"

באותם הימים לא נראה ברחובותיה של פאריס אף חייל אמריקאי. מפקדיהם סגרום במחנות הצבא מפני זעם ההמונים.

המשטרה מצויידת במלוא נשקה, סיירה ברחובות. מצב הירום הורגש בעיר.

בלילה, אור ליום ה־19 ביוני, גברו הציפיה והחרדה. המונים נהרו באורח ספונטני לכיכר קונקורד שבקירבת השגרירות האמריקאית. המשטרה שמרה על מבואות השגרירות מכל הצדדים. מפחד ההפגנות הגדולות החלו השוטרים לפזר את הקהל בכוח.

הם לא נרתעו אף מפני השימוש בנשק חם. שני אנשים נורו. אחד נפצע קשה. רבים נאסרו. אולם הקהל לא נרתע. הוא חזר והפגין את זעמו עד לשעה מאוחרת.

הכל צמודים לרדיו. הציניות של הרוצחים מקפיאה את הדם... בשעה אחת ועשרים לפנות בוקר, לפי שעון צרפת, באה הידיעה האחרונה המחרידה: הרוזנברגים נרצחו בייסורים קשים.

קלון נצח לאייזנהאור, לו ולעוזריו.

למחרת היום התעוררה פאריס. ברחובותיה הופיעה כל העתונות המתקדמת כשהיא עטורת שחורים. אבל כבד ירד על העיר. במקומות עבודה רבים עזבו הפועלים את העבודה ופנו לעבר כיכר קונקורד. ברחובות העיר הופיעו כרזות ענקיות: „אייזנהאור רוצח!"

המשטרה דהרה בניידות ברחובות, שוטרים רבים נראו בכל פינה. „הומניטה" ו„נייע פרעסע" וכל העתונות המתקדמת פירסמו „קול קורא" מטעם „הוועד להגנת הרוזנברגים" שקרא להניח זרי פרחים לזכרם של הרוזנברגים בכיכר קונקורד. כבר משעות הבוקר המוקדמות נהרו למקום עשרות משלחות עם זרים. בשעות שלפני הצהריים הפך המקום לגן פרחים לזכר הגיבורים. עוברים־ושבים עמדו דום וחלקו כבוד לקורבנות המאבק לשלום ולדמוקרטיה.

הפגנת־אבל אילמת זאת הופרעה על־ידי המשטרה שסילקה את הפרחים ממרכז הכיכר. אך אז החלו המשלחות שזרמו לשים פרחים בכל פינות הכיכר. הנחתי זר גם אני.

היה זה דו־קרב עקשני וממושך בין החולקים כבוד לרוזנברגים לבין המשטרה, אשר אסרה רבים והחרימה את הפרחים. 800 איש

נאסרו משך יומיים. ראיתי אנשים בוכים על־יד זרי הפרחים, וראיתי אנשים מאיימים באגרופים לעבר השוטרים.

גם העתונות הבורגנית לא יכלה להסתיר את מבוכתה: אייזנהאור וחבורתו גילו את פרצופם האמיתי. „לה מונד" הבורגני כתב: „הוצאתם להורג של זוג הרוזנברגים גרמה נזק גדול יותר מהנזק שעלול היה להמיט אפילו גילוי סוד הפצצה האטומית על ידם." עתון בורגני אחר כתב: „זאת הייתה שגיאה פסיכולוגית."

ואילו המוני העם למדו מנסיון מר ואכזרי זה להעריך נכוחה את אוייב האנושות ואת גודל הטירוף המלחמתי שלו. ההמונים למדו להכיר את האמת על סכנת כוחות הפאשיזם והתוקפנות העולים בארצות־הברית. עמוק ללב האנשים חדרה הרגשת הסכנה האורבת והצורך להתגייס בייתר־שאת להגנה על השלום והדמוקרטיה.

תמונות הילדים מישל ורובי שהפכו יתומים באופן כל־כך בלתי־אנושי עוררו רגשות חמים. יחד עם זאת עלתה גם הרגשת האחריות לגבי גורלם של כל ילדי העולם והדחיפות שבהגנה עליהם מפני הרעה העלולה לבוא.

הדמויות הטהורות של אתל ויוליוס רוזנברג אשר ידעו לחיות, לאהוב ולמות כבני־אדם אמיתיים הפכו לסמל של גבורה ויושר לכל העמים בעולם.

„אנו חייבים להם, ליוליוס ולאתל רוזנברג תודה עמוקה, על שלימדו אותנו להיאבק וכיצד צריכים למות בבוא השעה", אמר הסופר הצרפתי לואי אראגון בעצרת־עם בפאריס.

זר מטעם תנד"י לזכרם של אתל ויוליוס רוזנברג על מדרגות כיכר מוגרבי בתל-אביב ב-1953

מנגנוני הפחד והגבורה
שיחות עם ידידים וייטנאמיים

אני יושבת עם טהי על ספסל צדדי בגינה. אנו בבית הבראה בקיסלובודסק, בברה"מ. טהי מוציאה מארנקה פיסת נייר דקיק, ממלאה אותו בטבק, מגלגלת ומדליקה את הסיגריה. היא נושפת את העשן בזהירות, לבל יגיע אלי.

כך אנו יושבות כל ערב. היא מעשנת ומספרת, חושבת ושוקלת כל מלה היוצאת מפיה. היא גם קשובה לסיפורי, באותו שקט המיוחד לווייטנאמיים. טהי היא בת 60, נאה, ללא קמט על פניה העגולות, מנומסת ככל בני־ארצה. תמיד פונה אל הסובבים אותה בחיוך. טהי אינה מעשנת בחברת אנשים. אין זה מקובל בווייטנאם שנשים יעשנו בחברה. בכלל, מעשנים רק בני הדור המבוגר. הצעירות אינן מעשנות. הערבים עם טהי קירבוני לבעיות העם הווייטנאמי.

השקט הנפשי של טהי מפתיעני תמיד מחדש. אני שואלת את עצמי, כיצד יכולה אשה, אם וסבתא וייטנאמית, להיות שקטה ורגועה, שעה שבארצה מפציצים, מחריבים, הורגים ללא הרף? ערב אחד אני מעיזה ושואלת אותה על כך. היא מביטה בי מופתעת במקצת.

„אספר לך משהו שראיתי בעצמי. פעם, בזמן אחת ההפצצות על כפר קטן, נמצא במקום עתונאי זר. הוא ברח למקלט כל עוד נפשו בו. בתום ההפצצה חזר למקום בו עמד עם נער וייטנאמי בן חמש־עשרה. הנער קיבל את פניו בחיוך. ‚למה תצחק?' — שאל אותו, ‚האמנם לא רצת להסתתר?' השיב הנער: ‚אם נתרוצץ בזמן ההפצצות, מתי נעבוד?' לכם, ידידתי, קשה להבין אותנו."
והלא מחצית חייה של טהי עברו במלחמה, חושבת אני.

וטהי ממשיכה ומספרת בקולה השקט: „הנה, מאז תחילת השנה, בה החליטו האמריקאים להשיג את מטרותיהם, ויהי מה, לפני הבחירות לנשיאות בארצם, נטרפה דעתם כליל. מדי יום הם מפציצים בווייטנאם הצפונית, ובדרום מפגיזים עוד יותר. חוץ מזה מפגיז הצי השביעי שלהם מן הים. הם החליטו, כנראה, להרוס את כל הפוטנציאל הכלכלי בצפון. אנו מעריכים, כי מאפריל עד אוגוסט השנה הטילו האמריקאים 83 אלף פצצות. „המקומות האסטרטגיים" שלהם הם ערים וכפרים למאות. הם הניחו 6,200 מוקשים בנהרות ובנמלים החשובים. מאז אפריל הם הפציצו

170 פעם את הסכרים והם הורסים את רשת ההשקיה שלנו. אולי לא הכל יודעים, מה גודל הפשע הזה. הרי בארצנו, במשך עונה שלמה מנשבות רוחות חמות מאוד. אין לעשרה מיליון אנשים מקור מחיה בלי השקיית השטחים. אזורים שלמים נהרסו. הפאשיסטים הגרמניים שרפו בני־אדם בכבשנים. האמריקאים אינם שורפים

עם טהי ודואה בברה"מ ב־1972

במשרפות, אך הם שורפים בני־אדם בצורות אחרות. ודאי שמעת על המפציצים „בי־52". הם מפציצים בעיקר בלילה. למה בלילה? הם מרגישים עצמם בטוחים יותר בחושך. הם רוצחים בני־אדם ללא הבחנה. משפחות שלמות, המעיזות לפעמים לישון בבית ולא במקלט, אינן מתעוררות עוד בבוקר. הפכנו עם החי בבטן האדמה. כל היוצא ממקלט כאילו יצא לחזית." „ומה עושים עם הילדים?", שואלת אני נרגשת.

„לשלוח אותם לארץ אחרת, לאימוץ משפחות בחוץ־לארץ? לא, לא! פנו אלינו מדינות ידידותיות וגם ידידים ומשפחות רבות. לא הסכמנו. אלה הם ילדינו. אנו רוצים שיחיו איתנו, יגדלו וילמדו להגן על מולדתם. היה זמן, שהעבירו את הילדים למקומות בטוחים יותר. אך היום, איזה ערך יש לזה? האמריקאים הפכו את כל הארץ לחזית. אצלנו, בדרום, אנו מעבירים את הילדים לשטחים המשוחררים. מגינים עליהם במידת האפשר, אך רבים מתים ועוד רבים יותר נשארים יתומים. מיליונים של יתומים... קל לזהות אותם. סרט לבן קשור בשערותיהם. כל יום נוספים לנו יתומים. הנותרים בחיים מטפלים בילדים אלה. תמיד יש להם משפחה מאמצת ולא פעם נותרים הם יתומים יחד עם ילדי המשפחה המאמצת."

מתיישב על־ידנו חבר וייטנאמי. זהו מר דואה, כפי שאנו קוראים לו. מר דואה הוא אישיות חשובה בממשלה המהפכנית של דרום־וייטנאם.

„האם תקבלוני לחברתכן?", פונה הוא אלינו בחביבות.

טהי מספרת לו על שיחתנו. דואה נועץ בי את עיניו הנבונות ונוטל את חוט השיחה: „אצלנו אינו קיים המושג פחד, כפי שהוא מקובל בארצות אחרות. אנו חושבים, כנראה, באופן שונה על החיים ועל המוות. ודאי, אנשים מפחדים מהפצצות, מהמוות וזה טבעי. אך אפשר להתגבר על הפחד, כאשר אדם מרגיש שהוא משתייך למשהו גדול. אצלנו האנשים רגועים בזמן ההפצצות. אומרים אצלנו: אם תיפול הפצצה רחוק ממני, מה טוב! ואם היא תפגע בי, אהרג ואהפוך, כאלפים אחרים, גיבור המולדת. כמובן, מתאבלות אצלנו עמוק האמהות האומללות למראה ילדיהן ההרוגים, לכל אדם רגשות ואהבה. אולם, כאשר עושה כל הארץ מאמץ גדול כדי להתגבר על האוייב, האדם משתנה, כוחו הנפשי גדל. האמריקאים מנסים את כלי הנשק החדישים שלהם על בשר עמנו ותינוקותינו. השמעת על הפצצה נגד טנקים? הם ייצרו אותה לפני שנה. פצצה

זו חודרת דרך מתכת. כוח ההרס שלה עצום. בכוחה לפגוע במקלטים עד שני מטר עומק מתחת לפני האדמה. כל פצצה כזו נושאת בתוכה 300 פצצות קטנות, המתפזרות, הורסות ושורפות הכל מסביבן. בזמן ההתפוצצות הן יוצרות חום עצום, המגיע לאלפיים מעלות צלסיוס. ופצצות הנפאלם שורפות גם הן בני־אדם חיים. אצלנו גדל דור, שנפגש עם ההרס ועם המוות מאז היוולדו. האדם, כמובן, לעולם אינו מתרגל למחשבה שהוא ימות מחר. כל אחד רוצה לחיות, להקים משפחה, ליהנות מיופיו של העולם הזה, אך הוא יכול לקבל בהכרה את המהשבה, שעליו למות למען המולדת, כי אחרת תמות המולדת. והמולדת שלנו חיה וקיימת, כי אנו יודעים לחיות למענה ולמות למענה. האמריקאים אינם מבינים, שהאדם חזק מפלדה, אם הוא חופשי. ואנו כאלה, אנשים חופשיים.״

טהי נכנסת שוב לשיחה:

„יש אצלנו קבוצות של נערות המכונות בריגדות הנערות הצוחקות והשרות. הן מתקנות כבישים ודרכים. והרי ברור, מה חשיבותן של הדרכים אצלנו. הן המובילות אל הנצחון. בהן מובילים אלינו את התחמושת ואת האספקה לגדודים הלוחמים, המתקדמים יותר ויותר ללב וייטנאם הדרומית — סאיגון. בדרכים אלו מביאים גם עזרה לאוכלוסייה האזרחית. והאוייב מפציץ אותן בלי הרף. דרוש אומץ־לב גדול כדי לעמוד בכך. הנערות מסתתרות בשעת ההפצצה ומייד אחריה יוצאות לתקן את שנהרס. בעבודתן הן שרות וצוחקות. בדרך זו מבטאות הן בוז לאימפריאליסטים האמריקאיים ולהתקפות ההרס שלהם. עמנו אוהב את הבנות האלו. הן מסמלות את דור הנשים החדש בארצנו.״

„וכיצד לומד ומתחנך בכלל הנוער בתנאים איומים כאלה?״

„הנוער לומד, אף כי לא באופן מסודר. הוא עסוק גם בפינוי ההריסות, בבניין, בחפירות הגנה, בבניין מקלטים״ — מספרת טהי, „קבוצות סטודנטים מאורגנות יוצאות לאזורים מרוחקים ללמד ילדים ונוער. המעמסה היא גדולה, אך הם עומדים בכל המבחנים. דבר תדיר הוא למשל, שלאחר הרס ערים או כפרים, מייד מתגייסים, מתוך רצון חופשי, מאות בני נוער לגדודי מלחמה.״

טהי: „כל אדם אצלנו, ואפילו כל ילד, למדו לחשב כל צעד. הם עושים כדי לצמצם את מספר הקורבנות. מעריכים מאוד את הנשים. הן עובדות בחרושת, בשדה, לוחמות עם נשק ביד, ובנוסף ממלאות את תפקידן כאמהות ומנהלות את משק ביתן. הנשים בווייטנאם אמיצות וחרוצות. האם את חושבת, שבגלל

המלחמה הופכות הנשים לחיילות ואינן שמות לב להופעתן החיצונית? אף אני הופתעתי לא רק מהנקיון המופתי השורר במקלטים, אלא גם מדאגתן של הנשים ללבושן. בשובן משדה הקרב או מעבודה מפרכת בשדה הן מתגנדרות, כמו כל אשה. ודאי, קשה להן. אולם בל נשכח, כמה אומללות היו בתקופת המשטר הפיאודלי. ואילו עתה הן חופשיות ובעלות זכויות שוות לאלו של הגברים. הן מוכנות לכל הקשיים על־מנת לנצח במלחמה."

„קראתי על אוצר השירה שלכם. האם כותבים הרבה שירים כעת?"

טהי צוחקת: „העם הוויטנאמי כולו כותב שירים. גברים כותבים שירים לנשותיהם ולילדיהם, וגם הנשים עוסקות בכך. לעתים קרובות משיבים אצלנו על שאלות בחרוזים. פגשתי אשה בשדה ושאלתי דבר מה. היא הירהרה רגע קט והשיבה לי בחרוזים. אפילו על שאלות פוליטיות משיבים בשירים שחורזים גם כאלה, שאינם יודעים קרוא־וכתוב."

אנו משתתקים, חושבים ומסתבר, שטהי חושבת על העתיד: „את יודעת כמה דאגות, צרות ועבודה מחכות לנו לאחר השחרור? אני חושבת על הנערות, על הילדות ועל מה שעובר עליהן; על אלה שעונו באופן אכזרי ומעולם לא יידעו טעמה של ילדות... אלפי נערות וילדות הפכו לזונות, ליד כל גדוד צבא אמריקאי — גדוד זונות. ילדות בנות אחת־עשרה, שתים־עשרה — נפשן הורעלה וגופן נהרס. איך להחזיר לדור שלם את האמונה באדם, את שמחת החיים? כן, עבודה גדולה עוד לפנינו", אומרת טהי.

השמש שוקעת מאחורי ההרים. מחשיך. דומה שאין אנו רוצים כבר להמשיך בשיחה, אך החבר דואה פונה אלי ושואל: „האם את זוכרת את הטרגדיה של כפר לידיצה?"

לידיצה — סמל הזוועה הפאשיסטית של רצח המוני, אשר זיעזע את מצפון העולם... איש לא חשב שמעשה מעין זה עלול לחזור בהיסטוריה. אולם זה חזר. כעבור חצי יובל שנים נמחק מעל פני האדמה כפר בווייטנאם, על תושביו. הפעם עשו את מעשה הזוועה קלגסים אמריקאיים.

והכל דומה: פלוגה של כמה עשרות חיילים נכנסה בכפר, גירשה מן הבתים את כל התושבים שנמצאו שם: זקנים, נשים וטף.

כולם כונסו יחד ונורו למוות מנשק אוטומטי, וכאשר אזלו הכדורים, השתמשו ברימונים. לא ריחמו על אף אחד, לא שעו לבכי אמהות שביקשו רחמים על ילדיהן. תינוק אשר בכה על צוואר אמו שנורתה, כוסה יחד עמה בקש ונשרף חיים. 502 איש נהרגו, ביניהם 170 ילדים. המפקדה האמריקאית דיווחה: ,בקרב דמים ממושך נהרגו 128 קומוניסטים׳.״

זה אירע בכפר סונג־מי בדרום־וייטנאם, ב־16 במארס 1968.

קפטן ארנסט מדינה, מפקד הפלוגה האמריקאית, הואשם בביצוע הטבח במיי־ליי. האמריקאים מחקו מעל פני האדמה מאות כפרים: באזור קואנגנאם הושמדו 258 כפרים, מתוך 487 באזור זה ועוד ועוד. הידיעות על פשעיהם האכזריים של האמריקאים בווייטנאם הכו את עמם בתדהמה, וזיעזעו את העולם.

הזוועה בסונג־מי אישרה מחדש את האמת הידועה, כי אין עם שבניו מחוסנים, שלא ייהפכו, בתנאים מסויימים, לבריות חסרות מצפון, לרוצחים בפועל. סונג־מי היא אזהרה לכל עם.

משלוח תרופות מישראל לווייטנאם ע״י הוועד הארצי למען השלום בישראל. מימין: י׳ חן, ר׳ לוביץ׳, י׳ מאיוס (מזכ״ל הוועד), ס׳ אידלברג, א׳ וילנסקה

יומן־מסע

בארה״ב ובקנדה

אדם מסוכן

היתנו לי אשרת כניסה או לא?

השנה היא שנת 1975, בה הכריז האו״ם על „שנת האשה הבינלאומית, לשלום ולקידמה״.

אני מוזמנת לסמינר נשים בינלאומי הנערך במרכז האו״ם בניו־יורק. אם אגיע לארה״ב, יהיה זה ביקורי הראשון בה. והיא מסקרנת אותי מאוד.

כידוע, סגרה ארה״ב את שעריה בפני קומוניסטים ושוחרי־שלום פעילים. בשגרירות ארה״ב בתל־אביב מסבירים למשלחת נשים מטעם תנד״י, שבאה לבקש אשרת כניסה עבורי, כי קיים חוק האוסר על אנשים כמו רות לוביץ' את הכניסה לארה״ב. „הייאמן, שהחוק המק־קארתיסטי קיים עד היום?״ מביעות תמיהה חברות המשלחת.

בידי חברות המשלחת נימוק חזק: הסמינר מתקיים בבנייני האו״ם ובחסות האו״ם — זהו שטח אקסטריטוריאלי.

„אמנם כן״, משיבה המזכירה, „אך שדה-התעופה קנדי אליו תגיע הוא שטח פרטי של ארה״ב.״ מגוחך, אך אין מה להשיב לנימוקים כאלה.

בכל זאת, ניתנת אשרת כניסה, קיסינג'ר חתם. אמנם ל־5 ימים בלבד. נראה, שלמעלה מזה אין הממשל האמריקאי יכול לשאת את נוכחותי. אך האשרה בידי, וקיסינג'ר בכבודו ובעצמו חתם על המברק המאשר אותה.

אולם בכך לא גמרנו. דורשים למסור כתובת בניו־יורק, את מקום אכסנייתי שם. הכתובת אינה ידועה לי. הרי אנו מוזמנות והמארחות ידאגו לאכסניה. בשגרירות מתעקשים.

מילא! יש ספר כתובות של בתי־מלון בניו־יורק. רשמתי את הראשון בו נתקלה עיני: „מלון ואשינגטון״. גם אם לא תעבור רגלי את סף המלון, „יקשט״ שמו את דרכוני... ואכן, כך היה.

הג'מבו העצום על 360 נוסעיו, נוחת אחרי עשר שעות טיסה ללא הפסקה בניו־יורק. אני ב„השטח הפרטי של ארה״ב״, בשדה

התעופה קנדי, שגודלו כגודל תל־אביב. אני מרגישה זרות נוראה ורוצה לראות בהקדם פנים מוכרות. אולם תחילה עלי לעבור בדיקת הדרכונים.

הפקידה עוברת מהר, מעיפה מבט בדרכון של נוסע ומטביעה חותמת. מגיע תורי. אני מניחה את דרכוני על הדוכן. היא כבר מרימה יד להטבעת החותמת, אך ידה נעצרת. כמובן: אני „אדם מסוכן!" „לכמה ימים את באה?" „לחמישה ימים". „אל תשכחי", אומרת היא וסוקרת אותי בסבר פנים חמורות. „ודאי; לא אשכח, אין לי יותר זמן", משיבה אני בגאווה. מבט מופתע של הפקידה. אני עוברת. פרצתי מחסום. אני בארה"ב.

האם באו לקבל את פני? מפחיד כאן. בעיר הענקית והזרה. אני מוציאה את מזוודתי ומתקדמת לעבר היציאה. „מי מחכה לך?" שואל הסבל, „משפחה? ידידים?" „כן, משפחה, ידידים, בוא נזוז ליציאה".

הנה הם! חברות וחברים מנפנפים לעברי בידיהם. באו עם זר פרחים גדול. לחיצות ידיים, נשיקות. אני נושמת לרווחה. בין רגע פגו המתיחות, הזרות. יש אחים לקרב. אנו נוסעים במכונית העירה. הבתים הגבוהים המטפסים לשמים כה צפופים זה על יד זה נראים לי ידידותיים למדי, כבר שכחתי את אימת־הזרות.

כאשר נפגשנו, הנציגות מהארצות השונות, חברות הפדרציה הבינלאומית של הנשים הדמוקרטיות, הרימה כל אחת יד והצביעה באצבעותיה לכמה ימים קיבלה אשרת כניסה. התברר, כי כולנו כמעט, כולל הסובייטיות, היינו במצב דומה... וצחקנו. צחקנו לפחדה של המעצמה האימפריאליסטית הגדולה מפני נשים לא רבות, שכל נשקן הוא מאבקן לשלום ולזכויות הנשים.

חברות „הליגה הבינלאומית של נשים למען השלום והחופש", שהן המארחות שלנו, הרגיעו אותנו. הובטח להן, כי אשרות־הכניסה תוארכנה. וכך היה. נראה, שזהו ההישג הגדול הממשי הראשון שהשיגו הנשים האמריקאיות ונשי העולם בשנת האשה הבינלאומית.

אמריקאים רבים הופתעו מעובדת שהותן של משלחות נשים מברה"מ, מגרמניה הדמוקרטית ומארצות סוציאליסטיות אחרות בתחומי ארה"ב. על משלחת אחת נאסרה הכניסה באופן מוחלט: על המשלחת מווייטנאם. לעומת זה, גילתה העתונות התעניינות

רבה (במסיבת עתונאים בסיום הסמינר) בנציגות קובה. מאז המהפכה בקובה, היא הראשונה שקיבלה אשרות־כניסה לארה״ב.

אך גם לגבינו, הקומוניסטים הישראליים, הייתה זו פריצת מצור. מאז 1947 (חוץ ממאיר וילנר, שביקר באו״ם בזמן העצרת הכללית, שבה הוחלט על הקמת שתי מדינות, מדינת ישראל ומדינה ערבית פלשתינאית, ואסתר וילנסקה שביקרה כשנתיים לאחר מכן, כאורחת המפלגה הקומוניסטית האמריקאית), לא דרכה כף רגלו של קומוניסט ישראלי על אדמת ארה״ב.

במשלחת שלנו, של הפדרציה הבינלאומית של הנשים הדמוקרטיות, נציגות מ־23 ארצות. כידוע פועלת הפדרציה ב־115 ארצות. מכאן שהמשלחת היא מצומצמת במיספרה: מיוצגות בה מאזורנו שתי משלחות בלבד: אנוכי ומשלחת פלסטינאית ובה שתי נשים, פליטות שהשתכנו בארצות השכנות.

כמובן, הן מעוררות את התעניינותי מייד. גם אני אצלן. אינני מכירות אישית. הן חדשות בכנסים בינלאומיים.

מזכירת הפדרציה, פאני אידלמן, מציגה אותי בפניהן.

אני: מרחבא! הן בשמחה: תחכי ערבי? (מדברת ערבית?)

אני: נעם, שווייה, אנא מותאספה, (מצטערת, רק קצת). (לעזאזל, איפה כל ידיעותי מאולפן עקיבא?), אך גם הקצת עוזר. מה עוד שהן מכירות את שמי ואנו פותחות בשיחה בלי־מחיצות. אחת מהן מספרת: נולדתי ביפו. משפחתי ברחה ב־1948, הייתה בהלה. שמענו על דיר־יאסין. על רצח נשים וילדים, כפר שלם! הפחידו אותנו עד מוות, ברחנו, השארנו את הבית ואת כל הרכוש. אני זוכרת שאמי בכתה ואמרה, שמוטב לה למות מאשר לעזוב את יפו. אך היא עזבה. אני הייתי נערה. סיימתי כבר בית־ספר. רציתי להיות מורה. עכשיו אני מנהלת בית־ספר. מאז לא ראיתי את יפו. היו כאלה, שנסעו לראות, אני לא. אינני מסוגלת... למה אסע? מה אראה? את ביתי ההרוס? את תקוותי ההרוסות? להיזכר בכל מה שעבר עלינו מאז, בתלאות ובמחנות פליטים, בסבלם של אמי ואבי, במתים ובהרוגים, בילדים הרעבים, החיים בלכלוך.״ היא משתתקת.

גם אני שותקת. מה אומר לה? אך היא מתאוששת. „ספרי לי״, מבקשת היא, „איך נראית יפו?״ היא מזכירה שמות של רחובות שאינני מכירה. אך היא מכירה אותם היטב. כיצד חיים הערבים?

ועוד: „האם האמהות היהודיות חושבות קצת על סבלם של ילדים ערביים במחנות הפליטים? כיצד יכולות הן, לאחר כל שעבר על העם היהודי בזמן המלחמה, לשתוק, כאשר ראש־הממשלה שלכם אמר, שעם נציגי אש״ף ייפגש רק בשדה־הקרב? קשה לי להבין את העם שלכם.״

אני שותקת. היא מביטה בעיני ואומרת: „סלחי לי. לא חשבתי עלייך. אולי הכאבתי לך. לא התכוונתי. אני יודעת מי את ומי חברייך, האמיני לי, לולא אתם, הקומוניסטים, ועוד אנשים הרוצים באמת בצדק ובשלום, לא הייתה שום תקווה להידברות. והנה, אני מדברת אתך ומאמינה לך״, היא מושיטה לי את ידה.

אני לוחצת את היד המושטת. עכשיו אני מדברת. אני מדברת על אותם האנשים בארצי הכואבים את הטרגדיה הפלשתינאית, רוצים בפתרון צודק ובמימוש זכויותיו הלאומיות הצודקות של עמה. אני מספרת לה על תנועת הנשים היהודיות־הערביות שלנו, על הסולידריות הכנה שלנו עם הנשים בשטחים הכבושים, עם סבלן ומאבקן. אני פורשת לפניה את מפת העתיד — פרספקטיבה של שלום היכולה להתגשם, אם תוכרנה זכויות כל העמים, תוך כבוד הדדי...

אחר־כך נופיע שתינו באותה ועדה של הסמינר. היא תגיד מלים קשות מאוד, אך לא תהיה קיצונית. היא תהיה נבונה, תדבר על השלום האפשרי, לא תזכיר אומנם במפורש את ישראל, אך תסכים אתי, שוועידת ז׳נבה עשויה להפגיש את כל הצדדים ליד שולחן אחד, בה תוכרנה הזכויות של כל העמים ותוכר הריבונות של כל המדינות.

לאחר הופעותינו נוכל ללחוץ ידיים. וכך עשינו. לו היה הכל תלוי בנו!

השונות מתאחדות

אני עומדת מול בניין ענק, בכניסתו דגלי אומות העולם, והוא כאילו אומר: „אני שקוף, אפשר לראות שהכל בסדר...״ הלוואי והייתה זו אמת. אני מרימה את ראשי כלפי מעלה לראות את ראשו, אבל איני רואה אותו. אכנס כאן. לא נחוץ לי היתר־כניסה, כי על דש מעילי סיכה קטנה ועליה שמי, שם הפדרציה והסמל של שנת־האשה הבינלאומית ואנו חולפות על פני המשמר שבשער.

מחפשות „חדר ישיבות מס׳ 3״, אך אין זה קל כלל ועיקר למצוא חדר זה. מבוך של פרוזדורים, דלתות מסתובבות, מדרגות נעות מעלה־מטה, קומות־קומות, מעליות־מעליות — עיר זכוכית שלמה. לו עמדו לפחות שוטרי־תנועה כלשהם... מאות אנשים נעים אנה־ואנה — נציגים, עובדים, משלחות מכל קצות־תבל.

פעם הגעתי לקומה העליונה, לשירותי הדואר.

מברק לישראל? תוך שעה יהיה בתל־אביב, באמצעות טלפרינטר. אכן, שירות נפלא! בדרך חזרה טעיתי כמובן וכך הגעתי לאולמות תערוכות שונות, המתמשכות לאורך פרוזדורים ארוכים־ארוכים. לפתע ראיתי צילום מוכר: פליטים פלסטיניים: ילדים עצובים, בקתות עלובות במחנות, זקנים מיואשים. התערוכה היא מטעם אונר״א. בקומה אחרת: הרעב בהודו; באחרת: פשעי האפרטהייד בדרום־אפריקה... ועוד. מה עצוב עוד בעולמנו...

משהגעתי סוף־סוף לאולם־הישיבות שלי, הצצתי בשעון וגיליתי, שמברקי ששלחתי יהיה בעוד דקות ספורות בת״א.

אני באולם הישיבות הגדול מס׳ 3. מי יושב כאן בכל ימות השנה, ואילו החלטות התקבלו כאן במרוצת השנים, שואלת אני ביני לביני ובפתיחת נאומי אמרתי: „התכנסותנו כאן, בבניין האו״ם, היא מאורע מרשים ביותר. אנו יושבות באולם, בו מתקבלות החלטות, החורצות לעתים את גורלם של עמים ומדינות, בענייני שלום ועצמאות העמים. ,כבשנו׳ את האולם הבינלאומי הזה ל־3 ימים בלבד. אך אחרינו יישארו קירותיו ספוגים בחום אהבתן של נשים ואמהות לבניהן ולשלום העולם. היינו רוצות, שחום זה יקרין על כל ההחלטות שתתקבלנה כאן בשאלות השלום והידידות בין העמים, למען אושרם של כל הדורות.״

זו הפעם הראשונה, שבבנייני האו״ם מאכסנים מיפגש־נשים כזה. היו כאן 290 נשים אמריקאיות מכל חלקי ארצן הגדולה, הייתה כאן המשלחת של הפדרציה.

התכנסנו לדון בבעיה הגורלית של שלום העולם: מה לעשות על־מנת לזרז את פירוק הנשק? היו בינינו מנהיגות של תנועות נשים, מומחים לעניינים כלכליים, סוציאליים, פסיכולוגיים, כימיים,

ביולוגיים ואקולוגיים. הופיעו לפנינו מרצים ומרצות מעניינים מאוד. לא הייתה זהות־השקפות ביניהם. לעתים שמענו דעות מנוגדות, וגם דעות יוצאות דופן.

האם נצא מהסמינריון הזה בדעה אחת ? האם נצליח לאחד את כוחנו — נשים שונות כל כך, עם השקפות שונות ? התבוננו זו בזו. הקשבנו זו לזו. השתדלנו להבין זו את זו ולהשיג אמון הדדי — והצלחנו. מצאנו עם רבות מאוד שפה משותפת. וכאשר נפרדנו, רבות היו כבר ידידות טובות. הצלחנו להתאחד וקיבלנו החלטה טובה ומגייסת למאבק לשלום.

הסמינריון אורגן ביוזמת „הליגה הבינלאומית לשלום ולחופש". ליגה זו מאחדת בתוכה בעיקר נשים אמריקאיות בעלות דעות שונות. ליברליות לרוב, נשים שהתגייסו למאבק להפסקת המלחמה בווייטנאם ולייתר צדק חברתי. הליגה הזמינה משלחת של הפדרציה הבינלאומית של הנשים הדמוקרטיות ושיתפה אותה בהכנות על בסיס של שוויון בכל. שותפה אחרת הייתה „התאחדות השלום ע"ש ג'יין אדמס", המקורבת למוסדות האו"ם. תמיכה ביוזמת הסמינריון הביעו כ־30 ארגונים ומוסדות אמריקאיים ובינלאומיים שונים. האירועים התנהלו בחסות האו"ם.

ד"ר קורט ואלדהיים, המזכיר הכללי של האו"ם שלח מברק ברכה. הסמינריון הזה נחשב לאחד משלושת האירועים המרכזיים ב„שנת האשה הבינלאומית", בצד הוועידה במקסיקו (שעמדה להתקיים באותו חודש), וועידה בינלאומית של נשים בברלין, שעמדה להיערך באוקטובר השנה.

הכל היה מעניין, אך גם מסובך וקשה. דרושות היו סבלנות וסובלנות רבות. היה זה נסיון חדש. כך, למשל, הוצג לנו תנאי: אסור בנאומים להזכיר שמות של ממשלות, של ראשי שלטון, ובכלל „לא להתקיף אף אחד".

הדבר הגיע עד כדי גיחוך. מופיעה למשל נציגת יפאן ומספרת בין הייתר, על הפצצות שהטילו האמריקאים על הירושימה ונאגאסאקי. דפיקה בשולחן: „אסור להזכיר את שם ממשלת ארה"ב!" היפאנית נבוכה, אך נרגעת וממשיכה: „פצצה אטומית הוטלה על ארצי על־ידי מי שאין להזכירו..." צחוק באולם. אני מציצה לתוך נוסח נאומי: ממשלת ישראל מוזכרת פעמים רבות וברור שלא באופן

חיובי. כי הרי, איך אפשר לדבר על הכיבוש הנמשך, על הדיכוי האכזרי, על המאסרים, על המכשולים להשגת השלום, על הגזירות הכלכליות — ולא להזכיר לפחות פעם אחת את האחראים לצרות ארצי. וכיצד לא אזכיר את שם „הידיד" האימפריאליסטי האמריקאי, הבוחש בארצנו? ומצאתי מוצא, כמוני כאחרות. אך זה היה שיעור מעניין: הצלחנו להסביר הכל בלי לקרוא בשם המפורש, לא בנוסח: „רחל, בתך הקטנה..." אך מי אינו יודע ומי אינו מבין...

„למה בחרתן דווקא בפירוק נשק כללי כנושא לסמינריון? הרי יש לכן בעיות רבות כל־כך, הקשורות באפליה ובהעדר שוויון בנשים..." שאלו רבים.

את התשובה על כך שמענו מפי אחד המרצים החכמים המחכימים: „אם תיפול על העולם פצצה גרעינית, לא תהיינה עוד כל דאגות. אך אם יהיה פירוק־נשק בעולם ושלום, או־אז תהיינה לנו בעיות רבות... אך כדאי."

זהו זה. יש להבטיח, ראשית־כל, שלא תהיה מלחמה גרעינית. הנשק הנאגר עלול לחסל לנו את בעיות היקום לנצח.

מומחה לנשק מטעם האו"ם הראה לנו דגמי פצצות גרעיניות, החל בגדולות וכלה בקטנות כראשי כפתור. נחרדנו. בצאתי מההרצאה לתוך המון אנשים שנהרו ברחוב הניו־יורקי, חשבתי להרף־עין: לו יכולתי לעצור אותם לרגע. כמו בסרט קולנוע: סטופ, הכל עומדים, ולו צעקתי לעברם: „לאן אתם רצים? חישבו רגע, שכוחות-זדון אדירים מכינים לכם את המוות!..." מי מהם היה משנה את התנהגותו? נורא הוא לדעת, מה מעטים הם האנשים, החושבים על הסכנה, האורבת להם ולילדיהם.

אילו חשבו רגע על כך...

ש־240 מיליארדי דולרים הוצאו בעולם במשך השנה השוטפת על חימוש;

ש־3 טריליוני דולרים (שלושת אלפי מיליארדים) הוצאו ב־20 שנה (1951—1971) על כלי נשק;

שתקציב הפנטאגון הוגדל השנה בכ־10 מיליארדי דולרים ועד שנת 1980 עומדים להגדילו ב־148 מיליארדי דולר נוספים;

שמדינות המערב ובראשן נאט"ו מרחיבות את מירוץ־החימוש;

שארה"ב החליטה להגביר את כוחותיה המזויינים במרכז אירופה. במקום לצמצם אותם;

שהמיליטריסטים האמריקאיים הקיצוניים מגבירים את התקפתם על תהליך הפוגת המתיחות...

נשים לב: כל זה נאמר בשנת 1975.

בארוחת הצהריים מתנהלת שיחה:

אמריקאית 1: יש לי הרושם, כי מגזימים בעניין פירוק־הנשק. בכל זאת, ישנה הפגת מתיחות. ודאי שצריך לעשות משהו, אך בלי בהלה...

אמריקאית 2: מה את אומרת? אינך רואה שהמצב חמור? ג׳יימס שלזינג׳ר שלנו מפיץ את הדעה, שברה״מ עלולה לתקוף את ארה״ב, מפני שיש לה עליונות גרעינית. הרי הוא, מספרים, נתן הוראה חשאית לצוותים של מפציצי חיל־האוויר האמריקאי להתכונן למלחמה גרעינית מוגבלת. לתוכנית זו יש אפילו שם: „לימיטד ניוקלר אופשן" (אופציה גרעינית מוגבלת).

סובייטית: ומי יאמין, שברה״מ עומדת לתקוף את ארצכן? שלזינג׳ר יכול, כמובן, להפחיד את האמריקאים התמימים. אך המציאות מוכיחה, שעברו חמש שנים מאז נחתם ההסכם הסובייטי־האמריקאי בדבר אי־הפצתו של הנשק הגרעיני וישנה הפגת המתיחות. מה הם הדיבורים האלה של שלזינג׳ר?!

אמריקאית 3: יש לי חששות לגבי יציבות ההפוגה. הקיצוניים שלנו לוחצים חזק.

סובייטית: ברה״מ מכבדת את הסכמיה. איני מכחישה שגם אני מודאגת, הממשלה שלכן דוחה כל מיני הצעות חיוביות שלנו. אך אני מאמינה בעמים, הרוצים בשלום, הרוצים שההפוגה תימשך.

אמריקאית 2: ודאי שיש מקום לדאגה. הביטו, כמה מבזבזים על ייצור נשק, איום! מה עשינו, פונה היא לחברותיה, כאשר תבע הפנטאגון לפני זמן קצר להגדיל את התקציב הצבאי העצום ב־32 מיליארדי דולרים נוספים?

אמריקאית 3: דווקא עשינו. הייתי פעילה בזה. מנהיגים של 8 ארגונים מקצועיים גדולים חתמו על פנייה לכל חברי הקונגרס ותבעו לא לאשר זאת.

צרפתייה: אני, לצערי, יכולה רק להוסיף על הצרות הרבות. הממשלה שלנו עלתה גם כן על סוס מירוץ־החימוש. היא מתחרה

בנשק החדיש ביותר בעולם. 270 אלף איש עובדים בתעשיית הנשק. הכל משוכלל להפליא להריגת אנשים.

ארגנטינית: **פאני אידלמן** (מזכ״ל של **הפדרציה העולמית** של הנשים הדמוקרטיות), אמרה בהרצאה בסמינריון, שהסכום שמוציאים לייצור הנשק בעולם במשך שנה אחת — 240 מיליארדי דולרים — עולה על התקציב השנתי של כל המדינות באמריקה הלטינית. בכסף זה אפשר היה לשפר את כל שירותי הבריאות פי 30. פאני דרשה מהמדינות החברות במועצת הבטחון, לצמצם את תקציביהן הצבאיים ב־10%, ולהקציב מסכומים אלה לארצות מתפתחות. היא אמרה שלהחלטה כזאת תהיה השפעה על מדינות אחרות שתלכנה בעקבותיהן.

ישראל, אני: הזכרתן את המפציצים שלכן. גם בישראל נולד מפציץ חדש. שמו „כפיר״. „כפיר״ הוא גור אריות, אך הוא כלל לא פעוט, הוא ממש ענק, אימתני. הוא עלה 4 מיליוני דולרים. זה הון! שר הבטחון שלנו, שמעון פרס, הולך מאז עם הראש בשמים. לו היה מוריד את ראשו ומביט על ערים וכפרים בישראל, היה מבחין בסבלם של רבים כל כך, יהודים וערבים, בילדים החיים על סף העוני, במחוסרי גג...

אמריקאית 2: המצב אצלכם באמת מדאיג. כל־כך הרבה כסף להוציא על נשק בארץ קטנה וענייה! והממשלה שלי עוזרת בזה, כמובן לא לטובתכם.

לשתול את רעיון השלום

האם מסוגלות הנשים יותר מהגברים להבטיח את השלום? שאלו אותנו במקומות שונים. ודאי שהשלום יובטח רק במאבקם של גברים ונשים יחד. אך הסמינריון הדגיש את חלקן של הנשים במאבק לפירוק־נשק ולשלום, משום שהן עוסקות בנושא פחות מהגברים. נשיאת „הליגה", אשה צנומה, עדינה ומלאת־חן, קיי קמפ, הביעה דעה כזאת: „רעיון עשיית המלחמה נשתל במוחות הגברים. עכשיו עלינו לשתול את רעיון עשיית השלום במוחות הנשים". בהפסקה אמרתי לה, שאינני מסכימה עם דבריה ושאני מכירה לפחות אשה אחת בה נשתל רעיון המלחמה, וחשבתי, כמובן, על גולדה מאיר. קיי הבינה מייד במי המדובר, צחקה וענתה: „אין כלל בלי יוצא מן הכלל". אך למה היוצא מן הכלל הוא דווקא בארצי? חשבתי בצער בלבי.

האיש שחישמל אותנו בהרצאתו הוא שון מק־ברייד, סגן מזכ"ל האו"ם, איש מבוגר, הגאה בכך שהוא חבר־כבוד ב„ליגת הנשים". עוד בשנת 1915 צעד יחד עם אמו בדבלין בהפגנה למען שלום וזכויות הנשים.

הוא מזהיר: „כאדם החי שנים רבות, אוכל לומר מנסיוני, שיש להימנע משגיאות ולא לחיות באשליות; המלחמה הבאה תהיה גרעינית ותהרוס את האנושות. יש לא רק לומר שצריך לעשות משהו, אלא לעשות בזמן הקרוב ביותר." הוא מביט בנו בעיניו הטובות, חש בדכאון שהטילו דבריו בנו, ומוסיף: „אני מאמין, שאפשר למנוע את האסון. אני מאמין בכוחן של הנשים. הן מעוניינות בשלום ומושכות אליו גם גברים..." — אמר. שוחחתי עמו והגינותי על גברים. בעניין השאיפה לשלום אינני מבדילה בין גברים לבין נשים, אלא בין שואפי מלחמות ושוחרי השלום. זו הייתה מליצה — השיב.

הילבי ספילה, היא פינית מרשימה ורבת־פעלים. היא מנצחת מטעם האו"ם על שנת האשה הבינלאומית. אשה כסופת שיער ולה פנים רעננות. היא מרצה ארוכות, אך דבריה חשובים, ואנו מקשיבות בדריכות. היא מסעירה את כולנו:

„למה אנו מסכימות למצב האפליה?" וממרידה: „אנו 50% של אוכלוסיית העולם, וכובלים אותנו באחוזים נמוכים כל־כך בייצוג בכל שטחי החיים!"

„הביטו, מה קורה באו"ם? למה נסכים שגברים יתפשו כמעט את כל המקומות כאן? גם עתה, לאחר שהנשים נעשו פעילות יותר, מגיע אחוז הנשים בייצוג כאן ל־8 בלבד, וכמה נשים יש בממשלות? כמה מאיתנו משפיעות על התכנון של ארצותינו? בוועדה לענייני כלכלה רק 5% הן נשים. כך קורה, שהנשים בעצמן שולחות רק גברים לייצג אותן בפתרון הבעיות הגורליות ביותר. עצוב, שאנו מתרגלות למצב זה, כאילו זה טבעי.

יש כמובן ארצות, בהן יש שוויון לנשים. כמעט שוויון מלא (הכוונה לארצות הסוציאליסטיות). בארצות אלו עובדות 70% מכלל הנשים, אך בכל זאת, גם שם אין הן משפיעות מספיק בענייני כלכלה ובעניינים אחרים. על נשים לשבת בכל מקום, בו מקבלים החלטות בעניין פירוק־הנשק והשלום. אנו חייבות לחשוב, כיצד להשפיע על היחסים הבינלאומיים. אנו דנות היום בעניינים אלה כאן, באולמות האו"ם. אני מדגישה", אמרה בלהט, „כי אנו לא רק יושבות במקום זה, אנו רוצות להשפיע על ההחלטות המתקבלות במקום זה. האנושות זקוקה לכוחנו היוצר, להגשמת שאיפתנו לשלום...".

אחרי שלושה ימים התחלקנו לשלוש ועדות. ולאחר מכן נפגשנו שוב במליאה. כל ועדה הביאה את המלצותיה, דנו בהן, סיכמנו והכינונו את ההחלטה הכוללת, החלטה טובה, לוחמת. אך לפני כן נערכה מסיבת עתונאים.

זה היה כך: מארגנות הסמינריון הזמינו את העתונות הניו־יורקית. אמרה לי אחת המארגנות: „עתונאים מבקשים שאת תשתתפי במסיבת העתונאים." מי זה המעוניין כל־כך? חשבתי, שהרי ראיון לעתונות המתקדמת האמריקאית אתי נקבע כבר... מה ירצו ממני? בוודאי, בעניין הגירת יהודים מברה"מ, או אש"ף או קיסינג'ר... מילא, אני ממהרת לחדרי במלון לקחת חומר ולהתרכז לקראת „ההתקפה" האפשרית של העתונות האמריקאית עלי. איזו אכזבה! עתונאים מעטים בלבד. השאר, הרבים, החרימו. זוהי דמותה של העתונות הניו־יורקית העויינת ברובה המכריע את ענייני השלום והקידמה, וכמובן את ענייני הנשים.

אך ישנן גם שתי נשים נחמדות השייכות לעתונות השמאלית. היינו לידידות. „האויבים" נראים רדומים ומשועממים. רושמים. תור השאלות. אני דרוכה, מוכנה לירות את כל התחמושת שהבאתי אתי. אראה להם! אך השאלות מעטות ומופנות בעיקר אל נציגת קובה.

כמה בעיות כלליות. אני מאוכזבת: הבעיות באזורנו, הכמיהה לשלום אצלנו — שום דבר כזה אינו מעניין אותם...

הסמינריון מסתיים. משלחת הפדרציה מסכמת: השגנו את מטרת המפגש: אחדות נשים במערכה לפירוק-הנשק ולשלום. מיפגש זה לא יישאר בודד. יבואו אחריו מיפגשים ופעילות נוספים. מעתה מתרכזות ההכנות להצלחת הוועידה הבינלאומית של נשים באוקטובר, בברלין.

יוצאים לדרך

מחלקים את משתתפות הסמינריון לקבוצות-קבוצות. מתחילים לפעול 50 סמינריוני-מיני ברחבי ארה"ב הגדולה.

אנו שלוש, נא להכיר את קבוצתי:

אנה דג'רנובה, עתונאית מצ'כוסלובקיה, פלורנס מופושו מיוהנסבורג, נציגת הקונגרס הכל-אפריקאי, שהיא פליטה זה עשר שנים וחיה בזמביה ואני מישראל.

בתמונה: מימין א' דג'רנובה; משמאל פ' מופושו ור' לוביץ' עם חברות מארה"ב

אנו מבקרות בחמש ערים: **איתיקה, מנצ׳סטר, בופאלו, אולבאני ובוסטון.** בכל עיר אסיפות. מופיעים אמריקאים ואנו מופיעות. בכל עיר שיחות — עם לבנים, עם שחורים, עם יהודים רבים, עם כמרים ובעיקר עם נשים. הופעות ברדיו ובטלוויזיה. ראיונות. יש ויכוחים, יש הסכמות, יש גם עוינות. אנו עייפות מאוד. אין זמן לשינה, למנוחה. אך ממשיכות תוך עניין ובאחריות.

הפגנתי בבוסטון

שמחתי שביום שהגענו לבוסטון התקיימה בעיר הפגנה אדירה. שמחתי להפגין יחד עם 50 אלף אנשים — נגד הגזענות. כאשר הגענו למקום, ההפגנה הייתה כבר בעיצומה. הרחוב היה סגור. מיהרנו אל שורות המפגינים, אך בטרם הצטרפתי, עליתי על גג המכונית והשקפתי על ההפגנה הצועדת. ים של אנשים וים של שלטים. מניפים אגרופים קמוצים, קוראים קריאות ושרים שירי־חופש. המוני צעירים, סטודנטים ונוער לומד, פועלים צעירים, נשים רבות כל־כך וגם ילדים. קבוצות נוער אלה, שבתוכם בלטה קבוצת קומוניסטים צעירים, הוסיפו מיליטנטיות מיוחדת להפגנה. בראש ההפגנה כרזה גדולה לכל רוחב הרחוב: „שחורים, לבנים וחומים, התאחדו!" וכרזה ענקית שנייה: „21 שנה — זמן מספיק כדי שגם בבוסטון ישתנה המצב בבתי־הספר".

באמת מספיק. עוד בשנת 1954 קיבל בית־המשפט הגבוה בארה"ב החלטה, כי החינוך הנפרד של השחורים והלבנים הוא בלתי-חוקי. מאז גדל כבר דור שלם של ילדים ונוער, אך החוק נגד הגזענות טרם יושם בכל רחבי ארה"ב. ובבוסטון כאילו אין החוק קיים בכלל. מצפצפים עליו.

ההפגנה נקראה ע"י „האיגוד הארצי לקידום המיעוטים הצבעוניים". מנהיג האיגוד הוא רוי וילקינס. הוא היה הנואם המרכזי בעצרת הענקית שהתקיימה בתום ההפגנה. הוא אמר: הפגנה זו היא ביטוי לנצחון בית־המשפט של מדינת ארה"ב. מאות אוטובוסים ואף 31 מטוסי צ׳ארטר הביאו את המפגינים לבוסטון.

הלכתי בצד אשה שהוליכה שני ילדים. משפחות רבות באו על טפן.

„סליחה", פניתי אליה בעזרת מתרגמת, „את מבוסטון?"

„כן, גברתי". הצגתי עצמי בפניה. היא מורה. „מזמן צריך היה כבר לארגן הפגנה זאת. קשה לנשום באווירה הגזענית המחניקה."

„הילדים שלך לומדים עם ילדים שחורים ?"

„לא, לצערי. 80% מהתלמידים הלבנים לומדים בבוסטון בבתי־ספר ללבנים בלבד. אבל זה לא בגלל רצונם של ההורים. פשוט בתי־הספר הם נפרדים ואי־אפשר לטלטל את ילדי, למשל, לקצה השני של העיר, בו ישנם בתי־הספר המעורבים המעטים. לכן אני מפגינה נגד החינוך הנפרד. אך ישנם גזענים רבים מאוד וישנם גם הורים החוששים מרמת הלימודים בבתי־הספר המשותפים שתהיה כביכול נמוכה יותר."

„והמורים ?"

„75% מכלל המורים בבוסטון מלמדים בבתי־ספר לחינוך נפרד. רבים מאלה מפגינים היום כמונו. אך רבים שותקים. הרעל הגזעני פועל. עושים פעולות נגד, אך צריך לעשות יותר. לא מזמן התקיימה כאן הפגנת גזענים, בה איימו על הילדים השחורים."

„מה אתם עושים ?"

„קיים חוק של חינוך משותף. פנינו למשטרה. המשטרה מלווה יומיום את הילדים השחורים לבתי־הספר של לבנים. הילדים השחורים והוריהם אמיצים. אנו עוזרים להם..."

אנו צועדים. קריאות הקהל נישאות הרחק: „כסף לבתי־הספר ולא למלחמה !", „השכלה ולא הפרדה !", „פורד, השלט חוק וסדר בבוסטון ולא במזרח־אסיה !" ושוב: „שחורים, לבנים וחומים, התאחדו !"

אצל ג׳ו בהארלם

מי לא שמע על הארלם ? גם אני שמעתי. אך לראותה במו עיני, זהו דבר שונה.

„אני רוצה לבקר בהארלם", מבקשת אני מידידי.

„זה מסוכן קצת. אולי ניקח אתנו מישהו מהמכרים השחורים", אומרת אנה.

„לא צריך להגזים, בואי, אני מכירה שם משפחה", אומרת הלן. ואנו יוצאות להארלם.

המכונית מתרחקת ממרכז ניו־יורק, מאחורינו גורדי שחקים. מרכז־העיר המפואר, פאזה־רוקפלר, הבנקים וחברות־הביטוח האדירות.

השעה היא 12 בצהריים. אנו בהארלם. ברחוב הראשי התנועה גדולה. ולא רק עקרות־בית העוסקות בקניות. הרחוב מלא גברים,

רובם צעירים, קבוצות־קבוצות עומדים צעירים וצעירות ומנהלים שיחות. הבארים מלאים לוגמי כוסיות. גברים בבלויים יושבים ללא ניע על מדרכות. אלה הם מחוסרי־העבודה. ידיים היכולות והרוצות לעבוד, והן בטלות. רגליים המוכנות ללכת לעבודה, הליכתן אינה „נחוצה". ומה בדבר הראש? מה מתבשל בראש של מובטל חודשים רבים? והרי אין זה ראש אחד. מספר המובטלים עולה על 11 מיליון! אי־מי עשה חשבון ואמר: כל איש עשירי היכול לעבוד אינו מוצא עבודה. אבל זהו הממוצע הארצי בלבד. בהארלם המצב שונה. נוסף על חוסר־העבודה פועלת כאן גם האפליה הגזעית. הארלם זהו „גיטו של שחורים": כאן 98% מהאוכלוסייה הם שחורים וצבעוניים. כאן חוסר העבודה פוגע ב־30% מכלל כוח־העבודה. כל אדם שלישי מובטל. וברור שהבעיות כאן חמורות יותר מאשר במקומות אחרים רבים.

היכן תמותת הילדים היא הגבוהה ביותר? — בהארלם. היכן פשיעת הילדים, הזנות, השיכרות וההתמכרות לסמים גבוהות ביותר? — בהארלם.

אתה חש באלה ברחוב המלוכלך והמוזנח. אלה מציצים אליך מתוך הבתים, שזה מכבר נשר מהם הצבע יחד עם הטיח. ומדוע רבים כל־כך כאן הבתים שעלו באש? החלונות המפוייחים מביטים בעוברים־ושבים, כמו אימה שחורה.

„מה קרה?"

„כאשר בלב בוערת השנאה, בוער הייאוש — בוערים הבתים", ענה לי בשקט בן הארלם. ולאחר שתיקה הוסיף: „מי ידאג לבתים, כאשר האדם כאן מיותר? למי זה איכפת?"

אני נזכרת בנתונים סטטיסטיים: בעשור 1962—1972 הוצאו בארה"ב 19 מיליארדי דולרים בלבד על חידוש הערים לעומת 2,000 מיליארדי דולרים בערך על מירוץ־החימוש. וכנראה, שלהארלם לא הגיעה אף פרוטה שחוקה מסכום זה.

דפיקה בדלת. אשה צעירה נאה פותחת. בעיניה תמהון. לא ציפתה לאורחים. שני חדרים קטנטנים ונקיים. בחדר יושב גבר כבן ארבעים: רגליו פשוקות, ידיו תלויות בין ברכיו. סוקר אותנו במבט אדיש. משיב „היי!" אדיש. לא נוח לנו, אנו מיותרות. אבל לא ניסוג. הלן מציגה אותי: עתונאית מישראל. המבט אינו משתנה. אנו יושבות.

שותקים.

„מה נשמע, ג׳ו ?״ לבסוף מעיזה הלן לשאול.

„מה שנשמע אתמול, ויישמע מחר״. תשובתו של ג׳ו קוטלת מראש שאלה נוספת.

סיפורו של ג׳ו דומה לסיפורם של רבים: עבד בתעשיית המכוניות. בנה לו קן משפחתי, אשה, שני בנים. לפני שנה בערך פוטר. עד כה קיבל סיוע למחוסרי־עבודה מקרן אבטלה (משלמים מעבידים ופועלים). האפשר היה להתקיים בו? בקושי רב. צריך לקמץ בכל. גם באוכל של הילדים. האשה מוצאת מדי פעם כמה שעות עבודה בנקיון בבתים פרטיים. גם זה קשה להשיג — את יודעת כמה משלמים שכר דירה? 140 דולר בחודש. והשירותים בחוץ.

ומה עכשיו? מעכשיו אין עוד סיוע־מובטלים (משלמים אותו 26 שבועות עד שנה במקרים מיוחדים). עכשיו, יצטרך ג׳ו לעמוד בתור לקבלת עזרה סוציאלית, כמו מובטלים אחרים.

„עכשיו אני הופך לפושט־יד. את מבינה?״ אומר ג׳ו, „אצטרך לבקש תמיכה מהעזרה הסוציאלית. כמו לכל אלה שאין להם כל סיכוי לקבל עבודה״. ג׳ו מרים אלי את עיניו. זה הייאוש המביט בי.

„האם אין לך שום סיכוי להשיג עבודה?״

„איפה? אומרים שמספר המובטלים מגיע כבר ל־11 מיליון. בתעשיית המכוניות חצי מיליון. אז דווקא אני אשיג עבודה? הרי, אנחנו, השחורים, המפוטרים הראשונים. את יודעת, מה גדולה השנאה לשחורים?... אולי שמעת? בבוסטון עשו לינץ׳ לפועל שחור. וגם בערים אחרות מתנהגים כלפינו, כאילו היינו מצורעים. אם־כי לא רק כלפינו, גם כלפי פורטוריקאים וצבעונים אחרים.״

שתיקה.

„אולי תשתו קפה?״ שואל ג׳ו ופונה במבט אל אשתו. ומבטו אומר: „האם יש לנו קפה?...״

„לא, תודה; זה עתה שתינו.״ אשתו מרגוט נבוכה. משפילה את עיניה.

„אין סיכוי לעבודה״, אומרת היא. „אני חוששת לו. הוא מדוכא מאוד. אני מפחדת, שיתחיל לשתות, כמו אחרים...״

הדלת נפרצת ברעש ולפנינו מגיח נער כבן שש־עשרה. ארשת־פניו זועפת. עתה דומה מאוד לאביו. זהו תום, הבן.

„תום, הגד שלום לאורחים״, אומרת מרגוט.

אנו שומעים מעין „היי".

„עובד ? לומד ?" אני שואלת ומייד מבינה, שהשאלה איננה במקומה.

„לא עובד ולא לומד", מחזיר תום בכעס. „אני שחור, את מבינה גברת, אני שחור !"

„תום, זה לא יפה. אלו אורחות שלנו, ידידות !"

„את מי זה מעניין ? מה הן באות הנה ? לראות קרקס, או מה ? חיות שחורות ? רוצחי לבנים ? גונבי ארנקים ? מציתי בתים ? !"

„תום", אומרת אני, „אני מבינה אותך, אני מזועזעת מהאפליה הזו. אך האם אין מובטלים גם בקרב צעירים לבנים ? האם אין ילדים לבנים רעבים, שאינם לומדים ? אומרים שיש 50 מיליוני אמריקאים החיים בעוני. ולא כולם שחורים או צבעוניים."

„את רוצה להשוות ?" תום כועס.

„איני רוצה להשוות. רוצה שתראה, שיש עניים בני גזעים שונים... שיש פועלים ויש מנצלים... גם בארצי..." ואני מספרת לו על אפליית הנוער הערבי, על אפליית הנוער מעדות־המזרח...

תום מקשיב. עיניו הגדולות השחורות מתחילות להביט בי בעניין, וניכר שמחשבתו עובדת במתיחות. וכאשר אני מספרת, שיש לנו „פנתרים שחורים" — הוא מופתע.

„העולם מחורבן !" קורא הוא בזעם.

„שטויות", אומר ג'ו, „לא העולם מחורבן. העשירים מקלקלים אותו. והממשלה שלהם. למה לבוז לכולם ?"

„אמא, לאכול !" נזכר תום.

האם מגישה לו תפוחי־אדמה ופרוסת לחם עבה.

„עכשיו יש עוד זה. מחר גם זה לא יהיה", אומר ג'ו, „נצטרך למכור כל חפץ שיש לו ערך בבית..."

„למי תמכור ?" מתערבת מרגוט, „הכל מוכרים. הכל במצוקה. כל הרחובות הפכו לשוק פישפשים."

„מה באמת נשאר לבן-אדם ? יקח כוסית ולפחות יחלום חלום נעים", אומר ג'ו, „ולמה לא לעשן חשיש ? גם זה נותן חלומות נעימים."

„ג'ו !" מפסיקה אותו מרגוט מבוהלת, „רק זה חסר לנו !" היא בוכה. ג'ו ניגש אל אשתו, מניח יד כבדה על כתפה : „אל תדאגי, מרגוט..." פונה אלי ואומר : „גברת עתונאית, כתבי בעתון, שג'ו לא ישתכר ולא יהיה חשיש'ניק, אל תרחמו עלינו !"

הוא חוזר ויושב. מצביע עלי ואומר: „היא מזכירה לי את ביל."
„מי זה ביל?"
„אחד מחברייך." הוא מחייך.

ג'ו מספר: „ישבנו בחוץ, ברחוב, כרגיל. הרי, אין מה לעשות. ישבנו, פיטפטנו ונזכרנו בזמנים כאשר עבדנו. רבים מאתנו כאן עבדו יחד במפעל למכוניות. יש מה לזכור. את רואה את הידיים האלה? ידיים אלה עובדות מגיל תשע. הייתי דרדק כאשר נשלחתי למפעל. כאשר אומרים להן עכשיו: ,ידיים, אל תעבודנה!' הן מתבלבלות ועושות מעשים שלא-ייעשו. את מבינה? הראש הזה? את רואה אותו? את חושבת, ראש של שחור מטומטם. אך הראש הזה למד לעבוד, למד בעצמו קרוא-וכתוב. ולא בבית-ספר. בעזרת הראש הזה נעשיתי מכונאי די טוב. הבאתי כסף הביתה. תמכתי באבא ובאמא. הלבשתי את אחי ואחיותי הקטנים. היינו 14 ילדים בבית. בנינו בית. אני ואחי. חיתנתי שלוש אחיות. ועכשיו הראש המסכן הזה אין לו מה לעשות. אז הוא משתגע... אבל נחזור לביל. ביל עבד אתי שנים רבות באותו המפעל. אנו כמו אחים. גם הוא, כמובן, מובטל. אבל קומוניסט. אינו סובל, כאשר אומרים שאפשר להשתגע מהמצב הזה. ,גם כאשר רע, הראש חייב להיות צלול', אומר הוא. ,צריך לעשות משהו'. והוא קורא לנו להפגנות..."

הגיעה השעה ללכת. אנו קמות. אני לוחצת את ידו הגדולה של ג'ו ושואלת:

„אז מה?"

„חושבים", עונה ג'ו בבת צחוק העושה אותו יפה, „אולי צודק ביל."

„שלום ג'ו. שלום מרגוט. שלום תום." אנו נפרדים בידידות.

בוועידה אזורית של המפלגה הקומוניסטית של ארה"ב

האיר מזלי ובתום הסמינריון התקיימה ועידת המפלגה הקומוניסטית של מדינת ניו-יורק. אחת הוועידות האזוריות לקראת ועידתה הארצית שנערכה מאוחר יותר, ב־24 ביולי בוואשינגטון.

השעה 9 בבוקר. האולם שהושכר במלון גדול מתמלא. הרוב צעירים. שמירה קפדנית בכניסה. אווירה חגיגית. כרזה גדולה על הקירות קוראת: „לאחדות בין שחורים ולבנים!" כרזה אחרת: „לסוציאליזם ולשלום!"

הוועידה נפתחת. שיר מהפכני. אחריו האינטרנציונל. לא מקהלה שרה את השירים. שלושה חברי הנהגה, המלווים עצמם בגיטרה, הם השרים. מילות השיר המהפכני חולקו לקהל וכולם שרים. שמחת חיים. מלים נרגשות בפי הנואמים. לוחשים לי באוזן: „חבל שלא תהיי מחר. ייערך האירוע ההמוני של המפלגה — אסיפת עם פומבית בכיכר. אלפי אנשים יבואו. ינאם הנרי וינסטון." אני באמת מצטערת. וינסטון, שהוא חבר הלשכה הפוליטית ואיש אהוב מאוד, נחשב לנואם מזהיר. עתה הוא יושב בנשיאות. אדם גדול מידות, פנים שחורים גדולים של ילד טוב ורק העיניים נטולות ברק. הוא איבד את ראייתו בבית־הכלא האמריקאי. עיניו עכשיו — אלו הן עיני אשתו. היא תמיד לצדו. יושבת קשובה, פניה חוורים. כאשר אסיים את דברי הברכה, היא תהיה בין אלה שינשקו לי. היא תלחש באוזני: „ממני ומהנרי". כאשר עשינו היכרות, אמר לי וינסטון „אני מעריץ את מפלגתך."

סערה של מחיאות־כפיים נרגשות: לסרבנים הראשונים במלחמת וייטנאם, הם נמצאים באולם. כולם קמים, רוצים לראותם. לשלוח אליהם מבט חם, אגרוף קמוץ. הם היו הראשונים שהעזו להגיד „לא!" למלחמה מזוהמת זו.

אחריהם הלכו עשרות, מאות, אלפים. „למפלגה שלנו חלק נכבד בסיום המלחמה בווייטנאם", אומרים מעל במת הוועידה. אך רבים מהצעירים האמריקאיים, סרבני מלחמת וייטנאם, מצויים עדיין מחוץ לגבולות ארצם. שערי הבית נעולים, רק שערי הכלא פתוחים לפניהם, אם יחזרו.

מורגשת כאן השנאה המעמדית העצומה לשלטון הממיט אסון על העם בבית ועל עמים רבים בחוץ, כולל ארצי. אני יושבת ומהרהרת: המאבק שלנו משותף. הם, הקומוניסטים האמריקאיים, במאורת החיה הענקית. קשה לשבת בלוע של החיה. איש לא שכח עדיין את תקופת המקארתיזם. את אתל ויוליוס רוזנברג ואת האחרים. תקופת טרור חשוכה זו הרחיקה מאות קומוניסטים ואלפים רבים של אוהדיהם מהמאבק. היו ביניהם אנשים טובים, שלא החזיקו מעמד מול לחץ הטרור. צל הפחד מלווה רבים גם היום.

בקהל צירי הוועידה יש משהו מוזר. ישנם צעירים מאוד ומבוגרים מאוד. אין דור ביניים... הדור מתקופת מקארתי. „זהו הדור האבוד שלנו", אומרים לי.

„זוהי ועידה היסטורית", אומר המרצה, „הנהגת המפלגה עוברת לידי חברים צעירים. כל הערכתנו לחברים הוותיקים. הם הביאו את המפלגה עד הלום. הם חינכו את הצעירים, הם פעלו ופועלים גם כיום, ובלעדי נסיונם לא נוכל להתקדם. אך את הגה הקטר חייבת המפלגה להעביר לצעירים. והם מסוגלים. הנה ביל סקוט. רחב כתפיים, שחור זקן, מנהיג פועלי המכוניות. הוא אהוב על הפועלים. הוא פתח את הדלת לפני שחורים רבים והוכיח מי הם הקומוניסטים ולמה הם נאבקים. מהצד השני יושבת צעירה בלונדינית, בעלת ארשת־פנים רצינית. היא נבחרה להנהגת האיגוד המקצועי של המורים. הישג גדול. ועוד רבים כמוהם.

מדברים הרבה על הנוער. באים עכשיו יותר צעירים, שחורים, פורטוריקאים, לבנים; מציעים לשפר את המגע עם הצעירים, לחפש דרכים חדשות ללבם. ומדברים על הנשים במפלגה, הלוחמות האמיצות, שגם הן השיגו הישגים לא מבוטלים. אך יש דאגות רבות, קשיים רבים, חוסר עבודה, שנאה גזעית. מדברים גם על היהודים. במדינת ניו־יורק לבדה יש למעלה מ־3 מיליוני יהודים. מדברים על התעמולה הפרו־אימפריאליסטית של הציונות, המשפיעה על יהודים רבים, מוציאה אותם משורות הלוחמים לעתיד מתקדם של העם האמריקאי. „לא לזרוק את כל היהודים לשק אחד!" — מזהיר אחד הנואמים. יש לראות את הצד המעמדי: 15% מיהודי ארה"ב הם עניים מרודים. אותם מעניינת לא הציונות, אלא בעיית הקיום.

ועוד בעיה חמורה: השנאה שמטפחים נגד השחורים, נגד הפורטוריקאים ואחרים. השלטון פועל בשיטה ישנה ובדוקה זו של „הפרד ומשול".

מזמינים אותי לברך את הוועידה. מה אגיד להם? מצאתי את המלים. הן באו הישר מן הלב. אמרתי, בין הייתר, מה מאושרת אני לראותם ולשמוח איתם בוועידה זו. האימפריאליזם, אמרתי, אינו נותן לנו אשרות כניסה לבוא ולהיפגש אתכם. הוא מפחד מפני מיפגשים בין לוחמי החופש. יש לו כנראה ממה לפחד. אך רעיונות האינטרנציונליזם הפרולטרי אינם זקוקים לאשרות כניסה ואינם מכירים בגבולות והם בלתי־מנוצחים! עוד נרבה להיפגש, חברים! הבטחתי. בסיום דברי הוקפתי בחומה חיה ידידותית: לחיצות ידיים, נשיקות, מלות הערכה למפלגתנו הקומוניסטית הישראלית.

קנדה רבת הפנים

העולם קטן, המרחקים מתקצרים עד כדי תדהמה: בבוקר השתתפתי בוועידת המפלגה הקומוניסטית האמריקאית במדינת ניו־יורק. ובערב ישבתי כבר בוועד המרכזי של המפלגה הקומוניסטית הקנדית. 50 דקות: ניו־יורק—טורונטו!

קנדה הראתה לי, קודם־כל את פניה היפים, המתקדמים, המהפכניים. חברי הוועד המרכזי ישבו ליד שולחנות קטנים, פזורים באולם הגדול. פניהם אל שולחן הנשיאות. רובם צעירים. לבנים ושחומי עור, דוברי אנגלית וצרפתית.

אני שומעת את נאומיהם. יש בהם דאגה רבה לאדם; דאגה משום האבטלה הגוברת; דאגה למיעוטים המדוכאים; דאגה לעצמאות קנדה; דאגה לשלום העולם.

הבעיות שונות, אך כל־כך קרובות. המחשבות סובבות סביב אותם נושאים. יש חרדה ויש אופטימיות של קומוניסטים. אני בתוך משפחתי. הם מקבלים אותי בחום ובידידות אמיתית. טוב לשמוע מלות הערכה וידידות למפלגתי. מרגישים את האינטרנציונליזם באופן מוחשי.

קנדה — ארץ גדולה ועשירה. עושר בצד עוני רב. וילות פאר בצד חורבות. בעלי הפריבילגיות בצד המקופחים.

הקנדים שונים מאיתנו באופיים. השקט שלהם מדהים, למרות שרבים מהם רצים לפסיכיאטרים (כמו האמריקאים). הם כאילו חיים על פני כוכב־לכת אחר. אין שירות־חובה בצבא, רק בהתנדבות. הנוער צועד לו בשלווה מבית־הספר העממי לגבוה. לומד, מתחתן, חי את חייו השקטים. לעתים נראה שהם שקטים ומרוצים שארצם רחוקה מההתרחשויות ומההסתבכויות שבחלקי־עולם אחרים. כמו אצל האמריקאים, תמצא גם כאן אנשים רבים, שאינם להוטים לדעת על הצרות שלנו, למשל.

קנדי אחד אמר לי: „אל תאמיני בסיפורים, כאילו מנצלים האמריקאים כל־כך את ארצנו. הם נותנים לנו הרבה, לולא הם, לא היינו חיים כל־כך טוב.״

האמנם כל־כך טוב?

פניו מחמירים קצת: „המהגרים גורמים לנו צרות. מה הם נדחפים אלינו? האם חייבים אנו לספק עבודה לכל? וגם פליטים רבים עובדים כאן.״

על קירות הבתים כתובות נגד שחורים: „תחזרו מאין שבאתם!" השנאה גוברת: נגד שחורים, נגד אינדיאנים, נגד יהודים.

האינדיאנים. ויניפג עיר עתיקה ויפה, בעלת מסורת פועלית. ראיתי התקהלות: מעולם לא ראיתי כל־כך הרבה אינדיאנים יחד. עור שחום, פנים רחבות, אף רחב! עיניים שחורות קטנות. הרוב גברים. מה קורה כאן? הלשכה לעזרה סוציאלית. הם מובטלים. הם חיים מהתמיכה הסוציאלית. מדוע אינם עובדים? עונים לי: „הם אינם מסוגלים לכל עבודה..." — השקר הידוע.

הקנדים אוהבים את האינדיאנים רק... בחנויות. כלומר לא את האינדיאנים, שלהם הם בזים, אלא את מלאכת המחשבת שהם מוציאים מתחת לידם. כאן אפשר לקנות במחיר גבוה עבודות אקסוטיות — מעור, מעץ, מלאכת מחשבת אינדיאנית.

מתוך תמונות קטנות צוחקים אלייך פניהם „המאושרים" של ילדים אינדיאניים. לראשם כתר של נוצות.

זה מה שנשאר מבעלי הארץ הקדמונים. אך אין זו התמונה כולה. בקונסוליה הסובייטית באחת הערים הקנדיות פגשתי קבוצת סטודנטים אינדיאניים, שהתכוננו לנסוע ללימודים במוסקבה. והם גם ישובו לארצם, לעמם.

קנדי אחר אמר לי: „את חושבת, שרק לכם יש צרות עם בעיות לאומיות? לנו, ברוך השם, יש גם כן."

מונטריאול. עיר יפה, גדולה, עיר התערוכות הבינלאומיות. המונטריאוליים גאים בעירם. לדעתם המגדל „הגבוה ביותר בעולם". זהו „קנדיין נשיונל קומוניקיישן טאור". גבוה מהמגדל במוסקבה, אומרים הם. לאחרונה הוסיפו לו 15 מ' ועל־ידי כך הגביהוהו ממגדל־הטלוויזיה המוסקבאית. בכך כמעט נגמר היופי של העיר.

יש כאן בעיה לאומית קשה, הטומנת בחובה חומר נפץ. 16 מיליונים של דוברי אנגלית יש בקנדה. ועוד 6 מיליונים של דוברי צרפתית. חמישה מיליונים מהם חיים בקבק. הם רואים את עצמם כמיעוט לאומי מדוכא. הם דורשים להכיר בזכותם להגדרה עצמית. הם אומרים לדוברי האנגלית: די לנו בדיכוי, באפליה, בעוני. אינכם בעלי־הבתים היחידים בארץ זו. המלווה מספר לי: הם באֱמת עניים. בקבק מרוכז עוני רב, ואילו העשירים ביותר הם דוברי האנגלית. לקנדים דוברי הצרפתית יש היסטוריה משלהם. הם מרגישים

את עצמם כבעלי־בית שווי זכויות. הם מגינים על שפתם הצרפתית ועל תרבותם. הם רוצים להיחלץ מן העוני המשפיל, אליו דוחף השלטון. הם בעלי משפחות מרובות ילדים, להם בתי־הספר הגרועים ביותר, הם אזרחים ממדרגה שנייה. קבק מתקוממת, לוחמת. יש, כמובן, גם קבקאים עשירים. אלה שולחים את בניהם לבתי־ספר אנגליים ורובם מסתייגים מתנועת השחרור. הפועלים העניים תומכים בתנועה זו, תולים בה תקוות לעתיד טוב יותר.

המפלגה הקומוניסטית הקנדית עומדת כמובן לצדו של עם קבק במאבקו הצודק לזכות להגדרה העצמית, אך היא מייעצת ללוחמי העצמאות לא למהר עם מימוש ההגדרה העצמית עד להיפרדות של קבק, אלא לנהל מאבק משותף עם העם הקנדי נגד האימפריאליזם. הקומוניסטים מזהירים מפני מעשים קיצוניים העלולים להביא נזק לעם ולהיות לתועלת האימפריאליזם האמריקאי והריאקציה הקנדית.

על היהודים בארה"ב ובקנדה עוד לא סיפרתי. אם כי נפגשתי עם רבים. לא חשתי שיש הבדלים ביניהם להוציא את העובדה שבארצות־הברית יש שישה מיליוני יהודים, ואילו בקנדה הרבה פחות. לא חיפשתי כמובן את אנשי המימסד הציוני וגם הם לא חיפשו אותי ולא באו לפגוש אותי. לי דאגו יהודים אחרים. הם חיפשו אותי, הם קיבלו אותי בידידות ובפרחים. אני חיפשתי ומצאתי אותם. הם נמצאים בכל מקום. בעיר הגדולה, ניו־יורק ובערים הקטנות בהן עברתי. הם היו בטורונטו ובכל שאר הערים בקנדה. אלה הם יהודים בעלי השקפת־עולם מתקדמת. הם באו לשמוע אותי ושמחו לשמוע על ישראל האחרת, המתקדמת, לוחמת לשלום צודק. נעים להיפגש עימם. כמו אנשים צמאים למים במדבר — כך הם שתו את הדברים החדשים שהבאתי, שהרי כה שונים היו מהתעמולה האמריקאית והציונית, המופצת כאן. ואני למדתי, מה מעט יודעים הם עלינו, על ארצנו, על בעיותיה האמיתיות, על היחסים הישראליים־הערביים, מה מעט יודעים הם על מאבקי הפועלים. הם הופתעו לשמוע כי אני מייצגת תנועת נשים יהודית־ערבית.

פגשתי יהודים גם באקראי.

אני נוסעת במונית עם ידידתי. אנו מדברות אידיש. לפתע אומר הנהג: „את מספרת דברים מעניינים על ישראל".

„אתה יודע אידיש?" מתפלאה אני. „תתפלאי עוד יותר, אם אגיד לך שרוב נהגי הטקסי בניו־יורק יהודים."

עכשיו כבר מתנהלת שיחה חופשית.

„היית בישראל?", „לא".

„אתה עומד לבקר?" „לא. אין לי כסף בשביל לוקסוס כזה. יש לי דאגות אחרות. צריך לקיים משפחה, ללמד את הבנים. צריך לעבוד הרבה. ישראל תחכה..." צוחק הוא ומוסיף: „בינתיים תגמרו את המלחמות שלכם."

בעיר קנדית אחת, אחרי אסיפה פומבית פנה אלי יהודי: „את באמת חושבת שצריך להחזיר את כל השטחים הכבושים?"

„הרי שמעת..."

„ואני חושב שזה לא נכון ומסוכן".

„אדוני, האם אני צריכה לשלוח את בני ליהרג, מפני שאתה, היושב כאן בקנדה, אינך רוצה שנחזיר את השטחים?"

הוא נדהם. לבסוף שאל: „כמה שנים את בארץ?"

„ואם אגיד לך שאני 45 שנים בארץ, אז יהיה זה מספיק בעיניך שתסכים שעלינו להחזיר את השטחים הכבושים?"

הוא הסתלק במבוכה.

אך הרוב שבאו לאסיפות ולפגישות היו אנשים מתקדמים, בעלי תודעה, שואפי שלום.

חזרתי מארה"ב ומקנדה מלאת רשמים. חמשת הימים שהרשתה לי ממשלת ארה"ב לשהות בתחומה, היו לשלושה שבועות. עסקנו בהם אני וחברותי בנושאים ובדברים שלא היו לרוחה של הממשלה האמריקאית כלל ועיקר. אך הייתה זו פעילות לטובת השלום, הקידמה והידידות בין העמים. ועל כך שמחתנו.

היפהפיה הנרדמת

— את נוסעת לרוסיה? היזהרי, ישלחו אותך לסיביר! אמרו לי, כמובן, בתל־אביב.

והנה אנו בדרך לסיביר. אנו נוסעים לנובוסיבירסק. וזה כה פשוט: המטוס „מקפיץ" אותך לשם ב־4 שעות (אם כי אתה „מפסיד" 4 שעות, בגלל הבדל־הזמן בין מערב למזרח). אני מסתכלת מבעד לאשנב המטוס על השדות המושלגים, ונזכרת באותם דורות של מהפכנים שהירוו בזיעתם ובדמם את אדמתה הקשה של סיביר.

אנשי סיביר אוהבים לספר כאן, כי בסביבה זו, עבר לנין ב־2 במארס 1897 בדרכו לכפר גלותו, שושנסקויה. במכתב לאמו כתב לנין: „עברתי כ־1,300 ק"מ בסיביר המערבית ומצאתי כאן נוף שומם, אדמה ללא צמח, מדבר. לא בתים, לא ערים, ומעט מאוד עצים."

ועתה? האוטובוס שלנו נכנס לעיר נובוסיבירסק: רחובות רחבים, כמו במוסקבה. שמות הרחובות הם גאגארין, לנין, נצחון, מארקס... בתים גבוהים, כיכרות, שדרות... בקיץ כאן ירוק מאוד, אומרים לי.

לעיר הגענו בחושך. למחרת בבוקר הלכתי לחפש את השמש. היא עלתה בשמיים רק ב־9. עצלנית, אך יפה להפליא. גדולה, אדומה. ומייד עם הפציעה השתנה הכל. השלג הצחור קיבל גוונים של אדום וזהוב, שחזרו והשתנו בכל גוני הכחול והסגול. על רקע שדות השלג בולטים למרחוק יערות כהים. בצדי הדרך עצי לבנה בקבוצות קטנות, לבנים, תמירים, יפהפיים.

לפתע אנו נמצאים בארץ השמש. היא מאירה ומחממת, ואם נתעלם מן השלג ומהקור („רק" 22 מעלות מתחת לאפס) הרי את שורה ביום שמש נהדר. מסתבר שבסיביר יש בחורף יותר ימי שמש, מאשר בסוצ'י שעל שפת הים השחור.

שואלים אותי, אם זו לי הפעם הראשונה בסיביר. כבר עברתי כאן, ב־1949. במשלחת מטעם הפדרציה העולמית של הנשים הדמוקרטיות, בדרך לוועידת נשי אסיה בפקין. נסענו אז 12 ימים ולילות ברכבת הטראנס־סיבירית. היום נראה הדבר כאנכרוניזם ואנשי־סיביר צוחקים.

המשלחת הראשונה של הוועד לשיפור היחסים ישראל—ברה״מ בדרכה למוסקבה.
מימין לשמאל: מ׳ אידלברג, הפרופ׳ ד׳ מירון, ר׳ לוביץ׳, ג׳ רוזנטל, י׳ ריפתין, ג׳ ילין-מור

נהר האוב, הוא גאוות תושבי העיר. בקיץ הוא כחול, מקום קיט ונופש בעיבורה של העיר. עתה הוא רדום תחת מעטה קרח. חשיבותו המיוחדת, כמובן, באנרגיה שהוא מספק לתעשיית העיר. עוד ב־1893 תכנן המהנדס־הסופר גארין מיכאילובסקי מנהרת־ברזל למעבר הרכבת מתחת לנהר. מאז גדלה העיר והפכה מרכז תעשייתי ומסחרי של האזור כולו. לפי שטחה תופשת היא את המקום השלישי, אחרי מוסקבה ולנינגרד. היא משתרעת על 480 קמ"ר וחיים בה 1,305,000 נפש (יחד עם הסביבה הקרובה 2,559,000 נפש. המדובר בשנת 1972).

על פלאות עיר האקדמאים בסיביר שמעתי כבר קודם־לכן. עתה הזדמן לי לראותה, 25 ק"מ מנובוסיבירסק. הדרך זרועה כפרים, בתים קטנים צמודים זה לזה. אם כי יש חשמל ומים זורמים, נראים הבתים בחיצוניותם כבקתות כפריות. על־ידם בניינים מספר גדולים קרועי חלונות: בתי־ספר, בית־חולים, ספריות, מועדונים. „עדיין לא הספקנו לבנות לכל דירות בבניינים גדולים", מסביר המדריך שלנו. „בזמן המלחמה קלטנו כאן מאות אלפי פליטים, העבירו לכאן 200 מפעלים על עובדיהם ומשפחותיהם. בנינו מהר, עם הנמצא תחת ידנו. כדי לבנות הכל מחדש דרושים זמן, חומרים, אנשים... אך אנו מתקדמים לקראת זאת." בנובוסיבירסק בונים בקדחתנות. על שטח של 650 אלף מ"ר בית־ספר ל־15,000 תלמידים נוספים, גני־ילדים ל־3,000 ילדים נוספים, מפעלי חרושת ענקיים. וכמובן, דירות מגורים.

בעיר האקדמאים גרים 22,000 מדענים ועוזריהם. העיר בנויה בין יער עבות לנהר האוב. שקט, אוויר צח. תנאים אידיאליים לספורט חורף (8 חודשים בשנה). עיר בת 20 שנה. צעירה, נקייה, יפה. בתים נאים, מוסדות־תרבות, בתי־קפה רבים ומועדונים, תיאטרון, קולנוע, מרכז מסחרי.

את פני קבוצת העתונאים שלנו מקבל איש־מדע הממלא גם תפקיד של מזכיר מועצת-העיר. הוא מסביר לנו, על יד מפה ענקית של סיביר (אליה ניתן להכניס בקלות את 33 מדינות אירופה), אילו אוצרות טבע מצויים באזור: פחם, ברזל ומתכות אחרות, נפט וגאז (זהו מקור הנפט הגדול בעולם. באגם הבאיקל חמישית של כל המים המתוקים בעולם. בסיביר 60% מכלל היערות של ברה"מ, 80% ממקורות המים ו־60% מהפחם, כל אלה מצויים באדמה הקשה, באקלים הקשה. זה אתגר לאדם לבוא ולגואלם.

אחרי המלחמה, בוועידה ה־20 של המפלגה הקומוניסטית, בשנת 1956, הוחלט לחשוף את האוצרות העצומים הרדומים בסיביר ולרותמם לבניית הסוציאליזם.

לשם כך היו דרושים אנשי מדע. אך כוחות המדע והמחקר נמשכו אל מוסקבה, אל הערים הגדולות, בהן ניתן לפתח את כשרונותיהם. מי ירצה לנסוע הרחק לסיביר של כפור? הראשונים נענו הפרופסורים מ׳ לברנצב, צ׳ סיבילב, א׳ טרופיקוב ואחרים. אליהם הצטרפו מתמטיקאים וטכנאים בעלי שם. כך יצאה קבוצת אנשי מדע, בני גילים שונים, פרופסורים ותלמידיהם, להקים את הסניף הסיבירי של האקדמיה למדעים של ברה״מ. אלה היו מייסדיה של עיר האקדמאים בלב סיביר.

העיר הפכה למרכז המדעי של סיביר כולה. השיטה שנקטו הייתה: לפעול מלכתחילה בכל שטחי המדע בבת־אחת. שיטת „המכלול" הזו הביאה את ההצלחה. הוקמו מפעלי תעשייה עתירי־מדע, שעיר האקדמאים מזרימה להם ידע הנבחן במקום. סיביר הפכה למרכז התעשייה הכבדה הגדול של ברה״מ. 700 רעיונות ופטנטים חדשים הומצאו והופעלו כאן. והתנופה רק החלה...

ובסביבה הולכים־ומוקמים מרכזים מדעיים־תעשייתיים חדשים. צעירים נוהרים לכאן מכל רחבי ברה״מ להשתתף בבניית המסילה המהירה „בא״מ". איש מדע אחד הגדיר את סיביר: „היפהפיה הנרדמת", אך היא כבר קיבלה את הנשיקה הראשונה והחלה להתעורר. כאן תוקמנה עוד ערים תעשייתיות רבות וגדולות, בהן יתיישבו מיליוני בני־אדם — אומרים אנשי סיביר בגאווה גדולה.

המלווה שלנו הוא מראשוני העיר. אני שואלת אותו: „ואנשי מדע ממוסקבה רוצים עכשיו לעבור לכאן?"

"ודאי", הוא עונה בעליצות, "אלא, במחילה, שיבנו להם עיר אחרת!"

ואכן, מרכזים אקדמאיים נוספים הולכים־ונבנים.

הדבר המעניין ביותר, אולי, כיצד דואגים לדור ההמשך של מדענים. וזהו הסיפור: אוספים את הילדים המוכשרים מכל קצווי סיביר. עורכים מבחנים ל־3,000 בני 14—15. בוחרים מהם 1,000, ומתוכם, לאחר בחינות נוספות בוחרים את 250 המוכשרים ביותר. אלה ישארו בפנימיה של עיר האקדמאים. כאן הם מקבלים השכלה מיוחדת; הכשרה על רמה גבוהה, וכמובן, הכל חינם.

העיר מלאה על גדותיה סטודנטים, מכונים לפיסיקה, לגיאולוגיה, למדעי החלל ולרפואה, ועוד ועוד. בנובוסיבירסק, 14 מוסדות לחינוך גבוה ובהם 80 אלף סטודנטים; 970 ספריות, אולמי ספורט ובידור. זה היה בשנת 1978.

בחנות ספרים גדולה במרכז העיר מצאתי ספרים באידיש. מסתבר, שיש הרבה יהודים באזור. בדיווחים מוזכרים הם כאחד המיעוטים מתוך 38 הלאומים החיים בסיביר.

רבים מיהודים אלה הם אנשי מדע. רבים עובדים במפעלים. שוחחתי עם כמה מהם. סגן יו״ר הסובחוז „צ׳יק״ למשל, הוא יהודי, שוחחנו גם עם רופאות יהודיות. מסתבר, שכוח-המשיכה של סיביר משפיע גם על יהודים בעלי-השכלה כמו על רוסים, ורישומם אכן ניכר.

בקבוצת העתונאים שלנו היו גם עתונאים מן המערב. מארה״ב, מגרמניה המערבית, מסוכנות „רויטר״, מיפאן ועוד. מעניין היה לראות את הפתעתם של אלה למראה הנעשה בסיביר. בתשובה על שאלות נאמר להם, שבעיר האקדמאים לומדים גם סטודנטים מחו״ל. בין אנשי המדע צויין שמו של חוקר אמריקאי נודע, המרצה כאן.

בשנת 1897 כתב לנין מגלותו בסיביר, כי לא ראה בדרכו שום דבר מלבד מדבר שלג. ואולם, לנין ראה כבר אז את אפשרויות הפיתוח העצומות, הגלומות באזור זה, אותו כינה „ארץ הפלאים בעלת העתיד הגדול״. הוא היה אבי תוכנית-החישמול של סיביר. „קומוניזם זהו שלטון הסובייטים פלוס חישמולה של ברית-המועצות כולה״, כתב.

ב־1924 החלה להתגשם תוכנית זו. איכרי סיביר הופתעו לראות, לראשונה בחייהם, עמודים ונורות חשמל. והם כינו אותן: „נורות לנין״. כיום, סיביר היא ארץ החשמל, מרכז התעשייה הכבדה של ברית-המועצות.

אנו מבקרים במפעל עצום, המייצר תנורי חשמל למפעלים. עובדים בו 5,000 פועלים, מהנדסים וטכנאים. מכונות אדירות, אש גיהינום בתנורי ענק. כ־25% מן הייצור נמכרים ל־25 ארצות. המהנדסים והטכנאים הם בוגרי מוסדות החינוך הגבוה באזור.

בשטח ההשכלה חלה כאן התפתחות מדהימה: ב־1929 הוקם

בנובסיבירסק ביה״ס הגבוה הראשון, בו למדו 120 סטודנטים. כיום, ז״א ב־1978, פועלים בעיר 14 מוסדות לחינוך גבוה; 521 מכללות טכנולוגיות. שליש של תקציב העיר מוקדש לסעיף החינוך.

1,000 מבין 5,000 העובדים במפעל זה הם נשים. פגשתי אותן בקומה השישית, תחת כיפת־גג המפעל, בתאים מהם הן מנצחות על תנועת חלקיקי־מתכות אדירים. רבות מהן מהנדסות וטכנאיות. „הנשים שלנו אינן אוהבות לשבת בבית", אומרת לי מהנדסת. „הרבה יותר מעניין במפעל והן מביאות כסף הביתה." כמה משתכרים? השכר הממוצע במפעל זה הוא 190 רובל בחודש. זהו שכר טוב, גבוה מהשכר הממוצע במקומות אחרים. שכרו של מהנדס מגיע ל־300 רובל בחודש. הסיבה לדרגות השכר הגבוהות באזור זה נעוצה בכך שרוב העובדים מועסקים במפעלי התעשייה הכבדה, בה ההכנסה גבוהה יותר. הנשים, כמובן, מקבלות שכר שווה בעד עבודה שווה. עצם השאלה בנושא זה נראית להן מגוחכת.

מוצרי התעשייה הכבדה ותעשיית העץ הענפה של נובוסיבירסק נשלחים ל־72 מדינות. בכל מפעל, כנהוג ברחבי ברה״מ, קיים ארגון מפלגתי הדואג לביצוע תוכנית־החומש, לשיפורים, לחינוך האידיאולוגי. הארגון המקצועי הפועל בכל מפעל דואג לתנאיי העבודה — בעיות סוציאליות, דירוג הפועלים, השכלה מקצועית, פתרון סכסוכים.

„הישנם כאלה?" שואלים העתונאים האמריקאיים ונענים: „כן!" יש תביעות של פועלים ויש סכסוכים. האיגוד המקצועי מייצג את הפועל ודואג לשיפור מתמיד של תנאיי עבודתו, מגוריו ולימודיו.

במפעל חסרות באופן קבוע ידיים עובדות. בכל מקום בו ביקרנו בסיביר זקוקים לידיים עובדות נוספות. „שילחו אלינו את כל מובטלי העולם ונמצא להם פה עבודה ופרנסה בשפע!" — אמרו הפועלים.

„ברוכות הידיים, שריח הלחם נודף מהן". סיסמה זו מקדמת אותנו בכניסה לסובחוז „צ׳יק". מקבלים אותנו לפי מיטב המסורת של הכנסת האורחים הסיבירית. אחר־כך אנו יושבים באולם ההרצאות. לסובחוז ספריה גדושה ספרים וחוברות, על הקירות תמונותיהם של מרצים ומחנכים מצטיינים, שעיקר עבודתם לחנך את האזרה

הסובייטי ליחס כבוד לעבודה ולחברה הסוציאליסטית, וכן להביא לידיעתו את הנעשה בעולם כולו.

הבה נכיר את „צ׳יק״, אחד הסובחוזים המצטיינים באזור נובוסיבירסק. 46 אלף תושבים מגדלים על 200 אלף דונם של אדמה חקלאית, תבואה, פירות, ירקות; יש בו תנובת חלב, בשר, ביצים, צמר. בכל הקולחוזים והסובחוזים החקלאות ממוכנת במלואה. הכל עובד על חשמל. בחדר הבקרה אנו רואים את המכשירים המפקחים על השדות. „אתם מבינים״, מסביר לנו המנהל, „הטבע כאן הוא קשה מאוד. אנחנו חייבים להספיק לאסוף את כל היבול מהשדות תוך 20 יום, אחרת יירד הכל לטמיון. תפקידנו, אם כן, מירוץ מתמיד עם הטבע והזמן. דרושים יותר ויותר כוחות מדע, ואנו עומדים בקשר הדוק עם האקדמיה לחקלאות. מספרים לנו כי יש לקולחוזאים גם כספים הבאים מ„סובוטניקים״ — עבודת התנדבות של הקולחוזאים בימי חופשותיהם. אחד ההישגים הגדולים של החקלאות הסיבירית הוא ללא ספק, גידול תבואה, פירות וירקות באקלים קשה זה. כאן תמצא בחורף עגבניות ואגסים טריים בתוך חממות מיוחדות.

התעניינו ברמת השכר. רמת ההכנסה של החקלאים גבוהה יחסית. ההכנסה הממוצעת של הקולחוזאים — 178 רובל בחודש; טכנאי — 220 רובל, נהג — 180 רובל. המנהל — 270 רובל. ההכנסה הנמוכה ביותר בקולחוז — 162 רובל. שירותי החינוך, הבריאות, ניתנים — בל נשכח — חינם. בסובחוז שני בתי־ספר תיכוניים, נוסף על בתי־הספר היסודיים, פנימיה ו־2 גני־ילדים, הפתוחים בכל ימות השנה. בקיץ — קייטנות. יש בית תרבות וקולנוע. 50% מתושבי המקום גרים כבר בבתים חדשים משלהם. ראינו את הבתים המשותפים, היפים והנוחים, בהם דירות בנות 2—3 חדרים.

ומה עושים בערב? אם תחליט לצאת לתיאטרון בנובוסיבירסק בערב, יהיה עליך לבחור בין 6 תיאטרונים מקצועיים ו־20 תיאטרוני חובבים. בקולקטיווים החקלאיים נוטלים 50 אלפי איש חלק בפעילויות אמנותיות. גאוות אנשי נובוסיבירסק היא, ללא ספק, על התיאטרון האקדמי־הלאומי לאופרה ולבלט. המקומיים קוראים לו „בולשוי״. המועדון נבנה בשנות המלחמה ונפתח עם סיומה.

„אנו לא תיאטרון פרובינציאלי. הופענו ב-25 ערים, וכמובן, במוסקבה״, מספרים לנו. תוכנית-החומש הקרובה כוללת הקמת תיאטרון לנוער, בן 1,100 מקומות, בתי קולנוע נוספים ועוד. בינתיים, נהנה הנוער מהקרקס החדש. אכן, יש לאן ללכת בסיביר בערבים.

מאחורי שער זה האדמה נאנחת

אני מקשיבה לדבריו ושואבת אל קרבי כל מלה, כל צליל שבמלים. הוא הולך בצדי ומספר. בן 57, ממושקף, רזה. היה כלוא במחנה המוות הזה, אליו הוא מוליך אותנו לביקור. לפני שעה קלה לא היכרתיו כלל, והנה, לפתע, נעשה לי קרוב כל־כך.

„הלכת בדרך זו ?", אני שואלת.

„כן. הלכתי בה."

צמרמורת עוברת בגופי.

סטאניסלב רוזנוב היה אז, בשנת 1944, תושב ריגה בן 22. „גובהי היה מטר ושמונים, שקלתי 80 ק"ג ובשאלון שלי כתבו הגרמנים : ,חזק מעל למידה הממוצעת'. פירוש הדבר היה : אפשר לנצלני בכל עבודה. ואמנם, הם ניצלו אותי ! ואיך ! כאשר שוחררתי במארס 1945, נותר ממני רק צל אדם. בשובי הביתה לא מצאתי איש. אבי ושני אחי בני ה־18 וה־16 נורו למוות."

הוא נעצר. מביט סביבו, כאילו זו לו הפעם הראשונה שהוא מוליך אנשים לראות את מחנה־ההשמדה שעל־יד העיר ריגה. אנו עוברים בתוך יער. הדרך הצרה סלולה : היא נסללה ע"י אסירי המחנה. כאן, בשביל הזה, סחבו האסירים על גבם אבנים גדולות, שקי חצץ וחול. הגרמנים קבעו כלל, מספר רוזנוב, שהאסירים נושאי המטען הכבד חייבים לעבור 3 ק"מ לפחות, עם המשא על גבם. אך מה לעשות והדרך הייתה קצרה מ־3 ק"מ ? חשבו הנאצים והחליטו : על האסירים נושאי המשאות לעשות את הדרך תוך סיבובים ופניות, ובלבד שיעברו 3 ק"מ !

„כאן, בדרך זו, סחבתי על גבי אבנים גדולות לבניין החומה שהקיפה את הגיטו", מספר סטאניסלב. את הדרך הזו כינו הגרמנים „דרך העבודה". אנו, אסירי המחנה קראנו לה ,דרך הייסורים'. היא הובילה עד לשער הגדול. מצד זה של השער עוד היו חיים, מעבר לו מלך המוות."

לפנינו מתנשאת חומה גבוהה וארוכה מאוד. זה היה הגבול בין החיים והמוות. דרך שער זה נכנסו למחנה עשרות אלפי בני־אדם ואילו בחיים נותרו עשרות בלבד... בין העשרות — רוזנוב. מאז לקח על עצמו משימה : ללוות לכאן אנשים, לטבים ואורחים, להראות להם את מחנה־המוות הגדול ביותר בלטביה. הוא מרגיש שזו חובתו : לספר, לספר, להראות, להראות ובלבד ששואה כזאת לא תישנה לנצח.

בכניסה שלט ענק: „**מאחורי שער זה נאנחת האדמה**". כאשר כבשו הנאצים את לטביה ב־1941, החלו כמו במקומות אחרים, להגשים הלכה־למעשה את פקודות היטלר. לגבי לטביה פירוש הדבר היה: להשמיד 60% מהלטבים, 100% של היהודים, 100% של הפולנים וכן בני עמים אחרים. למטרה זו הוקמו על שטחה של לטביה 23 מחנות־ריכוז, 40 בתי־סוהר ו־18 גיטאות ליהודים.

„את יהודיה?", פונה הוא אלי.

„כן, יהודיה מישראל."

התרגשותו גלויה לעין. „יהודים..." אומר הוא ונעצר, כאילו מבקש לנשום נשימה עמוקה. „היהודים היו הראשונים להשמדה. עוד בטרם הוקם מחנה־המוות הזה, הם כבר הושמדו עד האחרון שבהם. בשביל יהודי ריגה הוקם גיטו מיוחד. הרגו אותם ביער, ערומים ליד בורות בהם גם נקברו. את הגיטו שרפו לאחר מכן, לבל יישאר זכר."

אחרי המלחמה נותרו בריגה 104 יהודים בלבד.

בסך הכל רצחו הגרמנים בלטביה למעלה מ־600 אלף איש, ועוד 280 אלף הובילו לגרמניה. כאן, במחנה סאלאספילס, נרצחו למעלה מ־100 אלף איש.

בין הראשונים שהובאו למחנה, היו אזרחים אוסטריים, צ'כוסלובקיים ופולניים, רובם יהודים. את היהודים לא שרפו במשרפות וגם לא תלו. אותם שרפו באמצע המחנה, מתים או חיים. מאוחר יותר הביאו לכאן אזרחים רומניים וסובייטיים רבים, ביניהם גם שבויי־מלחמה.

על אחד הקירות של המחנה מתנוססת כתובת ענק: „**כאן לחמו יחדיו רוסים, יהודים, אוקראינים, פולנים ואחרים נגד המפלצת הנאצית**". לזכרם הוקמה אנדרטה זו.

אנו עוברים את שער הגיהינום. לפנינו שדה רחב ידיים. עכשיו הוא מכוסה שלג. במרחק־מה זו מזו, ניצבות שש אנדרטות ענק. שלוש הקדמיות, נראות כאילו בעומק. את האנדרטות הקימה קבוצת פסלים מפורסמים, שזכו בגין עבודתם זו לפרסים ע"ש לנין. בצדדים, בקצות השדה, נראים מיבנים קטנים: יש כאן משהו אחר, שונה, שאינו דומה למחנות השמדה אחרים שראיתי. אך מה הדבר? אינני יודעת. אני מעירה זאת למלווה שלנו.

„כן!" הוא עונה, „אנו רוצים, שהמקום לא ישאיר רושם מזעזע בלבד. אנו רוצים, שהאנשים שיבואו לכאן ייצאו בהרגשה שהמחנה

לחם נגד הפאשיסטים בכל התנאים. לכן, לא הושארו במקום אתרי העינויים המפלצתיים. במקומם הצבנו את האנדרטות."

ואכן אגרופו של הענק קמוץ: „רוט פרונט" („חזית אדומה" — סיסמת המהפכנים הגרמניים משנות ה־20). דמות שנייה מבטאת מחאה, ואילו השלישית נושאת את השם „סולידריות": איש תומך בחברו הכושל.

סולידריות במחנה השמדה... איזה דבר מופלא... „הגרמנים חשבו שיוכלו לדכא בנו את צלם האדם, שנהפוך לחיות הטורפות זו את זו. הם טעו! כאן, בתנאים כשהמוות ארב לכל אחד בכל רגע, כאן הורגשה עזרה סולידרית, נאמרה מלה אנושית, נמצאה יד תומכת במט ליפול. כאן התנהלה פעולה של מחתרת, נרקמו תוכניות של בריחה", אומר בהתרגשות מלווי ומוסיף: „היו כאן אנשים בני לאומים שונים. הגרמנים קיוו שיוכלו לזרוע פירוד ביניהם, לעורר שנאה ליהודים ולאחרים."

אך במחנה ובמחתרת לא שאלו: מי אתה? שאלו רק: עם מי אתה?

שתי דמויות הנשים הניצבות בעומק השדה העצום מספרות על מה שעבר כאן, במחנה, על הנשים, הנערות והילדים. דמות האם הגאה, החזקה, האם־האדמה, המסתירה מאחורי גופה את ילדה, מסמלת את הטראגדיה השטנית שעברה במחנה זה על הילדים.

סיפורו של סטאניסלב מסמר שיער: בגיטו היו 7,000 ילדים. הם הופרדו מאמותיהם ונכלאו בצריפים מיוחדים. לצריף הילדים הורשו לגשת רק שניים: איש גסטאפו עם כלבו (היה מביא את „המזון") ו„רופא" המחנה, שהיה בא לכאן על מנת להוציא מנות דם מעורקי התינוקות כדי לערותן לעורקי פצועים גרמניים. לילדים, כעבור זמן־מה, היו מזריקים רעל. כל זה התברר לאחר שהמחנה שוחרר.

לבודד את האמהות במרחק מילדיהן היה בלתי אפשרי. עשרות אמהות נורו בנסותן להגיע לילדיהן. „פעם ראיתי מרחוק: אחת האמהות ניגשה לגדר־התיל שהקיפה את צריף הילדים וזרקה פנימה פרוסת לחם... היא נורתה במקום. את הלחם נתן איש הגסטאפו לכלבו, אך הכלב סירב לגעת בו. היה זה לחם עשוי ברובו מעץ טחון..." מספר סטאניסלב ובעיניו דמעה.

כל הילדים במחנה מתו, ללא יוצא מן הכלל. הבודדים שנמצאו

נושמים עדיין במחנה בעת השחרור אי־אפשר היה להצילם. הם לא דמו לילדים, אלא ליצורים משונים עם פני זקנים...

ס׳ רוזנוב ראה את הזעזוע העובר עלינו ואמר: „זה לא היה הדבר האיום ביותר במחנה. לא! הגורל האיום ביותר נפל בחלקן של הנערות, של הילדות, בהן היה ,טיפול מיוחד׳. רחצו אותן סטרילית ושלחו אותן כזונות לחיילים הגרמניים. כאשר חזרו משם איש לא הכיר אותן. היו אלו צללי אדם. לזכרן עומד הפסל השישי: דמות נערה נכלמת...״

לגרמני ד״ר לנגה, נאצי מפורסם בלטביה, היה שגעון „מדעי״ משלו. הוא חקר את השפעת התלייה על האדם שנידון למוות.

במחנה סאלאספילס היו שני גרדומים, גדול וקטן. כאשר תלו את הנידונים, ישב לנגה וכתב את עבודת הדוקטורט שלו בנושא: „כיצד מתנהגים אנשים לפני התלייה, בזמן התלייה וברגעים האחרונים של חייהם״. הוא למד את הנושא על מאות תלויים, גברים, נשים ובני נוער.

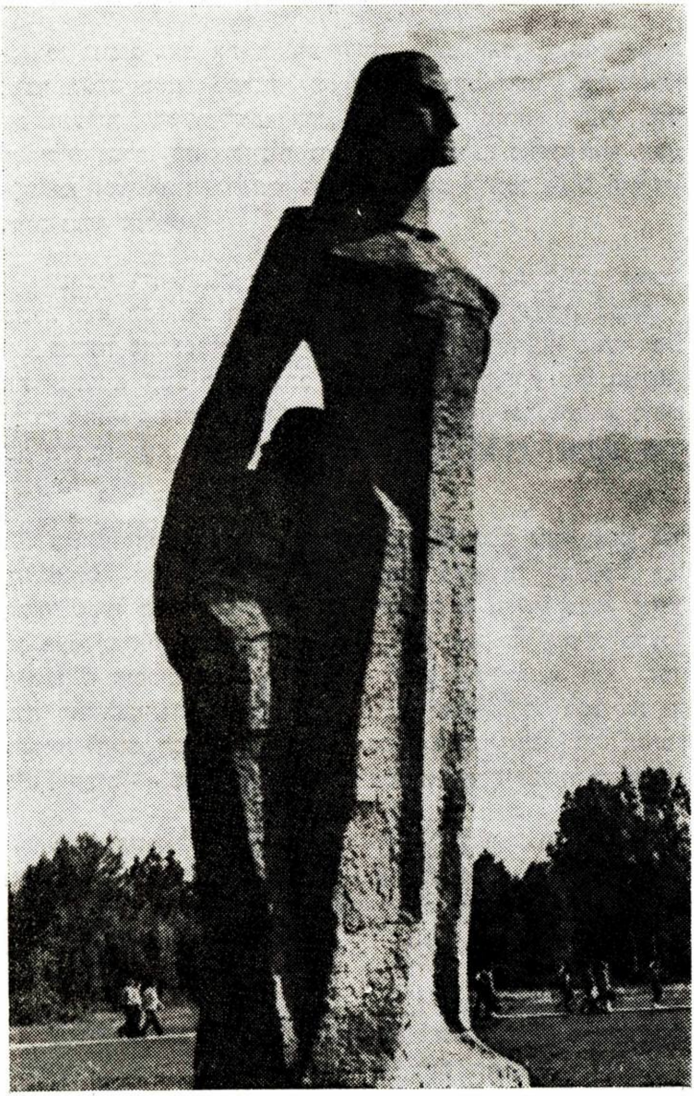
ב־1943 היה המחנה מוכן למרד. אך לגרמנים נודע הדבר וכל 78 מנהיגי המחתרת נורו למוות. אחת הפעולות החשובות של הוועד שפעל במחנה הייתה — להילחם נגד מזימת הגרמנים לשלול מן האנשים את הרגשת הזמן העובר, את התקווה לעתיד. בהעדר הרגשה זו הופכים חיי האסיר למבוי סתום שאין מוצא ממנו. לכן, מנה ועד־המחתרת את הימים העוברים במחנה. זכר לפעילות זו, לתקווה לחיים, הם הקווים שנחרתו בסתר בחומה. אני רואה אותם: 1,078 קווים — מספר הימים בהם פעלה המחתרת במחנה ההשמדה.

בצדו השמאלי של מחנה ההשמדה לשעבר: גוש בטון נמוך וארוך. אין עליו דבר, לא כתובת ולא צבע. אתה עומד כאן ושומע צליל: דפיקות חלשות בלתי־פוסקות. אלו הן „פעימות הלב״ של אלה שהושמדו כאן...

לזכור, לזכור!

מאות אנשים פוקדים את המקום יומיום, ולא רק אורחים ותלמידים. לכאן באים זוגות צעירים ביום חתונתם, לכאן באים חיילים להישבע את שבועת האמונים שלהם, לכאן באים צעירים המתקבלים לשורות המפלגה, וילדים המתקבלים לשורות הפיונרים...

לזכור! לזכור!

אם מגינה על ילדיה — פסל במחנה סאלאספילס

טיפה בים — גם היא ים

אנו טסים לסיור עתונאים לריגה, בירת לטביה הסובייטית. במטוס יושבת בצדי אשה צעירה. היא שמעה שאנו עתונאים ושולפת מייד מארנקה ספרון קטן ומתחילה לספר על ריגה. יש בספרון נתונים ומיספרים מעניינים, אך לא פחות מהם מעניינת אותי הפטריוטיות הלטבית של בת שיחי.

„את מ„אינטוריסט' ?" שואלת אני. צחוקה מגלה שיניים יפות. „מה פתאום ?" היא אפילו איננה לטבית מלידה, אך עיר זו הייתה לה למולדת שנייה, והיא אוהבת אותה מאוד.

ריגה היא הגדולה שב־56 ערי לטביה. אתה מחפש את הבניינים הגבוהים של עיר גדולה, אך מוצא עצמך בין בתים בני ארבע—חמש קומות בלבד, צבעים רגועים, רחובות לא רחבים ביותר, חנויות רבות, בתי־קפה, אווירה נעימה וחמימה. ריגה מזכירה עיר משנות ה־20—30 באירופה, אך באזורים החדשים יש גם הבניינים הגבוהים האופיניים לבניית־מגורים בכל ערי ברה"מ.

כמי שבאה מארץ קטנה, אני רוצה לדעת, קודם־כל, איך מתקיימת ואיך מנהלת את ענייניה רפובליקה קטנטונת כזאת (2 מיליון ו־600 אלף תושבים — בשנת 1979 — על שטח של 64,000 קמ"ר) בקרב הרפובליקות הרבות והגדולות. מהן בעיותיה, וכיצד היא מתמודדת איתן ?

ואני לומדת את העובדות: ללטביה אין אוצרות־טבע גדולים. יש לה הים הבאלטי ונמל ריגה, השני בגודלו בנמלי ברה"מ לחוף הים הזה. יש לה נהר גדול — הדאוגאבה. ויש לה אבני־ענבר, האהובות על הנשים בעולם כולו.

ללטביה אין הרגשת־נחיתות על שהיא קטנה: אימרה עממית לטבית אומרת, כי טיפה הנופלת לים איננה טיפה נוספת בלבד, אלא גם כן ים.

לטביה הסוציאליסטית קיימת פחות מ־40 שנה, בו בזמן שלברה"מ עברו כבר למעלה מ־60 שנה לקיומה כמדינה סוציאליסטית. אך בעזרת שכניה היא אפילו עברה את הקצב הממוצע של גידול התעשייה. בברה"מ גדלה התעשייה ב־1976 בהשוואה ל־1940 פי 18, ואילו בלטביה — פי 39. ואין לשכוח, שבמלחמת העולם השנייה

היא נחרבה ברובה המכריע. בשנות ה־20 היא הייתה ידועה בייצוא של כמה מוצרי חקלאות ומוצרי־עץ. לכן אפשר לקבוע, שהתעשייה שלה נולדה במשטר הסוציאליסטי. שכנותיה הסוציאליסטיות מספקות לה חומרי גלם והיא מעבדת אותם.

המוצרים שלטביה מייצרת ומעבדת, שמם הולך לפניהם: מוצרי אלקטרוניקה ורדיו־טכניקה, ייצור מכונות, רכבות, אוטובוסים וכלי רכב אחרים, טלפונים אוטומטיים, כימיה, עץ וכמובן גם תעשייה קלה וחפצי אמנות נפלאים. אם תשאל במוסקבה, איזה סוג של רדיו או טרנזיסטור הוא הטוב ביותר, יגידו לך ללא היסוס: תוצרת ריגה. כל מקלט רדיו שני בייצוא הסובייטי הוא מתוצרת לטביה. גם הבגדים מעולים כאן. מוצרי התעשייה שלה מיוצאים ל־100 ארצות.

אנו נכנסים לבניין חדש. אולם הכניסה גדול ומואר יפה, עציצים גדולים בצדדים וריצפת־עץ בהירה ומבריקה. משאירים את מעילינו במלתחה ועולים למעלה. לא, איננו מצויים בתיאטרון, אלא ב„סטראומה", מפעל גדול לתעשיית חשמל. בבית־הקפה של המפעל אנו מקבלים מידע ראשון מפי המנהל, מהנדס, איש מלא מרץ ואופטימיות, מאוהב במקצועו.

במפעל עובדים 2,400 איש, בני 17 לאומים. כמובן, פגשתי גם יהודים, האחד פועל, ואילו חברו מנהל מחלקה. „שלום עליכם", בירכתי אותם. הם מופתעים תחילה, אך מייד שמחים מאוד ומתחילה שיחה באידיש ליטאית יפה. עובדים כאן במשך שנים רבות, השכר הממוצע 162 רובל לחודש, אך אין כמעט פועל שאינו מקבל פרמיות ותוספות אחרות. „אני למשל", אומר לי הפועל, „משתכר בדרך כלל 220 רובל. ישנם פועלים בעלי מקצוע מעולים המגיעים עד 400 רובל בחודש." מנהל המחלקה משתכר 300 רובל. נשותיהם גם הן עובדות במפעל.

„אפשר לחיות טוב", אומרים הם.

אנחנו עוברים ממחלקה למחלקה — ומה אין מוצאים פה: מכונות כביסה, מקררים, מכשירי רדיו, מברשות שיניים חשמליות, צעצועים חשמליים. רוב המוצרים מיועדים לייצוא.

אנו מגלים עניין בפעילות הסניף המפלגתי במקום. „במפעל 400 קומוניסטים", מספר לנו המזכיר, בחור צעיר, גבוה, נעים הליכות.

„מי רשאי להתקבל למפלגה ?" שואל כתבו של עתון איטלקי.

„כמובן מתקבלים הפועלים המסורים ביותר, המצטיינים הן בעבודה והן באופיים האישי. כן נדרשת מהם השכלה תיכונית. בלי השכלה, כיצד יבין את מדיניות המפלגה ?" התביעה האחרונה נראית לנו מוגזמת.

„אבל מה קורה אם מדובר באדם מבוגר, שלא הספיק לרכוש השכלה ?" המזכיר הצעיר מסביר, שמועמד כזה נשלח לבית־ספר ערב על חשבון המפעל. ליד המפעל פועל מוסד להשכלה שרמתו שווה לטכניון. במוסד לומדים דרך קבע 130 עובדים. אולם רוב המועמדים למפלגה, מסביר הוא, באים משורות הקומסומול, הדואג להשכלתו של הנוער.

„האם מוכרח להיות אדם קומוניסט, כדי לעמוד בראש מחלקה ?" — מתעניין עמיתי האמריקאי. התשובה שלילית. במפעל יש לפחות שלוש מחלקות גדולות, שבראשן עומדים אנשים שאינם קומוניסטים. „הם אנשים אחראים, ואנו סומכים במפעל על הבלתי־מפלגתיים כמו על חברי המפלגה".

כאן נכנס לשיחה המהנדס הראשי : „לקומוניסטים אין שום זכויות יתר במפעל. להיפך. אם פועל יעשה איזה מעשה לא נכון, עוברים על כך לא אחת בסלחנות, אבל אם מדובר בקומוניסט, אז כלפיו ננקטים צעדים. לקומוניסט יש יותר חובות ופחות זכויות", מבהיר הוא.

בחדר־האוכל היפה אין כרגע איש. במזנון עובדות שתי נשים. פועל כאן סרט־נע המגיש מנות אוכל. בעוד 10 דקות ינתן האות והסרט־הנע ינוע. זהו שירות עצמי. על הלוח שבכניסה מופיע תפריט ארוחת־הצהריים. האחד רגיל, השני לאוכלי־דיאטה. בצד הלוח מצויים שני כפתורים גדולים : אדום ושחור. הם נראים כקישוט, אך לא היא : בתום הארוחה מתבקשים העובדים לחוות דעה על טיבה ; אם ילחצו על הכפתור האדום, סימן שנהנו, ואם על השחור, משמע שהארוחה לא הייתה טעימה. ויש מי שרושם את ההערכות ומסיק מסקנות בהתאם.

הקולחוז „ה־9 במאי" שוכן במרחק 30 ק"מ מריגה. זהו קולחוז דייגים והיו"ר שלו מספר את תולדותיו : תחילה היו כאן דייגים עניים, שכל אחד עבד קשה כדי להוציא את מחייתו. בסוף 1947

החליטו כ־120 דייגים להתאחד ולייסד קואופרטיב, שיבוסס על עזרה הדדית. תחילה היו דייגים שלא רצו להצטרף, הם לא האמינו שזה יכול להצליח, בלי ציוד, בלי כלים ראויים לשמם. אבל אחר־כך הצטרפו הכל וייסדו קולחוז דייגים. היום נחשב הקולחוז לאחד המשקים העשירים והמצליחים. הממשלה מכרה להם ספינות ולרשותם צי דיג מודרני ומשוכלל.

חלק מהרווחים מקבלים חברי הקולחוז, אחוזים מסויימים נמסרים למדינה והייתר — ואין זה מעט — מוקדש להעלאת רמת החינוך והתרבות ולשיפור מפעל־השימורים הגדול.

בנמל הפנימי אנו פוגשים דייג קשיש סוחב רשת גדולה.

„האם קשה העבודה ?". „קשה", הוא עונה, „אבל קלה יותר מאשר קודם לכן. יש לנו ציוד מודרני, עובדים פחות שעות בים."

והשכר ? „תלוי ברווח השנתי וגם בפרמיות, אבל הממוצע שלנו עולה על 4,000 רובל בשנה." וכמובן יש חופשה שנתית, שירותי בריאות וחינוך חינם, סטיפנדיות במוסדות להשכלה גבוהה וגם טיולים חינם, המאורגנים מטעם האיגוד המקצועי.

„האם יש לך משפחה ?" שואלת אני את הדייג. כן, יש לו אשה העובדת במפעל־השימורים ובן הלומד בטכניון הימי. „אנחנו משפחת דייגים מדורי דורות", אומר הוא בגאווה.

„אבל הבן כבר לא יהיה דייג פשוט", מעירה אני. הוא מחייך: „בשביל זה יש לנו סוציאליזם."

באולם הנאה של מנהל מפעל־השימורים שעל קירותיו תלויות מפות־ים גדולות. אנו שומעים על בעיות, שמעולם לא הרהרנו בהן. ובכן, הים הבאלטי מחולק לכמה אזורי דיג השייכים לברה"מ, לפולין, לשוודיה, לשתי הגרמניות ולפינלנד. התחומים נשמרים בקפדנות, על פי הסכמים בינלאומיים. הקולחוז מרוויח יפה, כאשר יש דיג מוצלח, בעיקר כאשר מצליחים לדוג את הפלמידה ממנה לוקחים את הקוויאר המפורסם. אך דגים אלה הולכים ומתמעטים, ובכלל עבודה מדעית ומעשית רבה מושקעת, כדי להגדיל את אוכלוסיית הדגים ולהיטיב את תנאיי חייה.

רוב העובדים במפעל השימורים הם נשים. רוב העבודה ממוכן, האולמות נקיים, מרווחים ומאווררים היטב בגלל הלחות הגבוהה. הפועלות עובדות עם כפפות. אחרי העבודה מתרחצות במקלחות, בסבון מיוחד המנטרל את ריח הדגים, מחליפות בגדים. „ואנו משתמשות בבושם", מחייכות הן.

„הנשים אינן יוצאות לדוג בלב ים, זו עבודה קשה מדי עבורנו. אבל אין לנו במה להתבייש, יש בינינו מהנדסות, טכנאיות, לבורנטיות וגם קברניטות באוניות אזרחיות בברה"מ" — אומרת מנהלת העבודה.

משוטטים בריגה, עיר תרבות עתיקה וחדשה כאחת. פסלים ואנדרטות פזורים בשפע על פניה. הם מזכירים את תקופת המאבק של פועלי לטביה בשנים 1905—1907. את „הקלעים האדומים" מתקופת המאבק לצד פועלי רוסיה במהפכה ב־1917; את גיבורי המאבק האנטיפאשסיטי במלחמת העולם השנייה. רושם עז עושה הפסל הקבוצתי של דמויות ענקיות: מצבת־הזכרון במחנה המוות סאלאספילס, שבו נרצחו למעלה מ־100 אלף איש בידי הקלגסים הפאשיסטיים הגרמניים.

לטביה הסובייטית היא רפובליקה בעלת רמת תרבות והשכלה גבוהה. הלטבים גאים במיספר הסטודנטים בבתי־הספר הגבוהים הרבים שלהם. מי יודע, למשל, שמיספר הסטודנטים על כל 10 אלפי תושבים עולה על מיספר הסטודנטים במדינות קפיטליסטיות, כמו ארה"ב, אנגליה, גרמניה המערבית, שווייץ ודניה? לטביה הקפיטליסטית הכשירה במשך עשרים שנות קיומה 8 אלפי מומחים בשטחים שונים, ואילו עכשיו 5,000 מומחים מסיימים את לימודיהם מדי שנה. ובין המומחים הלטביים ישנם אשר שמם הולך לפניהם ברחבי ברה"מ.

בבוקר קר אחד, מינוס 10 מעלות, וברחוב מצטופף קהל סביב דוכן אחד, מה היה בו?

ספרים! בלטביה יוצאים מדי שנה בשנה למעלה מ־2,000 ספרים שונים ב־16 מיליוני עותקים.

והאמנות? אין לנו זמן וכוח לבקר ולו בחלק מתוך 17 המוזיאונים של ריגה, בתיאטראותיה ובתערוכותיה. 7 תיאטראות מקצועיים פועלים בריגה.

אך מוכרחים לשמוע קצת על המוסיקה הלטבית. הלכנו, כמובן, לשמוע את עוגבי־ריגה, מהמפורסמים בעולם, שנוצרו ב־1883 ומיספר אבוביהם הוא שיא עולמי — 6,768. שמענו קונצרט של באך עם סולנים ממוסקבה. העוגבים הללו נמצאים בכנסיית הדום העתיקה. היא נבנתה בשנת 1211 וסגנונה ספג את כל האסכולות וההשפעות של כל הדורות, החל ברומית וכלה בקלאסית. הוויטראז'ים

העתיקים והחדשים שלה מספרים את תולדותיה של ריגה. כיום הכנסיה היא מוזיאון היסטורי ובה גם אולם לקונצרטים, שהוא תמיד מלא עד אפס מקום (1,500 מקומות).

הביקור בריגה היה בשבילנו פרק לימוד חשוב, לידיעת המפות של רפובליקות סובייטיות, שהן כל־כך שונות בכלכלתן, בתרבותן ובאופי עמיהם ויחד עם זאת כל־כך דומות בשאיפותיהן ומאבקן המשותף להתבססותו המהירה ככל האפשר של הסוציאליזם למען האדם ואושרו ולמען שלומה של ברית־המועצות.

עם ואדים זאגלדין, חבר הוועה"מ של המפלגה הקומוניסטית של ברה"מ בחגיגות 40 שנה לנצחון על הפאשיזם (מוסקבה, 1985)

מהפרט אל הכלל
סיפורים ורשימות

חוריה

היש ילד בעולם שאינו מאושר כאשר אבא בא הביתה?
ועל אחת כמה וכמה כאשר האב נעדר מן הבית זמן רב.

הפעם מדובר בשובו הביתה לאחר זמן ולביקור של שלושה ימים בלבד...

בחדר גדול ואפלולי בכפר אום־אל־פחם מתגוררת משפחת שריידי. התכונה מיוחדת, ההתרגשות חגיגית. רצפת החמרה נשטפה כהלכה. היא רטובה עדיין, כי החדר חסר חלון. ריח טחב עומד בחלל. המיטה המשפחתית הגדולה, היא הרהיט היחיד הראוי לשמו — כוסתה בכיסוי צבעוני נקי.

הכל מתרוצצים, מתלבשים. החבריה — שמונת ילדיהם של מוחמד ואשתו לוטפיה שריידי — מקימה שאון לא קטן. הגדולה שבהם היא שוקריה, בת החמש־עשרה. ידיה הזריזות מלאות עבודה. היא מחזיקה על ברכיה את אחותה בת השנתיים ומסרקת את שערותיה. הקטנה מייללת, אולם שוקריה מהדקת את שפתיה וממשיכה במרץ למרוט שערותיה במסרק גדול, אשר רבות משיניו נשברו כבר.

היום לא יוותרו לקטנה — אבא יבוא היום!

לוטפיה צוחקת (מזמן לא צחקה) ומגלה את טורי שיניה היפות. היום היא מאושרת. היא שולחת מבטים תכופים לעבר העריסה, בה ישנה בתה הקטנטונת. אביה יראה אותה היום לראשונה. לא ניתן לו לבקרה בבית־היולדות. רק דבר אחד יכול היה לעשות — לתת שם לבתו. והוא קרא בשם חוריה, שפירושו חירות.

בכפר אום־אל־פחם בו עודנה שלטת בכיפה מסורת מוסלמית אדוקה, אין זה מקובל לקרוא לילדים בשמות מהפכניים. אולם הקומוניסטים, שהעבירו מכפרם כבר לא מעט דעות קדומות, נותנים שמות חדשים לילדיהם.

חוריה הקטנה תכיר את אביה רק בעוד שנה וחצי, כי הוא, מוחמד שריידי, נגזר עליו לשבת במשך שנתיים מאחורי סורגי בית־הכלא בשל השתתפותו בהפגנת האחד במאי ההמונית ב־1958, בנצרת, בה העלו המפגינים את תביעתם לביטול הממשל הצבאי המדכא, הדיכוי והאפליה הלאומית. המשטרה השתוללה, פיזרה את ההפגנה בכוח גס. עשרות רבות של קומוניסטים ממקומות שונים נאסרו.

כצנינים הייתה בעיני הממשלה העובדה שקם כוח מהפכני גדול בקרב האוכלוסייה הערבית. וכדי „ללמדה לקח", הושלכו לכלא טובי־בניו של העם הערבי — בכפר.

בבתים נשארו נשים, הורים זקנים וילדים למאות ללא אב דואג ומפרנס. וכך חוריה הקטנה תכיר את אביה, כאשר תרוצנה כבר רגליה הקטנות על רצפת־החמרה בחדר הדל של משפחת שריידי. היא תביט בפני איש שאינו מוכר לה, בפני האב, אשר אהבתו נגזלה ממנה בשנות חייה הראשונות.

חוריה אינה מבינה עדיין את משמעות היותה בת למשפחת קומוניסטים ערביים בישראל; לעומתה מיטיבה לדעת זאת אחותה, שוקריה.

בת חמש הייתה שוקריה, כאשר קמה מדינת ישראל. חמש שנים מתוך שנות קיום המדינה, שנים בהן החלה גם שוקריה לחשוב ולהבין, ישב אביה בבתי־הכלא לסירוגין, ב„עוון" היותו חבר המפלגה הקומוניסטית הישראלית. היא יודעת שאביה אוהב אותה, אך מה מעט יכלה להתרפק על אהבה זו בילדותה.

עוד בטרם החלה להבין את פשר המאורעות המתרחשים סביבה, נאלצה כבר לעמוד במערכה קשה להגנת אביה: המשפחה — הסבתא, הסבא, הדודים — גינו את אביה על השתייכותו למפלגה הקומוניסטית, דרשו מאמה שתתגרש ממנו, איימו ולא פעם אף ניתקו את כל הקשרים עימה, למען תיפרד מבעלה. שוקריה עמדה לצדה של האם, הייתה לה למשענת נאמנה בתלאות שעברו עליה, עזרה לשאת בעול הבית ובטיפול בילדים הקטנים. קשים הם חייה של הנערה, אולם אף פעם לא התגנבה אל לבה טרוניה על אביה. לא! שוקריה מבינה לשם מה לוחם אבא. היא עמו בכל נימי נפשה ומוכנה להיאבק אף היא למען חירותו ואושרו של עמה.

אילו הייתה נער, יכלה אז לפעול בשורות ברית הנוער הקומוניסטי. אולם נערה היא, ובאום־אל־פחם אין זה מקובל, שנערות תעסוקנה בפעילות ציבורית־מדינית. שוקריה אינה משלימה עם דעות קדומות אלה; למרות שנוזפים בה, היא מחלקת עתונים ומשתדלת לעזור כמיטב יכולתה. שוקריה יודעת כי אביה ישמח לשמוע, שהיא עוזרת בפעולה. „מוכרחים לעזור במשהו", היא אומרת ומסמיקה, „הרי הגברים בבית־הסוהר".

חלומה של שוקריה היה לסיים בית־ספר עממי. את חלומה זה לא הגשימה. כבר לאחר שנת הלימודים הראשונה נאלצה

להפסיק. הבית, הילדים דרשו זאת. לא קל היה לה הדבר. היא בכתה, סבלה, אולם נכנעה. אבא ישב בבית־הסוהר — מי יעזור לאם ?

אך שוקריה לא ויתרה על לימודים. „כאשר אבא ישוב", אומרת היא בקול נרגש, „אסע לנצרת ואלמד במועדון הנשים הדמוקרטיות, אלמד לתפור, אמשיך בלימודים." ושוקריה הצנועה והשקטה לובשת פתאום גאווה: „למדתי רק שנה אחת, אבל אני יודעת לקרוא ולכתוב, כמו בנות שלמדו כמה שנים." מבטה נעשה עצוב: „אבל אבא ישתחרר רק בעוד שנה וחצי."

היא מכירה את אויבי אביה. רדיפות הממשל הצבאי אינן מושגים מופשטים לדידה. שעה־שעה, יומיום, מרגישים ילדי שריידי את כובדה של היד המדכאת.

גדולה שנאתה של שוקריה לממשל הצבאי, גדולה כגודל אהבתה לאביה, המסמל בעיניה את המאבק, את אי־הכניעה לדיכוי. שוקריה מוכנה להיאבק. היא אינה מסכימה עם אמה, הבוכה על מר גורלה ואינה מאמינה בעתיד טוב יותר.

לוטפיה מביטה על בתה הגדלה ולבה מתמלא התפעלות על בטחונה ואומץ לבה. היא מהרהרת בילדותה־היא ומבינה, כי לא הייתה לה כלל ילדות. בהיותה בת שתים־עשרה הושאה למוחמד ולאחר שנתיים נולדה לה כבר שוקריה. הילדה הפכה פתאום לאם, ואחר־כך עוד ועוד ילדים, וגידולם ללא בעל בבית.

לוטפיה אינה יודעת קרוא־וכתוב. היא צוחקת למחשבה, שעוד תוכל לרכוש קצת דעת. אולם שלא כמו הוריה, החליטה היא ללמד את ילדיה, גם את הבנות. כשטן בדרך שאיפותיה אלו ניצבו הממשל הצבאי, הדיכוי הלאומי, המאסרים התכופים של בעלה הקומוניסט, מאסרים מינהליים ללא משפט וצדק.

לוטפיה מבינה אך מעט בעולמו הרחב של מוחמד. מי לימד אותה להבין ? הוא, בעלה, לא טרח יותר מדי ללמדה ; אולי נראה לו שפשוט להבין. אולי חשב, כהרגל אבותיו ואבות־אבותיו, שנשים אינן יכולות ואף אינן צריכות לעסוק חוץ מאשר בבית, בילדים ?! אך דבר אחד יודעת לוטפיה ועליו היא עומדת בעקשנות רבה: אין איש ישר כבעלה, אין בעל טוב ממנו, אין אבא טוב לילדיה, אלא מוחמד שלה. לוטפיה רוצה, שהוא יהיה זמן רב יותר בבית, כמו בעלים אחרים. אולם ידוע־יודעת היא — זה לא יהיה: מוחמד הוא שונה. הוא וחבריו אינם סובלים עוולה, עלבונות, גאים הם, אוהבי חופש ושלום.

והיא אוהבת אותו כמות שהוא, משתדלת לחדור ל„עולמו הגדול", שעבורו עליה לשלם סבל רב כזה.

כאשר רע לה מאוד, הולכת היא לבקר את מוחמד בבית־הכלא. מעיניו שואבת היא את הבטחון, שככלות הכל יבוא יום ויהיה אחרת, הוא יחזור הביתה ולא ייאסר עוד.

„מתי יבוא המחר הזה?" שואלות עיניה של לוטפיה את עיניו של מוחמד. התשובה אינה מאחרת לבוא. „אל תחששי, לוטפיה, היי חזקה, הוא יבוא במהרה, נתיר את האזיקים ונקרא דרור וגיל לכל המדוכאים, לכל העניים". לוטפיה מתחזקת וחוזרת הביתה מלאת אמונה, כי רק אנשים רעים מסוגלים לשנוא איש כמוחמד שלה.

תחילה חשבה, שאולי ירחמו עליה, על ילדיה, וישחררו את מוחמד. היא עודנה מאמינה ברגש האנושי. חשבה, אולי יתעורר אצל הנשיא, אצל אשתו המכובדת, אולי יתחשב איזה שר, שהיא חולה, בכך שנשארה ללא פת־לחם עם שמונת ילדיה.

עכשיו היא כבר יודעת: אנשים אלה אינם, אלא שותפים לממשל הצבאי ואין לה מה לצפות מהם ולא כלום. מוחמד וחבריו צודקים במאבקם, הם צודקים במעשיהם. היא, לוטפיה, אינה יכולה להשתתף במאבק זה. אולם היא יודעת, ששוקריה, שבניה ובנותיה כבר יהיו שונים, דומים לאבא.

נוגות מחשבותיה של לוטפיה. היא יושבת על המחצלת הפרוסה על הרצפה ועיניה בפתח. היא מחכה למוחמד. הוא יבוא לשלושה ימים. לבה שמח וחרד. ושמא לא יבוא? אולי אסרו עליו לצאת ברגע האחרון?

שעה חולפת, עוד רבע שעה... ההתרגשות גדלה. שכנים באים והולכים. רק חוריה ישנה בשקט בעריסתה.

לוטפיה מביטה בתינוקת ועיניה כחולמות: מן הסתם, על הימים הטובים, שמוחמד הבטיח לה כי יבואו... והיא מנשקת לחוריה. חוריה — סמל החופש המתדפק, סמל העתיד שחייב להביא איתו אושר לילדי לוטפיה, ולעוד ילדים, לאלפים ולרבבות.

עם אנשל בליל המלחמה

נקישה בדלת. אני פותחת ובחושך מבחינה בקושי בפניו של אנשל.

„אתה עם רכב?" שואלת אני.

„לא, נלך ברגל לתחנה המרכזית ושם נתפוש משהו."

יוצאים. בחוץ אפלה מוחלטת. לעתים אני מושיטה את ידי לפני, משל רוצה להדוף את חומת האפלה. אף אדם, אף מכונית. הולכים בשתיקה, כאילו שממת הרחוב שמה מחסום לפינו.

בתחנה המרכזית אין אוטובוסים. כולם גוייסו לחזית. אנשל ניגש למכוניות הנדירות, החולפות במקום:

„אולי אפשר לנסוע איתכם לרמת-גן?"

לבסוף נמצא נהג שהשיב לנו „כן". זוהי משאית צבאית גבוהה. אנשל מטפס. גורר אותי למעלה, אנו נוסעים. סביבנו חיילים. שותקים. כל אחד מכונס בתוך עצמו. חושבים. על מה? על המלחמה? את מי השאיר בבית? ילדים ואשה? אמא-אבא?

מאחורינו ומולנו משאיות צבאיות. בשיירות אינסופיות, עם פנסים מוכחלים. מלחמה.

אנו יורדים ב„עלית". פונים אל רחוב צדדי.

„אתה חושב שיבואו בערב כזה?..."

„יבואו, יבואו. אני לא יודע כמה יבואו, אבל יבואו. הרי את הגברים לקחו. אבל יבואו. רוצים לדעת, מה חושבת המפלגה על המלחמה הארורה הזאת", משיב לי אנשל.

הגענו. מתוך הדלת הנפתחת פורץ אלינו עשן סיגריות. חלונות סגורים ומכוסים בבד שחור. רחש קולות מתלחשים יחד בהתרגשות.

צפוף. אין די מקומות-ישיבה. כמה חברים עומדים. אחרי האפלה בחוץ קשה להתרגל לאור. נשים מבוגרות וצעירות. גברים מבוגרים. וגם כמה צעירים, אלה חיוניים „למאמץ המלחמתי" בעורף.

שמחת הפגישה עם ידידים. כאן אפשר לדבר בגילוי-לב, לעודד ולהתעודד. כל אחד כאן שולל את המלחמה הזאת, רואה בה סכנה ואסון. אך לא כל אחד יודע, כיצד להסביר את דעתו והרגשתו, בשפת הנימוקים, כיצד לפרוץ את ההסכמה הכללית-כמעט עם המלחמה.

חברים מעירים: „ברחוב אין מבינים, מה קורה באמת״; „מתלהבים מהנצחונות הצבאיים״; „לי נדמה, שההתלהבות ירדה מעט כי יש אבידות. שמעתי בחנות אשה שקיללה את אשכול. אבל התנפלו עליה והשתיקו אותה.״

„אוי לנצחונות האלה ואוי לשכולים״, נאנחה חברה אחת.

„אוי לעם המרשה, שיוליכו אותו למלחמות כאלה...״

כך, יחד, פורקים את המועקה מלבם.

הנאספים בחדר זה לא התירו למרמים לרמותם. ומשום־כך אין הם מתלהבים. והם שונאים את המוות האלים ואת שנאת העמים המלובה סביבם.

איך זה יסתיים? כיצד לפקוח את עיני המרומים? כיצד לשים קץ לשפיכות־הדמים ולשנאה התהומית?

אני סוקרת את אירועי המלחמה, את מהלכי הממשלה, את עמדת המפלגה. מקשיבים קשב רב.

לידי יושב אנשל. הוא עייף כל־כך. כפוף על כסאו.

„עכשיו קשה לנו מאוד, חברים״, אומר, „אבל נתגבר״, והוא מחייך את חיוכו הצנוע ושולף חבילת כרוזים.

אנשל מחלק את חבילות הכרוזים לידיים המושטות אליו. את החבילה הגדולה ביותר נוטל אנשל לעצמו ולאשתו לאה.

הכל נפרדים בלחיצת יד. לא תמיד נפרדים כך. אבל בערב זה הכל שונה. אנשל מלווה אותי אל תוך האפלה. תחת בית שחיו חבילת כרוזיו. הוא יפיצם עוד הלילה.

אני חושבת על אנשל שנולד בבית שלא ידע שובע, החל לעבוד בגיל צעיר, ועבד כל ימי חייו כנגר. אך אנשל למד בבית לא רק את מר־גורלו של הפועל, הוא ינק שם גם את רוח המאבק הפועלי לשחרור מהניצול...

ב־1 במאי הכריזה בעירו ברודי המפלגה הסוציאל־דמוקרטית אליה השתייך אביו, כי מי שיתרום את תרומת־הכסף הגדולה ביותר, ישא את הדגל האדום בהפגנה. אביו של אנשל לא היסס ותרם את כל חסכונותיו. והוא נשא את הדגל האדום בהפגנה הגדולה, ובצדו צעד בנו הקטן, אנשל. מהזרע שנזרע אז צמח עץ חזק וגאה, הקומוניסט אנשל ברנשטיין.

שוב אנו הולכים באפלה. מגיעים לכביש הראשי.

„אני אסע איתך לתל־אביב״, אומר לי אנשל.

אני מתנגדת. „לא! בשום אופן לא!״

אנשל מתעקש: „בחושך הזה, לבדך?!"

גם אני מתעקשת ומעלה את הנימוק החשוב: „אתה ולאה צריכים עוד הלילה להפיץ את הכרוזים..."

אנשל נכנע.

אנו עומדים בשולי הכביש ומרימים יד לתפוש טרמפ עבורי. המכוניות אינן עוצרות.

„אולי תלך, אנשל? יראו בחורה לבדה ויעצרו."

אנשל מתרחק ממני מרחק כמה צעדים. משאית אחת עוצרת לבסוף.

„מה את עושה כאן לבד בלילה?" שואל קול בלתי־ידידותי.

„אני מוכרחה להגיע בדחיפות לתל־אביב."

„רק עד פינת הרצל—סלמה, גברת", אומר הנהג.

„טוב, תודה. שיהיה."

זוהי שוב משאית צבאית. אנשל מגיח מתוך האפלה ועוזר לי לעלות. גם מלמעלה מושטות אלי שתי ידיים.

אני מאמצת את עיני, לראות את חברי לנסיעה. הם צעירים. שני נערים ושתי נערות. כולם במדים.

„אתם נוסעים לתל־אביב?" שואלת אני נערה שיושבת לידי.

„לא, לרמאללה."

„לרמאללה?! מה יש לך לעשות שם בלילה?"

„מקימים שם משרדים לממשל הצבאי. קראו לנו באופן דחוף..."

„יד לפה!" נוזף בה חייל.

„מה, זה סוד?" צוחקת הנערה, „כל הארץ יודעת שהשטח בידינו."

„ושטח משוחרר לא יוחזר!" צוחק החייל השני.

„אני רואה, שהאימרה עשתה לה כבר כנפיים", אומרת אני.

„ומה חשבת? נחזיר להם?! נלטף להם את הראש?!"

„החשבתם רגע, למה זה עלול להוביל אותנו?"

לא השיבו לי.

הקשתי על חלון תא הנהג: „בבקשה, אל תוריד אותי בסלמה, זה מאוד רחוק לי..."

„אני לא יכול. אנו בתפקיד" — עונה הנהג.

„גם אני בתפקיד!" צועקת אני לעברו דרך החלון ושמעתי את האיש שיושב ליד הנהג אומר: „תסיע אותה העירה. גם היא בתפקיד."

הנהג הפנה את המשאית לכיוון רחוב הרצל. בפינת שדרות רוטשילד ירדתי.

„נו, בסדר? הסענו אותך מפני שאת בתפקיד. בהצלחה."

„שלום, תודה." אני צועדת לעבר שכונתי.

אך פתחתי את הדלת ואני שומעת את צלצול הטלפון.

„הגעת בשלום?" זה קולו השמח של אנשל. „דאגתי לך וכעסתי על עצמי ששמעתי בקולך ולא ליוויתי אותך הביתה."

„הכל בסדר, ואפילו איש בטחון איחל לי הצלחה בתפקיד."

אני שומעת את צחוקו של אנשל מרחוק בליל האפלה הזה, באחד מלילות המלחמה...

היא שרה לו פזמונים כמו לחתן...

אין זה מקובל לקבל מבקרים בשער בית אבלים. אך היא נהגה, כפי שלבה ציווה עליה: יצאה לקראתנו לשער. לבושה שחורים. מטפחת שחורה לראשה, ומתוכה מבצבצות שערות שיבה, אך פניה חלקות ללא קמט. כבת 50. בצדה שתי בנותיה. אף הן לבושות שחורים. על החבל שבחצר תלויים בגדים שחורים. מתנופפים ברוח כדגלים שחורים. כאן מבכים אדם שנרצח.

באור השמש השוקעת נראים ההרים מסביב לרמאללה אדמדמים־זהבהבים. יפי זוהרם הנשקף מהגבעה בה עומד הבית, נוגד את הכאב והאבל השורים על הבית. ובמוח חולפת המחשבה הראשונה: מה מאושר יכול היה חאדר להיות במשפחתו בבית זה, מול הרים אלה...

אך חאדר נרצח. הוא איננו.

בפינת חדר־האורחים הגדול עומד שולחן. שולחנו של חאדר. ומעליו תצלומים: הוא בחיק המשפחה. הוא עודנו ילד. והנה פה כבר תלמיד, ובתמונה האחרונה — בוגר, בן 28, מורה מחונן בבית־ספר ברמאללה.

בשורה, כמו במיסדר כבוד, תלויות תעודות־הגמר שלו. בית־ספר עממי — ציונים גבוהים. בית־ספר תיכון — ציונים גבוהים. מדרשת מורים — מצטיין... והספרים האהובים עליו. הוא אהב ללמוד, הוא אהב לקרוא. תמיד עם ספרים. את אהבתו זאת האציל על כל בני ביתו. כל אחיו ואחיותיו לומדים.

„הוא היה הבכור שלי", אומרת האם. „הוא גם היה מפרנס המשפחה מאז מת אביו ב־1962. אמרתי לו, חאדר בני, הגיע הזמן שתישא אשה."

„לא, נחכה", צחק חאדר, „הילדים קטנים. יש עוד זמן." עכשיו יודעים כי לא היה זמן. חאדר שלה הלך בלי להתחתן.

„על־פי המסורת הערבית העתיקה, כאשר מת צעיר לא־נשוי, מספידים אותו, כאילו היה חתן", אומרת אחותו (לומדת בבית מדרש למורות שנה אחרונה). „אמא אומרת שחאדר לא מת. היא שרה לו שירי חתנים כאילו מובילים אותו לחופה. זה נורא לשמוע."

האם יושבת מולנו. היא מספרת על בנה. אינה בוכה. דומה, שמעיין דמעותיה יבש. היא מדברת עליו, כאילו דיברה על אדם חי.

ולעתים נראה חיוך על פניה. צמרמורת עוברת את הגוף. היא מדברת בשטף ודבריה קולחים ומתנגנים כדברי־שיר...

„אתן יודעות ודאי למה נאסר האדר. שלטונות הכיבוש האשימו אותו בהשתייכות לחזית הפלסטינית וכי עָבר במוסקבה אימונים צבאיים. איזו איוולת! הוא היה בבית־ספר מפלגתי במוסקבה, למד שנה אחת. מה לו ולעניינים צבאיים?! אך הם לא רצו להאמין לו ודנו אותו למאסר 4 שנים. אתן מבינות, ארבע שנים על לא כלום! גם את הבן הצעיר יותר אסרו. הוא לא היה במוסקבה. לא יכלו לספר שעבר אימונים. אז מה? כלאו אותו לשנתיים באשמת השתייכות לחזית הפלסטינית. כך, על לא כלום. השתייכות...

היה כלוא 20 חודש, ולמזלי שיחררוהו חי. הוא חזר, אך האדר כבר לא יחזור. הייתי מבקרת אצלו בבית־הכלא. תמיד היה מסודר. רק ביקש ממני לקנות לו בגדים בשוק. אמר, ,יש לך טעם טוב׳...״ היא מצטחקת. „הוא היה אומר לי להתלבש יפה, כאשר אני באה לבקרו. שלא אבכה בנוכחות שוטרים. ,היי גאה, אמי׳, היה אומר, ,את אמי, זיכרי׳.״ היא מסדרת את מטפחתה על ראשה, מיישרת את שמלתה: האדר אהב אותה מסודרת.

כאשר באנו בפעם האחרונה, ביקש לגעת באחיו הקטן. הוא הוציא אצבע דרך הרשת שהפרידה בינינו, נגע בידו ואמר: „זכור, תלמד טוב, תהיה אמיץ״. הילד אהב אותו כמו אבא. עתה יושב על יד אמו, מביט בעיניה ועיניו הגדולות מביעות עצב עמוק.

על־ידו יושבת אחותו בת ה־13, לבושה שחורים, מופנמת. מה חושבת קטנה זו על רצח אחיה? איך זה ישפיע על האחים, על המשפחה? איך יעמדו בסבל הנורא הזה?

ואז בא הזמן המר. הוא התחיל דווקא ברגע של שמחה. לפתע קיבלה המשפחה הודעה לבוא לבית־הסוהר לשחרר את האדר בערבות. האדר חוזר! בכל הכפר הייתה שמחה גדולה. כל המשפחה תכננה להתכנס ביום שיחרורו. כמו לחתונה. לקחו את ההזמנה שקיבלו מהנהלת בית־הסוהר ונסעו לשחרר את הבן. מה גדול היה אושרה של האם באותו היום! תחבק את בנה, היושב זמן רב כל־כך (למעלה משנתיים) מאחורי סורגי הכלא.

והאם ממשיכה לספר:

„מיהרתי למשרד בית־הסוהר. ,באתי לשחרר את בני׳ אמרתי ללא נשימה. ,את יכולה לקבל אותו, בנך מת!׳ זה היה כל־כך

פתאומי. ,בני מת?' שאלתי בתמהון. ,זה לא יכול להיות! ראיתיו רק ביום השישי האחרון. אתה טועה', עניתי בשקט. לא בכיתי, לא צעקתי. בני לימד אותי להיות גאה בנוכחות שוטרים וחיילים. חאדר שלי נרצח בכלא? זה לא יכול להיות! הרי כולם אהבוהו כל־כך!"

רצחו אותו. מי רצח, מתי זה קרה? הרי הזמינו אותם לבוא לשחררו בערבות?!

„זהו זה. רצחו אותו. זה היה כך", היא מספרת, כאילו הייתה במקום המעשה.

„הוא עמד בחצר עם שני חברים, ידידים שלו. הוא, הרוצח, ניגש אליהם. לא רבו. הוא ניסה לפגוע בחאדר וזה התכופף. הנה כך", מראה היא. „ואז הוא תקע סכין מטבח גדולה בגופו, בצד שמאל. חאדר נפל וקרא ,הצילו אותי!'. ואז חברו, יוסף בללו, התכופף כדי לעזור לו, ואז תקע הרוצח סכין גם בגופו של יוסף, אך למזלו, בצד ימין. לקחו אותו לבית-חולים והצליחו להציל את חייו. חאדר נשאר במקום מת." היא הושיטה את ידיה, אותן ידיים עייפות, שעמלו כה רבות בחייה, כאומרת: זהו זה.

שתקנו. אך האם מתגברת וממשיכה: „מאין היה לו, לרוצח, סכין? כיצד מחזיקים רוצח בבית-כלא יחד עם אנשים ישרים? הרי הרוצח ידוע. הוא, מוחמד עבד א־רחמן מוסלם, נכלא כאסיר פלילי בעוון רצח אחיו, גיסתו ובתה. הוא היה פושע. ואף־על־פי־כן איפשרו לו לעבוד בחוץ, בחצר, בו עבדו אסירים פוליטיים."

היא חוזרת לזכרונותיה, פניה לובשות שוב ארשת של שקט ומספרת כי בהיותו מורה היה וראה ילד רעב, היה מוציא מכיסו כסף, נותן לו ואומר: „אין דבר, תחזיר לי כאשר יהיה לך."

„הוא לא שנא איש. בכלל, האמין בבני־אדם, בכולם, בערבים וביהודים. באמת, כיצד העלילו עליו שהוא שונא את ישראל? שהוא שונא יהודים? זה היה כל־כך רחוק ממנו. בבית זה תמיד שמענו על השלום, על כך שאנשים יכולים לחיות בשלום" — היא מפנה את מבטה אלי. „הוא לימד את הילדים, שערבים צריכים לחיות בשלום עם יהודים. רק נגד הכיבוש לחם מלחמה עזה."

בושה וזעם הציפו את לבי. איזה אסון מביאים על עמינו הכיבוש, שנאת הערבים והטרור של שליטי ישראל.

האם מביטה בי, וכאילו רואה היא את מצוקת נפשי.

„תשאלי את הקטן הזה", היא מראה על בנה. „גם הוא מבין זאת." והילד נענע בראשו לאישור דבריה. „גם בבית־הסוהר דיבר חאדר על השלום. הוא האמין בשלום, רצה טוב לאנשים. הוא אהב אנשים והם אהבו אותו... הוא היה כל־כך יפה, טוב, גאה..."

אנו מוחות דמעה מעינינו. אך היא אינה בוכה.

היא גם לא בכתה על קברו. היא דיברה אליו: „בני, אהוב נפשי. עד כה היית תחת כנפי, כנפי אמך־יולדתך, מעכשיו תחסה תחת כנפי אמא־אדמה. האדמה הזו מחבקת אותך, בני, כי אותה אהבת, רצית בה, רצית לשחררה מהכיבוש... חזרת לאמא־אדמה והיא קיבלה אותך בזרועותיה, כי בן נאמן היית לביתך ולמולדת. שנים היית כלוא, בני, מאחורי מנעול ובריח בבית־הכלא. עתה חזרת אלינו... הם אומרים שהחזירו אותך מת, אך אתה חי, בני."

נפרדנו. בחוץ שקעה כבר השמש. ההרים מסביב לרמאללה עמדו כהים ודוממים. האם עמדה בפתח־ביתה והביטה הרחק, הרחק מעבר להרים... האם ראתה שם את חאדר שלה ?...

הם לקחו את כולם

הוא קיפל בקפידה את מכנסיו הצבאיים. רק לאחר־מכן גיהצם. הכניס לתרמיל בזה אחר זה את הגרביים, הגופיות, התחתונים. נעליים גבוהות, מצוחצחות וכבדות עמדו הכן.

היא סקרה את תנועותיו מן הצד. כל שעשה, בשקט עשה, באופן ענייני, בריכוז מופרז. לא ניכר בו שום ביטוי לדאגה, למתח.

האמנם אין הוא חושב כלל, לאן פניו מועדות ומה עלול לקרות אותו ? הרהרה.

„אמא", פנה אליה, „תני לי סבון."

את הסבון שם בשקית, יחד עם מברשת־השיניים וכלי־הגילוח. כאילו יוצא לטיול. הכין הכל. סיים.

„מניין לך, שיקחו אותך היום ?" שאלה בלחש.

„יקחו, יקחו, את כולם יקחו", השיב.

„ואתה מקבל זאת כל־כך בפשטות ?" קולה רעד.

„בפשטות ?", חזר על השאלה, „ומה אעשה ? אעלה על הגג ואצעק : לעזאזל, סלקו את המלחמה השנואה הזאת ? כמובן אלך". והוסיף : „אל תדאגי אמא. תעירי אותי כשיבואו", הסתובב ופנה לחדרו.

היא נשארה לבדה בחדר. נטלה לידיה עתון וקראה : „היום התנהל קרב טנקים... הופעלה אש חזקה..."

„את כולם יקחו", הדהדו באוזניה דבריו של הבן. החרדה השתלטה עליה כליל.

בחוץ כבר ירד הלילה. מבעד לחלון שמעה קולות : זיהתה את שתי שכנותיה, חנה שממול ושרה מהבניין הסמוך.

„כבר מוקדם בבוקר לא היה שום דבר במכולת", קבלה חנה בקולה הצרוד, „מה זה, המלחמה רק התחילה וכבר הכל אזל ? פשוט, מסתירים את הסחורה וזהו."

„הספסרים קופצים תמיד על כל הזדמנות. גם מלחמה היא מציאה בשבילם. כך זה היה תמיד וכך זה יהיה", חיזקה את דבריה שרה.

„אולי מוטב היה להנהיג תלושי־מזון, ואז לא יהיה צריך לרוץ מחנות לחנות."

„אולי כל העניין ייגמר מהר", ניסתה שרה לעודד את עצמה.

„איפה ייגמר לך? רק עכשיו לוקחים את כולם. ואומרים שכבר הרבה נפלו..."

„אלוהים ישמרנו! מאין את יודעת? הרי לא פירסמו על כך!" קולה של שרה היה מפוחד.

„על הנופלים יפרסמו אחרי שיגייסו את כולם. רק אז נדע את האמת."

„ירחם השם! מי יודע, כמה בחורים נפלו כבר..."

„למה בכלל התחלנו מלחמה נוראה זו?" פלטה שרה.

„מה איתך? את כבר מדברת כמו הקומוניסטים!"

„דברי בשקט". הן הנמיכו את קולן, אך אפשר לשמוע את דבריהן.

„אלחנן אמר לי, שלקחו גם את בעלה של מרים, את יודעת?"

„בטח שאני יודעת, השכן שלי התחיל כבר לעשות לה עיניים, זונה שכמותה", חרקה חנה שיניים.

קול צעדים כבדים. נשמע קול רם של גבר:

„מה אתן עומדות כאן בחושך ומשחיזות את הלשון? להתפזר!"

„מה יש? אם אני פותחת את הפה, נדלק אור ברחוב?"

„לא אור, אלא זבל יוצא מפיך, שמעתי מה שדיברתן", צעק הגבר.

„נו, אני הולכת. אולי יבואו לקחת את הבן. אני מפחדת", לחשה שרה.

השתרר שקט. צעדיהן נבלעו בחשכה.

האם הביטה בשעון. שעה לפני חצות. אולי לא יבואו כבר הלילה... ביקשה להתנחם. פתחה את המקלט: „והרי החדשות: היום התנהלו קרבות טנקים כבדים בחזית הדרום..."

צעדים מתחת לחלון. זהו זה, באו. לא חיכתה לנקישה בדלת. ניגשה ופתחה אותה לרווחה.

„למי?" שאלה בקול צרוד וזר, כאילו לא שלה.

„הבן בבית?"

להפתעתה חשה שהמתח שאחז בגופה פג.

„בבקשה, היכנסו", אמר הקול שלא היה קולה. „מייד אעיר את הבן. אולי קפה?"

הם נכנסו. שניים: מבוגר וצעיר. מדים, עוזים. הצעיר מוכן היה לשתות קפה. המבוגר אמר: „תודה, גברתי, יש לנו הרבה עבודה. את רואה את הרשימה?"

הוא הראה לה גליון נייר גדול עם שמות רבים. כל־כך רבים. מלוא העמוד.

„את הכל לוקחים?" שאלה.

„את הכל", אמר המבוגר. „גם את בני לקחו. הוא טנקיסט" — אמר. היא נזכרה ב„חדשות".

הבן מוכן כבר. הוא התעורר לשמע הקולות, כאילו ציפה להם בשנתו.

היא חיבקה אותו ונשקה ללחיו. ללא מלים, בשקט. הבן זרק מבט מבוייש לעבר החיילים.

„תחבק, תחבק את אמא, אל תתבייש!" אמר החייל המבוגר.

הבן נצמד אליה ונשק לה.

„אל תדאגי, הכל יהיה בסדר", לחש.

הם יצאו אל תוך האפלה. היא יצאה בעקבותיהם. ראתה, כיצד הם נכנסים לעוד שלושה בתים. דמויות מטושטשות שצעדו במעלה הרחוב: גם יוסי, גם מאיר, גם חיימק'ה. פנו לרחוב צדדי. גם שם יקחו בנים.

עמדה מאובנת.

„את כולם יקחו", חזרה ושיננה לעצמה, „את כולם..."

פאג׳ר בן רמאללה

זהו ציורו של פאג׳ר. התבוננו בו היטב. כך רואה הילד הפגנה בכיכר עירו, רמאללה. המפגינים, צמיגים בוערים, זחל״מים של כוחות הכיבוש. ציורו של ילד בן 6 בעיר כבושה.

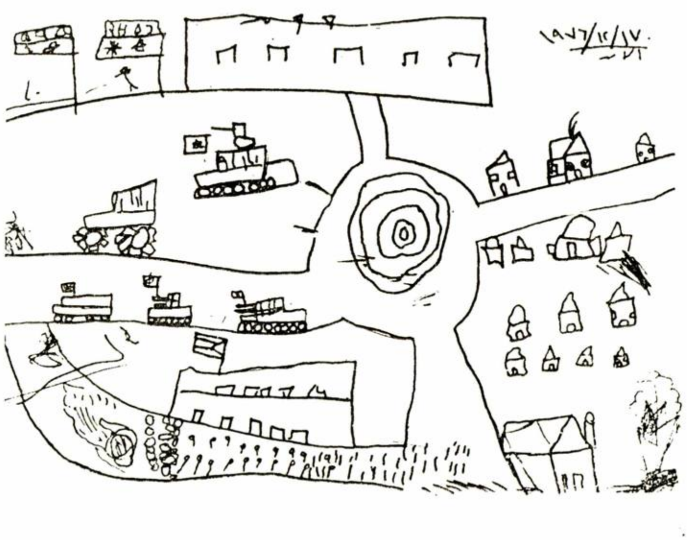
פאג׳ר היה בן שלוש כאשר אביו נעצר. במשך 33 חודשי ישיבתו בכלא, כעציר מינהלי, לא הוגש נגדו שום כתב-אישום.

פאג׳ר זכר את אביו, ששיחק איתו ואהב אותו. פאג׳ר הלך מדי פעם לראות אותו בבית-הכלא. לכל הילדים יש אבא. הילדים הקטנים ברחוב הציקו לו וקראו אחריו: „אין לך אבא!״

„יש לי אבא, יש לי אבא!״ צעק פאג׳ר.

לפאג׳ר יש סבא. סבא טוב. גם סבתא יש לו טובה מאוד. כאשר אמא הייתה עצובה, עצובה כי אבא איננו, היה אומר לה הילד: „לך יש אבא ואמא, מדוע את עצובה?״ הילדים אמרו כי סבא של פאג׳ר הוא אבא שלו. אך פאג׳ר רגז וצעק: „זה לא נכון! זה סבא שלי. ואבא שלי יושב בבית-הסוהר.״

לפאג׳ר אח קטן. הוא נולד כאשר אבא היה כבר בבית-הסוהר. „הוא לא יודע מה זה אבא״, אמר פאג׳ר. אך הפעוט ידע, ועוד איך ידע! אבא, זה האיש שנמצא מאחורי גדר-תיל, מחייך אליו

ושולח לו נשיקות־אוויר. אבא, זה אדם שאמא בוכה אליו. לאבא אי־אפשר לגשת. אפשר רק להכניס אצבע קטנה דרך הרשת הצפופה, ואז אבא מנשק את האצבע.

כשהיה רואה גדר־תיל במקום כלשהו, היה רץ אליה וצועק: „אבא, אבא..."

כאשר הייתי מבקרת בבית עפאף (אמא של פאג'ר) ומביאה לו מתנות, היה מסתתר בפינה, או רץ החוצה בלא לגעת בצעצועים ובספרים. אך יום אחד, כאשר עמדנו לעזוב את הבית, מצאנו את הדלת סגורה וכיסאות חוסמים אותה. פאג'ר עשה זאת. הוא לא רצה שנלך. הוא רצה שנישאר.

מה חושב פאג'ר על היהודים? הוא מהרהר רגע ועונה: „הם רעים. אבל יש גם כמה טובים". והוא מונה את שמות ידידיה היהודיים של אמא.

כאשר נודע על שחרורו הקרוב של אבא, החל פאג'ר להשתולל.

„הוא ממש חוליגן", אמרה אמו. „הוא אינו שומע בקולו של איש. כל בוקר במשך כל השבוע האחרון, מתכונן לבואו של אבא."

הוא רץ מולי עם מקל ביד, כאילו רוכב על סוס ומנפנף בחרב.

„שלום פאג'ר!"

„אבא יחזור!" השיב פאג'ר ועיניו נצצו משמחה.

ואבא של פאג'ר חזר.

ואני חושבת על הילדים הרבים שעודם מצפים לשוב אביהם...

דיברתי עם תיבות

אציג את עצמי. אני אשה עובדת, אם לילדים. יש לי השקפות מתקדמות, אני תומכת באנשים הפועלים למען השלום והקידמה. אני שונאת מלחמה ורוצה שילדי וכמוכן כל הילדים האחרים, יחיו ויהיו לאנשים מועילים. שמעתי לא פעם אומרים: „עשו משהו, אל תהיו אדישים". אך מה וכיצד? מעולם לא חשבתי שאשתתף בפעולה כלשהי. עד אותו ערב. התבקשתי כמו יתר הנשים שהיו באסיפה, להפיץ בתיבות־דואר פנייה לראש־הממשלה. המנחה קראה באוזנינו את תוכנה של הפנייה. הקשבתי וחשבתי בלבי, שזה היה בדיוק מה שהייתי אומרת לראש־הממשלה, לו פגשתיו.

„שימו־נא את הפנייה בתוך תיבות־הדואר, כאילו אתן מדברות עם אשה. תמיד תימצא האשה שתקרא אותה..."

לקחתי כעשרים פניות, אך לא האמנתי שאלך באמת מבית לבית ואשים אותן בתיבות־הדואר.

כיצד זה מכניסים משהו לתיבת־דואר זרה? ואם מישהו יראה? חשבתי, אבל הפניות כאילו בערו בכיסי. מבלי שארגיש מצאתי עצמי עומדת בחדר־מדרגות מואר (האם אני הדלקתי אור?) לפני 8 תיבות. הבטתי בהן בסקרנות. בפעם הראשונה בחיי עוררו בי עניין תיבות־דואר זרות. הן היו שונות בצבען, בצורתן ובגודלן. תיבה אחת מטופחת, ואילו השנייה מוזנחת, מלאת חלודה, עם פשפש שבור. אך לכולן פה פעור המוכן לבלוע כל דבר שיושם בתוכו.

מי יפתח את התיבות? איזו אשה? מה תגיד, אם תמצא לפתע מכתב זה? חשבתי. את תשומת־לבי משכה תיבת־עץ גדולה. בעליה בוודאי קוראי עתונים... אוסיף עליהם גם את שלי, חשבתי. הוצאתי מארנקי עט והוספתי בכתב־ידי על האיגרת לראש־הממשלה: „גברת יקרה! אינך מכירה אותי וגם אני איני מכירה אותך, אך יודעת אני שאינך רוצה במלחמה. אולי גם לך יש בן כמו לי, העומד להתגייס לצבא? את ודאי חרדה לו, כפי שאני חרדה לבני. לכן החלטתי למסור לך את המכתב המצורף. אנא, קראי אותו, ואם את מסכימה לתוכנו, שלחיהו לראש־הממשלה". חתמתי: זהבה.

התבוננתי סביבי ושלשלתי את המכתב לתוך התיבה. איש לא ראה אותי. אזרתי אומץ, ולתיבה הכחולה הסמוכה, הקטנה והמגונדרת, כתבתי כמה מלים. ולעוד תיבה אחת שמתי את האיגרת בתוספת מלים מיספר משלי. אך לשאר כבר שילשלתי את הפניות ללא

תוספת. יותר מדי זמן... גם בלי זה אני כאילו מדברת איתן, חשבתי.

פקדתי חמישה בתים, כעשרים תיבות. החומר אזל, נשמתי לרווחה. הסתכלתי לאחור, סקרתי בחיבה את הבתים ושמתי פעמי הביתה. הייתי מרוצה. זו הייתה הפעם הראשונה „שעשיתי משהו".

לפתע שמעתי קול צעדים הרצים אחרי. הרחוב היה שומם. נבהלתי והתחלתי גם אני לרוץ. אך הרצים אחרי קרבו ובאו, והנה הם משיגים אותי. הפניתי את ראשי ונשימתי נעצרה: לקראתי רצו תיבות-הדואר. כמה? לא ספרתי. הן רצו על רגליים דקיקות ונופפו בידיים דקיקות — מהן מברכות, מהן — באגרופים קמוצים. ראשיהן היו משונים ביותר, כאילו יצאו בבהלה ממיטותיהן. לאחת ראש מכוער עם שערות פזורות, ראשי שיבה, בלונדיניות ושחורות, אחרות עם רולים וסיכות בשערותיהן ואחרות עם רשתות...

„חכי, זהבה!" קראה אלי מרחוק אחת והכרתי אותה: התיבה הגדולה מעץ. היא ניגשה אלי נרגשת ואמרה: „אני מודה לך מאוד. עשית דבר טוב. רק בעלי מקבל כרגיל מכתבים ואיגרות. הפעם קיבלתי אני איגרת. אני מסכימה עם תוכנה. כל מלה בה אמת לאמיתה. תודה."

לצדה עמדה התיבה הקטנה הכחולה, שסיכות בשערה: „מעניין ידעת, שיש לי בן בצבא?" שאלה בשקט. „כמה אני חרדה לו", נאנחה. „אשלח את האיגרת לראש-הממשלה."

בטרם הספיקה זו לסיים את דבריה, נדחפה קדימה תיבת-דואר משומשת, שצבעה חלוד, שערותיה פזורות והיא צועקת בהיסטריה: „איך את מעיזה לכתוב לראש-הממשלה?" היא קירבה אלי את פרצופה הזועם: „את חושבת, שאין לו כבר מה לעשות, אלא לקבל ממך מכתבים מחוצפים?! מי את בכלל?! את רוצה ללמד אותו מה לעשות?!"

שכנתה הקטנה, הרזה והמבוהלת, גם היא צעקה: „מה את רוצה? יש לנו ברירה? לא שמעת על ערפאת? איפה היית, כשמחבלים הרגו ילדים במעלות? מי את בכלל ומה את דוחפת את האף שלך לתוך תיבתי?" אל תיבה זו נדחפה תיבה אחרת, שצעקה תוך גמגום: „מנוולת אחת! אולי את ר—ר—ק—ק"ח ואולי את מחבלת? ואולי את ערבייה?"

„ערבים! מחבלים!" נשמעה צעקה היסטרית, ומתוך בתים רבים החלו לזרום תיבות-דואר מבוהלות.

כעסתי ורציתי להשיב, אך בטרם הספקתי לפתוח את פי, קרה משהו מוזר. כל תיבות־הדואר השתתקו, זזו הצדה ופינו דרך לתהלוכת תיבות שחורות. הן הלכו בדממה. רגליהן הדקות בגרביים שחורים, ראשיהן עטופים מטפחות־אבל שחורות ובידיהן נרות שחורים דלוקים.

דממה. דממה.

רק כאשר עמדו כבר להיעלם מעבר לפינה פנתה התיבה השחורה האחרונה אל הנאספות ואמרה בקול חרישי, אך נשמע היטב: „לנו לא נשאר כבר שום דבר בחיים. אם יש לכן עוד מה להקריב, ולא תמנענה מלחמה חדשה, תיאלצנה להצטרף אלינו.״

לא תאמינו לי, אך ראיתי תיבות־דואר בוכות. והתיבות שהתנפלו עלי קודם, הרכינו ראשיהן והסתלקו בבושת־פנים.

ואז לפתע, נפתח איזה מעיין בתוכי, ואני, שמעולם לא דיברתי בפני קהל, קראתי:

„לא! לא רוצות להיות אלמנות! לא רוצות להיות אמהות שכולות! לא! לא!״ — צעקתי, כשאני מחבקת את בני, החייל לעתיד...

יד חמה נגעה בכתפי והעירתני. „מה קרה לך? צעקת.״

„אני? אני דיברתי עם תיבות־דואר״, עניתי וראיתי בעיניו תמהון וחרדה.

כיסיתי את ראשי בשמיכה ובנים־לא־נים הספקתי עוד לראות, איך חזרו וקפצו תיבות־הדואר אל מסמריהן שעל הקירות...

„הן מחכות לי״, חשבתי ונרדמתי.

הפצצה

רעש מחריד החריש את האוזניים. לרגע הייתה הרגשה כאילו האדמה זעה תחת רגליו. נפל. התרומם מייד וראה שגם אחרים נפלו מסביב. מישהו התחיל לצעוק: פצצה! פצצה! מחבלים! אנשים התחילו לברוח.

לברוח! הבזיק במוחו. לא חשב על שום דבר אחר. כל כולו נתפש לשאיפה אדירה אחת: לברוח! לא חשוב לאן. גם לא היה מסוגל לחשוב על כך. התחיל לרוץ בתוך המון אדם מבוהל שדחף ודרס, וחתר להתרחק. בהבזק של שנייה ניסה בכל זאת לחשוב, לאן הוא רץ. אך לא הייתה לכך, בעצם, כל חשיבות. רץ עם הכל, כשהוא מנסה להשקיע ראשו עמוק בין כתפיו, להסתתר, לבל יכירוהו. רץ מבוהל בתוך המון הממשיך לצעוק: מחבלים! ערבים!

אני נראה כעיראקי — ניסה להרגיע את עצמו — לא יכירוני, ודאי, לא יכירו. זהו, עיראקי.

ההמון התפזר לכל עבר. נעשה פחות צפוף. עתה הוא נמצא ברחוב צדדי המסתעף משוק הכרמל. מולו נראו אנשים רצים בכיוון הפוך, אל עבר השוק בו התפוצצה זה עתה פצצה, כשהם צועקים בהיסטריה: מחבלים! מחבלים! לעומתם, מכיוון השוק, בקע קול נמרץ מתוך רם-קול: להתפזר! להתפזר! תנו למכוניות ההצלה לגשת! שימרו על השקט, בלי פאניקה! להתפזר! מעל המהומה כולה רעמו צפירותיהן של מכוניות מגן-דוד-אדום ומכבי-אש.

חסן המשיך לרוץ. הוא הבחין שזרם הבורחים נעשה דליל. האימה בלבו גברה. עכשיו יבחינו בו, אין ספק בדבר. לבו הלם בחוזקה. בצדו ראה אשה זקנה, רצה אף היא, כשבידה סל קניות. מבלי לחשוב, התקרב, הוציא מידה את הסל, תמך בה בזרועו ורץ בצדה. כך הרגיש בטוח יותר. נדמה, שהאשה לא שמה לב כלל שהסל הוצא מידה. היא רצה בצעדים קטנים, נפחדים, מתנשמת בכבדות. הלכה ונחלשה מרגע לרגע. עתה הוא ממש גרר אותה, נתמכת בזרועו.

— „לא יכולה יותר, לא יכולה, הלב... הלב...", מלמלה הזקנה. הגיעו בריצתם לרחוב קטן וריק מאנשים. על גדר אבן נמוכה הושיב חסן את הזקנה, הניח את סלה לידה, הסתובב והחל לחשוב מה לעשות. הזקנה נשמה בכבדות כשהיא מחזיקה את ידה על חזה. היא שלפה מארנקה גלולות, שמה בפיה, עצמה את עיניה וישבה בשקט.

דממה השתררה סביב. רק מרחוק הוסיפו ונשמעו הדים עמומים של המולה.

גם לבו של חסן נרגע במקצת. ניגב בממחטתו את הזיעה הניגרת על פניו והשתדל לרכז את מחשבותיו. הסתכל סביבו והכיר את הרחוב: לא מספיק מרוחק מן השוק, חשב בלבו.

הוא השתדל להיזכר במה שקרה. זכר שהלך לשוק רק לרגע לקנות פיתה וזיתים. רק לרגע. אך עתה ודאי מחפשים אותו כבר בעבודה, על פיגומי הבניין. ואולי אסרו את כולם? הרי הבניין לא רחוק מן השוק, וכל הפועלים ערבים!

העיף מבט לעבר הזקנה. נדמה היה לו שנרדמה. אך לא, הוא טעה, היא ישבה והביטה בו בעיניים מבוהלות שנעשו עגולות ובולטות מפחד, כאילו מתפרצות מחוריהן... פיה נפתח לצעקה — אך הצליחה להוציא רק מלה אחת, רועדת: „אתה... היית בשוק?" שאלה.

„כן."

„איפה? שמה?" (הצביעה באצבעה לעבר מקום הפצצה).

„לא! לא! הייתי כל הזמן על־ידך."

„על־יד אותו דוכן בו קניתי תפוחים?" — המשיכה לחקור.

„כן, סבתא, רציתי לקנות תפוחים."

„ומשם רצת, יחד אתי?"

„כן, סבתא."

הפנתה מבט מפוחד ובוחן לעבר כיסיו. חסן הבין את הרמז. הוציא מכיסו ממחטה וניגב את פניו. אחר־כך רוקן את כיסיו לעיניה, בהקפדה, כאילו מחפש משהו. הזקנה נרגעה קמעה. ישבה והרהרה עוד רגע — ואחר קמה ללכת. חסן נטל את הסל. היא לא אמרה דבר, אך את זרועה לא הגישה לו.

כך צעדו שניהם ברחוב מבלי לומר מלה. ליד בית קטן, ישן, נעצרה. שלוש מדרגות הובילו לדלת. היא פתחה את הדלת, הביטה בו ואמרה: „נו, תיכנס, תשתה קפה."

חסן כעס על עצמו. צריך היה להסתלק מכאן מייד. מדוע אני ממשיך לעמוד? היא מפחדת ממני, לחש לו קול פנימי. אני ערבי והיא יודעת זאת. אני כלל לא דומה לעיראקי.

כאשר נסגרה הדלת מאחוריהם הרגיש הקלה. לאט לאט רפו שריריו. הסתכל סביבו: חדר מלא רהיטים ישנים — מיטה ישנה,

ארון גדול ושידה, שולחן גדול ושולחן קטן וכיסאות ממינים שונים. קשה היה לנוע מבלי להיתקל בחפץ. על הקירות — תמונות משפחתיות, דמויות אנשים מן העבר הרחוק והקרוב. הזקנה חזרה מן המטבח עם ספל קטן, מהביל, ריח של קפה טוב.

„קפה ערבי", אמרה, בהביטה הישר בעיניו. המתח חזר ונעור בו. ישב על קצה הכיסא, על־יד השולחן, והשיב:

„כן, קפה טוב, עם הל."

„מאיזה כפר אתה?" שאלה פתאום.

„מטייבה" — ענה, הרגיש מייד כי חשף את עצמו ונבהל. אך הזקנה לא הראתה שום סימני הפתעה. הוא לגם מן הקפה ומחשבותיו חזרו לבניין — אל אביו, אל חבריו, איתם עבד. ודאי מחפשים, דואגים שמא נאסר. הרי אוסרים כל ערבי שמזדמן בדרך. מכים. קודם־כל מכים מכות רצח — סתם אנשים ברחוב. לא חשוב אם יתחנן ויטען שאינו אשם. וכי כיצד יוכיח? מכים ומתעללים ואוסרים. אבא ודאי מודאג. ביקש לקום, להרגיע את הוריו, לספר להם שלא נאסר, שניצל על־ידי סבתא יהודיה. אך עתה, לאחר שהשקתה אותו קפה, לא היה נוח לקום וללכת. נשאר יושב, גומע גמיעות קטנות ושותק.

„והורים יש לך?" שאלה הזקנה.

„יש הורים, אחים ואחיות. משפחה גדולה."

הזקנה ישבה מהורהרת, ואמרה פתאום:

„גם משפחת מוראד הייתה גדולה. הם גרו כאן, בחצר הסמוכה. שתה, שתה!" — פנתה לחסן המופתע. היא המשיכה לדבר כאילו צופה למרחקים: „היו להם 8 ילדים. אה, איזה רעש היו מקימים! היינו ג'יראן.* הם היו בסדר גמור. מרים, אשתו של מוראד, כמה קשה היה לה, כמה אהבה את הילדים שלה. והילדים, איזו דרך ארץ! הלוואי בימינו ואצלנו."

מעבר לדלת נשמע לפתע קול: „גברת שרה, חזרת? תודה לאל! יש הרוגים ופצועים בשוק, שמעת? ימח שמם של הערבים!"

„שמעתי, שמעתי", השיבה הזקנה.

קמה וסגרה את הדלת. חזרה והסתכלה שוב בחסן. „זו שכנתי" — לחשה. „אל תפחד, היא לא תיכנס לכאן. אתה יודע, מה שקרה בשוק לא טוב, לא בשבילנו ולא בשבילכם. זה רע מאוד."

השתררה שתיקה ואחר כאילו חזרה ונעורה, המשיכה היכן

---

* שכנים בערבית.

שהפסיקה. „היה מוביל זיפזיף, מוראד, על גמלים וחמורים. היה יוצא השכם בבוקר וחוזר בלילה. הגמלים והחמורים היו של הקבלן. מוראד השתכר מעט מאוד, אבל הכל הביא הביתה.

חיים שלי, בעלי זכרונו לברכה, אהב את מוראד. היו יושבים בערב, אחרי העבודה, משחקים שש־בש שעות. משחקים, מעשנים, שותים מן הקפה של מרים — ושותקים. כשהיה מביא ממתקים לילדים שלנו, היה מחלק גם לילדים של מוראד. והילדים, מה אגיד לך? גדלו ושיחקו יחד, ממש כמו משפחה."

היא פסקה מדבר ועיניה נתלו בחלל, שקועה בעולם רחוק.

חסן ישב על קצה הכיסא, מרותק למקומו. היה מופתע מסיפורה של הזקנה, קצת נרגש. לרגע שכח את דאגותיו וציפה לשמוע עוד.

הזקנה נאנחה אנחה קורעת לב וחזרה לדבר, לאט, לאט.

„כמה זמן כבר עבר מאז? בינתיים חלפו להם החיים. בעלי מת. בני יושב רחוק מכאן. הבנות התחתנו. הנכדים מציצים מזמן לזמן, פחות ופחות... אני אשה זקנה, מה יש להם ממני?" עצמה עיניה ולחסן נדמה שנרדמה.

בתנועת ראש זקף את עצמו. צריך ללכת, חשב. אך הזקנה פקחה את עיניה, הביטה בו וחזרה למלמל:

„הרע התחיל מאותו יום מר. מוראד חזר מן העבודה מוקדם מן הרגיל. הלך ישר לחיים. סגרו אחריהם את הדלת והתחילו להתלחש. הייתי מופתעת והסקרנות לא נתנה לי מנוחה. הקשבתי מאחורי הדלת לשיחתם. שמעתי את קולו של מוראד האומר לחיים, שהוא ומשפחתו מוכרחים מחר בבוקר לעזוב ולברוח, כי יש שמועות שעומדים להתנפל על הערבים. קולו של חיים שלי היה מרוגז, הוא אמר, למה שיהודים יתקיפו את הערבים. הנה מוראד חי בין יהודים כבר הרבה שנים, אז מה פתאום? אבל מוראד פחד כנראה, כי ענה לחיים, שכבר עשו פעם שחיטה בדיר־יאסין, אז יש בשביל מה לפחד. חיים שוב אמר לו שלא יפחד, והוא יגן עליו ועל המשפחה שלו. וחיים הזכיר לו איך ב־1936, כשהתקיפו את היהודים ביפו, בא מוראד ולקח את כל המשפחה שלנו לשני החדרים הקטנים שלהם ואמר, שרק יבוא מישהו לפגוע בנו, אז מוראד ירוצץ להם את הראש. חיים אמר בקול של מרירות, למה מוראד חושב שחיים פחות ידיד ממנו ולא יגן עליו ועל משפחתו.

אחר־כך שמעתי איך חיים שואל את מוראד מאין לו הידיעות האלה. ומוראד סיפר, שביפו מפיצים ידיעה שאנשי אצ"ל מכינים

פוגרום ויגרשו את הערבים, שהם כבר הכינו מכוניות. צעירים ערביים מתכוננים להשיב להם, ורבים הלכו מיפו להרים להילחם נגד הבריטים והציונים. למשפחות מרובות ילדים יעצו לעזוב את העיר בטרם יבואו להתקיף את יפו.

לא יכולתי להתאפק. נכנסתי לחדר ואמרתי להם: שמעתי הכל. זה הכל שטויות! רכילות! אל תלכו, מוראד! אל תטלטל את הילדים והאשה. פה הבית שלך ואנחנו שכנים! אמרתי ופרצתי בבכי. אחר־כך היה כזה שקט בחדר. ופתאום שאל חיים, מתי הם חושבים לעזוב. ומוראד ענה שבלילה. וכך היה. איזה לילה, גיהינום..."

הזקנה נשתתקה לרגע. שלפה ממחטה מהתיק שלה ומחתה דמעותיה. נאנחה עמוקות והמשיכה:

„הילדים שלי רצו להביא את כל הצעצועים שלהם לילדי השכנים, אבל אלה אספו את שלהם והביאו אותם אלינו. הם לא הסכימו לקחת מתנות. ,אין מקום' — אמרה מרים. הבנות התחבקו, בכו וצחקו — ילדות. מרים התרוצצה בין החבילות וכל פעם שאלה אותי: ,מה את אומרת, את זה לקחת?' אני יכולתי רק לנוד בראש שלי כן ולא, כי הבכי עמד לי בגרון. דאגתי למוסא. תינוק מתוק כזה. החזקתי אותו בזרועות שלי בזמן שמרים ארזה. מה יהיה הגורל שלהם? חשבתי כל הזמן.

בערב היה הכל מוכן. ישבנו ביחד על החבילות. רק בני, אורי, וג'מאל עמדו ליד העץ וחרתו עליו את שמותיהם. רואה את העץ הזה בחצר? אתה יכול עוד לראות. ג'מאל חרת ליד שמו: ,עוד נחזור', ואורי חרת: ,להתראות'. כתבו בעברית ובערבית. הילדים ידעו את שתי השפות, הרי כאן בשכונה שלנו מדברים עברית וערבית. הרוב הם תימנים וספרדים, אך גם אשכנזים מדברים קצת בערבית ויש ערבים שיודעים קצת אידיש. ככה זה כאן. כולם מבינים את כולם.

אחר־כך הגיעה המשאית והכל הלך מהר. הנהג אמר כל הזמן: ,יאללה, יאללה! להזדרז!' הילדות בכו והבנים טיפסו על המשאית בשמחה, כאילו נוסעים לחתונה. גם שלנו טיפסו. בקושי הורידו אותם משם. כאשר כולם היו למעלה, ניגשה אלי מרים ולקחה מזרועותי את מוסא. הוא ישן כשהאצבע שלו בפה. פרצנו בבכי.

,הפסיקו! אתן מפחידות את הילדים!' קראו הגברים. חיים אמר למוראד שאנחנו פה ואנחנו נשמור על הבית שלו ושיחזרו תיכף אחרי המלחמה ואנחנו נחכה להם.

מוראד התיישב ליד הנהג, הוא היה לבן כמו סיד, ניפנף לנו ביד ומילמל: ,אינשאללה, אינשאללה׳...״

„הם נסעו״ — קולה של הזקנה נשנק. „מאז אין סימן חיים מהם. ישנם, אולי, אנשים שחזרו, אני לא יודעת. הם לא חזרו...״

עתה שוב השתררה דממה בחדר.

חסן ניסה להתרומם מכיסאו. היה מודע לזמן העובר, לצורך ללכת מכאן. אך הזקנה התאוששה והחלה שוב מדברת, כאילו ציפתה זה־מכבר לומר את הדברים ועתה נפלה לידיה התשוקה, שאין בדעתה להשמיטה מידיה.

„זה התחיל למחרת היום. ביפו... לא האמנתי. סיפרו שאנשים התרוצצו ברחובות, בזזו את העיר. כמו ארבה התנפלו על בתיהם של ערבים שיצאו. אלה שלא יצאו גורשו בכוח, נשים וילדים. כאן ברחוב שלנו רצה אשה יהודיה מיפו עם כרים גדולים בידיה. רצה כאילו סוחבת אוצר וחוששת שיעצרו בעדה. נוצות עפו מאחד הכרים וכיסו את הכביש. ראיתי זקנים, ילדים, ראיתי חיילים סוחבים רכוש, רכוש גנוב. אלוהים! איזה מראה נורא. צעקתי לעברם, גערתי מזועזעת: יהודים! איך אתם יכולים?! אך איש לא שם לב.״

השתתקה. ישבה בעיניים מהורהרות כשלפתע, כאילו חזרה ממרחקים, פנתה אל חסן ואמרה: „אתה צריך ודאי ללכת. קח תפוחי־עץ. לא, לא בכיסים. שום דבר בכיסים. תחזיק ביד. לך בני, תודה לך על שעזרת לי לברוח מהשוק.״

חסן קם. ביקש לומר משהו ולא הצליח להוציא קול מגרונו. פתח את הדלת והחל לרוץ.

„אל תרוץ!״ — שמע מאחוריו את קול הזקנה. „לך בשקט, בלי פחד. אתה נראה כמו עיראקי...״

הקול

הגולל נסתם. הקברנים מיהרו. איש חברה קדישא, שאמר קדיש (בהעדר בן משפחה) מלמל במהירות את התפילה, כאילו מיהר לרכבת. העזרה הסוציאלית אינה משלמת הרבה...

הקבר נשאר בודד. כפי שהיה יהודה בודד בחייו. חוץ ממני לא בא אף אחד ללוויה ואף אחד לא הזיל דמעה.

והרי לא עשה רע לאף אחד...

אך, למעשה, יהודה לא היה בודד כל־כך.

„הוא היה ‚הקול' שלך", אומרת מלכה, היושבת מולי ומקשיבה לסיפורי. התכוונה לכך, שהוא הצביע בעד המפלגה בבחירות.

„הכרת אותו שנים רבות ?"

„כן, שנים רבות. תמיד היה זקן. מצחיק, מה ?"

„לאחר מותו, כאשר מצאתי את תעודת־הזהות שלו, ניבטו אלי פניו של אדם צעיר, בעל עיניים פיקחיות, כמו איש תלמוד־תורה... היה לי קשה להאמין שזה הוא."

„איפה הכרת אותו ?"

הוא השכן שלי. גר יחד עם רווק נוסף בחדר גדול. שני רווקים מושבעים, מזדקנים. הוא גר בחדר זה 30 שנה ובו גם מת. התחלתי לתת לו את עתון־המפלגה באידיש. לא נתתי לו ביד, אלא דחפתי אותו מתחת לדלת. הוא ביקר במועדון לדוברי אידיש ברחוב נחלת בנימין, היה יורד למרתף, קורא עתון, מתחמם בחורף, משתתף באסיפות־שבת.

הייתי פוגשת אותו ב„פרלמנט" בשד' רוטשילד. בשבתות היה שם שמח. לא כמו עכשיו. עכשיו באים בודדים, אבל אז היה מתכנס קהל של „גוט שאבעס, יידן".* הצעקות עלו עד לב השמים! סיעות ומפלגות, כמו בכנסת. הימניים והמגינים על הממשלה קיבלו תמיד על הראש. שלטו כאן המתקדמים, „משלנו".

יהודה קול היה חבר קבוע ב„פרלמנט". הוא לא רעש, לא היה טריבון. את הערותיו העיר בקול שקט ודבריו היו שקולים. הוא דיבר כמו תלמודיסט. הוא היה משוכנע עמוקות בצדקת דרכם של כוחות הקידמה והשלום.

„שוחחת איתו ?"

מעט מאוד. התחמק תמיד. אחרי הפילוג במפלגה רציתי לשוחח

---

* שבת שלום, יהודים — באידיש.

איתו, אך הוא אמר לי בשקט: „עס איז אלס אין אורדנונג. מען דארף מיר גאָרנישט זאגן, גאָרנישט״ („הכל בסדר, אין צורך לומר לי שום דבר״ — באידיש), וידעתי, שהוא הבין את הדברים. לפני הבחירות לכנסת או לעירייה, כאשר נתתי לו חומר־הסברה או פתק־הצבעה, היה לוקח ושואל, איפה עליו להצביע. וכאשר הערתי לו שכבר קיבל הודעה מוועדת הבחירות, היה אומר: „אני לא מאמין להם, תני לי הודעה משלך...״

„הוא נתן תרומות?״

תרומות? לא, אף פעם. הוא היה קמצן מופלג. בגודל קמצנותו נוכחתי לאחר מותו. הוא לבש תמיד אותו מעיל שחור וארוך, חבש אותו כובע ונעל אותן נעליים... מעולם לא ראיתיו בבגדים חדשים או בבגדי־חג. במסעדת הפועלים ברחוב ברנר הכירו אותו הבנות. כל יום, בשעה קבועה, היה בא ויושב ליד אותו שולחן ואוכל צלחת מרק ולחם. רק לעתים רחוקות מאוד הזמין כדור בשר. לפעמים חשבתי: האם לא יוכל להרשות לעצמו לחיות באופן אנושי יותר? הרי עבד כל השנים בחייטות, וגם פנסיה קיבל כבר, תמורת החדר שילם פרוטות, קרובים לתמוך בהם לא היו לו...

על שאלה זו קיבלתי תשובה רק לאחר מותו. מה הביא אותו למצב זה? איני יודעת את סיפור חייו. האם הייתה לו פעם אשה, או אהבה נכזבת? איפה נולד? במשך השנים הרבות אף אחד לא ביקר אצלו. לעתים רחוקות קיבל מכתב מאחיו בארה״ב. אך גם זה נפסק. איש בודד היה. בודד ומכונס בעצמו. עם השכן לחדר לא החליף דברים, אם־כי מעולם לא רבו. גם הליכתו הייתה מוזרה — צמודה לבתים, כאילו רצה לא להיראות. פעם פגשתיו ברחוב. היה יום חורף קר וגשום. הוא הלך מכורבל במעילו השחור, הישן.

„אתה חולה?״ שאלתיו.

„כן״, אמר. „קר לי מאוד. אך אין דבר, רק תזרח השמש, יהיה חם והכל יעבור!״

„אבשל לך משהו״, הצעתי לו.

„לא, בבקשה, לא צריך. אם את רוצה, אז תני לי רק מים רתוחים, לא תה, בבקשה רק מים רתוחים...״ מילמל. „בצהריים אלך למטבח הפועלים״, הוסיף.

„במצב זה?״

„אין דבר״, אמר, „אני רגיל״.

כאשר הורע מצבו, לחצתי עליו שיילך לבית־החולים. לבסוף

לקחו אותו ל„הדסה". הלכתי עם זרח לבקר אצלו שם. הוא שכב במיטה בפרוזדור, שהיה גדוש חולים. פניו קרנו. שכב כמו מלך במיטה במצעים נקיים. „טוב כאן, כולם טובים אלי, האנשים טובים כאן", אמר והצטחק מרוצה.

הוא האמין שיבריא, שיוכל לחזור למסעדת הפועלים הקואופרטיווית ולא רצה לשמוע על בית־אבות. „שרק תזרח השמש ויהיה חם..."

פעם חזרתי מאוחר הביתה. בכניסה חיכה לי שכנו של יהודה. הוא מצא אותו מוטל ברחוב ללא הכרה, ראשו זב דם. הוא הביא אותו הביתה, הודיע למגן־דוד־אדום, אך לא רצו לבוא. מה לעשות ?

נכנסתי לחדר החשוך. רק נר דלק. לא היה חשמל, מקמצים. יהודה שכב ללא הכרה, פצוע מהנפילה. הוא היה חיוור כמו מת. שמיכה צבאית כיסתה אותו.

הפניות ל„מגן־דוד" לא הועילו, הם דרשו, שהעזרה הסוציאלית תטפל במקרה. טיפלנו ביהודה בכוחות עצמנו וחיכינו לבוקר.

בבוקר התחלתי לעבוד: טלפון לעזרה הסוציאלית. המנהלת זוכרת את יהודה קוס. איש צנוע ושקט. „ומתי תקחו אותו לבית־חולים ?" שואלת אני. במקום תשובה היא נותנת לי עצות. אני מאיימת: „אם לא תשלחו מייד אחות, אפנה לעתונות, אני עתונאית". כעבור חצי־שעה מצלצלים מהעזרה הסוציאלית. נחוץ פנקס לשכת־הסעד של יהודה. אני נכנסת לחדרו. הוא לא זז ממקומו. אני מחפשת בכיס חליפתו, אחר־כך במעיל החורף. אני מוצאת מפתחות, כמה דולרים, עתונים מקופלים. הפנקס של לשכת הסעד איננו. אני פונה אליו: „איפה הפנקס ?" הוא פוקח את עיניו, רוצה לרדת מהמיטה. אני מנסה להניאו מכך, אך הוא מוריד את רגליו הרזות לרצפה. אני עוזרת לו לנעול את נעלי־הבית הבלויות. הוא מנסה לקום ואינו יכול. אני עוזרת לו. קשה לי. הוא בכל זאת כבד. מכנסיו גולשים מעליו. הוא מחזיק אותם ביד.

„איפה זה ?" אני שואלת. אני בטוחה שהוא מטושטש. אך הוא הולך אל החבילה הענקית של העתונים, שנערמו מהרצפה למחצית הקיר. המון עתונים ישנים. הוא תוחב את היד לתוך ערימת־העתונים, ולתמהוני, שולה משם את הפנקס הדרוש. איך מצא את הפנקס מייד בערימה כזו ? למה החזיקו כאן ? אני עוזרת לו לחזור למיטה.

כעבור שעתיים הגיעו בכל זאת שתי עובדות מהלשכה הסוציאלית והן הזעיקו אמבולנס של „מגן־דוד־אדום".

הסניטר פתח את הדלת לרווחה. הוא לא השתומם נוכח החדר העלוב, על עוניו ולכלוכו. רגיל כנראה. נטל את יהודה כתינוק בזרועותיו החזקות. הלכתי בצדו ואמרתי: „מר יהודה, אל תדאג, כבר היית בבית־חולים וראית ששם טוב."

„כן", ענה לי וניסה לחייך בשפתיו הפצועות מפציעות־אמש, אך לא הצליח.

למחרת, כאשר טילפנתי לשאול לשלומו, ענו לי: „הוא מת בבוקר". מבית־החולים ביקשו להביא את תעודת־הזהות שלו.

חיפשתי על השולחן, ולא מצאתי. רק ניירות מלוכלכים, נר וגפרורים. איפה לחפש? בכיסים גם כן לא מצאתי. כבר רציתי לוותר על חיפושי, כאשר לפתע נזכרתי בערימת העתונים. התחלתי לחטט בה. היה שם אוצר: כותונות חדשות שיצאו מהאופנה — קיבלן, ודאי, מלשכת הסעד. תחבתי את ידי לעומק ולפתע נתקלתי בחבילות קטנות, עטופות בקפידה. פתחתי אחת, שנייה, שלישית: כסף! לא ייאמן — עשיריות, עשיריות. בא שכנו לחדר, וחיפשנו יחד. מצאנו עוד ועוד כסף. גם את תעודת־הזהות מצאתי. אספנו למעלה מאלפיים לירות. פתחתי את תעודת־הזהות. רשום: יהודה קול. מהתמונה ניבטו אלי פני אדם אינטליגנטי, עיניים חכמות, חיוך נעים. ואלה לא תאמו כלל את המזרון המלוכלך ללא סדינים ואת ערימת הכסף שאסף והחביא בין העתונים. קמצנות סתם? או אימת הזיקנה וחוסר־האונים? הזמנו את המשטרה. השוטר רשם ולקח את הכסף. יהודה קוס שוכב בבית הקברות. כבר לא קר לו. ואינו דואג עוד להבטחת זיקנתו.

הוא הלך בודד. כמו כל אדם במותו.

אני עומדת מעל קברו וחושבת בעצב: קברנו כאן „קול", קול של אדם, שחי את יומיומו העני והעצוב, אך שאף לחיים טובים ולצדק חברתי.

אלי וההיסטוריה

היא הגיחה מאי־שם: „שב, בני", אמרה והתיישבה בצדו.
אלי הביט מופתע:
„מי את?" שאל.
„אני ההיסטוריה", השיבה. „כן חביבי, באתי להציע לך משהו."
„לי? אני לא עושה היסטוריה. אני חייל פשוט, לא אוהב זרקורים. לכי למישהו אחר."

„דווקא אחד כמוך אני מחפשת. שלא יטענו אחר־כך, כי עשית מה שעשית מפני רצונך לזכות בכותרות ובזרקורים. אני יודעת, היסטוריה היא מלה גדולה, אבל תתפלא אולי לשמוע, שעושים אותה אנשים כמוך. וכל בעל מצפון, הקם באומץ ונאבק בעוול ובשפיכות דמים, עושה היסטוריה. מי למשל? רבים־רבים העושים בדרכים ובצורות שונות נגד המלחמה בלבנון ונגד הכיבוש."
„גם אני מתנגד למלחמה הזאת!" הפסיקה אלי.

„לכן, היום בחרתי בך. אני רוצה להציע לך, שתודיע, כי לא תלך לשרת בלבנון."
אלי הישיר אליה מבט.

„גם אתה צריך להפר את ההסכמה האילמת לדפוסי־החיים בארץ זו במשך דורות", המשיכה ההיסטוריה בדבריה. „נולד תינוק, כבר מברכים אותו: ,תגדל ותהיה חייל אמיץ'. וכאשר מגיע הבן ל־18 אביבים, הוא כבר ,כשר' להיות חייל. הוא זוכה ,במצווה' — ללכת להרוג ולהיהרג. כל דור חדש הוא דור, שהשליטים מועידים אותו למלחמה חדשה. נכון, ישנם נערות ונערים, נשים וגברים: המפירים קשר נורא זה. זועקים ומזעיקים. עתה הגיע תורך, אלי."

היא קמה ופנתה ללכת. על המיפתן הפנתה ראשה אליו והוסיפה:
„תזכור, זה קשה. צריך אומץ־לב לא רק בעשיית הצעד הראשון, אלא לאורך כל הדרך."

למחרת שבה ההיסטוריה אל בית אלי, אך באותה שעה ממש עמד אלי לפני מפקדו, הצדיע כיאות ואמר בתוקף: „לא אלך ללבנון!"

הקצין דן אותו במקום ל־28 ימי מאסר. ובימים בהם יושב אלי במעצר, כשהמכונה הצבאית רוצה לשוברו, מתקיימות בחוץ משמרות מחאה; מפגינים ההורים ואחיו הצעיר, מפגינים ידידיו וחותמים על עצומות לשחרורו כל אלה המוקירים את צעדו האמיץ.

אלי לא חש בנוח, כאשר אומרים לו, שהוא עשה „מעשה חשוב". הוא רואה עצמו כמי שממשיך את המסורת של משפחתו. של סבו אליהו, מראשי המפלגה הקומוניסטית, שאת שמו הוא נושא; של הסב שנהרג בהתרסק מטוסו בשובו משליחות בצ׳כוסלובקיה בזמן מלחמת העצמאות; כמי שממשיך את דרכם של אמו ואביו המהפכנים; כממשיך את מאבקם של סרבני השירות בשטחים הכבושים.

וההיסטוריה? היא כבר עסוקה בחיפוש אחרי בנים ובנות נוספים, כיוון שכל מחאה, כל צעד מצפוני מצטרפים לתהליך שישנה את פני המציאות הזאת. וזאת היא ההיסטוריה.

50 שנה ועוד

חזרה לנעורי

יש לי רצון לקפוץ אחורנית בכמה עשרות שנים.

אני נוסעת לבנימינה, לרענן זכרונות מן העבר הרחוק.

הרכבת מקרבת אותי, קילומטר אחר קילומטר, למקום בו דרכתי לראשונה בארץ.

ברכבת זו, תל־אביב—בנימינה, נסעתי לא פעם. אך אז הייתה זו רכבת רגילה — „שלעפצוג" (נסחבת, באידיש) — שנסעה אט־אט, עמדה שעה ארוכה בכל תחנה והשמיעה צפירות מחרישות אוזניים, תוך פליטת עשן ורעש מהקטר. עכשיו היא שונה. קטר דיזל, קרונות נוחים. אפשר לשבת במחלקה הראשונה ליד שולחן קטן, לקרוא ולהביט בנחת מבעד לחלון הרחב.

אביב. ירק עסיסי מבצבץ פה ושם, עצי אקליפטוס בצדי הדרך. הם כאן זה שנים. אני, כמובן, מכירה אותם, והם, ודאי, מכירים אותי, ואילו יכלו לדבר, היו מנפנפים לי בעליהם הארוכים לאמור: „ברוכה הבאה".

אך גם הדרך השתנתה, וגם הרכבת הדוהרת, וגם הצפירות — „תרבותיות", „מאופקות" יותר.

הרכבת דוהרת, השדות והעצים בורחים. לפתע מופיע עמוד־חשמל ענקי, בודד בשדה. מה הוא עושה כאן, הבודד? מבשר את הקידמה, את האור הנכנס לבתים, למפעלים. ושוב שדות... מולדת, מולדת שהשתנתה. ומשתנה.

הרכבת נעצרת פתאום, בחריקה. אין רואים תחנה. מה קרה? אסון? למזלנו, לא. היא פשוט מחכה עד שתעבור רכבת הנוסעת בכיוון ההפוך. מבעד לחלונותיה מעיפים בי מבט אנשים שקטים ומודאגים, עצובים ושמחים, חסרי־סבלנות ולאים. פניהם של רבים חתומות. לא תדע, מי הם. כמו חבילה שקיבלת — עד שלא תפתח אותה, לא תדע מה היא מכילה: אולי סיפורים יפים על חיים ועל שמחת גידול־בנים, ואולי — סיפורים עצובים על מלחמות וסבל, על עבודה מפרכת ועל כשלונות. אולי...

מחלון אחד מציץ אלי חיוכו הסקרני של ילד, המצמיד את אפונו אל הזוגגית — הוא מוכרח לראות הכל, הוא נהנה, גם אני מחייכת.

גם נוסעי הרכבת ממול רואים אותנו כך: עצובים או שמחים, שלווים או מודאגים. ואולי גם הם רואים אפון כזה צמוד בסקרנות...

לבסוף נעות שתי הרכבות בכיוונים ההפוכים, מובילות אנשים שונים, זרים, למקומות שונים, בהם מצפה להם אימי, או לא.

הרכבת שלי קרבה לאט לתחנת בנימינה, כאילו חוזרת לנעורי... כמה שנים לא הייתי כאן? 50 שנה?... בעצם, האפשר לחשוב על דברים שהיו לפני 50 שנה? ובכל זאת כאילו היה זה אתמול...

הרכבת נעצרת. קמים. במעברים חיילים צעירים. חיילות וחיילים. חלק של הנוף העצוב של המולדת העכשווית. בני 18—20 שנה. צעירים כמוהם היינו כאשר באנו לבנות מולדת חדשה. חשבנו שאנו חיילי עבודה, יצירה ושלום, מבשרי עולם חדש, סוציאליסטי.

על מה חושבים החיילים האלה?

אני יורדת. בתים בנויים אבן, כמה ספסלים. פעם לא היו אלה כאן. מעבר לתחנה מחסן גדול. עומדים גם כמה בתים עלובים קטנים, כמו אז. ליד התחנה יש כביש ותחנת אוטובוסים. גם הם לא היו אז.

השמש האדומה הגדולה, השוקעת, נראית בדיוק כמו אז. פעמים רבות ראינו את שקיעתה בשעת טיולינו בשדות. כמה פעמים שלחתי בעקבותיה מבטים מלאי געגועים בימי העצב, וכמה חיוכים לבביים שלחתי בעקבותיה בימי האהבה והשמחה.

אני הולכת בעקבות השמש השוקעת. אני רוצה לראות את החורשה, שנכנסה לחיי ושינתה אותם תכלית השינוי.

הנה הסלעים הירוקים באביב. סיגליות כמו פעם. גם אלה מזכירות לי אהבת־נעורים... וכאן צריכה להיות חורשה, בה שמעתי לראשונה דברים שקבעו את גורל חיי. איפה היא?... החורשה איננה, אבל ישנו יער.

50 שנה חלפו, לא כן?

אני מחפשת את המקום בו ישבנו באותו לילה ואיני מוצאת, ומחליטה שזה כאן. אני יושבת. נושמת את האוויר הצח.

אני יושבת ו„מושיבה בצדי" את הנערה, שגם היא — אני.

בואי נשוחח לנו. אזכיר לך: באת לכאן לראשונה כנערה חולמת, שואפת לחיות בעולם טוב יותר, מאושר יותר, עומדת בראשית דרכה המהפכנית.

כעת אני חוזרת אם וסבתא, חברה ותיקה במפלגה.

האם לא טעית, נערה צעירה? האם בחרת נכון, נערה?

עם היד על הלב, בלי ליפות ובלי לשקר — כן! אני בחרתי נכון, לא טעיתי, דרך זו הייתה בתוך תוכי.

האם היו אכזבות?

ודאי שהיו.

האם כך תיארת לך אז את החיים?

לא כך תיארתי לי אותם. תיארתי לי אותם טובים יותר, יפים יותר.

אך לא התאכזבתי. אמונתי נשארה ביסודה אותה האמונה. רק פעם, בעבר, חשבתי, שאזכה עוד לחיות בסוציאליזם בארץ הזו, עתה אני יודעת שלא.

האם זה כואב?

היו שנים שכאב, עכשיו כבר לא. הבינותי שדרוש לכך זמן רב, מעבר לחייו של דור, מעבר לחיי.

אילו התחלתי הכל מחדש עם הנסיון שרכשתי, הייתי עושה הרבה דברים טוב יותר. זה נכון גם לגבי אחרים, גם לגבי המפלגה.

אך ביסוד הייתי הולכת באותה הדרך, בדרך המארקסיזם־הלניניזם. אני מאמינה בה כעת לא פחות, אלא עוד יותר מאשר אז.

אך אילו ידעתי אז, מה שאני יודעת היום... כבר אמר ברנרד שאו החכם: „הנעורים הם דבר נפלא, אך חבל שהם נופלים בידיהם של צוציקים".

אך, ילכו להם החיים בדרכם — לנוער מגיע מה שמגיע, וגם לנסיון־החיים מגיע מה שמגיע. לא נוכל לשנות את טבע החיים. גם לתקופות היסטוריות — משקל משלהן. אבל נוכל לשנות מה שניתן לשנות בידי אדם: את טיבו של האדם, על־מנת שיוכל לשנות את סדרי העולם ולהופכם טובים יותר, צודקים יותר.

אני מאמינה בכך שאפשר לבנות אדם כזה ועולם כזה. אני מאמינה בסוציאליזם.

אל תתרעמי נערה, שלא הצלחת לזכות בזאת בחייך.

אל יתרעמו עלי בני, נכדי וידידי הצעירים על שלא בניתי להם עולם כזה שבו רציתי שיחיו. אני אומרת: אגיע לעולם כזה באמצעות הדורות הבאים...

התמונה האחרונה עם זרח
מת ב־13 ביוני 1984

תמיד בעשייה, תמיד עם חלום

„מה, כבר 50 שנה ?!... לא ייתכן... לאן ברחו כל השנים הללו ? קצת מפחיד לא כן ?... אבל בעצם... הרי לא ביזבזתי אותן סתם, לא השלכתי אותן על כנפי הרוח... ובכל זאת, זהו זה, 50 שנה...

את היום, בו נקבע גורל חיי, לא אוכל לשכוח. בכלל, אין שוכחים דברים הקורים בפעם הראשונה בחיים. אפשר לשכוח אהבות, אבל לא את זו הראשונה. אפשר לשכוח מקומות ודירות ובתים, אבל לא את בית־הורייך. גם את המרידה הראשונה אין שוכחים, את ההפגנה הראשונה או את השביתה הראשונה..."

כך מתחילות הרשימות האוטוביוגרפיות של רות לוביץ', שהצטרפה לשורות הקומוניסטים בארץ בסתיו 1931. ועד היום נשארה קומוניסטית מאורגנת, פעילה, הוגה רעיונות בכל התחומים, חייכנית ואופטימית גם ברגעים הקשים ביותר, והרי הם רבים למדי.

היא יוזמת ומארגנת מערכות מדיניות ומדריכה אותן, מצויה בכל מקום בו מתנהלת מערכה למען משהו שייטיב עם האדם. והיא מופיעה על במות ציבוריות בארץ ובחו"ל עם נאומים ועם סיפורים מהחיים. והיא כותבת בכל הז'אנרים של הפובליציסטיקה. והיא אינה מתעייפת מעשייה. להיפך — היא מתחדשת ומחדשת ומחפשת תמיד דרכים חדשות אל תודעתם של בני־אדם.

הנה כמה נתונים ביוגרפיים „יבשים" של רות לוביץ'.

נולדה בווארשה כאנקה ורשביאק. סיימה בה את הגימנסיה. הגיעה לארץ ב־1929 עם גרעין של „השומר הצעיר". הייתה כשנתיים חברת־קיבוץ. ב־1931 הצטרפה למפלגה הקומוניסטית הפלשתינאית, שפעלה במחתרת. במשך 10 שנות פעילות מחתרתית נאסרה ונעצרה כמה פעמים. שמה המחתרתי היה ברכה הופמן.

בשנת 1932 הייתה מראשי „העזרה האדומה". ב־1938—1947 — מזכירת סניף ראשון־לציון. ב־1941 — מראשוני החברים ב„ליגה וי". בוועידה ה־10 של המפלגה, ב־1946 נבחרה לוועדת הביקורת המרכזית, ובוועידה שנערכה ב־1948 — לוועד המרכזי של המפלגה. מ־1952 — מזכירה כללית של ארגון נשים דמוקרטיות בישראל (כיום תנד"י) וחברה במועצת הפדרציה העולמית של הנשים הדמוקרטיות. חברה במועצת הפועלות (כיום נעמ"ת) וחברה במועצת ההסתדרות הכללית זה 30 שנה. ממייסדי תנועת הידידות ישראל—ברה"מ וממייסדי הוועד הארצי למען השלום

בישראל. חברה בנשיאות מועצת השלום העולמית. מ־1969 חברת הלשכה הפוליטית של הוועד המרכזי של המפלגה...

חיים לא רגילים... בשיחתנו הראשונה הייתה רות לוביץ׳ משוכנעת, שאכן נתחיל ב־1931 — השנה בה „הוכרע גורל חיי״... כן, התחלה טובה באמת לרומן עב־כרס. ואולם, איני מאמינה ב„יש מאין״, תמיד תהיתי: מניין נובע מרצה המתחדש ללא־הרף של רות לוביץ׳? וההומור שלה? והנשיות המובהקת, שבתוך אדם פוליטי זה בכל רמ״ח אבריו? וכשרון המנהיגות שלה? והדביקות ברעיון לאורך כל השנים והמיזוג האורגני בין המארקסיזם — הפילוסופיה של האופטימיות — לבין האופטימיות הפרטית שלה? וכשרונה הטבעי, האינטואיטיבי לשוחח עם כל אדם, בן כל גיל, בן כל גזע, בן לכל לאום, בעל השקפה שונה ואף מנוגדת לזו שלה?

מקורותיה... זהו רומן בפני עצמו, כרך ראשון לכרכי 50 השנים הללו...

...נערות ונערים באירופה, בשנות ה־20: „רוח הרפאים של הקומוניזם״ הייתה לרוח פרצים: מהפכת אוקטובר ניצחה, ספרי מארקס, אנגלס ולנין סובבו בין תלמידי גימנסיה ובין סטודנטים, הגיעו גם למזרח־אירופה ושברו מסורות ומוסכמות במשפחות יהודיות, עניות ואמידות כאחת. ורשביאק — משפחה וארשאית עתיקה. דת ומסחר חברו בה יחד: מסחר סיטונאי „קולוניאלי״ (פירות מיובשים, תבלינים, בוטנים וכו׳); עוזרת־בית קבועה בחדרון קטן; אם מסורתית נאה. היא מנסה למרוד: לא לעבוד בבית, לפתוח בבוקר את החנות. אב דתי, המקיים את כל הטקסים בלילות שבת ובחגים ומטיל מרות רודנית.

מוחה הסקרני, הלומד את העולם תוך הצגת שאלות על כל מוסכמה וגם על קיומו של אלוהים... יום כיפורים והיא בת 12. היא הולכת לבקר אצל חברתה לכיתה — בית חילוני חופשי — ואלוהים... היא אוכלת מתוך החלטה נחושה: מה הוא יעשה לי?... ולא סתם אוכלת, כי אם בשר־חזיר... והניתוק מהדת מוחלט לכל החיים.

בל נשכח אלה שהכריעו, הסביבה... הנערים והנערות הללו, גם בגלל שהציגו שאלות, שחיפשו דרך אל החדש, רוח פרצים של הרציונליזם, של המטריאליזם, של הקומוניזם שחדרה מכל עבר. והיו דודים ודודות עשירים ומתבוללים, שזנחו את הישן. ועיקר־העיקר,

היו ספרים, ספרים. „אבא קרא בלילות עד השעות המאוחרות. ירשתי זאת, כנראה ממנו... הוא קרא לא רק ספרי דת. תמיד למד שפות, אפילו אספרנטו".

המרידות של אנקה ורשביאק הלכו-ותכפו והגיעו עד כדי קרב גלוי, כאשר אסר האב עליה להמשיך בלימודיה בגימנסיה. מדוע? מפני שרצה לגרור את ימי הביניים לתוך המאה ה־20: הבנים יסיימו לימודים דתיים וימשיכו בעסקים, ואילו הבנות — די להן ב־4 כיתות תיכון. שיירדו לחנות לעזור בקופה ובחשבונות, וכשיגיעו לפרקן יובאו לחופה... כך עשה לבכורה. אבל לבאה אחריה התיר לסיים את התיכון, למה? מפני שהייתה בלונדית עם עיני תכלת כמו אמא... ואותה אהב. ומשמגיע תורה של רות: „לא עוד!" אך רות (אנקה) התמרדה ויכלה לו. מרידה זו, היא, אולי, שהעניקה לנערה מעמד כזה מולו, עד כי על קריאתה בלילות בספרי מארקס היה הוא, החסיד והרודן, מעז רק להתלוצץ: „את שוב הולכת לישון עם מארקס...?"

כלום לא ממנו ירשה רות לוביץ' את הכשרון להתבדח ולצחוק במצבים דרמתיים? היא הגיעה אל „השומר הצעיר". „שם הכל היה סוציאליסטי מאוד. דיברנו המון על סוציאליזם, על שני דברים לא דיברנו מספיק: על ציונות ועל ערבים..." איך הגיעה? חברות, חברים, רומנטיקה של נעורים... ושוב, כנראה, מרדנות.

עוד לפני „השומר הצעיר" אירע הדבר: הכיתה הוכתה בתדהמה בהיוודע עניין מאסרה של המורה הגבוהה, המחמירה נטליה סמפולובסקה, שהתגלתה כקומוניסטית. אנקה־רות קפצה על דוכן המורים וקראה בקול נרגש וברצינות גמורה: „כפי ששחררו את הבסטיליה, כך אנו צריכים לצאת ולשחרר את המורה!" אולי, זה היה הניצוץ ממנו התלקח כשרון הגיוס וכשרון הפעולה והמנהיגות של רות לוביץ'? ניצוץ שנולד מתוך תמימות לוהטת, מתוך חולמניות ואמונה, שאפשר, שבני אדם יכולים.

ואכן, נחשבה לחולמנית בין חבריה בתנועה. „לא, לא התבלטתי", אומרת היא, „הייתי תלמידה טובה, אבל סבלתי מקומתי הנמוכה, סבלתי מהיותי בת אמצעית וסבלתי מהשמלות שמעבירים לקטנות. „את תמיד רוקמת חלומות־פז'", אמר לה המדריך בוורשה.

ואיך אפשר להיאבק בלי חולמנות 50 שנה רצופות בסביבה לאומנית למען חברה אנושית, צודקת יותר? איך אפשר לקוות

בלי חלומות, להוסיף ולהאמין ולדלות אושר מכל הישג, ויהיה זה נפש אחת נוספת המבינה, העושה, הנאבקת?

ב„השומר הצעיר" לא מצאה רות לוביץ' את אשר חיפשה. וגם שם התמרדה. למה? כיוון, שאם כל הפועלים וכל הנוער וכל האינטליגנציה הדמוקרטית של וארשה הולכים להפגין ב-1 במאי — אזי גם היא, אנקה תלך — למרות האיסור של הנהגת „השומר הצעיר". ולא עוד — שיחררה על דעת עצמה את כל העובדים אצל אביה ושלחה אותם להפגין. היה, כמובן, סקנדל: „דמורליזציה של העובדים"...

שרשרת המרידות והחיפושים הביאה אותה לבסוף אל סיפונה של אוניה בדרכה לארץ.

„אין לי הרגשה שבחרתי בדרך זו... לא, לא בחרתי, זה צמח אתי, הקומוניזם מאז ומתמיד. לא, לא בחרתי..." חוזרת רות לוביץ' ומדגישה.

אכן, צמח. חוש הצדק שבה וגם המרידה במוסכמות, וגם ההומאניזם וגם הרצון להיאבק למענו. ובכל זאת היא שבחרה בהשקפת העולם המהפכנית, לא רק כהשקפה, אלא כאורח חיים, שאם לא כן, מדוע לא בחרה בחינוך, כהמלצתו של קורצ'אק הנערץ עליה? ולא בתיאטרון כהמלצתם של בוחניה ב„חוג הנוער" של „הבימה" ובתוספת המלצתו בכתב של ...פיסקטור? ולא, כהמלצתו של הארכיטקט, בארכיטקטורה, אצלו למדה שרטוט וחישובים סטאטיים? וקשה לומר, שלא רצתה באחת הקריירות האלה. אבל ברגעי-הכרעה בין המאבק למען הכלל לבין העיסוק באחד המקצועות — בחרה במאבק.

האם בוזבזו נטיותיה וכשרונותיה אלה? כל המכיר את רות לוביץ' יעיד שלא בוזבזו. בלי כוח השפעה פדאגוגי לא הייתה מצליחה לשכנע, לגייס ולהוליך אנשים למערכות, הנראות תחילה כבלתי אפשריות: אם זו הפגנה נגד הדיכוי בשטחים הכבושים או משמרת-מחאה נגד היוקר בשוק, ואם זה ייסוד עתון למען ידידות עם ברה"מ (ועוד בשעה שהתנועה הוחרבה כמעט בידי פלגני סנה). בלי סקרנותה הבלתי-נדלית לבני-אדם ולתנועות הנפש שלהם לא הייתה מצליחה להופיע בצורות שונות בפני קהל שונה בגיל, במנטליות, בהשקפות. היא מתבוננת בעיניה המלוכסנות-הצרות הפיקחיות והסקרניות בקהל השומעים — ובוחרת לעצמה את הדרך המשכנעת להציג בפניהם את אמונתה ואת נימוקיה.

ואולי השקיעה את כל אלה — במרוכז ובנדיבות־לב — במאבק האחד — למען שלום העמים בארצה ולמען חברה צודקת. מסתבר, שהעלייה ההמונית ליער הצבא הסובייטי בהרי ירושלים, שאנו נפגשים בו כל שנה זה 30 שנה, כדי לזכור ולהזכיר את האמת ההיסטורית — נולדה בתחילה כחלום פז של רות לוביץ׳. לא ידעתם? הנה העובדות: ב־1953 השתתפה בפאריס, בפסטיבל „הומניטה״, החג הקומוניסטי, הפועלי הצרפתי. ושם היא חלמה גם, כמובן: „מדוע לא נקיים בארץ, ביער הצבא הסובייטי התכנסות המונית של האנשים הזוכרים את מציליהם הסובייטיים? חזרה ארצה, „מכרה״ את הרעיון. ואכן נפגשים מדי שנה ביער ע״ש הצבא הסובייטי בהרי יהודה... ולא רק הזוכרים את מציליהם מגיעים מדי שנה בשנה אליו, אלא גם צעירים, המבינים ששום דבר אינו נוצר יש־מאין, ושאלה שהצילו את אבותיהם, הם בעלי־הברית האמיתיים ברקמה המורכבת והסוערת של עולמנו, בעלי־בריתם של הרוצים לחיות בשלום, בכבוד ובחירות.

לחלום דברים יפים — רבים חולמים אותם. אבל להגשים חלומות יפים — לשם כך נחוצה אמונתם האיתנה של אנשים כמו רות לוביץ׳ והחבריה.

לבנות עולם יפה זה חלומה של רות לוביץ׳. והדרך אליו פירושה לבנות דברים יפים: אחדות של אנשים עובדים, אחווה בין פועלים יהודיים וערביים; אחווה ועשייה של אנשים חופשיים מדעות קדומות, מכניעה לכוח ומהשלמה עם הרע הקיים. ומשום כך בחרה בהשתתפות בבניית המפלגה הקומוניסטית, כי הרי זוהי המפלגה המצויידת בתורה מדעית ובאידיאל האנושי הגדול, ולה מטרה אחת ויחידה: בניית עולם חופשי ויפה למען האדם העובד; ויהיו לאומיותו וגזעו כאשר יהיו.

רות אינה מספרת כמה נשים פעילות בארץ וברחבי־העולם, כמה מנהיגי פועלים לוחמי שלום, פה ובארצות שונות, מכירים אותה ואת דרכה הפוליטית הלוחמת.

רות אינה מספרת שהוענק לה ביחד עם כמה מחברי הנהגת המפלגה הקומוניסטית הישראלית על־ידי נשיאות הסובייט העליון, המדליה על־שם לנין (1971) — ליובל 100 שנה להולדתו, וכמו כן מדליית־יובל — 100 שנה להולדתו של גיאורגי דימיטרוב שהוענק על־ידי הרפובליקה העממית של בולגריה.

היא גם אינה מספרת כי בשנת 1971 בשידור במוסקבה במסגרת

יום האשה הבינלאומי, ציינה העורכת הראשית של „האשה הסובייטית" עשרה שמות של נשים בעולם המצטיינות במאבק לשלום, לחופש העמים ולקידמה החברתית: שמונה מהן היו נשים מארצות סוציאליסטיות, אחת מהודו ואחת מישראל — הלא היא רות לוביץ'.

בשנים האחרונות נטלה על עצמה רות לוביץ' תפקיד נוסף — לאסוף חומר היסטורי ועדויות חיות על תולדות המפלגה. תוך כדי עיסוק בעבודה לא קלה לגמרי זו, היא רושמת בעצמה אפיזודות ומאורעות שהיא עצמה הייתה עדה להם, השתתפה בהם או חוללה אותם. זה עשוי להיות ספר מרתק לכשיושלם.

רות לוביץ' אומרת: „אין בעיני שום דבר בלתי אפשרי לשינוי, חוץ מהמוות. במצב קשה ככל שיהיה אני חושבת מייד: איך מתקנים? איך מצילים? אולי זה יסוד האופטימיות שלי. פעם בצעירותי האמנתי, שאשתתף במהפכה כאן, ואפילו התכוננתי לכך. עכשיו אני יודעת, שלא. אבל אני מאמינה, שתמיד ובכל מצב, מול כל דבר נורא, צריך ואפשר ללקט את כל הטוב למאבק, גם אם זה יהיה מאבק קטן. גם אז הוא מרחיב את השפעת הרעיונות הטובים, הנכונים..."

ואכן, היא ממשיכה ללקט את כל הטוב שבקרבנו למאבק בכל הדברים הנוראים שסביבנו, ומוסיפה להגות רעיונות, ליזום, לשכנע, לגייס, כיוון שהיא מאמינה בטוב שבאדם ובכוחו לבנות לו עתיד שונה, טוב יותר.

נובמבר 1981